התורה והארץ

ח

שביעית

כפר דרום ת"ז

אייר תשס"ח

בהוצאת מכון התורה והארץ
מכון תורני מדעי למחקר
ישום והסברת
מצוות התלויות בארץ
אשקלון
טל' 08-6847325
פקס' 08-6847055
דוא"ל mahon@zahav.net.il

עורכים:
הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב יואל פרידמן
הרב אביגדור לוינגר

©
כל הזכויות שמורות
למכון התורה והארץ

יוצא לאור בסיוע משרד המדע, התרבות והספורט
מינהל התרבות, המחלקה למכוני מחקר תורניים

עימוד:
שחרית מן הכותב אל הקורא
עריכה והכנה לדפוס
yosi@bsy.co.il .072-2113131 ד.א

תוכן העניינים

רשימת הכותבים (לפי א-ב) 5

פתח דבר 7

שביעית והלכותיה

הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל
בעניין סוגיית "יש קניין" והיתר גידול מצעים מנותקים בשביעית 11

הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל
זריעת ונטיעת עצים ושתילת זרעים בשביעית 23

הרה"ג יעקב אריאל
הפסד בשביעית 29

הרב יהודה זולדן
תוצרת אוצר בית דין בידי מי שלא ישמור על קדושתם 35

הרה"ג יעקב אריאל
הזמנת תוצרת נוכרית בשביעית 66

הרה"ג יעקב אריאל
סיוע עקיף לנכרי בשמיטה 80

הרב יעקב אפשטיין
מאכל בהמה בשביעית 96

הרב יואל פרידמן
קדושת שביעית בקני סוכר 102

הרב יעקב אפשטיין
קדושת שביעית בדבש 112

הרב יואל פרידמן
מחלוקת המבי"ט והבית יוסף בעניין פירות הגוי בשביעית והפולמוס סביבה 118

הרב יואל פרידמן
ביעור פירות של אוצר בית דין 138

הרב אהוד אחיטוב
נטיעת עצי סרק ונטיעה בגוש בערב שביעית 149

הרב אהוד אחיטוב
קניית פרחים ועצים בשמינית 161

השביעית בזמן הזה

הרב יהודה הלוי עמיחי
אוצר בין דין מייסודו עד ימינו 169

הרב יואל פרידמן
בעיות ומדיניות בשאלת השמיטה 212

הרב פרופ' נריה גוטל
הליכות שמיטה: בין הלכה לאידאולוגיה 234

ד"ר מאיר רפלד
שמיטה בזמן הזה – בין "קמאי" ל"בתראי" 247

ד"ר חיים צבן
מצב החקלאות היהודית לקראת שמיטת תשס"ח 258

אגרונום ירחמיאל גולדין
המקורות לתוצרת חקלאית בשביעית 265

הרב שמואל כ"ץ
מפעילותה וממסמכיה של הרבנות הראשית בענייני שנת השמיטה 268

היתר המכירה

מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל
הערות בעניין היתר המכירה בשביעית 354

הרה"ג יעקב אריאל
היתר המכירה עם קום המדינה 364

הרב יהודה הלוי עמיחי
היתר מכירה למי ולמי 372

הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב קוק והיתר מכירה 383

הרב עזריה אריאל
"לא תחנם" בהיתר המכירה 391

הרב יהודה הלוי עמיחי
הפרשת תרו"מ מפירות היתר מכירה 432

הרב אהוד אחיטוב
חיוב נתינת מעשר עני מפירות היתר מכירה 444

הרב אהוד אחיטוב
הסרת חנטים מפירות נטע רבעי של היתר מכירה 452

שביעית, עבר ועתיד

הרב יעקב אפשטיין
ביכורים בשביעית 466

הרב יעקב אפשטיין
שדה הקדש בשביעית 472

הרב יעקב אפשטיין
שביעית במקדש 481

הרב שמואל אריאל
השמיטה במלחמת החשמונאים 492

הרב יהודה שביב
יובל היא 497

מפתח למאמרי מכון התורה והארץ בענייני שביעית 503

רשימת הכותבים

(לפי א-ב)

הרב אהוד אחיטוב	מכון התורה והארץ, רב קהילת נוה דקלים בעין צורים
הרב יעקב אפשטיין	מכון התורה והארץ
הרב יעקב אריאל	רב העיר רמת גן, נשיא מכון התורה והארץ
הרב עזריה אריאל	ר"מ ישיבת בית הבחירה שליד מכון המקדש
הרב שמואל אריאל	ר"מ ישיבת עתניאל
הרב פרופ' נריה גוטל	ראש מכללת אורות ישראל
אגרונום ירחמיאל גולדין	יו"ר וועדת השמיטה במשרד החקלאות
הרב יהודה זולדן	מכון התורה והארץ, ר"מ מכון לב
הרב שאול ישראלי זצ"ל	ביה"ד הגדול לערעורים, חבר מועצת הרבנות הראשית וראש ישיבת מרכז הרב
הרב שמואל כץ	רב בית הספר הממ"ד התורני הר-נוף ואולפנת חורב חוקר תולדות הרבנות הראשית לישראל
הרב יהודה הלוי עמיחי	מכון התורה והארץ
ד"ר חיים צבן	מומחה לתכנון חקלאי וכלכלי
הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל	ראש ישיבת מרכז הרב
ד"ר מאיר רפלד	המחלקה לתלמוד אוניברסיטת בר אילן
הרב יהודה שביב	ר"מ ישיבת הר עציון, מכון צומ"ת
הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל	הרב הראשי לישראל וראש ישיבת מרכז הרב

פתח דבר

"כל השביעין חביבין" – מכאן למדו שהשנה השביעית היא חביבה. דבר חביב מתעסקים בו תדיר והופכים בו מצד לצד. כל שביעית היא חביבה מכיוון שהיא מיוחדת ואינה דומה שנת שמיטה אחת לחברתה.

את תקופות השמיטה בארץ ישראל אפשר לחלק למספר תקופות: א. הכניסה לארץ עד חורבן הבית הראשון; ב. תקופת הבית השני; ג. הגלות; ד. התחדשות היישוב החקלאי היהודי בארץ ישראל במאה ועשרים השנים האחרונות.

בתקופה הראשונה ישראל לא שמרו את השמיטות כהלכתן, ועל כך הקב"ה הביא עליהם את הגלות. בתקופה השנייה התחדש היישוב היהודי בארץ ישראל, לא בשליטה צבאית מלאה (מלבד תקופות קצרות) אבל בהתיישבות חקלאית, ובתקופה זו שוכללו והושלמו תקנות חכמים והשמיטה קבעה לה תבנית הלכתית מסודרת. בתקופה השלישית היו אלו ימי גלות, בלא מלכות וממשלה אלא חוסים בצל עמים כובשים. אם בתחילת אותה תקופה – בימי המשנה והתלמוד – גידלו לתצרוכת פרטית, בסוף התקופה כמעט שלא היו חקלאים בארץ ישראל, וממילא שהשמיטה כמעט ולא תפסה מקום בספרות התשובות. בתקופה זו היה עוני גדול בארץ ישראל בשנות השמיטה, והישוב כמעט התמוטט, עד שהועלו היתרים מחודשים בגלל שעת הדחק הגדולה. בתקופה הרביעית כשאור חדש על ציון מאיר, החקלאות הולכת וגדלה בארץ ישראל (בגודל השטחים וכמות היבול ולאו דווקא במספר החקלאים) והשמיטה תופסת מקום ומעמד מיוחד. בתקופה זו כל שמיטה האירה באופן מיוחד – ואינה דומה שמיטת תרמ"ט לשמיטה תשס"ח. שעת הדחק בשנת תרמ"ט ושעת הדחק של שנת תשס"ח אין להשוותם, ומאידך האפשרויות השונות כיצד לשמור שביעית כהלכתה אינן דומות זו לזו – יש שנות מלחמה ויש שנות שלום, יש שנות בצורת ויש שנות שׂבע. גם היחס לפירות נכרים משתנה, ואם בעבר קנו הרבה משל נוכרים – ואפילו היה זה ממנהגי הציונות הדתית – היום העם מבין שקנייה מנוכרי הארץ מחזקת ידי שונאים ונותנת להם אפשרויות לפגוע בעם ישראל, ואף הנזקקים לדרך זו עושים זאת בחוסר רצון ומתוך סלידה.

שנת השמיטה תשס"ח התייחדה בהפעלת מערכת "אוצר הארץ". לראשונה הוקמה מערכת כללית המספקת ירקות ופירות שעיקרם חיזוק חקלאים יהודיים שומרי שביעית, ומשתדלת ליישם את צוואתו הרוחנית של הרב קוק זצ"ל, למעט בכל מה שאפשר בהיתר המכירה, בלא לפגוע בחקלאות יהודית. נוצרה תוכנית עתידית, כיצד אפשר יהיה לשמור שביעית כהלכתה, כאשר הקומה ההלכתית תהיה מושלמת, והשביעית תנהג בארץ מדין תורה. כיצד אפשר יהיה לשמור שביעית על ידי חקלאים שומרי תורה ומצוות כשהעם היושב בציון לא ירעב. הצגת האפשרות הזאת באופן רחב לציבור שומרי שביעית המעוניינים בשמירת שביעית, מהווה חידוש הלכתי ורוחני ויש כאן מהפכה בתפיסת השמיטה. עלינו להתפלל שמהפכה זו תלך ותשתכלל, תלך ותגדל, יופיעו עוד רעיונות הלכתיים ומעשיים כיצד ניתן לשמור שביעית כהלכתה, כשרוב ישראל על אדמתם וכל שבט ושבט יכיר את נחלתו, והשביעית תנהג בארצנו הקדושה מדין תורה.

מכון התורה והארץ מוציא את הספר הזה כאשר הוא מסתכל על כל התקופות, עבר הווה ועתיד. תחילה וראש לספר, שער שביעית והלכותיה. העיסוק המתמיד בחידושי הלכה בשנה השביעית, כאשר כל שמיטה מחדשת לנו הלכות נוספות ומחודשות. שנת השמיטה הנוכחית סיפקה למכון התורה והארץ שאלות רבות ומגוונות, מאות רבות של שאלות נכתבו על ידי צוות רבני מכון התורה והארץ ונמסרו לשואלים (בכתב, בע"פ, באתרי אינטרנט, חוברות אמונת עתיך). החשובות שבהן, התנקזו למאמרי הלכה והוראות מעשיות והובאו בספר המוגש בפני הקורא. השער השני עוסק בשביעית בתקופתנו עם חידוש ההתיישבות היהודית בארץ ישראל, והתנודות השונות במהלך השנים, הוא השער השביעית בזמן הזה. פרק מיוחד תופס לו "היתר המכירה", שהונהג בארץ ישראל. הכל עוסקים בו אולם לא הכל יודעים את כל גלגוליו, ומה היו מחשבותיו של הרב קוק זצ"ל בעניין היתר המכירה, שהוא כל כך פעל למענו ולמען הנחלתו בארץ ישראל. שנת השמיטה תשס"ח הראתה בפועל את המצב של "חכם עדיף מנביא" – כשניסו לבטל את היתר המכירה ולגרום אנדרלמוסיה הלכתית מלאה בארץ ישראל – ומדוע יש צורך להמשיך להפעיל את ההיתר למרות המאמץ הגדול למעט בהשתמשות בו. השער הרביעי בספר הוא נושא עיניו אל ההרים, אל העבר, שנותן את הצפייה לעתיד גדול ונשגב. בזכירת העבר כוחנו, ובלימוד הלכות המקדש תקוותנו, שיבוא גואל לגאלנו במהרה בימינו.

בכרך חדש זה של ספר התורה והארץ המוגש בפני הציבור, כל אחד יכול למצוא את מקומו בתורת השביעית – הלמדן, החקלאי, פוסק ההלכות והצרכן.

הכל יכולים לבוא ולשתות מים זכים, ולהתכונן לקראת השמיטה הבאה עלינו לטובה (תשע"ה). ככל שנתחיל להתכונן לשביעית ממוצאי שנת השביעית, כן נוכל להיערך בצורה טובה יותר.

בפתח הספר באנו להעלות את זכרו הטהור של מורנו ורבנו הגאון אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל, ראש ישיבת מרכז הרב והרב הראשי לישראל, שהתווה את דרכו של המכון במחקרי תורת ארץ ישראל ובייחוד בענייני שמיטה. תמיד היה נכון להורות בשאלות הלכתיות מחודשות, קשות ומסובכות, ומאידך להורות את הדרך המעשית שנלך בה. מורנו ורבנו זצ"ל עמד וחיזק אותנו לשכלל את "אוצר בית הדין" בלא להזדקק להיתר מכירה, והדריכנו ברוב עוז בעניין "אוצר הארץ" ופתרונותיו ההלכתיים, כאשר הכל נעשה בהדרכתו האישית. ראינו לנכון להביא בספר את אחד ממאמריו שנאמרו בימי העיון של מכון התורה והארץ, ויהיו שפתיו דובבות. מכאן שלוחה גם ברכת רפואה שלמה למורנו ורבנו, הראשון לציון, הגאון מרדכי צמח בן מזל טוב הי"ו – ישלח לו הקב"ה רפואה שלמה בתוך שאר חולי ישראל וישוב לאיתנו במהרה להורות דבר ד' זו הלכה.

במקום זה באנו להזכיר את שני נערי החמד, אחיקם עמיחי הי"ד ודוד רובין הי"ד שנרצחו בטיילם בסביבות העיר חברון. שם נקנתה האדמה היהודית הראשונה, ושם החלה מלכות דוד להתגלות בעולם. שני חיילי סיירות מובחרים, אוהבי ארץ ישראל אמיתיים, שהלכו בגאון ובזקיפות קומה באדמת אבותם, ונלחמו בגבורה מיוחדת, עד צאת נפשם בקידוש השם והארץ.

מכון התורה והארץ הוגלה לפני שלש שנים מכפר דרום שבגוש קטיף ת"ו, והועבר באופן זמני לעיה"ק אשקלון. גם כאן לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה. המכון עוד עתיד לקחת את מקל הנדודים, ולעבור למקומות חדשים. למרות הגלויות המשונות הללו, שנעשו על ידי אחינו בית ישראל, קמנו ונתעודד, הרוח לא הוחלשה, אלא אדרבא היבול הרוחני הלכתי הולך ומוסיף, בכמות ובאיכות.

אנו תפילה שנזכה כולנו לראות במהרה כיצד נעלמים הצללים, סר יגון ואנחה, אור חדש על ציון יאיר, ושבתה הארץ שבת לד'.

יהודה הלוי עמיחי

אייר תשס"ח

הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל

בעניין סוגיית "יש קניין" והיתר גידול מצעים מנותקים בשביעית*

הקדמה
א. "יש קניין" – יסוד היתר המכירה
ב. גידול במצעים מנותקים בשביעית
1. היתר הבית
2. הגדרת מלאכות זורע נוטע וזומר
3. עציץ בשביעית
4. במכירת העציצים לגוי – יש קניין
ג. סוף דבר

הקדמה

חז"ל אומרים (מנחות קי ע"א) על הפסוק בתהילים (קלד א) "שִׁיר הַמַּעֲלוֹת הִנֵּה בָּרֲכוּ אֶת ה' כָּל עַבְדֵי ה' הָעֹמְדִים בְּבֵית ה' בַּלֵּילוֹת" – "מאי בלילות? א"ר יוחנן: אלו ת"ח העוסקים בתורה בלילה, מעלה עליהן הכתוב כאילו עסוקים בעבודה". לעסוק בענייני השמיטה זה כמו עיסוק בעבודת הקרבנות, אי אפשר לקיים קורבנות בלא בית המקדש, ולכן חייבים לדבר דברי תורה. כן הוא גם בעניין השמיטה, שאי אפשר לקיים אותה מן התורה, ולכן יש חשיבות בעיסוק בה ובהלכותיה. שביעית זו אחת מהמצוות הקשות, שכן חז"ל אומרים שבשמיטה צריך גבורה מיוחדת, כדברי מדרש תנחומא (ויקרא סי' א):

> ר' יצחק נפחא אמר אילו שומרי שביעית, ולמה נקראו גבורי כח, כיון שרואה שדהו מובקרת, ואילנותיו מובקרין, והסייגין מופרצין, ורואה פירותיו נאכלין, וכובש יצרו ואינו מדבר.

---

* שיעור מרן הרב הראשי לא"י הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל, בכנס השנתי למצוות התלויות בארץ, ט"ו בשבט תשנ"ג. השיעור משוכתב וערוך ע"י הרב יואל פרידמן, ובאחריותו בלבד. דברים מקבילים לחלקו הראשון של השיעור פורסמו במאמר "קדושת שביעית", תורה שבעל פה (תשמ"ז), עמ' 1-8.

זו גם מצווה חדשה, ולכן יש חשיבות מיוחדת להתכנס לדבר ולעסוק בהלכותיה.

כאמור יש בקיום השמיטה קושי מיוחד, ולכך נועד היתר המכירה, ועם זאת חייבים לדעת שצריך לצמצם בהיתר המכירה כל כמה שאפשר. נכון הוא שהיתר המכירה נוסד על ידי גאונים קדמונים והוא מקובל מזמן שהתחדש היישוב וגם לאחר הקמת המדינה. עם זאת, יש לדעת שעושים אותו רק מכוח ההכרח, ובגלל שחסרים גיבורי כוח עושי דברו. לכן אנו מתכנסים ועוסקים בהלכותיה ומקווים שנזכה, שמן השמים יזכו אותנו ושנוכל לזכות לקיים את המצווה כהלכתה.

אנו רוצים לעסוק גם בדברים ישנים וגם בדברים חדשים. משמיטה לשמיטה מתחדשים דברים, ועם זאת יש לחזור גם על הראשונות. יש לעסוק בהלכות המחודשות של הגידול בחממות שהתחדשו בזמן האחרון, ויש חשיבות גם לעניין אוצר בית דין. אוצר בית דין זה פתח גדול לקיום המצווה, ושונה המצב היום מבעבר. לחקלאים בודדים מאוד קשה להתמודד עם השמיטה, צריך להפקיר את היבול וכדו', אבל כיום שיש הרבה משקים שיתופיים, במשקים שיתופיים קל הרבה יותר להסדיר עניינים של אוצר בית דין.

א. "יש קניין" – יסוד היתר המכירה

היתר המכירה בנוי על סמך יסודות של קדמונים. נכון הוא שיש ביסודותיו מחלוקות שונות, אבל ההכרעה של גדולי הפוסקים הייתה להיתירא והסתמכה על סברת בעל התרומה (הל' ארץ ישראל), והגר"א[1] שהכריעו שבזמן הזה, כיוון ששביעית בזמן הזה מדרבנן, קיי"ל יש קניין לגוי להפקיע מקדושת הארץ.

ראש המדברים על היתרם של בעל התרומה והגר"א, הוא מתלמידיו של הגר"א, ר' ישראל משקלוב, מחבר הפירוש תקלין חדתין על הירושלמי שקלים וס' פאת השולחן. הוא מבאר שהיסוד הנ"ל של ההיתר יש לו השלכה לשני דינים: פירות של נכרים וחיובם בתרומות ומעשרות ודין שביעית בפירות הגוי. יש דעות הסוברות שבפירות הגוי, גם אם נתמרחו על ידי הגוי, יש גזירה של בעלי כיסין, ובגין כך אסור לאכול את הפירות ללא הפרשת תרומות ומעשרות. למרות שכך סברו רוב הפוסקים לא נהגו להפריש מפירות הגוי. בס' פאת השולחן[2] מחדש שהיסוד לכך שאין נוהגים בזמן הזה להפריש תרומות ומעשרות

1. ביאור הגר"א לשו"ע יו"ד סי' שלא ס"ק ו, כח.
2. הל' דמאי, סי' טז ס"ק מ, הוצ' ספרים יד בנימין, ירושלים תשכ"ח, במיוחד דף עג ע"ב, וע"ע הל' שביעית סי' כג דף קה ע"א.

בפירות הגוי, מבוסס על היתרו של בעל התרומה שבזמן הזה יש קניין לגוי להפקיע מקדושתה של ארץ ישראל.[3] הרמב"ם פסק אמנם שאין מפרישים תרומות ומעשרות בפירות הגוי למרות שקיי"ל שאין קניין (רמב"ם הל' תרומות פ"א ה"י), כי מירוח הגוי פוטר (רמב"ם שם הי"א). לדעתו גזירת בעלי כיסין תקפה רק במקרה שהגוי מפריש תרומות ומעשרות מפירותיו, ומשמעותה שתרומה זו אסורה, "שלא יהיה זה הממון לישראל ויתלה אותו בגוי כדי לפוטרו" (רמב"ם שם פ"ד הט"ו); לפי דעה זו אם הגוי לא הפריש לא חל חיוב הפרשה על פירותיו אפילו אם ישראל קנה אותם. הרבה מן הראשונים חולקים על הרמב"ם, ולדעתם גזירת בעלי כיסין מתייחסת לסתם פירות הגוי שנתמרחו על ידי גוי ולאחר מכן נקנו ע"י ישראל. לכן למרות שקיי"ל שמירוח הגוי פוטר (מנחות סז ע"א) – פירות הגוי חייבים בתרומות ומעשרות בגלל גזירה זו.[4] פאת השולחן מחדש שכיום אנו סומכים על דעת ס' התרומה והגר"א, שכיוון שחיוב תרומות ומעשרות אינו אלא מדרבנן, לכן קיי"ל יש קניין, ולשיטה זו אין גזירת בעלי כיסין (פאה"ש מבאר שגזירת בעלי כיסין היא רק אליבא דר' יוסי שס"ל תרו"מ בזה"ז מדאורייתא, אך אנן קיי"ל כרבנן דר' יוסי).[5] חידוש זה של ספר התרומה נאמר הן בהל' תרומות ומעשרות והן בהל' שביעית, אלא שבעניין תרומות ומעשרות מעשים שבכל יום שאין מחמירים ואוכלים מפירות הגוי בלא הפרשה, ואילו לגבי שביעית נולד פולמוס גדול ואדיר מסביב לשאלה זו. הסיבה לכך היא ששמיטה זוהי מצווה יקרה, המתחדשת מידי שבע שנים ואז יש התעוררות יותר גדולה, אבל יסוד ההיתר בשניהם שווה.

פאת השולחן[6] מזכיר את סברתו של הבית יוסף[7] שאף לרמב"ם שאין קניין זהו דווקא כאשר חזר הישראל ולקחה אך כשהיא ביד הגוי קיי"ל יש קניין. הפאת השולחן[8] דוחה דבריו אך מקבל את היסוד האחר של הבית יוסף שבשביעית יש לימוד מיוחד "לכם ולא לגוי". מקור הדברים במדרש בספרא על פרשת בהר, שם לומדים חז"ל: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה – לכם ולא לאחרים" (ספרא בהר פ' א). לימוד זה אינו קשור לדין שביעית בזמן הזה, אלא יש דין מיוחד שבגוי אין שביעית. ולכאורה הדברים תמוהים, שכן הלימוד הזה מתייחס לאיסור

---

3. עי' תורה שבעל פה, שם, עמ' 2.
4. פאה"ש מביא שזוהי שיטת הראב"ד, רש"י, וכל בעלי התוספות, הר"ש הרא"ש.
5. וע"ע ס' התרומה, הל' ארץ ישראל, הוצ' מכון התורה והארץ, הערה רח.
6. הל' שביעית סי' כג, הוצ' יד בנימין ירושלים תשל"ח, דף קה ע"א.
7. שו"ת אבקת רוכל סי' כד, וכס"מ הל' שמטו"י פ"ד הכ"ט.
8. בעקבות הגר"א בביאורו סי' שלא ס"ק ח.

האכלת פירות שביעית לגוי, כפי שגם נפסק ברמב"ם (הל' שמטו"י פ"ה הי"ג): '...ואין מאכילין אותן (פירות שביעית) לגוי ולשכיר...' – אך אין מדברים על קדושת הקרקע או קדושת הפירות שלה, אלא יש דין שגוי אסור לו לאכול פירות שביעית, שנא' "לכם לאכלה...". אך מניין מצא הבית יוסף סמך לכך שבכלל לא נוהג שביעית בשל גוי. במה קשור איסור האכלת פירות שביעית לגוי להפקעה של הקדושה? אלא יש לומר שאין כאן לימוד נוסף אלא עיקר הפסוק אומר שגוי לא יכול לאכול פירות שביעית. אלא היא גופא – העובדה שאנחנו רואים שהתורה אסרה על גוי לאכול מפני קדושת שביעית, זה מלמדנו שהגוי מופקע מדיני שביעית לגמרי, ולכן בקרקע של גוי אין איסורי שביעית. יש קשר בין כל החלקים של דיני שביעית: ההפקר, איסורי מלאכות והיתר אכילת הפירות. כיוון שאנו רואים שאין היתר אכילה לגוי בפירות שביעית ממילא גם החלקים האחרים של דיני שביעית אינם קיימים. בזה שונה דין שביעית מדין תרומות ומעשרות. בתרומות ומעשרות יש רק איסורים, יש איסור טבל, והפרשת תרומות ומעשרות מפקיעה איסור טבל. לכן דין הפרשת תרומות ומעשרות בפירות הגוי תלוי בסוגיית יש קניין או אין קניין, שאם אין קניין הפירות אסורים, ואם יש קניין הפירות מותרים גם בלא הפרשה. אבל שביעית קשורה במצוות "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה", והמצווה קשורה בעצם הקדושה. דין של קדושת שביעית יכול להיות רק אם אפשר לקיים את המצווה. אבל אם אי אפשר לקיים את המצווה זה גופא מפקיע הלכות שביעית. – גוי שמופקע מקדושת שביעית, מופקע ממצוות שביעית.[9]

מצאנו יסוד דומה בהקשר לדין אחר – דין נטע רבעי בפירות הגוי, ואף שם מוכרחים להגיד שהיסוד הוא שקיום המצווה היא עצמה חלק מהקדושה. נאמר במשנה תרומות פ"ג מ"ט: "...ר' יהודה אומר אין לעובד כוכבים כרם רבעי וחכמים אומרים יש לו..." והרשב"א[10] מסביר את המחלוקת בין ר' יהודה לרבנן, שר' יהודה סובר שאין רבעי בפירות הגוי כי יש קניין לנכרי להפקיע ואילו רבנן שסוברים שיש רבעי נוקטים שאין קניין. הרמב"ם בהלכות מעשר שני ונטע רבעי פ"י ה"י כותב:

> ויש לעכו"ם נטע רבעי, שאם בא לנהוג במצוה זו הרי הוא קדש כנטע רבעי של ישראל.

---

9. עי' תורה שבעל פה, שם, עמ' 3.
10. חידושי הרשב"א לב"ק סט ע"א ד"ה וא"ת, וכן סוברים גם ר"ש ורא"ש למשנה תרומות שם.

ומשמע מדבריו שדין נטע רבעי בפירות הגוי תלוי ברצונו של הגוי, וכלשון הרמב"ם: "שאם בא לנהוג במצווה זו...", אך בלא רצונו של הגוי אין נטע רבעי בפירות, ובכך לכאורה סותר הרמב"ם את עצמו שכן פסק הן בהלכות שמיטה והן בהלכות תרומות שאין קניין לגוי להפקיע?! אלא יש לבאר לדעת הרמב"ם שדין נטע רבעי בפירות הגוי אינו תלוי כלל בסוגיית יש קניין או אין קניין. רואים שיש כאן דין יותר כללי שנוגע לקיום המצוות ע"י הגוי, וכן אומר הרמב"ם בפירוש המשניות (תרומות שם): "אעפ"י שאין הגויים חייבין במצוות אם קיימו מהם משהו מקבלים עליהם מקצת שכר...". לדעת הרמב"ם גוי יכול לקיים את המצוות פרט למצוות מסוימות שהוא אינו יכול, ובזה דנה המשנה. העיקר במצוות נטע רבעי זוהי מצוות האכילה, כפי שכותב הרמב"ם הל' מע"ש פ"ט ה"א: "נטע רבעי הרי הוא קודש שנא' ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הילולים לה' ודינו להאכל לבעליו בירושלים...", לכן מסביר הרמב"ם את מחלוקת ר' יהודה וחכמים, שהשאלה היא אם גוי יכול לקיים מצוות נטע רבעי: אם יכול לקיים – ממילא חל על זה נטע רבעי, ואם לאו, לא חל דין נטע רבעי. לכן משתמש הרמב"ם בביטוי: "אם רצה לנהוג" אז זה קיים, ואם לא רצה לנהוג, אז אין רבעי. מצאנו א"כ יסוד דומה בשביעית ובנטע רבעי. למרות שאנו נוקטים אין קניין, אין חובת רבעי בגוי אא"כ רוצה בכך. ומכאן שקיום מצוות רבעי תלוי בקדושת הפירות, ורק כאשר רוצה לנהוג קדושה בפירות והקדושה חלה, נגררים אחרי הקדושה כל חובות מצוות רבעי. וכאמור זה נכון הן בפירות שביעית של גוי והן בפירות נטע רבעי של גוי. בדברים אלו מוסברים דבריו של הבית יוסף באבקת רוכל וכן דבריו של פאת השולחן כנ"ל.[11]

מסביב לדבריו של הבית יוסף התקיים פולמוס גדול, ולמרות זאת הוכרע ונהגו בעבר כדעת הבית יוסף ובפרט במשך מאה השנים האחרונות, ועל סמך היסודות הנ"ל מבוסס היתר המכירה. מצד שני ברור שהיתר המכירה מציל מן האיסור ועם זאת, אין בכך משום קיום המצווה ולכן יש לדאוג שכן יקיימו את המצווה. המצווה של שביעית זה עניין רק של חקלאים וגם זה צריך לדעת. יש הבדל בין החקלאים ובין הצרכנים. מי שעליהם מוטל עיקרו של הניסיון אלו החקלאים, ולכן נקראו גיבורי כוח עושי דברו, ועיקר מגמתנו להקל את המעמסה מן החקלאים, כדי שיוכלו לקיים את המצווה הזו במידת האפשר.

11. עי' תורה שבעל פה, שם, עמ' 4.

ב. גידול במצעים מנותקים בשביעית

1. היתר הבית

עד כאן דיברנו על הדברים הישנים, וכעת ביחס לדברים החדשים. ראיתי את המשתלות בגוש קטיף ואת הגידולים המיוחדים. היתרם בנוי על שני יסודות: האחד דין של בית, שמבואר בירושלמי (ערלה פ"א ה"א) שבבית פטור מתרו"מ שנא' "היוצא השדה" בתרומה, ואילו בשביעית יש ספק, שכן מחד נאמר "שדך לא תזרע" אך מאידך נאמר "ושבתה הארץ". החממות בנויות כבית, השטח גדול מאוד, ובנוי עם קירות ועם דפנות, ואף על פי שהחממות אינן בית דירה ואין נוהגים לישון שם, מ"מ זה בית. ועל כגון דא כתב פאת השולחן שמותר בשביעית בזמן הזה.

כאמור הבית שדן עליו הירושלמי זהו בית ממש, עליו נאמר בירושלמי וכך גם נפסק להלכה שבתרומות ומעשרות פטור ובשביעית הוה ספק. אמנם המשנה שביעית (פ"ב מ"ד) אומרת: "ועושין להם בתים ומשקין אותן עד ראש השנה", ומשמע שגידול בבית אסור בשביעית עצמה. אלא שהנידון במשנה שונה מן הנידון בירושלמי: במשנה אין מדובר שהאילן בתוך הבית, אלא מדובר על עשיית בתים לזמורות לענפים ולפירות. אילו היה מדובר על גידול בתוך הבית המשנה לא הייתה נוקטת בביטוי "בתים" בלשון רבים אלא גידול בבית. יתר על כן רבינו חננאל (ע"ז נ ע"ב) מפרש בצורה שונה לגמרי, ולדעתו עשיית בתים קשורה להמשך המשנה "ומשקין אותן"; וכך כותב ר' חננאל: "בתים – פי' חופרין להן נקעין בעיקריהן שיתקבצו בהן המים וכו'". לאור הנ"ל אין סתירה בין המשנה לדין הירושלמי.

הירושלמי סובר שדין בית לא נאמר בתרומות ומעשרות ולכן המגדל בבית פטור מתרו"מ, לעומת זאת בערלה חייב שכן נאמר "כי תבואו אל הארץ", והמילה "ארץ" כוללת גם בית. יש לומר שכאשר חילקו את ארץ ישראל חילקו שדות ולא חילקו בתים, וקדושת ארץ ישראל מתייחסת לשדות באופן מיוחד ולא לבתים. לכן לגבי ערלה שאין קשר בין תוקף חיובה לבין קדושת ארץ ישראל, וחייב בערלה אף בחו"ל, לכן חייב בערלה אף בבית. **אך בעניין תרומות ומעשרות שחיובה הוא מחמת קדושתה של ארץ ישראל – המגדל בבית פטור.**

2. הגדרת מלאכות זורע נוטע וזומר

הזכרנו את דברי רבנו חננאל, ויש כלל: כיוון שכל דבריו דברי קבלה והלכותיו מן הגאונים, יש ללמוד את דבריו בדקדוק גדול. הגמ' שבת (עג ע"ב)

אומרת: "...א"ר אמי זומר חייב משום נוטע והנוטע והמבריך והמרכיב חייב משום זורע..." ומפרש רבנו חננאל:

> הנוטע וולד הוא של זורע, כי הנוטע נועץ יחור של אילן בארץ ומתגדל המקום ההוא ומוסיף פירות...

מה א"כ ההבדל בין זורע לנוטע לדעת רבנו חננאל. ויש לומר שיש הבדל בין הזורע לבין הנוטע הן בפעולה והן בתוצאה. **בזורע הוא יוצר דבר חדש**. מה שזרע מתקלקל ומזה צומח דברים אחרים, לעומת זאת, **בנוטע הוא נוטע ענף, ואותו ענף עצמו גדל**. היסוד הזה, יש בו נפקא מינה גדולה לגבי שביעית. לדעת רבנו חננאל יש לומר שיש הבדל בין זורע גרעין אשר מתקלקל, וממנו צומח דבר חדש לבין נוטע ייחור שאינו מתקלקל והוא עצמו צומח ועליו גדלים הפירות. הזורע גרעין של עץ פרי יהיה חייב מדאורייתא בשביעית ואילו הנוטע ייחור יהיה אסור רק מדרבנן.

לאור הנ"ל יש להסביר את המחלוקת בין הרמב"ם לבין הראב"ד. נאמר ברמב"ם הל' שמטו"י פ"ד הט"ו:

> עבר וזרעו בשביעית ויצא לשמינית אם זרעו לזרע בין זרעו בין ירקו אסור במוצאי שביעית כשאר הספיחים, ואם זרעו לירק הואיל ונלקט בשמינית בין ירקו בין זרעו מותר, זרעו לזרע ולירק זרעו אסור משום ספיחים וירקו מותר.

ועל כך משיג הראב"ד:

> א"א לא מצינו בזורע בשביעית שום היתר שהרי אמרו הנוטע והמבריך פחות מל' יום לפני ר"ה אסור לקיימן בשביעית והנוטע בשביעית במזיד יעקור... ואי משכחת לה בנזרעו לא משכחת לה אלא בשזרעו עכו"ם אי נמי במקומו' שהשביעית מדבריהם דאפשר דלא אמרינן בהו יעקור.

לדעת הרמב"ם יש מקרים שזרע בשביעית ונכנס לשמינית הפרי מותר, ואילו לדעת הראב"ד אסור. יש להסביר לדעת הרמב"ם שיש הבחנה בין נוטע לבין זורע. הגזרה של חז"ל לעקור נאמרה לגבי נוטע, וכן נאמר במשנה שביעית פ"ב מ"ו:

> אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ר"ה ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור...

יש להסביר את הרמב"ם לאור ההבחנה שעשה רבנו חננאל בין זורע לנוטע. הגזרה היא רק בנוטע כי רק בנוטע קיימת התוצאה של הפעולה. הנוטע נטע את

הייחור והייחור קיים והתפתח, וזאת בניגוד למה שאמרה תורה, ולכן חכמים גזרו "יעקור", כי לא ייתכן שיוותר מה שנטע באיסור. מה שאין כן בזורע שהאדם עושה את פעולת הזריעה, הזרע עצמו התקלקל והצמח הוא בבחינת "פנים חדשות באו לכאן" – על כך לא גזרו חכמים.

רבנו חננאל בשבת שם, מתייחס גם למלאכה הזומר:

> והזומר – המקום שזומר באילן מתגדל המקום ההוא ומוסיף פירות ונמצא כנוטע לפיכך אמרינן בזומר חייב משום נוטע...

רבנו חננאל מדקדק בהגדרתו את מלאכת הזומר שפעולת הזמירה גורמת לתוצאה כפולה. ראשית שעצם פעולת **הזמירה גורמת לצמיחה מחודשת מאותו מקום שזמר, ובנוסף היא גם גורמת לצימוח של פירות**. ולפי זה בפעולות גיזום אחרות שאינן גורמות להצמחה דווקא ממקום הגיזום אלא צימוח במקום אחר לא יהיה בכך איסור דאורייתא של זמירה. כמו כן אם גוזם את הענף וכתוצאה ממנו יתפתחו ענפים חדשים ולא פירות אף זה אינו זמירה האסור מן התורה, כי הזמירה גורמת להצמחה של פירות.

דבר דומה אנו מוצאים בדברי הרמב"ם בהל' שבת פ"ח ה"ב:

> הזורע כל שהוא חייב, הזומר את האילן כדי שיצמח הרי זה מעין זורע, אבל המשקה צמחין ואילנות בשבת הרי זה תולדת זורע וחייב בכל שהוא...

הרמב"ם מבחין בהגדרה בין זורע לבין זומר. בזורע די בכלשהו, לעומת זאת בזומר יש חשיבות לצורך בצימוח, וההסבר לכך הוא שבזורע – הוא זורע את הגרעין וזה הולך לאיבוד, אך בזומר הוא עושה כן כדי שיצמחו לאחר מכן פירות. וכאמור רבנו חננאל מדקדק שבנוסף לפירות הצומחים בעקבות הזמירה, יש חשיבות גם למיקום ולעובדה שבמקום הזמירה מתפתח הענף החדש.

בגמ' מו"ק ג ע"א, נאמר: "והתניא שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור – אין לי אלא זירוע וזימור... מיניין שאין מקרסמין ואין מזרדין... ת"ל שדך לא כרמך לא...", ורש"י מפרש: "מקרסמין היינו זימור אלא שקרסום שייך באילנות". מה ההבדל בין הקרסום לבין הזימור; מדוע פעולת הזימור היא אסורה מדאורייתא ואילו הקרסום אינו אסור אלא מדרבנן? אלא שכאמור רבנו חננאל מדגיש שלא כל פעולה שהיא כעין זמירה אכן נחשבת זמירה. הזמירה היא רק כאשר פעולה זו גורמת הצמחה באותו מקום ורק כאשר היא גורמת להצמחת פירות. לכן יש לומר שהקרסום דומה במידת מה לזמירה אך אין בה את התוצאות שהזכרנו לעיל, ולכן היא אינה זמירה גמורה וממילא אינה אסורה מדאורייתא. כמו כן

הרמב"ם בהל' שמטו"י פ"א ה"ה כותב: "ולא יפרק העלין והבדים היבשים..." אך זו אינה זמירה האסורה מדאורייתא, כי שם גוזם את כל הענף, ולכן אינו דומה לזומר שחותך וגוזם חלקו של ענף כדי שהענף עצמו יחזור ויצמיח ענף חדש.

3. עציץ בשביעית

לגבי הדברים החדשים שראינו לקראת השמיטה הזו, גידול של עציצים בחממות, צריך לעסוק ביסוד החיוב בעציץ נקוב ובפטור של עציץ שאינו נקוב.

נאמר במשנה (שבת צה ע"א): "התולש מעציץ נקוב – חייב, ושאינו נקוב – פטור. ורבי שמעון פוטר בזה ובזה". והגמ' דנה בסברת ר' שמעון, ומסקנתה:

> אמר ליה: לכל מילי – רבי שמעון כתלוש משוי ליה. ושאני לענין טומאה – דהתורה ריבתה טהרה אצל זרעים, שנאמר על כל זרע זרוע אשר יזרע.

ובתוס' (שבת שם, ד"ה ורמינהו) מבארים מה ההבדל בין טומאה לשאר דינים, וכך כותב תוס':

> ועוד פר"י דה"ק אין בין נקוב לשאינו נקוב לענין מעשר ופאה וכלאים דכיון דכתיב בהו שדך וכרמך וכן במעשר כתיב היוצא השדה שנה שנה חשיבי תלוש בין נקוב בין שאינו נקוב ואין בו חילוק אלא לענין הכשר זרעים וכל דדמי ליה כגון שבת שאינן תלוים בדבר שהוא חשוב שדה אלא בתלוש ומחובר ובהנהו לא הוי נקוב כשאינו נקוב...

מדברי התוספות מתבאר שיש דינים שלגביהם יניקה מספיקה וזאת מפני שמה שחשוב הוא שהצמח יהיה תלוש או מחובר. אם הצמח יונק, אזי נחשב מחובר והתולשו בשבת חייב. **לעומת זאת יש דינים אחרים שלא די ביניקה כמו תרומות ומעשרות ולא די בנקב קטן כדי לחבר אלא יש צורך שכל מצע הגידול יהיה חלק מארץ ישראל**. לכן לדעת ר' שמעון למרות שהעציץ נקוב, הצמח יונק ולכמה דינים נחשב הצמח מחובר, אך לגבי דין תרומות ומעשרות ודינים נוספים, מה שגדל בתוך העציץ ייחשב מנותק, מפני שסוף סוף אינו גדל באדמת ארץ ישראל. לאור הנ"ל יש להסביר את דברי הרמב"ם הקובע שאף הגדל בעציץ שאינו נקוב נחשב כנקוב בדין ערלה; וכך כותב הרמב"ם הל' מע"ש פ"י ה"ח:

> הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, אע"פ שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות.

רואים בדברי הרמב"ם שהנוטע אילן בעציץ שאינו נקוב – חייב בערלה. ונראה שהדין הזה שמחשיבים עציץ שאינו נקוב כאילו הוא נקוב, זהו רק

בהלכות ערלה ולא בהלכות תרומות ומעשרות, ולכן הרמב"ם מביא דין זה רק לגבי ערלה ומדגיש שבכה"ג חייב בערלה. וההסבר להבחנה בין דין תרומות ומעשרות לבין דין ערלה נובע מכך שיש חיוב ערלה אף בחו"ל, לעומת חיוב תרומות ומעשרות שאינו חל אלא בארץ ישראל. כפי שאמרנו לעיל אליבא דר' שמעון, בעציץ נקוב נאמר אנחנו בעציץ שאינו נקוב. במקום שצריך שהאדמה תהיה של ארץ ישראל לא די בנקב כדי לחבר את הצמח. וה"ה כאן לגבי ערלה שאין צורך בדין ארץ ישראל ממילא די ביניקה ובפעפוע כדי שהאילן ייחשב מחובר וממילא חייב בערלה. **לעומת זאת בתרומות ומעשרות שחיובה הוא רק בארץ ישראל מודה הרמב"ם שאף אילן שגדל בעציץ שאינו נקוב פטור מתרומות ומעשרות, כיוון שחסר בדין ארץ ישראל**. יסוד דומה אפשר למצוא בדברי הרמב"ם לגבי דין ספינה גוששת, וכך כותב הרמב"ם בהל' תרומות פ"א הכ"ג:

> עפר חוצה לארץ שבא בספינה לארץ, בזמן שהספינה גוששת לארץ הרי הצומח בו חייב בתרומה ומעשרות ושביעית כצומח בא"י עצמה.

צמח הגדל בעפר הבא מחוץ לארץ, והספינה גוששת בחוף של ארץ ישראל – הפירות חייבים בתרומות ומעשרות ושביעית. ויש לציין שהרמב"ם כאן אומר את דינו רק בהקשר לתרומות ומעשרות ושביעית ואילו לגבי ערלה הוא אינו מזכיר דין זה. יש חידוש גדול של ר"י בן מלכי צדק עפ"י הירושלמי שמבאר מה עניין העפר של חו"ל שבא לארץ ישראל; וכך כותב ריבמ"ץ למשנה בחלה פ"ב מ"ב:

> עפר חוצה לארץ שבא בספינה בארץ יש חייב במעשרות ובשביעית. פי' הגדילין באותו עפר חייבין במעשרות ובשביעית, דכתי' כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה, כלומר כל עפר שאתם דורכים רגליכם עליה בארץ יש' לכם תהא.

כלומר שמהפסוק "כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם..." למדנו שאפשר להוסיף על ארץ ישראל. ויש להאריך ולהסביר את דבריו של ריבמ"ץ ואכ"מ. ומ"מ יש לומר שלכאורה מצאנו שאפשר להוסיף חלקים לארץ ישראל רק בכיבוש רבים כדברי הרמב"ם הל' מלכים פ"ה ה"ו. לכן יש לומר שכאשר רוצים להוסיף ולספח חלקים של חו"ל לארץ ישראל, בכה"ג צריך כיבוש רבים, אך בנד"ד הספינה נמצאת בארץ ישראל אלא שהעפר בא מחוץ לארץ. לכך די גם בכיבוש יחיד, והפסוק "כל מקום אשר תדרוך..." מלמדנו שאפשר לצרף עפר של חוץ לארץ ולצרפו לארץ ישראל. **לכן גם הרמב"ם מביא דין רק בהקשר לתרומות ומעשרות, כי רק לגבי תרומות ומעשרות וההלכות הדומות, יש דין בארץ ישראל**, ולכן יש משמעות לעפר שבא מחו"ל וצירופה לארץ ישראל עפ"י הפסוק

הנ"ל. אבל בערלה שאין דין בארץ ישראל, וחייב בערלה גם בחו"ל אין צורך בחידוש הפסוק ואין צורך בצירוף העפר של חו"ל לארץ ישראל.

כפי שראינו, העציצים מונחים על יריעה של פלסטיק (פוליאטילן) וזו מנתקת בין העציצים והצמחים הגדלים בהם לבין קרקע עולם. ואמנם יש שאלה לגבי יריעות אלו שמונחות במשך זמן רב, שמא הן מתבטלות לקרקע וממילא נמצא שהצמח מונח בקרקע עולם.

והאמת היא שיש לומר שיריעה של פלסטיק לעולם לא יכולה להיהפך לקרקע. מצאנו לגבי דין סוכה שפסולה כאשר היא נמצאת למעלה מעשרים אמה, שאם מוסיפים עפר בתחתיתה, אזי הסוכה מצויה בפחות מעשרים אמה וכשרה. זהו רק כאשר חסר עפר ואז אם ממלאים עפר נמצא זה ממלא את החסר. וכן מבואר בשו"ע (או"ח סי' תרלג סעי' ג-ד), שאם רוצה למעט את העשרים אמה ע"י הוספה של תבן או עפר, הרי זה ממעט אם מבטל את העפר והתבן למקום הסוכה, אך אם מוסיף כרים וכסתות – אין זה ממעט אפי' אם בטלם. הוא הדין בנד"ד – הפלסטיק לא נהפך לעפר ולא לחומר של קרקע מפני שזה לא קרקע, ולכן אם יריעות הפוליאטילן מונחות זמן רב – אין בכך כלום. ואין זה דומה לדין הרא"ש שקבע בתשובה (כלל ב אות ד) שהגדל בקרקע שעל גג של בית חייב בערלה. ואמנם נחלקו הפוסקים לגבי דינו של הרא"ש,[12] אך אף לפי הרא"ש יש לומר שהוא מחדש שקרקע של ארץ ישראל אין זה משנה אם היא למעלה או למטה, בכל מקרה היא חייבת. אבל בנד"ד שאין קרקע על היריעה של הפוליאטילן, כיוון שאין כאן קרקע – הביטול לא יכול להפוך את זה לקרקע.

4. במכירת העציצים לגוי – יש קניין

יש להוסיף גם שכל הגידול במצעים מנותקים הוא מלאכותי ומתבסס על חומרים כימיים שהחקלאי מוסיף ורק על ידו הצמח גדל, לכן אין זה דומה לצמח שגדל בקרקע עולם, שאמנם גם שם מוסיפים חומרים שונים אך בבסיסו של דבר הצמח גדל מחמת הקרקע.

לכל הנ"ל יש להוסיף היתר נוסף, והוא מכירת העציצים לגוי. בתחילה דיברנו על המחלוקת שבין הפוסקים אם יש קניין או אין קניין, ונקטנו כדעת הבית יוסף שיש קניין ועל יסוד זה מסתמך היתר המכירה. אך המחלוקת היא במקרה שהקרקע שייכת לגוי, ובזה יש סוברים שכיוון שמדובר באדמת ארץ

12. עי' ביאור הגר"א לשו"ע סי' רצד ס"ק סג.

ישראל, אין הבעלות של הגוי יכולה לשנות מבחינת קדושתה של ארץ ישראל, כמבואר בגמ' גיטין מז ע"א: "כי לי הארץ – לי קדושת הארץ". אך בנד"ד שאין אנו מדברים על אדמת ארץ ישראל אלא על עציץ ואפילו במקרה שהוא נקוב, **אין הפירוש שעל ידי הנקב האדמה הופכת להיות חלק של ארץ ישראל, אלא שעל ידי היניקה אנו מחשיבים את הצמח כמחובר. לכן פשיטא אליבא דכר"ע, וגם למ"ד שסובר אין קניין בכה"ג יודה שיש קניין**, ובפרט בנד"ד שמדובר בעציץ שאינו נקוב. אין במכירת העציצים שום בעיה, זה מטלטלין בוודאי אין בכך איסור לא תחנם, ומבחינה מעשית אין שום קושי בביצוע המכירה לכן בוודאי יש להוסיף את זה כסניף לכל ההיתרים שהזכרנו לעיל.

ג. סוף דבר

כפי שהזכרנו בפתיחת הדברים, יש להתאמץ בביצוע אוצר בית דין. יש הבדל בין חקלאים פרטיים שיש עבורם קושי גדול לשמור את השמיטה, כיוון שכל אחד צריך להפקיר את היבול, לבין מבנה משק שיתופי שהדבר הוא יותר קל גם מן הבחינה המעשית אך בעיקר מן הבחינה ההלכתית. ברור שבית הדין חייב לשלם עבור ההוצאות של הגידול, ומה שנכלל בהוצאות אין זה בגדר סחורה. יש לעשות אומדן של ההוצאות לפי השנים הקודמות, וכאמור במשק שיתופי וציבורי קל יותר לעשות תחשיב של הוצאות והקולא הנוספת היא שאין הבלטה של הבעלות הפרטית של החקלאי. לכן הרבנות הראשית לישראל ארגנה בצורה מאד רצינית אוצר בית דין של היין, וכאמור למרות שאנו סומכים על היתר המכירה יש חשיבות במגמה של צמצום ההיתר עד כמה שאפשר.

הרמב"ם הל' שמיטה ויובל (פ"י ה"ח) כתב ששביעית תלויה ביובל וברוב יושביה עליה, וזה יתקיים בע"ה לימות המשיח. לכן נבקש, נתפלל, נקווה ונצפה שיבוא משיח צדקנו ויחזיר שמירת שמיטה כהלכתה.

הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

זריעת ונטיעת עצים ושתילת זרעים בשביעית*

א. דעת הרמב"ם (פ"א משמיטה ה"ד) דהנוטע מכין אותו מכת מרדות מדבריהם, ומשמע דאין בו שום איסור מהתורה מדלא הזכיר מידי מזה. והקשה עליו בפאה"ש מהא דגיטין (נג:) דפריך מכדי אידי ואידי דאורייתא, ש"מ דנטיעה אסורה מהתורה. ומרן הרב זצ"ל בקו"א לס' שבת הארץ (הערה ו), כתב לחלק בדעת הרמב"ם בין זריעת גרעיני אילנות לשתילת יחורים, דזריעת גרעינים דאילנות גם הרמב"ם מודה שהוא מדאורייתא ולא דיבר הרמב"ם אלא מנטיעה דיחורים, דגם באילנות שייך שֵם **זריעה** כל דהם בגרעינים.

ובספר כלכלת שביעית (מס' גיטין הערה יד), השיג עליו מירושלמי פאה (פ"א ה"ד) דממעטינן זריעת אילנות מכלאים משום דזה לא מיקרי זריעה אלא נטיעה, הרי דגם גרעין הוא בכלל נטיעה ולא בכלל זריעה בלשון תורה. וכן ראיתי בס' חזון איש (שביעית סי' יז, כ) שהעלה מכח הירושלמי הנ"ל דלהרמב"ם בכל אופן שווה. אלא דגם נטיעה אסורה מהתורה רק דאין בו מלקות משום דאי"ע מן הדין. אך זה לא נראה מתוך הרמב"ם שלא הזכיר מידי מזה.

ב. אולם כשאנו מעיינים בירושלמי יש לראות שאדרבא דברי הרב זצ"ל מוכרחים דהשו"ט שם היא בקשר עם הא דאמר התם לעיל, דאילנות חייבים בפאה משום דכתיב "שדך", וע"ז הקשה מכלאי זרעי אילן דמותרים ובע"כ דהוא משום דכתיב "שדך" דלא משמע אילנות, דאי ממה שנכתב "לא תזרע" הא שמעינן לעניין הכשר דגם זרעי אילנות בכלל, ואהא תירץ מה שהבאנו לעיל. אולם לבתר הכי איתא התם עוד תירוץ, דדין פאה נתרבה מכרם וזית דאית בהו פאה מדרשות הכתובים, ולפ"ז "שדך" אין משמעותו בע"כ שדה אילן דא"כ ל"צ ריבוי'. ולפ"ז אפ"ל באמת דכלאי זרעי אילן נתמעטו משום דלא הוי בכלל שדך ולעולם איכא למימר דאינתהו בכלל זרע כדמשמע מהא דהכשר זרעים, דהתירוץ שתירצנו לחלק הרי הוא דחוק ואינו נצרך לפי אוקימתא זו.

---

* ראה ארץ חמדה ב, חלק ב סימן ד אות י'. מאמר זה נערך מתוך כתב יד שהעביר אלינו ר' ישראל שריר, חתנו של הרב, ותודתנו לו על כך.

והר"ש במשנה זו הביא הגמרא דבבלי חולין (קלא:) דנקטה להא דרשא דכרם זית והכריע כמותה, עיי"ש דנקט הכי בפשיטות לדחות דרשת התו"כ בענין זה. א"כ אליבא דאמת גם זרעי אילן בכלל "לא תזרע".

ג. וביותר נראה דאפשר להכריח שיטה זו לתירוץ שני דירושלמי וכגמרא דידן כנ"ל, דהנה בקידושין (לט.) נתרבה הרכבת האילן מקרא דלא תזרע כלאים, שדך דומיא דבהמתך וכו', ואי נימא דאין אילן לא בכלל "שדך" דאין שדה אילן בכלל וכדכתבנו לתירוץ זה, ואף אינו בכלל זריעה, א"כ איך אפשר לרבותו מקרא זה. וליכא למימר דמכוח יתורא דהיקש זה ילפינן לה דליכא לאוקמי' אלא אהרכבת האילן, דבהרכבת ירק אין איסור כלל וליכא לאוקמי' אהא, זה אינו דבגמרא חולין (ס.) מסתפק בזה בגמרא ונשאר בעי' דלא איפשטא, ולא פשט לה מהא. וע"כ דגם אילנות הוה במשמעות הכתוב, ובשלמא ללישנא קמא דירושלמי הנ"ל, י"ל דהוא בכלל "שדך" וע"כ נהי דזריעת אילנות בגרעינים לא נאסר כיון דלשון זריעה ל"ש בי' וכדקאמר, מיהת לעניין ההיקש דהוא אינו הפשטות דקרא איכא לאוקמי שפיר גם באילנות, אבל לאידך תירוצא דלשון "שדך" אינו אלא במשמע שדה ירק ולא שדה אילן, אי נימא דגם זריעה אין במשמעה אלא שדה ירק האיך אפשר לריבויי דבר שאינו במשמעות הענין כלל, בפרט להא דאיבעי בחולין הנ"ל דאפשר לאוקמי' גם ההיקש בעניין זרעים ול"ש להא אילנות כלל. ומזה מוכח דלאידך לישנא לשון זריעה באמת כולל גם אילנות. אלא דפשטות דקרא לא אוקמינן באילנות משום דכתיב "שדך" דלהאי לישנא משמעותו רק שדה זרעים, אבל מ"מ לעניין הריבוי מההיקש שפיר יש לרבותו.

ד. ומעתה צדקו דברי הרב זצ"ל דשפיר יש לחלק דזריעת גרעינים הוה בכלל זריעה ויש מקום לפ"ז באמת לומר לכאורה דלהרמב"ם יהי' ג"כ זריעת גרעיני אילנות אסור מה"ת.

אמנם לפני הנ"ל יש לדחות זה מטעם אחר דהרי "שדך" לפי הנ"ל אינו כולל שדה אילן, א"כ גם בשביעית הא כתיב "**שדך** לא תזרע", ה"נ נמעטי' ונהי דהוא בכלל זריעה הא מ"מ אינו בכלל שדך.

ע"כ נ"ל לקבל דברי הרב זצ"ל למחצה, היינו בעיקר הסברא דגם לענין אילנות שייך שם זריעה בגרעינים, אולם מ"מ להרמב"ם גם בזריעת גרעינים אין איסור תורה בשביעית כדכתיב "שדך" דאין במשמעותו שדה אילן.

ובזה מתיישב לשונו דהרמב"ם דכתב דנוטע אינו אלא מחויב מ"מ מדבריהם ולא הזכיר לחלק בין זורע גרעין לנוטע יחור אלא סתם נוטע, וכבר הרב עצמו שם הוכיח דבלשון חכמים גם זריעת גרעין בכלל נטיעה כדאמר (ספ"ק מערלה)

"אין **נוטעין** אגוז של ערלה", א"כ כל בכי האי גוונא הו"ל לפרושי, וכמו דהוה דוחק לגמרא לתרץ הא דר"מ בנוטע יחור, דוחק זה קיים עוד יותר ברמב"ם דאיהו איבע"ל למידק טפי לפסק הלכה.

ובעיקר הקושי' מגיטין נ"ל לישב באופן אחר דהא דקאמר התם דלר"מ בדרבנן עבוד רבנן חיזוק הוא בדבר שעיקרו דרבנן וכגון הא דהיזק שאי"נ, שהיא תקנה דרבנן, אבל בדבר שעיקרו מהתורה גם הגזירות דרבנן לא שייך שיעשו בהם חיזוק יותר מעיקרי הדינים, ואדרבא כאן יותר מסתברא דהוה גזירה לגזירה, וע"כ נהי דנטיעה עצמה דרבנן מ"מ לא מצי לתרץ דעשו חיזוק דהרי עיקר דין העבודות הוא מדאורייתא, ואם עיקרם לא בעי חיזוק, ל"ש גם בסעיפים הדרבנן לעשות חיזוק.

ומתורץ בזה גם מה שיש להעיר שלא תירצו בגמרא דסבר לה כרבי דשביעית בזה"ז מדבריהם ועשו רבנן חיזוק. ולפי הנ"ל ניחא דגם בזה ל"ש חיזוק כאן דעיקרו מהתורה. מלבד מה דאפשר לתרץ דפריך אליבא דאביי דריש מו"ק דס"ל דכל המלאכות דאורייתא, וכבר העירו זה המחברים והביאם בס' כלכלת שביעית הנ"ל.

ה. עוד נ"ל להכריח דדעת הרמב"ם דאין איסור תורה כלל בנוטע ולא רק לענין אין עונשין מה"ד וכשיטת החזון איש, דהרי הר"ש (פ"א משביעית מ"א) בקושייתו על ר"ת הקשה וז"ל: "דכתיב כרמך לא תזמר וכ"ש נטיעה דהיא עיקר מלאכה טפי כדמוכח בשבת דזומר תולדה דזורע וכ"ש נוטע **דדמי לזורע טפי**". הנה רואים אנו דכל הקושיא אינה רק דנלמד נטיעה מכש"כ דזמירה, דבזה ודאי ידע דאי"ז קושיא בשביעית דאמרינן דרק הני גלי קרא ולא באידך ומאי נפ"מ מתולדה אחרת דג"כ דומה לאב ואפ"ה אינה אסורה דגזה"כ הוא רק בהני לאסור ולא באחרות. אלא כל עיקר הקושיא משום דמשמע ליה להר"ש דהכתוב דאוסר זמירה אליבא דאמת הוא משום דזהו בכלל זורע, והשמיע לנו הכתוב דתולדה זו היא בכלל זריעה ולא תולדה אחרת, וע"כ שפיר דאיק דאי היא בכלל זורע, כש"כ עיקר הנטיעה היא **בכלל זריעה**. ויוצא דכל עיקר הקושיא היא רק ע"י דנאמר דהיא בכלל הזריעה המפורשת, וממילא דל"ש לענין אין עונשין מה"ד כלל, דהרי הק"ו אינו בא להחזירו לכלל הכתוב. ואם נימא כמש"כ לעיל דאי אפשר להחזירו לכלל הכתוב דזריעה משום דכתיב התם "שדך" דמשמעו אינו שדה אילן וכנ"ל, א"כ הרי אין בכלל אפשרות ללומדו בק"ו וכנ"ל, דאי"ל דהוא גזה"כ. ולומר דבזה פליג הרמב"ם אר"ש, וס"ל דאפשר גם ללמד בק"ו קשה דמנין לנו שיטה חדשה שלא נזכרה כלל.

היוצא מדברינו דלהרמב"ם ודאי נטיעת אילנות בין ע"י יחורים בין ע"י גרעינים אין בה איסור תורה לעניין שביעית, והוא משום דכתיב שדך.

ו. עוד כתב שם הרב זצ"ל, דבלשון חכמים ודאי לשון נטיעה כוללת גם זריעת גרעינים, מהא דנטיעת ערלה וחוזר מעורכי המלחמה הוה גם בזורע גרעינים. ולכאורה מזה יש להוכיח דגם בלשון תורה מיקרי נטיעה, דהרי דין נטיעה דערלה ועורכי המלחמה היא מדין תורה דנכתב שם "ונטעתם" "מי האיש אשר נטע" ואילו התם לעיל מזה כתב להוכיח מהא דע"כ דאין זריעת גרעין בכלל נטיעה.

והנראה דאפ"ל דלשון המקרא באמת אינו כולל זריעת גרעין אלא דאחרי שנקלט שמהם מונים שנות ערלה וכמו"כ נראה ודאי גם בדין עורכי המלחמה דהוא רק אחר קליטה דלפני זה עדיין כמנח בכדא דמי, ואז יפטר דלא גרע מלקח ונפל לו בירושה, וכמו"כ בערלה דאין דין "ונטעתם" דוקא בידו ממש, א"כ אח"כ ה"ז נוטע. וכל עיקר דיוקו הוא רק ממה שבלשון חכמים לא נזכר ההבדל בלשון זה התם, א"ו משום דבלשון חכמים אין אנו מדייקים לחלק בזה לעניין זריעת גרעין.

הקוטב מזה, דבלשון תורה זריעת גרעין אילן מיקרי זריעה ולא נטיעה. ונטיעה מיקרי רק זריעת יחור.

ז. ומעתה נ"ל לקיים את דברי הרב זצ"ל במש"כ לענין זרעי ירקות דאם נשתלו ממקום למקום נמי אין בהם איסור תורה לשיטת הרמב"ם הנ"ל.

דיש לראות דבמקום שרצו חכמים לדבר על שתילת זרעים הזכירו ג"כ שם נטיעה. לדוגמא בפ"א מ"ח מכלאים: "אין **נוטעין** ירקות בתוך סדן של שקמה". והכוונה דדוקא בכה"ג דהמדובר על הרכבה, דמיירי במרכיב ירק ע"ג אילן דהוא מין א' מסויים על משנהו (וע"ע פ"ה מ"ה מכלאים והוא ג"כ לרבותא דגם בנטיעה אוסר). וכן נ"ל דהא דכלאים פ"ג מ"א "לא **יטע** ראש הלפת", דג"כ מיירי בנוטע דבר של ממש ולא בנוטע גרעין. דבשאר המקומות בכלאים מזכיר במשנה רק זריעה. עיי"ש במשנה ראשונה שציין לתוס' (חולין צט:) דראשי לפתות הוא השורש באדמה. כמו"כ בעניין דלועים וקשואים בא הלשון נטיעה (עיי"ש כלאים פ"ג מ"ד, מ"ה, מ"ו) והוא כנראה עפ"י הא דשביעית (פ"א מ"ז) דדלועים הוי בכלל י' נטיעות, ומביא שם בר"ש, דגם לעניין קישואים הוא הדין, ומשו"ה קרי לי' נטיעה. אולם המענין שהרמב"ם באמת אינו מעתיק לענין זה אלא לשון זריעה, והוא משום דבאמת אין המדובר דווקא על דרך של נטיעה. וכן במשנה ג' דנזכר במשנה לשון נטיעה וברמב"ם לא הזכיר אלא לשון זריעה (עי' רמב"ם הל' כלאים פ"ד הל' א-ד ופ"ג הל' י"ב).

מכל זה אנו רואים דשייך לשון נטיעה אירקות עכ"פ בלשון חכמים, כשרוצה לדבר על אופן של שתילת שתיל ולא זריעת גרעין, או במינים הדומים לנטיעות.

ח. ונראה להוכיח לכאורה דגם לעניין לשון תורה אין כלול שתילת זרעים בכלל זריעה. דהנה פ"ג מ"ה מכלאים איתא: "**נוטע** אדם קישות" וכו' והרמב"ם, שבכל מקום מציין רק לשון זריעה, משנה זו העתיק בלי שינוי והוסיף עליה (שם פ"ד ה"ה): "ומותר לנטוע שני מינין וכו' אפילו קישות וכו' וכן אם נטע ד' מינין" וכו'. וכל הרואה ישתומם, מה ראה לנקוט כאן בדוקא לשון נטיעה. בפרט דהיכא דהמדובר הוא על דלועין וקישואים לחוד לא נקט לשון נטיעה אלא זריעה וכאן דמיירי בשאר זרעים ו"כש"כ בקישות" נקט לשון נטיעה.

והנ"ל דהנה הרא"ש התקשה בזה איך אפשר להתיר בתוך טפח א' (הובא במלאכת שלמה שם) ועי' ביאור הגר"א דהוא מחמת דאינו במפולת יד. אולם בבינת אדם (משפטי הארץ פ"ג הערה א) הוכיח דלפני השרשה הוי עדיין מפולת יד א"כ אכתי תקשי. כמו"כ במ"ר (ספ"א מכלאים) הוכיח דבזרעים שייך כלאים גם שלא במפולת יד. ובכס"מ הדברים סותרים זא"ז מספ"ד לרפ"ה מכלאים עיי"ש. עכ"פ להני שיטות קשה איך יתירו כאן. והרמב"ם כתב בפירוש דנוטע בתוך הגומא והאיך אפשר להתיר משום דאין כאן מראית עין כיון דאיכא כלאים דאורייתא וכקושית הכ"מ ספ"ד עיי"ש וכקושית הרא"ש הנ"ל.

אולם עפ"י הנ"ל דבדוקא נקט "נוטע" א"ש, די"ל דמיירי באמת בנוטע שתילים ובזה לא הוי מפולת יד גם לפי הבינ"א הנ"ל דאין כאן זריעה בכלל. וכמו"כ י"ל דהני דסברי נמי דלא בעינן מפולת יד מ"מ זה שהוא נוטע ואינו זורע כלל אין לרבותו בכלל האיסור דכלאים, דרק זריעה נאסרה ולא מלאכה אחרת. ואעפ"י דבכלאים אסרינן תולדות ומיחייב אמחפה, היינו שהכלאים מצד עצמם ישנם באופן דזריעה והוא מחפה עליהם הוה נמי תולדה דזורע, אבל נוטע היא מלאכה אחרת ואינה בכלל האיסור דכלאים כלל. כנ"ל לבאר המשנה הקשה ופסק ההלכה דהרמב"ם. ואפ"ל עוד דהשאלה היא מצד האיסור דזריעה עד שיגדלו ויהי' נוטה זה לכאן וזה לכאן.[1]

ואי נימא דנטיעת זרעים נמי הוי בכלל זריעה בלשון הכתוב, א"כ הרי גם זריעה זו נכתבה, וממילא דגם אי נוטע אותם יחד בלי שמספיקים להשתרש הוי נמי זריעה במפולת יד ויתחייב לפי הבינ"א, וכן לאידך יהא זה זורע ממש. א"ו

1. ראה ארץ חמדה ב, חלק א מדור ו פרק יב.

דנוטע דזרעים אינו בכלל זריעה ומעתה פשוט דה"ה לעניין שביעית אין בו איסור תורה אלא דרבנן לשיטה זו.

ט. ומהו השיעור דשתיל להקרא נטיעה, הנה הרב זצ"ל הביא שם ממדרש דנקט כקרני חגבים היו וקרי בהו נטיעה, ש"מ דבכ"ש סגי. וכן יש להוכיח ממש"כ לעיל דנטיעה דערלה לא מימני' משעת זריעת הגרעין דהוא באמת זריעה (וגם הרי ודאי לא עדיף מנטיעה דאין מונים אלא מהשרשה ואילך) רק משעת השרשה וחזינן דאז זה מיקרי כבר נטיעה ש"מ דשילוח שורש מספיק.

ובזה א"ש אולי ג"כ הא דנקט לעניין קישות ודלועים תמיד במשנה לשון נטיעה והוא משום שהיו רגילים קודם לשרותם במים בכדי שישלחו נבטים, כמו שנהוג גם היום באיזה מיני זרעים וגם במקומות שונים עושים כן בזרעי מלפפונים וכו' וע"כ שייך בהו לשון נטיעה, ובזה יוסבר שינוי לשון הרמב"ם דאולי בזמנו לא היו נוהגים כך וע"כ נקט באמת לשון זריעה, דלעניין דינא התם אין חילוק רק לעניין גומא וכנ"ל. וא"ש דבירושלמי הזכיר שם ד' מיני זרעונים והיינו משום דהם באמת עדיין בצורת זרעים, ומ"מ לעניין דינא מיחשב נטיעה וע"כ במשנה נקט לישנא דדינא וע"כ נקט לשון נטיעה, משא"כ הירושלמי נקטה לפי לשון בנ"א, נקט לשון זריעת זרעונים.

ומעתה נראה דכל דהזרעים היו מונבטים מלפני הזריעה באופן דשלחו שורשים או הוציאו ניצה כקרני חגבים סגי בהא להקרא עליהם שם נטיעה ולא הוי בכלל זריעה, לא לעניין כלאים ולא לעניין איסור תורה דשביעית, אליבא דשיטת הרמב"ם.

אייר תש"ד, כפר הרא"ה.

הרה"ג יעקב אריאל

הפסד בשביעית

הפסד בשביעית הינו נושא מקיף ורחב מאוד המצריך עיון. הבעייתיות בנושא זה היא שהמושג "הפסד" אינו קיים בשנת השמיטה, שהרי כל מצוות השמיטה כרוכה בהפסד. ישנן מצוות שלא שייך בהם המושג הפסד. לדוגמא, מצוות צדקה. כל מהותה הינה הפסד וזאת בניגוד לדיני איסור והיתר ששם יש שיקול של הפסד מרובה. לכן ההגדרות של הפסד במצות השמיטה הינן שונות מגדרי הפסד בשאר מצוות.

במסכת מועד קטן (ג ע"א): "תרי קשקושי הוו: חד – אברויי אילני וחד – סתומי פילי. אברויי אילן – אסור, סתומי פילי – שרי", מפרש רש"י: "שרי – דאית ביה משום פסידא. אברויי אילני אסור – דהוי משום רווחא". ההבחנה לכאורה בין אוקמיה לאברויי היא: שאוקמי זה השארת מצב קיים ואברויי זה תוספת שיבוח.

כעין הבחנה זו מצאנו במלאכות שבת לגבי מלאכת מבשל. בגמ' בשבת (מח ע"א): "ההוא עבדא דאנח כוזא דמיא אפומא דקומקומא, נזהיה רבה. אמר ליה רבי זירא: מאי שנא ממיחם על גבי מיחם? אמר ליה: התם – אוקמיה קא מוקים, הכא – אולודי קא מוליד". ומפרש רש"י שהמיחם בעליון גם בו יש מים חמין, והתחתון אינו אלא מעמיד חומו שלא יפוג.

לכאורה רש"י מפרש באופן שונה את הגדרת אוקמי ואברויי בשתי סוגיות שונות. במסכת מועד קטן (ג ע"א) פירש רש"י: "שרי – דאית ביה משום פסידא. אברויי אילני אסור – דהוי משום רווחא". ואילו במסכת עבודה זרה מפרש רש"י: "אוקומי – שלא יתקלקל מכמות שהוא אבל אינו משביחו. אברויי – מחזיקו ומשביחו".

לכאורה לא מובנת הגדרתו של רש"י במו"ק שמתחשבים בהפסד ורווח במצוות השמיטה הרי שמיטה כולה הפסד?

הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"א ה"ח) כתב: "משקין בית השלחין בשביעית... וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו...". ושם בהלכה י באר הרמב"ם: "ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה...". אם כך ההשקיה מותרת בשביעית בכדי למנוע נזקים. אלא שהפסדים אלו אינם בפרי של שנת השמיטה שהרי פרות אלו

מופקרים הם ואיזה הפסד שייך בהם אלא הכוונה לאילנות או לשדה עצמה שלא תיעשה מלחה גם לשנים הבאות אחרי השמיטה.

אם נאמר שתולדות שבת אסורות משום זריעה, אם כך מכיוון שבשביעית התולדות אסורות מדרבנן ורק הזריעה אסורה מדאורייתא, אם כן מניעת הפסד – מותרת, אך עשיית רווחים – אסורה.

אך מהמהרי"ל דיסקין ניתן להגיע למסקנה אחרת, שכן כתב (בקונט"א רנט):

> בכל מקום דשרינן איסור משום פסידא, יש לעיין אם אין הדבר שלו כ"א הפקר ועדיין לא זכה ביה, אי שרינן ליה. והיה נראה להביא ראיה, ממאי דשרינן פ"ק דמו"ק בשביעית בכ"מ משום פסידא, במקום שאין הפסד לגוף הקרקע כ"א לפירי, ונהי דודאי קאי במקום שהספיחין מותרין, ועיין ר"מ הל' שמיטה, אכתי הא כיון דהפקירא נינהו, ואיך שרינן להאי עבודת קרקע משום פירי דלאו דיליה. אך י"ל דהא כיון דכתב קרא אביוני עמך (ועיין ר"מ הל' שמיטה שמשמרין שלא ילקטום עכו"ם), א"כ חשיבי הני פירי דשייכי לכלל ישראל.
> אך מ"מ במקום דשרינן מלאכת חוה"מ לפי שעתיד לאכול במועד, כמו מדלין לירקות, ודאי נראה דחוה"מ שהוא בשביעית, אסור, דמנ"ל שהוא ילקטם, אולי יקדימוהו אחרים, והם אינם צריכים לאכלם במועד, אך יש לעיין אי נשרי להני אחרים ללקוט מן המחובר במועד, כיון שא"צ למועד, ואי משום שמא יקדימנו אחר, ז"א, דבמידי דהפקרא עדיין לא שמענו היתר כלל כה"ג.

בעצים אין דין ספיחין והפרות מותרים באכילה (בירקות שנבטו בשישית ונלקטו בשביעית ישנה מחלוקת), ומקשה המהרי"ל דיסקין הרי מדובר בהפקר? ומתרץ, כיון שכתוב בפסוק "אביוני עמך", לא מדובר בהפקר באופן שאין בעלות כלל, אלא יש גדר של בעלות על פירות אלו, גדר של בעלות ציבורית ולכן גויים שבאים לאכול פירות שביעית – מונעים זאת מהם.

המהרי"ל דיסקין קובע כלל גדול – הפירות הם בבעלות ציבורית של כלל ישראל ולכן מותר לעשות בפירות אלו פעולות בכדי למנוע הפסד מהפירות. (רעיון דומה כתב הרמב"ם בפהמ"ש פ"ד).

הרב קוק זצ"ל בספרו שבת הארץ, קונטרס אחרון (לפ"א ה"ה) אינו מזכיר את המהרי"ל דיסקין אך הוא חולק עליו:

> כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי, דהפירות של שנה זו רחמנא אפקרינהו, וכן כל השקאת ירקות וזרעים

יש להתיר דווקא כשהיא לצורך הקרקע, שאם לא ישקוה תעשה מלחה ותהי' גרועה גם לשנה הבאה, או שיש צורך להוצאת ירקות למוצאי שביעית, אבל בשביל הירקות של שביעית לא מצינו היתר.

לשיטת הרב קוק זצ"ל מכיוון שהפירות הם פירות הפקר לכן כל ההיתר של "אוקמי" הוא רק לעצים עצמם ולא לפירות כמו שפירשנו לעיל.

החזון איש במקום אחד מסכים עם שיטת הרב קוק. בהלכות שביעית (סימן טז אות ד) כתב:

ומשמע דמשקין בשביל שיהיו הפירות לאכילה... ולפ"ז אילנות משקים משום פירותיהן ואע"ג שהן הפקר מ"מ הרי נאכלין ונהנין מהן עד זמן ביעור, ויש לתמוה במש"כ הר"מ פ"א ה"י שהתירו כל אלה כדי שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ולמה לא כתב משום שלא יפסדו הפירות כמו במועד?... ואפשר דעת הר"מ דלעולם לא התירו בשביעית משום פירות שאין להשתדל בגידול פירות בשנה שביעית, והא דהתירו בית השלחין והרבצה היינו שלא תפסד הארץ והאילנות".

(מסתבר שהספר שבת הארץ היה לנגד עיני החזון איש אך הוא לא מזכירו מכיוון שלא ציטט מאחרונים).

אך במקום אחר התייחס החזון איש להגדרת הפסד הפירות בצורה שונה (שם סימן כא אות יד):

בסי' ט"ז סק"ד נתקשינו בל' הר"מ שכתב טעם היתר השקאה כדי שלא תעשה הארץ מליחה וימות כל עץ ובגמ' משמע דשביעית דומיא דמועד דמשום הפסד יבול הארץ שרי, ראיתי בנ"י ריש מו"ק דכתב בהדיא דמשקין בשביל הספיחין... ונראה דהא דכ' רבנו ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ אין הכונה דתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו ומצינו איוב י"ד ימות בארץ גזעו מריח מים יפריח וגו' ומש"כ תעשה הארץ מליחה הוא טעם למה שסיים וימות כל עץ אבל אין כאן הפסד הארץ לשנה הבאה... אלא ודאי כונת רבנו בשנת השביעית יפסדו כל הפירות ועל הפסד הפירות יאמרו הפסד האילנות.

לפי מקור זה, החזון איש מפרש בדעת הרמב"ם, שהפסד **כל** הפירות נחשב כהפסד **העצים עצמם.**

כלומר המושג "עץ" לדעתו הוא לא הזרע והעלים אלא הפרי. עץ פרי שאינו נושא פרות אינו עץ מבחינה זו ולכן אוקמי פירא הוא בעצם אוקמי אילנא. אלא

שלדעתו כאן רק הפסד **כל** הפרות הוא שנחשב הפסד העץ משא"כ אם העץ ישא פרות גם אם לא את כל הכמות הרגילה אין היתר להגדיל את כמות הפרי. רואים זאת בדבריו במקום אחר (סימן כא אות יז):

> במקום הפסד שימות כל עץ [או שיפסדו **כל** הפירות] יש לסמוך להקל בכל אלו, אך צריך לשקול כל עבודה ועבודה אם יש בזה חשש שימות העץ וכל שאינו אלא הרוחה אסור ואם אפשר להסתפק בפעם אחת אסור לעשות שתי פעמים, וכן חייבין לזבל ולנכש קדם ר"ה תש"ב שלא יצטרכו לזבל ולנכש בשביעית ואף אם לא יספיק לכל השנה כל מאי דאפשר.

אולם בספרו של הרב קלמן כהנא, מצוות הארץ (עמ' 85) באר את שיטת החזון איש באופן אחר, שגם נזק ניכר בכמות ובאיכות הפרי נחשב הפסד לעץ:

> מה שהתירו חז"ל להשקות, לא התירו אלא באילנות משום שפירותיהם מותרים, וכן בזרעים המותרים משום ספיחים (שיתבאר בסי' מב), אם על ידי מניעת המים יפסדו הפירות, זאת אומרת שיהיה **היזק ניכר** בכמות ובאיכות הפירות. וכן מותר להשקות, אם יש לחוש לקלקול השדה או להפסד האילן, שתיעשה הארץ מליחה וימות בה העץ, או שיש צורך להשקות כדי שלא תתקלקל השדה...

יוצא שלחזון איש ההסתכלות שלנו על הפירות צריכה להיות במבט חקלאי, והעץ נמדד לפי היבול שלו, אם הוא נותן מספיק פירות, הוא נחשב לעץ ואם לאו זה סתם קוץ.

יש להעיר שהחזון איש במקום אחר עשה חילוק מהותי בין הפסד של רבים לבין הפסד של יחיד ובעקרון שביעית אסורה אף במקום פסידא אך התירו במקום הפסד לרבים. בחזון איש (שביעית סימן יח אות ד) כתב:

> לא התירו חרישה משום הפסד כיון דחרישה וזריעה הן עיקר השביתה של שביעית, [ועוד דאין היתר במקום פסידא בשביעית כמו במועד, דבמועד לא נאסר במקום פסידא, אבל שביעית איסורה אף במקום פסידא אלא במקום שאי אפשר לעמוד התירו ואין לנו אלא דברים הכוללים את הרבים אבל מאורע של יחיד לא התירו במקום פסידא, וכמש"כ הר"מ פ"א ה"י ומפני מה התירו כל אלה כו' ומשמע דמשום הפסד פרטי לא התירו ואינו כחול המועד דאם היה מותר במקום הפסד לא שייך לשאול מפני מה התירו ולהשיב שיתקלקל הכל... ואע"ג דמשום ארנונא התירו הכל כדאמר סנהדרין כ"ו א' התם אניסי טפי

> ע"י המלכות וקרוב הדבר... שלא תבוא לידי פיקוח נפש ע"י חסרון תבואת שנה שביעית, אלא הבטחת ברכה בשביל שמירת שביעית ומה נאכל דכתיב ר"ל לא כמו שתחשוב בדרך הטבע ששביתתך תביא לך הפסד ותחיה בחיי צער אלא אצוה לך את הברכה, והבטחה זו אפשר שיגרום החטא לקפחה וגם הברכה אינה אלא לכל ישראל, אבל היחיד יוכל ללקות בשביל חברו.

הרב ישראלי בחוות בנימין (סימן קג) מדייק מהגמ' במו"ק (ו ע"א) "מרביצין שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות במוצאי שביעית" וברש"י (כ ע"א) "אבל לא ישקה בשביעית כדי שיצא בשביעית" כך:

> מכאן ברור יוצא שאף אם ננקוט כמו המהרי"ל דיסקין, אין זה רק עבור פירות שישנם בעולם, אבל לא עבור מה שאינו עדיין בעולם, אע"פ שמתירים עבור פירות הפקר, הינו מצד שפירות שביעית שייכים לכלל ישראל, ועל כן הרי זה כמו הפסד של מה ששייך לבעלים, אבל מה שלא בא לעולם אין זה אלא הרווחה... ועפ"ז נראה שם בירקות שנלקט מהם היבול הראשון, אלא שע"י גזימה וזיבול יוכל להניב שנית, שמלאכות אלו דרבנן לא הותרו, כי הפרי איננו ולא שייך להתיר מצד פסידת הפרי, ואילו הגזע שהוא אמנם קיים ועומד אינו שוה כלום מצד עצמו ואינו עומד לאכילה גם עפ"י הגיזום, א"כ לא שייך להתיר מצד הפסידא דידיה והוי כמו באילן שאין בו פירות שלא הותרו בו גם מלאכות דרבנן כיון שאין האילן נפסד.

שותפו לדיון שם הגרח"ז גרוסברג חולק עליו וסובר שמותר גם להשקות ע"מ להוציא פרות שעדיין אינם בעולם. לכשתמצי לומר מחלוקתם של הגר"ש ישראלי והגרח"ז גרוסברג תלויה בהגדרת החזו"א. לדעת החזו"א כשם שעץ נקרא רק עץ נושא פרי כך גם ירק נחשב לכזה רק אם הוא נושא פרי וכשם שמותר לאוקמי אילן כדי שישא פרי כך יהיה מותר לאוקמי ירק גם אם הפרי עדיין איננו. זו דעתו של הגרחז"ג אולם הגר"ש ישראלי מתיר רק להשקות פרי שכבר קיים אך להשקות ירק כדי שיוציא פרות שעדיין אינם אין להתיר משום אוקמי.

לכשתמצי לומר כל הדיונים בגדר אוקמי תלויים בשאלה יסודית יותר כפי שיתבאר. מעניין שאף אחד מהפוסקים שהזכרנו כאן לא מזכיר את אוצר בי"ד, לא הגריל"ד ולא הרב קוק, לא החזו"א ולא הגר"ש ישראלי ולא הגרחז"ג. ולכאורה הדבר מתבקש. כי כל היתרו של הגריל"ד להשקות פרי הוא רק משום

שהפרי מיועד לאכילה לכלל ישראל. אלמלא כן הרי צודק הרב קוק שאין שום היתר לבעלים הפרטיים להתיחס בכלל לפרי ולטפל בו. אם שמירה אסורה, טיפול לא כל שכן? ומאידך, גם הרב קוק יודה שאם הטיפול בפרי אינו כבעלים פרטיים אלא בשם כלל ישראל, הדבר מותר כשם שמותרת שמירת ספיחין לעומר בשם כלל ישראל (עיין תוס' מנחות פד א ד"ה שומרי). ואכן אוצר בי"ד לא מוזכר במפורש ברמב"ם, אולם הוא הוא מהותה של השביעית. שהרי כל האיסור לקצור פרות שביעית הוא רק כשהוא קוצר את כל השדה כבעלים אך אם אינו בעלים פרטיים אין איסור בקצירה. וה"ה הטיפול בפרי. אוצר בית הדין אינו הלכה מיוחדת בהלכות שביעית אלא הוא אמצעי טכני המאפשר קצירה וטיפול בפרות לא כבעלים פרטיים אלא כציבור. אין אפוא מחלוקת עקרונית בין הרב קוק לגריל"ד. המחלוקת היא רק אם אדם פרטי רשאי לטפל בפרי בשם הציבור ולשם הציבור כשלא קיבל מינוי לכך מאת הציבור. הגריל"ד מתיר לאדם פרטי לפעול בשם הציבור גם ללא מינוי מפורש והרב קוק אוסר. וכן החזו"א מתיר לאדם פרטי לפעול בשם הציבור. וה"ה המחלוקת בין הרב ישראלי והגרחז"ג: הגר"ש ישראלי סובר שהגריל"ד לא התיר לאדם פרטי לפעול בשם הציבור אלא רק כשיש כבר פרי, כי הבעלות על הפרי מתחילה רק כשהפרי מגיע לשלב מסוים כל פרי לפי עונתו כמבואר במשנה פ"ד. ואלו דבריו:

> איך יתכן סכינא חריפא מפסקי קראי, הן כל עיקר המיעוט ולא להפסד הוא נלמד ממש"נ "לאכלה", והרי "לאכלה" זה הוא הוא שעליו אנו מסתמכים בקבענו שזו זכות הרבים היא ושמשום כך מותרות המלאכות, ואם בעוד שאין עוד פרי אין "הפסד" הרי שהכתוב "לאכלה" עוד לא נאמר בזה ועוד לא זכו בהם, וא"כ על איזה סמך נתיר המלאכה?!

כלומר איך אדם פרטי יכול לראות את עצמו כשליח ציבור כאשר אין לציבור שום מעמד באשר לפרי? אין משלח ואין שליח. אולם גם הוא מודה שכאשר בי"ד לקח על עצמו אחריות עוד לפני גידול הפרי שיהיה לציבור פרי לאכול בשביעית ומינה שלוחי בי"ד שיגדלו פרות לציבור, אין מניעה שאותם שלוחים ישקו ויטפלו בירקות עוד לפני שיש בהם פרות ע"מ שיצמחו פרות. ביה"ד פועל כאן כמי שאחראי לכלל ישראל לאו דווקא בשמיטה אלא גם כל השנים. וכן הורה לנו להקים אוצר בי"ד כדי שיהיה לציבור פרי לאכילה בשביעית.

הרב יהודה זולדן

תוצרת אוצר בית דין בידי מי שלא ישמור על קדושתם

מבוא
א. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה
ב. בתוצרת אוצר בית דין אין איסור סחורה
ג. מכירת פירות שביעית לחשוד על השביעית
ד. מסירת דמי שביעית לעם הארץ
ה. בין חשוד לעם הארץ
ו. אחרונים: אין למכור פירות שביעית לעם הארץ
ז. ערכי השמיטה וחיבת הארץ לכלל הציבור
ח. מכירת תוצרת אוצר בית דין לגויים
1. לא לתת בידיים, אך אין למנוע אם גוי בא מעצמו
2. הרמב"ם פסק שאסור להאכיל גוי, לא אסר למכור לגוי
3. כשהפירות מיועדים גם לגויים ולא יחסרו פירות ליהודים
4. מפני דרכי שלום ומפני איבה

מבוא

בתוצרת חקלאית של אוצר בית דין, יש קדושת שביעית במה שקשור לאכילתם. אין קדושת שביעית באשר להלכות המסחר בפירות שביעית. ישנן חנויות, בעיקר בערים, בהם רוכשים תוצרת זו גם יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, וישנה סבירות שהם לא יודעים כיצד עליהם לנהוג עם תוצרת זו בביתם בעת השימוש בהם. שאלה זו נכונה בכל חנות בה משווקים תוצרת אוצר בית דין, או אף תוצרת נכרית לשומרים קדושת שביעית בפירות אילו. האם נכון לשווק תוצרת כזו למי שאינו יודע כיצד לנהוג בהם, האם הדבר כלל מותר, האם אין המשווקים עוברים על גזירות חכמים שהגבילו את הקשר עם חשודים על השביעית או עם עמי ארצות, בשנה זו? יש מקומות בהם אף גויים רוכשים מתוצרת זו. האם מותר למכור להם?

א. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה

פירות שביעית מותר לאכלם – "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך

ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך" (ויקרא כה, ו). הרב חיים בן עטר, האור החיים הקדוש (ויקרא שם), מסביר את הפסוק:

> שלא תאמר שיהיה משפטו כשאר שולחן גבוה שהכהנים זוכים בו, אלא לכם לכולכם יחד כהנים לוים ישראל, ...שאין גדר לאחד יותר מחבירו בפירות שביעית.

הכל, עניים ועשירים, בעלי מעמד גבוה ונמוך, יכולים לאכול פירות שביעית.[1] דברי התוס' (סוכה לט ע"א ד"ה שאין): "ואין מספר לדינים ולאיסורים שיש בפירות שביעית שצריך לנהוג בהן קדושת שביעית", ובדומה לו דברי הר"ש (שביעית פ"ז מ"ג): "אין מספר לדינים ולאיסורים שאין עם הארץ בקי ואינו נזהר בהם",[2] לא נועדו למנוע לרכוש, למכור או שלא לאכול תוצרת שיש בה קדושת שביעית בדרכים המותרים על פי ההלכה (לקמן אף נסביר באיזה הקשר נאמרו דברים אלה), ולאכול אותה. דבריהם מצביעים על כך שיש אכן ללמוד את הלכות שביעית כדי לדעת איך לקיימם, ולהבין את מעלתה המיוחדת של השנה הזו ומצוותיה.

אדרבה, יש שכתב להדר לאכול ולשתות פירות שביעית בקדושה, ולהעדיפם על פני תוצרת אחרת, ובמיוחד בעת קיום מצוות. כך כותב הרב יעקב דוד בן זאב וילובסקי, הרידב"ז (בהקדמתו לבית רידב"ז על פאת השולחן):

> אחינו בית ישראל המצפים לביאת משיחנו בבוא בידכם להחזיר השמיטה לארצנו, קנו את היין של שביעית מכל ארץ ישראל על קידוש והבדלה (כמבואר בפנים הספר), מלבד שתשתו את היין בקדושת שביעית אשר לא זכינו לזה מיום חורבן בית מקדשנו עוד תחזקו בזה

---

1. במאמרי: "תוצרת חקלאית יהודית עם קדושת שביעית", אמונת עתיך, 71 (אב-אלול תשס"ז), עמ' 9-15, עסקנו במחלוקת הראשונים האם מותר לאכול פירות שביעית או אף מצווה בדבר.
2. הדברים הללו תואמים לדבריו המפורסמים של רבנו חיים כהן (תוס' כתובות קי ע"ב ד"ה הוא אומר לעלות): "והיה אומר רבינו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליזהר בהם ולעמוד עליהם". דבריו לא עוסקים רק בקשיים שיש בפירות שביעית אלא באופן כללי יותר באשר לכל המצוות התלויות בארץ, ומסקנתו היא שכיון שכך אין חובה לעלות לארץ כיום. רוב מוחלט של הפוסקים דחו דבריו. ראה: הרב יעקב זיסברג, "שיטת התוספות ורבנו חיים כהן במצות ישוב ארץ ישראל", נחלת יעקב, עמ' 160-200. כיום בודאי שאפשר ללמוד ולדעת. ישנם ספרים רבים, וב"ה גם רבנים רבים שעוסקים ומתמצאים בהלכות המצוות התלויות בארץ, ובאמצעות טכנולוגיה מתקדמת – טלפון, פקס, דוא"ל, ניתן גם בקלות לשאול, ולקבל תשובה.

את הישוב, ולא כמו שהרשעים המבלבלים את העולם אומרים שהישוב הישן מתנגד לישוב החדש. חלילה לחשוד את ישראל קדושים בזה.

אכן בפנים הספר (פרק ה סעיף יח, בהג"ה), כתב הרידב"ז:

פירות שביעית אין מוציאין אותן לחו"ל – לאחר הביעור מותר להוציאן לחו"ל... ולמכור בהבלעה עם יין של ששית ויחשוב כל הדמים על יין ששית. וכל החביות צריך לחתום שהוא יין של שביעית, וכן הסוחרים ידביקו פיתקאות על כל בקבוק שהוא יין של שביעית וימכור ביחד עם יין של שאר שנים בהבלעה. ואז יהיה מצוה על כל ישראל לקנות על יין קידוש והבדלה[3] וד' כוסות,[4] ועל כל כוס של ברית מילה דווקא מיין של ארץ ישראל, ויקדשו על יין של שביעית יותר מן שאר היינות.[5]

---

3. הראי"ה קוק (שבת הארץ קונטרס אחרון סי' כב), כותב שאין למלא כוס הבדלה מיין של שביעית יותר ממידתו לסימן ברכה מפני שמאבד פירות שביעית. אך זאת לא סיבה שלא להבדיל ביין של שביעית. בהמשך הסתפק הראי"ה קוק ע"פ דברי בעל משנה ראשונה (שביעית פ"ח מ"ז) שלכתחילה אין להבדיל ביין של שביעית משום שאין הנשים רגילות לשתות ממנו, ועל ידי כך קטן מספר הראויים לשתותו. בספר קטיף שביעית (פרק סג, סעיף יט) מובא בשם הרב שאול ישראלי שאין בכך לאסור כשם שאין איסור לטעום מכוס משקה למרות שיהיו אנשים שימנעו לשתות ממנו. גם הרב בנימין זילבר (ברית עולם סי' ה סעיף ג) כותב שזו חומרא יתירה שהרי דעתו לשתות את כל הכוס, וגם אפשר להחזיר חזרה לבקבוק. הרב נסים קרליץ (חוט שני עמ' רכט) כותב שאי שתית הנשים זה מנהג ואין זה נחשב שממעט משותיו.

4. הראי"ה קוק (שבת הארץ קונטרס אחרון סי' כב), שאין לשפוך מיין של שביעית כשאומרים בליל הסדר דצ"ך עד"ש. הרמ"א (שו"ע או"ח סי' תעג, ז) מציין למנהג זה מהמהרי"ל. הרב מנחם מנדל כשר (הגדה שלמה, עמ' 126-127), מציין מקורות קדומים יותר. עם זאת אין הראי"ה קוק שולל לשתות ד' כוסות מיין של שביעית, והוא מציין לירושלמי בו כתוב שיוצאים ביין של שביעית. יש שחלקו על דבריו. בספר שערים מצוינים בהלכה (סי' קיח, ב) כתב: "שמענו בשם איזו גדולי ארץ ישראל לדקדק שלא לשפוך בסימני דצ"ך עד"ש", אך לפיו זהו דבר מועט ואין להקפיד על כך.

5. דברים דומים לרידב"ז כותב גם הרב בנימין זילבר (ברית עולם, סי' ה סעיף ג). לדברי הרב צבי כהן (פירות שביעית, עמ' תקז), דברי הרידב"ז אמורים רק ע"פ שיטת הרמב"ן שיש מצווה באכילת פירות שביעית. אך אין הכרח להסביר כך. בבית רידב"ז (הל' שביעית פרק ה סעיף ו) כותב: "בשביעית אין מצות עשה באכילתה".

דבריו אמורים לאחר הביעור ובחו"ל,[6] אך ע"פ דברי הקדמתו לספר, כך גם בארץ ישראל גם לפני הביעור. יש לקיים מצוות שיש בהם יין, דווקא ביין שיש בו קדושת שביעית.

בכרוז מפרוס הפסח תשמ"ח, מטעם בית הדין לעניני שמיטה – קוממיות (קובץ מבקשי תורה, ב [תשנ"ד], עמ' תקנו), הם קוראים לציבור ליטול מפירות הדר – אוצר בית דין:

> צער גדול לראות כי יש הממעטים וגם נמנעים משימוש בפירות שביעית של שומרי שביעית משיקולים של נוחיות לגבי שמירה על קדושתם – לאותם שאינם נוהגים קדושה בפירות נכרים – וכן משיקולי נוחיות אחרים, ולא חשים בתופעה המכאיבה כשמעדיפים את פירות הערבים ורוכליהם במקום להשתמש בפירות אחיהם גבורי כח, שהפקירו פרדסם והעמידו בספק את שכר טרחם והוצאות לאוקמי אילנא. צאו וראו כמה הכניס עצמו מרן הרידב"ז בעובי הקורה למצוא פתרונות לפירות שביעית שנשתמרו בקדושת שביעית ולפי דעת המגילת אסתר ברמב"ן יש מצוה באכילתן... אחינו היקרים! אנה נוליך את חרפתנו, והיתכן להתעלם מדברי חז"ל שאמרו להקדים את אחיך! והיתכן להרפות ח"ו גיבורי כח ששמרו על השמיטה?! ומה נענה בראות הרואים מאנשי סביבתם מאותם שלא שמרו שמיטה – את אדישות היהדות החרדית שאינה באה להשתתף איתם, ואת ההזנחה של פירות שביעית הנעזבים על העצים לרקבון, ובמקומם באים להיות ניזונים מפירות הערבים?! ומה יאמרו האומרים האח! וכי אין פתרון ח"ו לשאלת השביעית.[7]

ב. בתוצרת אוצר בית דין אין איסור סחורה

תקנת אוצר בית דין, היא שבית הדין, נציגי הציבור, הם המנהלים את המטעים בשנת השמיטה, והתשלום הוא שכר העבודה של כל מי שהיה מעורב בטיפול בהם, אבל לא עבור הפירות (ע"פ תוספתא שביעית פ"ח מ"א). מה הייתה ייעודה של התקנה? איזה צורך ראו חכמים לתקן בתקנה זו?

---

6. הרידב"ז מאריך להשיב שם לשואלים שערערו על היתרו להוציא יין מא"י לאחר זמן הביעור.
7. קריאה דומה הפנו גם הרב יוסף שלום אלישיב, הרב שלמה זלמן אויערבך, והרב שמואל וואזנר, בכרוז שפורסם לציבור באלול תשנ"ד ליטול מיין של אוצר בית דין. אף הם ציינו לדברי הרידב"ז הללו. מופיע אצל: הרב נסים קרליץ (חוט שני, חלק א עמ' רעז).

הרמב"ן (ויקרא כה, ז) מביא את דברי התוספתא העוסקת באוצר בית דין ומסביר:

> ועשו להם תקנות מדבריהם, ...וכל זו התקנה והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה.

המטרה הייתה למנוע מחקלאים לאצור אצלם פירות שביעית ולמכרם אח"כ ביוקר, או שמא יסחרו בהם. דמי השביעית נתפסים גם בדברים אחרים, ולכך חפשו חכמים פתרון לעניין. התקנה הייתה שבית דין ינהל את המטעים, ובכך תיפתר בעיית הסחורה. איסור סחורה בפירות שביעית "'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה' – ולא לסחורה" (עבודה זרה סב ע"א), הוא בין אדם לחברו, אבל לא על גוף כמו בית דין, שמנהל את העניין לטובת הציבור.

לדברי הרב דוד פרדו (חסדי דוד על התוספתא שם), תקנת חכמים זו יעילה גם כששביעית מהתורה. חכמים חששו לבעיית הסחורה, אבל לא חששו לקדושת שביעית במה שקשור לאכילה. את מה שבית הדין מחלקים או מוכרים בתמורה לשכר עבודת הפועלים, יש לנהוג בעת אכילתם בקדושת שביעית. חכמים בתקנתם תקנת אוצר בית דין, לא חששו שמא אוכליהם לא יקפידו על ההלכות הקשורות לאכילת הפירות. הם גם לא מנעו גם מאף אדם ללכת וללקוט במטעים של אוצר בית דין מחשש שלא ישמור קדושת שביעית בעת האכילה.

ג. מכירת פירות שביעית לחשוד על השביעית

ישנן מספר מגבלות על קשר עם מי "שחשוד על השביעית". במקורות חז"ל "חשוד על השביעית" הוא מי שחשוד שיעשה מלאכות חקלאיות האסורות בשמיטה,[8] אך דברינו יעסקו בחשוד על השביעית כשפירות השביעית כבר בידו. האם "חשוד על השביעית" הוא גם מי שלא יזהר בכל הקשור להלכות אכילה של פירות שביעית? האם יהיה אסור למכור פירות שיש בהם קדושת שביעית למי שלא ישמור על ההלכות הקשורות לאכילתם? בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ד ה"ה) נאמר:

> אין מוכרין פירות שביעית לחשוד על השביעית, אחד זרעים הנאכלין ואחד זרעים שאין נאכלין.

מדוע אין למכור זרעים? מסביר במנחת ביכורים (שם):

---

8. בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"א ה"ד, פ"ג הכ"ג, פ"ד ה"ה); ירושלמי (שביעית פ"ה ה"ג); בבלי (נדרים נח ע"ב; גיטין נג ע"ב- נד ע"א), ועוד. ראה ברמב"ם (הל' שמיטה ויובל ח, א-ו).

> לחשוד – דלא ינהג בהם קדושת שביעית. זרעים שאינם נאכלים – שמא יזרעם בשביעית. ובזרעים הנאכלים איכא נמי חששא דלא ינהוג בהם קדושת שביעית, דימכור אותם לסחורה ורחמנא אמר לאכלה ולא לסחורה.

המנחת ביכורים הסביר ופרט במה לא ינהג החשוד בקדושת שביעית. שמא יזרע, ושמא יסחר בהם. לא נזכר דבר באשר לחשש שמא לא יאכל וישתמש בהם כנדרש. באשר למכירת פירות, נאמר בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ):

> אין מוכרין פירות שביעית לחשוד על השביעית אלא מזון שלש סעודות. במי דברים אמורים? בדבר המתקיים. אבל דבר שאין מתקיים, אפילו מאה סעודות מותר.

מה פשר ההבחנה בין מזון מתקיים לשאינו מתקיים? מסביר במנחת ביכורים (שם):

> אלא צריך לנהוג בהן קדושת דגם המעות נתפסים בקדושת שביעית. מזון שלוש סעודות – כדי מזון לשבת, דביותר חיישינן שמא יוציאם שלא לצורך אכילה. דבר שאינו מתקיים לימים רבים ודאי דאוכלה מיד.

דבר שאינו מתקיים לתקופה ארוכה, הוא לא יסחור בהם, לכן מותר למכור לו אפילו כמות גדולה. דבר מתקיים לתקופה ארוכה, החשש הוא שיסחור בהם. גם כאן לא מועלה החשש שמא לא יאכלם בקדושה, ולא רק זאת אלא שניתן למכור לו כמות גדולה של תוצרת שאיננה מתקיימת לאורך זמן, ולא חוששים שמא לא יוכל לגמור אותם לפני שירקבו וכד'.

כך הסביר הרא"ה קוק (שבת הארץ פ"ח הט"ז, סעיף ב, עמ' 692) את עיקרי החששות מול חשוד על השביעית:

> אין מוכרין פירות שביעית למי שהוא חשוד על השביעית... משום שכל עיקר האיסור למכור לו פירות שביעית הוא שמא יעשה מהן סחורה או שלא יבערם בשעת הביעור.

החזון איש (שביעית סי' יב ס"ק יז) כותב על כך בצורה ברורה:

> ויש לעיין למה התירו דבר שאינו מתקיים? ומשמע שלא חיישינן שמא לא יזהר בהפסד או לשנות בדרך אכילתן וכיו"ב שזה מן הדברים דלא שכיחי, ותלינן בהיתר דשכיח וכדאמר בע"ז טו ע"ב. אלא עיקר החשש משום אוצרי שביעית שזה היה שכיח שדרך להתייקר בשביעית

> וכדאמר בסנהדרין כו ע"א. הלכך בדבר שאינו מתקיים לא אסרו חכמים. ובמזון ג' סעודות התירו אפילו בדבר המתקיים משום כדי חייו.

עיקר החשש היה משום אוצרי שביעית שיחזיקו ברשותם את הפירות הללו לאחר זמן הביעור, מפני שאז מחירם יהיה יקר יותר, וכן בשל החשש שיסחרו בהם, אבל לא מחשש שמא לא יאכל בקדושת שביעית. לדברי החזון איש הטעם הוא שזה לא שכיח. לעומת זאת, לאצור פירות שביעית ולסחור בהם היה שכיח יותר לכן גזרו.

במקום נוסף התייחס לזה החזון איש (שביעית סי' יב ס"ק טז):

> לא שמענו שאין מוסרין פירות שביעית ודמי שביעית לכהן ואין לוקחין ממנו פירות שביעית, ועוד איך נותנין להם חלת שביעית, ובירושלמי דמאי פ"ג ה"א משמע שנותנין להם חלת שביעית.[9]

גם כיום אמנם ישנם אנשים שאינם בקיאים בהלכות ולא יודעים כיצד יש לנהוג קדושת שביעית במה שקשור לאכילה, אך ההנחה היא שרוכשי תוצרת חקלאית מעוניינים לאכול את הפירות בדרך המקובלת, ולא להשאיר מהם שאריות. לא שכיח כלל כיום שקוני תוצרת חקלאית שיש בה קדושת שביעית יאצרו אצלם את התוצרת וימכרו אותה אחר כך. השוק מוצף במשך כל השנה

---

9. דברים דומים לחזו"א כותבים: הרב נסים קרליץ (חוט שני, חלק ב עמ' שנו); הרב בנימין זילבר (ברית עולם פרק ט, לז, ובהלכות שביעית פרק ט ס"ק נג). הרב משה מאיר פלס (נתיב השמיטה עמ' פב), מוסר הוראה למעשה בשם החזון איש: "מותר לתת פירות אוצר בית דין גם למי שאינו שומר תורה ומצוות, ואינו כגוי לענין זה". בהע' יב שם מוסבר שפירות אוצר בית דין מיועדים לכל ישראל ואין אנו מאכילים אותו פירות שביעית, אלא מזכותו הוא נוטל ואין בידינו למנעו. ראה עוד בשמו בהע' 12. סברה דומה כתב גם הרב אלישיב קנוהל בשם הרב מרדכי עמנואל ("תקנת אוצר בית דין", משנת השמיטה עמ' 402-403). הרב יחזקאל דאום ("הכנות לשמירת שמיטה", משנת השמיטה עמ' 384), כותב שחכמים לא התנו שיאכלו את הפירות רק תלמידי חכמים היודעים לשומרם. אם כי מלכתחילה יש לדאוג שישווקו רק לארגוני כשרות ולישיבות וכד', אם כי ברור שכמויות גדולות ישווקו בצינורות הרגילים של תנובה ובצה"ל. הרב דוד טהרני (קדושת הארץ, עמ' קפח) כותב: "מותר להאכיל פירות שביעית לישראל מומר או למחלל שבת בפרהסיא כאשר הוא נוהג באכילתם קדושת שביעית". אין קשר בין אדם מחלל שבת לאי שמירה על קדושת שביעית. כאמור, לא הוכח שיש בסיס לאסור למכור פירות שביעית למי שלא יקפיד בהלכות אכילתם, וגם בתחומים אחרים בהם חוששים לחשוד על השביעית (מלאכות מהתורה, מסחר) "חשוד על השביעית, אינו חשוד על המעשרות, החשוד על המעשרות אינו חשוד על שביעית" (בכורות ל ע"א).

בפירות וירקות, ואין מחסור ב"ה, וגם בשנת שמיטה ניתן להשיג בדרך כלל תוצרת חקלאית בצורה מספיקה, כך שאין מקום לחשוש שמא יסחר בהם, או שמא לא יבערם על מנת למכרם אח"כ ביוקר. יתכן ויהיה מי שלא יבער מהסיבה שהוא איננו מודע להלכה זו, אך לא בשל רצונו למכור אחרי זמן הביעור את הפירות יותר ביוקר.

אלא שבמשנה אחרת נשללת לכאורה לחלוטין מכירת פירות שביעית לחשוד. במשנה (מעשרות פ"ה מ"ג) נאמר:

> לא ימכור אדם את פירותיו משבאו לעונת המעשרות למי שאינו נאמן על המעשרות. ולא בשביעית למי שהוא חשוד על השביעית.

כאן אין הבחנה בין דבר מתקיים ללא מתקיים, ובמשנה זו יש איסור גורף לא למכור פירות לחשוד. טעם הדבר מסביר הרב ישראל ליפשיץ (תפארת ישראל שם):

> למי שהוא חשוד על השביעית שאינו נזהר בדיניו שאסור לסחורה ולמלוגמא וכד' דרק לאכלה ניתנה, וגם אסור לאכלן אחר הביעור והמוכר לחשוד בהנך עבר לפני עור.

גם כאן החשש הוא שהוא יסחר, יעשה מלוגמא, ולא יבער. יתכן שהתנא של משנה זו חולק על התנא של התוספתא בשביעית המבחין בין דבר מתקיים ללא מתקיים. יש להעיר, שבדקדוקי סופרים שם מציין שיש שאינם גורסים את הסיפא של המשנה: "ולא בשביעית..."[10] אם כי יתכן שהתנאים הללו מסכימים שהחשש הוא שמא אותו חשוד יסחור בפירות שביעית, ואין חוששים שהחשוד לא יאכל את הפירות כנדרש.

בולט ש"החשוד על השביעית" המדובר הוא זה שחשוד לסחור בפירות הללו. לכאורה חשש זה לא קיים כיום. התבוננות ומעקב בהרגלי הצריכה של התוצרת החקלאית כפי שמקובל כיום, מלמדת על כך שרוב הקונים בשווקים, ברשתות ובחנויות הירקות, קונים תוצרת לצריכה ביתית למשך מספר ימים. לכל הצרכנים, מקררים וארונות המתאימים לאחסון פירות וירקות למשך מספר ימים. הקונים אינם סוחרים בהם הלאה, ולא מקובל ולא ידוע לרוב המוחלט כיצד עושים מהם מנים, רפואות וכד'. לא קונים בחנויות זרעי ירקות. ואף במה שקשור לביעור, כשמגיע זמן הביעור, בדרך כלל אין בידי הצרכנים

10. בכתבי היד הנפוצים (פרמה, קויפמן, ונציה) מופיעה גרסה זו במשנה. בכת"י מינכן 95 לא מופיעה, וגם בספר האגודה על זרעים.

תוצרת שביעית של ירקות ופירות חיים מאוצר בית דין, למעט יין ושימורים. אם הם לא מבערים אותם, אין זה נובע מרצונם למכור אחר זמן הביעור, אלא מחוסר ידע.[11]

הרמב"ם מרבה לעסוק באיסורי סחורה בפירות שביעית, בהל' שמיטה ויובל בפרק ו, אך הוא לא הזכיר את ההלכות הללו, ואיננו אוסר למכור פירות שיש בהם קדושת שביעית לחשוד על השביעית מחשש שיסחור בהם, או בשל חשש אחר.

ד. מסירת דמי שביעית לעם הארץ

החשש של מסחר בפירות שביעית, הוא גם בקניה של תוצרת שביעית ממי שאינו מקפיד. כך נאמר בגמ' (סוכה לט ע"א):

> משנה: הלוקח לולב מחבירו בשביעית – נותן לו אתרוג במתנה, לפי שאין רשאי ללוקחו בשביעית.
> גמרא: לא רצה ליתן לו במתנה, מהו? אמר רב הונא: מבליע ליה דמי אתרוג בלולב. וליתיב ליה בהדיא! לפי שאין מוסרין דמי פירות שביעית לעם הארץ. דתניא: אין מוסרין דמי פירות שביעית לעם הארץ יותר ממזון שלש סעודות. ואם מסר יאמר: הרי מעות הללו יהו מחוללין על פירות שיש לי בתוך ביתי, ובא ואוכלן בקדושת שביעית. במה דברים אמורים – בלוקח מן המופקר.

בסוגיה המקבילה בירושלמי (סוכה ג, י) נאמר:

> אמר רבי לעזר: דזקני הגליל היא. דזקני הגליל אומר: אסור למסור למי שהוא חשוד על השביעית מזון שתי סעודות. אמר ר' מתנייה: תיפתר דברי הכל כשהיו אתרוגים נמכרין ביוקר.

זקני גליל אומרים שאפילו מזון שתי סעודות לא מוסרים לעם הארץ מדמי שביעית. לדברי ר' אלעזר, משנה זו היא לפי זקני גליל, ולכן יש לבקש מאותו עם הארץ שייתן לו את האתרוג במתנה או שיבליע את דמי האתרוג בלולב. זקני גליל חולקים על הברייתא המובאת בסוגיה המקבילה בבבלי שלעם הארץ מוסרים מזון ג' סעודות. ר' מתניה סובר שניתן להעמיד את המשנה כדברי הכל,

---

11. בסנהדרין כו ע"א מצינו גם כהנים שחשודים על השביעית – רש"י: "נחשדו כהנים, להשהות שביעית אחר זמן הביעור, דמורו בה היתירא משום דאישתרו תרומה וקדשי קדשים לגבייהו, והשביעית נמי קדושת הארץ היא". כך מסבירים גם הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ח, יח) והרש"ס (תרומות פ"ה ה"א).

ומדובר בזמן שהאתרוגים היו יקרים יותר משווי מזון ג' סעודות, ועל כן היה צורך להבליע את דמי האתרוג בלולב.

אין משאירים בידי עם הארץ דמי שביעית ששווים יותר מג' סעודות. רש"י (סוכה שם) מסביר את החשש:

> דהתורה אמרה (ויקרא כה) לאכלה ולא לסחורה, שכל פירות שביעית חייבין להתבער בשביעית הן ודמיהן, ולא שיעשה בהם סחורתו להצניע לאחר שביעית ולהעשיר, ועמי הארץ חשודין על כך, לפיכך אין מוסרין להם דמים ליקח מהם כלום בדמים, דקעבר אלפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט).

רש"י (בכורות לא ע"ב), מסביר בקצרה:

> ואין מוסרין דמי פירות שביעית לעם הארץ שעושה בהם סחורה ואינו מבערן בזמן הביעור כשכלה לחיה שבשדה.

לרש"י החשש הוא שאותו עם הארץ יסחור בפירות ולא יבערן בזמן הביעור כנראה על מנת למכרם אח"כ במחיר יקר יותר. הריטב"א (סוכה לט ע"א) מסביר שהחשש הוא שמא ישתמש בדמי הפירות לקנות בהם דברים שאינם מאכל ואין בהם קדושת שביעית, ויעשה מהם סחורה.

התוס' (סוכה לט ע"א ד"ה שאין), מסביר טעם רחב יותר:

> אלא היינו טעמא דאיכא איסורי טובא. שאין עם הארץ נזהר לאסור לקנות בהן בהמה טמאה, עבדים וקרקעות, חלוק וטלית ומנעלים, ואין נותנין לא לבייר ולא לבלן ולא לספן ולא לספר, דשביעית לאכילה ולשתיה ולסיכה ולא לשאר דברים, ואסור לפרוע מהן חובו. ואין מספר לדינים ולאיסורים שיש בפירות שביעית שצריך לנהוג בהן קדושת שביעית.

התוס' מציין מספר הלכות הקשורות לשמירה על קדושת שביעית, אך המכנה המשותף הוא שהם עוסקים במסחר בפירות שביעית. אמנם המשפט המסיים: "ואין מספר לדינים ולאיסורים שיש בפירות שביעית שצריך לנהוג בהן קדושת שביעית", יתכן והוא רומז על הלכות נוספות הקשורות לאיסורי שביעית, אבל בהקשר של הסוגיה שם מדובר על כך שבידי אותו מוכר היו פירות בהם קדושת שביעית, ובמקרה המדובר שם הכוונה לאתרוג, וכעת יש ביד המוכר כסף, והסבירות הוא שהוא איננו מודע לדינים הנהוגים בהם. הלכה זו איננה עוסקת בפירות שביעית שבידי עם הארץ אלא בדמיהם.

גם הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ח, י) פסק באופן כללי:

> כשם שאסור לעשות סחורה בפירות שביעית או לשמרן כך אסור ליקח מעם הארץ, לפי שאין מוסרין דמי שביעית לעם הארץ, ואפילו כל שהוא, שמא לא יאכל אותן בקדושת שביעית.

"שמא לא יאכל אותן בקדושת שביעית" – הכוונה לדמים, למטבעות שכעת בידו, שמא לא ידע כיצד לנהוג בהם, אך לא לפירות, כי הרי אותם הוא מכר. בהלכות שאח"כ כותב הרמב"ם כיצד ניתן לרכוש לולב מעם הארץ, בהבלעה או במתנה, וכן שניתן לקנות ממנו פירות מן ההפקר: "הרי זה מותר ליקח ממנו מעט כדמי שלש סעודות בלבד משום כדי חייו של מוכר" (הלכה יג). זאת אומרת שיישאר בידי המוכר מעט מדמי שביעית, אך בהם אין אנו חוששים שיסחר בפירות שביעית. בהמשך כותב הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ח, יד):

> במה דברים אמורים בעם הארץ סתם, אבל מי שהוא חשוד לעשות סחורה בפירות שביעית, או לשמור פירותיו ולמכור מהן אין לוקחין ממנו דבר שיש עליו זיקת שביעית כלל.

גם כאן בולט החשש מפני סחורה בדמי שביעית, ועל כן אין קונים דבר מחשוד במסחר בפירות שביעית. הרמב"ם לא אסר למכור לחשוד על שביעית פירות שמא לא יאכלם בקדושה.

באופן כללי, חכמים חששו שאנשים יסחרו בפירות שביעית, ולכן הטילו מגבלות או לחילופין תקנו תקנות כדי שדמי שביעית לא יהיו בשווקים, אך אין איסור שיהיו בידי עם הארץ פירות שביעית. ישנן אפשרויות רבות שגם בידי עמי ארצות יהיו פירות עם קדושת שביעית, ואין שום מניעה שהם יהיו בידם. הם יכולים להיכנס לשדה הפקר וללקוט ולאכול;[12] מותר לתת מתנה מפירות

---

12. בספר קטיף שביעית (עמ' 122 הע' 11) מובא בשם הר"מ אליהו שמותר לגדור בלילה בפני בני אדם שאינם יודעים לשמור על קדושת הפירות, כאשר אין אפשרות להודיע להם הדבר. יש להעיר שלא מצינו איסור ללקוט בשדה הפקר למי שאינו יודע לשמור קדושת שביעית, ובודאי שלא מצינו חובה לנעול אותה ובכך בעצם לבטל מצות עשה של בעל השדה: "מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה" (רמב"ם הלכות שמיטה ויובל ד, כד). אמנם מותר לבנות גדר מחשש מפני גנבים (מועד קטן ז ע"א תוד"ה אמר), אך לא מחשש שמא מי שנכנס ללקוט יאכל בלא שיזהר בקדושת שביעית. לא ברור מה התועלת בהנחת גדר בלילה, הרי בסיכומו של דבר הגדר תראה במשך כל השנה ויהיה ברור שבעל החצר הוא זה שגדר. גם ככה ברוב מוחלט של החצרות, יש גדרות, ובשנה זו יש לאפשר להיכנס. אפשר גם לתלות שלט מאיר עיניים ולהסביר בקצרה מהם עקרונות קדושת שביעית. ראה

שביעית;[13] מותר ליתן מפירות שביעית לאומנין מתנת חינם;[14] ועוד ועוד. לא מצינו שחכמים גזרו למנוע מכאלה שאינם בקיאים בהלכות קדושת שביעית, שלא לתת להם פירות אילו.

ה. בין חשוד לעם הארץ

כאמור לעיל, הרמב"ם הבחין בין מסירת דמי שביעית לעם הארץ לבין מסירתם לחשוד על השביעית. עם הארץ הוא מי שאינו בקי "שמא לא יאכל אותן בקדושת שביעית", ואע"פ כן מלמדים אותו להקנות אתרוג למשל בהבלעה, ואילו חשוד הוא מי שבמודע מתכוון לעבור על ההלכות, ושברור שעל מנת כן הוא עושה את האיסור המדובר, כמו לסחור בפירות הללו.

כשחכמים אסרו קשרי מסחר עם חשוד על השביעית, זהו רק כשבוודאות הם יעשו איסור במה שנמכר להם. כשחכמים אסרו למכור למשל כלי עבודה לחשודים, זהו רק כשברור היה שאכן הם ישתמשו בכלים אילו בעבודות אסורות בשמיטה, כדברי המשנה (שביעית ה, ו-ט):

> אלו כלים שאין האומן רשאי למכרם בשביעית מחרישה וכל כליה העול והמזרה והדקר אבל מוכר הוא מגל יד ומגל קציר ועגלה וכל כליה. זה הכלל כל שמלאכתו מיוחדת לעבירה – אסור, לאסור ולהתר – מותר.
> בית שמאי אומרים: לא ימכור לו פרה חורשת בשביעית ובית הלל מתירין, מפני שהוא יכול לשחטה. מוכר לו פירות אפילו בשעת הזרע,

---

בדברי הרב צבי כהן (שמיטת קרקעות עמ' שמא): "אסור לאדם לנעול את שדהו מפני החשודים על השביעית שילקטו יותר מן המותר, שיעשו סחורה בפירות או שישתמשו בהם באופן האסור". הרב משה מאיר פלס (נתיב השמיטה עמ' סג) כותב שהחזון איש הורה לו שאין לנעול את השדה מפני מי שלא יאכל בקדושת שביעית.

13. סוכה מא ע"א. בספר קטיף שביעית (עמ' 267 הע' 8) מובא בשם הר"מ אליהו שאין לתת מתנה מפירות שביעית למי שאינו נזהר בקדושתם. הרב אליהו שלזינגר (שו"ת שואלין ודורשין, חלק ד עמ' תקסט), שאל את הרי"ש אלישיב: "האם מותר לתת מתנה פירות שיש בהם קדושת שביעית למי שידוע לנו שלא ישמור על קדושת השביעית?", התשובה: "האם מותר לתת מתנה לאדם החשוד על שביעית? מותר למסור פירות שביעית לעם הארץ פירות המתקיימין מזון ג' סעודות". אך לא מצאנו שקדמונים אסרו זאת. החשש היה במכירה לחשוד מחשש שיסחר בפירות הללו, ולא מצינו שאין לתת מתנה שמא לא ישמור קדושת שביעית באכילת הפרי.

14. משנה (שביעית ח, ה); רמב"ם (הל' שמיטה ויובל ו, יא), ועוד.

ומשאיל לו סאתו אף על פי שהוא יודע שיש לו גורן, ופורט לו מעות אע"פ שהוא יודע שיש לו פועלים. וכולן בפירוש אסורין.
משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחיים ותנור, אבל לא תבור ולא תטחן עמה.

החשדות הם ביחס למלאכות אסורות – חרישה וזריעה, או מחשש שמא הוא מודד ומנפה כדי לשמר תבואה לאחר זמן הביעור. רק אם ברור שהחשוד יעשה איסור במה שנמכר כי זו האפשרות היחידה להשתמש בחפץ הנמכר אזי אין למכור לו, אך אם הדבר לא ברור, ויתכן שהוא ישתמש בנמכר שימוש מותר, אין מניעה למכור לו. גם במשניות אלו לא נאמר שאין למכור פירות שביעית שמא לא יאכלם בקדושה, אם כי יתכן ובכל זאת הוא יאכלם לפחות שלא בביזיון. במשנה האחרונה העוסקת ב"משאלת אשה" (מופיע גם במשנה בגיטין ה, ט) והסיומת היא:

וכולן לא אמרו אלא מפני דרכי שלום.

בירושלמי (גיטין ה, י), נאמר על כך:

משאלת אשה לחבירתה כו' רבי זעירא בעי קומי ר' מנא מתניתא בסתם הא בפירושא לא? אמר ליה וסתמו לאו כפירוש היא? אמר ליה: אני אומר נפה לספור בה מעות כברה לכבור בה חול ריחים לטחון בה סממנין תנור להטמין בו אונין של פשתן.

במשניות הקודמות נאמר שמותר למכור כלים אם לא ברור וודאי שהחשוד יעשה בהם איסורים. המשנה האחרונה עוסקת בהשאלה לא במכירה, ושם לא נאמר שהדבר תלוי אם הכרח וודאי אם תעשה מלאכת איסור או לא, אלא "מפני דרכי שלום". על כך טען ר' זעירא שהאפשרות להשאיל היא רק בסתמא אך לא כשברור שייעשה בכלים איסור. על כך התשובה היא שיש לתלות שהשימוש בכלים יעשה לדברי היתר, אלא שמדובר במצב לפיו ידוע שאין לאותה אישה פירות של היתר. כך מסביר זאת התוס' יום טוב (שביעית ה, ט):

בירושלמי מפרש דלא קאי הך טעמא דדרכי שלום אלא אמתניתין דמשאלת אבל לכולהו דלעיל מינה לא קאי, דהא בגיטין (פ"ה מ"ט) לא מתני להו בהדי הנהודתני משום דרכי שלום, ומשום הכי תני בירושלמי דנפה תלינן לספור, ולא תלינן שינפה לטחינה וכן כולן ולדבר של היתר, וכהנהו דתלינן במתניתין דלעיל מהך. אלא דהכא מיירי בידוע שאין לה פירות של היתר למתלי בה. והלכך הני תליות לא הוו תליות גמורות כהנהו דלעיל ואי לאו משום דרכי שלום לא הוי

> שרינן להו. ואי לא הוי לן למתלי כלל לא היה טעם דדרכי שלום כל כך להתיר לסייע ידי עוברי עבירה שהוא בכלל איסור לפני עיור.

כל זה ביחס לחשוד, שיש סיכוי רב שהוא יעשה במכוון את ההיפך מהנדרש. כשברור לחלוטין שהוא יעשה איסור, אין משאילים לו, ובכל זאת אם יש מקום לתלות בשימוש של היתר אנו תולים, וגם אם קשה לתלות בשימוש בדבר היתר, ישנם מצבים בהם מקילים משום דרכי שלום. אך לא כן ביחס לעם הארץ. הוא אינו יודע את ההלכה, הוא איננו בקי בה, אולי היא לא כ"כ מעניינת אותו, אבל הוא לא עושה כן על מנת להכעיס ובכוונה. כך הסביר בהקשר אחר החזון איש (שביעית סי' יב ס"ק ט):

> אע"ג דספק מכשול ודאי אסור ליתן לפני עיור והיה ראוי להחמיר בספקות, משום שאם באנו להחמיר בספקות נמי נעשה מכשול שנמנע חסד ודרכי חיים ושלום מעצמנו ומהם, והם רק עמי ארצות וחייבין אנו להחיותם ולהיטיב עימם, וכל שכן לא להרבות שנאה ותחרות בינינו וביניהם ועוברים על "לא תשנא" ועוד כמה לאוין, שאין איסורן קל מאיסור זה שאנו באים להציל אותם ממנו... והלכך שקלו חכמים בפלס עד כמה יש לקונסם ולמשוך ידינו מהם ושלא נגרום מכשולים יותר גדולים להם ולנו.

ע"פ דברי החזון איש נראה שיהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, לא ניתן להגדירם בצורה גורפת כחשודים על השביעית. אולי הם בגדר עמי ארצות ביחס להלכות אכילת פירות שביעית, אך ההנחה היא שהם קונים את הפירות על מנת לאוכלם בדרך המקובלת, ואין הכרח שהם יבזו במודע פירות שביעית.[15] כאמור חכמים לא תקנו תקנה שלא למכור או לתת במתנה פירות שיש בהם קדושת שביעית מחשש שהם לא יאכלו אותם בקדושה.

מדוע חכמים הגבילו את הקשרים עם עמי ארצות וחשודים על השביעית רק במה שקשור למסחר, או למלאכות אסורות, ולא במה שקשור לאכילה? הרב יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי (ספר השמיטה, עמ' מא), מביא בשמו של הרב חיים ברלין, סברה שקשורה לעניין זה:

---

15. הרב זאב וייטמן, "שיווק פירות שביעית ומכירתם לחשודים", לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, (מהד' תש"ס), עמ' 177-184, מציין שמקובל למכור גם למי שאינו שומר תורה ומצוות מוצרי חשמל על אף שדי ברור שהקונים יחללו שבת באמצעות מכשירים אילו, מוכרים מוצרי בשר או חלב על אף שדי ברור שחלקם יאכלום ויבשלום ביחד, וכן הלאה על דרך זו. ראה בדבריו בתחומין, יג (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 69.

> ויש לחלק בין פירות שביעית לדמי שביעית ע"פ הכלל שאמרו במשנה בשביעית ה, ו: "שכל שמיוחד לאיסור והיתר, מותר", ומשום הכי התירו בית הלל למכור פרה החורשת, וכמו כן פירות שיכול לאכלם. מה שאין כן דמי שביעית שהן בעצמן אינן נאכלין ועל כרחך יקנה בהם דבר אחר – שפיר אפשר לחוש שמא יקנה בהם דבר שאינו מאכל או יסחור בהם. ...יש להתיר למכור פירות שביעית ולא חיישינן שמא לא ישמרם בקדושת שביעית כיון שאינם מיוחדים לאיסור.

אמנם גם ביחס לדמי שביעית, אין הכרח שהוא יסחור בהם בצורה האסורה, ועל כן ההבחנה עדיין לא ברורה. מ"מ אין מניעה למכור או לתת במתנה פירות שביעית גם למי שכנראה לא מודע להלכות קדושת שביעית בעת האכילה.

אלא שיש לכתוב על המוצרים שהם קדושים בקדושת שביעית, ולהסביר בקצרה את משמעות הדבר, כנלמד מהתוספתא (שביעית (ליברמן) פ"ז ה"ו):

> אחד שביעית ואחד מעשר שני ...משלחין מהן דבר של גמילות חסדים, וצריכין להודיע.[16]

נראה שכדאי אף להוסיף בקצרה כמה משפטים, מה המשמעות המעשית של שמירת קדושת שביעית, דברים בסיסיים ביותר: כיצד נוהגים בקליפות, שימוש מקובל, הטיפול בשאריות.

ו. אחרונים: אין למכור פירות שביעית לעם הארץ

כאמור, הרמב"ם פסק להלכה את האיסור למסור דמי שביעית לעם הארץ ולחשוד, אך לא פסק שאסור למכור פירות שביעית לחשוד שמא יסחר בהם. יש מהפוסקים האחרונים שחיברו בין ההלכות, ולדעתם אסור למכור פירות שביעית לעם הארץ.[17]

הרב משה בן יוסף טיראני (שו"ת מבי"ט חלק א סי' כא):

> לענין הנזהרים ואוכלים פירות שביעית בקדושתן כפי מה שכתבתי

---

16. הרב נסים קרליץ (חוט שני, חלק ב עמ' רצט); הרב זאב וייטמן (לעיל הע' 15); הרב אלישיב קנוהל ("תקנת אוצר בית דין", משנת השמיטה עמ' 402-403).
17. הרב משה בן יוסף טיראני (שו"ת מבי"ט חלק ג סימן מה, מו סעיף ז) כותב: "מה שצריך ליזהר מי שרוצה לנהוג קדושה בפירות שביעית של גוי [=ע"פ שיטתו הידועה] שלא למכור ולא לתת פירות שביעית למי שאינו אוכלם בקדושת שביעית". והוא מסיים שכל דינים הללו מפורשים ברמב"ם. הרמב"ם כאמור כתב שאין למכור או לתת פירות למי שאינו אוכל את הדמים בקדושת שביעית. ראה לעיל פרק ד.

(=לאכול בקדושה פירות שביעית של גוים), אם יוכלו לקנות או למכור פירות שביעית לאותם שאינם אוכלים אותם בקדושת שביעית? היה נראה בתחלת המחשבה שהיה אסור למכור ולקנות, אבל בדקדוק היפה נראה שמותר לקנות ולמכור להם ולא יחושו לומר שהם מוסרים להם דמי שביעית ולא יאכלום בקדושתם, וכן אם ימכרו להם מעט פירות שביעית שלא במדה לא יחושו עליהם על מה שלא יאכלום בקדושה אעפ"י שהם מצווים לדעתינו האוכלים פירות שביעית בקדושה. דהא דאסור למכור לחשוד או לעם הארץ פירות שביעית היינו משום דהוא מצווה כמונו ויודע שיש בהם איסור לאוכלם שלא בקדושה ואפ"ה אוכלים אותם, אסור גם כן עלינו למוכרם להם כיון שאנו יודעים שהם חשודים ויהיו חוטאים בנפשותם על ידינו, ואנו נותנים מכשול לפניהם, אבל כשהדבר להם היתר שסומכים על המורים להם היתר בדין תורה לא נדון אותם לדעתינו כעורים שלא לתת לפניהם מכשול בדבר הנראה לנו איסור ואנו נזהרים ממנו והם נראה להם היתר ואינם נזהרים.

באשר לשמירת קדושת שביעית בפירות נכרים, ישנה מחלוקת מפורסמת, ולכן פוסק המבי"ט שמותר למכור למי שאינו שומר קדושת שביעית בפירות הללו, כי יש המתירים. אך מדבריו יש ללמוד שאכן אין למסור פירות שיש בהם קדושת שביעית למי שלא ישמור על כך בעת האכילה, אלא שיש להחיל את אותו עקרון שהוא קבע גם על מסירת פירות שביעית למי שחשוד שלא ישמור על קדושתם בעת האכילה. כאמור לעיל, תנאים ואמוראים, ואף ראשונים לא סברו שאסור למסור פירות שביעית למי שלא ישמור על קדושתם. וגם מבין האחרונים, כתבו כך. המבי"ט הוא אולי הפוסק הראשון שכתב זאת. כיון שכך גם על פי דברי המבי"ט למי שלא סובר כמותו יהיה מותר למסור פירות שביעית למי שלא ישמור על קדושתם בעת האכילה.

הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, זרעים – שביעית סי' כט סעיף יב), כתב גם כן:

> אסור למסור פירות שביעית או דמי שביעית לעם הארץ דשמא לא ינהוג בהם קדושת שביעית.

יש לציין שבהמשך ההלכה הוא עוסק במסחר בפירות שביעית. עוד כותב (ערוך השולחן שם יט–כ) שאף כהנים נחשדו ויש לחוש שלא יאכלום בקדושת

שביעית. בשונה מפירושי הראשונים בסוגיה (ראה לעיל הע' 11).[18]

כך כותב גם הרב יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי (ספר השמיטה, עמ' מ):

> ואין מוסרין דמי שביעית לעם הארץ החשוד שלא ינהג בהם קדושת שביעית, והנראה שגם פירות שביעית עצמם (אף שאין זה ברמב"ם) אין נותנין ומוכרין לעם הארץ.[19]

בהע' 11 (שם), מציין הרי"מ טוקצ'ינסקי לתוספתא שאין מוכרין פירות שביעית לחשוד דבר המתקיים יותר ממזון ג' סעודות, אך יש להעיר שההנמקה בתוספתא היא מחשש שמא יסחור בהם. הוא ממשיך וכותב:

> ותמהתי הרבה מאי טעמא לא נזכר איסור מכירת פירות שביעית לעם הארץ, לא ברמב"ם ולא בשאר פוסקים.

זאת אומרת שהוא אכן מודה שדבר זה לא מקובל בין הפוסקים הקדמונים, אעפ"כ הוא כותב שם בשמם של הרב צבי פסח פרנק והרב יעקב משה חרל"פ, שיש להסתמך על המשנה במעשרות ה, ג:

> ואע"פ שהרמב"ם השמיט דין זה, וגם בהגהות חילופי גירסאות לא גרסינן "ולא בשביעית" מ"מ אין להקל בדין זה אחרי שלפי גרסתנו משנה מפורשת היא.

דברים דומים כותב גם הרב יצחק וייס (שו"ת מנחת יצחק חלק ו סי' קל, ד), שהשיב על הלכות שנכתבו במדריך השמיטה של העדה החרדית לשמיטה תשל"ג, שם כתוב: "אין מוסרין פירות שביעית להחשוד לאכלם שלא בקדושת שביעית או להפסידם או לזלזל בהם". לדבריו מקור הדין:

> היא משנה מפורשת (מעשרות פ"ה מ"ג) דאיתא שם, לא ימכור אדם את פירותיו וכו' ולא בשביעית למי שהוא חשוד על השביעית עכ"ל, ולא הוציא מהאיסור ג' סעודות וכו', ושמע מינה דאפילו מעט אין למכור לו, ועי' בכ"ז בה' שביעית להגרמ"ט (הרב מיכל טוקצ'ינסקי) ז"ל (פ"ו הערה ט) מש"כ בזה עיי"ש.

---

18. את האיסור למכור פירות שביעית לעם הארץ הוא מזכיר גם בערוך השולחן שם סי' כה, יג.
19. הרי"מ טוקצ'ינסקי (שם, עמ' לו) כותב ביחס לחנות המוכרת פירות שיש בהם קדושת שביעית: "וצריך להודיע לקונים שהם פירות שביעית ושיאכלום בקדושת שביעית, ולא ימכרם לנכרי". הוא איננו מגביל את המכירה לעם הארץ מחשש שלא ישמור קדושת שביעית.

האיסור הזה שמקורו באחרונים בלבד, מתבסס על: [א] על משנה שפרשנותה באופן זה לא הובאה להלכה ברמב"ם ובפוסקים קדמונים אחרים; [ב] על פרשנות משנה שעל פיה יצא שהיא חולקת על תוספתא סתמית אחרת. נראה שקשה לחדש איסור על סמך בסיס זה, דבר שלא מופיע בפוסקים הקדמונים.

הרב שניאור רווח (שביתת השדה, עמ' ריח-ריט), מציין את הפוסקים הסוברים שאין למכור פירות שביעית ליהודי שלא ידע לשמור על קדושת שביעית, ומוסיף שבעבר אכן היה החשש שחשוד לא יבער בזמן הביעור, אך לא חששו שלא ישמרו קדושת שביעית. ואכן אם יש חשש שלא ישמרו להם קדושה בעת האכילה אין לתת להם אפילו פחות מג' סעודות. אלא שהוא מסיים שאף שלהלכה כך הדין:

> מכל מקום אם ישראל חשוד נכנס לתחנת החלוקה ולקח פירות הרי שהוא זכה בהם, ואע"ג שאפשר לתבוע ממנו דמי טירחא, ומה גם שאנו מפרסמים להדיא על כל מקום שאפשר שיש לנהוג קדושת שביעית בפירות אילו, ומה גם שבדרך כלל אין מפסידים אלא את מה שלא ראוי למאכל אדם, מכל זה נראה שאין למנוע ממנו ולקחת מהחשוד פירות שכבר לקח, ובודאי שלא גרע מנכרי, אלא שלמסור או למכור לכתחילה יש להחמיר כדעות האוסרות.

לא ברור לדבריו מדוע בעבר חששו רק שלא יבערו ולא חששו שלא ישמרו קדושת שביעית בעת אכילת הפירות, ומ"מ גם לדבריו דברי האחרונים האוסרים הם לכתחילה, אך בדיעבד לא ניתן למנוע מחשוד להיכנס לחנות ולקנות ע"פ הלכות קניין פירות אוצר בית דין את הפירות הללו.

ז. ערכי השמיטה וחיבת הארץ לכלל הציבור

טעמים רבים נכתבו בדבר ייעודה של מצות השמיטה "ושבתה הארץ שבת לה'". ההתמודדות המורכבת יותר עם הלכות השמיטה ומצוותיה היא של חקלאים. בימים עברו בהם רבים התפרנסו מחקלאות, או אף גידלו גידולים לצריכה אישית, הייתה שנת השמיטה מורגשת אצל רבים. כיום אחוז החקלאים מכלל המפרנסים הוא קטן, ויתכן שזהו יחס נכון ומספיק על מנת לספק תוצרת לכלל האוכלוסייה, תוך ניצול פיתוח טכנולוגי נרחב, המאפשר להגיע גם להישגים נפלאים בחקלאות ובתחומים אחרים. אצל הצרכנים הרבים שכאמור אינם מתפרנסים מעבודה חקלאית ואינם עוסקים כלל בחקלאות גם לצריכה אישית, צריכת מוצרי חקלאות לאכילה, נתפסת בדרך כלל כמשהו קיומי בלבד, ללא כל

מימד ערכי. על כן, דווקא בחברת שפע, בה המרכולים השונים מוצפים באמצעי צריכה רבים ומגוונים תוצרת הארץ ומחו"ל, יש מקום להבליט את קדושת הפירות והירקות הגדלים בארץ ישראל. אלו הם גידולים הבאים ישירות מהאדמה ללא עיבוד נוסף, וב"ה מאז שיבתנו ארצה בדורות האחרונים, ארץ ישראל מאירה פנים לעם השב אליה, ונותנת פירותיה בעין יפה (סנהדרין צח ע"א). זו ההזדמנות לחדש את המימד הערכי והתוכני ביחס לארץ ישראל ולפירותיה.

על הערך הייחודי באכילת פירות שביעית, כתב הרב שמואל בורנשטיין (שם משמואל, ויקרא, פר' בהר תרע"ד):

> בשנה השביעית שבה הארץ להנותן (=לקב"ה), וכל האוכלין מפירותיה משולחן גבוה קזכי, ועל כן יש קדושה בפירות שביעית ותופסת דמיה כהקדש.

זכיה משלחן גבוה – זהו מושג שמקורו במתנות כהונה הניתנים לכהנים: "דכהנים כי קא זכו – משלחן גבוה קא זכו" (ביצה כא ע"א; בבא קמא יב ע"ב; מנחות ו ע"ב, ועוד). פירות שביעית מתעלים לדרגה גבוהה יותר.

סקרים ומחקרים שנעשו במשך השנים הראו שרוב הציבור היהודי החי במדינת ישראל רוצה במוצרי מאכל הכשרים ע"פ ההלכה. לרוב המוצרים ברוב חנויות המזון, יש תעודת כשרות כזו או אחרת. גם מי שלא מקפיד על כשרות באופן אישי, בכל זאת מתרגל לראות על המוצרים כתוביות כמו: "כשר" או אף: "כשר למהדרין" בהשגחת רבנות מקומית או גוף כשרותי אחר; "כשר לפסח" או אף: "כשר לפסח – לאוכלי קטניות", או: "ללא קטניות"; "חלב ישראל"; "בשר חלק" או "בשר גלאט"; "עלים ללא תולעים"; פירות וירקות "ללא חשש טבל וערלה", או: "הופרשו תרומות ומעשרות כדין", ועוד ועוד. לא ברור שכל המושגים שצוינו נהירים ובהירים לכל, אבל הם גורמים לתודעה יהודית-דתית ברמה כזו או אחרת.

כתובית: "פירות בקדושת שביעית", זו הזדמנות טובה לשתף בערכיה של השמיטה ובתודעה על קיומה, גם ציבור שרחוק משמירת תורה ומצוות. דרך היחס הייחודי והערכי לפירות הגדלים בארץ ישראל, אפשר לחבר ציבור רחב יותר במעלתה ובערכה של ארץ ישראל וקדושתה בכלל, דבר שהידלדל ונחלש בשנים האחרונות. יש להסביר בקצרה, בתמציתיות, ובשפה המובנת לכל, מה המשמעות המעשית של היות הפירות בקדושת שביעית.

מצוות השמיטה היא איננה רק למי ששומר תורה ומצוות. השמיטה היא מצווה של כלל ישראל, והיא באה פעם בשבע שנים. היא לא נוגעת רק

לחקלאים, אלא גם לצרכנים. חזרת עם ישראל לארץ בדור האחרון, מצעידה אותנו אט אט לימים בהם רוב עם ישראל יהיה בארץ, ובעז"ה ישבו לפי נחלות השבטים ואז מצות שביעית וגם יובל יהיו שוב מהתורה. זו ההזדמנות לשתף מעגל רחב של יהודים בערכי השמיטה, דווקא ועוד יותר בשל העובדה שהרוב אינם עוסקים בחקלאות.

ח. מכירת תוצרת אוצר בית דין לגויים

חלק מחנויות אוצר הארץ נמצאות בחנויות ירקות שפעילות במשך כל השנים. בעלי החנויות הללו מתחייבים לקלוט אך ורק תוצרת שתשווק ע"י אוצר הארץ. ישנה סבירות שהלקוחות שרגילים לקנות בחנות הזו במשך כל השנים ימשיכו לקנות בחנות זו גם במשך שנת השמיטה. ישנם מקומות, ובמיוחד בערים, שבמעגל הלקוחות הקבועים נמצאים גם גויים (עולים מחבר העמים, עובדים זרים וכד'). האם ניתן למכור פירות אוצר בית דין לגויים? בהנחה שברמה העקרונית אין מוכרים לגויים פירות שיש בהם קדושת שביעית, יהיה קושי גדול מאד לבעלי החנויות למנוע מלקוחותיהם הקבועים לקנות ממכלול התוצרת שבחנות את תוצרת אוצר בית דין, שיש בה קדושת שביעית. החשש של בעלי החנויות הללו, שהלקוחות הנכרים יעזבו אותם לחלוטין אם הם יהיו מוגבלים ברכישת חלק מהתוצרת שבחנות, וישנה סבירות שגם לאחר השמיטה הם לא יחזרו.[20]

בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ה הכ"א) נאמר:

> מאכילין את אכסניא פירות שביעית. ואין מאכילין לא את הגוי, ולא את השכיר פירות שביעית. ואם היה שכיר שבת, שכיר חודש, שכיר שנה, שכיר שבוע, או שקצצו מזונותיו עליו, מאכילין אותו פירות שביעית.

יש איסור להאכיל גוי פירות שביעית, אך מותר להאכיל פועלים שכירים שהבעלים היהודים התחייב לזונם. הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ה, יג) פוסק תוספתא זו להלכה.

בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ), ישנה התייחסות נוספת למתן פירות שביעית לגוי:

---

20. דיון רחב בנושא קרוב, ראה: הרב זאב וייטמן, "יצוא פירות שביעית לנכרים", לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, (מהד' תש"ס), עמ' 207-213.

> אין מוכרין, ואין לוקחין, מן הגוי ומן הכותי פירות שביעית. אחרים אומרים: מוכרין לכותי עד ארבעה אסרות.

ארבע איסרות זהו מזון שתי סעודות לו ולאשתו (משנה פאה ח, א). הרמב"ם לא פסק בהל' שמיטה ויובל את האמור בתוספתא זו שאין למכור פירות שביעית לנכרי.

בספרא (בהר פסקא יא) נדרש גם כן:

> "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו) – לכם לאכלה ולא לאחרים.

מדוע אין להאכיל ולמכור פירות שביעית לגוי? הרב יוסף טיראני (שו"ת מהרי"ט חלק א סי' מג) מסביר את טעם הדין:

> נראה דדוקא פירות שביעית שבידינו אנו מחוייבים לאכלם ולא להפסידם, שנתינתם לכותי הוא הפסד והוזהרנו מזה אלא שנאכלם בקדושתם.[21]

לדבריו, הסיבה היא שנתינתם לגוי זהו הפסד פירות שביעית, וכי החובה היא שאנחנו כיהודים נאכלם. הרב יהודה דיקמן (אוצר יסודי שביעית, עמ' תלא), מסביר שאיסור נתינה לגוי הוא משום איסור סחורה, עניין שהרמב"ם עוסק בו בהלכה שאחר כך, ולא מצד הפסד פירות שביעית.[22] הרב מאיר גרוזמן (קרא שמיטה, עמ' 181-182), מסביר שמטרת הפקר השדות בשמיטה הוא לסלק מהבעלים את אדנותו על השדות ולאפשר לכל להנות מהם בצורה שווה. אך גוי איננו מצווה במצוות השמיטה וברעיונותיה, ואין הוא מייחס משמעות ייחודית לכך שהפירות אותו מאכיל היהודי, מקורם בפירות הפקר בשל מצות השמיטה.

הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה א עמ' רלג) מסביר מדוע בכל זאת מותר להאכיל פירות שביעית לגויים שכירים:

> מותר להאכיל דבר תורה פירות שביעית לעכו"ם מדחזינן שמותר להאכילם אף מדרבנן כשהם אורחיו משום איבה, נשמע מכל זה דשביעית לא קפדינן אלא על הפסד ממש ולא על הפקעת קדושה.[23]

---

21. דברים דומים כותב החזון איש (שביעית סי' י ס"ק יד).
22. לדעת ערוך השולחן (הל' שמיטה ויובל סי' כד, ד) האיסור להאכיל גוי הוא רק בתור פרעון חוב. אך אין כלל איסור להאכיל גוי פירות שביעית. דברים דומים כותב גם הראי"ה קוק (שבת הארץ, פרק ה הלכה יג, עמ' 510).
23. הראי"ה קוק (שבת הארץ, קונטרס אחרון, סי' כ, עמ' 768-773), והחזון איש (שביעית סי' יג ס"ק כו) כותבים שהאיסור הוא מדרבנן.

אך למול כל המקורות האוסרים להאכיל פירות שביעית לנכרי, בספרא (בהר פרשה א, א) נדרש אחרת:

> "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך... ולשכירך ולתושבך הגרים עמך" – "ולשכירך" מן הגוי, "ולתושבך" מן הגוי,[24] "הגרים עמך" לרבות את האכסניא.[25]

מה היחס בין המקורות הללו, ומה ניתן ללמוד מכך שמותר להאכיל גוי אכסנאי וגוי שכיר שמזונותיו על היהודי?

1. לא לתת בידיים, אך אין למנוע אם גוי בא מעצמו

הרב אברהם בורנשטיין (שו"ת אבני נזר חלק יו"ד סי' תמה, אות ה), עוסק בסתירה בין המקורות:

> בתורת כהנים הובא ברש"י פירוש החומש (ויקרא כה, ו) ולשכירך ולתושבך אף הגוים. ואף דבקרא ד"והיה לכם לאכלה" בתורת כהנים "לכם" ולא לאחרים, פי' בקרבן אהרן שלא יאכיל לנכרי. וכן איתא בתוספתא פ"ה דשביעית שלא יאכיל לכותי. והיינו דחשיב הפסד כשמאכיל לנכרי כמו שאסור להאכיל לבהמה שביעית מאכל אדם. ומ"מ אם הבהמה באה מעצמה תחת התאנה אין צריך למנעה כמבואר ברמב"ם פ"ה מהלכות שמטה ויובל הלכה ה, והכא נמי לענין נכרי להאכיל לנכרי חשיב הפסד ואסור. ואם הנכרי לוקח מעצמו שפיר דמי והוי הפקר לדידיה.[26]

לפי דברים אילו אין להאכיל בידיים לגוי, אך אם גוי בא מעצמו ואוכל אין למנוע ממנו.[27] נראה שעל פי עקרון זה, אין לנסות לשכנע גוי לקנות פירות שביעית,

---

24. כך פירש רש"י (ויקרא כה, ו): "לשכירך ולתושבך" אף הגויים. הרב צ"פ פרנק (הדרת הארץ – שביעית, עמ' קו) הסביר שלדברי רש"י מותר לתת לגוים.
25. הרב יצחק וייס (שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קכו וקכח, חלק ח סי' צח), דן בסתירה שבין התוספתא והספרא, ולדעתו הרמב"ם פסק כתוספתא שאסור להאכיל לגויים, ומאידך הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ד, כט), פירש את דברי הספרא "והיתה שבת הארץ לכם" שהמילה "לכם" באה למעט עכו"ם שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית שפירותיה מותרים.
26. הוא מעיר שדבריו לא כדברי הטורי אבן (ראש השנה טו ע"א סד"ה פטורה), הסובר שההפקר הוא רק לישראל ולא לגוי. ראה גם: הרב יעקב ישראל קנייבסקי (קהילות יעקב, ראש השנה סי' ט); הרב שלמה זלמן אויערבך (מעדני ארץ סי' ז אות ב ד"ה וכיון); הרב מאיר גרוזמן (קרא שמיטה, עמ' 181-184).
27. אמנם הרב חיים קנייבסקי (דרך אמונה, הל' שמיטה ד, ל בביאור הלכה) מבחין בין האכלה

אך אם גוי נכנס לחנות ומבקש מעצמו לקנות מתוצרת זו אין למנוע ממנו.

2. הרמב"ם פסק שאסור להאכיל גוי, לא אסר למכור לגוי

בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ה הכ"א) נאמר שאין להאכיל גוי בפירות שביעית למעט שכירים שמזונותיהם על היהודי, ובתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ) נאמר שאין למכור פירות שביעית לנכרים, ולדעת אחרים מותר למכור לכותי עד ארבע איסרות – מזון שתי סעודות לו ולאשתו.

הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ה, יג) פסק רק את האיסור להאכיל גוי:

> ואין מאכילין אותן לא לעכו"ם ולא לשכיר, ואם היה שכיר שבת או שכיר שנה או שכיר חדש או שקצץ מזונותיו עליו הרי הוא כאנשי ביתו ומאכילין אותו, ומאכילין את האכסניא פירות שביעית.

הרמב"ם לא הזכיר בהלכותיו את הנאמר בתוספתא בדבר מכירת פירות שביעית לגוי. הרדב"ז (שם) מפנה לתוספתא (שביעית פ"ה הכ"א) העוסקת באיסור להאכיל גוי, כמקור לדברי הרמב"ם, ואילו המשנה למלך (על הרמב"ם שם), מפנה לתוספתא (שביעית פ"ו ה"כ) העוסקת במכירה לגוי כמקור לדברי הרמב"ם, אך כאמור הרמב"ם לא כתב שאין למכור לגוי פירות שביעית. הרמב"ם מדייק בלשונו, וכשהרמב"ם עוסק במכירת פירות שביעית (הל' שמיטה ויובל ה, יב; ו, יג), או במכירת כלים חקלאיים בשביעית (הל' שמיטה ויובל, ח, א-ו), הרמב"ם כותב דברים ברורים. ומאחר וכאן הרמב"ם כתב רק שאין להאכיל גוי, ולא כתב שאין למכור לגוי, אזי יש להבין את הדברים כפשוטם.

חכמים גזרו להאכיל-להגיש פירות שביעית לגוי העומד לאכול אותם, למעט שכיר שמזונותיו על היהודי, כי אז ניכר שהיהודי הוא זה שמאכיל אותו. אך כשיהודי מוכר לגוי, והגוי הוא הבעלים החדשים של הפירות, והגוי לוקח אותם אליו, אין זה מענייננו של היהודי ולא ניכר שהוא מאכיל את הגוי פירות שביעית. מה גם שלדעת אחרים מותר לכתחילה למכור לכותי, מספר מינימאלי של סעודות רק כדי קיומו.[28]

לבהמה לבין האכלה לגוי. הרב יצחק רבינוביץ (שו"ת זכר יצחק סי' מב), והרב שלמה זלמן אויערבך (מנחת שלמה חלק ג עמ' קה), כותבים שאמנם השדות מופקרות לכל גם לגוים, אבל יש למנוע מהגוים לקחת בשל קדושת הפירות. ראה גם: הרב קלמן כהנא (חקר ועיון שביעית, חלק ב, עמ' תרעח). יש להעיר שהרמב"ם לא כתב שיש למנוע מגוים לזכות בפירות שביעית, בשל חשש שלא ישמרו קדושת שביעית באכילתם.

28. אמנם החסדי דוד (תוספתא שם) מפרש את דברי אחרים שמותר למכור לנכרים מזון שתי סעודות, רק אם לא מוצא למכור לישראל.

כיום הצרכנים קונים פירות וירקות למספר סעודות מועט. השווקים והחנויות מלאים ב"ה בכל יום בתוצרת טרייה וטובה, וממילא מדובר על מכירה פירות לגוי כדי חייו בלבד, וקרוב לאותה דעה המאפשרת למכור לו ארבע איסרות – שתי סעודות לו ולאשתו (תוספתא שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ). ההנחה היא שאם הוא יקנה כמות קטנה של פירות, הוא יאכל את הפירות ולא ישחית, וכשם שנותנים לחשוד על השביעית מזון כדי חייו (תוספתא שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ).

3. כשהפירות מיועדים גם לגויים ולא יחסרו פירות ליהודים

יש מקום לאפשר למכור לגוים, על בסיס המשך ההלכה בה גם לדברי התוספתא והרמב"ם מותר להאכיל אכסנאי וכן שכיר. המהר"י קורקוס (רמב"ם הל' שמיטה ה, יג) מפרש שהשכיר והאכסנאי האמורים בתוספתא וברמב"ם הם גויים. השכירים אלו גויים שאינם הולכים לבתיהם ומזונותיו עליו והרי הם כאנשי ביתו של היהודי.[29] גם אורח גוי הנכנס לביתו של יהודי, עליו להאכילו ויכול לתת לו מפירות שביעית. אכן, הרב שמואל וואזנר (קובץ מבית לוי, קובץ טו, עמ' לה הע' ד) התיר לתת פירות שביעית לנכרים העובדים ביישוב ודרים בחדרים שהוקצו להם, וכן התיר לתת לעובדת זרה נכרית.[30] החזון איש (שביעית

29. כך פירשו את הספרא (בהר א, ז) הר"ש משאנץ, והראב"ד שם. כך פירשו גם: הראי"ה קוק (שבת הארץ, פרק ה הלכה יג, עמ' 511), החזון איש (שביעית סי' יג ס"ק כו), והרב חיים קנייבסקי (דרך אמונה על הרמב"ם שם). לא הכל הסכימו עם פרשנות זו. ראה בספר המפתח של הר"ש פרנקל.

30. אמנם הרב נסים קרליץ (חוט שני חלק א עמ' רמט) כתב: "ובדבר הפועלים הגויים המצויים בזמננו אצל יהודים הנצרכים לעזרה כגון חולים ונזקקים, יש להסתפק אם מותר לתת להם פירות שביעית, דהא התירו ליתן לאכסניא של גוי אפשר דהוא דוקא באכסניא גוי של המלך, אבל בפועל של זמננו אין הדבר מוכרע אם גם הם בכלל היתרא דאכסניא של גוי". אמנם כשדן על שכיר גוי כותב (שם בעמ' רנ) שאם אילו שכירים גוים שאינם חוזרים לבתיהם, הרי הם כבני בית ולכן מותר לתת להם. לדבריו יש להבחין אם כן, בין עובד זר שגר בקביעות אצל יהודי, ומזונותיו על היהודי שאז יהיה מותר לתת לו, לבין עובד זר שאין מזונותיו על היהודי. אך על דבריו יש להעיר, שהאכסניא המדוברת שם אין הכוונה לאכסניא של מלך אלא אורחים גוים, כדברי פאת השולחן (שביעית סי' כד ס"ק נח): "ודלא כמפרש התוספתא שכתב אכסניא חיל של מלך". גם החסדי דוד בפירושו לתוספתא שם מפרש שמדובר באכסנאי גוי. גם הרמב"ם (הל' מעשר י, יא) כתב: "מותר להאכיל את העניים ואת האורחים דמאי", זאת על בסיס ההלכה המקבילה בדמאי, ע"פ האמור בירושלמי (דמאי ג, א): "מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי". הרב נחום מאיר קרליץ, אביו של הרב נסים קרליץ (חוט שני חלק ב עמ' תיט), כתב באופן כללי יותר: "אסור ליתן לגוי פירות שביעית אם לא שמיסב על שולחנו של ישראל". ראה גם: הרב

סי׳ יג ס״ק כו) הסביר שמאחר ואיסור זה הוא מדרבנן הקלו לתת לשכיר שמזונותיו על היהודי ולאכסנאי.

מכאן שכשיש קשרי משכיר – שכיר בין יהודי לגוי, כמו עובד זר שעובד אצל יהודי ומזונות הגוי על יהודי, או כשגוי מתארח אצל יהודי, מותר להאכילו פירות שביעית. היהודי בעל הפירות מייעד את הפירות גם לאותם גויים שהוא מכיר, ונתינתם לגויים לא מחסרת מהיהודים. האיסור הוא למכור או לתת לגוי סתם, שהיהודי לא חשב ולא ייעד את הפירות הללו בשבילם.[31]

אמנם לקוח הנכנס לקנות בחנות איננו דומה לשכיר, אך בעל חנות הירקות המכיר את לקוחותיו, מודע לכמויות שהוא זקוק, ואם גוי קונה אין זה מחסר מהיהודים. גם להם יישאר די. גם לאכסנאי דואג בעל הבית היהודי, ונותן לו לאכול מפירות שביעית, גם אם מדובר באורח גוי. יש מקום לדמות מי שבא להתארח בבית יהודי, למי שבא לקנות מחנות של יהודי, בהנחה שבעל החנות מודע ללקוחות הללו, או לוקח בחשבון שמבין לקוחותיו יש גוים, ומכין פירות גם להם. האיסור העקרוני למכור לגוי הוא לגוי שאין קשר קבוע איתו, כמו שכיר סתמי.

אהוד אחיטוב, ״פירות שביעית לעובד זר״, אמונת עתיך, 75 (אדר ב תשס״ח), עמ׳ 73-74, שהתיר להאכיל פירות שביעית לעובדים זרים, שמכלכלים אותם בנוסף למשכורת שהם מקבלים. הרב יהודה עמיחי, ״מתגיירים ופירות שביעית״, אמונת עתיך, 74 (שבט-אדר א תשס״ח), עמ׳ 40-42, התיר לגוי הנמצא בהליך גיור המתארח אצל יהודי, לאכול פירות שיש בהם קדושת שביעית, מאחר ויש לראותו כבן הבית.

31. הרב משה פיינשטיין (שו״ת אגרות משה חלק יו״ד ג סי׳ קכד), פירש כך את ההלכה האוסרת להאכיל גוי פירות שביעית: ״ואף שבתוספתא ספ״ה דשביעית איתא שאין מאכילין פירות שביעית לעכו״ם ואיפסק כן ברמב״ם פ״ה משמיטה הי״ג, מסתבר לע״ד דהוא רק בראוי לישראל דהוא כמו שאסור להאכיל דבר הראוי לאדם לבהמה וחיה, אבל לא גרע עכו״ם מבעלי חיים שמותר להאכילם כשאין ראוי לאדם. וכן משמע בתוספתא שם שנקט דין עכו״ם סמוך לדין בהמה וחיה ובלשון אחד. ולכן כשם שלבהמה וחיה הוא דווקא באלו המיוחדין לאדם דאוכלי בהמה ודאי מאכילין גם בידים לבהמה וכמפורש לשון זה בדרשא דבעור בפסחים דף נ״ב ובעוד דוכתי האכל לבהמתך שבבית. וכן מפורש ברמב״ם שם, הוא הדין דדוקא פירות המיוחדין לאדם אין מאכילין לבהמה וחיה לכן גם הא דאין מאכילין לעכו״ם איירי במיוחדין לישראל שהם פירות המותרין באכילה״. הרב זאב וייטמן (לעיל הע׳ 20) כותב שמדברי הר״מ פיינשטיין הללו, יתכן ללמוד שגם דבר שראוי לאכילת ישראל אך מלכתחילה יוצר וגודל לצורך נכרי, והישראל אינו רוצה לאכלו, יהיה מותר להאכיל לגוי. הוא מציין גם למהרי״ט (חלק א סי׳ פג) ממנו רצה ללמוד כך, אך שמדברי המהרי״ט (חלק א סי׳ מג), משמע שהוא שולל לחלוטין נתינת פירות לגוי (הובא לעיל ליד הע׳ 21).

4. מפני דרכי שלום ומפני איבה

האם מאחר ואיסור מכירה לגוי הוא איסור דרבנן, האם יהיה ניתן להתיר למכור לגוי מפני דרכי שלום, או מפני איבה? תקנות "מפני דרכי שלום" אלו הם הנהגות שמטרתם למנוע מריבות וקטטות ולחזק את הקשר בין הצדדים. "מפני איבה" תקנות שנועדו למנוע שנאה ומתח, אך אין מטרתן לחזק את הקשר בין הצדדים.

את האפשרות להאכיל גוים פירות שביעית, מעלה הרדב"ז בעקבות דברי הרמב"ם (הל' שמיטה ד, ל):

> עיירות ארץ ישראל הסמוכות לספר מושיבים עליהם נאמן כדי שלא יפוצו עכו"ם ויבוזו פירות שביעית.

מקור דברי הרמב"ם בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ד ה"ז). הלכה זו עוסקת בתגובה לחשש שמא גוים יבואו לבזות פירות שביעית מחמת העובדה שהשדות בשנת שמיטה מופקרות. בעקבות זאת כותב הרדב"ז:

> ואיכא לספוקי, אם באו עכו"ם בכלל ישראל לזכות בפירות שביעית, אם מונעין אותם או אין מונעין מפני דרכי שלום, כדאמרינן גבי מתנות עניים?[32]

שאלת הרדב"ז היא כיצד יש לנהוג אם הגוים אינם באים לבזוז את פירות הארץ אלא על מנת לזכות מההפקר כמו היהודים שנוטלים מהשדות, האם גם אז יש למנוע מהם או שהם יכולים ליטול מפני דרכי שלום, כמו מתנות עניים? כוונתו כנראה להלכה אחרת לפיה יש לאפשר לגויים ללקוט מתנות עניים בשדות. כך נאמר במשנה (גיטין ה, ח):

> אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום.

כך פסק גם הרמב"ם (הל' מתנות עניים א, ט):

> אין מונעין עניי עכו"ם ממתנות אלו [=לקט שכחה ופאה], אלא באין בכלל עניי ישראל ונוטלין אותן מפני דרכי שלום.

אם כן האם יהיה מותר לגוים ליטול מהפירות הללו כמו היהודים מפני דרכי שלום? תשובת הרדב"ז:

> ומסתברא מונעין אותם דלא דמי למתנות עניים דלית בהו קדושה, אבל פירות שביעית אית בהו קדושה.

---

32. בעניין אחר מצינו הלכה העוסקת בקשרי יהודים גויים בשמיטה, בשל דרכי שלום: משנה שביעית (ד, ג; ה, ט). ראה: גיטין סב ע"א (תוד"ה אשרתא).

גם על דברי הרמב"ם (הל' שמיטה ה, יג) שכתב שאין להאכיל פירות שביעית לגוי העיר הרדב"ז שם:

ומכאן יש ראיה קצת שמונעין את העכו"ם מלקחת פירות שביעית.

לדברי הרדב"ז הסיבה לפיה אין לאפשר לגוים פירות שביעית היא בשל העובדה שיש בהם קדושה, ואין זה דומה למתנות עניים כמו לקט שכחה ופאה בהם אין קדושה, ועל כן לא מונעים מהם.

אך בעצם היא גופה השאלה, מדוע לא נאפשר לגוים ליטול פירות שביעית מפני דרכי שלום על אף שיש בהם קדושה? על כן נראה שההבחנה הבסיסית היא, שהיכולת ליטול פירות שביעית הוא בשל העובדה שהפירות הללו אינם מוגדרים כמתנות עניים, אלא הם הפקר לכל – לעניים ולעשירים, בשל צו התורה "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך" (שמות כג, יא). אמנם, הסבירות היא שהעניים הם אלו שייטלו מהשדות המופקרות כלשון הכתוב: "ואכלו אביוני עמך", אבל אין זו תוצרת שמיועדת דווקא לעניים.[33] בשביעית חייב בעל השדה להפקיר, בין אם יש מי שיטול ובין אם לאו, ואילו לקט שכחה ופאה לא חייבים להשאיר בשדה במקום שאין עניים יהודים, כמסופר בגמ' (חולין קלד ע"ב):

לוי זרע בכישר, ולא הוו עניים למשקל לקט. אתא לקמיה דרב ששת, אמר ליה: "לעני ולגר תעזוב אותם" (ויקרא כג, כב) – ולא לעורבים ולא לעטלפים.[34]

אלא שאם ישנם יהודים שלמענם משאירים לקט שכחה ופאה, לא מונעים מעניים גויים לקחת.

התקנות מפני דרכי שלום עוסקות בתחומים חברתיים לנזקקים ונתמכים, שגם אומות העולם עוסקים בהם כמו דאגה לחולים, ולעניים, קבורת מתים וכד'. כך נאמר בירושלמי (גיטין ה, ט) בעקבות דברי המשנה המאפשרת לעניי גוים ליטול מתנות עניים מפני דרכי שלום:

אין ממחין ביד עניי גוים לקט שכחה ופיאה מפני דרכי שלום. תני עיר

---

33. רש"י (סוכה לט ע"ב ד"ה אבל) כותב שההפקר הוא לעניים, והרש"ש שם שואל שהרי ההפקר בשביעית הוא גם לעשירים? ומיישב שרש"י תפס את לשון הכתוב. במקומות נוספים כתב רש"י שההפקר הוא לעניים, אך ברור הוא שגם עשירים יכולים ליטול. ראה: הרב שלמה זלמן אויערבך (מנחת שלמה, חלק ג, עמ' קד).

34. ראה עוד בהשוואה שבין לקט שכחה ופאה לשביעית לעניים ולעשירים, בירושלמי (פאה פ"ו ה"א), במשנה ובגמ' שם.

> שיש בה גוים וישראל מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים ומשל ישראל, ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל.[35] ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל, וקוברין מיתי גוים ומיתי ישראל,[36] ומנחמין אבילי גוים ואבילי ישראל, ומכבסין [נ"א: מכניסין] כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי שלום.[37]

אילו הם תחומים כלליים, בהם גם אצל אומות העולם מקובל לדאוג לנזקקים והנצרכים "ועושין להן כל הדברים שחובה עלינו לילך במדותיו של הקב"ה בכל יכולתנו" (שירי הקרבן שם). אך אין להחיל את העיקרון על תחום שהוא בעיקרו אינו מתנות עניים אלא מופקר לכל.

אמנם לקט שכחה ופאה היא מצווה ייחודית לעם ישראל, וגויים אינם מקיימים אותה.[38] היא איננה ניתנת במסגרת צדקה ותמיכה רגילה, אם כי ישנה סבירות שהעניים הגויים היו מודעים להשארת הלקט השכחה והפאה בשדות היהודים בעת הקציר, והיו מצטרפים יחד עם העניים היהודים ליטול, וכתוצאה מכך נקבעה התקנה שמאפשרים גם לעניים גויים ליטול מפני דרכי שלום.[39] אך

---

35. עד לכאן, זו מובאה מהתוספתא (גיטין [ליברמן] פ"ג הי"ג).
36. עד לכאן, מובא בגמרא (גיטין סא ע"א) גם כן בעקבות דברי המשנה שעסקה ביכולת של עניים גויים ללקוט לקט שכחה ופאה.
37. ראה: הרב ד"ר אלתר הילביץ', "לביאור הסוגיה מפני דרכי שלום ביחס לגויים", סיני, ק (תשמ"ז), עמ' שכח-שנח.
38. גויים אינם מצווים להשאיר לקט שכחה ופאה. גר שבא להתגייר: "מודיעין אותו עון לקט שכחה ופאה" (יבמות מז ע"ב). רש"י מסביר שמודיעים לו שעניים ילקטו בשדהו ושלא יקפיד על כך, או שמודיעים לו שהוא חייב להשאיר לקט שכחה ופאה, ושלא יצטער על ההפסד שנגרם לו. הרב יעקב עטלינגר (ערוך לנר, יבמות שם), מציע לפרש: "שיש חשש שמפני לקט שכחה ופיאה ומעשר עני מגיירים עצמם, ולכן מודיעים אותו עוון לקט שכחה ופיאה ומעשר עני, כיון שיש חשש שמשום הני הוא שמגייר. ומודיעים לו שזבורא ועקרבא (=רע וטוב) היא. דהיינו אף דכשהוא עני טובה הוא לו, מכל מקום כשיקנה שדה מחוייב הוא עצמו לתנם, ועון גדול הוא כשמבטלם, וכשהוא נכרי לא מחוייב בכך, ואולי יפרוש על ידי זה הואיל והן מקפידין על הממון". קשה להניח שלשם לקיטת לקט שכחה ופאה גוי מתגייר, הרי אין מונעים מהגויים ללקוט לקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום (משנה גיטין ה, ט).
39. הקוצרים בשדהו של בעז מאפשרים לרות ללקוט, ביודעם שהיא נוכריה-מואביה. שאלת בועז לנער הניצב על הקוצרים: "למי הנערה הזאת?" (רות ב, ה), היא שאלת היכרות סתמית, ולדברי חז"ל הוא ראה בה התנהגות והתנהלות שונה באופן בו היא מלקטת, ממה שמקובל אצל גויות (שבת קיג ע"ב). תשובת הנער: "נערה מואביה היא" – "למה אמר נערה מואביה היא? לפי שהיה מעיד עליה שלא תהא משבט יהודה, שהיה סבור בה שהיא מבנות לחם, אמר לו הנער הניצב על הקוצרים נערה מואביה היא, אמר לו פייס לה שתהא

כאמור הפקרת פירות שביעית איננה מוגדרת כמתנת עניים, ועל כן לא ניתן להחיל את התקנה "מפני דרכי שלום". עם זאת יש להעיר, שמסקנת הרדב"ז שיש למנוע מגוי לזכות בפירות שביעית מהשדות המופקרים, היא חידוש שלו, ובתוספתא ממנה למד הרמב"ם שיש להציב שומרים מפני הגויים, נאמר שיש לעשות כן רק בערי ספר, ורק כשיש חשש שמטרתם לבזות את הפירות.

מה ניתן ללמוד מדברי הרדב"ז מההצעה שנשללה לאפשר לגוים ליטול פירות שביעית מהשדות המופקרות לכל מפני דרכי שלום, באשר לשאלה האם ירקן רשאי למכור ללקוחותיו הקבועים הגויים פירות שביעית. לדברי רבנו תם (תוס' גיטין סא ע"א ד"ה משאלת): "דבמכר לא שייך דרכי שלום". טעם דברי ר"ת, לדברי הרמב"ן (עבודה זרה טו ע"ב) הוא: "שאם אינו רוצה למכור כליו מי יכוף אותו בכך". ועל כן גם כאן לא ניתן להתיר למכור פירות שביעית לגוי, מאחר שהמוכר רשאי להחליט למי הוא מעוניין למכור ולמי לא. אך הרמב"ן (שם) חולק על דברי ר"ת: "ואינו נכון, דודאי גבי אומן כיון דלכולי עלמא מזבין, ולהאי לא מזבין, איכא איבה".[40] אם המוכר לא ימכור סחורה מסוימת לגוי, תהיה איבה בין הגוי ליהודי. אמנם גם על דברי הרמב"ן יש להעיר שישנם דברים רבים שאין אנו רשאים למכור לגוים מסיבות שונות, כולל חפצי מצווה, ואין אנו מתירים מפני דרכי שלום או מפני איבה.[41]

אלא שבעקבות דברי הרמב"ן הללו, מאחר והאיסור להאכיל ולמכור פירות שביעית הוא מדרבנן, ובכל זאת חכמים התירו במצבים מסוימים – כמו לשכיר שמזונותיו על היהודי, או לאכסנאי בשל איבה,[42] יתכן שגם כאן יהיה מותר

מלקטת אחרינו" (מדרש זוטא – רות (בובר) פרשה ב, ו). אפילו מואביות מלקטות מתנות עניים.

40. כך גם מנמק הרמב"ן (עבודה זרה יג ע"א) מדוע נוהגים כיום "לישא וליתן עמהם לשאול ולהשאיל לפרוע ולהפרע ואפילו ביום אידם, ובודאי למכור להם", ומסקנתו שהדבר מותר: "דהאידנא שכיחי גבן טפי, ואיכא משום איבה". לשיטת הרמב"ן (בבא מציעא עח ע"ב), החשש מפני איבה הוא הסיבה לכך שנותנים לגוים מתנות לאביונים בפורים (ראה: אליאב שוחטמן, "על המנהג ליתן מתנות לאביוני נכרים בפורים", סיני, ק (תשמ"ז), עמ' תתנב-תתסה. אין נכונה הבנתו שמשום איבה, היא ראית המנהג ללא כל פסול אף לכתחילה. מפני איבה הוא בשל חשש ופחד שאי הנתינה יגרום למתח לא רצוי ושלילי בינינו לבין הגוים).

41. "אין מוכרין טלית מצוייצת לגוי" (שו"ע או"ח סי' כ, ב); אין מוכרים לגוים בתים ושדות בארץ ישראל (שו"ע יו"ד סי' קנא, ח), ועוד. בכל אלה לא התירו מפני דרכי שלום.

42. הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה א עמ' רלג), הובא לעיל (ליד הע' 24).

למכור לגויים פירות שביעית מפני איבה. כך כותב הרב צבי כהן (פירות שביעית, עמ' רצז), בשמו של הרב נסים קרליץ:

> גוי שבא לחנות שמיטה לקנות פירות שביעית, וחנות זו מוכרת גם למי שלא חתם על מינוי שליחות (למכור פירות נכרים לשומרים קדושת שביעית בפירות אילו), יש לצדד להתיר למכור לו אם יש חשש איבה.[43]

נוסיף עוד שבחוזר לקראת שמיטה מטעם הרבנות הראשית לישראל (חוזר מס' 5 כ"ז באלול תשס"ז), לרבני ישראל, נאמר שם כך (סעיף 15):

> אע"פ שאין למסור פירות בקדושת שביעית לידי נכרי שאיננו סמוך על שולחנו של היהודי, אין צורך לחשוש מחמת העובדה שחלק מהפירות יגיעו לידי לא יהודים הקונים אף הם בחנויות תוצרת אוצר בית דין, כיון שפשטות ההלכה היא שהפירות במטע וה"ה ברשות בית הדין הינם הפקר גם לגויים.

סיכום

א. מותר או מצווה לאכול פירות שגדלו בארץ ישראל ויש בהם קדושת שביעית. אדרבה, יש שקראו להעדיף תוצרת זו על פני כל תוצרת אחרת בשנת שמיטה.

ב. החשש למסור פירות עם קדושת שביעית לחשוד או לעם הארץ הייתה שמא יסחר בהם ובדמיהם, ולא בשל חשש שמא לא יאכלם בקדושה, ובתוצרת אוצר בית דין אין איסור סחורה.

ג. יש לרשום על הכלים (קופסאות, סלסלאות פלסטיק, בקבוקים, שימורים) בהם מאוחסנים פירות אוצר בית דין המיועדים למכירה, את עקרונות קדושת שביעית בעת אכילתם.

---

43. הוא מוסיף עוד שלדברי הרב יהודה שפירא יש להתיר משום דרכי שלום, אך מביא שהרי"ש אלישיב השיב שאינו מוצא היתר לזה. הרב אשר וייס, "מכירת פירות שביעית לנכרים", דרכי הוראה, ח (תשס"ח), עמ' פט-צד, אף הוא מתיר למכור לנכרים במקום שיש איבה, אם רגילים לקנות מהיהודים במשך כל השנים. הרב שמואל דוד, "פירות אוצר בית דין במרכולים בהם קונים גם נכרים", אמונת עתיך, 76 (ניסן-אייר תשס"ח), עמ' 10-18, מתיר גם כן למכור לנכרים משום דרכי שלום, ובמיוחד בחנות בו קטן מספרם של הגוים הקונים. בנוסף, תקנת העניים כיום היא למכור במרכולים, לעודדם להפקיר את המטעים באמצעות אוצר בית דין, וככל שיגדל מספר הקונים, כולל מעט נכרים, כך יהיה מחיר הפירות זול יותר.

ד. יש מבין האחרונים שכתבו שאין לתת פירות שביעית למי שלא ישמור על קדושתם בעת האכילה, אך הם מודים שחז"ל וכן הרמב"ם וראשונים אחרים לא חששו לזה.

ה. אדרבה, הקניית מודעות לקדושת המיוחדת שיש בתוצרת אוצר בית דין בשנה זו, ולשמירה על קדושת הפירות בעת אכילתם, בכוחה לחבר ולקשר אנשים רחוקים משמירת תורה ומצוות למצוות השמיטה ולערכיה.

ו. אין להאכיל פירות שיש בהם קדושת שביעית לגוי. מותר להאכיל שכיר גוי שמזונותיו על היהודי וכן גוי שבא להתארח. ובכל זאת, ניתן למכור תוצרת אוצר בית דין לגוי ע"פ העקרונות הבאים:

1. אם הגוי נכנס מעצמו לחנות על מנת לקנות תוצרת אוצר בית דין, אין מונעים ממנו. האיסור הוא להאכיל אותו.
2. לפי הרמב"ם האיסור הוא להאכיל פירות שביעית לגוי, הרמב"ם לא אסר למכור פירות שביעית לגוי.
3. כשם שמותר להאכיל שכיר גוי קבוע בהנחה שהפירות שהם אוכלים לא באים על חשבונו של היהודי, כך יהיה מותר למכור להם תוצרת אוצר בית דין אם בעל חנות הירקות לוקח בחשבון שמבין לקוחותיו הקבועים ישנם גם גויים.
4. אין להתיר למכור לגוים פירות שביעית מפני דרכי שלום. אך אם אי המכירה לגוי תגרום איבה בין המוכר לבין הגוי, ומאחר ומדובר על איסור דרבנן בלבד, יש מקום להתיר מפני איבה.

הרה"ג יעקב אריאל

הזמנת תוצרת נוכרית בשביעית

א. חרוש בה טבאות
ב. שיטת הרא"ש
ג. סיבת האיסור
ד. שיטת החזו"א
ה. ההבדל בין הרב קוק לחזו"א
ו. שיטת המבי"ט והמהרי"ט
ז. המתירים לחרוש בה טבאות
ח. איסור אמירה

לקראת שנת השמיטה ישנם ועדי שמיטה המזמינים תוצרת חקלאית מהמגזר הנוכרי בארץ ישראל. לקראת שמיטת תשס"ח הגדיל משרד החקלאות את המכסות למגזר הנוכרי בשלושים אחוז והקצה לו תוספת של מיליון קוב מים. (מכיוון שחלק מהקרקעות היו רשומות על שם יהודים או על שם מינהל מקרקעי ישראל היה צורך גם להעביר אותן לבעלות נוכרית, כדי למנוע עבודה אסורה בקרקע ישראלית). האם הדבר מותר?

א. חרוש בה טבאות

שנינו במסכת שביעית (פ"ד מ"ג):

> חוכרין נירין מן העובדי כוכבים בשביעית אבל לא מישראל ומחזיקין ידי עובדי כוכבים בשביעית אבל לא ידי ישראל ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום.

ובמסכת גיטין (סב ע"א):

> מחזיקין ידי עכו"ם בשביעית, מחזיקין והאמר רב דימי בר שישנא משמיה דרב אין עודרין עם העכו"ם בשביעית ואין כופלין שלום לעובד כוכבים, לא צריכא למימרא להו אחזוקו בעלמא, כי הא דרב יהודה אמר להו אחזוקו, רב ששת אמר להו אשרתא, ואין כופלין שלום לעובד כוכבים, רב חסדא מקדים ויהיב להו שלמא רב כהנא אמר ליה שלמא למר.

ובתוספות שם (ד"ה אשרתא):

> אשרתא – בירושלמי איכא למאן דאמר דהיינו חרש בה טבאות ולבתר שמיטה נסיבא לה מינך ולישראל אמרינן יישר ואיכא למ"ד דלעכו"ם אמר יישר ולישראל שלום עליכם.

וזו לשון הירושלמי (פ"ד ה"ג) על המשנה:

> רבי חייא רבי אימי חד אמר חרש בה טבאות ואנא נסב לה מנך בתר שמיטתא וחרנא אמר אישר.

הרמב"ם בפיה"מ פירש:

> אין שוכרים אותה מישראל כדי שיזרענה במוצאי שביעית להיות קנס להם, מפני שעבדוה והפכוה בשביעית.

משמע שמנוכרים מותר בכה"ג. למרות שהגוי חרש את הניר בשביעית מותר לשוכרו ממנו במוצאי שביעית, כי לגוי אין איסור לעבוד בשדהו בשביעית. ול"ד לישראל שעבר עברה וקנסוהו על כך. ובהמשך המשנה כתב הרמב"ם:

> ושאמר מחזיקין ידי עכו"ם. בדיבור לא במעשה, כגון שיראה אותם עובדין בשביעית ויאמר להם ה' עמכם או כדומה לזה.

אך לא התיר לומר לגוי לחרוש בה טבאות. למרות שאין איסור לגוי לחרוש את שדהו בשביעית.

כדבריו יש לפרש גם את הרע"ב שכתב:

> חוכרין נירין – יכול ישראל לקבל עליו בכך וכך כורים לשנה שדה הנכרי שחרשה בשביעית לזרעה למוצאי שביעית ואף על פי שגורם לנכרי לחרוש בשביעית.

ר"ל לא שאמר לגוי במפורש לחרוש לו ניר בשביעית, אלא מותר רק לחכור נירין שגוי חרש **מעצמו** בשביעית. ואע"פ שהגוי ידע שיהודים זקוקים לניר חרוש במוצאי שביעית, מכיוון שלא אמרו לו זאת במפורש, מותר. כי הגוי לא עובר עברה בכך שחרש את שדהו בשביעית משא"כ בישראל הדבר אסור משום קנס. וגם הוא פירש את המשך המשנה כמו הרמב"ם:

> ומחזיקים ידי נכרי – אם מצאו חורש יכול לומר לו יישר כחך וכיוצא בזה.

אולם לא התיר לומר לו חרוש בה טבאות. וע"כ צריך לחלק בין אמירה מפורשת לחכירת נירין במוצאי שביעית.

וכן בהל' שמיטה ויובל (פ"ח ה"ח) הביא הרמב"ם בחדא מחתא גם את המשנה בשביעית וגם את המשנה בגיטין:

> מחזיקין ידי עכו"ם בשביעית בדברים בלבד כגון שראהו חורש או זורע אומר לו תתחזק או תצליח וכיוצא בדברים אלו מפני שאינם מצווין על שביתת הארץ אבל לא יסעדנו ביד ומותר לרדות עמהן הכוורת וחוכרין מהן נירין לפי שאינן בני חיוב כדי לקנוס אותן.

משמע שרק "תתחזק" או "תצליח" מותר לומר אך לא "חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא מינך". וצ"ל בדעתו שמה שמותר לחכור מהן נירים הוא רק באופן שאין בו משום חרוש בה טבאות. כגון שלא אמר לגוי דבר לפני כן והוא חרש את הניר על דעת עצמו ולעצמו ורק אחרי כן בא הישראל וחכר ממנו את הניר.

וכ"כ הר"ש שסוגיית הבבלי בגיטין היא שמותר לומר רק איישר. משמע שאסור לומר חרוש בה טבאות.

ב. שיטת הרא"ש

אולם הרא"ש פירש:

> חוכרין נירים בכך וכך כורים לשנה ומתנה עמו **בשביעית** שימצאנה חרושה למוצאי שביעית שבשביל עצמו חרשה הגוי שיוסיפו לו בדמי חכירתה.

ופירושו מוקשה לכאורה, מה יעשה מ"ד שאסור לומר לו חרוש בה טבאות עם משנה זו, המתירה במפורש לומר לגוי לחרוש בשביעית?

ודוחק לומר שהירושלמי מיירי במקבל שדה בחינם שאז הגוי חורש במיוחד עבור ישראל, והמשנה עוסקת בחוכר בתשלום, שאז הגוי עושה למען עצמו. כי בהל' שבת מצינו היתר לומר לגוי בקבלנות רק כשאין הכרח שיעשה בשבת אך אם יש הכרח שיעשה בשבת אסור אפילו בקבלנות. ואע"פ שמקבל שכר אין הדבר נחשב כעושה על דעת עצמו, כי אם הוא נדרש לעשות זאת דווקא בשבת אסור כי אדעתא דישראל קעביד (כמבואר באו"ח ר"ס רמז).

והנה המהר"י קורקוס (הל' שמיטה פ"א הל' יג-יד) מביא נוסחה שונה של הרא"ש שבה הושמטה המילה "בשביעית" וז"ל:

> ומתנה אתו שימצאנה חרושה למוצאי שביעית.

כלומר, מדובר במי שמתנה עם הגוי כמה שנים לפני שביעית שהוא רוצה לקבל ממנו שדה חרושה במוצאי שביעית ונמצא שהגוי יכול היה לחרוש גם

בערב שביעית. ודמי למש"כ המבי"ט (ח"ב סי' סד) והמהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' נב) שמותר להשכיר קרקע לגוי בהבלעה, כי יתכן שיוביר את השדה בשנת השמיטה.

אולם דוחק לומר כן. כי מי שמעוניין בשדה חרושה במוצאי שביעית לא יסתפק בשדה שנחרשה בערב שביעית ובמשך כל שנת השמיטה לא נעבדה. שדה כזו משובשת בעשבים שוטים לרוב וכל תועלת החרישה של ערב השמיטה לא ניכרת בה עוד. אך אפשר להסביר את הרא"ש עפ"י דבריו עצמו שם:

> אבל לא מישראל החשוד על השביעית אע"פ שיש שהות במוצאי שביעית לחורשה קודם זמן הזרע כיון דישראל חשוד הוא חיישינן שמא יחרשנה בשביעית.

ועפ"י דרכנו למדנו שגם בגוי מדובר בכה"ג שהיה לגוי זמן במוצאי שביעית ולכן הדבר מותר. אך בשביעית עצמה וכן בערב שביעית אסור לומר לגוי שיחרוש ויזרע **בשביעית** ע"מ שאנו נקנה ממנו את תוצרתו.

ג. סיבת האיסור

וצ"ע מדוע אסור לומר לגוי לחרוש בה טבאות, בפרט למ"ד שאין איסור אמירה לנוכרי באיסורים אחרים מלבד בשבת שבה נאמר "ודבר דבר" (ראה ב"מ צ ע"א)?

ויש לומר עפ"י מש"כ הגרשז"א במעדני ארץ (פי"ג) שבזה נחלקו שתי הדעות בירושלמי, מ"ד שמותר לומר חרוש בה טבאות סובר שיש קניין לגוי להפקיע ומ"ד איישר אך חרוש בה טבאות אסור סובר כמ"ד אין קניין לגוי. ולפי"ז כיון דקיי"ל אין קנין לגוי להפקיע אסור לומר לו חרוש בה טבאות.

מיהו למ"ד שבדרבנן יש קנין לגוי, או לשיטת הכס"מ (הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט) שכל עוד הקרקע בבעלותו של גוי יש קנין, יש מקום להתיר חרוש בה טבאות. ואולי זוהי שיטת הפוסקים שהתירו לתת לגויים שוורים וזרעים ע"מ לזורעם בשביעית, יעויין להלן. אלא שדעות אלו אינן מוסכמות על כל הפוסקים (בפרט אלו המתנגדים להיתר המכירה וסוברים שאין קניין לגוי אינם יכולים לסמוך על שיטות אלו ולהעדיף תוצרת כזו על פני היתר המכירה. אומנם בהיתר המכירה יש נוסף לבעיה של אין קנין לגוי גם בעיה של "לא תחנם" אולם גם בהזמנת תוצרת חקלאית מנוכרים יש "לא תחנם" חמור יותר אם הגוי נדרש להעביר בטאבו את הקרקע על שמו, כפי שיבואר להלן).

עוד כתב שם הגרשז"א במעדנ"א (סי' יג אות ח) לשיטתו שהזורע בשדהו עובר שני איסורים, על לא תעשה המוטל אקרקפתא דגברא "שדך לא תזרע" וגם

על איסור עשה המוטל על השדה "ושבתה הארץ". ומכיוון שבשביעית מצינו עברה גם בגוף הקרקע לכן מסתבר שהאומר לעכו"ם לעבוד בשדהו בשביעית חמיר טפי משבות דאמירה לגוי בשבת. כי בשבת יש רק איסור גברא בעוד שבשביעית איכא נמי איסור חפצא של עברה בגוף הקרקע, במקרים מסוימים. ולכן אסור להשכיר את שדהו לנוכרי, אע"פ שבשבת מותר. אך אם משכיר לו בהבלעה, הסברות מתהפכות. בשבת אסור ובשביעית מותר. כי בשביעית ייתכן שיוביר את הקרקע לכן מותר לדעת המבי"ט והמהרי"ט, ולא דמי למשכיר בהמתו בהבלעה בשבת, כי בשבת יש חשש שיעבדו בה בשבת ואז יעבור על איסור תורה. לכן גם בהבלעה אסור. משא"כ משכיר שדהו לגוי בהבלעה הכוללת גם שביעית לא יעברו על איסור תורה אם הגוי יזרע בשדה של ישראל בשמיטה, לכן מותר (ובנ"ד לא מועילה הבלעה כי מצפים מהגוי שיספק ירקות **בשביעית עצמה**).

עכ"פ לעניין אמירה לגוי שביעית חמורה יותר משבת, משום שיש בה גם איסור חפצא, אע"פ שאיסור החפצא של "ושבתה הארץ" קיים רק בקרקע של ישראל ולא בקרקע של גוי, אך מכיוון שיש בה צד של איסור חפצא החמירו באמירה לנכרי גם בשדהו.

ד. שיטת החזו"א

מיהו הסבר זה לא יעלה יפה לדעת החזו"א הסובר שאין כל חיוב חפצא על הקרקע, אפילו לא בשדה של ישראל. עיין סי' יז אות כה שכתב:

> אין האיסור של שביתת השדה תלוי בבעלות אלא העובד בשדה עובר על איסור שביתה אלא כוונת הגמ' שם שהאיסור של שביתה תלוי בקרקע והעבירה נעשית בקרקע אבל אם עובד בה עכו"ם בשכירות אין הישראל עובר משום שביתה ....וע"כ שאין שביתת הארץ כשביתת בהמתו אלא שתהא שובתת ממלאכת אדם בה אבל לנטוע קודם שביעית שתקלוט בשביעת מותר מהתורה

(עיי"ש שדייק מהרמב"ם כדבריו ולא כדעת תוס' רבנו אלחנן לע"ז טו שהשוכר גוי שיעבוד בקרקע של ישראל עובר על שביתת הארץ).

[ומש"כ החזו"א (בסי' יב אות ו) שקציר ע"י פועלים נוכרים אסור מהתורה, קציר שאני. כי קציר האסור בשביעית הוא כדרך הקוצרים, דהיינו שהבעלים אוסף את כל היבול **לעצמו**, והתורה אסרה את הבעלות על הפרי בשמיטה, אלא הפרי חייב להיות הפקר. וא"כ אדרבה קציר ע"י פועלים, אפילו נוכרים, חמור יותר, כי התוצאה היא בעלות על הקציר וזוהי דרך הקוצרים שקוצרים בכמויות גדולות.]

אומנם אפ"ל שאמירה לנוכרי בשביעית כלולה באיסור האמירה הכללי בכל איסורי התורה, לדעת רוה"פ במסקנת הסוגיה בב"מ (צ ע"ב). אלא שקשה לומר כן. כי גם הסובר שאין איסור אמירה לנכרי ביתר איסורי התורה מודה ע"כ שחרוש בה טבאות אסור לחד מ"ד. ודוחק לומר שבזה נחלקו שתי הלשונות בירושלמי שם. וע"כ צ"ל לדעת החזו"א כמש"כ הרב קוק בשבת הארץ (קונט"א סי' א) בהסבר ההלכה של "חרוש בה טבאות ואנא נסב מנך בתר שמיטתא": "ומה שאסור לחזק ידיו יותר מאמירת אשרתא זהו רק הרחקה לישראל, שיזכור איסור שביעית ולא יבוא לעבוד עמו בידים".

[ועיי"ש בשבה"א שבתחילה נטה לומר **שכל ישראל** עוברים עבירה אם גוי מעבד את אדמתו בשנת השמיטה ולכן יש איסור לומר לגוי חרוש בה טבאות. אולם אח"כ חזר בו שא"כ כיצד מותר לחזק את ידיו ולומר לו "איישר" הרי יש עבירה בעצם העובדה שהגוי מעבד את האדמה? אין ספק בדבר שאנו צריכים לומר שאין כאן שום איסור לישראל, א"כ ראוי לומר שכו"ע ס"ל דאין לישראל שום איסור בחרישתו של גוי, ולא לאפושי בפלוגתא.

ותמהו עליו איזו הו"א הייתה לומר שכל ישראל עוברים על עיבוד אדמת א"י ע"י נוכרים, אפילו המהרש"ל (ב"מ צ ע"א) והמנ"ח (קיב) הסוברים שאסור לישראל מהתורה לומר לגוי לעבוד בשביעית משום "ושבתה הארץ" לא אמרו כן אלא באדמת **ישראל** ולא באדמתו של הגוי. אולם הו"א כזו, שאותה באמת דחה לבסוף הרב קוק, נמצאת במפורש, ולא כהו"א אלא כדעה ממש (אם כי בפירוש לתורה ולא במסגרת הלכתית) בדברי רבו של הרב קוק – הנצי"ב (העמק דבר ויקרא כה ד):

> לא כמו ש"ב (שבת בראשית) שאינו אלא אקרקפתא דגברי שאסור לישראל לעשות מלאכה אבל שיהא הגוי עושה מלאכת ישראל מעצמו מותר ע"פ ד"ת משא"כ שביעית הוא איסור המונח על הקרקע שהרי מותר לישראל לחרוש ולזרוע בחו"ל ולהיפך בא"י כתיב ובכל ארץ אחזתכם גאלה תתנו לארץ. ונתבאר שם דמצוה לישראל לגאול את הארץ מן הגוי שלא יחרוש בשביעית וא"כ שהוא שבת לה'.

גם בס' ציץ הקודש (ח"א סי' טז) הסתפק בספק זה שאולי כל ישראל עוברים על שביתת הארץ עיין תורת הארץ (פ"ו אות כז). אך כאמור, מסקנת הרב קוק שאין חיוב שביתה על הקרקע וכמו שהסיק ג"כ החזו"א.]

ה. ההבדל בין הרב קוק לחזו"א

אלא שיש הבדל בין החזו"א לרב קוק. בעוד שלחזו"א אין שום חיוב חפצא

על הקרקע, אלא חיוב גברא בלבד, לדעת הרב קוק ופוסקים רבים אחרים יש גם חיוב חפצא, כשישראל עובד בקרקע. הרב קוק דייק מלשון הרמב"ם במנין המצות: "שתשבות **הארץ** בשביעית ממלאכתה". תלה את השביתה בארץ, ומשמע לכאורה כדעת המהרש"ל (ב"מ צ ע"א) והמנ"ח (קיב) שאפילו גוי העובד בקרקע עובר הישראל בעליה של הקרקע על כך ששדהו לא שבת בשביעית.

הרב קוק דוחה את סברת המהרש"ל וזת"ד: ישנן כמה הוכחות, המורות שא"א לומר כן. א. הרמב"ם עצמו כתב גם בתחילת הל' שמיטה מצות עשה "**לשבות** מעבודת הארץ" כלומר חיוב **גברא** ולא שתשבות הארץ כחיוב חפצא. ב. מפשוטו של מקרא משמע, שאין שום מכשול לישראל במה שהנכרי עובד את הארץ, עכ"פ מן התורה, דכתיב: "והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה בהשמה מהם", ואומר: "אז תרצה הארץ את שבתותיה, כל ימי השמה ואתם בארץ אויביכם, אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה", משמע, שכיון שישראל אינם עובדים אותה נקראת שהיא שובתת, אע"פ שנכרים עובדים אותה, ע"כ אפוא כוונת הכתוב "ושבתה הארץ שבת לד"' היא, שישראל, הוא המחויב לשבות.

ומבאר הרב קוק (שם):

> ונראה, שצורת המצוה היא כך: שיש מצוה שתשבות הארץ, כדכתיב: ושבתה הארץ, אלא כיון שאין שביתה של הארץ מתבטלת כ"א ע"י מה שבר-חיובא עובד אותה, אבל אם נכרי, שאינו מצווה על שביתה, עובד אותה, הרי היא לגבי שביתת הארץ כאילו עובד אותה קוף בעלמא או שהיא מתעבדת מאליה ע"י איזה כח מכחות הטבע, שאין זה ביטול שביתת הארץ. על-כן אי-אפשר שתהיה מתבטלת שביתת הארץ כ"א ע"י ביטול של ל"ת דשדך לא תזרע וגו', דהיינו כשבר-חיובא עובד אותה, וממילא אי אפשר שתהי' נעברת שביתת הארץ רק אם ישראל עובר ע"ז, שהמ"ע בפועל היא אקרקפתא דגברא לשבת מעבודת הארץ, אלא שכשהוא עובר צורת העבירה היא מצד המ"ע לא רק מה שהוא עובד את הארץ אלא גם מה שהארץ אינה שובתת. ועל-כן בהלכה, שבנוגע למעשה הלא אין ציור מיוחד ע"ז על מה שהארץ שובתת, נקט רבינו לשון "לשבות", אבל בציור המצוה, במנין המצות שלפני ההלכות, צייר ציור ע"פ האמת: שתשבת הארץ ממלאכתה, שכשבא לעבור על מצוה זו הקפידא היא על מניעת שביתת הארץ.

א"כ הנהו תרי צנתרי דדהבא, הרב קוק והחזו"א, הגיעו למסקנה דומה שאין חיוב חפצא על שדה של ישראל הנעבדת ע"י גוי בשביעית. וה"ה לעניין נטיעה בערב שביעית הנקלטת בשביעית, מכיוון שאין כאן מעשה איסור, אין איסור על

השדה שתיקלט בה נטיעה בשביעית, ומותר לנטוע עצי סרק עד ערב ר"ה.

מיהו בכ"ז יש הבדל ביניהם. הרב קוק סובר כמו אחרונים רבים אחרים שישראל העובד בשדהו בשנת השמיטה עובר בשני איסורים, גם על איסור גברא של "לא תזרע" וגם על איסור חפצא של "ושבתה הארץ". בעוד שלחזו"א אין איסור חפצא כלל אלא רק איסור גברא בלבד. הנפ"מ בין החזו"א והרב קוק תהיה לעניין גרמא בשביעית. אם יש גם איסור חפצא, גרמא אסורה, כי סו"ס האדמה נעבדת בעטיו של ישראל. אך אם יש רק איסור גברא, דין שביעית כדין שבת וגרמא מותרת (ההבחנה בין איסור גברא לאיסור חפצא לעניין גרמא מוכחת מהגמ' בשבת קכ ע"ב ועיין צל"ח החדש לדו"ז ר' אלטר שטיגליץ סי' א).

ו. שיטת המבי"ט והמהרי"ט

כאמור, הנחת המהרש"ל שיש חיוב חפצא על הקרקע בשביעית לעניין זריעת גוי בשדה ישראל אינה מוסכמת. גם האדר"ת (במכתב שבסוף שבה"א) כתב על המהרש"ל שהם דברים תמוהים. מה גם שלדעתו המהר"ם חולק עליו:

> ובאמת לא אשתמיט תנא ואמורא ופוסקים רו"א להשמיענו עיקר הזה, של ש"ש בשביעית כמו ש"ב בשבת. ולעניותי ל"מ בתלמודים ובתוספתות ובשום מקום, וכה"ג פריך הגמ' ביבמות (עג) וכריתות (כה.).

ועל סמך זה הוא סומך על היתרם של המבי"ט והמרי"ט להשכיר בהבלעה קרקע של ישראל לנוכרים ע"מ שיעבדוה בשביעית. וז"ל:

> האב ובנו שראו את החידוש להתיר בהבלעה, כמבואר במבי"ט ומהרי"ט, ואחריהם פסק ג"כ הפאה"ש. אמנם משמע רק בהבלעת איזה שנים עם שנת השמיטה. אמנם ע"ז השיג המנ"ח מסוגיא דע"ז (טו:), שאנו מצווים על שביתת שדינו בשביעית, כמו בשביתת בהמתו בשבת. ואני עני לא כן עמדי... וראיותי מהא דאסרו חז"ל שכירות שדות בא"י משום הפקעת תרומ"ע, וא"כ בשנת השביעית יהא מותר, ולא עוד דאיפכא הל"ל דאסור בכל שנות השמיטה, מפני שנת השמיטה, ובודאי עדיף לגזור גזירה זאת, המובנת לכל, מלגזור משום הפקעת תרומ"ע, שהירושלמי מקשה ע"ז א"כ קמח לא נמכור משום מצות חלה כו' וכו'. אלא ודאי דאין שום איסור שביתה לישראל כשא"י יעשה בשדהו בשביעית.

אך באמת המבי"ט עצמו הביא את התורי"ד בע"ז (טו ע"ב) שכתב שאסור להשכיר את שדהו לגוי בשביעית.

כבר הערנו שלסוברים כדעת המהרש"ל והמנ"ח ששביתת שדה בשביעית היא חיוב חפצא ודומה לשביתת בהמה בשבת, כל השכרה אסורה, ומשמע אפילו בהבלעה, והרי הבלעה לא מועילה אלא לשכר שבת (דבר שאינו קיים בשביעית עיין משיב דבר ח"ב סי' נו) וגם בשבת אין ההבלעה יכולה להתיר את השכרת בהמתו כי סו"ס בהמתו עושה מלאכה בשבת וההבלעה לא יכולה להתיר את מלאכת הבהמה בשבת (עיין שו"ע או"ח סי' רמו) ואם שביעית היא איסור חפצא כמו שביתת בהמה בשבת כיצד מועילה הבלעה?

אומנם המבי"ט כתב (שם): "אבל בהבלעה כמה שנים שרי אפילו עובדה בשנת השמיטה דאפשר שלא יעבוד בה בשנת השביעית".

והדברים מוסברים יותר עפ"י הנוהג שהיו מובירים אחת לכמה שנים (עיין ב"ב כט ע"ב ובכ"מ בש"ס) וא"כ השוכר שדה לכמה שנים סביר להניח שיוביר אחת מהן ויתכן שתהיה זו שנת השמיטה וא"כ לא השכיר במפורש ע"מ ששדהו תיעבד בשנת השמיטה. אך כשאומר לגוי במפורש לעבוד בשנת השמיטה הדבר אסור.

אולם כבר הקשו האחרונים, בשביתת בהמתו לא מועילה הבלעה כי יש חשש שהגוי יעבוד בבהמה בשבת ואם שבת הארץ דומה לשביתת בהמתו כיצד מועילה הבלעה?

ועכצ"ל ששיטת המבי"ט והמהרי"ט אינה כשיטת המהרש"ל והמנ"ח אלא ששביעית אינה חיוב חפצא כמו בהמה בשבת, אלא חיוב גברא. ולכן הבלעה מותרת, כי גם אם הגוי יעבוד בשביעית לא יעבור הישראל על איסור מהתורה. ואכן האדר"ת, הסומך על המבי"ט והמהרי"ט, כותב שם שדברי המהרש"ל צ"ע.

וא"כ גם לשיטת הסוברים שאין איסור מה"ת שגוי יעבוד בשדה ישראל בשנת השמיטה אמירה לגוי אסורה, משום הרחקה לישראל, שיזכור איסור שביעית ולא יבוא לעבוד בידיים, וכמו שהבאנו בשם הרב קוק (וצ"ל שבשביעית החמירו יותר מבאיסורים אחרים כמו שמצינו שבכמה דברים החמירו בשביעית יותר, כגון איסור נטיעה בערב שביעית עיין גיטין נד ע"א "חשודין ישראל על השביעית ולא חשודין על השבתות" וכגון איסור ספיחין ועי' רא"ש ב"מ שם שהחמירו בקדשים ויתכן לומר שה"ה החמירו גם בקדושת הארץ). ואין הבדל אפוא בין שדה ישראל לשדה גוי, אמירה מפורשת לחרוש בה טבאות אסורה אפילו בערב שמיטה כמש"כ המבי"ט, שאפילו בערב שמיטה אסור לומר לו במפורש שיעבוד בשמיטה.

ז. המתירים לחרוש בה טבאות

הכפו"פ (פרק מז) הביא את שתי הלשונות בירושלמי ולא הכריע ביניהן. הסמ"ג (עשין קמח) פסק כדעה המתירה לומר לחרוש בה טבאות. אולם רוב הפוסקים פסקו שאמירה כזו אסורה.

אך גם לדעת הסמ"ג יש לחלק בין חרישה לזריעה. עיין בשבה"א (קונט"א סי' א 2) שגם המתיר לא התיר אלא **חרישה**, משום שיש ספק אם היא אסורה מהתורה. וגם האוסר מודה שאין בה לאו אלא איסור עשה "בחריש ובקציר תשבות" (או רק הלכה למשה מסיני כמש"כ במק"א) ואיסור עשה הוא לכו"ע חובת גברא. אך זריעה אסורה במפורש בתורה ועליה מתייחס חיוב החפצא "ושבתה הארץ" ולכן גם אם נאמר שאיסור חפצא זה חל רק על קרקע של ישראל, מדרבנן אסרו גם אמירה לגוי שיזרע בשדהו.

וכ"כ בתורת הארץ (פ"ו אות לד) שחכירת נירים היא היתר מיוחד לחרישה בלבד, משום שחרישה אסורה לדעתו רק מדרבנן. אך בזריעה האסורה מהתורה אין היתר לומר לגוי זרע בה טבאות ואנא נסיבנא מינך.

ועיין בתוספות (ב"מ צ ע"א ד"ה חסום) שכתבו:

> מותר לומר לנכרי אכול נבלה ומהאי טעמא נמי מותר לומר לנכרי בשבת הילך בשר ובשל לצרכך כשאין מוטל עליו לזונו דאין מרויח באותה אמירה כלום.

אולם חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא מינך שאני. אומנם הוא אומר לגוי שיעבוד בשדהו של הגוי, אולם המטרה היא לטובת ישראל. ובמקום שהמטרה היא שישראל ייהנה אסור לומר לנוכרי שיעשה מלאכה לעצמו (מיהו עיין להלן מש"כ בשם הגר"א). ואכן התוס' עצמם שם בסוף הדיבור כתבו:

> ומירושלמי דהנזקין גבי מחזיקין ידי נכרים בשביעית דקאמר א"ל חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא לה מינך בתר שביעית אומר ר"י דאין ראיה דהתם לפי שהתחיל כבר לחרוש מפני דרכי שלום.

לא מדובר שהישראל יוזם חרישה של הגוי, אלא הגוי כבר חורש **מעצמו** ומפני דרכי שלום מותר לומר אפילו חרוש בה טבאות וכו' וא"כ י"ל שגם הסמ"ג שפסק כדעה זו וכן הכפו"פ שהביאה לא התירו אמירה יזומה של ישראל לנוכרי שיזרע בשנת השמיטה עבור ישראל.

אומנם בשו"ת מהריט"ץ (סי' מז) התיר לישראל לתת שוורים וזרעים לגוי ע"מ שיזרע בשדהו בשביעית. ורק לסייע בידיים בעבודה עצמה אסור, כי

לישראל אסור לעבוד אפילו בקרקע של גוי בשביעית, אך לתת לגוי שוורים וזרעים אין איסור. ולא חשש לדעת הרמב"ם והר"ש שאסור לומר חרוש בה טבאות, כי סבר אולי כהסמ"ג שפסק כל"ק בירושלמי שמותר לומר חרוש בה טבאות. עכ"פ להלכה יש לחשוש יותר להכרעת הרמב"ם והר"ש, שעליהם אנו סומכים בכל הלכות שביעית.

ואפילו לדעת המהריט"ץ בתשובותיו הישנות שהתיר לתת לנוכרים חיטים לזרוע, זהו אגב מסירת השוורים לחרישה, אך אמירה מפורשת שיזרע עבור ישראל בשביעית י"ל שהיה אוסר.

בנחפה בכסף (סי' ד) התיר לאלמנה לקבל שדה שמושכנה ע"י גוי ונזרעה על ידו בשביעית. שם הגוי עשה זאת מעצמו ללא ציוויה. אם כי בתוך הדיון עצמו כותב הנחפה בכסף:

> אפילו בישראל עצמו בזה"ז ליכא איסורא אלא מדרבנן מותר לומר לגוי לזרוע לו השדה בשביעית כיון דהאמירה לגוי אפי' באסור תורה אינו אלא מדרבנן א"כ כשהישראל עצמו אינו אסור אלא מדרבנן לא גזרו האמירה לגוי ומותר.

את הרמב"ם והר"ש לא הזכיר. וייתכן שכוונתו הייתה להתיר רק בהבלעה כדעת המבי"ט והמהרי"ט, או בדרך עקיפה אחרת, והשאלה שדן בה למעשה עוסקת במקרה אחר ואין להסיק מדבריו אלו הלכה למעשה. (ולעיל רצינו ליישב שיטות אלו על סמך ההנחה שיש קניין לגוי.)

ח. איסור אמירה

גם אם לא נקבל את גרסת המהרש"ל ואין איסור אמירה מיוחד בשביעית תפ"ל מצד איסור אמירה לנוכרי בכל איסורי התורה. עיין ב"מ (צ ע"א) שהגמרא דנה באיסור אמירה לנוכרי ביתר איסורי התורה מלבד שבת ולא פשטה. הרא"ש שם כתב שהראב"ד הכריע לקולא. אולם רוב הפוסקים הכריעו לחומרא. עיין שו"ע (אה"ע סי' ה). מיהו עיין בשו"ע (יו"ד סי' רצז סעיף ב):

> ומותר לומר לעובד כוכבים לזרוע לו כלאי זרעים.

ובביאור הגר"א (שם ס"ק ז ד"ה ומותר לומר כו'):

> מ"ש הכ"מ בשם הרי"ק לו היינו לצורך עובד כוכבים אין הלשון משמע כן אלא דס"ל שאין איסור אמירה לעובד כוכבים אלא בשדהו של ישראל וכמ"ש בסירוס בפי"ו מהא"ב דוקא בהמתו אבל לזרוע בשדהו של עובד כוכבים אף לצורך ישראל מותר ממ"ש בב"מ צ' א' חסום

פרתי ומשמע בתבואה של ישראל כמש"ש בתוס' ד"ה חסום ואפ"ה דוקא פרתי וה"ה כאן אפי' לצורך ישראל.

ויש להעיר על דבריו מהתוס' בב"מ שם שאם הכוונה לטובת ישראל אסור לומר לנוכרי לעשות אפילו בשלו. אולם הגר"א דייק זאת מל' הרמב"ם וצ"ל שהרמב"ם חולק על התוס' וסובר שמותר לומר לגוי לעשות בשל עצמו גם כשלבסוף הישראל נהנה ממלאכת הגוי.

וקשה על הגר"א ממש"כ הפוסקים שאסור לומר לגוי חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא מינך. שם הרי הוא אומר לגוי לחרוש בשלו, אלא שכוונתו לצורך ישראל ולכן הדבר אסור? ודוחק לומר שהגר"א כתב כן רק אליבא דהסמ"ג שמתיר לומר חרוש בה טבאות. שהרי הסבר זה הוא אומר בדעת הרמב"ם שאסר לומר לגוי חרוש בה טבאות. ועכצ"ל לדעת הגר"א ששביעית חמורה יותר מכלאים וכמו שכתבנו לעיל, או משום שיש צד של חיוב חפצא על הקרקע בשמיטה או משום חומרא דשביעית.

ואולי הרמב"ם למד זאת מהמשנה בגיטין שמותר לחזק גוי העובד בשביעית ולדעה אחת בירושלמי אפילו כשאומר לו חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא מינך, דהיינו שהישראל אומר לגוי לעשות בשלו, אלא שכוונתו ליהנות ממעשיו, ובכ"ז האמירה מותרת לדעה זו. אומנם ההלכה לא נפסקה כדעה זו, אולם לא משום שבדרך כלל אמירה כזו אסורה, אלא דין מיוחד הוא בשביעית שכל אמירה אסורה אפילו לומר לגוי בשלו כי שביעית חמורה יותר בגלל הסיבות שמנינו לעיל. והתוס' לשיטתם שפירשו את הירושלמי בגוי שעבד כבר מעצמו והישראל רק מחזק אותו אך לכתחילה באמת אסור לומר לגוי לעשות בשלו כשכוונתו ליהנות ממעשיו.

ועוד, גם מי שמתיר לומר לגוי חרוש בה טבאות הוא רק באדמתו של הגוי, אולם להזמין אצלו תוצרת מוגברת של ירקות תוך ידיעה שלשם כך הוא ירחיב את שטחי הגידול שלו מעבר לחלקות בהן הוא רגיל לגדל במשך יתר השנים, זאת מי התיר?

מסקנתנו היא אפוא שהן לרמב"ם והן לתוס' אסור לומר לנכרי שיזרע עבור ישראל בשביעית, ואפילו לא בערב שביעית.

וראיתי למי שסובר שמכיוון ששביעית בזה"ז דרבנן יש באמירה לנוכרי לזרוע בשמיטה שבות דשבות. מיהו גם שבות דשבות לא התירו אלא במקום מצוה. אך אכילת ירקות של נוכרים אין בה שום מצוה. אפילו לדעת הרמב"ן שיש מצוה באכילת פרות שביעית, בד"א בפרות קדושים, אולם לדעת הב"י, וכן

המנהג ברוב ערי הארץ, אין קדושה בפרות נוכרים וא"כ אין שום מצוה לאוכלם. ורק אם נניח כדעת המבי"ט שיש קדושה בפרות נוכרים יש מקום לומר שיש מצוה באכילת פ"ש לדעת הרמב"ן. אך לדעת הרמב"ם גם אם נניח שיש בפרות קדושה אין מצוה כזו. והחזון איש כתב (בסי' יד אות י) שגם לדעת הרמב"ן אין מצוה חיובית לאכול פ"ש. א"כ אין כאן שבות דשבות במקום מצוה. וסתם אכילת ירקות למילוי הכרס בודאי שאינה מצוה.

ולדעת הרמב"ם (פ"ד מהל' שמיטה ה"א) אין אוכלים כלל ירקות בשנת השמיטה אלא פרות בלבד (ומבחינה בריאותית יש בפרות ויטמינים לא פחות מאשר בירקות) וחז"ל ציינו את רבי ואנטונינוס שלא ירד צנון וחזרת מעל שולחנם כל השנה, כלומר בגלל עושרם הרב הם יכלו להרשות לעצמם לאכול ירקות טריים כל השנה, אולם סתם עמך לא אכלו ירקות אלא בעונות מסוימות. (וכד הווינא טליא לא אכלנו כמעט ירקות כל החורף וברכנו שהחיינו על עגבנייה ומלפפון רק בחג השבועות). אומנם הורגלנו עתה לצרוך ירקות, אולם א"א להגדיר אכילת ירקות כצורך הכרחי כל כך, כאשר יש תחליפים של פרות. וא"כ אין שום צורך לאכול ירקות דווקא בשנת השמיטה. ובודאי שאין הצדקה להתיר לשם כך אמירה לנוכרי.

ואם כבר סומכים על ההיתר של שבות דשבות אין צורך לפרנס גויים דווקא, אפשר גם לפרנס ישראל. כגון שחקלאי ישראל יאמר לנוכרים לשתול ירקות בגושים, שאין בהם איסור זריעה מהתורה, כי אין זה האב של זריעה אלא תולדה בלבד. ועדיף טפי מנטיעה שלדעת חלק המפוסקים אינה אב אלא תולדה. וכדי שלא יחול עליהם איסור ספיחין ניתן לעשות זאת בשדה שאין דרך לזרוע בה גידול זה וכמש"כ החזו"א (בסי' י אות א וסי' כב אות ב), או באזור כגון עוטף עזה שלכו"ע הוא מחוץ לתחום עו"ב, והספיחין שם מותרים. ולפרנס ישראל שאין לו פרנסה ובפרט באזור בעייתי היא בודאי מצוה וא"כ הוי שבות דשבות במקום מצוה.

ועוד, כדי לוודא שהגוי יזרע באדמתו ולא באדמת ישראל היה צורך להעביר קרקעות רבות לבעלותו ולרושמן בטאבו. זהו "לא תחנם" גמור, חמור פי כמה וכמה מחשש לא תחנם בהיתר המכירה, שהוא מכירה לשנתיים בלבד וע"מ לאפשר לחקלאים ישראלים לקיים את משקיהם גם אחרי השמיטה (וכידוע עיקר ההתנגדות להיתר המכירה הייתה בגלל "לא תחנם" עיין משיב דבר ח"ב סי' נו וחזו"א סי' כד). והעברה בטאבו היא מכירה חלוטה ובלתי הפיכה הגורמת נזק חמור לחקלאות הישראלית, וזאת מי התיר?

ואכן פורסם ברבים בערב השמיטה בשם הגר"מ וואזנר שליט"א והגר"נ קרליץ שליט"א ופוסקים נוספים שאסור להזמין תוצרת חקלאית מנוכרים בא"י לקראת שנת השמיטה.

המסקנה היא שאין היתר להזמין ירקות אצל נכרים הגרים בארץ ישראל שיזרעו עבור יהודים בשנת השמיטה ובודאי אין להחשיב זאת כ"מהדרין".

הרה"ג יעקב אריאל

סיוע עקיף לנכרי בשמיטה

א. תשובת מהריט"ץ
ב. חרוש בה טבאות
ג. סיבת האיסור
ד. שיטת החזו"א
ה. גדר האיסור
ו. מעשה נוכרי ללא אמירה
ז. כשגוי עושה לדעת עצמו
ח. חילוק בין אריס לקבלן
ט. סיוע ביד

לנוכרי יש קרקע אותה הוא מעבד כל שנה ומגדל בה גידולים פשוטים כגון שעורה ודורה. לקראת השמיטה הוא מוכן למסור אותה לחברה של נוכרים אחרים המתמחים בגידולי ירקות מיוחדים הדורשים מיומנות גבוהה יותר. החברה הזאת נעזרת בעצות ובציוד של יהודים (מדובר בעקורים מגוש קטיף המתפרנסים ממסירת מידע ומהשכרת ציוד). מלבד קשר זה אין ליהודים כל זיקה לחברה הנוכרית. האם הדבר מותר?

א. תשובת מהריט"ץ

בראשית דברינו צריך להבחין בין הנ"ד לבין הזמנת תוצרת נוכרית בשביעית שנאסרה ע"י פוסקים רבים.[1] שם מדובר **בהרחבת** שטחי החקלאות של הנוכרים בשנת השמיטה, או בהזמנה **מפורשת** מנוכרים לגדל עבור אוכלוסיה יהודית שומרת שמיטה. ואילו כאן מדובר בקרקע הנעבדת בלא"ה ע"י נוכרים אלא שעתה אותה קרקע תעבד בדרך שונה, ע"י נוכרים. כמו"כ אין כאן הזמנה לגדל עבור יהודים, החברה מגדלת ירקות לכל מאן דבעי, כולל נוכרים, אלא שהיא מסתייעת בהם בעקיפין. לכאורה הדבר דומה ל"חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא

1. ראה לעיל עמ' 66 והלאה.

מינך" (ירושלמי שביעית פ"ד ה"ג) וצריך לברר מהו גדר האיסור, ואם הוא חל במקרה זה.

נעיין תחילה בשו"ת מהריט"ץ הישנות (סי' מז). תשובה זו עוסקת בנושא דומה מאוד לנ"ד. להלן תמציתה בתוספת הערות (בסוגרים).

> נדרשתי לאשר שאלוני אם מותר לישראל לתת לגוי שוורים וחטים לחרוש ולזרוע בשביעי' בקרקע הגוי אם יש חשש איסור שביעי' כיון שישראל לוקח ממה שתוציא הקרקע הרי נהנה משביעית ואסור או דילמא כיון דלאו קרקע דישראל ולא עבד ישראל עבודה בשביעית מותר.
> תשובה: לכאורה היה נראה לאסור מאותה ששנינו "מחזיקין ידי גוים בשביעית" פירוש דוקא בדיבור כגון לומר להם אחזוקו וכיוצא בדברים אלו אבל במעשה לא וכן כתב הרמב"ם ז"ל פרק ח' מהלכו' שמיטה וכיון שכן הרי מחזיק ידיו במעשה במה שנותן לו פרות חורשות וחטים לזרוע כך היה נראה לכאורה.
> אמנם כד עיינינן שפיר נשכח דשרי מכמה טעמי. חדא, דמאי דאמרי' דאין מחזיקין ידי גוים בשביעית במעשה היינו דוקא לעזור אותן בשביעית דמחזי כעובד בשביעית... מפני הרואים שיראו אותם עודרין בשדה בשביעית יחשבו שהוא עושה בשדהו אבל מן הדין מותר דליכא מחזיק ידי עוברי עבירה

(משמע שמעיקר הדין מותר לישראל לעבוד בקרקע של נוכרי בשביעית כלומר יש קניין לגוי (עיין תוס' גיטין סב א ד"ה אין עודרין) אך בתשובותיו החדשות כתב לאסור וכן בהמשך דבריו כאן כתב לאסור משום "ושבתה הארץ".)

> וכן כתב הרמב"ם זלה"ה פרק ח' מהלכות שמטה וז"ל: "כדרך שאסור לעבוד הארץ בשביעית כך אסור לחזק ידי ישראל שעובדין אותה או **למכור להן כלי עבודה** לפי שאסור לחזק ידי עוברי עבירה" וכו' הרי דדוקא ידי **ישראל** שעובדין אותה אסור לחזק

(ויש לחלק לכאורה בין מכירת כלי עבודה שאינה תמיכה ישירה בעבודה בשביעית כי ייתכן שיצטרכו את הכלים רק אחרי שביעית – ודמי להחכרה בהבלעה שהמבי"ט ח"ב סי' סד התיר – לבין מסירת שוורים וחיטים במטרה ברורה לחרוש ולזרוע בשביעית כשמותנה מראש לקבל גם חלק מהתוצרת.)

> אע"ג דאפשר עוד לפרש טעם מפני מה אין עודרין מפני שישראל עובד הארץ בידו ועובר על מה שאמרה תורה "ושבתה הארץ" אעג"ב דאינו

עובר על "שדך לא תזרע" מפני שאינו שדהו מ"מ עובר שעל ידו אינה שובתת הארץ ועובדה בידו מה שבשאר דברים כגון למכור להם כלי עבודה אינו עובד בידו.

(כלומר, הסיבה האוסרת למכור לישראל אינה רק משום סיוע לעברה אלא משום שבגללו השדה נעבדת ואינה שובתת והוא שותף לעברה זו. בשדה גוי אין איסור או משום ששדה של גוי אינה בכלל מצווה זו, או משום שגוי המעבד שדה אפילו של ישראל אינו מבטל את מצות שביתת הארץ. כי זו מתבטלת רק ע"י עברה של בר חיובא ולא ע"י מעשה של גוי שאינו בר חיובא, עיין שבה"א קונט"א א.)

הכלל העולה מדברינו דמותר למכור להם כלי עבודה אעפ"י שמפרש בפירוש שהוא לעבוד האדמה ואם כן הכא בנ"ד מותר לתת לו פרות וחטים לחרוש ולזרוע כדי שיתן לו מן היוצא השדה כך וכך לפי שאין לו חלק בקרקע ולא אסרה תורה אלא בקרקע של ישראל.
גדולה מזו שנינו בתוספתא דשביעית פ"ב "המקבל שדה מן הגוי פוסק עמו על מנת שהגוי זורעה" ע"כ והרי הדברים ק"ו שהרי התירו לקבל שדה מן הגוי בלבד שלא יזרענה הישראל אלא הגוי זורעה כ"ש וק"ו בנ"ד דאין לו מגע יד בשדה כלל דודאי שרי.
ובאמת חלוקה זו שכתוב בתוספתא קולא יתירה היא ויש לי להשיב על תוספתא זו מכמה משניות מ"מ לא הבאתיה כי אם ללמוד מינה לנ"ד דבהא ליכא מאן דפליג.

(עוד ייתכן לומר שהתוספתא עוסקת במחכיר לו בהבלעה וכמש"כ המבי"ט ח"ב סי' סד והמהרי"ט ח"ב יו"ד סי' נב.)

מסקנתו להתיר סיוע של ישראל לגוי המעבד את אדמתו בשנת השמיטה.

לעומת זאת בשו"ת מהריט"ץ החדשות (סי' קכט; אין הכרח לומר שתשובות אלו מאוחרות יותר אלא ר"ל שהן נדפסו מאוחר יותר) הוא אוסר לתת להם חיטים משום איסור ספיחין ובאשר לשוורים בתחילה הוא אוסר ואח"כ חוזר בו ומתיר מכוח הסוגיה בע"ז (טו ע"ב) וזה תורף דבריו:

תשובה: זה ימים נשאלתי על דבר זה **והשבתי שאסור.** וגם מי שיש לו שוורים בשותפות עם הגוי לא התרתי להם, כי אם שימכור לו חלקו מכירה גמורה
כך הוריתי זה ימים

(והעיר המגיה: בשו"ת הנדפסות סימן מז. דברי המגיה תמוהים, שהרי בשו"ת הישנות הוא **מתיר!** וע"כ כוונתו של המהריט"ץ לפסיקות אחרות שלו ואולי דוקא השו"ת הישנות הן מאוחרות וצ"ע.)

ובאמת הוראה זו היתה בלא ראות ובלא השגחה אלא החמרתי, כי היה נראה בעיני איסור שביעית אם היה משכיר שורו לגוי או משאילו לעשות מלאכה בשביעית ולעבוד את האדמה שאסרה תורה בשביעית, והייתי מדמה האי מילתא להאי דאסור להשכיר ולהשאיל בהמתו לגוי שיעשה בה מלאכה **בשבת** (ע"ז טו, רמב"ם הל' שבת פ"כ ה"ג) והכא נמי אסור.

אמנם האיר ה' את עיני ומצאתי להם היתר גמור להשאיל ולהשכיר השוורים לגוי, והטעם דלא דמי לשבת דאסור להשכיר בהמתו לגוי ולהשאילה, משום דשאני התם דאדם מצווה על שביתת בהמתו, הילכך שכירות ושאלה ברשות ישראל קיימא ונמצאת בהמתו עושה מלאכה בשבת. אבל בשביעית אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית, דלא אסרה תורה אלא על שביתת קרקע **שלא יעבוד האדם את האדמה**, אבל בהמתו לא נצטווה על שביתתה. הילכך אפילו אם ישכירנה לגוי או ישאילנה ליכא איסור.

(ר"ל התורה ציוותה שישראל לא יעבד את אדמתו **שלו** אך עיבוד אדמת נוכרי לדעתו אינו אסור.)

תדע, דהכי גרסינן בגמ' פרקא קמא דעבודה זרה (טו ע"ב): אמר רבה מי דמי התם אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית הכא אדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת ע"כ בגמ'.

וכתבו התוספות וז"ל: מי דמי התם אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית... לכ"נ לפרש התם אין אדם מצווה על שביתת שביעית לפי שאין האיסור תלוי בגוף הבהמה אלא **בגוף הקרקע**, הילכך השאיל פרתו לגוי לחרוש בה בשביעית אין שום איסור שביעית חל עליו ואין כאן גנאי ויש להתיר למכור לישראל השור מטעם תליה דאמרינן לשחיטה זבניה, אבל גבי שבת שהאיסור תלוי בגוף הבהמה ואיכא איסור לבעלים אם יחרוש בה אין להתיר למוכרה מטעם תליה וכו' עכ"ל.

הנך רואה בפירוש שהתירו פרתו לגוי לחרוש בה בשביעית. אע"ג דלישנא מטעי דקאמר איסור על הבהמה, משמע דוקא על גוף הבהמה אין איסור אבל על הבעלים אסור, הא ליכא למימר, דכיון שאין איסור

על גוף הבהמה אין על הבעלים איסור כיון שלא נצטווה על שביתת בהמתו בשביעית,

(יתכן לומר בכוונתם שעל האדם יש איסור מדרבנן גם בשל גוי כדאי' בגיטין (סב ע"א) אין עודרין, אך על בהמתו לא גזרו ואין גנאי בכך שבהמתו עובדת בשדה נוכרי מכיוון שאין כאן איסור תורה, ועיין מעדנ"א סי' יג.)

אע"ג דיש דברים בלשון התוספות שצריך להגיה שמשמע בלשונם תכלית אמרם דאין כאן גנאי משמע דברים בלתי מובנים.

(להנ"ל אין צורך בהגהה.)

אמנם נפרש כפשוטו, רוצה לומר שמא תאמר אע"ג דאין איסור שביתה בשביעית על הבהמה גנאי הוא לישראל להשאילה לגוי שיעבוד בה בשביעית שנראה כמחזיק ידי עוברי עבירה,

(ר"ל הייתה הו"א לומר שיש כאן ביטול המצוה של "ושבתה הארץ".)

להכי כתבו התוספות דאפי' גנאי אין כאן דלא מיקרי מחזיקין ידיהם אלא בעבודה בגוף הקרקע שיסייעהו הוא בעצמו בעבודת הקרקע... וזהו מה שכתב הרמב"ם זלה"ה מחזיקין בדברים לאפוקי שלא יעדור עמו בקרקע שזהו נקרא מחזיק ממש וגנאי הדבר דנראה כעובד אדמתו בשביעית, אבל בהמתו אפילו גנאי ליכא. ואפילו להשאילם התירו התוספות. ומעתה יצא לנו היתר להשכיר הבהמות לגוים בשביעית ואפילו גנאי ליכא ואפילו להשאילם התירו התוספות. כך נראה לע"ד.
איברא, דלתת להם חטים לזרוע כמנהגם בכל שנה ודאי אסור... כיצד נתיר שיתן הישראלי התבואה לגוי לזורעה והא לא גרע מספיחים דאיכא למגזר כיון שהתבואה של ישראל. וזה פשוט ומבואר.
אלה דברי החכם השלם כמה"ר סולמאן ן' אוחנא נר"ו: נרלע"ד דדוקא להשכיר לגוי כשאר שכירות דעלמא הוא שמותר, אבל להשכיר לו שורו כמנהגו כשאר השנים למחצה לשליש ולרביע ממה שמוציא השדה, זה ודאי הוא אסור שהרי הוא כמו שותף לגוי וכל מעשה הגוי כאילו הוא עושה בשליחותו, וכמו שאסור הוא הישראל בעצמו לעשות ולחרוש בשביעית, ואעפ"י שהקרקע הוא של גוי אין קנין לגוי בארץ ישראל. הצעיר סוליימאן אוחנא.

בתשובה זו הוא מתיר למסור לגוי שוורים ולמרות שהגוי יחרוש בהם אין בכך סיוע לדבר עברה כי הגוי חורש בשלו. אך זרעים הוא אוסר לתת להם משום

ספיחין, ולמרות שהגוי זורעם בשלו אך מכיוון שיש לישראל חלק בתבואה הרי זו תבואה של ישראל שנזרעה בשביעית.

אך החכם סולמאן אוסר לסייע לגוי ונלענ"ד – מכוח מה שיבואר להלן – משום חרוש בה טבאות.

ב. חרוש בה טבאות

בשתי תשובותיו המהריט"ץ אינו מזכיר כלל את הירושלמי בשביעית שיש מ"ד הסובר שאסור לומר לנוכרי חרוש בה טבאות ואנא נסב לה מנך, והסברה נותנת שלמ"ד זה ק"ו שאסור לתת לו שוורים שיחרוש בהם בשביעית.

זו לשון הירושלמי פ"ד ה"ג:

> ומחזיקים ידי עכו"ם בשביעית. רבי חייא רבי אימי חד אמר חרש בה טבאות ואנא נסב לה מנך בתר שמיטתא וחרנא אמר אישר מאן דאמר חרוש בה טבאות ואנא נסב לה מינך בתר שמיטתא.

ופירש הרמב"ם (בפיה"מ פ"ד מ"ג):

> ושאמר מחזיקין ידי עכו"ם – בדיבור לא במעשה, כגון שיראה אותם עובדין בשביעית ויאמר להם ה' עמכם או כדומה לזה.

אך לא התיר לומר לגוי לחרוש בה טבאות, למרות שאין איסור לגוי לחרוש את שדהו בשביעית. וכן פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ח ה"ח) שרק איישר מותר ומשמע שחרוש בה טבאות אסור.

וכן פירש הרע"ב:

> ומחזיקים ידי נכרי – אם מצאו חורש יכול לומר לו יישר כחך וכיוצא בזה.
>
> אולם לא התיר לומר לו חרוש בה טבאות.

וכן משמע מהר"ש והרא"ש (פ"ד מ"ג). ולעיל (עמ' 66 והלאה) הארכנו בעניין. וזו כנראה גם כוונתו של הרב סולמאן ן' אוחנא.

היה אפ"ל שהמהריט"ץ סובר כהסמ"ג (עשין קמח) שפסק כמ"ד שמותר לומר לגוי חרוש בה טבאות אך מהרמב"ם לא משמע כן ויתכן שהמהריט"ץ הבין שגם הרמב"ם פסק להתיר. אלא שהדבר דחוק, מדוע לא הביא הרמב"ם חידוש יותר גדול מאישר, דהיינו חרוש בה טבאות.

ומכיוון שהר"ש והרא"ש ופשט דברי הרמב"ם כפי שהבינוהו מפרשיו היא שאסור לומר לגוי חרוש בה טבאות, לכן נראה שלמעשה קשה לסמוך על

המהריט"ץ נגד רוב הפוסקים האוסרים. מה גם שהוא עצמו הביא את דעת הרב סולמאן ן' אוחנה החולק עליו ואוסר להשכיר את השוורים לגוי כשהוא שותף ביבולים.

ג. סיבת האיסור[2]

אמירה מפורשת המעודדת את הגוי לחרוש יותר טוב אסורה אפוא לדעת רוה"פ. וקשה למ"ד שאין איסור אמירה לנוכרי בכל איסורי התורה, חוץ משבת (עיין ב"מ צ ע"א) מהאוסר לחרוש בה טבאות. ודוחק לומר שבזה גופא נחלקו שתי הדעות בירושלמי אם יש איסור אמירה בכל איסורי התורה או רק בשבת. ואולי י"ל עפ"י מש"כ המהר"ם על התוס' (ב"מ צ ע"א ד"ה אבל) שמכיוון ששביעית היא שבת הארץ גזרו בה את אותן גזרות שגזרו בשבת בראשית. אולם המהר"ם לא אמר זאת אלא לגירסה המובאת בדפוסים שגם בשביעית אמירה לגוי אסורה כמו בשבת אך הוא עצמו הביא גם את גרסת המהרש"ל שלא גרס "שביעית" (אם כי אין הכרח לומר שהוא סובר כמהרש"ל שאמירה לנוכרי בשביעית אסורה מהתורה, אדרבה מהתוס' הקודם שם משמע ששביעית אינה חמורה משבת) ובתוס' הרא"ש ג"כ לא מוזכרת שביעית (ואכן לא מצינו במס' מו"ק אזכור כל שהוא של אמירה לנוכרי בשביעית וכמו שהעיר המהרש"ל).

ויש לומר עפ"י מש"כ הגרשז"א במעדנ"א (סי' יג) שבזה נחלקו שתי הדעות בירושלמי, מ"ד שמותר לומר חרוש בה טבאות סובר שיש קניין לגוי להפקיע ומ"ד איישר אך חרוש בה טבאות אסור סובר כמ"ד אין קניין לגוי. ולפי"ז כיון דקיי"ל אין קנין לגוי להפקיע אסור לומר לו חרוש בה טבאות. (מיהו למ"ד שבדרבנן יש קנין לגוי או לשיטת הכס"מ שכל עוד הקרקע בבעלותו של גוי יש קנין יש לכאורה מקום להתיר חרוש בה טבאות.)

עוד כתב שם הגרשז"א במעדנ"א (סי' יג אות ח) לשיטתו שהזורע בשדהו עובר שני איסורים, על לא תעשה המוטל אקרקפתא דגברא "שדך לא תזרע" וגם על איסור עשה המוטל על השדה "ושבתה הארץ". ומכיוון שבשביעית מצינו עברה גם בגוף הקרקע לכן מסתבר שהאומר לעכו"ם לעבוד בשדהו בשביעית חמיר טפי משבות דאמירה לגוי בשבת. כי בשבת יש רק איסור גברא בעוד שבשביעית איכא נמי איסור חפצא של עברה בגוף הקרקע, במקרים מסוימים. ולכן אסור להשכיר את שדהו לנוכרי, אע"פ שבשבת מותר.

---

2. הערת המערכת: בשני הפרקים הבאים ישנה חזרה מסוימת על הדברים שבמאמרו של הרב לעיל עמ' 66 ואילך, אך בכל זאת לא נמנענו להשאירם כאן כצורתם בכתב היד המקורי ואין בית מדרש ללא חידוש.

ולפי"ז י"ל שאמירה לגוי בשביעית חמורה יותר משבת, משום שיש בה גם איסור חפצא, אע"פ שאיסור החפצא של "ושבתה הארץ" קיים רק בקרקע של ישראל ולא בקרקע של גוי, אך מכיוון שיש בה צד של איסור חפצא החמירו באמירה לנכרי גם בשדהו. ואכן להלן נוכיח ששביעית חמורה משבת (והמהריט"ץ עצמו מביא סברה זו שיש איסור של ושבתה הארץ).

ד. שיטת החזו"א

מיהו הסבר זה לא יעלה יפה לדעת החזו"א הסובר שאין כל חיוב חפצא על הקרקע, אפילו לא בשדה של ישראל. עיין חזו"א (שביעית סי' יז אות כה) שכתב:

> אין האיסור של שביתת השדה תלוי בבעלות אלא העובד בשדה עובר על איסור שביתה אלא כוונת הגמ' שם שהאיסור של שביתה תלוי בקרקע והעבירה נעשית בקרקע אבל אם עובד בה עכו"ם בשכירות אין הישראל עובר משום שביתה ...וע"כ שאין שביתת הארץ כשביתת בהמתו אלא שתהא שובתת ממלאכת אדם בה אבל לנטוע קודם שביעית שתקלוט בשביעת מותר מהתורה.

וייתכן לומר לדעת החזו"א כמש"כ הרב קוק בשבה"א (קונט"א סי' א) בהסבר ההלכה של "חרוש בה טבאות ואנא נסב מנך בתר שמיטתא": "ומה שאסור לחזק ידיו יותר מאמירת אשרתא זהו רק הרחקה לישראל, שיזכור איסור שביעית ולא יבוא לעבוד עמו בידים".[3]

וא"כ גם לשיטת הסוברים שאין איסור מה"ת שגוי יעבוד בשדה ישראל בשנת השמיטה אמירה לגוי אסורה, משום הרחקה לישראל, שיזכור איסור שביעית ולא יבוא לעבוד בידיים, וצ"ל שבשביעית החמירו יותר מבאיסורים אחרים כמו שמצינו שבכמה דברים החמירו בשביעית יותר כגון איסור נטיעה בערב שביעית, עיין גיטין (נד ע"א): "חשודין ישראל על השביעית ולא חשודין על השבתות", וכגון איסור ספיחין, וערא"ש (ב"מ שם) שהחמירו בקדשים ויתכן לומר שה"ה החמירו גם בקדושת הארץ.

---

3. ויש הבדל בין החזו"א לרב קוק. בעוד שלחזו"א אין שום חיוב חפצא על הקרקע, אלא חיוב גברא בלבד, לדעת הרב קוק ופוסקים רבים אחרים יש גם חיוב חפצא כשישראל עובד בקרקע. שאין שביתה של הארץ מתבטלת כ"א ע"י מה שבר-חיובא עובד אותה, אבל אם נכרי – שאינו מצווה על שביתה – עובד אותה, הרי היא לגבי שביתת הארץ כאילו עובד אותה קוף בעלמא או שהיא מתעבדת מאליה ע"י איזה כח מכחות הטבע, שאין זה ביטול שביתת הארץ. וממילא אי אפשר שתהיה נעברת שביתת הארץ רק אם ישראל עובר ע"ז, שהמ"ע בפועל היא אקרקפתא דגברא לשבות מעבודת הארץ.

ה. גדר האיסור

ולא רק אמירה בפה אסורה, אלא כל סיוע אחר ללא דיבור בפה ג"כ אסור. ומשנה מפורשת היא שמעשה גוי עבור ישראל גם ללא כל אמירה מפי ישראל אסור בשבת (קכב ע"א):

> נכרי שהדליק את הנר – משתמש לאורו ישראל, ואם בשביל ישראל – אסור.

ובגמרא שם:

> מילא מים להשקות בהמתו – משקה אחריו ישראל... במה דברים אמורים – שאין מכירו, אבל מכירו – אסור.

מבואר אפוא שאפילו בלי אמירה מפורשת אסור ליהנות ממעשה גוי אם הוא עשה את המעשה או שיש חשש שהוא יעשה בעתיד דבר דומה לטובת ישראל. ואמנם רמז עקיף מותר אולם גם אז אסור לישראל ליהנות הנאה ישירה ממעשה הגוי (עיין שו"ע או"ח ס"ס שז).

וכן באיסורים אחרים, מלבד שבת, יש בנוסף לאיסור אמירה גם איסור שהגוי יעשה מעצמו איסור למען ישראל. עיין ב"מ (צ ע"א):

> שלחו ליה לאבוה דשמואל: הלין תורי דגנבין ארמאי ומגנחין יתהון, מהו? – שלח להו: הערמה אתעביד בהו, אערימו עלייהו ויזדבנון.

ופירש"י:

> מגנחין יתהון – ומסרסין אותם, ואחר כך מחזירין לבעלים, ומאהבת בעליו ישראל גונבו הנכרי שהוא מכירו, ומסרסו כדי שיהא יפה לחרישה.

וכן נפסק בשו"ע (אבן העזר סי' ה סי"ד):

> אסור לומר לעובד כוכבים לסרס בהמה שלנו. ואם לקחה הוא מעצמו וסרסה, מותר. ואם הערים ישראל בדבר זה, קונסין אותו. (ואפי' לא הערים, והעובד כוכבים מכירו ומכוין לטובתו). הגה: ומותר לתת בהמה לעובד כוכבים למחצית שכר, אע"פ שהעובד כוכבים בודאי יסרסנו (הגהות מיימוני פי"ז מהלכות א"ב), דעובד כוכבים אדעתא דנפשיה קא עביד (בית יוסף).

ו. מעשה נוכרי ללא אמירה

אלא שדבר זה, שאסור לאפשר לגוי לעשות דבר לישראל ללא אמירה, צ"ע.

הרי לכאורה בשבת האיסור הוא משום "דבר דבר" ומדוע מעשה נוכרי אסור גם ללא אמירה? מיהו באיסורים אחרים אי"ל שרק אמירה אסורה שהרי לא נאמר בהם "ודבר דבר" אלא ע"כ משום שיש כאן מעין שליחות לגוי לחומרא (ודמי קצת לזכיה, שבה עושה אדם דבר למען זולתו ללא ידיעתו ולא אמירתו, שהיא ג"כ מדין שליחות לדעת חלק מהראשונים). וצ"ל שלא ייתכן שאיסורים אחרים יהיו חמורים יותר משבת. שהרי באיסורים אחרים הגמ' במס' ב"מ (שם) מתלבטת ולא הכריעה. והפוסקים נחלקו בדבר עי"ש ברא"ש. ואיך יתכן ששבת תהיה קלה יותר מיתר האיסורים? ואי"ל שאה"נ רק לאחר שנאסר מעשה נוכרי ביתר האיסורים – וע"כ לא משום "ודבר דבר" אלא משום שליחות – נאסרה גם שבת מק"ו. שהרי גם הראב"ד המקל ביתר האיסורים מודה שבשבת מעשה נוכרי גם ללא אמירה אסור, שהרי זו משנה מפורשת כמו שהבאנו.

וצ"ל שבשבת כו"ע מודים שיש נוסף לאיסור "ודבר דבר" גם איסור שליחות וכמ"ש רש"י שבת (קנג ע"א). ואע"פ שמסברה היה מקום לומר שבשבת לא שייכת שליחות כלל כמ"ש החת"ס (או"ח סי' פד) שבשבת המצווה על **האדם** שינוח, וכשהוא שולח שליח סו"ס הוא נח, אעפ"כ צ"ל שבגלל חומרת השבת אסרו חכמים אפילו שליחות של נוכרי, גם אם הישראל לא שלחו כלל, אלא הוא עושה על דעת עצמו למען ישראל. ולפי"ז שני דינים הם בשבת. אמירה בשבת עצמה אסורה משום "ודבר דבר" ואמירה בע"ש אסורה משום שליחות. וכמו"כ יש איסור נוסף בשבת עצמה כשגוי עושה על דעת עצמו למען ישראל כגון שבא לכבות דלקה גם אם אין אמירה מפורשת (ועיין אבני נזר או"ח סי' מא ויובא להלן).

ולפי הגדרה זו רק אמירה לגוי **בערב שבת** שיעשה לעצמו מלאכה בשבת מותרת. אך אמירה לגוי בשבת עצמה "בשל לך" צריכה לכאורה להיות אסורה מדין "ודבר דבר". אומנם שליחות אין כאן אך דיבור של חול יש כאן. וקשה ממש"כ התוספות בב"מ (צ ע"א ד"ה חסום):

> מותר לומר לנכרי אכול נבלה ומהאי טעמא נמי מותר לומר לנכרי **בשבת** הילך בשר ובשל לצרכך כשאין מוטל עליו לזונו דאין מרויח באותה אמירה כלום.

מבואר בדבריהם שאין איסור אמירה לנוכרי בשבת שיעשה בשלו. וצ"ל בדעתם שאמירה לנוכרי שיבשל **לעצמו** אינה דיבור אסור. המילה "בשל" לכשעצמה אינה אסורה אלא רק כאשר משמעותה בישול **אסור**, כגון לישראל. אך בישול של נוכרי לנוכרי אינו אסור כלל ולכן גם האמירה מותרת.

ולדברי התוס' הנ"ל שמותר לומר לגוי בשבת שיבשל לעצמו, מותר גם לייעץ לו כיצד לעבד את אדמותיו בשביעית. מיהו יש לחלק. התוס' עוסקים במקרה שבו אין ליהודי טובת הנאה ממעשה הגוי והגוי עושה למען עצמו בלבד. משא"כ בנ"ד הגוי משלם ליהודי שכר על עצותיו ועל שכירת ציודו וא"כ היהודי מעוניין במעשה הגוי. מאידך, אין ליהודי שום נפק"מ ממה שהגוי יעשה. אחרי שהגוי קיבל את עצותיו של היהודי וזה קיבל את שכרו משלם אין לו שום עניין במה שיעשה הגוי, אם ישתמש בעצותיו או לא. אם כי יש סבירות שאם הגוי יעשה כעצתו של היהודי הוא יבוא אח"כ לבקש ממנו עצות נוספות. א"כ, יש ליהודי אינטרס במעשה הגוי, האם הדבר מותר?

ז. כשגוי עושה לדעת עצמו

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן שז סעיף ג) נפסק:

> אסור ליתן לא"י מעות מע"ש לקנות לו בשבת, אבל יכול לומר לו: קנה לעצמך ואם אצטרך אקנה ממך לאחר השבת.

והב"י שם הביא זאת בשם הגה"מ (בפ"ק דשבת סי' תנב):

> מכאן אסר ר"ש ב"ר ברוך ליתן לגוי מעות מערב שבת לקנות לו בשבת אבל יכול לומר לו קנה לעצמך ואם אצטרך אקנה ממך לאחר שבת כדאשכחן גבי חמץ ישראל וגוי שהיו באים בספינה וכן כתוב בהגהות מיימון פרק ו' (אות ב).

ויש להעיר לענ"ד, מה עניין חמץ לכאן? בחמץ לא נעשה כל מעשה אסור, אדרבה מכירת החמץ לגוי עונה על מה שהתורה אומרת "לא יראה **לך**" שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים. אלא שהדבר נראה לכאורה כהערמה, שהישראל לא מעוניין להוציא באמת את החמץ מרשותו. משא"כ בשבת המלאכה עצמה אסורה ולכן אמירה לגוי שיעשה מלאכה בשבת אף היא אסורה משום שבות וא"כ מה הדמיון לחמץ?

וי"ל כמש"כ לעיל שאמירה לגוי אסורה משתי סיבות: משום "ודבר דבר" ומשום שנראה כשלוחו. וכשאומר לגוי בע"ש אין דיבור אסור בשבת, וגם שליחות אין, משום שאומר לנוכרי שיעשה בשלו למען עצמו, וא"כ אינו שליחו של ישראל כלל.

אך מכיוון שרומז לגוי שאם יצטרך יקנה ממנו, יש כאן לכאורה הערמה, שהרי למעשה הגוי עושה מלאכה עבור הישראל. ורק נקודה זו של ההערמה שהיא מותרת, למד ההגה"מ מחמץ. המכירה עצמה של החמץ לגוי אומנם

מותרת, אך מכיוון שאחרי פסח יחזור החמץ לידי ישראל לכאורה יש כאן הערמה. בכ"ז הערמה כזאת מותרת, כי אין הכרח שהגוי ימכור חזרה לישראל, שהרי אין שום תנאי או קשר כל שהוא המחייב את הגוי לחזור ולמכור לישראל, ויתכן שימכור לאחרים, או שלא ימכור בכלל. וגם הישראל לא התכוון לקנות ממנו את החמץ בחזרה אחרי פסח. אלא שאם הגוי חזר ומכר את החמץ לישראל יש כאן מעין הערמה. ובכ"ז הדבר מותר וא"כ ה"ה בשבת.[4]

אלא שצ"ע מסירוס בב"מ (צ ע"ב) שהבאנו לעיל שהערמה אסורה. ובשלמא בחמץ הערמה כזו מותרת כי אין כאן מעשה איסור וכנ"ל, אך בשבת הרי נעשתה מלאכה בשבת והיה צריך לאסור את ההנאה מהערמה כזו ק"ו מסירוס?

ואולי י"ל שדין זה של הגהת מרדכי בגוי שקנה בשבת מותר משום שאמר לגוי:

ואם אצטרך אקנה ממך לאחר השבת.

כלומר, הוא מתכוון באמת למה שאומר ש**אולי** הוא יצטרך ולא ברור לו שיצטרך בוודאות. משא"כ בסירוס מדובר שהיהודי מעוניין בסירוס, והגוי יודע זאת, ומסרס את השור בעצמו לטובת ישראל. שם הערמה אסורה. ואה"נ גם בשבת אם הישראל היה זקוק לאותו חפץ הנקנה בשבת והגוי קנהו מעצמו אסור לישראל ליהנות מקניה זו.

ובזה נוכל גם ליישב קושיה אחרת על הגה"מ, לכאורה, עד שהוא לומד מחמץ להתיר שילמד משמיטה לאיסור, ללשון אחת בירושלמי, שרק איישר מותר לומר לגוי בשמיטה, אך חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא מינך אסור. ומבואר אפוא שמכיוון שיש חשש שהגוי יתכוון לעבוד בשמיטה עבור ישראל הדבר אסור, אע"פ שאין הכרח לכך. אומנם אפ"ל שהגה"מ פסק כלישנא האחרת שחרוש בה טבאות מותר וכן פסק הסמ"ג.

אך הרמב"ם פסק אישר ומשמע שחרוש בה טבאות אסור, ודוחק לומר שהשו"ע כאן חולק על הרמב"ם ופוסק כהסמ"ג.

---

4. ולפי"ז מי שמוכר חמץ שהוא מעוניין שיחזור אליו במוצאי פסח אסור לו ליהנות מאותו חמץ. ובשלמא חנוונים המוכרים את חמצם לגוי סחורתם הרי עומדת למכירה ומצידם אדרבה שהגוי יקנה את כל המלאי וישלם להם טבין ותקילין. אך מאפיות המכינות בצק מערב פסח ומקפיאות אותו למשך כל הפסח כדי שמיד במוצאי פסח יאפו את הבצק, אע"פ שהן מוכרות את החמץ לגוי, יש בכך הערמה גמורה ואין ליהנות מחמץ זה. וצ"ע.

ויש לחלק בין שמיטה לשבת, כאמור לעיל. בשמיטה יש גם צד של איסור חפצא ולכן היא חמורה יותר משבת לעניין אמירה לנוכרי. ולפי מש"כ בדעת החזו"א אין לומר כן, וצ"ל שבשביעית החמירו יותר מבשבת כמש"כ לעיל.

ומסתבר לענ"ד שרק אם הישראל מציע **ביוזמתו** עצה לגוי אסור, ק"ו מחרוש בה טבאות. אך אם הגוי מבקש עזרה מישראל אולי אין איסור לייעץ לו. ורק חרוש בה טבאות ואנא נסיבנא מינך אסור, שאז הגוי עושה לדעת ישראל. אך בייעוץ בעלמא הגוי לא עושה דבר למען ישראל, אלא למען עצמו, והישראל רק מייעץ לו בלבד. אלא שעדיין צ"ע מכיוון שיש לישראל אינטרס שהגוי ישתמש בעצתו והקשר בינו לבין הגוי ימשך גם בעתיד, אולי הנאה עקיפה זו אסורה.

ח. חילוק בין אריס לקבלן

יתרה מזו, מעיקרא החברה הנוכרית החוכרת את השדה לא הייתה עושה זאת אלא על סמך היעוץ ושכירת הכלים מישראל, ואלמלא כן לא הייתה עושה זאת. והישראלים מתפרנסים מהיעוץ שנותנים והכלים שמשכירים וא"כ יש כאן אינטרס ישראלי שהחברה הנוכרית תחכור את השדה ע"מ לזרוע בשביעית. ואע"פ שהמדובר באדמת נוכרי בכ"ז יש מקום לומר שאסור לישראל להיות מעוניין בעיבוד שדה בא"י בשנת השמיטה, והדבר דומה לחרוש בה טבאות.

והנה גדולה מזו מצאנו שמותר למסור שדה של ישראל לגוי באריסות (ע"ז כא) למרות שהישראל מעוניין שהשדה תעבד בשבתות שאז דמי האריסות יהיו גבוהים יותר. כי אלמלא כן היבול מן הסתם יהיה נמוך יותר וגם ערך האריסות יהיה נמוך בהתאם.

ומצאתי בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' מא) שהקשה מה החילוק בין קבלן גוי לאריס גוי? לקבלן אסור לומר שיעבוד בשבת – הקבלנות מותרת רק משום שהגוי לא מחויב לעבוד בשבת ואם עושה כן על דעת עצמו עושה. משא"כ באריס של מרחץ אלמלא מראית העין שיאמרו שמרחצו של היהודי פועל בשבת היה מותר למסור את המרחץ לאריס אע"פ שמן הסתם האריס צריך לחמם את המרחץ כל יום כולל שבתות. מדוע בקבלן אסור ובאריס מותר? ותירץ האב"נ:

> שני איסורים יש בגוי עושה מלאכתו של ישראל. הא' מה שהישראל שולחו. הב' מה שהנכרי עושה על דעתו.
> והנה באיסור שליחות אין איסור אלא אם אומר לו לעשות בשבת, אבל באומר לו לעשות סתם דומה למה שכתבו התוס' ריש פרק המדיר, דאם אומר לחנוני הילך דינר ותן לפועלי פירות אין איסור משום שביעית משום שאין אומר לחנוני שיתן להם שביעית עיין שם.

והכא נמי כיון שאין אומר לפועל לעשות בשבת דוקא אין איסור משום שליחות. רק מכל מקום אסור כשלא קצץ משום שהגוי עושה בשבת על דעת ישראל. דל אמירת ישראל מהכא אסור משום עשיית הגוי בעצמו. והכא אין להתיר משום גוי אדעתא דנפשי' עביד. דזה לא מהני אלא באינו אומר בפירוש שעושה לדעת ישראל רק שהדבר נראה כן. בזה מהני סברת אומדנא דאדעתא דנפשי' עביד. אבל בנתן לו ישראל המלאכה לעשות. דהוא עושה בפירוש לדעת ישראל בעינן קצץ בפירוש.

וכל זה בקבלן דשלוחו של ישראל הוא ובשליח אין לחלק בין בחנם לבשכר. אבל באריס דהוא כשותף בשדה ואין עושה שליחות בעל הבית כלל, מותר, אפילו מחויב לעשות בשבת דלאו שלוחו הוא כלל. כיון שאינו נוטל פירותיו עבור פעולתו. שהרי אפילו ירדו גשמים מאליו בלא פעילת האריס לדלות נוטל הפירות. ומשום דאריס כשמו כמ"ש הרי"ף פרק השוכר את האומנין עיין שם. רק שמכל מקום עושה מלאכתו של ישראל. בזה אמרינן כיון דהוא אדעתא דנפשי' עביד כמו קבלן כשאינו מצוהו לעשות בשבת. דגם כן אין איסור משום שליחות רק משום שעושה מעצמו מלאכת ישראל מהני בשניהם היתר אדעתא דנפשי'.

ונ"ד אינו דומה לא לאריס ולא לקבלן, אדרבה הוא קל משניהם ואפי' לאריס אינו דומה. אריס משלם דמי אריסות לבעלים, ודמי האריסות מחושבים גם על סמך העבודה בשבת. אך בנ"ד האדמה של נוכרי וחברה נוכרית היא שחכרה ממנו את המקום ואדעתא דנפשה היא עושה, ללא כל זיקה לישראל. למרות שעל דעת כן חכרה החברה הנוכרית את השדה, ע"מ לעבדה בשביעית, אך אין שום תשלום לישראל על העבודה ועל התוצרת, אלא רק על הייעוץ ועל השימוש בכלים.

מיהו יש לחלק בין שבת לשביעית. בשביעית גם אריס, אע"פ שאדעתא דנפשיה קעביד, אולי בכ"ז יהיה אסור, מכיוון שיש לבעלים אינטרס בעיבוד השדה בשנה זו. והדבר דומה לחרוש בה טבאות שגם שם יש לישראל אינטרס בחרישת השדה ע"י הגוי.

ונלענ"ד שלא מצינו איסור מסוג זה. אינטרס ישראלי **עקיף** אינו מהווה סיבה לאסור, אפילו בשביעית, כי הגוי אדעתא דנפשיה עושה ולא אדעתא דישראל. ולכן יש לחלק בין חרוש בה טבאות לאריס. בחרוש בה טבאות הישראל מבטיח לשכור ממנו את הניר. אומנם אין כאן התחייבות מפורשת, אלא דיבור בעלמא,

אך הגוי עלול לסמוך על דיבורו של הישראל, כי שארית ישראל לא יעשו עוולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית, והגוי סומך על כך וחורש טוב יותר מתוך תקווה שהישראל יחכור ממנו את הניר אחרי שמיטה. אך כשאין הבטחה מפורשת, אלא רק אפשרות רחוקה ומסופקת לא גזרו, כי אז הגוי לא עושה למען ישראל. וה"ה באריס, אין שום דיבור מפורש שניתן להבין ממנו שבעה"ב יקנה ממנו את תוצרתו. הוא חייב לשלם דמי אריסות ותו לא. ואע"פ שהישראל מעוניין שהגוי האריס יעבד את האדמה בשנת השמיטה, כי אם היה הישראל אוסר עליו לעבד את אדמתו בשנת השמיטה היה האריס מנכה לו מדמי אריסותו, ונמצא שישראל מעוניין שהגוי יעבד את אדמתו בשנת השמיטה, בכ"ז אין כאן תנאי מפורש. וראיה לכך יש להביא ממש"כ המבי"ט והמהרי"ט שמותר להחכיר שדה לגוי בהבלעה, כגון שמחכיר לו לשנתיים ואחת מהן היא שנת השמיטה. אע"פ שיש לישראל אינטרס שהגוי יוכל לעבד בשנת השמיטה, שאם היה מגביל אותו בתנאי מפורש, שלא יעבד את השדה בשום פנים ואופן בשנת השמיטה, לא היה החוכר מוכן לחכור את השדה, או שהיה מוריד מדמי חכירותו. אך מאחר שהמחכיר משאיר לגוי את הבחירה לעבד את השדה כרצונו, ויתכן שיוביר שנה ויעבד שנה, ההחכרה מותרת, מכיוון שאינו מחכיר לו במפורש לשנת השמיטה. וה"ה אריס החוכר את השדה לכמה שנים, הדבר דומה להבלעה ומותר. וק"ו בנ"ד שאין לישראל שום זיקה לעיבוד השדה בשנת השמיטה. והעובדה שיש לישראל אינטרס שהשדה תעובד ע"י הנוכרי בשנת השמיטה אינה סיבה לאסור כדמוכח מהחכרה, שלמרות האינטרס הישראלי בעיבוד השדה בשנת השמיטה ההחכרה מותרת. אלא ששם יש צורך בהבלעה כי מדובר בשדה של **ישראל** המוחכרת לגוי, אך בשדה **גוי** המעובדת בלאו הכי ע"י גוי, אלא שגוי אחר רוצה לעבדה, העובדה שיש לישראל הנאה עקיפה מכך אינה אוסרת ואין צורך בהבלעה.

ט. סיוע ביד

אך ראיתי בספרו החדש של הגרשז"א מעדני ארץ (על משניות פ"ד מ"ג) שמסופק אם מותר לתת עצות לגוי כיצד לעבוד בשביעית. ואולי כלול הדבר במש"כ הרמב"ם (פ"ח ה"ח) "ולא יסעדנו ביד".

אולם הרמב"ם עצמו בפיה"מ פ"ג מ"ד כתב:

> ושאמר מחזיקין ידי עכו"ם – **בדיבור לא במעשה.**
>
> מבואר אפוא שכל עוד המדובר בדיבור גרידא מותר ורק מעשה אסור.

מהר"י קורקוס מפרש שהרמב"ם למד איסור סיוע בידיים מגיטין (סב ע"א) שאין עודרים עם הגוי בשביעית, ומשמע שרק מעשה בידיים אסור ולא אמירה בעלמא. ומה שכתב שם הרמב"ם שמותר לרדות עם הגוי את הכוורת יש גורסים **פרות** ולא כוורת, כלומר מותר לסייע לגוי לקצור ולבצור את פרותיו.[5]

וכן ערוה"ש העתיד (זרעים סי כט ס"י) כתב:

> ואינו מחזיקו אלא **בדברים** ...אבל לא יסעדנו ביד כדי שלא **יעשה** מלאכה בקרקע של א"י בשביעית.

ומצאתי בשד"ח (כללים מערכת המ' סי' מד, כרך ד עמ' 294, בהוצאת בית הסופר, ב"ב תשכ"ג) שהביא מקור מפורש לשיטת הרמב"ם שהאיסור הוא רק במעשה ולא בדיבור. לדעתו הוא למד זאת מזבחים (קטז ע"ב) וכן פסק להלכה (בסוף הלכות מעשה הקרבנות):

> השוחט קדשי נכרים בחוץ חייב, וכן המעלה אותן בחוץ, והנכרים מותרין להקריב עולות לשם בכל מקום, והוא שיקריבו בבמה שיבנו, ואסור לסייען ולעשות שליחותן שהרי נאסר עלינו להקריב בחוץ, **ומותר להורות להם וללמדם** היאך יקריבו לשם הא-ל ברוך הוא.

דבריו ברור מיללו אפוא שיעוץ מותר גם בשביעית.

מיהו קשה, שלפי מש"כ בראשית דברינו, הרמב"ם הרי אוסר גם דיבור כגון חרוש בה טבאות וא"כ מדוע הוא מדגיש רק את האיסור לסעוד בידיים, הרי היה צריך להשמיענו חידוש יותר גדול, שאפילו בדברים פעמים שהדיבור אסור כגון חרוש בה טבאות? ואולי אמירה זו חמורה ביותר והיא נחשבת לא פחות מסיעוד ביד כי באמירה זו הוא מעודד את הגוי שיחרוש טוב יותר. ועדיין צ"ע.

מסקנתנו היא שייעוץ מותר, וכן השכרת ציוד מותרת, בתנאי שאין לישראל שום שותפות ביבול.

---

5. וצ"ל לפי גירסה זו שקציר ובציר בשדה נוכרים מותר לישראל, או משום שהלכה כהב"י ולא כהמב"ט שפרות נוכרים אין בהם קדושה ולכן לא חל עליהם איסור קציר ובציר שהרי אינו מצווה להפקירם, או י"ל שמכיוון שאיסור קציר ובציר אינו מעשה הקטיף של הפרות אלא הבעלות, כשם שאסור לישראל לקצור את פרותיו ע"י פועלים נוכרים משום שסו"ס הבעלות היא שלו ופ"ש מצוה להפקיר, כך גם להפך מותר לבעה"ב נוכרי להעסיק פועלים ישראלים לקטוף את פרותיו, כי הבעלות היא שלו והוא אינו מצווה להפקיר את פרותיו.

הרב יעקב אפשטיין

מאכל בהמה בשביעית

הצגת השאלה
א. מלאכות לשם מאכל בהמה
ב. קדושת שביעית במאכל בהמה
ג. איסור ספיחין לבהמה
ד. מאכל אדם לבהמה
ה. קצירה כדרך הקוצרים
ו. ביעור בתחמיץ ובגרעינים
ז. זריעת ששית ואוצר בית דין במאכל בהמה
מסקנות

הצגת השאלה

חלק ממנת המזון היומית לבהמות ברפתות ודירים לחלב היא מירק טרי או ירק מוחמץ (תחמיץ חיטה וכד'). לשם אספקת ירק טרי מכינים שדות ירק אשר נקצרים מספר פעמים בהפרשים של מספר שבועות והירק מחולק בעגלות חלוקה לאבוסי הבהמות. לגבי ירק מוחמץ, השדות נקצרים לאחר החורף ומכניסים את היבול לבורות תחמיץ, שם הם מחמיצים, ואח"כ מועברים מידי יום לאבוסים. מזון אחר הוא "תערובת" שחלק ממרכיביה הם גרעיני תבואה טחונים או שבורים.

איך ראוי להכין זאת בשנת השמיטה בדרך המותרת?

א. מלאכות לשם מאכל בהמה

כל מלאכות השדה שנאסרו בשביעית לגבי אדם נאסרו אף לגבי בהמה.

בימינו, בכל ירק אשר מכינים בשדות למאכל בהמה מלבד הכנת השדה וזריעתו צריך להשקותו השקאה מלאכותית ולא להסתמך על גשמים בלבד, כמו"כ השדות זקוקים לריסוסים נגד עשביה ומזיקים ודישון לשם הוספת תנובה.

ב. קדושת שביעית במאכל בהמה

נאמר בתורה בפרשת שמיטה (ויקרא כה, ז) "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל". ולכן כשם שאדם אוכל מפירות שביעית המופקרים

לכל, כן חיה ובהמה אוכלות מפירות שביעית על אף קדושתם.

לגבי ימינו אין בעיה בכך שבהמות תאכלנה ירק הקדוש בקדושת שביעית, אבל ישנה בעיה בהאכלת תבואה הראויה לאדם – לבהמה, ועי' לקמן.

ג. איסור ספיחין לבהמה

הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ב) כתב:

> ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית.

ובהלכה הבאה כתב:

> אבל הירקות שדרך רוב האדם לזורעם בגנות ומיני תבואה וקטניות כל הצומח מהן אסור מדבריהם והמלקטן מכין אותו מכת מרדות.

איסור זה במחלוקת בין האחרונים האם נוהג אף במאכל בהמה.

כך כתב החזו"א (שביעית סי' ט אות ו): "איסור ספיחין הוא אפילו לבהמה ומסתבר שאין מעמיד בהמתו ע"ג ספיחין בשביעית". ואסר שם אף תלישה במוצאי שביעית מספיחי שביעית לצורך בהמה. וכ"כ עוד בסי' ט אות יז.

ובשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' נא אות יא) כתב: "אבל אוכלי בהמה או מיני צובעין שפיר גזרו בהם חכמים איסור ספיחין אף לענין הנאה חוץ מתבן וקש". וכ"כ בשו"ת מנחת שלמה תניינא (סי' קכג אות ז) אולם סיים: "וגם ראיתי באמונת יוסף קנ"ג ע"ב שכתב בפשיטות דבאוכלי בהמה לא נוהג איסור ספיחין, ואפילו להר"ש סיריליו שם דמשמע דבהא גופא מספקא ליה הירושלמי, מ"מ המסקנא דמותר". ועי"ע שו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' ס), וכן עולה מאיכ"ר (פתיחתא יז) שיש איסור ספיחין במאכל בהמה. ובשו"ת פסקים וכתבים לגריא"ה הרצוג (חלק מצוות התלויות בארץ סי' נז-סב) מסיק שאין במאכל המיוחד לבהמה איסור ספיחין.

ד. מאכל אדם לבהמה

עוד נאמר בתוספתא (שביעית פ"ה ה"כ):

> פירות שביעית אין מאכילין אותן לבהמה ולחיה ולעופות אם הלכה בהמה מאיליה לתחת תאינה ואוכלת בתאנים לתחת חרוב ואוכלת בחרובין אין מחייבין אותו להחזירה משם שנ' בארצך תהיה כל תבואתה לאכל.

היינו אף שאסור להאכיל בשביעית מאכל אדם לבהמה, בכ"ז אם בהמה הלכה מעצמה ואוכלת מפירות הראויים לאדם אין צריכים למונעה. וכך פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ה ה"ה):

> פירות המיוחדין למאכל אדם אין מאכילין אותן לבהמה לחיה ולעופות, הלכה הבהמה מאליה לתחת התאנה ואכלה אין מחייבין אותו להחזירה שנאמר ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול.

(יש איסור נוסף לגבי רפואה שאינו מצוי בימינו).

אם הגידול הוא ירק הראוי לבהמה בלבד (כגון תלתן או אספסת) מותר להאכילו לבהמה בשביעית אע"פ שהוא קדוש בקדושת שביעית. בתבואה המיועדת לתחמיץ, אם הגיעה התבואה להבשלת דונג היא כבר ראויה למאכל אדם ואסור ליתנה לבהמה, ולכן חייבים לקוצרה לפני שהגיעה לשלב גידול זה. לגבי חיטה אשר מגדלים אותה לגרעינים ועושים ממנה תערובת לבהמות, בשמיטה הקודמת הפנו את כל החיטה בקדושת שביעית למאכל בהמה, וכנראה סמכו על כך שהתבואה גודלה מלכתחילה לבהמה מותר להאכילה לבהמה, אע"פ שבתבואה שהיא בעקרון מאכל אדם לא מצאנו שהתירוה וצ"ע.

ה. קצירה כדרך הקוצרים

פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד הל' כב כג):

> הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה. וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכניס לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה.

הרמב"ם עוסק בפרי האילן, ואינו מתיר אלא עיבוד המותר בשינוי. ואף הכמות המותרת לצבירה בביתו היא מועטת כדבריו בהלכה הבאה: "ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר".

הרמב"ם לא התייחס כלל לקצירה שכן לשיטתו כל הגידולים החד-שנתיים נאסרו משום ספיחין. וממילא אין אפשרות לקצירה בשביעית. אבל אף הוא

מסכים שאם קוצר לבהמה – למ"ד שאין במאכליה איסור ספיחין או למ"ד שאין ספיחין במתחיל לגדול בששית אבל יש עליו קדושת שביעית – אסור לקצור קצירה מרובה אלא רק קצירה מועטת.

וכך כתב הסמ"ג (לאוין סי' רסח):

> ומה שאמרה תורה את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך הקוצרים שבכל שנה כדתניא בתורת כהנים (בהר פרק א ה"ג) ואם קצר לוקה כיצד כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר אלא קוצר מעט וחובט ואוכל.

לגבי מאכל בהמה יש לכך חשיבות גדולה. לגבי אוכל הנאכל טרי ונקצר מידי יום מותר לקצור ולחלק מיד לבהמות. אולם מאכל הנאגר כגון תחמיץ או גרעינים לתערובת כאן עומדת השאלה וכי איך מותר לקצור בכמות המספיקה לבהמותיו לשנה ולעתים אין לו כלל בהמות והוא מגדל לאכילת בהמות אחרים.

להלן (פ"ז) תבואר הדרך ההלכתית להיתר פעולה זו.

ו. ביעור בתחמיץ ובגרעינים

מהפסוק שהובא לעיל (פרק ב) נלמד דין ביעור פירות שביעית אף בפרי הראוי לבהמה. כתב רש"י: "אם חיה אוכלת בהמה לא כל שכן, שמזונותיה עליך, מה תלמוד לומר ולבהמתך, מקיש בהמה לחיה, כל זמן שחיה אוכלת מן השדה האכל לבהמתך מן הבית, כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית". מההיקש בין בהמה לחיה למדו חכמים מתי זמן הביעור. וניתן ללמוד מהפסוק שיכול לקצור או לקטוף מאכל לבהמתו ולהניחו לפניה בביתו ואינו צריך להוציא את בהמתו לשדות ולחורשים כדי שתאכל.

וכן שנינו במשנה (שביעית פ"ט מ"ז):

> מאימתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית משתרד רביעה שניה.

ופרש ר' עובדיה מברטנורא:

> בתבן ובקש של שביעית – דסתם תבן וקש חזי למאכל בהמה ויש בו קדושת שביעית ואסור לשרפו וליהנות בו הנאה של [אבוד], משום דדרשינן לאכלה ולא להפסד. אבל כשנתבטל מה שבשדה ממאכל חיה פקעה קדושת שביעית ממה שבבית.

ירק אשר נאכל טרי לאחר קצירתו אין צריך ביעור שכן קוצרים אך לצורך אכילה מיידית ולא מעבר לכך.

תחמיץ מזריעת ששית וגידולי שביעית קדוש בקדושת שביעית וא"כ הוא חייב בביעור ככל פירות שביעית. וההפקר שהוא הביעור שאנו נוהגים בימינו בפני שלושה מאוהביו הוא **הערמה**. וכי מי מפנה את הבורות שלו בתחילת החורף ומפקיר אותם?! וכי איזה ערך יש להפקר כזה, שהוא בתוך רשותו, כאשר ברור לכל שאין מי שיבוא ויכנס לישוב ויטול, ואם יבוא ימנעו ממנו!

גרעינים אשר מועברים למכוני תערובת, ועדיין לא נמכרו לתזונת בהמות נמצאים ביד אוצר בית דין (עיין בפרק הבא), ואם נמכרו לפני הביעור למגדל והגיע זמן הביעור, כיון שהם נמצאים בכמות יחסית קטנה ברפתות ובלולים אין צורך בביעור.

ז. זריעת ששית ואוצר בית דין במאכל בהמה

נהגו בימינו להקל בירקות בזריעת ששית ולא לגזור בהם גזירת ספיחין (כר"ש ורמב"ן ולא כרמב"ם). ירק זה קדוש בקדושת שביעית. לכאורה, בדרך זו ניתן להתגבר על בעית אספקת ירק לבהמה בשביעית. אלא שמתעוררת בעית המלאכות לגידול הנעשות להשביח את הירק לבהמות. ירק שנקצר מושקה ומדושן להגברת התנובה ושוב נקצר כמה פעמים, ודאי כל הפעולות הללו נעשות לשם הבהמות בשביעית, כאשר ללא דישון והשקאה לאחר הקצירה – לא יגדל ירק כלל. כמו"כ במידה והקצירה בשביעית נעשית במכונה לכל השנה, עולה החיוב של ביעור עם כלות הירק מן השדה.

בישובי פאג"י נהגו עפ"י הדרכת החזו"א לעשות אוצר בית דין לשם התרת כל הפעולות הללו. אולם יש בכך הערמה גדולה. בית דין במקור של תקנת אוצר בית דין הוא כעין "בעלים" של כל פירות העיר, והוא אוסף את כולם לאוצר שלו ומחלקם לבעלי הבתים בכמויות קטנות, ומחלוקת הפוסקים אם במקרה זה צריך עדיין ביעור פירות שביעית. כמו"כ, בעיקר עפ"י היתרים שנמסרו בע"פ ע"י רבני ישובי פאג"י, התיר החזו"א לשלוחי בית דין לעשות מלאכות דרבנן לשם ריבוי פירות אם היבולים יקטנו ויגיעו לחמש ששיות או פחות מהיבול הרגיל. באוכלי בהמה אין להבחין בין הפרי לירק כולו נאכל, וא"כ לשם יצירת גבעולים ועלים הותר להשקות לרסס לדשן ולעשב כגידול בכל שאר השנים!

במקרה הנוכחי זו נראית **הערמה גדולה**. הרי השדה נזרעת לשם בהמותיו של בעל השדה, עפ"י אוצר בית דין הוא נהיה שליח בית דין לגדל ולקצור עבור עצמו לבהמותיו. השדה כביכול הפקר לכל ישראל, אבל מעשית בית דין שהוא בעל השדה עושה זאת רק עבור פלוני מסויים העובד בשדה שלו ומכין לבהמותיו. ואין זה דומה לאוצר בית דין במטעים שפריים עבור כל ישראל, המגדל הוא שליח בי"ד לגדלו

עבורם, והפרי נמכר או מתחלק לעם ישראל. ובאוצר בי״ד הנעשה לצורך בהמותיו של המגדל יש הערמה בולטת הן מצד הבעלות הממשיכה, והן מצד שבעל השדה עובד כדרכו לצורך עצמו ולא כשליח בית דין עבור כלל ישראל.

מצב ההערמה מכניס את אותן שדות לספק שמורות ונעבדות בשביעית, וכל הכותרת מלמעלה של ״אוצר בית דין״ נראית הערמה גמורה.

מסקנות

ישנן שתי דרכים לגדל מאכל בהמה בשביעית, או ע״י אוצר בית דין או ע״י מכירת הקרקע לזמן לנוכרי. כדי לא לעשות עצמנו לחוכא ואטלולא נראה שהבעיות ההלכתיות הנוצרות באוצר בית דין תובעות להגיע להיתר מכירה בשדות אשר יבולן מיועד לבהמה. בכך תיפתר בעית שמור ונעבד, התבואות שיגדלו בהן יוכלו להינתן בשופי לבהמות בלא הבעיה של מאכל אדם, ובכך התחמיץ והגרעינים לא יצטרכו ביעור, וכל צדדי ההערמה שבעבודת אדם בשלו בשביעית לא יווצרו. ניתן אף במקרה זה לקבוע עפ״י שיטת הרב קוק זצ״ל שמלאכות דאורייתא לא תעשינה ע״י ישראל, ולגבי השאלות שלפנינו ניתן להתנות שהזריעה תיעשה בששית ובכך למנוע מלאכה זו מהשנה השביעית.

וכדברי שו״ת ישועות מלכו (יו״ד סי׳ נג):

> בדבר השמיטה, תמה אני הלא למכור הקרקע הוא היתר פשוט וכל ישראל הדרים בח״ל נוהגים כן, הן לענין מכירת בכורים והן לענין מכירת חמץ בפסח והן היהודים אשר יש להם כפרים ושדות בשבתות השנה, ואם כי בהיות ישראל על אדמתם חלילה להם למכר באשר הבטיח להם השי״ת וצויתי את ברכתי, לא כן בזה״ז שבעו״ה מעט מן המעט אשר יש להם נחלת שדה, בפרט כי גדולי רבני ספרד אשר צפרנם עבה מכריסם של חכמי אשכנז הם מתירים שיעבדו הנכרים בשביעית ע״י מכירה, ולעבוד ישראל לא הותרה לא למעשה ולא להלכה גם ע״י מכירה, רק שיעבוד נכרי ע״י מכירה, ואיך נוכל לעשות תורתם פלסתר, והאמת כי ע״י פחזותם של האשכנזים יצא מכשלה גדולה כי יעבדו ישראל בעצמם את שדותיהם, אמנם אני לא כתבתי לא לאיסור ולא להיתר כ״א המכתב הראשון אשר כתבתי בהיתר המכירה, ומעולם לא עלה על דעתי שיהי׳ איש חושש בזה להחמיר.

בניגוד לנאמר בדברי הישועות מלכו רוב העיבודים יעשו בשביעית ע״י ישראל, כפי שהתירו גדולי ישראל, אולם זו סיבה נוספת שלא להכשיל את החקלאים בעבודה בשביעית.

הרב יואל פרידמן

קדושת שביעית בקני סוכר

הצגת השאלה
א. קני הסוכר – אילן או ירק
ב. החנטה בקני סוכר
סיכום

הצגת השאלה

קני סוכר שגדלו בשמיטה ויצאו לשמינית, או לחילופין התחילו לגדול בשישית ונקצרו בשביעית: האם יש לנהוג בהם קדושת שביעית?

השימוש המקובל של קני הסוכר הוא בעיקר להפקת סוכר. משתמשים בו גם להפקת משקאות אלכוהוליים, ויש אנשים שמשתמשים בו למציצת הסוכר שבקנים. ברור שבעיקרון יש בצמח קדושת שביעית, שכן הקריטריונים לכך הם מאכל אדם, מאכל בהמה (רמב"ם הל' שמטו"י פ"ה הי"א) והנאתו וביעורו שווה (סוכה מ ע"א).

יש בתחילה לדון אם קני הסוכר נחשבים אילן או ירק. אם הם נחשבים ירק אזי אזלי' בתר הקטיף, אם נקטפו בשביעית – יש בהם קדושת שביעית, ואם נקטפו בשמינית – אין בהם קדושת שביעית. אם הם נחשבים אילן, נצטרך לדון איך קובעים את החנטה שלהם, שכן באילנות אזלי' בתר חנטה.

א. קני הסוכר – אילן או ירק

קנה הסוכר נמנה עם משפחת הדגניים ודרך ההתחדשות של הצמח היא מצוואר השורש: לפעמים הקנים מתחדשים ממש בגובה הקרקע ולפעמים הם מתחדשים למטע מגובה הקרקע.[1] לעומת קנה הסוכר אפשר להביא שתי דוגמאות השונות במקצת מקנה הסוכר ומסתבר שגם דינם יהיה שונה. הבננה היא פקעת והנצרים החדשים של הבננה יתחדשו תמיד מתחת לגובה פני

1. מ' זהרי, עולם הצמחים, תל אביב תשל"ג, עמ' 424.

האדמה. החציל לעומת זאת יש לו גזע וגוזמים אותו בגובה 50-60 ס"מ, וההתחדשות היא מהגזע.[2]

לגבי ההגדרות הכלליות של אילן וירק עי' באריכות במאמרנו (ס' התורה והארץ ח"ג עמ' 398-428).

בס' כרם ציון (הל' ערלה פ"ד גידולי ציון אות ה ובהערה 15), בס' משנת חנוך (הגרח"ז גרוסברג עמ' לד), וכן בס' תבואות יוסף (הרב יוסף סטפנסקי עמ' קסט) כתבו שדעת כל הראשונים (מלבד הכו"פ שיובא להלן) שקנה סוכר נחשב עץ.[3] ברצוננו להראות שדעת הכו"פ אינה דעת יחידה והרבה מן הגאונים סוברים כן.

מי שדן באופן ספיציפי בקני הסוכר, האם קני הסוכר נחשבים אילן או ירק הוא הרדב"ז (ח"ג סי' תקל"א) שמשווה בין החציל לבין הסוכר אך תשובתו דורשת עיון רב. הרדב"ז דן שם בדין החציל, האם חייב בערלה אם לאו. בתוך כדי דבריו הוא דן גם על קנה הסוכר. הוא מתאר את המציאות של גידול הסוכר באותה תשובה בשני אופנים שאינם תואמים לגמריה. בתחילת התשובה נשמע שההתחדשות של הקנים היא נמוכה מאד ממש סמוך לקרקע ובהמשך התשובה משמע שההתחדשות היא גבוהה יותר בגובה טפח.

וז"ל הרדב"ז בתחילת התשובה:

> תדע שהרי קני הסוכר הוא כיוצא בזה ממש שזורעין אותם שנה ראשונה הם טובים מאוד וחותכין אותם **סמוך לקרקע** וחוזרין ויוצאין בשנה שנייה מאת הגזע בעצמו

ובהמשך התשובה כותב הרדב"ז:

> וכן הקנים מניחין לו **גזע על הארץ כשיעור טפח** וממנו חוזרין ויוצאין הבדים ועושין פירות...

לכן המציאות שעליה הרדב"ז מדבר אינה ברורה לגמריה, ומ"מ הרדב"ז הולך בשני מהלכים שבהם הוא מסביר את המחלוקת שבין הרא"ש הר"י והרמב"ם מחד והגאונים מאידך.

לפי המהלך הראשון הרא"ש הר"י והרמב"ם מגדירים את האילן בדרך השלילה עפ"י הגדרת הירק, דהיינו שירק זורעים אותו כל שנה והעלים שלו יוצאים מהשורש. ולפי זה כל שאינו מוגדר כירק הריהו אילן. הגאונים מאידך סוברים כרש"י שיש לאילן גזע וענפים רב שנתיים והפירות יוצאים מענפים אלו,

---

2. האנציקלופדיה לחקלאות כרך ה, תל אביב תשמ"ט, עמ' 292-293.
3. עי' גם בס' משפטי ארץ, הוצ' המכון ללמודי מצוות התלויות בארץ, עמ' 29 הערה 25.

אך אם כל שנה מתחדש הגזע הרי זה ירק. הנפ"מ בין שני הפירושים היא בתותים הגדלים בסנה ובחציל: בשניהם נשאר חלק קטן מהגזע ולכן לפי הגאונים שצריך שהפירות יגדלו מהענפים הרב שנתיים – צמחים אלו נחשבים ירק, ואילו לפי הרא"ש, ר"י והרמב"ם – נחשבים אילן. לפי מהלך זה כותב הרדב"ז בהמשך:

> הרי לך בהדיא שאם נפרש הסוגיא של ברכות לדעת הגאונים ונפרש דלא מיקרי אילן אלא כשהענפים בעצמם מוציאין פירות **א"כ הבירינג"אן והסוכר והאטד וכיוצא בהם מין ירק הם**...

הרדב"ז הולך במהלך נוסף ובו הוא מאחד את שיטות הרא"ש ר"י והרמב"ם מחד ושיטת הגאונים מאידך, וכנראה מנתק את שיטת הגאונים משיטת רש"י. לפי הבנה זו הגאונים מודים שאין צורך בענפים רב שנתיים וכל זמן שההתחדשות אינה מהשורשים נחשב אילן:

> ואפי' לפי השטה האחרת (הגאונים) י"ל דלא מיקרי ירק אלא כשיוצאין מן השרשים ממש דהכי דייק לישנא שכתבו הגאונים ז"ל והדר פארי משרשין דיליה...

ולפי"ז קנה סוכר נחשב אילן אליבא דכו"ע שכן כאמור מתאר הרדב"ז שנשאר טפח מהגזע:

> וכן הקנים מניחין לו גזע על הארץ **כשיעור טפח** וממנו חוזרין ויוצאין הבדים ועושין פירות **והוי לכ"ע אילן** תדע שכל אילנות רקים שחותכין הבדים הישנים כדי שיצאו חדשים וזהו הנקרא במשנה מקרסמין באילנות וכ"ש בגפנים שמזמרין אותם ואין מניחין אלא הגזע וכי בשביל זה לא יקרא אילן?

ואמנם לא ברירא ליה לרדב"ז אם קנים נחשבים אילן לכו"ע. הוא מציין שמצאנו שתי שיטות בדברי הגאונים עצמם: יש מי שאומר שיש לברך בפה"ע בקנה סוכר ויש מי שאומר – בפה"א. וז"ל:

> וכן נמצא מחלוקת בין הגאונים בעצמם על קני הסוכר שיש מי שאומר ב"פ העץ...

הוא מציין שלדברי רבינו האי גאון החציל נחשב ירק ולכן יש לציבור על מה שיסמוכו להקל; ולפי"ז ה"ה לדעת רב האי גאון בקנה סוכר:

> עוד יש להם סמך ממה שנמצא כתוב בשם רבינו האיי גאון ז"ל כל אילן המשיר בסתיו העלין וחוזרין בדין ופרין ומוציאין עלין זהו אילן

> וכל אילן שיבש בסתיו וימותו בדין לגמרי כגון הפרי הנקרא מאו"ז **וברינגא"ן** ושאדני"ג ושומשמין מברכין עליהן ב"פ האדמה ע"כ.

נמצאנו למדים מדברי הרדב"ז שהמחלוקת בדברי הגאונים אם לברך בפה"א או בפה"ע תלויה בהגדרת צמח קנה הסוכר כאילן או כירק.

ראיה נוספת לכך יש להביא מדברי הכו"פ (פרק כו) והרדב"ז במקום אחר (ח"א סי' תקסג). הרדב"ז (ח"ג סי' תקל"א) מביא כמקור לדברי הרמב"ם שקני הסוכר נחשבים אילן את הגמ' (ערובין לד ע"ב) המצטטת תוספתא (כלאים פ"ג): "הקנין והאטדין וההגין מין אילן הן ואינן כלאים בכרם". אך הגמ' שם הביאה ברייתא סותרת: "הקנים והקידן והאורבנין – מין ירק הן והן כלאים בכרם" ומיישבת הגמ': "כאן בעוזרדין כאן בשאין עוזרדין". ועי' כו"פ (פרק כו) שכתב בהקשר לדין תרו"מ בקנה סוכר:

> ומסתברא שמה שאמרו הגאונים שמברך בפה"א דאמרי' בפרק בכל מערבין הקנים והקידן והאורבנין – מין ירק.

וכן הרדב"ז (ח"א שם) כתב:

> ואי לאו דמסתפינא הו"א דאפילו הגאונים מודים דלא נהיג בו תרו"מ דע"כ לא אמרו אלא לענין ברכה דמר סבר עץ הוא כיון שאין זורעין אותו בכל שנה ומר סבר ירק הוא דאמרי' בפרק בכל מערבין הקנים והקידם והאורבנין מין ירק הם וכיון שהם גידולי קרקע אין מברכים עליו שהכל אבל לענין תרו"מ כיון שעיקרן מים של עץ ולא פרי – אין נוהג בו...

וע"ע בכו"פ (פרק נו):

> ומזה הטעם בעצמו מסתברא כדעת כל הגאונים שהזכיר הר"ם הלכות ברכות פרק ח (ה"ה) שאמרו ז"ל על הסוכר ועל המוצץ קנים שלהם מברך בורא פרי האדמה, שהרי עליו עולין משרשו. אלא שהוא אמר שאין מברכין עליו אלא שהכל, ושמא דהוה ליה לרב ז"ל כסחיטת פירות.

מוכח הן מדברי הכו"פ והן מדברי הרדב"ז שהמחלוקת שבין הגאונים אם לברך על קנה סוכר בפה"א או בפה"ע תלויה בהגדרת אילן וירק.

כאמור הרדב"ז תיאר את צורת גידול הסוכר וכתב שהקנים מתחדשים בגובה טפח מעל פני הקרקע. לפי שיטה זו, יש לבאר בשלושה אופנים מדוע קנה הסוכר לא נחשב אילן:

א. הסבר א' הוא מצד ההתחדשות של הקנים, כיוון שזו נמוכה מאד ולא נשאר גזע משמעותי.[4] לכן אין זה דומה לאילנות שיש להם גזע רב שנתי וההתחדשות היא מהענפים אלא זה דומה יותר להתחדשות מהשורש כשאר ירק.

ב. הסבר ב' הוא מצד תיאור הצמח, כיוון שאין לצמח גזע משמעותי הרי"ז ירק, ועי' במאמרנו בס' התורה והארץ (ח"ג עמ' 412-413).

ג. הסבר ג' מובא במאמרו של הרה"ג משה לוי זצ"ל (תנובות שדה 5 עמ' 20) שגם אם הקנים יכולים להתקיים באופן תיאורטי שנים רבות, אך החקלאים רגילים לגזום את הגזע עד סמוך לקרקע – אזי נחשב כאילו הגזע כלה מעצמו כי החקלאים עושים זאת מפני שרק ע"י הגיזום מקבלים יבול מקסימאלי; ועי' במאמרנו בנושא הפטל (התורה והארץ ח"ה עמ' 156).

ויש להביא ראיה שיש גאונים הסוברים שקנה סוכר הוא ירק וזוהי הסיבה שבגללה לדעתם מברכים עליו בפה"א, שכן ביחס לחצילים מובא בשיבולי הלקט (סי' קס בשם ר"ח):

> וכתב ר"ח ז"ל ראינו לרבותינו הגאונים שאמרו משום רבותיהם ז"ל כל אילן... אבל מאן דיביש בסיתויא וכלי גווזיה וטרפיה לגמרי והדר פארי משורשיו כגון מוזי **ובירנגאן** (חציל) וקינבריס ושומשמי – מברכינן על פירותיהן בפה"א...

מצאנו תשובה נוספת של הגאונים של רב האי גאון משם רב יהודאי גאון:[5]

> ומסורת היא בדברים שנשמעו מפי רב יהודאי גאון וכל אילן דנטרין אטרפיה... וכל אילן דיביש בסיתוא וכאילי לגמרי גווזיה ואטרפיה והדר פארי משורשין דיליה כגון מוזי **וכגון בדצנאן** והשדנאג דאינון קינברס ושומשמי – מברכין על פירותיהן בפה"א...

---

4. וייתכן שהרדב"ז ציין שרגילים לגזום את קני הסובר בגובה טפח עפ"י המשנה (שביעית פ"א מ"ט): "אילן שנגמם והוציא חליפין מטפח ולמטן – כנטיעה מטפח ולמעלה – כאילן...". וסברה דומה מצאנו בגמ' (סוטה מג ע"ב): "אמר ר' יוחנן משום ראב"י ילדה פחוה מטפח – חייבת בערלה כל שנותיה דמתחזיא כבת שתא". ואף שיש לדחות כי גובה טפח בגזע הוא רק מדרבנן וע"ע במאמרנו (התורה והארץ ח"ה עמ' 161).

5. אוצר גאונים ברכות חלק התשובות עמ' 91 אות ג מתוך תורתן של ראשונים, הורוויץ ח"ב עמ' 56.

ועי׳ בס׳ גידולי ארץ ישראל בימי הביניים (זהר עמר, עמ׳ 275, בשם אבן רשד) שמצאנו שמות רבים הדומים האחד לאחר לחציל כגון: באדנג׳אן, בתנג׳אן, באדנכאן, ביצ׳ אלג׳אן ושם מזהה את הבצנאן שבתשובת רב האי כבאדנג׳אן דהיינו החציל.

נמצא שהם כתבו לדעת הגאונים שהחציל נחשב ירק, והסיבה לכך היא כי הם מבינים שאפילו כאשר ההתחדשות היא מהגזע, אך היא נמוכה וסמוכה לקרקע – נחשב כאילו מתחדש מן השורשים; ורק כאשר קיים ממש גזע שיש בו ענפים רב-שנתיים – נחשב אילן. ואם בחציל כך – ק״ו בקנה סוכר, שכן קנה הסוכר מתחדש נמוך יותר מן החציל. ואמנם צע״ג שכן ר״ח כתב בפירוש שיש לברך על קנה סוכר בפה״ע.

ובצער רב יש להביא את ההערה של הרבנים אליעזר אפרסמון ודוד ויסקוט (מלילות ח״ב עמ׳ 111): ״ועל כן אנחנו קובעים בצער שהרדב״ז לא עיין כל צרכו בהלכות גדולות״, ויש להשיג על דבריהם, שכן המעיין היטב בדברי הרדב״ז יראה שכלל אינו מביא את דברי הלכות גדולות בהקשר לסוכר אלא מביא את דברי רב האי גאון הנ״ל שהחציל נחשב ירק בגלל צורת גידולו וכאמור אם בחציל כך ק״ו בקני סוכר.[6]

ואמנם בהלכות פסוקות לרב יהודאי גאון[7] (הוצ׳ אהבת שלום ירושלים, עמ׳ תעד) ובשינויי סגנון קטנים בהלכות גדולות (דפוס וורשא דף ז ע״ב):

> שכר קנה דידיה ודאי עץ הוא וכי נטעי להו אינשי נמי אדעתא דשכר נטעי ליה ומברכין עלין בורא פרי העץ, ושכר נמי מברכין עליה בורא פרי העץ. ולמאן נמי דפליג דאמר מברכין פורא פרי האדמה (ואית רבנן דאמרי סכר וקניא דסכר בפה״א, ה״ג ד׳ וורשא) – לאו משום דסביר ליה דקנה לאו עץ הוא אילא הכי סבירא ליה דאף ע״ג דעץ הוא כיון דלאו פירא קא מפיק וקא אכלינן פירא לאו מיתמר לן בורא פרי העץ דהא לאו פירא קא אכלינן (מידי דהוה אשותא דפרחא, ה״ג ד׳ וורשא).

---

6. ואמנם באוצר הגאונים מובאת תשובת רב האי גאון משם רב יהודאי גאון, אך הרדב״ז עצמו אינו מביא אותה משם רב יהודאי גאון ועי׳ בהערה הבאה שהלכות גדולות לא נכתב ע״י רב יהודאי גאון.

7. ועי׳ מבוא להלכות גדולות, מהד׳ ע׳ הידלסהיימר, ירושלים תשל״ב, שכותב שהלכות פסוקות אינם מרב יהודאי גאון אלא גירסא של הלכות גדולות לר׳ שמעון קיירא, אך רוב החוקרים חולקים עליו, ראה נחמן דנציג, מבוא לס׳ הלכות פסוקות עם תשלום הלכות פסוקות, ניו יורק וירושלים, תשנ״ג, עמ׳ 74-76.

מדברי הלכות גדולות יש לכאורה ללמוד שני דברים בניגוד למה שכתב הרדב"ז. ראשית הדעה המקובלת יותר אצל הגאונים היא שיש לברך על קנה סוכר בפה"ע. ובנוסף אף הגאונים האומרים שיש לברך בפה"א על קנה סוכר, אין זה מפני שהצמח נחשב ירק, אלא מפני שאין אוכלים את הפרי עצמו אלא את העץ, ודומה הדבר ל"שותא דפרחא". שותא הם העלים של הצלף, ופרחא – הפרי של הצלף, ומבואר בגמ' ברכות (לו ע"א) שמברכים בפה"ע על פירות הצלף (פרחא) ובפה"א על העלים של הצלף (שותא), כי בכל אופן נטעו גם אדעתא דשותא.

בהקשר לדעה המקובלת בדברי הגאונים ובדברי ה"ג מצאנו מחלוקת ראשונים, והאמת היא שישנה גירסא אחרת לה"ג (מהד' ע' הילדסהיימר הוצ' מקיצי נרדמים עמ' 95):[8]

> והאי סכר מבריכן עליה **בפה"א** קניא דסכר גופיה – **בפה"א** מידי דהווה אשיתא דפרחא ואית רבנן דאמרי קניא דשכר ושכר תרוויהו **בורא פרי העץ**.

ולפי גירסא זו נראה מדברי בה"ג שיש לברך בפה"א[9] ומתאימים הדברים למה שכתב הרמב"ם (הל' ברכות פ"ח ה"ה) שמביא בשם כל הגאונים שמברכים בפה"א ומקצתם בפה"ע. ואמנם גם לפי גירסא זו נראה שאין המחלוקת בין הגאונים נובעת מהגדרת אילן וירק אלא מהגדרת פרי בברכות.

הרמב"ן (ברכות לו ע"ב) מביא את ה"ג וכתב רק "ואית רבנן דאמרי סוכר וקנה סוכר – בפה"א..." וזה נראה כגירסא של ה"ג מהד' הידלסהיימר הנ"ל, ועי' בהערות המהדיר (רמב"ן ברכות לו ע"ב הוצ' מכון התלמוד הישראלי השלם הערה 22) שמסביר שיש בראשונים שתי מסורות בהקשר לדעתו של ה"ג: ר' יונה (ברכות דף כה ע"כ מדפי הרי"ף ד"ה וכתבו רבני צרפת), מאירי (ברכות לו ע"ב, הוצ' מכון התלמוד הישראלי השלם עמ' 134 צד ב') ריטב"א (ברכות לו ע"ב ד"ה והא אמר רבא), שטמ"ק (ברכות שם) ואורחות חיים (הל' ברכות אות כה) כתבו בשם ה"ג לברך בפה"א, ואבודרהם (ברכת שהכל ד"ה והקשה ה"ר) והרא"ש

---

8. לגבי היחס והעדיפות של המהדורות השונות של ס' הלכות גדולות, ראה דנציג שם, עמ' 187 וירחמיאל ברודי, "מחקר ספרות ההלכות מתקופת הגאונים", תרביץ (תשנ"ה), עמ' 151.
9. אך עי' בה"ג (מהד' הילדסהיימר עמ' 90): "ואהני דשכר... כתחילה **בורא פרי העץ** ולבסוף בורא נפשות רבות"; ומזה נראה שס"ל שיש לברך בפה"ע. ובאשכול הל' ברכות, אלבק, ירושלים, תרצ"ה, דף מד ע"א כגי' דפ' ורשא.

(ברכות פ"ו סי' ו) או"ז (סי' קסד), תוס' ר' יהודה (ברכות שם), טור (סי' רב) כתבו בשמו לברך בפה"ע.

מצאנו עוד כמה ראשונים הדנים בברכה של הסוכר:

בפה"ע: ר"ח (ברכות לו ע"ב), ס' האשכול (הל' ברכת מיני מזונות ופירות אלבק דף מד ע"א), ס' הפרנס (סי' שעא), תוס' (ברכות שם ד"ה ברטיבא), ר' ירוחם (תולדות אדם נתיב טז ח"ב דף קמד טור ג), ס' האגור (הל' ברכת הפירות סי' רעא), מרדכי (ברכות סי' קיז).

בפה"א: ס' האורה (ח"א הלכות פירות ומני מזונות ד"ה כיצד מברכין).

מכל הנ"ל למדנו שהגאונים והראשונים הסוברים שיש לברך על קני הסוכר בפה"ע בוודאי סוברים שהם מוגדרים כאילן. הגאונים והראשונים הסוברים שיש לברך על קני הסוכר בפה"א אין זה ברור שסוברים שהם מוגדרים כירק, כי כאמור ייתכן שסוברים שזהו דין בברכות שאין מברכים בפה"ע על עצים כ"שותא דפרחא".[10] ומ"מ נלע"ד שמידי ספיקא לא יצאנו כי הרדב"ז מתאר שההתדשות של קני הסוכר היא בגובה טפח בעוד שלפי מה שנראה לנו התחדשות הסוכר היא ממש בגובה האדמה ולפעמים למטה מכך. ומעניינים דבריו של בה"ג (דפוס' וורשא שם) המסביר שב"ש הסתפק אם הצלף נחשב אילן או ירק ולכן החמיר בדינו (לערלה ולכלאים): "אלא צלף פארי מעצו ופארי משרשיו ומשום הכין דמיספק דדאמי לירק ודאמי לאילן". כמובן שאין אנו פוסקים כב"ש אלא כב"ה הסוברים שצלף – מין אילן הוא; לכן אילו קני הסוכר היו מתחדשים בגובה טפח ומעלה כמו החציל בוודאי היינו צריכים להגדירו כאילן, אף שלפעמים הוא מתחדש מתחת לפני הקרקע. אך לפי מה שנאמר לנו ע"י אג' מרדכי שומרון נראה שאין קני הסוכר יכולים להתחדש בגובה טפח ומעלה לכן נראה שכאמור מידי ספיקא לא נפקא.

---

10. וכך הבין הגר"א (סי' רב ס"ק טו ד"ה על הסוקאר) שנוקט כהגאונים שיש לברך בפה"ע כי נוטעים את הקנים אדעתא דסוכר כסברת הטור, ובהמשך לגבי מציצת הקנים עצמם כתב לברך בפה"א מפני שקנים אינם פרי אלא עץ כשותא דפרחא, ומ"מ צע"ק כי אינו כמאן שכן בה"ג לא הבחין בין הסוכר לבין הקנים והאומר בפה"ע אמר כן בשניהם וכן האומר בפה"א. אך עי' ביאור הלכה שנקט למעשה כדעת שו"ע שיש לברך שהכל והסביר את הרמב"ם שדמי לשותא דפרחא כי בשותא דפרחא אוכלים את העלים ולכן יש לברך עכ"פ בפה"א, אלא שבסוכר אין אוכלים את הקנים אלא רק מוצצים את המיץ היוצא מהם ולכן אינו פרי. וע"ע משנת חנוך (גרח"ז גרוסברג סי' ו).

ב. החנטה בקני סוכר

אם נאמר שקני הסוכר נחשבים אילן אזי השנה הקובעת בפירות האילן זוהי החנטה כמבואר בגמ' (ר"ה יג ע"ב). מהי חנטה עי' במאמרו של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (התורה והארץ ח"א עמ' 37). שלב החנטה הוא ברור בפירות האילן, אך בנד"ד, בקני סוכר, שאין פירות אלא הקנים עצמם נחשבים הפירות, איך נקבע את החנטה? איך נקבע מתי תחילת הגידול של השנה השביעית ומתי נגמר גידול השנה השביעית? האחרונים התחבטו בשאלה זו, עי' בתשובת משנת יוסף (ח"ג סי' כב) וע"ע בשו"ת באהלה של תורה (זרעים א, עמ' 232-233) שמציע להגדיר את החנטה עפ"י תחילת גידולו של הענף. כמו שבפירות החנטה היא כאשר ניכרת צורת הפרי כך בענפים כאשר צורת הענף ניכרת זוהי חנטתה, ואולי י"ל שהחנטה היא בתחילת גידול הענף באורך של טפח (עפ"י אורך הלולב שמן הדין צריך להיות ג' טפחים, נמצא שליש גידול היינו טפח).

ובנד"ד יותר קל להגדיר מהי חנטה מאשר בצמחי תבלין רב-שנתיים כי באלו הצמח קיים מלפני השמיטה ורק חלק מהענפים מתחדשים בשמיטה. אך בנד"ד יש קנים חדשים המתחילים לצמוח בשמיטה ובאלו יש לקבוע שיש בהם קדושת שביעית. וכ"כ החזו"א (שביעית סי' י ס"ק ד):

> מיהו עיקר דין שביעית בעצים (לר' יוסי עפ"י תוס' ב"ק קב ע"א) היה נראה דאינו אלא בקנים ועלי גפנים ולולבים שמתחדשים בכל שנה ומתייבשים ונופלים או שנעשו חריות והוא פנים חדשים וחשובין כפירות שביעית כשצומחין אחר ר"ה...

ולפי"ז קנים שהתחילו לגדול בשביעית יש לנהוג קדושת שביעית. ואמנם הגדרה זו יכולה להיאמר לשטת התוס' הסובר שהחנטה היא תחילת גידול הפרי, אך לשיטת הרמב"ם (הל' שמטו"י פ"ד ה"ט) הסובר שהחנטה היא עונת המעשרות לכאורה מדובר בשלב מאוחר יותר. ואמנם פירות הנאכלים בקטנם עונת המעשר היא מוקדמת יותר (רמב"ם הל' מעשר פ"ב ה"ד) וקני הסוכר ראויים למאכל מתחילת גידולם.

סיכום

א. הדעה המקובלת יותר היא שקני סוכר נחשבים אילן למרות שכאמור יש הסוברים שהם נחשבים ירק.

ב. גם אם מגדירים את קני הסוכר אילן, הבעיה היא איך מגדירים את השלב הקובע את שנתם של הקנים, ולכן נראה שיש לקבוע עפ"י תחילת גידולם.

קנים שהתחילו לגדול בשמיטה נחשבים של שביעית, ואילו קנים שהתחילו לגדול בשישית או בשמינית נחשבים של שישית או של שמינית.

ג. לאור הנ"ל קנים שהתחילו את גידולם בשביעית וגם קצרו אותם בשביעית – יש בהם קדושת שביעית.

ד. אם הקנים התחילו לגדול בשישית ורק קוצרים אותם בשביעית, נראה שיש להקל ולא לנהוג קדושת שביעית.

ה. קנים שנקטפו בתחילת השנה השמינית, נראה שיש לנהוג קדושת שביעית אם התחילו לגדול בשביעית, ומי שאינו נוהג בהם קדושת שביעית יש לו על מה לסמוך.

הרב יעקב אפשטיין

קדושת שביעית בדבש

הצגת השאלה
א. דברי האחרונים והקושי בדבריהם
ב. זה וזה גורם
ג. הדבש מעוכל בגוף הדבורה
ד. בהמה שנתפטמה מדברים אסורים
סיכום

הצגת השאלה

האחרונים דנו האם יש קדושת שביעית בדבש.

הגמרא בבכורות (ז ע"ב) דנה מדוע דבש מותר באכילה, ומביאה שני טעמים: טעם אחד מגזירת הכתוב המתיר דבש באכילה, וטעם שני מכיון שהדבורים מכניסות אותו לגופן אבל אין ממצות אותו מגופן. הנ"מ היא לגבי דבש גיזין וצרעין שאף אותו אינן ממצות מגופן. הראשונים נחלקו כאיזה לשון פוסקים להלכה. ושתי הדעות הובאו בשו"ע (יו"ד סי' פא ס"ט).

לדעה[1] שהדבורים מכניסות אותו לגופן אבל אין ממצות אותו מגופן, הדבש נוצר מצוף ואבקת פרחים הקדושים בקדושת שביעית, והדבורים בהוספת חומרים מגופן הופכים אותם לדבש. והשאלה היא: קדושה שביעית שבפרחים להיכן הלכה. ובמה שונה דין הדבש מכל פרי הקדוש בקדושת שביעית שאף לאחר שעיבדו אותו ועשו ממנו מיץ או מיני מרקחת והוסיפו לו חומרים נוספים עדיין קדושתו עליו?

---

1. לדעה הראשונה משום גזירת הכתוב, יש לומר שדבש אין בו קדושת שביעית מפני שאע"פ שהוא יוצא מדבר טמא (שרץ העוף) – התורה התירה אותו וסברה ש"פנים חדשות באו לכאן" וה"ה לגבי קדושת שביעית או איסורים אחרים התורה התירה אותם. וכשם שאין לשאול: טומאת שרץ העוף שבדבש להיכן הלכה – ה"ה לגבי שאר איסורים המעורבים בהם.

א. דברי האחרונים והקושי בדבריהם

הגרצ"פ פרנק (גאון צבי, כרם ציון הלכות שביעית, עמ' נח) הביא דברי הגרי"מ הורביץ שלכאורה יש קדושת שביעית בדבש דבורים. וכתב הגרצ"פ פרנק ליישב את שאלת קדושת השביעית בדבש שכיון שהפרחים קדושים בקדושת שביעית, והדבורים כבר "אכלו" את הפרחים, נעשתה מצות השביעית באכילת הדבורים את הפרחים, וכל דבר שנעשתה מצוותו פקעה קדושתו.

הסבר זה צ"ע שכן מנ"ל שפקעה קדושת שביעית מהפרחים בגלל לקיטת הצוף והאבקה. הרי בפירות שביעית אין איסור אכילה אלא קדושת שביעית בלבד, וא"כ מדוע תפקע הקדושה? עוד קשה בדברי הגרצ"פ זצ"ל שמשמע מדבריו שפרי שנעשה בו שימושו הרגיל אין בו קדושה יותר, עפ"י דבריו בגד הנצבע בצבעים שהופקו מפירות שביעית, לא תהיה בו קדושה, שהרי נעשתה בו מצותו. ואילו הרש"ס (פ"ט מ"א) כתב שיש בבגד קדושת שביעית אף לאחר צביעה, משמע שאפילו נעשתה מצותם עדיין יש בפירות שביעית קדושה. ורק אם נפסל לאכילת אדם או לאכילת בהמה פקעה קדושתו. עוד קשה על הגרצ"פ פרנק, שהדבורים אינן אוכלות את הצוף שאוספות, אלא רק מלקטות חלקים מהפרחים.

אף הרה"ג ישראלי זצ"ל העיר על הסתפקות הגרצ"פ פרנק: "הספק אין לו יסוד" (עי' התורה והארץ ח"ג עמ' 173).

במעדני ארץ (סי' ד אות ה ד"ה והנה) כתב על פי דברי הגמרא (שבת צ ע"א, ע"ז יד ע"א): "כל שיש לו עיקר יש לו שביעית, וכל שאין לו עיקר אין לו שביעית", א"כ לגבי דבש כיון שאין לכוורת שורש בקרקע אין לו קדושת שביעית. ואף דבריו קשים ואינם מתרצים את השאלה: קדושת שביעית שהיתה בפרחים והועברה דרך הדבורים לדבש, להיכן הלכה.

ונראה שהגרשז"א לא התייחס למקור ממנו מופק הדבש, אלא ע"מ להוציא מדברי ר' אליעזר שכוורת דינה כקרקע (שביעית פ"י מ"ז), הסביר שכיון שהלכה כחכמים דינה לכל דבר כדבר שאינו גדולי קרקע. וע"כ הדבש אינו גדולי קרקע, אבל לא התייחס לקדושת שביעית שבדבש.

הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א (אמונת עתיך גליון 41) כתב שהפטור של הדבש מקדושת שביעית נובע מכך שמציצת הדבורים את הצוף הוא בשלב הפרחים, לפני נפילת עלי כותרת. וקדושת שביעית חלה על הפירות משעת החנטה בלבד (ר"ה יג ע"א)[2] וקודם לכן לא חלה קדושת שביעית, ולכן אין בדבש קדושת שביעית כלל.

---

2. לדעת הרמב"ם (פ"ד ה"ט) החנטה היא עונת המעשרות שהיא שליש בישולו (הל' מעשר פ"ב

תירוצו של הרב עמיחי צריך עיון, הרי אנו פוסקים שבפרחים לריח (ואלו רוב הפרחים שהדבורים מלקטות מהן) ישנה קדושת שביעית לפחות מספק (עי' התורה והארץ ו עמ' 589 ומקורותיו), וי"א שיש בהם אף איסור ספיחין (שבת הארץ פ"ז הי"ט הערה 11), וא"כ, לכאורה אף לפני שלב הפרי ישנה קדושת שביעית בפרחים. ואולי צריך לחלק בין פרחים שמגדלים אותם לריח שקדושים בקדושת שביעית **כבר בשלב הפרח**, לבין פרחים שהם שלב בגידול לפני הפרי, כשהפרי הוא עיקר התוצרת, ובהם הפרי מתקדש מעוה"מ, מסמדר או מבוסר כפי שבאר הרב עמיחי.

יש להעיר שלא מצאנו שהשאלה על איסור הדבש נידונה בהקשר לשום איסור אחר, כגון כלאי הכרם או דבש הבא מפרחי עצי אשרה. ולא מצאנו שהאחרונים עוררו על מקור הפרחים מהם נוצר הדבש. וצ"ע מדוע, והלא איסורים שהזכרנו הם איסורי הנאה ולא רק קדושה כפירות שביעית, וא"כ לדברי הרב עמיחי דבש היוצא מפרחים אלו אסור בהנאה. וכן דבורים שלקטו משדה הקדש – הנהנה מן הדבש מעל וצ"ע.

ננסה למצוא הסברים אחרים שיועילו לכל האיסורים מדוע אין בדבש קדושה או איסור הנאה.

ב. זה וזה גורם

טעם פשוט להיתר הוא מצד זה וזה גורם, וכי מי יודע מהיכן הביאו הדבורים את הצוף? ואע"פ שמניחים כוורות ליד שדות או מטעים כדי להרבות בהפריית הפרחים, וכי יש אפוטרופוס לדבורים שנאמר שאינן מלקטות מאזורים נוספים? ופרחי בר אלו אינם קדושים בקדושת שביעית כדין צמחי הפקר המובאים במסכת שביעית (פ"ט מ"א). וכן אם השדות אסורים בהנאה, הרי יש שדות רבים שאינם אסורים בהנאה ולכן לכל היותר יש בדבש דין זה וזה גורם. עולה שהדבש הנוצר הוא מפרחי צמחים הקדושים בקדושת שביעית או אסורים בהנאה ומפרחי בר, וכיון שבזה וזה גורם אין דיני רוב ומיעוט (עי' אנ"ת ערך זה וזה גורם הערה 19), יש להתיר את הדבש מצד זה וזה גורם.

ה"ג, הלכות מע"ש פ"א ה"ב-ג). שלב זה הוא הרבה אחרי שלב הופעת הפרחים, ובודאי לאחר תחילת היווצרות הפרי (רמב"ם פ"ה הי"ז). דעת התוס' היא שהחנטה לאחר נפילת עלי הכותרת והופעת הפרי עצמו, ואף לשיטה זו אין בפרחים קדושת שביעית. אמנם דעת המאירי (ריש ראש השנה) היא שקדושת שביעית חלה עם הופעת הפרחים, אולם דבר זה צ"ע, ופסיקת האחרונים כדעת הרמב"ם או התוס' שחנטה היא שלב מסוים בהתפתחות הפרי. (עיין שו"ע סי' שלא סעי' קכה, משפט כהן סי' ג, חזו"א סי' ז ס"ק יב).

גורם נוסף להיתר הוא החומרים שהדבורים מוסיפות לצוף מגופן כדי להופכו לדבש. חומרים אלו שהם מותרים, מפני שאינן ממצות אותם מגופן, נוספים לכל דבש ולכן יש בדבש שני גורמים להיתר: צוף מפרחים מותרים, חומרים מותרים שהן ממצות שלא מגופן.

ג. הדבש מעוכל בגוף הדבורה

נראה יותר שסיבת ההיתר כמעט בכל האיסורים הוא שהדבש משתָּנֶה בגוף הדבורה (כפי שידוע גם מחקירת הטבע). והותר לאחר שיצא מגופה משום ש"פנים חדשות באו לכאן", ואין לקרוא עליו שם שביעית. אמנם גם אין לאוסרו מצד היוצא מן הטמא משום שאינו מתמצה מגופן (לשיטה זו).

ונביא דברי ראשונים ואחרונים הכותבים שהדבש משתנה בגוף הדבורה. באור זרוע (חלק א, הלכות בכורות סימן תפא) נאמר:

> ת"ש מפני מה אמרו דבש דבורים מותר מפני **שמכניסות אותו לגופן**. שאוכלות מפרחי אילנות **ומהם נעשה הדבש [במעיהם]** ואין ממצצות אותן מבשרן.

היינו, הדבורים מכניסות אותו לגופן ומוציאות את הדבש, והדבש אינו מתמצה מגופן אבל משתנה לגמרי, והצוף הנכנס הוא כמעוכל (בהיתר).

וכ"כ בערוך השלחן (סי' פא סעי' ט):

> ואי משום שנשתנו הרי אין לך שינוי יותר מדבש שמכניסים פרחים ומוציאין דבש...

וכן דברי המשנה ברורה (סימן רד ס"ק נ):

> הרי הוא כשאר דבש – דנתבאר בסי' ר"ב ס"ח דמברך עליו שהכל ולסימנא בעלמא נקטיה ובאמת אפילו החולקין בדבש תמרים מודו בדבש דבורים דאע"ג **דהדבורים מכניסין מי פירות לתוך גופן** ומוצצין מהן ועי"ז נעשה הדבש **מ"מ אין טעם הפירות נרגש כלל בהדבש** [ב"ח].

ומסבירו בשו"ת אגרות משה (חלק או"ח א' סימן סג ד"ה ומה שהקשה):

> ומה שהקשה ידידי בדבר דבש דבורים דכיון דאין טעם הפירות נרגש בהדבש כדאיתא במ"ב בשם הב"ח בסי' ר"ד סק"נ, מ"ט לא נאסר מדין דבר היוצא מן הטמא, איני רואה שום קושיא דאף שאין ממצות אותו מגופן כדאמר בטעם ההיתר דדבש בבכורות דף ז', **מ"מ ע"י שהיו עכ"פ בגוף הדבורים נאבד טעם הפירות שמצצו מהן**. וראיה גדולה דאף

דנאבד הטעם ע"י שהיו בגוף אינו משום שנכנס שם איזה טעם בגופו דהא בגמ' שם איתא במי רגלים של חמור שאף שודאי אין לו טעם המשקין ששתה מהם וגם נוסף בהו ע"י שבאו מגוף החמור שמעלו לירקונא, ומ"מ אמר שם לחד טעמא שלאו מגופיה מימצי, ולכן גם בדבש דבורים אף שלכו"ע אין ממצות אותו מגופן, עשה מה שהיו בגוף הדבורים לשנות טעם המי פירות.

וכ"כ בשו"ת ציץ אליעזר (חלק י"א סימן נט ד"ה וזה הא):

וזה הא בודאי ברור הדבר שגם גבי דבש דבורים גופיה **אין הכוונה שרק מובילות הדבש מהעשבים והפרחים אל כוורותיהם בבחינה לוקח מכאן ומעביר לכאן בלבד**, וכדכבר העיר מזה הפרי תואר בסי' פ"א סק"א, דאין הדעת מסכמת לזה דהעשב והטל מעצמם דבש נינהו דא"כ בא ונסחוט העשב עצמו שממנו רועה הדבורה ועושה הדבש ונחזי אי מצינא לאפוקי מכל העשבים טיפת דבש, **אלא ודאי דמאמצעות גוף הדבורה מתהוה הדבש מהעשב** עיי"ש.

ונראה שכוונתו לדברי הפרי תואר (שם):

ואית לן למידע דגם לדעת רמב"ם בהכרח לומר **דדובשא עכ"פ מבשיל ומתתקן בגוף הדבורה דלא מכחשינן המוחש** כיון שכן הו"ל למיסר לצד היותו שואב מלחות הדבורה ומשביח... ולא קא שרינן ליה אלא לצד דלא מבלע.

ד. בהמה שנתפטמה מדברים אסורים

ביו"ד (סי' ס ס"א) כתב הרמ"א:

בהמה שנתפטמה בדברים אסורים מותרת (מרדכי דיבמות פ' אלמנה לכ"ג)[3] אבל אם לא נתפטמה כל ימיה רק בדברים אסורים אסורה (תוס' דתמורה פ' כל האסורים).[4]

ונחלקו הש"ך והגר"א בהסבר המרדכי. הש"ך (ס"ק ה) כתב שלמרדכי מותר להאכילה לכתחילה בדברים האסורים ורק בכרשיני ע"ז אסור משום שאסורים בהנאה; וז"ל:

וכ"נ דעת האו"ה סוף כלל מ"ז דאפילו היכא דעיקר גדילתה היתה מן

3. מרדכי (יבמות פ"ז אות סו).
4. תוס' (תמורה לא ע"א ד"ה שינקה).

הבהמה הטמאה שרי **משום דמעוכל הוי כשרוף** וא"כ ה"ה נתגדלה כל ימיה רק בדברים האסורים דמותר.

והגר"א הסביר אף במרדכי משום זה וזה גורם, אבל אם נתפטמה כל ימיה באיסור – אסורה. והביא עוד מתוס' תמורה שהסתפקו בכך אם אסורה רק לגבוה או גם להדיוט והכריע לאיסור דאסורה אף להדיוט. ועי' בשפתי דעת.

ובערוה"ש (שם ס"ק ו) פסק כש"ך:

וא"כ י"ל דרק באיסור עכו"ם החמירו ולא בשארי איסורים או עכ"פ באיסורי הנאה החמירו ולא באיסורי אכילה שאין טעם לאסור שהרי המאכל נתעכל במעיה, **וכל גדולי האחרונים הסכימו להיתר** (ש"ך ופר"ח וכרו"פ ומהרי"ט וכנה"ג).

וכן הסיק (שם ה"ז) שרק באסורי עכו"ם אסור משום שהתורה אסרה אף פרש (=צואה) משום לא ידבק בידך וכו'. ולרמב"ם אף בכרשיני עכו"ם מותר לגבוה. וקדושת שביעית קלה מאסורי הנאה ואסורי אכילה וע"כ אין כלל לאסור את הדבש הנוצר ממנה.

סיכום

העולה מן הדברים, שלרוב דעות האחרונים, הדבש – אף ללא הסתמכות על "זה וזה גורם" – מותר לכתחילה, אף שבא מפרחים הקדושים בקדושת שביעית, מפני שנחשב למעוכל בגוף הדבורה. ואף לסוברים שלהתיר בהמה שנתפטמה מאוכל אסור צריך לסמוך על זו"ז גורם – בדבש יש גורמי היתר: חומרים מותרים שהדבורה מוסיפה לשם עשיית הדבש, ואף אם איננו סומכים על גורמי היתר שהדבורה מפרישה, ישנם פרחי היתר שהדבורה אספה מהם צוף. ובנוסף לכך ראוי לציין שרוב הראשונים נקטו להלכה שלא כרמב"ם והסתמכו על גזירת הכתוב להתיר דבש ולא על הטעם שאינו מתמצה מגופן (יו"ד סי' פא סעי' א וסעי' ח). ומכל הטעמים הללו נראה לענ"ד שהדבש מותר, ואינו קדוש בקדושת שביעית.[5]

---

5. בהסכמה לספרי (חבל נחלתו ח"ב) כתב הגר"ד ליאור שליט"א, רב העיר קרית-ארבע–חברון: "גם לענ"ד נראה שהנימוק שהמיץ שהם מצצו נחשב כמעוכל ופוקע ממנו דין קדושת שביעית כמו שמצינו גם לגבי דברים אחרים שאם בעלי חיים בולעים מאכל הוא נחשב למעוכל הן לגבי חמץ והן לגבי טומאת אוכלין עי' שו"ע או"ח סי' תסז סע' טז והגר"א שם. וכאן שזה מדרבנן ודאי שיש להחשיבו כמעוכל לכל השיטות".

הרב יואל פרידמן

מחלוקת המבי"ט והבית יוסף בעניין פירות הגוי בשביעית והפולמוס סביבה

הקדמה
א. איסורי מלאכות בקרקע הגוי לדעת ר' יוסף קארו
ב. האם דין ארץ ישראל כדין סוריא
ג. פולמוס השמיטה והמחלוקת בין המבי"ט לבין הבית יוסף
ד. היתר המבי"ט לעבוד בשדה של גוי
ה. הרקע למחלוקות בדיני מצוות התלויות בארץ בצפת
ו. המחלוקת בין ר' יהוסף אשכנזי לבין חכמי צפת בדין הפרשת תרו"מ בפירות הגוי
ז. האם המבי"ט חזר בו משיטתו
ח. האם הבית יוסף חזר בו משיטתו

הקדמה

במשך כמה עשרות שנים (לפחות בין השנים רצ"ב-של"ד 1532-1574) התווכחו ר' יוסף קארו ור' משה מטראני מסביב לשאלת קדושת שביעית בפירות הגוי, ובעיקר האם חייבים להפריש תרומות ומעשרות בפירות הגוי בשביעית כשאלו נתמרחו ע"י ישראל. המחלוקת הייתה האם אין קניין לגוי להפקיע את קדושתה של ארץ ישראל כפי שפוסק באופן פשוט הרמב"ם (וכך סבר ר' משה מטראני) או שמא בזמן הזה יש קניין. ברצוננו לעמוד על שתי נקודות במחלוקת זו, האחת בשיטתו של ר' יוסף קארו והאחרת בשיטתו של ר' משה מטראני.

א. איסורי מלאכות בקרקע הגוי לדעת ר' יוסף קארו

הרב קוק זצ"ל במבוא לשבת הארץ, עמ' 156, מסביר לדעת הרמב"ם עפ"י הפרשנות של ר' יוסף קארו, שכאשר הקרקע היא ביד הגוי באופן בסיסי דינה כסוריא, שהרי כן כתב הרמב"ם הל' תרומות פ"א ה"י:

> עכו"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעוה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים והכל מן התורה כאילו לא

> נמכרה לעכו"ם מעולם ויש קנין לעכו"ם בסוריא להפקיע מן המעשרות ומן השביעית כמו שיתבאר.

כלומר שלדעת הרמב"ם משמעות הדין ש"אין קניין" הוא רק לאחר שהישראל חוזר ולוקח את השדה מן הגוי, ובכה"ג אינה ככיבוש יחיד השווה לסוריא. ולפי"ז כאשר הקרקע היא ביד הגוי דינה כסוריא. ולכן שואל הרב זצ"ל: "ולמה לא תהיה העבודה מותרת לישראל, וכמו שבאמת כך היא שיטתם של רש"י הר"ח, הערוך תוספות לחד שינוייא, בעה"ת והלכות ארץ ישראל...?", והלא מוכח מדברי הרמב"ם בהלכות שמטה ויובל פ"ד הכ"ט, שרק כשגוי זרע הפירות מותרים, שהרי כן כתב הרמב"ם שם:

> עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו"ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם.

לכן מחדש הרב קוק זצ"ל שאיסורי המלאכות בקרקע הגוי, הן לדעת הרמב"ם והן לדעת ס' התרומה הם כששביעית מן התורה; כי אז לדעת הרמב"ם אסרו את העבודה בשביעית בקרקע הגוי כדי שהישראל לא יעבוד בתוך שדהו ולדעת ס' התרומה אסרו אם ההלכה היא שאין קניין.[1] אך בזמן הזה שלדעת רוב הפוסקים שביעית אינה אלא מדרבנן, גם לדעת הרמב"ם מותרות המלאכות בקרקע הגוי. ונראה שזוהי כוונת הרב קוק זצ"ל בס' שבת הארץ פ"ד הכ"ט:

> ויש אומרים שהפירות מותרין הם לגמרי, ואין נוהג בהם קדושת שביעית כלל משום שבזמן הזה דשביעית מדרבנן היא סומכין אנו על מי שסובר שיש קניין לנכרי לפחות כל זמן שהוא תחת ידו להפקיעו מקדושת שביעית...

ולכאורה שילב הרב קוק זצ"ל שני תירוצים של ר' יוסף קארו ועשה אותם אחד, כי המעיין בדברי שו"ת אבקת רוכל סי' כד, יראה שהם תירוצים נפרדים:

> [א] ואם באנו לדון יותר טעם יש לאומר שיש לו קנין להפקיע משביעית דקרא כתיב "והיתה שבת הארץ לכם לכם ולא לגוי".
> [ב] ועוד שהרמב"ם מפרש בפ"א מה' תרומות שמה שאמרו אין קנין לגוי בארץ להפקיע מן המצות היינו לענין שאם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד ולא /אלא/ הרי היא כאלו לא נמכרה לגוי

---

1. בס' התרומה, הל' א"י, הוצ' המכון, עמ' 71, שדין "אין עודרין" הוא רק למ"ד שקדשה לעת"ל ולכן אין קניין, אך להלכה שלא קדשה לעת"ל ויש קניין מותרות המלאכות בקרקע הגוי.

> מעולם אבל כמו זה ביד גוי מופקעת היא ומה שפירותיה חייבים במעשר אלא בשמריחם /בשמירחם/ ישראל דוקא...
> [ג] ועוד... הוא מיוסד ועל ששבת הארץ וקדושתה הם מן התורה בזמן הזה וזה איני /אינו/ שהרי כתב הרמב"ם בפ"ט מהל' שמטה דשמטת קרקע בזמן שאין היובל נוהג אינו אלא מדבריהם...

לפי תירוץ א' גם אם קיי"ל אין קניין אך שביעית אינו תלוי בדין זה כי גוי מופקע מדיני שביעית. תירוץ ב': לדעת הרמב"ם משמעות הקביעה שאין קניין היא רק לאחר שחזר הישראל וקנה את הקרקע מן הגוי, אך כשהקרקע היא ביד הגוי, לכו"ע יש קניין. תירוץ ג': בשביעית בזה"ז קיי"ל יש קניין. תירוץ ב' נעוץ בפרשנות דברי הרמב"ם שמתייחסים לדין שביעית דאורייתא ולדין הבסיסי שאין קניין, אלא שלדעת ר' יוסף קארו משמעות הדין היא רק לאחר שהקרקע חזרה לידי ישראל. לעומת זאת תירוץ ג' מתייחס לזמן הזה ואינו קשור לפרשנות הרמב"ם, ולמרות שהרמב"ם פוסק שאין קניין – בזמן הזה הדין שונה, ואמרינן יש קניין. קשה א"כ מדוע שילב הרב קוק זצ"ל את שני התירוצים יחד: "וי"א שבזמן הזה ששביעית מדרבנן... לפחות כל זמן שהוא תחת ידו..."?

אלא נראה שדבריו מתבארים מתוך הסיפא בשבת הארץ שם:

> ולפי סברא זו "יש שנראה להם" שאם הקרקע היא של נכרי – אין בה שום קדושת שביעית לא לעניין פירות שביעית ולא אפילו לעניין איסור עבודה, כיוון שכל זמן שהיא ביד נכרי קדושתה נפקעת ממנה בזמן הזה ששביעית היא דרבנן לדעת רבים.

"יש שנראה להם" – הכוונה לדברי הרב קוק עצמו שהציע במבוא (הובא לעיל) שאף לדעת הרמב"ם בשביעית בזמן הזה, מותרות המלאכות משום שכאשר הקרקע היא ביד הגוי הרי דינה כסוריא, אלא שכאשר שביעית דאורייתא גזרו חכמים שישראל לא יעשו מלאכות, אך בזה"ז התירו וכדלעיל.

לאור הנ"ל נראה לענ"ד להעיר על שתי ההוצאות של שבת הארץ: בהוצ' מכון התורה והארץ, עמ' 460, ממוקמת הערה 16 כציון למילים: "ולפי סברא זו יש שנראה להם" ומציינת את הכס"מ פ"ד הכ"ט ושו"ת אבקת רוכל סי' כד; אך בדברי הכס"מ ובשו"ת אבקת רוכל אין התייחסות להיתר המלאכות שמובא בהמשך. בהוצאת מוסד הרב קוק שהיא ההוצאה הקודמת של ס' שבת הארץ מובא הציון "שלא"[2] על תחילת הדברים: "ויש אומרים שהפירות מותרין הם לגמרי...", ואכן מתאים ציון מקור זה לדברי הכס"מ ושו"ת אבקת רוכל. אך הציון

---

2. ציוני המקורות של מרן הרב צבי יהודה קוק זצ"ל.

הבא אחריו לענ"ד אינו נכון בהוצ' מוסד הרב קוק ואילו בהוצ' המכון הוא אינו מדויק, שכן בציון המקור "שלב" (= הערה 18 בהוצ' המכון) מובאות הדעות של תוס' בגיטין סב, רש"י סנהדרין כו, ר"ח שם. דעות רש"י ותוס' מקבילות למה שכתב בספר התרומה, שבטלה קדושת הארץ כי קדושה שנייה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא ולכן קיי"ל יש קניין וכדלעיל, ולכן מותרות המלאכות בקרקע הגוי. אך זה אינו לפי מהלכו של ר' יוסף קארו בפרשנות הרמב"ם, ואינו יכול להיות מקור ל"ולפי סברא זו יש שנראה להם". וראיה לכך שבהמשך הדברים כתב הרב קוק זצ"ל: "כיוון שכל זמן שהיא ביד נכרי קדושתה נפקעת ממנה בזמן הזה..." וזה לא יכול להיאמר לדעת אלו הראשונים הסוברים שמשמעות אין קניין היא גם כאשר הקרקע היא ביד הגוי.[3] דברים אלו מתאימים רק לפרשנות שייחס ר' יוסף קארו לדברי הרמב"ם שכאשר הקרקע היא ביד הגוי "יש קניין".

סיכומם של דברים, דבריו של הרב קוק זצ"ל בס' שבת הארץ פ"ד הכ"ט מקבילים למה שכתב במבוא שם, ומבוססים על דעת ר' יוסף קארו בכס"מ ובשו"ת אבקת רוכל. הרב קוק זצ"ל משלב את שני התירוצים של ר' יוסף קארו, וטוען שאמנם כשהקרקע היא ביד הגוי קיי"ל יש קניין לעניין הפירות והמלאכות אסורות, אך בשביעית בזמן הזה המלאכות מותרות.

ב. האם דין ארץ ישראל כדין סוריא

היתר המכירה מבוסס הוא בעיקר על דעתו של ר' ברוך ב"ר יצחק בספר התרומה הל' א"י, אשר קבע שבזמן הזה נקטינן יש קניין. שיטתו היא כשיטת בעלי התוספות, הסוברים שקדושה שנייה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, והמחלוקת אם יש קניין או אין קניין לא הוכרעה בתלמוד הבבלי.[4] לאור הנ"ל הוא כותב (שם עמ' 67, 72):

> מיהו יש לומר דאפי' למאן דאמ' אין קניין היינו כי עומדת בקדושתה למאן דאמ' קדשה לעתיד לבא אבל כיון דלהלכה לא קדשה לעתיד לבא א"כ לכולי עלמ' יש קניין להפקיע מיד מעשר דרבנן... ומטעם זה

---

3. וכפי שכתב הרב קוק עצמו במבוא שם, עמ' 156: "ולדעת בעה"ת אין כאן שום איסור, דמוקי הא דאין עודרין עם נכרי דווקא למ"ד שביעית בזה"ז דאורייתא ואין קניין לנכרי להפקיע **וסובר שאינו מפקיע אפילו כשהיא תחת ידו**..."; והדברים מוכרחים, עי' ספר התרומה הל' א"י, הוצ' המכון, עמ' 72, הערה רח; תוס' ע"ז כא ע"א ד"ה הא; ועי' תורת הארץ (קליערס) ח"ב, תרצ"ד, עמ' מב.
4. ספר התרומה הל' א"י, שם, עמ' 83-86.

> נוכל לומ׳ דבשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע הגוי אפילו מדרבנן...

לדעתו כיוון שלא קדשה לעתיד לבוא – דין ארץ ישראל כדין סוריא, שבקרקע הגוי אין בפירות קדושת שביעית והמלאכות מותרות, כי יש קניין לגוי להפקיע כמבואר בגמ׳ גיטין מז ע״א.

הגרש״ז אויערבאך שדן בספרו מעדני ארץ על שביעית ביסודות היתר המכירה באריכות יתירה, רוצה לומר שיש הבדל גדול בין חידושו של ר׳ ברוך בספר התרומה לבין שיטת ר׳ יוסף קארו ופרשנותו בדעת הרמב״ם. כאמור ר׳ יוסף קארו הזכיר שלושה תירוצים מדוע יש לנקוט ״יש קניין״ ולפטור את הפירות מקדושת שביעית. אמנם אומר הגרש״ז אויערבאך, תירוציו של ר׳ יוסף קארו מועילים כדי להפקיע את קדושת שביעית מן הפירות אך אין הם מתירים לעשות מלאכות בקרקע הגוי. הוא מביא לכך כמה ראיות מדברי הרמב״ם עצמו, עליהם מבוססים תירוציו של ר׳ יוסף קארו. הרמב״ם הל׳ שמיטה ויובל פ״ד הכ״ט כתב:

> עכו״ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו״ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם.

מבואר שאין איסור ספיחין כי ״העכו״ם אינן מצווין״ ומותרים בעבודה ומכאן שעבודה על ידי ישראל אסורה למרות שמדובר בקרקע הגוי ולמרות שלפי פרשנותו של ר׳ יוסף קארו יש קניין במקרה זה. הוא מביא ראיה נוספת מדברי הרמב״ם בהל׳ תרומות פ״א ה״י. לאחר שביאר הרמב״ם, שבארץ ישראל אין קניין לגוי להפקיע, הוא כותב שדין סוריא שונה: ״ויש קנין לעכו״ם בסוריא להפקיע מן המעשרות ומן השביעית״. אילו נסבור שגם בארץ ישראל כשהקרקע היא ביד העכו״ם אין איסורי מלאכות, במה שונה דין סוריא מדין כל ארץ ישראל? ומכאן שבסוריא כשהקרקע היא ביד הגוי אין קדושת שביעית בפירות ואין גם איסורי מלאכות כי יש קניין, ואילו בארץ ישראל למרות שיש קניין כשהקרקע היא ביד הגוי (לפי פרשנותו של ר׳ יוסף קארו), אין קדושת שביעית בפירות אך יש איסורי מלאכות. הגרש״ז אויערבאך מסביר את ההבדל בין חידושו של ספר התרומה לבין חידושו של ר׳ יוסף קארו כך (מעדני ארץ, שביעית, ירושלים תשל״ב, עמ׳ עה):

> ונמצא לפי״ז דלדעת בעל ספר התרומה דסובר שקדושה בטלה שפיר אמרינן דמה שחייבו חכמים במעשר גם בזמן הזה הוא משום דהווה כאילו קדשו את הארץ מדרבנן גם בזמן הזה, ולכן כיוון שרק רבנן קדשוה הרי זה חשיב כסוריא דקדושתה קלה ויש קניין להפקיע, מה

> שאין כן לנידון דידן מסתבר **דאי אמרינן שביאת כולם לא מעלה ולא מוריד כלל בקדושת הארץ** אלא שדין התורה שלעניין מעשר אין הארץ מתחייבת אלא בביאת כולם נמצא דכיוון שרבנן חייבו בזמן הזה במעשר ואמרו שחייב גם בלא ביאת כולם אי אפשר כלל לחלק בין קרקע ישראל לקרקע עכו"ם...

היסוד ונקודת המוצא של ר' ברוך בספר התרומה הם שקדושה שנייה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, ולכן קדושת ארץ ישראל לעניין חיוב תרומות ומעשרות אינו חמור בזמן הזה יותר מסוריא, וכמו שבסוריא יש קניין לגוי להפקיע הוא הדין גם בארץ ישראל. לעומת זאת נקודת המוצא של ר' יוסף קארו היא שיטת הרמב"ם הסובר שקדושה שנייה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא, וחיוב שביעית הוא מדרבנן בגלל סיבה אחרת לגמרי: כי שביעית תלוי ביובל ותלוי בביאת כולכם, ממילא אין כאן קדושה קלה יותר של ארץ ישראל בזמן הזה אלא חסרון צדדי בהחלת חובת השביעית. לאור הנ"ל מסכם הגרש"ז אויערבאך (שם עמ' פ):

> וכמו כן נתבאר בבירור גמור שלאידך טעמי ההיתר וודאי שהוא רק לעניין הפירות אבל אי אפשר כלל להתיר על פיהם גם עבודת הקרקע אפילו אותן עבודות שהן רק מדרבנן, ונמצא שלעניין עבודת הקרקע עיקר ההיתר הוא רק על הספר התרומה שמסתפק[5] דאולי יש להתיר גם עבודת הארץ...

הרב קוק זצ"ל – שיטה אחרת עמו; לדעתו גם לדעת ר' יוסף קארו מותרות המלאכות בקרקע הגוי, והוא חולק על הגרש"ז אויערבאך בשתים:

כאמור הגרש"ז אויערבאך כתב (מעדני ארץ שם, עמ' 118) לדעת ר' יוסף קארו, שלמרות שיש קניין כאשר הקרקע היא ביד הגוי, אסור לישראל לעשות מלאכות, ולדעתו האיסור הוא מדאורייתא. הרב קוק זצ"ל (מבוא, עמ' 156) מודה שיש איסורי מלאכות במקרה זה, כפי שנראה מפ"ד הכ"ט של הרמב"ם, אך איסור זה אינו אלא מדרבנן:

> ...ולמה לא תהיה העבודה מותרת לישראל... ונראה שאסרו זה להרחיק את ישראל מעבודת השדה בשביעית, כדי שלא יבא לעבוד בשדהו שלו...

---

5. עי' ספר התרומה הל' ארץ ישראל, הוצ' מכון התורה והארץ, עמ' 67, הערה קפט, שדברי ספר התרומה אינם בגדר הספק.

הנקודה השנייה שחלוק הרב קוק זצ"ל על הגרשז"א היא בהבנת החיסרון של ביאת כולכם. הגרשז"א נזהר וכשמציין את ההבחנה בין דעת ס' התרומה לבין חידושו של ר' יוסף קארו, הוא כותב (מובא לעיל): "דאי אמרינן שביאת כולם לא מעלה ולא מוריד כלל בקדושת הארץ...". ואכן הרב קוק זצ"ל סובר שהחסרון של ביאת כולכם הוא חסרון מהותי שמעכב את קדושת ארץ ישראל, ולכן כמו שהקביעה שיש קניין מתירה מלאכות בסוריא הוא הדין גם בארץ ישראל בזמן הזה; וז"ל הרב קוק זצ"ל (מבוא, עמ' 146):[6]

> ותוכן הדבר הוא, שאין כל הקדושות שוות, וכשאנו מדברים באיזה עניין שנפקע חיובו **הרי זה נקרא שלגבי דידיה בטלה קדושת הארץ**... אלא אפי' להסוברים שקדושה שנייה קיימת... מ"מ בקדושה זו של שביעית יש קנין לנכרי להפקיע כיוון שקדושה זו היא מדרבנן...

ומעניין שדווקא ר' משה מטראני בשו"ת המבי"ט (ח"ב סי' סד) מסכים עם סברה זו של הרב קוק זצ"ל:

> וא"כ כיון דטעמא תלו הרמב"ם משום דכתיב גבי תרומה כי תבואו ביאת כולכם ולא מקצתכם **משמע דקדושת הארץ תליא בביאת הכל** ומה לי לתרומה או לשביעית...

כיוון שהרב קוק זצ"ל סובר שהחיסרון של ביאת כולכם הוא חסרון מהותי בקדושת ארץ ישראל, ממילא ההבחנה בין ארץ ישראל לסוריא אינה ברורה. כמו כן איסורי המלאכות כשהקרקע היא ביד הגוי אינם אלא מדרבנן, ולכן בזמן הזה יש מקום להקל. מובנים א"כ דברי הרב קוק זצ"ל שמשלב את שני התירוצים של ר' יוסף קארו בשו"ת אבקת רוכל, ולאורם מסיק בשבת הארץ (במבוא ובהלכה כמובא לעיל) שגם לדעת הרמב"ם עפ"י פרשנות ר' יוסף קארו, יש להתיר את המלאכות בקרקע הגוי.

אמנם נראה לדעת הרמב"ם, שלכו"ע אין דינה של ארץ ישראל לגמרי כדין סוריא. הוויכוח בין ר' יוסף קארו לבין ר' משה מטראני נסב בעיקר על חיוב תרומות ומעשרות בפירות של קרקע הגוי בשביעית, כשנתמרחו על ידי ישראל. לאחר עשרות שנים של וויכוח ביניהם ר' יוסף קארו ובית דינו גזרו חרם על מי שלא יפריש תרומות ומעשרות כמו בשאר שנים (שו"ת אבקת רוכל סי' כה):

> אמר יוסף קארו אחר שכתב החכ' הר' משה מטראני אגרת זאת השנית רצה לעשות מעשה כדבריו בשמטה שעברה ומיחו בידו ובשמטה זו

---

6. עיין גם במבוא לשבת הארץ שם, עמ' 84 ועי' עוד בס' התרומה שם, עמ' 68-69.

> שהיא שנת השל"ד... והכריזו בבתי כנסיות בגזרת נדוי שכלם יפרישו תרומות ומעשרות מפירות הגוי שנתמרחו ביד ישראל בשביעית כמו בשאר שנים.

כאמור, לדעת ר' יוסף קארו, אנו נוקטים יש קניין מן השלוש סיבות שהבאנו לעיל, ולכן אין קדושת שביעית בפירות הגוי. ולכאורה חרם זה הוא תמוה, שכן אם יש קניין ודין ארץ ישראל כדין סוריא, פירות הגוי צריכים להיות פטורים מתרומות ומעשרות גם בשאר שנים, כפי שמתבאר במס' גיטין מז ע"א וברמב"ם הל' תרומות פ"א הט"ו, וכפי שקובע ס' התרומה:[7]

> וטוב יותר על הכל לקנות מפירות שגדל בקרקע הגוי ומתבואות גוי דכיון דלא קדשה ואף בקרקע ישר' אין תרומ' (אפי') [רק] מדרבנן.

המסקנה היא שגם לדעת הרב קוק זצ"ל אליבא דר' יוסף קארו, כשהקרקע היא ביד הגוי ובזמן הזה – אין קדושת שביעית בפירות ואף אין איסורי מלאכות, מכל מקום אין דין ארץ ישראל כדין סוריא לגמרי, וחייבים בהפרשת תרומות ומעשרות כשהפירות נתמרחו על ידי ישראל.

ג. פולמוס השמיטה והמחלוקת בין המבי"ט לבין הבית יוסף

מפורסמים דבריו של החזון איש[8] והפולמוס סביבם, על כך שמרן ר' יוסף קארו חזר בו בסוף ימיו[9] מהוראתו שאין לנהוג קדושת שביעית בפירות הגוי.[10] ברצוננו להוכיח שההפך הוא הנכון, ולא רק שר' יוסף קארו לא חזר בו אלא שדווקא ר' משה מטראני הוא זה אשר חזר בו לפחות חלקית.

הפולמוס מסביב לדין פירות הגוי בשמיטה התקיים עשרות שנים. כבר משנת הרצ"ב ר' משה מטראני כותב אודותיו בשו"ת המבי"ט ח"א סי' יא, ושם הוא מביא ראיות רבות לכך שיש קדושת שביעית בפירות הגוי, ושאין בשנה זו חיוב תרומות ומעשרות גם בפירות הגוי שנתמרחו על ידי ישראל. בשנת רצ"ט (שו"ת המבי"ט ח"א סי' כא) הוא מסתייע בקונטרס של ר' שלמה שירליאו (פרשן הירושלמי) שסובר כמותו, ומביא את ראיותיו ומוסיף ראיות משלו. בשנת ש"כ

---

7. ספר התרומה שם, עמ' 79, הערה רמד.
8. החזו"א שביעית, סי' כ ס"ק ז ד"ה בדין ק"ש ושם ד"ה ודאתאן, עושה הבחנה בין דין קדושת שביעית בפירות הגוי לבין החיוב בתרומות ומעשרות בפירות הגוי שנתמרחו ע"י ישראל. לפי החזו"א ייתכן שדעתו האחרונה והחרם היו סביב שאלת תרומות ומעשרות בפירות הגוי שנתמרחו ע"י ישראל, אך חזר בו לגבי שאלת ק"ש בפירות הגוי.
9. עי' להלן בסוף המאמר.
10. על סמך דברי ר' אלעזר אזכרי בס' חרדים, וכן השל"ה עי' להלן בסוף המאמר.

או שנת שכ"א[11] ר' משה מטראני כותב תשובה נוספת ומתייחס לטיעוניו של ר' יוסף קארו:

> ועתה בשמט' זו ראיתי את החכם הה"ר יוסף נר"ו שהיה מורה להפריש תרומה ומעשר ושלח לי שאשלח לו תופס מה שכתבתי על ענין זה ושלחתי לו וכתב דחיות על הראיות אשר כתבתי ועל דברי המפרשים ז"ל כמו שכתבו בכתבו ואצלי הן דחיות כקש ואיני חושש להשיב על מה שטען עלי אלא על מה שטען על דברי המפרשים ז"ל...

ר' יוסף קארו אינו מביא בתשובותיו ראיות משלו, אלא דוחה את ראיות ר' משה מטראני בדחיות פשוטות [כגון שהמקורות שאותם מביא אינם מדברים על פירות הגוי אלא על פירות ישראל] ועיקר הדיון ביניהם הוא מסביב לפרשנות הרמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט וכן מסביב למה שכתב הכפתור ופרח והגהה שנמצאה בספרו לגבי פרשנות זו. ר' משה מטראני דוחה את דברי ר' יוסף קארו בתקיפות וטוען שדחיותיו אינן אלא "דחיות כקש". דברים חריפים עוד יותר הוא כותב בהמשך אותה תשובה:

> ולא ראיתי ולא עצרתי כ"ח שנים בד' שמטות ולא מצאתי שום מפרש או פוסק שיכתוב שפירות הגוי בא"י כשיתמרחו ע"י ישראל וכו' יהיו חייבים בתרומה ובמעשר אלא הרב הזה וגם הוא לא כתב כן אלא על מה שהבין בפשט לשון הרב שפירותיהם מותרי' הם מותרי' מכל וכל ואינו כן אלא שהם מותרי' לאוכלם בקדושת שביעית...

המו"מ שניהל ר' משה מטראני עם ר' יוסף קארו מרוכז בכרך א' של תשובות המבי"ט, ובכרכים הנוספים אנו רואים שדעתו מובעת בחריפות פחותה ואף נראה שטיעונים וסברות של ר' משה מטראני מתאימים לאלו של ר' יוסף קארו ומנוגדים לכאורה לדעתו הראשונית. ראוי לציין שאנו יוצאים מנקודת מוצא שהתשובות של המבי"ט מסודרות באופן כרונולוגי.[12] לאחר בדיקת התאריכים

---

11. "כח מעשה ידי הגדתי זה לי כ"ח שנים משנת הרצ"ב עד שנת השגי"ח..."; ועי' הרב מאיר מאזוז, "בעניין פירות של נכרים בשביעית" אור תורה שטו (ניסן תשנ"ד), עמ' תצ, שיש שרצו לומר שט"ס יש כאן, וצ"ל שנת השבי"ח, ודוחה דבריהם כי מנהג חכמי הספרדים להמציא גימטריה לסימן עפ"י פסוקי המקרא, ושנת השגי"ח מבוססת על הפסוק **מ**מכון **ש**בתו **ה**שגיח, וראשי התיבות משה, וכיוון לעצמו – ר' משה מטראני שהשגיח תמיד והתעסק בהלכות שביעית.

12. כך טוען מאיר בניהו, יוסף בחירי – מרן ר' יוסף קארו, ירושלים תשנ"א, עמ' פז, הערה 453; שם עמ' צא, הערה 469; אמנם ר' יוסף מטראני, בן המחבר מספר את כל התלאות שעברו על החיבור עד שהצליחו להדפיסו, והוא מציין: "ואני דרכו של הרב שמרתי ולא אט לסדרן

המובאים בתשובות, נראה שניתן לחלק את התשובות לשלוש תקופות: כרך א' – בין השנים רצ"ב-שכ"ב; כרך ב' – בין השנים שכ"ג-של"ג וכרך ג' – בין השנים של"ד-של"ט. ר' משה מטראני נפטר בשנת ש"מ.[13]

ד. היתר המבי"ט לעבוד בשדה של גוי

בחלק ב' סי' סד, ר' משה מטראני נשאל ע"י יהודי אחד ששכר קרקע מגוי לתקופה של עשר שנים, והיו לו אריסים גויים שעבדו בקרקע זו, ושאלתו האם מותר לתת לגויים אלו לעבוד בשנת השמיטה.[14] ר' משה מתיר אמנם בדוחק וכותב: "לא מצאתי תשובת היתר לשאלתך כי אם לדעת הפוסקים ז"ל אשר פסקו דשביעית בזמן הזה דרבנן..." בהיתרו הוא מתבסס על סוגיית הגמ' סנהדרין כו ע"א, שר' ינאי אמר "פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא", ובתוס' (סנהדרין שם, ד"ה משרבו) פירשו בין היתר שכיוון ששביעית מדרבנן מותר לעשות מלאכה באונס המלך. הוא מביא גם דעתו של ספר התרומה (ורש"י) שכיוון שקדושת ארץ ישראל בטלה, לכן שביעית בזמן הזה מדרבנן, ולכן מותר גם לישראל לעבוד בשדה של גוי מטעם "יש קניין לגוי להפקיע". והוא מסיק:

> וכיון דכל הני רבוותא דסברי תרומה בזמן הזה מדרבנן נראה דהוי מטעמא דלא קדשה לעתיד לבא כרבנן דרבי יוסי א"כ ה"ה נמי בשביעית לא קדשה והויא מדרבנן ויכולים לחרוש ולזרוע כשיש קצת אונס אעפ"י שאין אונס גמור אלא משום ארנונא כדפירש רש"י ז"ל...

ולכאורה פסק זה אינו תואם את העמדה שהציג ר' משה כנגד ר' יוסף קארו, שכיוון שאין קניין לגוי להפקיע, אזי פירות הגוי קדושים והמלאכות אסורות בשדה של גוי. ואמנם אילו הייתה זו התשובה היחידה היינו יכולים לומר שלמרות שהוא מזכיר את דעות רש"י וספר התרומה, הוא רק מתבסס עליהן כסניף להקל, ועיקר היתרו הוא על סמך דעת התוס' שהזכרנו שאינו מסביר את היתרו של ר' ינאי על סמך הדין של "יש קניין", אלא עצם העובדה ששביעית

בסדר הזמן והמפתח מחלקן להלכות..."; עם זאת ברור שהשו"ת אינו מחולק לנושאים ובאופן כללי נשמרת מסגרת הזמן, כפי שציינו.

13. בהקדמת הבן הבכור, ר' שלמה מטראני כתוב: "משנת הר"צ שהרצה דברים לפני הרב המובהק האלהי כמהר"ר יעקב בירב זללה"ה עד שנת מש"ה עבדי מת..."; ובהקדמה ר' יוסף מטראני כתוב: "בהתאסף ראש שבטי ישראל אל עמיו ז"ל שנת הש"מ בהלקח חן וכבוד מעל ראשי, אני הייתי נער קטן כבן י"ב".

14. תשובה מקבילה לזו עי' שו"ת המבי"ט ח"ג סי' מו.

דרבנן, די בה כדי להתיר מלאכות במקום אונס.[15] לכן בסוף התשובה הוא עושה הקבלה בין היתר השקאת בית השלחין בשביעית מחמת פסידא (מו"ק ב ע"ב) להיתר מלאכות כששביעית דרבנן (בזה"ז). לאור הנ"ל מובנת מסקנתו של ר' משה מטראני, שהוא לא חוזר בו מן הקביעה שיש קדושת שביעית בפירות הגוי:

> ומענין פירות שביעית שגדלו בשדה הגוי בא"י כתבתי בשמטות שעברו משנת הר"צב שהיתה שנת שמטה עד עתה כמה פעמים שהם חייבים בביעור כמו שהוא כתוב אצלי בארוכ' נאם המבי"ט חשון השכ"ז שנת שמטה.

ה. הרקע למחלוקות בדיני מצוות התלויות בארץ בצפת

הרקע לכל הפולמוסים והמחלוקות בנושאים הקשורים למצוות התלויות בארץ, היה שחכמי צפת הבינו שמוטלת עליהם האחריות לקבוע את ההלכה לדורות בנושאים שאין בהם מנהג ברור בגלל שעם ישראל לא ישב בארצו שנים רבות. לכן בעת חידוש ההתיישבות, לאחר גירוש ספרד, הם רצו לקבוע את ההלכה בדיני זרעים כרמב"ם "מרא דארץ ישראל".[16] כך מתבאר בתשובות ר' יוסף קארו, ולזאת מסכים בעיקרון גם ר' משה מטראני. הם התווכחו ביניהם בעיקר מהי הפרשנות הנכונה בדברי הרמב"ם. עם זאת נראה שר' משה מטראני היה פחות קיצוני בהליכה אחר הרמב"ם, מאשר ר' יוסף קארו. בתשובה באבקת רוכל (סי' כד) כותב ר' יוסף קארו:

> ומעתה יש לתמוה על שעלה על דעתו לחייב בביעור פירות שדה גוי שזרעה גוי אפי' אם היו כמה ראיות מאחר שרבינו שמשון מורה להיתר ואף מי שלא ראה דברי רבינו שמשון **מאחר שהרמב"ם הוא מאריה דארעא כתב להתיר היאך יעלה על דעת לאסור**...

לעומתו ר' משה מטראני בהחלט מתחשב בדעות בעלי התוספות לפחות בשאלות פרטיות שאינן נוגעות למנהג הכללי. לכן הוא לא נמנע מלהתיר לאותו יהודי להמשיך להתפרנס מקרקע הגוי וכדלעיל.

---

15. ראוי להעיר שהוא מסתמך גם על דעת הרמב"ם, וקובע לדעת הרמב"ם שיש תנאי מגביל בחיוב תרומות ומעשרות שצריך "ביאת כולכם", ולדעתו אם חסר תנאי זה יש פגם בקדושת הארץ וכדעת בעלי התוספות הסוברים שקדושה שנייה בטלה: "משמע דקדושת הארץ תליא בביאת הכל, ומה לי לתרומה או לשביעית...", ועי' לעיל לאחר ציון הערה 6.
16. בעניין זה עי' יצחק זאב כהנא, "הפולמוס מסביב קביעת ההכרע כהרמב"ם", סיני לז (תשט"ו), עמ' קנז-קס. ולגבי שאלות של הפרשת תרו"מ, עי' עמ' קסג, הערה 131.

ו. המחלוקת בין ר' יהוסף אשכנזי לבין חכמי צפת בדין הפרשת תרו"מ בפירות הגוי

מלבד הפולמוס הגדול בין המבי"ט לבין הבית יוסף מסביב לשאלת קדושת שביעית בפירות הגוי, היו בתקופה זו בצפת כמה מחלוקות ופולמוסים גדולים נוספים בנושאים הקשורים למצוות התלויות בארץ. הנושאים הנוספים שנידונו אז היו בדיני שביעית, בדיני תרומות ומעשרות ובדיני כלאיים, כפי שמתבאר בתשובת מהרשד"ם יו"ד סי' קצב[17] ובתשובות נוספות: א. חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בפירות הגוי (כדלהלן); ב. מניין שנות השמיטה;[18] ג. חיוב תרומות ומעשרות בשמן שומשמין וביין שהוכן מענבים של גוי;[19] ד. האם יש לחשוש משום כלאי הכרם בקניית ירק שגדל אצל הגוי.[20]

מי שעורר את כל המחלוקות הללו[21] בעיר צפת היה הרב יהוסף אשכנזי,[22] המכונה התנא מצפת.[23] הוא נולד בביהם ואולי בפראג עיר הבירה של מדינה זו, והיה חתן הרב של פראג ולאחר מכן של פוזנא וכל פולין, הרב אהרון ב"ר

---

17. בשנת של"ז ר' יהוסף אשכנזי אינו בין החיים, ולכן קורא לו המהרשד"ם סי' קצב, בברכת המתים: "וכמדומה לי שהחכם השואל ז"ל..."
18. עי' שו"ת מהרלב"ח סי' קמב.
19. עי' שו"ת המבי"ט ח"ב סי' קצו; ועי' שו"ת הרדב"ז ח"ו סי' ב' אלפים קז.
20. עי' שו"ת המבי"ט ח"ג סי' קכז; שו"ת מהרשד"ם יו"ד סי' קצג.
21. לפי הנראה בהיותו בפולין ר' יהוסף אשכנזי עורר מחלוקות נגד הרמב"ם ונגד לימוד הפילוסופיה, עי' במאמר הרב צבי הירש הלוי הורוביץ, "תולדות ר' יוסף אשכנזי התנא מצפת", סיני (תש"א), עמ' שיא-של, ובפרט בעמ' שטו-שטז, שכב-שכג; גרשם שלום, "ידיעות חדשות על ר' יוסף אשכנזי התנא מצפת", תרביץ כח (תשי"ט), עמ' 59-89.
22. ר' יהושע פאלק כהן בספרו דרישה על הטור יו"ד סי' שלא, כבר מעיד שר' יהוסף אשכנזי הוא העומד ומערער על קביעתם של רבני צפת שאין להפריש מפירות הגוי: "מהר"ר יוסף חתן מהר"ר אהרן אב"ד מפוזנא ז"ל"; וכ"כ הרב חיים סיתהון, ארץ חיים, ירושלים תש"ן, עמ' 398 (סי' שלא ס"ק ד); עי' שאול פנחס רבינוביץ, עקבות של חופש דעות ברבנות של פולין, ירושלים: האוניברסיטה העברית (קונטרסים לתלמידים), תשי"ט, עמ' 19 והערה 29; הרב הורוויץ, שם עמ' שכז והערה כו; בניהו, שם, עמ' פט הערה 461, שמביא הוכחה לכך גם מדברי ר' ניסים משה מזרחי (שו"ת אדמת קודש, ח"א יו"ד סי' כא) בשם מהר"ש גארמיזן שמעיד שהחכם המדובר הוא ר' יהוסף אשכנזי, והוא הוא השואל בתשובת המרשד"ם סי' קצב; וע"ע בהקדמת בניהו לשיטה למהר"ש גרמיזאן על סנהדרין עמ' ו-ז.
23. הוא נקרא גם ר' יוסף מווירונא, כדלהלן; על חסידותו חכמתו ותורתו של ר' יוסף אשכנזי, עי' א"מ לונץ, ירושלים ב (תרמ"ז; נדפ"מ ירושלים תשכ"ט), עמ' 145, במכתב של המקובל ר' שמעון בק בשנת שנ"ב: "יש כאן משניות ביד יורשי התנא האלהי **כמהר"ר יוסף מווירונא** שלא הניח כמותו בישראל בחסידות ועיון התלמוד והירושלמי והיה יודע כל שיתא סדרי משנה בעל פה...".

גרשון.[24] הרקע לכל המחלוקות היה סירובו של ר' יוסף אשכנזי לקבל את ההכרעה של חכמי צפת שהרמב"ם הוא מרא דארעא דישראל, ועל פיו ישק דבר בכל דיני זרעים. וכן כותב מהרשד"ם (שו"ת, יו"ד סי' קצב): "ומה שכתב הכותב לסייע עצמו בטענה הנזכרת שהרא"ש הוא רב שלנו האשכנזים...".

הנושא המרכזי עליו נחלקו היה סביב השאלה אם פירות הגוי חייבים בתרומות ומעשרות אם לאו. חכמי צפת הכריעו את המנהג עפ"י דעתו של הרמב"ם שמירוח הגוי פוטר,[25] ואין גזירת בעלי כיסין אלא במקרה שגוי הפריש תרומות ומעשרות מיזמתו, ולא כאשר הישראל קנה פירות מן הגוי.[26] לעומת זאת ר' יוסף אשכנזי טען עפ"י דעת בעלי התוספות שיש במקרה זה גזירת בעלי כיסין, וחייבים להפריש תרומות ומעשרות גם במקרה שאלו נתמרחו על ידי הגוי.[27] אין פלא איפה שאם מעיינים בתשובת ר' יוסף אשכנזי שנדפסה על ידי ר' בצלאל אשכנזי (שו"ת סי' ב)[28] נראה שכל ראיותיו הם מבעלי התוספות.[29]

---

24. עי' עליו במאמרו של הרב צבי הורוויץ, שם, עמ' שטז, הערה טז. ג' שלום, שם, מעיר על העובדה שהוא נקרא על שם חותנו, ועי' אפרים קופפר, "השגות מן חכם אחד על דברי החכם הר"ר יוסף בהק"ר יוסף הלועזי שכתב וקרא בקול גדול נגד הרמב"ם", ספר היובל קבץ על יד, סדרה חדשה ספר יא (כא) ח"א תשמ"ה, עמ' 219-220, שכיוון שאביו נפטר לפני שנולד נקרא על שם חותנו הרב אהרון.
25. רמב"ם הל' תרומות פ"א הי"א.
26. רמב"ם הל' תרומות פ"ד הט"ו.
27. זו דעת רוב הראשונים עד שפאת השולחן דמאי סי' טז ס"ק מ כתב: "ולדינא ס"ל לרבינו הגאון כבעלי התוספות והראב"ד דאחר מירוח הנכרי חייב מגזירת דבעלי כיסין ולשיטת כל הני רבותינו רש"י ותוס' והר"ש והרא"ש והראב"ד ורבינו הגאון והטור בסי' שלא דחייב מדרבנן...", ולכן כתב שיש למצוא היתר ופטור מחיוב הפרשה בפירות הגוי (מלבד דעת הרמב"ם) על סמך דעת בעל התרומה והגר"א שיש קניין לגוי להפקיע, ודין ארץ ישראל כסוריא ולכן אין גזירת בעלי כיסין.
28. עי' הרב הורוויץ, שם עמ' שז הערה כז; ר' בצלאל אשכנזי (שו"ת סי' א) ור' יהוסף אשכנזי (שו"ת ר' בצלאל אשכנזי סי' ב) מתווכחים על הגהה בדברי הר"ש דמאי פ"ה – בעניין הגהה זו, עי' מאיר בניהו, "הגהותיהם של רבי בצלאל אשכנזי ורבי יהוסף אשכנזי וטופס האב שלהם", אסופות א (תשמ"ז), עמ' צח-צט.
29. הוא נקט כדעת בעלי התוספות לחומרא: כפי שכתבנו לעיל בתחילת המאמר, הרבה מבעלי התוספות סוברים שאף קדושה שנייה בטלה, אך יש הסוברים כדעת הראב"ד שגם קדושה ראשונה לא בטלה ולכן חיוב תרומות ומעשרות ושביעית הם מדאורייתא, וכן נקט ר' יוסף אשכנזי. כמו כן בעלי התוספות לא הכריעו בשאלה אם יש קניין לגוי להפקיע אם לאו (עי' ס' התרומה הל' א"י, עמ' 83-86), ור' יוסף אשכנזי הכריע שאין קניין. גם לגבי שאלת בעלי כיסין הוא נקט כדעת בעלי התוספות שגזירה זו קיימת גם בפירות הגוי שנקנו על ידי ישראל.

לעומת זאת חכמי צפת, כאמור לעיל רצו לקבוע את ההלכה עפ"י דעת הרמב"ם.[30]

ר' משה מטראני עשה יד אחת עם ר' יוסף קארו והכריע אתו את השאלות הנ"ל עד שהם גזרו חרם על כל מי שיחמיר ויפריש תרומות ומעשרות בניגוד לדעת הרמב"ם.[31] הפולמוס הזה וגזירת החרם, הייתה בין השנים ש"ל – של"ב.[32] למרות שכאמור ר' משה מטראני הסכים עם ר' יוסף קארו בנוגע לחרם הנ"ל, אפשר לראות שוני ביניהם ביחס אל ר' יוסף אשכנזי וכת המחמירים להפריש תרומות ומעשרות בפירות הגוי. ר' יוסף קארו בכסף משנה (הל' תרומות פ"א הי"א) מתייחס לר' יוסף אשכנזי וקורא לו "מתחסד":

> והמנהג הפשוט בכל א"י כדברי רבינו ומימינו לא שמענו פוצה פה לחלוק על זה. ועתה קם חכם אחד ונראה לו **שהוא מתחסד** בעשותו הפך המנהג הפשוט ומעשר פירות שגדלו בקרקע העכו"ם ונגמרה מלאכתן ביד עכו"ם וגם מירחן עכו"ם. והולך ומפתה אחרים שיקבלו עליהם לעשות כדבריו. ונראה פשוט בעיני שראוי למנעם מזה משום לא תתגודדו ועוד שמאחר שבכל אלו המדינות קבלו עליהם לעשות כדברי רבינו [הרמב"ם]...

ואילו ר' משה מטראני (שו"ת המבי"ט ח"ב סי' קצו) קורא לכת של ר' יוסף אשכנזי "חסידים":

> שאלה נאספו לי חסידי' כורתי ברי' ומקיימים לשמור משפטי צדקות ה' ועושים משמרה למשמרתה של תורה **והם יראי חטא** ומתרחקים אפילו מספק ספיקא לחומרא **וכוונתם לשם שמים**....[33]

---

30. בתשובת ר' בצלאל אשכנזי (שו"ת סי' א) לקונטרס של ר' יוסף אשכנזי הוא כותב בתחילה: "ולכן אז התחלתי להשיב ידי על פסקו ז"ל ועל דבריו וביני ביני שמעתי בהתאסף ראשי עם יחד כל רבני הגליל ותלמידיהון ותלמידי תלמידיהון וגזרו גזירת נח"ש שעוד כל ימי עולם לא יעשר אדם לקוח מן העובדי כוכבים **אלא כמו שנהגו עד עתה על פי הרמב"ם ז"ל** וכמו שכתב הרב הגדול בעל כסף משנה ז"ל בפרק א' מה' תרומות ובאותו הקבוץ היו שני רבותי מהר"ר דוד בן אבי זמרה זצ"ל ומהר"ר ישראל די קוריאל זצ"ל לכן אני משכתי ידי כי מי יבא אחרי המלכים האלה את אשר כבר עשוהו...".

31. בתשובת המבי"ט ח"ב סי' קצו כתב: "אלא שכוונת החרם היה שלא לחדש שום דבר לחומרא כסברת החולקים על הרב ז"ל" (הרמב"ם).

32. ג' שלום, שם, עמ' 65 מוכיח מהכסף משנה הל' תרומות פ"א הי"א שהיה זה בין השנים של-שלב; מאיר בנייהו, שם עמ' פט (בשנת של"ב).

33. ובתשובה אחרת (ח"ג סי' קכז) בנוגע לעניין אחר קורא להם שוב ר' משה מטראני חסידים: "שאלה נאספו לי חסידים עושים משמרת למשמר התורה".

ז. האם המבי"ט חזר בו משיטתו

לאחר דברי הקדמה אלו, ברצוננו לעיין בתשובתו זו של המבי"ט בה הוא מנסה להוכיח שאין מקום להחמיר להפריש תרומות ומעשרות בפירות הגוי. הוא מסתייע הן מדברי הרמב"ם והן מדברי בעלי התוספות. כל המעיין בתשובה זו צריך להיות נפעם מן העובדה שהטיעונים שמביא ר' משה מטראני אינם מתאימים לשיטתו אלא לזו של ר' יוסף קארו. עד כדי כך שאילו בסופה הייתה חתימת ידו של ר' יוסף קארו אזי התשובה הייתה מובנת ומשתלבת עם שיטתו. אך למרבה ההפתעה תשובה זו חתומה בסופה ע"י ר' משה מטראני.

כאמור לעיל ר' יוסף קארו חלק על ר' משה מטראני בפרשנות הרמב"ם וטען שלוש טענות:

א. בשביעית יש דין מיוחד של "לכם לאכלה" ולא לגוי.
ב. אף שאנו נוקטים בעיקרון אין קניין לגוי להפקיע, אך משמעות הדין היא רק לאחר שהקרקע חזרה לידי הישראל, אך בעוד הקרקע ביד הגוי – יש קניין.
ג. גם אם נוקטים אין קניין בשביעית מדרבנן – ההלכה היא יש קניין.

והנה שתי הטענות האחרונות של ר' יוסף קארו שנדחו בתוקף על ידי ר' משה מטראני, מוצאים את מקומם בתשובת ר' משה כאשר הוא מנסה לשכנע את ר' יוסף אשכנזי על פטור הפרשת תרומות ומעשרות בפירות הגוי, וז"ל המבי"ט שם:

> וכל הדינים שכתב למעלה בפרק זה (הרמב"ם), נראה שהם בזמן שנוהגים התרומות והמעשרות מן התורה כמו מה שכתב גוי שקנה קרקע בארץ ישראל לא הפקיעה מן המצות אלא הרי היא בקדושתה לפיכך אם חזר ישראל ולקח ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש וכו' והכל מן התורה ע"כ דסבירא ליה דאין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מידי ישראל הקונה ממנו תרומה ומעשר **נראה דבזמן הזה** שמי שקונה מן הגוי שדה בארץ ישראל אינו חייב אלא מדרבנן **דכשהוא מדרבנן יש קנין כמו בסורי'** בזמן הבית ואם הוא ברשות הגוי אפילו בזמן הבית פטור מכלום **דיש קנין לגוי בעודו ברשותו** לפטור...

שני הטיעונים האחרונים שהבאנו לעיל לדעת ר' יוסף קארו בפרשנות הרמב"ם, מביא בתשובה זו ר' משה מטראני: 1. כיוון שחיוב תרומות ומעשרות בזמן הזה הוא רק מדרבנן, לכן גם אם בעיקרון אנו נוקטים אין קניין – בזמן הזה ההלכה היא שיש קניין (לעיל ב); 2. משמעות הדין שאין קניין לגוי להפקיע הוא רק כאשר הישראל חזר וקנה את הקרקע חזרה, אך בעודה ביד הגוי, יש קניין:

"ואם הוא ברשו' הגוי אפילו בזמן הבית פטור מכלום **דיש קנין לגוי בעודו ברשותו לפטור**". בנקודה זו האחרונה התווכחו ר' יוסף קארו ור' משה מטראני באריכות מרובה מסביב לפרשנות הרמב"ם ומסביב להגהה בספר כפתור ופרח, והנה לפתע אנו מוצאים את סברת ר' יוסף קארו בתשובת המבי"ט.

זאת ועוד ר' משה מטראני גם מסתייע מסברת ר' ברוך בספר התרומה (הל' א"י, עמ' 79), וטוען שלמרות שהסמ"ג (עשין קלג) כתב "כי תקנה גדולה לרבים בארץ ישראל בזמן הזה ליקח מתבואת העכו"ם **אחר שנגמר**", אזי ר' ברוך (שהוא המקור לדין זה) אינו מסייג את הפטור למקרה שהפירות נתמרחו על ידי הגוי, אלא הוא כותב את דינו גם במקרה שהפירות נתמרחו על ידי ישראל. ושוב אנו תמהים – למרות שהם לא התווכחו אלא מסביב לפרשנות הרמב"ם, אך סברתו של ספר התרומה מקבילה ודומה לסברתו של ר' יוסף קארו שבזמן הזה ההלכה היא שיש קניין, בפרט שכאמור ר' משה מטראני מסביר לדעת הרמב"ם שהחיסרון של ביאת כולכם הוא חסרון מהותי שמבטל את קדושת ארץ ישראל.[34]

למען ההגינות נאמר שהמבי"ט אמנם לא חזר בו לגמרי מן הדין, אך אין ספק שהוא החליש את עוצמת הוויכוח עם מתנגדיו ואף קיבל את טיעוניהם וכדלעיל. זאת אפשר לראות בתשובה נוספת של המבי"ט (ח"ג סי' מה). כאמור לעיל בתחילת הפולמוס הודה ר' משה מטראני שהמנהג הרווח אינו כדעתו והוא נימק זאת בשל הצרות הגלות וכדו'.[35] לקראת סיום הפולמוס, בשנת של"ד, ר' משה מטראני ניאות לכתוב הנחיות **לכמה בני תורה שמחמירים כדעתו**:

> בשמטה זאת שנת השל"ד אשר **יש כמה בעלי תורה יראי ה' ובעלי מעשה אשר נדבה לבם** לנהוג דיני שמטה נדרשתי מקצתם להורות להם באי זה אופן יתנהגו באכילת הפירות או תבואה שגדלו בא"י בקרקע ישראל ושגדלו בקרקע של גוי...

ובהמשך הוא כותב:

> ...מה שצריך ליזהר **מי שרוצה** לנהוג קדושה בפירות שביעית של גוי...

---

34. עי' ס' התרומה, הל' א"י, עמ' 68 הערה קפט.
35. שו"ת המבי"ט ח"א סי' כא: "לא נתפשט בארץ ישראל איסור פירות שביעית בקרקע של גויים גם שאינו מן התימה מה שלא נתפשט איסור כי בעונו' בדורות שעברו נדלדלו ישראל שבארץ הקדושה מהגזרות ומסים וארנוניות עד שכמעט ח"ו נשתכחה תורת ארץ ישר' מפיהם".

אמנם נכון, וכפי שכתבנו לעיל שהוא אינו משנה את דעתו לגמרי והוא מסיק:

> ולענין תרומות ומעשרות אין שום דין תרומה ומעשר בשנה שמטה אפילו בשל גוי אפילו מירחן ישראל כמו היין וכמו שכתבתי בכמה פעמים בשמטות שעברו...

ח. האם הבית יוסף חוזר בו משיטתו

ברצוננו לסיים את הפרק הזה במה שפתחנו. בסוף תשובת ר' יוסף קארו סי' כה מעידים הרב משה גאלנטי והרב שם טוב עטיא שהתשובה הנ"ל היא מכתב ידו של ר' יוסף קארו:

> הכרנו וידענו שנדפס[36] מכתב ידו של מורינו הרב והיא כתיבת ידו ממש וכל הנזכר אות באות חתמנו שמותנו משה גאלנטי... ראיתי... נאם הצעיר שם טוב עטיא.

מאיר בנייהו[37] טוען שלפי הנראה בשנת שמ"א, לאחר פטירת ר' יוסף קארו ור' משה מטראני חזר פולמוס השמיטה ונידון בבית הדין, ולכן ר' משה גאלנטי ור' שם טוב עטייא העידו על כתב ידו של ר' יוסף קארו. למרות העדות המפורשת על תשובת ר' יוסף קארו משנת של"ד, טען החזון איש שר' יוסף קארו חזר בו בסוף ימיו, וז"ל החזו"א (שביעית סי' כ ס"ק ז):

> והנה החרדים עמד בשנת שמ"ח והיא שמיטה השני' אחרי שנת של"ד ואילו גזרו חכמים באיסור ח' לעשר, בודאי לא היה הדבר משתנה בשנת שמ"ח, והחרדים מעיד וכן עמא דבר, ואין ידוע לו כלל איסור ואדרבא אומר שמרן חזר בו בסוף ימיו, וזה מכחיש בהחלט מה שנדפס באבקת רוכל שהכריזו איסור בשנת של"ד, ועל הדפוס אין לסמוך שנדפס אחרי שנים רבות והט"ס מצויות ואפשר שצ"ל שכ"ז והחילוף בין כ' לל' מצוי' וכן בין ד' לז', או שלא היה כת"י מרן כלל ולא ידענו מי כתבה וכתבה אחר מפי השמועה, סוף דבר עדותן של החרדים והשל"ה שהיו במקומו של הב"י וסמוכין כל כך למרן אי אפשר להכחיש, ונמצא דהפאה"ש קבע המנהג להקל נגד המנהג הקדום להחמיר.

---

36. ועי' הרב מאיר מאזוז, "בעניין פירות של נכרים בשביעית", אור תורה שטו (ניסן תשנ"ד), עמ' תצ, שצ"ל "שנטפס", כלומר הועתק אות באות מכ"י של מרן, וכן הוא בברכי יוסף, ולא ייתכן "שנדפס", שכן שו"ת אבקת רוכל נדפס כמאתיים שנה לאחר מכן.
37. מאיר בנייהו, שם, עמ' צה, הערה 489.

דברים אלו של החזון איש[38] תמוהים מאוד מכמה סיבות:

א. השל"ה[39] אינו מעיד עדות עצמאית אלא מצטט מדברי ר' אלעזר אזכרי בס' חרדים.

ב. הסמך היחיד של החזון איש הוא עדותו של ר' אלעזר אזכרי. וז"ל ר' אלעזר אזכרי משנת שמ"ח:[40]

> וכן היה נוהג ומנהיג גדול הדור מהר"ר משה מטראני ז"ל גם גדול הדור כבוד מהר"ר ר' יוסף קארו זצ"ל בסוף ימיו כשחבר שלחן ערוך כתב סתם שנת השמיטה אין בה לא תרומות ולא מעשרות ולא חלק בין פירות הנכרי לפירות ישראל וכן עמא דבר.

אם אכן ר' אלעזר אזכרי היה יודע מעדות שמיעה שר' יוסף קארו חזר בו בסוף ימיו, הוא לא היה מביא ראיה קלושה המבוססת על דיוק בדברי השולחן ערוך.

ג. הראיה מן הדיוק בשו"ע היא אכן קלושה, שכן ידוע שר' יוסף קארו לא כתב דברים עצמאיים במצוות התלוית בארץ, אלא העתיק את דברי הרמב"ם,[41] לכן הדיוק מכך שר' יוסף קארו לא הוסיף דין שביעית בפירות הגוי, הוא חלש. להלן דברי השו"ע יו"ד סי' שלא סעי' יט המקבילים לדברי הרמב"ם הל' מתנות עניים פ"ו ה"ד:

שולחן ערוך יורה דעה סימן שלא	רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ו
שנת השמיטה כולה הפקר ואין בה לא תרומה ולא מעשרות כלל. ובחוצה לארץ שאין בה שמטת קרקע, מפרישין בשנת השמטה בארץ מצרים ובעמון ומואב מעשר ראשון ומעשר עני. ובארץ שנער, מפרישין בה מעשר שני,	[ה] שנת השמטה כולה הפקר ואין בה לא תרומה ולא מעשרות כלל לא ראשון ולא שני ולא מעשר עני, ובחוצה לארץ שאין בה שמטת קרקע מפרישין בארץ מצרים ובעמון ובמואב מעשר ראשון ומעשר עני, מפני

38. ראוי לציין גם שיש לתמוה על החזו"א, שביעית סי' כ ס"ק ז וכן סי' ד ס"ק ד, שכתב שדעת הגר"א היא שאין קניין בזה"ז על סמך ביאורו לירושלמי ובניגוד לביאורו לשולחן ערוך למרות שבחזו"א ערלה סי' ב ס"ק ה, הוא כותב שיש להעדיף ולסמוך על ביאור הגר"א לשו"ע: "ודברי הגר"א בביאורו הן עיקר שהן כת"י הגר"א ז"ל".
39. הרב ישעיהו הלוי הורוויץ, שני לוחות הברית, בשנת שפ"ג, דף נז ע"ב.
40. ס' חרדים, דיני מצוות התלויות בארץ פרק ז.
41. אולי כדי להודיענו שהרמב"ם הוא מרא דארץ ישראל, ועליו סומכים בדיני זרעים, כפי שכתב באבקת רוכל סוף סי' כד.

כמו ברוב השנים. ושנת השמטה האמיתית היתה שנת השי"ג	שהארצות אלו קרובות לארץ ישראל כדי שיהיו עניי ישראל נסמכין עליה בשביעית, והלכה למשה מסיני שיהיו מפרישים בארץ עמון ומואב מעשר עני בשביעית, אבל בארץ שנער מפרישין בשביעית מעשר שני כסדר רוב השנים.

ד. השולחן ערוך לא נכתב בסוף ימיו, שנת של"ה, אלא עשרים שנה לפני כן כפי שמביא הרב מימון[42] מעדות של ר' יוסף קארו עצמו בסוף שו"ע או"ח, דפוס ראשון, כי בשנת חשב"ה (שט"ו) גמר את ספרו בכפר ביריה.

ה. בסעי' הנידון בשו"ע יו"ד סי' שלא כותב ר' יוסף קארו: "ושנת השמטה האמיתית היתה שנת השי"ג", ולכן דברים אלו של ר' יוסף קארו אינם מסוף ימיו אלא משנת שי"ג.

ו. כבר כתבו חכמים רבים, שאילו נקבל את עדותו זו של ר' אלעזר אזכרי נמצא שר' יוסף קארו חזר בו לפחות שלוש או ארבע פעמים: לפני שנת שי"ג הוא סבר שאין ק"ש בפירות הגוי וחלק על המבי"ט,[43] ובשנת שי"ג הוא חזר בו וסבר שיש ק"ש בפירות הגוי (עפ"י הדיוק של ר' אלעזר אזכרי) ובשנת שכ"ז הוא סבר שאין קדושת שביעית בפירות הגוי (לפי התיקון של החזו"א בעדות ר' משה גאלנטי) ושוב חזר בו בסוף ימיו.[44]

---

42. הרב מימון, "מדי חודש בחודשו", סיני נ (תשכ"ב) עמ' שסז; ועי' הרב מאיר מאזוז, "בעניין פירות של נכרים בשביעית" אור תורה שטו (ניסן תשנ"ד), עמ' תפח, שרבי יוסף קארו סיים את כתיבת חלק יו"ד בתמוז שט"ז. דפוס הראשון של שו"ע היה בחייו של ר' יוסף קארו בשנת שכ"ה בויניציה.

43. תשובות המבי"ט הן משנות רצ"ב, רצ"ט ואילך ותשובות אלו מודפסות ומשולבות גם בשו"ת אבקת רוכל של ר' יוסף קארו (סי' כא-כה), לכן נראה שר' יוסף קארו חלק על המבי"ט כבר משנת רצ"ב.

44. בעניין חזרתו או אי חזרתו של מרן, עי' עוד ברכי יוסף, יו"ד סי' שלא ס"ק ט; פאת השולחן סי' כג; הרב חיים סיתהון, ארץ חיים, ירושלים תש"ן, עמ' 414-417; הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה א, עמ' רלג-רלד; הרב עבדיה יוסף, "בענין היתר מכירת קרקעות בשביעית", מנחת אהרון (שויקא), תשמ"א עמ' 75-76 (נדפס שוב ע"י הרב יצחק יוסף, ס' השביעית והלכותיה, תשנ"ג, עמ' 41-42); הרב מאיר מאזוז, שם, עמ' תפז-תצב, ובפרט בעמ' תפח.

הרב צבי הלוי הורוויץ שם, עמ' של הערה לח, מוכיח שר' אלעזר אזכרי היה תלמידו של ר' יהוסף אשכנזי. ראייתו מהספד שנשא בנו של הרב יוסף אשכנזי, הרב נפתלי אשכנזי מצפת על ר' אלעזר אזכרי וכן כתוב בס' אמרי שפר ויניציה שס"א, דף קסז:

> דרוש להספד שדרשתי כאשר שמעתי ותרגז בטני שנכחדו שלושת הרועים עמודי הגולה חסידי עליון הלא המה בנן של קדושים הרב הדיין המציין כמהר"ר יעקב ן' רב[45] ז"ל הבקי ובחדרי התורה החסיד העניו **מתלמידיו של א"א כהר"ר אלעזר אזיקרי זצלה"ה**[46] והחכם הנעלה כמהר"ר יעקב איל מצרי אבולפייא זצ"ל תנצב"ה ונתבקשו בישיבה של מעלה בארצות החיים עיר צפת תובב"א.

אם אכן נכונים דבריו של הרב הורוויץ, שר' אלעזר אזכרי היה תלמידו של ר' יוסף אשכנזי, אין פלא שהוא דימה שר' יוסף קארו חזר בו בסוף ימיו, כדי לקבוע את ההלכה כרבו[47] וכמבי"ט לפחות בהקשר לפירות הגוי בשביעית, ביישוב המתחדש בארץ ישראל שלאחר גירוש ספרד, בדיוק כפי שדימה כן החזון איש כדי לקבוע את המנהג בהלכות שביעית בארץ ישראל ביישוב המתחדש בארץ ישראל בתקופתנו אנו.

---

45. הוא ר' יעקב בירב השני, נכדו של ר' יעקב בירב שהסמיך גם את ר' אלעזר אזכרי, עי' במבוא לתלמוד הירושלמי, מסכת ביצה, מהד' פרנצוס, ניו יורק: בית המדרש לרבנים באמריקה, תשנ"ה, עמ' 51 הערה 5.
46. עי' דוד תמר, "לבירור שנת פטירתם של גדולי חכמי ארץ ישראל ותורכיה", סיני ע (תשל"ב), עמ' רלג-רלד, שלמד מספר אמרי שפר הנ"ל, שר' אלעזר אזכרי נפטר בשנת תש"ס.
47. ויש לציין שר' אלעזר אזכרי כותב שלדעת הרמב"ם שביעית בזמן הזה מדאורייתא, כי קדושה שנייה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא, ובכך חולק לחומרא הן על ר' יוסף קארו והן על ר' משה מטראני, ומתאימים הדברים לשיטתו של ר' יוסף אשכנזי.

הרב יואל פרידמן

ביעור פירות של אוצר בית דין

הקדמה
א. ביאור המשנה
ב. ביאור התוספתא
ג. הבחנה בין הלוקח פירות של אוצר בי״ד לפני הביעור לבין הלוקח לאחר הביעור
ד. ביאור נוסף בתוספתא
ה. לא ביערו בשעת הביעור
סיכום

הקדמה

הראשונים נחלקו בהבנת מהותו של הביעור: לדעת הרמב״ם (פ״ז ה״ג) הביעור הוא **שריפתו ואיבודו** של הפרי, הרמב״ן (ויקרא כה, ז) והר״ש (שביעית פ״ט מ״ח) סוברים שהביעור הוא **הפקר** הפירות.

לדעת הרמב״ם וודאי שאוצר בי״ד[1] אינו פטור מחובת הביעור והלוקח פירות שביעית מאוצר בי״ד – חייב לבערם בעת עונת הביעור. אך לדעה השניה ולפי מה שאנו נוהגים להלכה שמשמעות הביעור היא הפקר, נשאלת השאלה האם פירות של אוצר בית דין חייבים בביעור אם לאו.

יש להתייחס לשני מקרים:

1. פירות שנלקחו מאוצר בית דין **לפני** זמן הביעור.
2. פירות שנלקחו מאוצר בית דין **לאחר** זמן הביעור.[2]

כמו כן בעיוננו זה, נרצה לבאר את התוספתא (שביעית פ״ח ה״א-ה״ב) ובמה היא שונה מהמשנה (שביעית, פ״ט מ״ח); מדוע מחלוקת התנאים המתייחסת

---

1. איננו נכנסים כאן לדיון מהי דעת הרמב״ם בהקשר לאוצר בי״ד, עי׳ בהערת מו״ר הרה״ג שאול ישראלי זצ״ל (התורה והארץ ח״ג עמ׳ 180), ועי׳ במאמר הרב אהוד אחיטוב (התורה והארץ ח״ו עמ׳ 402-404).
2. מקרה זה שכיח הוא כיוון שיש היום אפשרויות שונות של איסום פירות, ומצוי שאוצר בי״ד מחלק פירות אלו אשר כבר התכלו והרקיבו בשטח הפתוח.

לפירות לאחר הביעור מובאת בתוספתא כהמשך לדין אוצר בית דין בניגוד לאותה מחלוקת במשנה המובאת בסתמא ובלא קשר לאוצר בי"ד.

א. ביאור המשנה

נאמר במשנה (שם):

> מי שהיו לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור מחלק מזון שלש סעודות לכל אחד ואחד ועניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור.

היה מקום לפרש "הגיע שעת הביעור... עניים אוכלים לאחר הביעור" כלומר שהם אוכלים גם **לאחר שהגיע שעת הביעור**. כאמור קיי"ל כדעת הרמב"ן ודעימיה שמהות הביעור היא הפקר,[3] וז"ל הרמב"ן (שם):

> ואינו אלא שהוא צריך לבערם מרשותו ולהפקירם לעניים ולכל אדם כענין ביערתי הקודש מן הבית וכן שנינו העניים אוכלין **אחר** הביעור...

לאחר שהרמב"ן מפרש שהמושג ביעור – משמעותו הפקר כפי שמצאנו גם בהקשר לביעור מעשרות מביא הרמב"ן את המשנה: "וכן שנינו העניים אוכלין אחר הביעור", וודאי כוונתו שהעניים אוכלים לאחר ביצוע הביעור דהיינו הפקר.

יש להוכיח כן גם מדברי הר"ש למשנה שמביא את הירושלמי "ולכך הורה ר' יאשיה לר' יצחק שיראה לשלושה אוהביו ויפקיר בפניהן ולא בפני כל אדם..." ומוסיף הר"ש: "וכל הני סברי כר' יוסי דנימוקו עמו ושרי אף לעשירים"; מוכח א"כ שר' יוסי סובר שהפירות מותרים אף לעשירים לאחר שבוצע ההפקר. היוצא מהנ"ל שהפירוש המסתבר במשנה ל"אוכלין אחר הביעור" הוא שאוכלים לאחר שביצעו את הביעור (ההפקר).

---

3. לדעת הרמב"ם הסובר שמשמעות הביעור היא שריפת הפירות ייתכן לפרש "לאחר הביעור" לאחר שהגיע שעת הביעור אף שקשה מדוע יותר לעניים לאכול לאחר שהיו צריכים לשרוף את הפירות (עי' להלן תחילת פרק ה'). לכן מסתבר יותר, גם לדעת הרמב"ם, לפרש "אוכלים לאחר הביעור" – **לאחר שביצעו את הביעור**. לפי"ז לדעת הרמב"ם נצטרך להסביר שבזה גופא נחלקו ר' יהודה ור' יוסי: לדעת ר' יהודה הביעור הוא הפקר ורק העניים אוכלים לאחר ההפקר, ולדעת ר' יוסי הביעור הוא שריפה וכשיטתו פוסק הרמב"ם, אך גירסתו היא (עי' פיהמ"ש הר' קאפח הוצ' מוסה"ק): "אחד עניים ואחד עשירים **אין אוכלין** אחר הביעור".

ב. ביאור התוספתא

בתוספתא (שם) נאמר:

> בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודו' והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין פועלין עודרין אותן ועושין אותן דבילה וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר... הגיע שעת הביעור עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי ר' יהודה, ר' יוסי אומ' אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור, ר' שמעון אומ' עשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור
>
> מי שיש לו פירות לחלק מחלקן לעניים מי שיש לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור מחלק מהן לשכניו ולקרוביו וליודעיו ומוציא ומניח על ביתו ואומ' אחינו בית ישראל כל מי שצריך ליטול יבא ויטול חוזר ומכניס לתוך ביתו ואוכל והולך עד שעה שיכלו.

גם בתוספתא נראה לפרש את המילים "אוכלין לאחר הביעור" כמו שהבאנו לעיל בפירוש המשנה – **אוכלים לאחר ביצוע ההפקר**. ויש להוכיח כן מדברי התוס' (ע"ז סב ע"ב ד"ה יזפי) שהתייחסו בפירוש לתוספתא זו. התוס' מבארים את הגמ' (ע"ז שם) האומרת שדבי ר' ינאי לוו פירות שביעית מן העניים ופרעו להם בשמינית, ונידון שם האם יש לפירות אלו דין חליפי שביעית אם לאו. רש"י מפרש: "יזפי פירי שביעית. קודם זמן הביעור. ופרעי להו בשמינית: אשתכח דאכלי עניים בשמינית אחר הביעור חליפי פירות שביעית". וע"כ שאלו תוס' מה בכך שהעניים אוכלים פירות שביעית לאחר הביעור הלא לכו"ע (בין לר' יוסי ובין לר' יהודה) מותר לעניים לאכול פירות שביעית לאחר הביעור **כמבואר בתוספתא**. מיישבים התוס' (תירוץ א'): "צריך לפרש שהאיסור היה שהיו אוכלים אותם בחזקת שלהם..." ונראה שהכוונה שמותר לעניים לאכול לאחר הביעור, אך זאת רק **לאחר ההפקר** באופן שאינו שלהם, אבל בלא הפקר "ובחזקת שלהם" אסור אף לעניים.

לאור הנ"ל ישנם שלושה קשיים בדברי התוספתא:

1. מה הקשר בין מחלוקתם של ר' יהודה ור' יוסי לתיאור תקנת אוצר בית דין?
2. לשיטת הרמב"ן (שם) שאין צורך לבער פירות של אוצר בית דין, כי הם נחשבים כמבוערים (וכדלהלן), האם המילים "אוכלין לאחר הביעור" מתפרשים לאחר ביצוע הביעור או בלעדיו?

3. לר' שמעון, שבוודאי מדבר על פירות של אוצר בית דין, במה שונה דעתו מדעות התנאים הקודמים לו; והאם הוא מתיר לעשירים לאחר ביצוע הביעור או בלעדיו?

את הקושי הראשון בדברי התוספתא: מה הקשר בין מחלוקתם של ר' יהודה ור' יוסי לתיאור תקנת אוצר בית דין? היה מקום לפרש שאכן אין קשר ביניהם, תחילת התוספתא מתארת מהו אוצר בי"ד, ומחלוקת ר' יהודה ור' יוסי אינה מתייחסת לאוצר בי"ד אלא לפירות של האדם הפרטי כמו במשנה. לפי זה רק ר"ש עוסק בפירות של אוצר בי"ד, ובפירות אלו הוא אומר שמותר לעניים ולעשירים לאחר הביעור. **אך לא נראה לנתק בין אוצר ביה"ד לבין מחלוקת ר' יהודה ור' יוסי** כיוון ששטף דברי התוספתא המתייחסים מתחילתם לאוצר בי"ד[4] מורים על כך שיש קשר ביניהם. ייתכן שניתן להוכיח מהרשב"ש (שו"ת סי' רנח) שהבין שמח' ר' יהודה ור' יוסי קשורה לתקנת אוצר בי"ד, שכן הוא מוכיח מהתוספתא שכמו שמותר להעמיד שומרים עבור העניים כך מותר להעמיד שומרים בגנות ובפרדסים בכדי למנוע כניסת גויים. וע"כ מוכיח זאת מדברי ר' יהודה שסובר שפירות אוצר בי"ד מותרים רק לעניים לאחר הביעור, עי"ש וצ"ע.

החסדי דוד (לתוספתא שם) בוודאי הבין כך את התוספתא והוא מסביר את מחלוקת התנאים שבתוספתא כהמשך ישיר לתקנת אוצר בי"ד. הוא יוצא משלוש נקודות מוצא:

1. מחלוקת התנאים מתייחסת לפירות של אוצר בי"ד כמשתמע מדברי התוספתא (בניגוד למשנה).
2. אוצר בי"ד הוא אגודה של אנשים, שהבי"ד מייצג אותם ובאוצר בי"ד של העיר הפירות שייכים לכל אחד מתושבי העיר.
3. יש מעליותא בפירות של אוצר בי"ד על פני פירות של אדם פרטי בכך שכל הפירות מעורבים יחד וכדלהלן.

---

4. אמנם בתוספתא בדפוסים המקובלים וכן בתוספתא חסדי דוד חילקו המסדרים את התוספתא הנ"ל לארבע הלכות באופן שמח' ר' יהודה ור' יוסי מנותקת מתחילת התוספתא העוסקת באוצר בי"ד. אך בהוצ' צוקרמנדל וליברמן שהשתמשו בכת"י (ע' וו') חילקו אותן לשתי הלכות: נושא אוצר בי"ד ומח' ר' יהודה עד דעת ר"ש ואח"כ הביעור של האדם הפרטי – "מי שיש לו פירות... ואומ' אחינו בית ישראל...". ולפי"ז מח' ר' יוסי ור' יהודה הוא חלק מעניין אוצר בי"ד. אמנם במבוא של הר' שאול ליברמן (תוספתא כפשוטה זרעים א עמ' כב) כתב שיש להתחשב רק במידה מועטה בחלוקה לפיסקאות שבתוספתא.

החסדי דוד מסביר שהן ר' יהודה והן ר"ש מסכימים שבפירות של אדם פרטי רק העניים אוכלים לאחר הביעור. ומחלוקתם היא בפירות של אוצר בי"ד – לדעת ר' יהודה רק העניים אוכלים ולדעת ר"ש אף העשירים אוכלים, כיוון שפירותיו של העשיר, מעורבים עם פירות השייכים לתושבים האחרים של העיר, ולכן בטל ברובא.

לענ"ד הסברו של החסדי דוד מוקשה שכן לדעתו לא מובן במה חולקים ר' יוסי ור' שמעון? ויש לומר שר"ש סובר אמנם שאף העשירים אוכלים לאחר הביעור, אך זאת רק בפירות של אוצר בי"ד (ובזה נחלק על ר' יהודה) ור' יוסי סובר שהעשירים אוכלים לאחר הביעור גם בפירות של אדם פרטי. אלא שפירוש זה קשה מאד מכמה סיבות: קשה מאד לקבל שר' יהודה מדבר על פירות של אוצר בי"ד ור' יוסי החולק עליו בהמשכה של התוספתא מדבר רק על פירות אדם פרטי. ועוד קשה, אם החסדי דוד מקבל את הנחתו של הרמב"ן שפירות של אוצר בי"ד הרי הם כמבוערים ואין צורך להפקירם, א"כ דברי ר' יהודה: "אוכלין אחר הביעור" פירושם שהעניים אוכלים לאחר שעת הביעור בלא הפקר שכן באוצר בי"ד עסקינן! וזה לא ייתכן כי לפי"ז התוספתא נקטה שני מועדים: "הגיע שעת הביעור עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי ר' יהודה" – וע"כ המילים "אחר הביעור" אינם מורים על שעת הביעור. ועוד שהמשכה של התוספתא לא תהיה מובנת: "ר' יוסי אומ' אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור" – כיוון שר' יוסי מדבר על פירות של אדם פרטי שלקט מן ההפקר א"כ המילים "אוכלין אחר הביעור" חייבות להתפרש: לאחר ביצוע ההפקר; נמצא שאותן מילים מתפרשות פעם כך ופעם אחרת והדוחק ברור.

ג. הבחנה בין הלוקח פירות של אוצר בי"ד לפני הביעור לבין הלוקח לאחר הביעור

נלענ"ד שיש לקבל את היסוד של החסדי דוד שמחלוקת ר' יוסי ור' יהודה (בתוספתא) קשורה לתקנת אוצר בית דין, אך ברצוננו להציע פירוש אחר בתוספתא, ולשם כך יש להבחין בין הלוקח פירות מאוצר בי"ד לפני הביעור לבין הלוקח – לאחר הביעור.

הרמב"ן מוכיח מן התוספתא שפירות של אוצר בית דין אינם צריכים ביעור. השאלה היא האם כוונתו לפטור מביעור פירות שהיו ברשות אוצר בית דין גם כאשר הגיעו לידי אנשים פרטיים **לפני** שעת הביעור או שמא הפטור מן הביעור הוא רק כאשר הפירות הגיעו אליהם **לאחר** שעת הביעור. וז"ל הרמב"ן:

...כל זה שנוי בתוספתא. ולמדנו מפורש שאין ביעור אלא לבער

> הפירות מרשותו ולהפקירם: ועשו להם תקנות מדבריהם... ונותנים לאוצר שלהן, **ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבוערין הם מן הבית,** ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלן... וכשאין אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור, ומפקירם על פתח ביתו ואוכלין והולכין לעולם.

נקדים לברר את מהות אוצר בית דין. אפשר לומר שאוצר בי"ד הוא במקום כלל ישראל ולכן פירות הנמצאים ברשות אוצר בי"ד ה"ה כהפקר לכל דבר, ואפשר לומר שאוצר בי"ד נחשב שלוחם של בני העיר בלבד או של אותה קהילה שהאוצר אוסף עבורה את הפירות. אם נאמר כצד הראשון יקשה לקבל את אוצרות בי"ד הקיימים כיום, כי מכוח איזו סמכות בי"ד שם עצמו כנציג של כלל ישראל? ואם נאמר כצד השני איך יותר לשלוחי אוצר בי"ד לאסוף פירות כרגיל, שהרי הם כאגודה של סך מסוים של אנשים.[5]

ישנן כמה נפ"מ בין שתי גישות אלו:

1. האם מותר לביה"ד להעמיד שומרים בשדות הנמצאות תחת חסות אוצר ביה"ד כדי למנוע מאנשים לקחת פירות.
2. האם מי שלקח פירות מאותן שדות עברו על איסור גזל.
3. האם מותר לביה"ד להעדיף אוכלוסיה מסוימת כשמחלק את הפירות מן האוצר או לא.

אם אוצר בית דין הוא נציג של כל הציבור כמו שהפירות הם הפקר בהיותם בשדה מכוח אפקעתא דמלכא "והשביעית תשמטנה ונטשתה" – כך הם שייכים לכולם בהיותם ברשות אוצר בי"ד. לפי זה, אין ביה"ד יכול להעמיד שומרים; כמו כן הלוקח מן הפירות אינו עובר על איסור גזל, וביה"ד חייב לתת את הפירות לכולם ללא אפליה.[6] אך אם ביה"ד הוא נציג של ציבור מצומצם והוא פועל

---

5. עי' בס' חוט שני (ח"ב עמ' שמח) שאסור לאדם לקצור לצורך חלוקת הפירות לרבים. אמנם עי' במנחת שלמה (ח"ג סי' קלב אות טז) שדן בתביעת אדם שנשלח ע"י בני הכפר לעשות מלאכות המותרות לטיפול בפרדס שלו, ומשמע בדבריו שאין איסור בקטיף עבור הרבים; אך יצויין שמדובר בכה"ג **שנשלח** ע"י בני הכפר.
6. עי' באריכות בקונטרס "אוצר בי"ד" בס' חוט שני (ח"ב עמ' שמא-שסד) שמסביר שכל מה שעושה אוצר בי"ד הוא מתוך היותו נציג של כל הציבור. לכן אי אפשר להעמיד שומרים, והוא מביא לכך ראיה מתוס' (מנחות פד ע"א ד"ה שומרי, ב"מ נח ע"א ד"ה לשמור) ששאלו

כשלוחם של אותם אנשים, אזי מותר להם להעמיד שומרים ואין הם מחוייבים לכל הציבור.

לפי ההבנה שאוצר בי"ד הוא שליחם של כלל ישראל הפירות הם הפקר והם פטורים מן הביעור ברשות אוצר בי"ד, כי מהות הביעור לדעת הרמב"ן הוא הפקר לכל ישראל, וכיוון שבשעת חלות חובת הביעור, הפירות בין כך שייכים לכלל ישראל בהיותם ברשות אוצר בי"ד, ממילא לא חל חיוב הביעור. לעומת זאת, אם נאמר שאוצר בי"ד אוסף פירות בשם בני העיר, לכאורה חייב בביעור, כי אמנם מותר לבי"ד ולשלוחיו לקטוף פירות עבור בני העיר (לפי המגיע לתושבי בני העיר מזון ג' סעודות), אך וודאי שבשעת חלות חובת הביעור הפירות אינם מופקרים לכל ישראל, ולכן חייב בביעור.

מדברי הרמב"ן נראה במפורש שפטור מן הביעור, וז"ל:

> ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבוערין הם מן הבית.

אמנם יש קושי בהבנה שאוצר בי"ד הריהו כנציג כל ישראל, שכן מהתוספתא משמע שאוצר בי"ד היא התארגנות מקומית של כל עיר ועיר.[7] לכן החסדי דוד (לעיל פרק ב נקודת מוצא ב') התייחס לאוצר בי"ד כאל אגודה של אנשים, שהבי"ד מייצג אותם ובאוצר בי"ד של העיר הפירות שייכים לכל אחד מתושבי

איך שומרים על קציר העומר בשביעית אף שהוא קרבן ציבור ועוברים על איסור הפקר ומשומר. ותירצו התוס' שלא היו מונעים אלא רק היו מודיעים להם שהתבואה מיועדת לקרבן העומר. כ"כ מי שלוקח פירות מהפרדס בלא לשלם את דמי ההוצאות אמנם גוזל את ביה"ד או שלוחיו שטרחו והשקיעו ממון לעשות את המלאכות המותרות, אך אין הוא גוזל את הפרי, ועי' מנח"ש (ח"ג סי' קלב אות טז). גם לאחר שביה"ד אסף את הפירות לאוצר, אין בסמכות ביה"ד להעדיף אדם אחד על פני חברו אף למי שנראה כחשוד על השביעית (ס' חוט שני שם עמ' שנו).

7. אם כי אפשר להסביר בתוספתא שהבי"ד הגדול דאג לכל עיר בנפרד. ועי' בתוספתא כפשוטה (עמ' 582 שו' 1) שמביא כמה גירסאות לתוספתא; יש גורסים: "בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות" ויש גורסים: "מחזרין על פתחי עיירות"; והוא מבאר שם שלגירסה "היו מחזרין" בית דין מרכזי היה שולח את שלוחיו והם היו מחזרין על פתחי העיירות, לעומת זאת לגירסה "היו יושבין" משמע שלכל עיר אוצר בית דין משלה. ועי' במאמר של הרב יעקב אפשטיין "ביעור פירות אוצר בית דין (תגובה)", אמונת עתיך 47 (תשס"ב), עמ' 42-43, שמסביר שאוצר בית דין שבכל עיר היא "רשות מבצעת שמתפקידה להוציא לפועל את שוויון יד כל הציבור בפירות". עוד הוא מסביר שם, שאוצר בית דין פועל מכוח הפקר בית דין הפקר ובא מכוח בית דין הגדול.

העיר. נראה שכך הבין גם המשנ"י,[8] ולדעתו תקנת אוצר בית דין חלה מדין הפקר בי"ד הפקר, וסמכות ביה"ד נובעת מסמכות ביה"ד שבעיר (שו"ע חו"מ סי' ב).

לפי זה יש להבין את דברי הרמב"ן דלעיל שכאשר הפירות נמצאים ברשות אוצר בי"ד הריהם כמבוערים שכן באוצר ביה"ד הם אינם כמופקרים ואינם שייכים לכל ישראל.

אפשר לבאר עפ"י מה שכתב הגרי"פ פערלא (ספר המצוות לרס"ג עמ' רסו-רסז) שרס"ג ותשב"ץ אף שסוברים שחובת הביעור היא דאורייתא שנא' "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול", מ"מ לא מנו אותה כמצווה. הגריפ"פ מסביר שמצוות הביעור אינה מצווה בפני עצמה אלא המשך מצוות ההפקר של "והשביעית תשמטנה ונטשתה", למרות ההפקר התורה נתנה לאדם רשות להכניס כמות מסוימת לביתו לצורך אכילת בני ביתו, וכשכלה לחיה בשדה בטל ההיתר הנ"ל וחוזר ההפקר למקומו.[9] כעין זה מסביר גם הגרשז"א (מנחת שלמה ח"ג סי' קלב אות יג) שאין מצווה חיובית להפקיר בעת הביעור, אלא האדם הפרטי צריך אז להימנע מלהחזיק פירות שביעית בביתו. לכן אם יש בביתו פירות שביעית, אזי הוא צריך להוציא אותם מביתו ולהפקיר אותם, אך אם הם נמצאים ברשות אוצר בי"ד אף שאינם מופקרים אז לכל ישראל, מ"מ כיוון שאינם ברשות אדם פרטי לא חלה החובה להוציאם מן הבית.

לפי הסברות הנ"ל נראה שהפטור מן הביעור הוא רק כאשר הפירות היו ברשות אוצר בי"ד בשעת הביעור, אך אם האדם הפרטי קיבל פירות מאוצר בי"ד לפני שעת הביעור, אזי בוודאי צריך להוציא אותם מן הבית, אם מפני שיש להפקיר אותם לכל ישראל ואם מפני שאסור לאדם פרטי להחזיק פירות שביעית בביתו בשעת הביעור. כן כתבו הגרשז"א (מנחת שלמה ח"א סי' נא אות יז), הגר"ן קרליץ (חוט שני ח"ב עמ' שנא).[10] ואמנם כתב הגרשז"א (מנחת שלמה

---

8. שו"ת משנת יוסף, ח"ג סי' לט; וע"ע משנת יוסף למסכת שביעית ח"ג, ירושלים תשכ"ו, עמ' נא-נח.

9. אך עי' חזו"א (סי' יא ס"ק ו ד"ה ובתו') שלאחר הביעור רחמנא לא אפקריה אלא חובתו של האדם להפקיר.

10. ועי' בשו"ת כרם שלמה לראשל"צ הרב שלמה עמאר שליט"א (זרעים סי' ו עמ' רכה-רכו) שרצה להוכיח מדברי הרמב"ן שפטור מן הביעור גם אם קיבל את הפירות לפני שעת הביעור שכן כתב: "וכשאין אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור" – משמע דווקא כשאין אוצר בי"ד בעיר. אך מלבד שזהו דיוק קלוש, והגרשז"א (מנחת שלמה ח"א סי' נא אות יז) כבר דחה דיוק זה, אך אין זה גם מסתבר כלל בסברה, כי כאמור בגוף המאמר ברגע שזכה בהם אדם אין הפירות

שם) שיש להקל אם מדובר בכמות קטנה של פירות ובזמן מוגבל לאחר שעת הביעור, כי הרי גם לאחר שעת הביעור מותר לכל אחד לאכול מזון ג' סעודות (פ"ט מ"ח).

ד. ביאור נוסף בתוספתא

נראה לפרש שאכן כל התוספתא כולה עוסקת בפירות של אוצר בי"ד (כדברי החסדי דוד), אך ההבדל בין דעת ר' יהודה ור' יוסי לבין דעת ר"ש המתייחס ישירות לאוצר בי"ד הוא שר' יהודה ור' יוסי מדברים על הלוקח פירות מאוצר בי"ד **לפני** שהגיע עת הביעור ור' שמעון מדבר על הלוקח פירות מאוצר בי"ד **לאחר** שהגיע עת הביעור.

הרמב"ן מסביר שהעשיר הוא בעל השדה שלוקט מפירותיו והעני הוא מי שאינו בעל השדה. הוא מבאר שהמח' בין ר' יהודה לבין ר' יוסי היא האם יש מקום לאסור את פירות בעל השדה (העשיר) מפני החשד, וזו דעת ר' יהודה; ור' יוסי סובר שאין חושדים ואין אוסרים את הפירות על העשיר לאחר הביעור; וכדברי הרמב"ן: "ור' יהודה אסרן להם מדבריהם מפני החשד..."[11] כיוון שמדובר שלקחו את הפירות מאוצר בי"ד **לפני הביעור**, לא נפקע דין הביעור ולכן המחלוקת בין ר' יהודה לבין ר' יוסי יכולה להתפרש הן ביחס ללוקח פירות מאוצר בי"ד והן ביחס ללוקח פירות באופן פרטי כי אין הבדל ביניהם מבחינת הדין. לפי"ז דברי ר' יהודה: "הגיע שעת הביעור עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים..." מתפרשים כפשוטם שכאשר הגיע שעת הביעור העניים אוכלים רק לאחר ביצוע ההפקר "אחר הביעור". לעומת זאת, ר' שמעון מדבר על מקרה שלקחו פירות מאוצר בי"ד **לאחר** שעת הביעור ובמקרה זה הפירות הם כמבוערים ואין צורך בהפקר נוסף.

יש לדייק כן מדברי התוספתא, כי לאחר התיאור של אוצר בי"ד אומרת התוספתא: "ומחלק להן מהן בערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו" ואז מובאת

הפקר והם נמצאים ברשות אנשים פרטיים ובכה"ג צריך להוציאם מן הבית. ועי"ש שרצה להוכיח מן החזו"א (סי' יא ס"ק ז ד"ה אם) שפירות של אוצר בי"ד פטורים לגמרי מן הביעור, אך המעיין היטב בדברי החזו"א יראה שאיירי שהפירות היו ברשות אוצר בי"ד בשעת הביעור, כי מדמה זאת למקרה שהיו הפירות במחובר בשעת הביעור וכיוון שבין כך הפירות הם הפקר לא חלה חובת הביעור. ועי' משפטי ארץ (שביעית עמ' 115 סעי' ג, עמ' 217 סעי' ח ובהערה 26).

11. ולא כחסדי דוד שהסביר שר' יוסי ס"ל שמותר לעשירים כי בטיל ברובא, אלא מפני שאין חושדים.

מח' ר' יהודה ור' יוסי: "הגיע שעת הביעור..." – משמע שהעני והעשיר לקחו את הפירות מאוצר בי"ד לפני כן. לעומת זאת "ר' שמעון אומר עשירים **אוכלין מן האוצר** אחר הביעור", דהיינו שהעני או העשיר לוקחים מן האוצר ואוכלים מהאוצר עצמו וזאת לאחר הביעור. לפי"ז אצל ר' שמעון המילים "לאחר הביעור" יתפרשו לאחר שעת הביעור ולא לאחר ביצוע ההפקר.

ה. לא ביערו בשעת הביעור

במקרה שיש לאדם פירות או יין של אוצר בי"ד ולא ידוע אם ביערו אותם בשעת הביעור, יש לדון בדין עברה שעת הביעור ולא ביער: לרמב"ם בוודאי נאסרו הפירות שכן מהותו של הביעור הוא שריפה.

הרמב"ן הסובר שמהות הביעור הוא הפקר יסבור אחרת וז"ל:

> **אבל אם עכבם בביתו אחר הביעור כדי לאכלן, אסורין הם באכילה לגמרי**, וזו היא שביעית שאוסרת בנותן טעם לאחר הביעור שאין לה מתירין. ואפשר שהאיסור הזה מדבריהם הוא. ואולי אפילו הביעור כולו חומר מדברי סופרים, והברייתות השנויות בתורת כהנים בענין הביעור אסמכתא מדרבנן.

כיון שלדעת הרמב"ן ודעימיה הפירות אסורים לאחר הביעור רק מדרבנן, נחלקו הפוסקים מה הדין אם נאנס או שגג. ס' חרדים (שער מצוות התלויות בארץ, פרק הביעור) מדייק מדברי הרמב"ן "אבל אם עכבם בביתו אחר הביעור כדי לאכלן – אסורין..." שדווקא אם עכבם בביתו במזיד, אך אם עשה כן בשוגג, מותר לאחר שמבער. לדעתו האיסור לאחר הביעור הוא מעין קנס ולא קנסו אותו אם לא ביער באונס או בשוגג. לדעת השל"ה (שער האותיות קדושה), גם אם לא ביער בשוגג הפירות אסורים כפי שמשתמע במשנה (פ"ז מ"ז).[12]

בספר קטיף שביעית (פרק סו סעי' טז) נפסק לקולא כדעת ס' חרדים. הראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א פסק שבשוגג מותר אמנם לאחרים אך אסור לבעל הפירות שלא ביער.[13]

יש לציין שהתאריכים שמופיעים בלוחות הביעור השונים הם רק הערכה של זמן הביעור ואין הם תאריכים מדויקים. לכן אם שכחו לבער ולא עבר זמן רב מידי, ייתכן שעדיין לא עבר זמן הביעור.[14]

---

12. עי' בשבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ג, ובהערות 23-28) השיטות השונות בדין זה.
13. קטיף שביעית (פרק סו הע' 20).

בנוסף, הגרשז"א (מנחת שלמה ח"א שם) סובר שיש להקל אם לא ביערו כשמדובר בכמות קטנה של פירות וזמן מוגבל לאחר שעת הביעור, כי בין כך גם לאחר שעת הביעור מותר לכל אחד לאכול מזון ג' סעודות.

סיכום

1. פירות של אוצר בית דין פטורים מן הביעור; אך אם קיבל אדם פירות מאוצר בית דין לפני שהגיע שעת הביעור – חייב בביעור.
2. אם שכח אדם לבער פירות של אוצר בית דין או בקבוקי יין ומיץ ענבים של אוצר בית דין שברשותו – בדיעבד יש להקל להתירם לאחר שיפקירם כדין בפני ג' אנשים.

14. גם לגבי התאריכים המדויקים המובאים בחז"ל (פ"ט מ"ג): תאנים – חנוכה; תמרים – פורים; ענבים – פסח; זיתים – שבועות – דנו האחרונים אם תאריכים אלו שייכים למציאות ימינו, עי' קטיף שביעית (פרק סה הע' 19) ובאריכות במאמרו של הרב נריה גוטל (ברקאי ה, עמ' 103) ובהערות מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל על דבריו (ברקאי שם עמ' 119-122).

הרב אהוד אחיטוב

נטיעת עצי סרק ונטיעה בגוש בערב שביעית

הקדמה
א. האוסרים קליטה בתוספת שביעית
ב. האוסרים קליטה בשביעית
ג. האוסרים משום מראית העין
ד. הסוברים שגם נטיעת עצי סרק אסורה מ״ד יום סמוך לשביעית
ה. הסוברים שנטיעת עצי סרק מותרת עד ר״ה
ו. סיכום השיטות בנוגע לנטיעת אילן סרק
ז. קליטה של עץ בגוש אדמה המנותק מהקרקע
סיכום

הקדמה

שתילת עצי פרי חשופי שורש בערב שביעית מותרת עד ט״ו באב, שהוא לכל המאוחר ארבעים וארבעה יום לפני ראש השנה של השביעית (עד ט״ז באב תשס״ז), השאלה היא מה הדין בנטיעת עצי סרק לפני השמיטה, וכיצד יש להתייחס לשתילים של עצי סרק ושל עצי פרי המגיעים מהמשתלה בגוש אדמה בתוך עציצים שאינם נקובים?

במשנה (שביעית פ״ב מ״ו) נאמר:

> אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלושים יום לפני ר״ה ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור. רבי יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת לשלושה ימים שוב אינה קולטת, רבי יוסי ורבי שמעון אומרים שתי שבתות.

הגמ׳ (ר״ה י ע״ב) הביאה את דברי המשנה הנ״ל והוסיפה עליהם, וכך נאמר בגמ׳:

> ואמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה: לדברי האומר שלשים – צריך שלשים ושלשים, לדברי האומר שלשה – צריך שלשה ושלשים, לדברי האומר שתי שבתות – צריך שתי שבתות ושלשים יום.

הראשונים נחלקו בפירוש דברי רב נחמן בגמ׳; האם הם מבארים את דברי

המשנה, או שהם מלמדים אותנו דין אחר בנוסף לדברי המשנה. למחלוקת זו יש השלכה ישירה לשאלה, מהו התאריך האחרון לנטיעת עץ סרק בערב שביעית.

א. האוסרים קליטה בתוספת שביעית

לדעת רש"י (שם ד"ה יעקר, וד"ה צריך) המשנה (שביעית פ"ב מ"ו) עוסקת רק בשאלה העקרונית מהו שיעור הקליטה של האילן, ועל זמן זה הוסיפה הגמ' שלושים יום נוספים הנקראים "תוספת שביעית". סיבת הדבר, שכמו שאסור לחרוש בתוספת שביעית בזמן שביהמ"ק קיים, כך אסור לטעת אילנות או לגרום לאילנות להיקלט בתוספת שביעית.[1] לפיכך כשנוהגת "תוספת שביעית" – יש להקדים ולטעת את כל סוגי האילנות עד התאריך בו יהיה סיפק לאילן להיקלט באדמה לפני "תוספת שביעית".[2]

ב. האוסרים קליטה בשביעית

שיטת רבינו תם (תוס' ר"ה י ע"ב ד"ה שלושים ושלושים) שאין איסור קליטה בתוספת שביעית, אך כפי שנראה הוא מודה שיש איסור קליטה בשביעית עצמה.[3] זאת משום שאם האילן לא הספיק להיקלט בערב שביעית אלא בשביעית עצמה, נחשב הדבר כאילו הוא ניטע בשביעית, ולפיכך גם יש חובה לעוקרו.[4]

לדעתו, המשנה בשביעית (שם) מובנת כפשוטה והיא דנה מהו למעשה התאריך האחרון לנטיעת אילנות בערב שביעית, בכדי שהם ייקלטו לפני

---

1. המפרשים השוו זאת לאיסורי שבת שבהם אין איסור זה, ונחלקו מהו יסודו, ויתבאר בהמשך בלנ"ד.
2. בכדי שהקליטה תהיה לפני תוספת שביעית הרי שלכל אחד מהתנאים בברייתא תאריך הנטיעה הוא שונה, לשיטתו: כ"ו אב, י"ד אב, או ר"ח אב, אך להלכה קיי"ל שזמן קליטה הוא שבועיים, כך שלפי רש"י בזמן תוספת שביעית גם התאריך האחרון לנטיעת עצי סרק חשופי שורש אמור להיות בט"ו באב.
3. כך נראה שהבינו הרמב"ן והריטב"א בדעת ר"ת, וכן ביאר הגראי"ה קוק זצ"ל שיטה זו בשבת הארץ (פ"ג הי"א אות ב). אמנם קיים דיון בלשון ר"ת שאולי הוא מתיר קליטה אפילו בשביעית עצמה, אך הבנה זו בעייתית בשל העובדה שהיא עומדת בניגוד לכאורה לפשט המשנה (שביעית פ"ב מ"ו) הסוברת שיש חיוב לעקור אילן שניטע בערב שביעית, מחמת שהוא נקלט בשביעית, כפי שהרחיב בדבר בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' מח ד"ה הן אמנם).
4. תוס' רי"ד (ר"ה י ע"ב ד"ה ואמר רב נחמן). באופן פשוט גזירה זו היא מדרבנן היות ואפילו במלאכות שבת הנוגעות לזריעה או נטיעה לא מצאנו איסור לטעת באמצע השבוע בכדי למנוע את הקליטה בשבת.

השביעית. לפי הסבר זה, דברי רב נחמן בגמ' (שם) המוסיף שלושים יום מעבר למה שציינה המשנה, לא נאמרו כלל בנוגע לנוטע אילנות בערב שביעית, כי אם בנוגע לאופן מניין שנות ערלה בכל השנים. כוונת הגמ' לומר, שהרוצה לטעת אילנות בכל שנה בעונת הקיץ ומעוניין שבראש-השנה תסתיים שנה ראשונה לחשבון שנות ערלה, עליו לטעת שלושים יום קודם לזמן הקליטה האמור במשנה.[5]

כדעת ר"ת שכל ההגבלה על נטיעת עצים בערב שביעית היא מצד קליטה בשביעית כתבו במפורש התוס' רי"ד (ר"ה י ע"ב ד"ה ואמר רב נחמן), וכן ניתן להבין בפשטות בדעת הרשב"א (ר"ה י ע"ב ד"ה לדברי האומר) רא"ש (הלכות קטנות הל' ערלה סי' ט), והר"ן (ר"ה ב ע"א בדפי הרי"ף ד"ה ואחד וד"ה ואסור לקיימן).[6]

אמנם המנחת חינוך (מהדורת מכון ירושלים מצוה צחר אות טו ד"ה והנה להבין, ומצוה שכו אות ו) אף שנקט שיש איסור אם הקליטה תהיה בשביעית, אך לדעתו הדבר נובע מטעם אחר. לדבריו, לא יתכן לומר שנחשב הדבר כאילו הוא נטע בשביעית, משום שאין קשר ישיר בין מעשה הנטיעה של האדם בערב שביעית, לקליטת הצמח באדמה בשביעית, כפי שגם בשבת אין איסור לטעת אילן באמצע השבוע אף שהוא נקלט בשבת. לפיכך הוא מבאר שהסיבה שאסרו לטעת סמוך לשביעית נובעת מכך שבשביעית יש מצוות עשה של "ושבתה הארץ" ולפיכך צריך לתכנן זאת מראש שהנטיעה לא תיקלט בשביעית אלא בערב שביעית.[7]

יש להדגיש שלאחר חורבן ביהמ"ק שאין נוהגים בתוספת שביעית, מודה רש"י לר"ת שמותרת נטיעת עצים ב"תוספת שביעית" עד התאריך בו אם הוא

---

5. הסיבה שהגמ' הביאה את דברי רב נחמן דווקא בסוגיה זו, נובעת מכך שיש השלכה ישירה בין השאלה מהו שיעור הקליטה באדמה, הנתון במחלוקת התנאים במשנה (שביעית פ"ב מ"ו), לקביעה מהו התאריך האחרון בו ניתן לטעת עץ בכל שנה בקיץ ולהחשיב את האילן בר"ה כבן שנה. זאת מכיון שלמנין שנות ערלה צריך להתחשב בשני גורמים: א. זמן הקליטה באדמה ב. שלושים יום בשנה חשובים שנה.
6. כן ביאר את דבריהם המנחת שלמה (ח"א סי' מח).
7. בכך נעוץ ההבדל בין נטיעה באמצע השבוע שאינה אסורה אף שהאילן נקלט בשבת, לבין נטיעה בערב שביעית האסורה משום שהאילן נקלט בשביעית. וכן כתב המהדיר לחידושי הרמב"ן (מהדורת מכון ירושלים ר"ה ט ע"ב הע' 27) אלא שמתוך דבריו נראה שהוא הבין שזוהי דעת כל הראשונים שהבאנו לעיל, ודבריו מוקשים, שהרי מלשון הריטב"א וכן מלשון התוס' רי"ד משמע במפורש שאין הדבר כן, וכמו שנתבאר בשבת הארץ (פ"ג ה"א אות ב הע' 11-12).

ייטע את האילן הקליטה תהיה בשביעית גופה,[8] כלשון ערוה"ש (זרעים סי' יח סעי' ג) בדעת רש"י ש"לאחר החורבן דבטלוהו לתוספת, מותר (גם לדעתו) לנטוע אילן ולהבריך ולהרכיב שני שבועות לפני ראש-השנה דשביעית".

הסיבה שערוה"ש נקט בדעת רש"י שמותר בזה"ז לטעת עצים בערב שביעית עד שבועיים לפני ר"ה, נובעת מכך שלהלכה נפסק שזמן הקליטה באדמה הוא שבועיים (לעניין מנין שנות ערלה).[9] היוצא מכך, שלשיטת רש"י ור"ת ניתן לטעת את כל סוגי העצים עד ט"ו אלול שהם י"ד יום לפני ר"ה. כשלדעתם אין הבחנה בין עצי סרק לעצי פרי, רק הדרישה היחידה היא שהעץ לא ייקלט בשביעית.

ג. האוסרים משום מראית העין

שיטה נוספת מבארת שהגמ' (ר"ה י ע"ב) תולה את איסור נטיעה בערב שביעית בדיני ערלה. לדעה זו כשנוטעים עצי פרי בערב שביעית, חייבים להגיע למצב בו בכ"ט אלול של השנה השישית תסתיים שנתה הראשונה של הנטיעה, ובר"ה של השביעית כבר תתחיל שנתה השנייה. כלשון רבנו חננאל (ר"ה י ע"ב) ש"צריך אחר שישריש, שלושים יום אחרים לעלות לו שנה". לפי דעה זו כאשר נוטעים עץ פרי בערב שביעית, חייבים לטעת אותו עד ט"ו באב, כיוון שי"ד יום ראשונים נועדו לקליטת האילן באדמה, ועוד ל' יום נוספים החשובים כשנה – בכדי שבר"ה תסתיים שנה ראשונה לנטיעה.[10]

את הטעם מדוע מקפידים שהשביעית לא תיחשב כשנה ראשונה לנטיעה, ביאר הרמב"ן (ר"ה ט ע"ב ד"ה ויש לפרש):

> דודאי אסור ליטע ערב שביעית אלא בכדי שתקלוט ותעלה לנטיעה זו שנה קודם שביעית, לא משום תוספת שביעית שאין תוספת אלא בחריש הנכנס לשביעית, אלא גזרת חכמים היא מפני שאדם מונה שנים לערלה ולרבעי וכל ששנה ראשונה שלו שביעית היא, יאמרו בשביעית נטע לפיכך אמרו יעקור, אא"כ קלטה ואחר קליטה עלתה לו

---

8. כן נראה מדברי רש"י (י ע"ב ד"ה צריך) שכיוון שטעם האיסור הוא משום קליטה בתוספת שביעית ממילא בזמן שאין נוהג דין תוספת שביעית, שוב אין איסור על קליטה בתוספת שביעית. אך ניתן לדייק מרש"י (ר"ה י ע"ב ד"ה יעקר) שקליטה בשביעית זהו איסור בפני עצמו. וכן מבואר בשבת הארץ (פ"ג ה"א אות ב) עפ"י דברי הר"ש (שביעית פ"ב מ"ו) שקליטה בשביעית אסורה גם בזה"ז.
9. כמבואר לעיל (הע' 5) לענין מנין שנות ערלה, וכפי שיתבאר לקמן (אות ג לענין שביעית).
10. כפי שפסקו הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"י) ועוד ראשונים ששיעור קליטה באדמה לענין מנין שנות ערלה הוא שבועיים, וכפי שפסק השו"ע (יו"ד סי' רצד סעי' ד).

שנה לנטיעה זו בשלושים או ביום אחד כדי שתמנה שביעית שנה שנייה שלה. וכעניין הזה ראיתי להרמב"ם ז"ל".[11]

כוונתו ללשון הרמב"ם (הל' שמיטו"י פ"ג הי"א) שכתב:

אף בזמן הזה אין נוטעין אילנות ואין מרכיבין ואין מבריכין ערב שביעית, אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה שלושים יום קודם ראש השנה של שביעית. וסתם קליטה שתי שבתות. ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין שמא יאמר הרואה בשביעית נטעו, נמצאת אומר שהנוטע או המבריך או המרכיב ערב שביעית קודם ר"ה במ"ד יום יקיים, פחות מכן יעקור, ואם לא עקר הפירות מותרין, ואם מת קודם שיעקור מחייבין את היורש לעקור.

הרמב"ן ביאר את דברי הרמב"ם על פי אחד הטעמים שהובאו בירושלמי (שביעית פ"ב ה"ד, תרומות פ"ב ה"ב) בביאור דין המשנה (תרומות שם) בה נאמר ש"הנוטע בשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור". הירושלמי הביא טעם אחד משום "חשד", כלומר, שנחשדו לשתול עצים במזיד ולומר שעשו כן רק בשוגג.[12] טעם נוסף הובא בירושלמי, משום "מונים" – כלומר, שבשנת חילול פירות נטע רבעי, יבואו אנשים ויעשו חשבון עפ"י מנין שנות הערלה למפרע, ויסיקו מכך שהעץ ניטע בשביעית וילמדו שהדבר מותר.[13] אחת הנפק"מ בין הטעמים שציין הירושלמי (שם) קיימת במקרה בו אדם נטע עץ פרי בערב שביעית לאחר ט"ו באב, כשהשביעית נחשבת עדיין כשנתה הראשונה של הנטיעה. לפי ההסבר הנ"ל במקרה זה שייך רק הטעם של "מונים" היות שגם אז עלולים להסיק בטעות עפ"י מניין שנות ערלה למפרע – שהעץ ניטע בשביעית.

---

11. וכן נקט הריטב"א (ר"ה י ע"ב ד"ה והנכון).
12. כן פירש הפנ"מ (תרומות פ"ב ה"ג נחשדו, וד"ה נטע פחות משלושים).
13. כך ביאר רש"י (גיטין נד ע"א) את הסיבה מדוע חייבו את הנוטע בשביעית עצמה, לעקור את האילן, אך בדברי הירושלמי נאמר במפורש שלטעם של "מונים" החיוב לעקור קיים גם במקרה שנטעו את האילן בערב שביעית, בפחות ממ"ד יום לפני ר"ה, כפי שביארו הרש"ס (תרומות פ"ב ה"ג ד"ה פחות), והפנ"מ (תרומות פ"ב ה"ג ד"ה נטע פחות משלושים).
כמו כן יש לציין שלפי רש"י הטעם של "חשד" כנימוק לחיוב עקירת אילן אינו טעם בפני עצמו, אלא הוא בא לנמק מדוע קונסים שוגג אטו מזיד בנוטע בשביעית ולא קונסים שוגג אטו מזיד בנוטע בשבת, יוצא מכך שטעם זה שייך דווקא בנוטע בשנה השביעית עצמה, וכפי שביאר הרש"ס (תרומות פ"ב ה"ג ד"ה אין תימר מפני חשד) בהסבר הנפק"מ שכתב הירושלמי בין שני הטעמים. וכן נקט למעשה הגראי"ה קוק זצ"ל בשבת הארץ (פ"א הי"ב אות ב) שלכל הטעמים לא קנסו אדם שנטע בשוגג עץ פרי בערב שביעית, ועי' שבת הארץ (שם אות ב הע' 4) שיש החולקים על שיטה זו.

מסיבה זו הסיק הרמב"ן שדברי הירושלמי הנ"ל הם המקור לדברי הרמב"ם שהנוטע בערב שביעית לאחר ט"ו באב צריך לעקור את הנטיעה, משום "מראית העין". כלומר, למרות שהוא באמת ניטע בשישית, מכל מקום "יאמר הרואה בשביעית נטעו". הסבר זה עומד לכאורה בניגוד למשמעות דברי הבבלי (מס' גיטין נג ע"ב) שהחשש למראית העין שייך רק במקרה בו אדם נטע את העץ בשביעית עצמה.[14]

לפי הסבר זה יוצא שלדעת הרמב"ם אין כלל הגבלה על התאריך לנטיעת עצי סרק בערב שביעית.

ד. הסוברים שגם נטיעת עצי סרק אסורה מ"ד יום סמוך לשביעית

אמנם קיים קושי להסביר שיטה זו בלשון הרמב"ם. היות שהרמב"ם לא חילק בלשונו בין עצי סרק לעצי פרי. כראיה לכך ניתן להביא שהוא לא ציין בדבריו (שם הי"א) שהחשש ל"מראית העין" מתבסס על מנין שנות ערלה, אלא כתב בסתמא "ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין שמא יאמר הרואה בשביעית נטעו...".

מטעם זה כתב המהר"י קורקוס (הל' שמיטו"י פ"ג הי"א ד"ה וכתב רבינו) באחד מהסבריו, שלדעת הרמב"ם גם את נטיעת עצי הסרק יש להקדים מ"ד יום לפני השביעית, היות שגם בהם קיים החשש למראית העין, וז"ל:

> אי נמי דבנטיעה איכא למיחש למראית העין טפי שהרואה הנטיעה הקטנה בשביעית יטעה לומר שבשביעית נטעה כי אין הכל מבחינים בין נטיעה של חודש לנטיעה של חודשיים וגם דכיון דאין איסורה מן התורה יטעו אינשי.[15]

לפי דעתו, הרמב"ם נקט כמו הטעם האחר שהובא בירושלמי שהוא; "מפני

---

14. היות שהגמ' (גיטין שם) דנה דוקא על נוטע בשביעית ולא על נוטע ערב שביעית. כהבנת הרמב"ן בדעת הרמב"ם נקט הגר"א בשנו"א (שביעית פ"ב מ"ו) וכן נקט הגראי"ה קוק זצ"ל (שבת הארץ פ"ג הי"א אות ב). דעות נוספות הסוברות כהבנה זו ברמב"ם עי' שבת הארץ (פ"ג הי"א הע' 14).

15. המהר"י קורקוס (שם) מעלה מספר הסברים מדוע בזה"ז אסרו חז"ל נטיעה בתוספת שביעית, ולא גזרו בחרישה, והוא כותב: שב"חרישה שאיסור התוספת מהלכה למשה מסיני והלכה בזמן הבית לבד נאמרה, לא רצו לגזור תוספת מחדש בשביל זמן שאין מקדש. אבל בנוטע שהוצרכו לגזור בזמן הבית לא חלקו בגזרתם. אי נמי דבחרישה איכא פסידא שיתקלקלו הקרקעות ולכך לא גזרו".

החשד", וכפי שהוא ביאר טעם זה.[16] כך גם נראה מדברי המאירי (ר"ה ט ע"ב ד"ה כבר ביארנו שהשביעית) שביאר את דעת הרמב"ם (שם) כחושש למראית העין בלא לקשר זאת למניין שנות ערלה, ומתוך כך השווה בין שיטת הרמב"ם לשיטת רש"י, וז"ל:

> כבר ביארנו שהשביעית יש לה תוספת שלושים לפניה, הלכך מי שנטע או הבריך או הרכיב ערב שביעית שלושים יום לפני ר"ה מותר לקיימן בשביעית, ואם לאו אסור לקיימן ויעקרו, אפילו נטע בשוגג, שהרי הכל יאמרו שנטיעה זו בשביעית הייתה. ואף שלושים אלו שהתרנו בקיומן, ייראה לקצת מפרשים שאף הם דווקא לאחר קליטה, ר"ל שנטע שתי שבתות ושלושים קודם ר"ה. ואף גדולי המחברים (רמב"ם) כתבוה כן, וכן גדולי הרבנים (רש"י) בפירושיהם בסוגיה זו.[17]

שיטה זו יסודה בהבנה שלדעת הרמב"ם ההתייחסות לאיסור נטיעת עץ סרק בשביעית, אינה רק כדבר האסור לכתחילה, כי אם כדבר שמחייב עקירה אף כשהוא ניטע בשוגג. כפי שדייק בדבריו הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' מח); מתוך שביחס לנטיעה בשביעית מציין הרמב"ם (הל' שמיטו"י פ"א ה"ה) בפירוש, שהאיסור הוא אפילו באילן סרק, שהרי כתב: "אין נוטעין אפילו אילן סרק". משום כך אם לאחר מכן הוא פוסק בסתמא (שם פ"א הי"ב): "הנוטע בשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור", בלא לחלק בין סוגי האילנות – ניתן להבין בדבריו, שכוונתו לחייב בעקירה את כל הנטיעות האסורות בשביעית, בין אילן מאכל בין אילן סרק.

באותו אופן הוא מבאר את שיטת הרמב"ם בנוגע לאילן שניטע בערב שביעית. אף שם לא חילק הרמב"ם בין אילן סרק לאילן מאכל, אלא כתב (שם פ"ג הי"א) בסתמא: "אף בזמן הזה אין נוטעין אילנות ואין מרכיבין ואין מבריכין ערב שביעית... ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין" – משמע מדבריו

---

16. מדברי המהר"י קורקוס עולה שהוא מבאר באופן אחר את המושג "חשד", כלומר, הנטיעה הצעירה תגרום לחשוד בו שהוא עשה איסור. זאת בשונה מההסבר שהבאנו לעיל שהביטוי "חשד" מתייחס לאנשים שהם "חשודים" לעבוד בשביעית. יש לציין שלדעת חלק מהמפרשים הרמב"ם נוקט לחומרא כשני הטעמים שהובאו בירושלמי (שם): "חשד" ו"מונים", וכך נראה מדברי הגראי"ה קוק זצ"ל בשבת הארץ (פ"א הי"ב אות ב ושם הע' 3).

17. וכן נראה שהבין הפנ"מ (שביעית פ"ב ה"ו במשנה ד"ה אין נוטעין ובגמ' ד"ה מתניתא, מראה"פ ד"ה אין נוטעין). לפי זה עולה לכאורה שאם אדם קונה שתיל גדול של עץ סרק מהמשתלה, מותר לו לשתול אותו בערב שביעית לאחר ט"ו באב לכו"ע, שהרי הדבר לא יגרום לחשד שהוא נטע אותו בשביעית.

שמראית העין שייכת לדעתו אף כשנטע אילן סרק בערב שביעית פחות ממ"ד יום לפני ר"ה.[18]

וכך גם למד בדעת הרמב"ם, הראשל"צ הרה"ג בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל (התורה והמדינה ח"ד עמ' קמ), וז"ל:

> איסור נטיעה בערב שביעית בזמן הזה הוא משום מראית העין שמא יאמר הרואה בשביעית נטעו. מכאן ברור שאין שום ענין לשנות ערלה וכיון שכן, כך הוא דין אילן סרק כאילן פרי, ושניהם אסורין בערב שביעית קודם ר"ה מ"ד יום, שגם באילן סרק יש בו משום מראית העין.[19]

ה. הסוברים שנטיעת עצי סרק מותרת עד ר"ה

החזו"א (סי' יז ס"ק כה ד"ה ובזמן הזה) הסתפק האם התאריכים האחרונים לשתילה ולנטיעה בערב שביעית, נובעים מחמת איסורי העבודה המיוחדים ל"תוספת שביעית" הנוהגת רק בזמן ביהמ"ק מטעם הלכה למשה מסיני. או שמא בשל איסור קליטת האילן באדמה בשביעית. סיבת הספק נובעת מכך שבשבת לא מצאנו איסור זריעה או שתילה בערב שבת, אע"פ שהאילן ממשיך לצמוח בשבת מכח אותה זריעה. לדעתו לא ניתן לנמק איסור זה כחלק ממצוות עשה של "ושבתה הארץ שבת לה'...". כיוון שיתכן לומר שהמצווה של "ושבתה הארץ" אינה שייכת אלא רק במקרה שהוא כבר עבר "לא תעשה" של זריעה או זמירה בשביעית, ולא כאשר אדם נטע אילן בשישית, שאז אינו עובר על לא תעשה. אלא שאף שהסתפק החזו"א במקום אחד, הוא נקט בפשטות במקום אחר (חזו"א סי' כב ס"ק ה) שאין איסור קליטה בשביעית, וז"ל:

> אי מותר לזרוע בזה"ז כדי שתקלוט בשביעית נראה דכיון דלא נזכר בגמ' ופוסקים לאסור אין לנו לחדש איסורים. ואע"ג דמצינו חומרא בנקלט בשביעית יותר מנקלט בערב שביעית זהו דוקא בזמן שתוספת שביעית נהוג אבל בזה"ז אין שום איסור מחמת תוספת... ונראה דבזה"ז נוטעין אילן סרק עד ר"ה כמו זריעה כיון דלא שייך בו מונין...[20]

---

18. אמנם עי' במהדיר למאירי (מהדורת סופר ר"ה ט ע"ב אות ו) שפשוט לו שאין הטעם של מראית העין בערב שביעית שייך באילנות סרק.
19. יש לציין שלמעשה, גם הרה"ג בצמ"ח עוזיאל זצ"ל וגם הרה"ג שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל לא החמירו למעשה כהבנתם בדעת הרמב"ם, כל אחד מטעמו.
20. ועי' בספר נתיב השמיטה בו מובאות הוראות למעשה של החזו"א כפי שנכתבו על ידי הרב משה פלס, ושם מצויין במפורש שגם בהוראה למעשה הסתפק החזו"א שבתחילה החמיר

לדעתו כל מה שהראשונים ביארו שיש איסור קליטה בשביעית זה רק בזמן שנהג דין תוספת שביעית, אך בזה"ז אין איסור שהאילן ייקלט בשביעית במקום שאין דין ערלה כגון בעצי סרק.

גם מו"ר הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל נקט כך למעשה בהנחיות לחקלאים כיו"ר וועדת השמיטה של הרבנות הראשית (לקראת שמיטת תשי"ב[21] וכן בשמיטת תשי"ט), אך בספרו שו"ת חוות בנימין (ח"א עמ' סו-סז) הוא נימק זאת מטעם אחר. לדעתו שאלה זו נתונה במחלוקת ראשונים בנוגע לדין זמן הזה: רש"י והרמב"ם סוברים שאיסור נטיעה בערב שביעית הוא רק משום מראית העין והוא נוהג רק בעצי פרי, אך עצם הקליטה בשביעית אינה איסור בזמן הזה, היות שלא נוהג דין תוספת שביעית. לעומת זאת לדעת ר"ת יש איסור קליטה בשביעית עצמה, אך אין זה איסור תורה אף כששביעית נוהגת מן התורה. מתוך כך הוא הסיק שבזמן הזה שאיסור שביעית הוא מדרבנן, יש להקל בנטיעת עצי סרק סמוך לשביעית כדעת רש"י והרמב"ם, כשיתכן שגם ר"ת מודה שבשביעית בזה"ז ניתן יהיה לטעת עצי סרק עד סמוך לראש-השנה.

כך נקט למעשה גם הראשל"צ הרה"ג בן-ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל (התורה והמדינה ח"ד עמ' קמ) שלמרות הבנתו שדעת הרמב"ם לאסור, הוא עצמו התיר משום שעת הדחק, על מנת שלא ייטעו בשביעית, וז"ל:

> נראה להתיר נטיעת אילנות עד ערב ר"ה, וטעמא דידי הוא הואיל שאיסור ערב שביעית הוא מדרבנן משום מראית העין, והואיל ובשעה זאת שהיא שעת הדחק אי לא שרינן להו בערב שביעית, רבים יכשלו באיסור תורה לנטוע בשביעית עצמה, הלכך מוטב שנתיר להם איסור דרבנן כדי שלא יעברו באיסור תורה, ובכגון זה יש לומר שלא גזרו רבנן.

ו. סיכום השיטות בנוגע לנטיעת אילן סרק

מתוך כל מה שנתבאר לעיל יוצא שיש כמה שיטות במפרשים בנוגע לתאריך

החזו"א (שם סי' א סעי' א) והורה לזרוע מוקדם בכדי שהקליטה תהיה בערב שביעית, ולבסוף חזר בו והיקל בדין זה (שם סי' א סעי' ג).

21. המעניין שהגר"ש ישראלי זצ"ל הביא הצעה לאסור נטיעות סרק חשופי שורש עד ט"ו אלול תשי"א שהיתה ערב שביעית (קובץ התורה והמדינה ח"ד עמ' קלז), אך הגרבצמ"ח עוזיאל זצ"ל (שם עמ' קמ) העיר שאין צורך להגביל למעשה נטיעות סרק בערב שביעית, כפי שהתבארו דבריו לעיל בעיקר מהטעם ששביעית בזה"ז מדרבנן, זאת על מנת שלא יבואו לעבור איסורים חמורים יותר בשביעית. וכנראה שמחמת זה גם הגר"ש ישראלי זצ"ל נקט כדעתו למעשה.

האחרון לשתילת עצי סרק[22] בערב שביעית:

יש הסוברים שגם עצי סרק יש לשתול לכל המאוחר עד ט"ו באב שהם ארבעים וארבע יום לפני השביעית מפני מראית העין כמו בעצי פרי. כן משמע מלשון המאירי וכן נקט בדעת הרמב"ם המהר"י קורקוס, וכן נראה מלשון מראה"פ.

יש הסוברים שאין לחוש למראית העין בעצי סרק, אך תהליך הקליטה של העצים צריך להיות בשנה השישית. לפיכך יש להקדים ולשתול עצי סרק עד ט"ו אלול. כן היא שיטת ר"ת והרשב"א וכן פשטות דעת רש"י בנוגע לשתילת עצי סרק בימינו שאין נוהג דין "תוספת שביעית". וכך נקטו הגראי"ה קוק זצ"ל (שבת הארץ פ"ג הי"א אות ב), וכן נקט בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' מח) והוכיח שזו דעת כמה מן הראשונים, וכך פסקו בכרם ציון (שביעית הלכות פסוקות פ"א סעי' ח).

יש הסוברים שבזה"ז מותר לטעת עצי סרק חשופי שורש עד ערב ראש השנה. כן נקט החזו"א, וכן פסקו למעשה הרה"ג בצמ"ח עוזיאל זצ"ל, והגר"ש ישראלי זצ"ל.

ז. קליטה של עץ בגוש אדמה המנותק מהקרקע

בימינו רוב השתילים מגיעים מהמשתלה עם גוש אדמה, שבאופן טבעי יכול לתת לצמח יכולת קיום במשך זמן רב. השאלה היא מה הדין כשהעץ מגיע מהמשתלה בגוש אדמה המנותק מהקרקע,[23] ובאופן זה שותלים אותו באדמה עם עפר המחובר לשורשיו?

יש הסוברים ש"שתיל שנקלט בעציץ שאינו נקוב, הקליטה הקודמת אינה חשובה קליטה, שכשנותנו אח"כ בארץ, אפילו עם עפרו – הרי זו קליטה חדשה".[24]

---

22. אמנם למחלוקת הראשונים הנ"ל יש גם השלכה מעשית בנוגע לשאלה מהו התאריך האחרון לנטיעת עצי פרי בערב שביעית. אך לא רצינו לדון כאן בשאלה זו היות שאין לה נפק"מ למעשה, שהרי האחרונים נקטו למעשה, כדעת הרמב"ם והראשונים ההולכים בשיטתו, שאסור לטעת עצי פרי חשופי שורש אחרי ט"ו באב של ערב שביעית.
23. אין כאן המקום לדון בשתילת עץ פרי המגיע מהמשתלה בעציץ נקוב, היות ושם יש צורך גם להחשיב את השתילה הנוכחית כהמשך לשתילה במשתלה. ולפיכך יש צורך בקיום התנאי הבסיסי שהעץ נחשב מחובר לקרקע מעת השתילה הראשונה במשתלה. על כך עי' בהרחבה בספר התורה והארץ (ח"א עמ' 189-244).
24. כן כתב הגרי"מ טיקוצ'ינסקי זצ"ל (ספר השמיטה פ"א סעי' ג), וכן כתב הגר"ב זילבר

לקביעה זו יש משמעות הן בעצי פרי והן בעצי סרק; בנוגע לעצי פרי משמעות הדבר שבערב שביעית יש לטעת שתילים כאלה רק עד ט״ו באב, כמו עצים חשופי שורש. כמו כן בעצי סרק יש לטעת אותם רק עד ט״ו אלול. זאת משום שאם הם אינם חשובים כקלוטים באדמה, עדיין יש צורך לטעת אותם י״ד יום לפני ראש השנה. כדעת הפוסקים שעץ סרק חשוף שורש יש לטעת אותו באופן שהקליטה תהיה לפני השביעית.

אולם יש חולקים וסוברים שאף אם העץ שתול בעציץ שאינו נקוב, הוא נחשב כקלוט באדמה מזמן נטיעתו בעציץ. ולפיכך אין צורך למנות את השבועיים המיועדים לקליטה באדמה.[25] משום כך, כשמדובר בשתיל של עץ פרי, ניתן לטעת אותו מאוחר יותר עד כ״ט אב, באופן זה הוא יהיה בקרקע עצמה שלושים יום לפני ר״ה, וניתן יהיה למנות את השנה השישית כשנה ראשונה למניין שנות ערלה.

למעשה: אף שיש הרבה פוסקים שהקליטה בגוש אדמה נחשבת כקליטה בקרקע עצמה. מכל מקום בעצי פרי יש בכך לקיחת סיכון מסוים, היות שאם גוש האדמה של השתיל יתפורר תוך כדי השתילה, דינו יהיה כדין עץ פרי חשוף שורש ואסור יהיה לטעת אותו עד אחרי השביעית. משום כך אם אין אילוצים מיוחדים עדיף לא להסתמך על הקולא של שתילה בגוש, אלא לסיים את נטיעות עצי הפרי עד ט״ו באב. אולם כשמדובר בנטיעת עצי סרק בגוש אדמה המנותק מהקרקע, ניתן לטעת אותם עד ערב ר״ה, כיוון שאף לסוברים שלא ניתן להחשיב את השתיל כקלוט באדמה ודינו כעץ סרק חשוף שורש, מכל מקום הרי יש פוסקים המתירים בכל מקרה לטעת בזה״ז עצי סרק חשופי שורש עד ערב ראש השנה.

שליט״א (הל׳ שביעית סי׳ ב ס״ק ע), וכך כתב בתשובה הגר״ש מן-ההר זצ״ל (התורה והארץ ח״ה עמ׳ 85-86) ולדעתו קליטה אינה רק הקליטה באדמה הצמודה לשרשים, אלא בכל הקרקע שבו האילן ניטע.

25. כך כתב בתשובה הגרי״י נויבירט שליט״א בשמו של הגרי״ש אלישיב שליט״א (התורה והארץ ח״ה עמ׳ 84), וכן הכריע בספר משפטי ארץ (שביעית פ״א סעי׳ ח). וכן דייקו מדברי שו״ת ישועות מלכו (הל׳ כלאים פ״ה הי״ד ס״ק ג ד״ה והנה) שכתב ביחס לדין מעביר עציץ בכרם: ״הרי שתלש גוש עפר עם זרעים, דלדעת רבינו לא נחשב עוד כמחובר אמנם אם תחבו אח״כ בקרקע מקרי תיכף השרשה וזריעה כאחד״.

סיכום

א. שתילים של עצי פרי חשופי שורש – מותר לטעת עד ט"ו בערב שביעית.

ב. שתילים של עצי פרי בגוש אדמה המנותק מהקרקע (עציץ שאינו נקוב)[26] – ניתן אמנם לטעת אותם עד כ"ט אב בערב שביעית, אך רצוי לסיים את הנטיעה עד ט"ו אב בערב שביעית, שאף אם גוש האדמה יתפורר מהשורשים לפני השתילה, עדיין ניתן יהיה לטעת אותם לפני השביעית.

ג. שתילים של עצי סרק חשופי שורש – רצוי לטעת אותם עד ט"ו אלול בערב שביעית. במקרה הצורך ניתן להקל עד כ"ט באלול דהיינו עד ערב ראש השנה של השביעית.

ד. שתילים של עצי סרק בגוש אדמה בעציץ שאינו נקוב – ניתן לטעת אותם עד כ"ט אלול (ערב ראש השנה של השביעית).

---

26. המספיק למחייתם שבועיים בתנאים רגילים.

הרב אהוד אחיטוב

קניית פרחים ועצים בשמינית

א. חיוב עקירת עצים שניטעו בשביעית
1. עקירת עץ שניטע במזיד
2. עקירת עצי סרק שניטעו בשוגג
3. פרחים וצמחים חד שנתיים
4. עצים שניטעו בשביעית ואין חיוב לעוקרם
5. קניית עצים שנתחייבו בעקירה
ב. האם קנייה בשמינית נחשבת כסיוע לאיסור בשביעית
ג. איסור קנייה מחשוד על השביעית בשמינית
ד. מועד היתר קניית צמחים בשמינית

אחת השאלות המעסיקות את הציבור לאחר השביעית היא כיצד לקנות פרחים, מרבדי דשא או עצים, האם מותר לקנות מכל המשתלות לאחר השביעית, או שיש איסור לקנות ממשתלות ששתלו או עבדו באיסור? יש לחלק את הדיון לשני חלקים:

א. מהם המקרים בהם יתכן שיש חיוב עקירת צמחים שנשתלו באיסור?

ב. האם מותר לקנות לאחר השביעית צמחים שנשתלו באיסור, באותם מקרים שאין לגביהם חיוב עקירה?

א. חיוב עקירת עצים שניטעו בשביעית

1. עקירת עץ שניטע במזיד

במשנה (תרומות פ"ג מ"ג) נאמר: "הנוטע בשבת שוגג יקיים מזיד יעקור ובשביעית בין שוגג בין מזיד יעקור". ובתוספתא (שבת פ"ב הכ"א) מוזכרת שיטה זו כדעת רבי מאיר, לעומת דעת ר' יהודה המחלק בין שוגג למזיד,[1] ושני טעמים הובאו שם לחיוב העקירה: א. "מפני שמונין לשביעיות ואין מונין לשבתות"

1. בתוס' אנ"ש (תרומות פ"ב מ"ג ד"ה הנוטע) ביאר שאין כאן מחלוקת עקרונית בין ר' יהודה לר' מאיר, ולפיכך פסק הרמב"ם (שמיטו"י פ"ה הי"ב) שבין בשוגג בין במזיד יעקור.

(להלן: "מונים"); ב. "נחשדו ישראל על השביעיות ולא נחשדו על השבתות" (להלן: "חשד").

לאור דברי התוספתא והגמ' (גיטין נג ע"ב-נד ע"א) ניתן להסיק שלדעת כולם יש חיוב לעקור עץ שניטע במזיד בשביעית באיסור, כפי שקיימים הגבלות על תבשיל שנתבשל במזיד בשבת.[2] זאת משום שהטעמים שהובאו בתוספתא הם רק לנמק מדוע סובר ר"מ שגם הנוטע בשגגה חייב לעקור. אולם נחלקו הראשונים האם יש חיוב לעקור גם אילן סרק שניטע בשוגג בשביעית.

2. עקירת עצי סרק שניטעו בשוגג

בפשטות מדברי רש"י (שם ד"ה מונין) הריטב"א והמאירי[3] יוצא שעץ סרק שניטע בשביעית בשוגג אין חיוב לעוקרו.[4] לפי פירושם שני הטעמים שבתוספתא הם טעם אחד, ושניהם מהווים נימוק לעקירת עצי פרי שניטעו בשביעית. אלא שבתחילה מבארת התוספתא את טעם ה"מונים", היינו שבעת חילול ואכילת פירות נטע רבעי, ייווכחו האנשים לדעת שלפי מנין השנים למפרע העץ ניטע בשביעית, ומתוך כך יסיקו שמותר לטעת בשביעית. אלא שהרקע לגזירה זו נבע מחמת ה"חשד" שבגלל שלא הקפידו על דיני שביעית עלולים היו למצוא אמתלאות להתיר נטיעה לכתחילה בשביעית, דבר שלא היה קורה באיסורים שלא נחשדו לזלזל בהם. לשיטה זו הנוטע עץ סרק בשוגג לא יהיה חייב לעקור אותו, כיוון שיסוד גזירת "מונים" לא שייך לגביו.

לעומת שיטה זו, יש שדייקו עפ"י דברי הירושלמי (תרומות פ"ב ה"ג) שהנוטע עץ סרק בשביעית חייב לעקור אף אם עשה כן בשוגג. להבנתם הירושלמי ביאר שהטעם של "מונים" והטעם של "חשד" הם שני טעמים נפרדים, שיש נפק"מ ביניהם, וכפי שביאר הפני משה, ש"חשד" הוא חשד לטעת במזיד ולטעון שהדבר נעשה בשוגג. עפ"י הבנה זו הם מבארים את לשון הרמב"ם (הל' שמיטו"י פ"א הי"ב) שפסק בסתמא שיש חיוב לעקור אילן שניטע בשביעית אפילו בשוגג, בלא לחלק בין אילן מאכל לאילן סרק, וז"ל:

---

2. עי' בתוס' יו"ט (תרומות פ"ב מ"ג ד"ה הנוטע), תוס' חדשים (שם ד"ה הנוטע), תפא"י (שם אות יט), ובמשנ"ר (שם ד"ה מזיד) שהביאו מספר חילוקים מדוע לא חייבו להשליך לאיבוד תבשיל שנתבשל בשבת.
3. ריטב"א (גיטין שם ד"ה ורבי דרבי מאיר), מאירי (שם ד"ה הנוטע בשבת).
4. כך גם למד הבית רידב"ז (סי' א בהגה בשם "יש אומרים", אות יב ד"ה הנוטע בשביעית).

הנוטע בשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור מפני שישראל חשודין על השביעית, אם תאמר בשוגג יקיים – יאמר המזיד שוגג הייתי.[5]

הראיה לשיטתם מלשון הרמב"ם, היא מכך שלא רק שהרמב"ם לא חילק בין אילן סרק לאילן מאכל, לעניין חיוב עקירתם כשניטעו בשביעית, וכאשר הוא מנמק את טעם חיוב העקירה, הוא אינו מציין את הטעם של "מונים" השייך דווקא בעצי פרי, אלא את הטעם של "חשד" – שנחשדו ישראל לטעת במזיד ולומר "שוגגים היינו" – טעם השייך גם בעצי סרק. לשיטתם מבואר מדוע ציין הרמב"ם את הטעם של "מונים" רק כנימוק לחיוב עקירת עצי פרי שניטעו סמוך לשביעית (שם פ"ג ה"א), כיוון שלדעתו הנוטע בשוגג בשביעית עצמה, מחויב לעקור גם אם נטע עצי סרק.

למעשה נחלקו האחרונים בשאלה זו, יש הרבה פוסקים הסוברים שאכן חיוב העקירה שייך גם בעצי סרק שניטעו בשוגג בשביעית,[6] ויש המקילים בדבר.[7]

3. פרחים וצמחים חד שנתיים

כל האמור הוא לגבי עצי סרק, אולם לגבי צמחים חד שנתיים שנשתלו בשביעית, שאין לגביהם איסור ספיחין, קיימת מחלוקת נוספת במפרשים אודות

---

5. יש לציין שלדעת הכס"מ (שם) הרמב"ם הבין כך את הגמ' במס' גיטין (נד ע"א) ולדבריו אין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי בנידון זה. אמנם הרש"ס (שביעית פ"ב ה"ה סוף ד"ה ירקו מותר) ביאר גם בירושלמי כהבנה המקובלת בגמ' (גיטין שם) שחיוב העקירה בשביעית נוגע רק לעצים שנוהגים בהם ערלה.
6. כן נקטו בסתמא להלכה לאור הבנתם שפשטות דעת הרמב"ם היא שגם הנוטע אילן סרק בשביעית חייב לעקור: פאה"ש (סי' כ סעי' יב ביש"ר אות לג), ערוה"ש (סי' יז סעי' א), בית רידב"ז (סי' א סעי' יב ס"ק יד בסופו), הלכות שביעית (סי' א סעי' יב וכסא דוד ס"ק פב), שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' מח ד"ה גם בדעת), אור לציון (שביעית פ"א הי"ב), דרך אמונה (שמיטו"י פ"א הי"ב ס"ק צח), חוט שני (ח"א פ"א הי"ב אות לג ד"ה וי"ל דמ"מ), משפטי ארץ (שביעית פרק ז תחילת הע' 44), ילקוט יוסף (שביעית ח"א עמ' קפב סעי' ו ובהע' שם אות ו).
7. כך בפשטות דעת הרש"ס (שביעית פ"ב ה"ה סוף ד"ה ירקו מותר) שביאר בירושלמי (שם) שחיוב העקירה שייך רק בדברים שנוהגים בהם ערלה. כך נקט למעשה הגרא"י זסלנסקי (למועד שנת השמיטה עמ' 12 סעי' 3 ב). וכך נוטים דברי מו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א בשו"ת באהלה של תורה (שביעית עמ' 180-188) בצירוף קולות נוספות. ועי' שבת הארץ (פ"א הי"ב סוף הע' 5), שנת השבע (פרק ז הע' 13), קטיף שביעית (פרק סח סעי' ה, ושם סעי' ז והע' 11).

חיוב עקירתם: דעת הראב"ד (שמיטו"י פ"ד הט"ו) שגם בצמחים אלו קיים חיוב עקירה, ויש שפירשו כן אף בדעת הרמב"ם (שמיטו"י פ"ד הט"ו).[8]

לעומת זאת יש המדייקים מסתימת לשון הרמב"ם (פ"ד הט"ו) שאין חיוב עקירה של צמחים חד שנתיים שנשתלו בשביעית, ורק באילן החמירו משום שההנאה ממעשה האיסור היא לשנים רבות כפי שכתב המקדש דוד (סי' נט אות ג ד"ה כתב הרמב"ם) או משום ששייך בה החשש "משום מראית העין תמיד – שיאמרו נטיעה של שביעית היא זו" כלשון מראה"פ (שביעית פ"ב ד"ה בנו, וד"ה זרעו לפני ר"ה של שמינית).[9]

4. עצים שניטעו בשביעית ואין חיוב לעוקרם

למרות שבאופן עקרוני חל חיוב לעקור עצים שניטעו בשביעית, ישנם מצבים בהם לא חל דין זה, כפי שיתבאר:

נכרי שנטע עץ בשביעית – דעת הראב"ד (שמיטו"י פ"ד הט"ו) שכלל לא חייבו לעקור נטיעה זו,[10] וכן למדו בדעת הרמב"ם (שמיטו"י פ"ד הט"ו) המהר"י קורקוס, הרדב"ז (שם ד"ה ואם זרעו), והכס"מ (שם), וכן כתב החזו"א (שביעית סי' יז ס"ק כה ד"ה ר"ה). ואף שדעת ערוה"ש (זרעים סי' יז סעי' ד) שגם במקרה כזה יש חיוב לעקור, מכל מקום למעשה ניתן להקל כיון שיש הסוברים שאף לכתחילה ניתן לומר לנכרי לשתול עצי סרק בשביעית בקרקע ישראל.[11]

עצים שניטעו בתוך תחום שכבשוהו רק עולי מצרים – דעת הראב"ד (שמיטו"י פ"ד הט"ו) שאין חיוב לעקור אפילו עצי פרי, אולם דעת הרדב"ז

---

8. המהר"י קורקוס הרדב"ז והכס"מ (שם ד"ה עבר וזרעו) וכן פסק ערוה"ש (זרעים סי' יז סעי' ב). ואף שהרמב"ם (שם) מגדיר כיצד יש קדושת שביעית בירקות שיצאו לשמינית, תירץ המהר"י קורקוס (שם) שמדובר שעבר על הדין ולא עקר, וכיון שהפירות מותרים דן הרמב"ם (שם) מהו השלב של דיני ספיחין וקדושת שביעית באותם ירקות.
9. וכן דעת הרש"ס שביעית (פ"ב ה"ה סוף ד"ה ירקו מותר) אך משום שלדעתו חיוב העקירה שייך רק בדברים שנוהגים בהם ערלה.
10. ואף שהראב"ד (שם) דן רק על ירקות הרי שמפשט דבריו נראה שלא גזרו במקום שהאיסור הוא לא מן התורה, אף לדעתו ששביעית בזה"ז היא מן התורה. אמנם לגבי נטיעת עץ פרי על ידי נכרי אין להקל עפ"י סברא זו כיון שלגביו יש גם את הטעם של "מונים" וכן פסק בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' ר"א) שכיון שהעץ נשאר בבעלות הישראל והחשש של מראית העין בעינו עומד.
11. עי' שו"ת מהרי"ל דיסקין (סי' כז אות כד), וכן נקט למעשה בילקוט יוסף (שביעית פרק ד סעי' טו-טז), ואף שהרבה אחרונים חלקו על כך, מכל מקום יש מקום להסתמך על דעת המתירים, לפחות לענין שלא לעקור.

והמהר"י קורקוס (שם) שהרמב"ם (שם) סובר שיש חיוב לעקור. החזו"א (שביעית סי' כז ס"ק כה) נקט למעשה להקל כדעת הראב"ד.

עצים שנשתלו בגוש-אדמה – נראה שיש מקום להקל שאין חיוב לעקור עצים שנשתלו בגוש אדמה בשביעית; הן בעצי סרק, ויתכן שאפילו בעצי פרי שנשתלו באופן כזה שלא מונים את שנות הערלה מחדש – היות ויש פוסקים המתירים כן לכתחילה.[12]

עצים שנשתלו בתוך בית או כל מבנה מקורה אף בלא מצע מנותק – נראה שאין חיוב לעקור עצים שניטעו בתוכם – בהסתמך על כך שהירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) הסתפק אם בכלל יש איסור בדבר, ויש פוסקים שהתירו לעשות שם מלאכות בשביעית בזה"ז.[13]

5. קניית עצים שנתחייבו בעקירה

לאור האמור לעיל – צמחים שלדעת הרבה פוסקים התחייבו בעקירה כגון עצי פרי או עצי סרק רב שנתיים, פשוט שאין לקנותם מישראל ששתלם באיסור. ועי' בספר חוט שני (ח"א פ"א הי"ב) שהוכיח זאת מכך שאין לחכור שדה מישראל שחרש את שדהו בשביעית, אף שהחוכר רוצה לזרוע אותה בשמינית, והוא הדין שאין לקנות עץ ממי שנתחייב בעקירתו.

כל שיש להסתפק הוא האם ניתן לקנות שתילים בשמינית אף אם ידוע שנשתלו באיסור, באותם מקרים שלדעת רוב הפוסקים אין הבעלים חייבים לעקור אותם: כגון פרחים וצמחים חד-שנתיים, או במשתלות שהפועלים הם נכרים,[14] כשהשאלה היא האם יש בכך סיוע בידי עוברי עבירה.[15]

---

12. הגרי"מ טיקוצ'יסקי זצ"ל (ספר השמיטה פרק א אות י), וכמותו הכריע גם בילקוט יוסף (שביעית פרק ד סעי' יח) לקולא. ואף שהרבה חולקים על כך, מ"מ נראה פשוט שגם המחמירים יודו שאין חיוב עקירה בכגון זה.
13. פאה"ש (בית ישראל סי' כ ס"ק נב), ערוה"ש (זרעים סי' טז סעי' א), ועי' עוד בהרחבה: שבת הארץ (פ"א ה"ג אות ב).
14. אמנם כפי שכתבנו לעיל יש שהתירו כן לצורך גדול (ראה ילקוט יוסף שביעית פרק ד סעי' טו ובהרחבה בהע' שם), אך במקרים שהדבר לא נעשה לצורך גדול, נראה שיש להתייחס לשתילה על ידי נכרים כשתילה באיסור רק שלא נתחייבה בעקירה.
15. אף שיש הסוברים שאסור להשתמש במה שנעבד באיסור בשביעית, למעשה נפסק להקל בדבר, עי' קטיף שביעית (פרק סז סעי' ב והע' 1).

ב. האם קנייה בשמינית נחשבת כסיוע לאיסור בשביעית

דבר פשוט הוא שאין לקנות בשביעית עצמה שתילים מכל סוג שהוא מבעל משתלה ששתלם באיסור, וכלשון הרמב"ם (פיהמ"ש שביעית פ"ה מ"ו) ש"אסור לסייע לעבריינים בעשיית העבירות". לפיכך בעצם הקנייה בשביעית ממנו מעודדים אותו להמשיך לשתול באיסור, כיון שהוא נוכח שיש ביקוש לשתילים אלו.

אולם כאן יש להסתפק בדבר שהרי בקניית השתילים בשמינית מישראל ששתלם באיסור, אין הוא מסייע לכך שייעשה עתה מעשה עבירה, כיון שבדרך כלל סיוע לדבר עבירה הוא כשהדבר נעשה לפני מעשה העבירה או תוך כדי עשייתה, לעיתים מן התורה ולעיתים מדרבנן.[16] אך כאן הקנייה היא לאחר מעשה העבירה, ואף שבעוד שבע שנים המוכר ישתול באיסור בגלל שקנו ממנו בשביעית, קשה להגדיר זאת כסיוע לפני עבירה.

אלא שראיתי בשו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' לה אות ו) שנקט בפשטות שאף בקנייה לאחר השמיטה יש משום סיוע לדבר עבירה מדרבנן, זאת מתוך המשך דברי הרמב"ם (פיהמ"ש שביעית פ"ה מ"ו) שאת חלקם הבאנו לעיל, שכתב (שם): "ומפני זה אסור לעזור לעוברי עבירה, ולא יתקנו להם כלים, אבל ראוי לקלקל להם". הסיק מכך המשנ"י (שם) ש"אם אחרי שמיטה לא יקנו מעוברי עבירה הזרעים שנזרעו בשביעית יזכור בשמיטה הבאה שהחרדים לא יקנו ממנו. וימעט על ידי זה בזריעה בשמיטה, ועל ידי זה מקלקלים אנו לו מלעבור עבירה ומונעים ממנו להוסיף בעוורונו". לפיכך נראה שנקודת הדיון בקנייה ממשתלות בשמינית שייכת לאיסור משא ומתן עם החשוד על השביעית, שהוא רחב יותר מהאיסור הכללי של סיוע לדבר עבירה, כפי שיתבאר לקמן.

ג. איסור קנייה מחשוד על השביעית בשמינית

קיימת הבחנה בין איסור קניית תוצרת חקלאית מאדם שאינו בקי בהל' שביעית מפני שבקנייה זו מגיעים לידי המוכר דמי שביעית, וסביר שלא ינהג בהם בקדושת שביעית (רמב"ם הל' שמיטו"י פ"ח ה"י), לבין קנייה מחשוד על מלאכות או סחורה בשביעית[17] שנאמר במשנה (בכורות פ"ד מ"ח): "אין לוקחין

16. עי' תוס' (שבת ג ע"א ד"ה בבא), ריטב"א (ע"ז ו ע"ב הכא), ועי' יד מלאכי (מערכת הל' אות שסא).
17. עי' רע"ב (שם ד"ה החשוד), תפא"י (שם אות מג).

ממנו פשתן אפילו סרוק". בירושלמי (מעשרות פ"ה ה"ז) נחלקו במשמעות האיסור: לדעה אחת החמירו דווקא בצמחים שהגרעין קדוש בקדו"ש והצמח אינו קדוש, אולם לדעה השניה האיסור הוא על כל דבר שיש לו "זיקת שביעית", ובפשטות הוא איסור יותר כוללני. כלומר, כפי שאין קונים מחשוד על התרומה אפילו מים ומלח שאין להם כלל קשר לקדושת תרומה, כך בענייני שביעית, וכפי שכתב הרמב"ם (שם הי"ד): "אין לוקחין ממנו דבר שיש עליו זיקת שביעית כלל..." ולדעת ערוה"ש (סי' כט סעי' טז) משמעות הדברים שאין לקנות ממנו צמחים שיש חשש שנעשה בהם איסור. לאור זאת כתב החזו"א (סי' ס"ק יב ד"ה ירושלמי מעשרות) שגם בשמינית יש איסור קניית צמחים מחשוד על השביעית. אך אין איסור במתנה. אמנם גם לדעתו אם ידוע שהם גידולי ששית או גידולי חו"ל ניתן לקנותם מהחשוד.

כיום הציבור רוכש עצי נוי, פרחים וכדו' בחנויות למכירת שתילים וכן אצל רוכלים בצידי הדרכים, הקונים את תוצרתם ממשתלות שונות. אף שאותם משווקים בפשטות אינם נחשבים כחשודים על השביעית – שהרי הם לא שתלו באיסור ולא עסקו בסחורה בפירות הקדושים בקדושת שביעית – אולם גם קנייה מאותם מקומות אסורה, כיון שהיא מסייעת למגדלים החשודים על השביעית לשווק את תוצרתם.[18]

לפיכך נראה שלמעשה, אין לקנות שתילים ופרחים רק מבעלי משתלות או מחנויות שיש להם אישור שהצמחים שלהם גדלו בהיתר – או עד התאריכים שיתבארו לקמן שעל פיהם נוכל לדעת שהשתילים לא נשתלו באיסור. חשוב לציין שכל הנידון הוא על קנייה – אולם מי שקיבל במתנה שתילים או פרחים ניתן להקל שיכול להשתמש בהם בכל מקרה.[19]

ד. מועד היתר קניית צמחים בשמינית

כיון שראינו שלדעת הרבה פוסקים יש חיוב עקירת עצים שניטעו באיסור, וקיים איסור אף בקניית צמחים שאין חיוב לעוקרם, לפיכך מובאים כאן בפירוט תאריכים משוערים בשמינית, בהם ניתן לקנות צמחים ללא חששות כלשהם.

---

18. אמנם יש שהקלו ב"לפני דלפני" אך בפשטות נראה לאסור, ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"ב אות ד, ה"ה הע' 2).

19. אמנם הבית רידב"ז (סי' א סוף ס"ק יד) סובר שמקבל מתנה דומה לקונה שאסור לו לשתול אותם, בשונה מיורש שמקילים לגביו. אולם בערוה"ש (זרעים סי' יז סעי' ג) סובר שמקבל מתנה אינו כמו קונה מעובר עבירה. בפרט שבשמינית קיימת סברא נוספת להקל כמבואר לעיל.

למעשה קיים שוני גדול בין סוגי הצמחים, בנוגע לזמן שבו ניתן לומר שרוב הצמחים מאותו הסוג, הם כבר משתילת שמינית. ומכאן גם נובע ההבדל בתאריכים בהם ניתן להקל לקנות את אותם צמחים מכל בעל משתלה.[20]

בפירוט הבא, מסווגים סוגי הצמחים אשר עפ"י ההערכה הם מזריעת שמינית, או לחילופין מזריעת שישית:[21]

א. שתילי פרחים עונתיים – אמצע טבת של השמינית.

ב. פקעות ובצלים באריזה – תוצרת חו"ל מותרים מיד. תוצרת הארץ – במשך רוב השנה הם ודאי מזריעת שביעית, לפיכך במשך כל השנה השמינית ניתן לקנות פקעות רק עפ"י תעודת הכשר שהם מתוצרת היתר מכירה וכדו'.

ג. פרחי קטיף הנמכרים בחנויות: אם הם רב שנתיים – רובם לא מזריעת שביעית. לעומת זאת פרחים חד-שנתיים – אמצע טבת של השמינית.

ד. שיחים רב שנתיים (צמחי כיסוי, גדר חיה) – אב של השמינית.

ה. מרבדי דשא – סיוון של השמינית.

ו. עצי סרק הנמכרים בשמינית – אם קוטר הגזע הוא מעל 5 ס"מ הם שתילת ששית. פחות מקוטר 5 ס"מ סביר להניח שהם משתילת שביעית.

ז. עצי סרק שנמכרים בשנה שלאחר השמינית, אם קוטר הגזע הוא פחות מ-5 ס"מ הם משתילת שמינית. אם קוטר הגזע הוא יותר מ-5 ס"מ מסתבר שהם משתילת שביעית.

ח. עצי פרי – קיימת תופעה גדולה של הרכבות אסורות בחלק מהעצים, ובשתילתם יש חשש לקיום כלאי-אילן. לפיכך בכל מצב יש לקנותם לכתחילה רק ממקומות מפוקחים.

---

20. חשוב לציין, שתמיד עדיף לקנות ממקום שיש לו אישור מוסמך שכל הגידולים בו נעשו עפ"י ההלכה.

21. פירוט התאריכים בהנחייתו של האגרונום מרדכי שומרון, מכון התורה והארץ.

הרב יהודה הלוי עמיחי

אוצר בין דין מייסודו עד ימינו

א. אוצר בית דין בימי התנאים
ב. אוצר בית דין בראשונים
1. שיטת הרמב״ן
2. קציר לעצמו
3. שיטת הרש״ס ודחוקיה
4. שיטת הראשונים
5. שיטת התוספות
6. סיכום
ג. שיטת הרמב״ם
1. כדרך הקוצרים והבוצרים
2. בצירה ועיבוד כהוכחה לבעלות
3. בצירה מהפקר
4. השמטת הרמב״ם
5. סיכום
ד. אוצר בית דין שנת תר״ע
1. אוצר ב״ד צדק בירושלים בשנת תר״ע
2. עבודות בשביעית
3. תשלום אוצר בית דין לחקלאי
4. בצירה על ידי פועלים נכרים
5. סיכום שנת תר״ע
6. לאחר תר״ע
ה. שיטת הרב קוק זצ״ל
1. הפקר בפירות נכרים
2. אוצר בית דין במשנת הרב קוק זצ״ל
3. דחיית הצעת שלוחי ב״ד והיתר מכירה
4. אוצר בית דין בפירות שלא נמכרו
5. שנת תשי״ט – שליחות לבוצר מטעי נכרים שנמכרו
6. אוצר בית דין בירקות
7. משנת תשי״ט עד תשל״ג
8. תנובה אוצר בית דין
9. אוצר בית דין מטעם הרבנות הראשית
10. אוצר הארץ תשס״ח
11. אוצר בית דין מאחד
נספחים

א. אוצר בית דין בימי התנאים

תקנת אוצר בית דין מופיעה לראשונה בתוספתא (שביעית פ"ח ה"א), וז"ל:

> בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר.
> הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין פועלין עודרין אותן ועושין אותן דבילה וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.
> הגיע זמן ענבים שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.
> הגיע זמן זתים שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו.
> הגיע שעת הביעור עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי ר' יהודה. ר' יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור. ר' שמעון אומ' עשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור.

תקנת התוספתא היא שבית הדין היו שוכרים פועלים לבצירה, מסיק ועיבוד הפירות בצורה רגילה ככל השנים, למרות שבמשנה (פ"ח מ"ו) נאסרו פעולות הדריכה והכתישה בבד, לבית הדין הדבר הותר. השדה והמטעים שבתוספתא היו מופקרים כדיני שביעית, וב"ד דאגו שיביאו תוצרת לאנשי העיר.

תקנה זו לא הייתה תקנה מופשטת והצעה שלא הונהגה, אלא התוספתא עצמה אומרת שהיו יושבים ונוטלים מהציבור, ומשמע שהנהגה זו הייתה למעשה ולא רק הצעה למדנית הלכתית. כמו כן התנאים עצמם מזכירים אותה, וכפי שר' שמעון אומר בתוספתא שעשירים אוכלים אחר הביעור מן האוצר, א"כ מוכח שנהגה תקנה זו בתקופת ר' שמעון.

כל התנאים המוזכרים הם מתלמידיו של רבי עקיבא והוסמכו על ידו. באותו הזמן אנו מוצאים עדות נוספת שנהגה תקנת אוצר בית דין היא מהכתוב בירושלמי (פ"ד ה"ב) שבשדותיו של רבי טרפון (רבי עקיבא היה תלמיד חבר של רבי טרפון) העמידו שומרים, ופעם בא רבי טרפון לאכול מפירותיו והם חשבוהו לגנב והכהו, ולכאורה כיצד העמיד רבי טרפון שומרים בשדותיו, אלא שהיו אלו

שומרי ב"ד על השדות.[1] אנו מוצאים שנים-שלושה[2] דורות שנהגו בתקנת אוצר בית דין.[3]

ראשונים רבים הביאו את דברי התוספתא הללו[4] וגם הרש"ס[5] שהסביר את התוספתא בפירות שישית נדחק לקיים את דברי התוספתא מכיוון שהיה ברור לכל שתוספתא זו היא להלכה, שהרי כתוב שנהגו כמותה, ואיננה רק הלכה, אלא יש כאן הוראה הלכה למעשה. וכבר כתב הש"ך[6] שכאשר אין סתירה בין הגמרא והתוספתא יש לפסוק כדעת התוספתא.

ב. אוצר בית דין בראשונים

1. שיטת הרמב"ן

הרמב"ן (ויקרא כה, ז) מצטט את דברי התוספתא והוסיף להסביר:

---

1. הרש"ס פירש שהשדה של ר"ט הייתה מושכרת לגויים ולכן היו שומרים, וזה תימה שהרי ר"ט בא לאכול מפירות שדהו, ואם הייתה שדהו מושכרת לאחרים מדוע בא לאכול משדהו?! ברור שהרש"ס לשיטתו שאין לעשות אוצר בית דין לא יכול היה להסביר את הגמ' בשומרי בית הדין. גם הסברו של בעל יפה מראה שהשומרים היו כדי שלא יזיקו את השדה, הוא תימה גדולה וכי מדוע קוצרי הירקות יזיקו לשדה? מכאן נראה כפי שכתב בתוספתא כפשוטה (עמ' 583) שאיירי בשומרי ב"ד, ועיין בירושלמי (מהדורת פליקס).
2. בסדר הדורות (אלף רביעי, דור שני אחר החורבן) כתב שרבי טרפון היה רבו או חברו של ר"ע. וע"ע ביוחסין דף כה, לה שהאריך בעניין רבי טרפון. ובצמח דוד עמ' 89.
3. הגראי"ה הרצוג זצ"ל (פסקים וכתבים מצוות התלויות בארץ, סי' עב עמ' רעא) העמיד את התוספתא כהוראת שעה שתיקנו לצורך מיוחד, כיוון שראו שהעם מחזיקים את הפירות ולא מפקירים, על כן ב"ד קם ועבר על צווי התורה ובצרו את שדות האנשים, אבל לאחר שהצליח המעשה של ב"ד והעם הפסיק לשמור, חזרו לדין שאין לקצור ולבצור כדרך הבוצרים אפילו שלוחי ב"ד. מלבד שכל הסברא הזאת איננה מופיעה בפנינו, וחסרה מהספר, ועוד בתקופת ר"ע ורשב"י אנו יודעים ששמרו שביעית כהלכתה למרות הקשיים, והקפידו על דיני ספיחים (פסחים נא ע"ב), ומדוע שלא יקפידו על דיני הפקר. ובייחוד על פי מה שאנו לומדים שלא הייתה כאן שאלה חד פעמית אלא שנים-שלושה דורות שנהגו באוצר ב"ד. ועוד יש להוסיף שאם התוספתא היא הוראת שעה למה הובאה, שהרי ידוע שבית דין מכין ועונשין שלא כדין, ומה שהיה היה, ומדוע להודיענו על מעשה זה שהיה. ועל כן לא מסתבר שהייתה כאן איזו הוראת שעה לצורך העבריינים. מדברי הרמב"ן שכתב "ועשו להם תקנות מדבריהם" מוכח שאין כאן הוראת שעה למיגדר מילתא אלא תקנה קבועה של חכמים.
4. להלן ב.4.
5. להלן ב.3.
6. חו"מ (סי' פא ס"ק נו).

ועשו להם תקנות מדבריהם, בראשונה היו בית דין עושין אוצר בכל עיר ועיר, מתחילת יציאת הפירות היו נוטלין אותם מיד מביאיהן ומכניסין אותן לאוצר, וכשיבא זמן לקיטת כל אותו המין כגון שבא זמן של קיץ ועת הבציר הגיע, ב"ד שוכרים פועלים ובוצרין ומוסקין ולוקטים כל אותו המין ודורכים ומוסקין בגת ובבית הבד כדרך שאר השנים, ונותנים לאוצר שלהן, ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבוערין הם מן הבית, ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלן. וכל זו התקנה והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה.

וכשאין אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור, ומפקירם על פתח ביתו ואוכלין והולכין לעולם. וזו היא שביעית שאוסרת במינה במשהו לביעור כמו שמוזכר במסכת נדרים (נח א), מפני שיש לה היתר בביעור מביתו.

הרמב"ן הסביר שבתחילה (בראשונה) כשהתחילו ביכורי הפירות להבשיל, וכאשר הפירות מתחילים להבשיל אין כמות גדולה של פירות, מספיק היה בעל השדה שילקט את הפירות. בבואו מהשדה ב"ד היה לוקח מלקיטת הבעלים ונותנים הכל באוצר. לאחר מכן כאשר הפירות כבר הבשילו היטב והיבול היה ראוי לקטיף בכמויות גדולות, ב"ד עצמו היה שוכר פועלים שיקטפו ויעבדו את התאנים לגרוגרות, הענבים ליין והזיתים לשמן. כל הדיון לפי הרמב"ן הוא על פירות שיש בהם קדושת שביעית. הפירות ומוצריהם שהיו נתונים באוצר לא חייבים בביעור (בהגיע זמן הביעור), מכיוון שהם מבוערים מהבעלות הפרטית.

הרש"ס (שהוא מראשוני האחרונים) העיר על דברי הרמב"ן (פ"ט מ"ט) וז"ל:

ומה שכתב על לשון התוספתא, דאוצר ואלו הפירות שמכונסין באוצר ב"ד אינן צריכין ביעור אחר שכבר הן מבוערין מן הבית, וא' עניים וא' עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהן מיד ב"ד ולאכלן ע"כ, משמע מזה הלשון דההיא תוספתא דלעיל כולה בין רישא בין סיפא בפירות שביעית מפרש לה, והא ליתא, דהא סיפא הכי קתני, הגיע זמן תאנים שלוחי ב"ד שוכרין פועלים ועושין אותן דבלה וכונסין אותן בחביות, ואי בפירות שביעית מוקמת לה פירות שביעית לעשות דבלה מי שרי, והא תניא בתוספתא (פ"ו) פירות שביעין אין עושין אותן דבלה אבל עושין אותן גרוגרות. וגבי ענבים נמי תניא גבי אוצר ב"ד הגיע זמן

ענבים שלוחי ב"ד שוכרין פועלים ובוצרין אותן בגת ודורכין אותם, ואי בפירות שביעית מוקמת לה פירות שביעית לבצור לדרוך אותן בגת מי שרי, והא תנן (פ"ח מ"ו) ואין עושין זיתים בבד ובקטבי. וליכא למימר דמשום דהוו שלוחי ב"ד שרינן להו למעבד בפירות שביעית כשאר פירות החול דהא מקראי יליף להו בת"כ ומייתי לה בגמ' להההיא ברייתא לעיל בפ' כלל גדול רבא (ה"ו) דתניא התם לא תבצור כדרך הבוצרים, מכאן אמרו אין דורכין עבים בגת אבל דורך הוא בעריבה וכו' וטעמא מדכתיב נזירך למדרש לא תבצור כדרך נזיר שלך, אלא כדרך העניים שאין להם הכנות, והוא בעצמו פי' כן הברייתא בפירושו.

הרש"ס שואל על הרמב"ן מי התיר לבית הדין לקצור ולבצור כרגיל וכן לעשותם יין ושמן ודבלות. ושאלתו האם לשלוחי ב"ד התירו דברים שליהודים אחרים אסור לעשות, ובייחוד שאיסורם נלמד מדברי תורה.

עוד אפשר לשאול על דברי התוספתא שמתירה לבצור ולמסוק על ידי ב"ד מדברי המכילתא:[7]

דבר אחר והשביעית תשמטנה ונטשתה, מפני מה אמרה תורה, לא שיאכלו אותה עניים, הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים, תלמוד לומר והשביעית תשמטנה – ונטשתה, מגיד, שפורץ בה פרצות אלא שגדרו חכמים מפני תקון העולם.

מדברי המכילתא נראה שאסור לאדם לאסוף כדי לחלק לעניים, וא"כ כיצד ב"ד אוסף לצורך עניים?

2. קציר לעצמו

נראה שהרמב"ן כבר ענה על שאלת הרש"ס, וז"ל (ויקרא כה, ה):

והנה אמר הכתוב כי הספיח הנולד מאליו בשדה לא יקצור אותם, והענבים הצומחים בכרם מבלי עבודה לא יבצור אותן, ופירוש הלאווים, שלא תקצור אותן אתה לבדך **לצורך עצמך** ולא תבצור אותן **לעצמך**, אבל תהיה שנת שבתון לארץ מן הזריעה והזמירה, ותהיה "שבת הארץ" כל אשר תוציא בשביתתה מן הספיח והנזיר לכולכם יחד לאכלה, לך ולעניך ולחיה ולבהמה.... אבל לדברי חכמים[8] **שלא תעשה**

7. משפטים פרשה כ, עה"פ "והשביעית תשמטנה ונטשתה".
8. החולקים על ר"ע וסוברים שספיחים איסורם רק מדרבנן.

> **אותם קציר לעצמך ולא תעשה אותם בציר לעצמך**, אלא נהוג בהם מנהג הפקר, וכן לא נאסוף את תבואתינו, שלא נאסוף אל בתינו פירות האילן והספיחים כי בהפקירם לעניים ולחיה ולבהמה. .....לדרוש לא תבצור אותם **כדרך נזיר שלך**, אבל תבצור אותם עם העניים כדרך שהם בוצרים, לומר שלא ישמרם **לעצמו** אבל ילקוט אותם עם העניים כהפקר.

איסור הקצירה והבצירה לפי הרמב"ן הוא רק כשאדם קוצר ובוצר לעצמו, אבל אם הקצירה והבצירה איננה לצורך עצמו אלא לצורך אחרים אין כאן איסור תורה, ולכן לב"ד אין את האיסור שהרי איננו קוצר ובוצר לצורך עצמו אלא לצורך הרבים (אנשי העיר). כפי שדייק הרמב"ן, ואת ענבי נזירך לא תבצור, כאשר אדם בוצר כשליח הציבור אין איסור. הדיון שלפנינו איננו שייך לדיון האם חיוב קצירה הוא משדה המשומרת או מופקרת, שם הוא בוצר בשביל עצמו מההפקר ולכן זה אסור (לרמב"ן מדרבנן ולראשונים אחרים מדאורייתא), אבל באוצר בית דין הוא בא כנציג הציבור והקצירה היא לצורך הרבים, ולכן אין איסור.[9]

על פי הסבר זה יובן שהקוצר ובוצר על מנת שיחלק לעניים הרי זה אסור (כדרשת המכילתא), שהרי הוא קוטף לעצמו ולאחר מכן מזכה לעניים, אבל אם הקצירה עצמה נעשית לצורך עניים, ואין כאן זכייה עצמית בכך לא חל כל איסור, ואדרבא יד עניים איתא הכי, והעניים הם קטפו לעצמם, אלא ששלחו שליח שיקטוף בעבורם ולא יזכה בכך לעצמו.

יסוד זה שהקוצר להפקר ורבים אין בו איסור, חזר עליו הרמב"ן[10] וכתב:

> כענין שדרשו שם בסיפרא לא תבצור כדרך הבוצרים מכאן אמרו תאנים של שביעית אין קוצצין אותן במוקצה וכו', אלמא אין בהן ממשמע הכתוב אלא שינהוג בהן כהפקר.

היסוד הוא לנהוג בהם כהפקר ולא לצורך עצמך, ומכאן שהפקר הוא כל מקום שאין בו צורך עצמי של הקוצר והבוצר, ואז הוא מוגדר הפקר לכל.

---

9. הרמב"ן דן על שאלת קציר מהפקר בפסוק ה, ואילו בדין קציר למען הרבים כשליח ב"ד דן רק בפסוק ז, כאשר לא מביא כל חיבור בין השיטות, ללמדך שאפילו אם צריך לעשות שינוי בקציר הפקר בכו"א ב"ד יכול לקצור שהרי איננו קוצר לעצמו.
10. יבמות קכב ע"א ד"ה פירות הללו.

למדנו מדברי הרמב"ן שהאיסור בדין תורה הוא רק כשקוצר לעצמו אבל כשליח של ציבור שאין להם בעלות אישית על הפירות אין איסור של תורה לקצור ולבצור.[11] גם הרשב"ש (סי' רנח) הסביר כדברי הרמב"ן ששלוחי ב"ד הם יד עניים ולכן יכולים לשמור עבור עניים או לקצור בעבורם. ובמעדני ארץ[12] הוסיף על כך שבציר לצרכי רבים הוי כמו לצורך גבוה שלא נאסר.

3. שיטת הרש"ס ודחוקיה

הרש"ס שלא קיבל את היסוד שיש לחלק בין שלוחי ב"ד וקצירה אישית, חייב לבאר את התוספתא באופן אחר, וזו לשונו (שביעית פ"ט מ"ט):

> אבל האמת שפירוש אותה ברייתא כמו שפירשתיה למעלה,[13] דסיפא[14] בפירות ששית הוא דוקא מיירי, והענין דכל זמן שיש פירות שביעית בשדה אוכלין עניים ועשירים, ומכי כלו, היו בעלי בתים פותחין האוצר שבבתים ואח"כ פותחים האוצר שבעיר שמלאו אותם ב"ד, ולר"ש עניים ועשירים אוכלין מן האוצר ההוא ורבי יהודה סבר דאין השתדלות ב"ד ותקנתא דידהו אלא לעניים אבל לא לעשירים דיכולת יש להם להביא מזונות מחו"ל ולאכול או לשמור בבתיהם מן הששית.

הרש"ס מסביר את התוספתא שבראשונה היינו בתחילת השביעית, כשהביאו לימונים שיש בהם קדושת שביעית כיוון שהולכים בהם לפי שעת לקיטה, הרי שב"ד מחלק לכל אחד מזון ג' סעודות. אבל בפירות האילן ותבואה שהולכים לפי שליש, והוא היה קודם לראש השנה, הרי שאין בהם קדושת שביעית ולכן הפירות הללו הוכנסו לאוצר פירות ששית, ועל כך נאמר בתוספתא כשהגיע זמן הזיתים, ענבים ותאנים שבוצרים אותם על ידי בית דין ומכניסים למשמרת לאוצר. כשהגיעה שעת הביעור של פירות השביעית בשנה השמינית, לא יכלו לאכול עוד מפירות שביעית, הרי שהוציאו ב"ד מאוצרותיו את פירות השישית לטובת הציבור. על פי דברי הרש"ס יש ללמוד את התוספתא בצורה שונה:

---

11. סברא זו הובאה גם באחרונים: חזו"א (סי' יב ס"ק ו ד"ה ונראה), מעדני ארץ (סי' ה ס"ק כא ד"ה ולכן); בשערי זיו (סוף סי' ט) כתב שקצירה נאסרה לצורך עצמו, אבל אם קוצר למצווה או לחלק לכו"ע כשליח ב"ד, אין שם איסור קצירה; חוות בנימין (ח"ג עמ' תרכד-תרכה).
12. מעדני ארץ שביעית (סי' ה אות כא ד"ה ולכן).
13. פ"ט ה"ה.
14. מהמילים "והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר".

בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות. (ירקות או לימונים שהולכים בהם לפי לקיטה, מחלקים ג׳ סעודות ואין מכניסים אותם לאוצר).

והשאר (פירות האילן שהביאו שליש בשישית ונלקטו בשביעית, או תבואה שהביאה שליש בשישית ונלקטה בשביעית שאין בהם קדושת שביעית) **מכניסין אותו לאוצר שבעיר.**

הגיע זמן תאנים (של שישית) שלוחי בית דין שוכרין פועלין עודרין אותן ועושין אותן דבילה וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

הגיע זמן ענבים (של שישית) שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

הגיע זמן זתים (של שישית) שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו.

הגיע שעת הביעור (לפירות שביעית) עניים אוכלין (מפירות שישית שבאוצר) אחר הביעור אבל לא עשירים (שלא עשו תקנת אוצר ב״ד בעבורם) דברי ר׳ יהודה. ר׳ יוסי אומ׳ אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור (מפירות שישית), ר׳ שמעון אומ׳ עשירים אוכלין מן האוצר (של שישית) אחר הביעור.

אך יש לעיין[15] כיצד ב״ד יכול להפקיע יבול ששית, הרי איננו הפקר ומדוע יש להם כוח להפקיע מרשות הבעלים? ועוד תימה הרי אין פירות אילן בארץ ישראל לאחר ראש השנה של שביעית, שהרי רוב פירות האילן כלים בקיץ של הששית ולא בשנה השביעית. עוד יש להבין אם הדיון על פירות ששית שנשארו במחסני האנשים הרי זה לא יתכן מציאותית, שהרי אין כמעט אפשרות לשמר (אפילו באמצעיים מודרניים ומשוכללים) פירות למעלה משנה, וכאן הדיון הוא על פירות ששית שיאכלו לאחר הביעור של שנת השבע עד הופעת הפירות החדשים בשמינית (כשנה וחצי). עוד יש לתמוה הרי המילים ״והשאר מכניסין אותן לאוצר שבעיר״ המופיעים במקרה הראשון ״בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודו׳ והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר״, לפי הרש״ס אינם סיום המקרה של בראשונה אלא תיאור מקרה אחר של פירות שאין בהם

15. שתי השאלות הראשונות הובאו בחזו״א (סי׳ יא ס״ק ז ד״ה ומה שפי׳).

קדושת שביעית, שאז מכניסים אותם לאוצר שבעיר, ושוב התוספתא חוזרת ואומרת בכל מקרה (תאנים, זיתים וענבים) שמכניסים אותם לאוצר שבעיר, ומדוע יש כפילות של הדברים. ויתר על כן הרי בדין הזיתים נכתב בתוספתא "הגיע זמן זתים שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו" ואם הדיון הוא על זיתי ששית שנגמרו בשביעית מדוע נאמר בתוספתא שמחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד, הרי אלו פירות ששית שאין בהם כל קדושה, ולפני שעת הביעור הכל יכולים לאכול כרגיל, ואין בהם חלוקה בערב שבת. עוד יש להוסיף שלפי הרש"ס האוצר הוא מקום ששומרים פירות ששית ולא פירות שביעית, ובירושלמי (פ"ט ה"ד) מובא שאוצר היינו אוצר של שביעית ולא של ששית, וקשה על דברי הרש"ס.

על כן העמדת הרש"ס דחוקה היא ביותר, ומאידך דברי הרמב"ן ושאר הראשונים ברור מיללו שיש תקנה לפירות שביעית שאם ב"ד קוצר לצורכי הרבים הרי שאין כאן איסור "לא תקצור" ו"לא תבצור".

4. שיטת הראשונים

התוספתא המתארת את הפעלת אוצר ב"ד, הובאה על ידי עוד ראשונים: ר"ש, רא"ש (שביעית פ"ט מ"ח), תוספות רי"ד (פסחים נא ע"ב ד"ה ונטל), תוספות הרשב"א (פסחים נג ע"א), פירוש ר"ד בונפיד (פסחים נב ע"א) ותוס' רבינו יהודה (ע"ז סב ע"ב). ראשונים אלו הביאו את התוספתא כלשונה, והקשו ממנה על הסברא שביעור הווי כילוי, שהרי מהתוספתא בפסקה האחרונה (במחלוקת ר' יהודה, ר' יוסי ור' שמעון) משמע שפירות של שביעית נאכלים לאחר הביעור ומכאן שהביעור הוא הפקר. ברור שהראשונים הללו למדו כדעת הרמב"ן ולא כדעת הרש"ס, שהרי לדעת הרש"ס מחלוקת ר' יהודה, ר' יוסי ור' שמעון היא בפירות ששית, ואין ראיה מהתוספתא לעניין פירות שביעית. אלא משמע שהבינו הראשונים הנ"ל, כדעת הרמב"ן שנחלקו בשאלת אכילת פירות שביעית לאחר זמן הביעור, וממילא כל התוספתא דנה על פירות שביעית, ואוצר בית דין היה על פירות שביעית.

דברים ברורים יותר אנו מוצאים ברשב"ש (סי' רנח) שהביא את התוספתא ולמד ממנה שלא רק קוצרים את פירות השביעית, אלא גם מותר לשמור פירות שביעית, וברור שהתוספתא המספרת על צורת הבציר והעיבוד דנה בפירות שביעית (כביאור הרמב"ן) ולא בפירות ששית (כדעת הרש"ס). גם במנחה בלולה

(רפאפורט, פר׳ בהר) כתב שבכל המינים המוכנסים לאוצר נותנים ג׳ סעודות, וברור שאיירי בפירות שביעית ולא בפירות ששית.

5. שיטת התוספות

התוספות[16] דן על דברי הגמ׳ ששומרי ספיחי שעורים וחיטים לקרבן העומר ושתי הלחם היו נוטלים שכרם מתרומת הלשכה. ועל זה הקשה התוס׳ הרי אסור לשמור בשביעית ולשיטת ר״ת הרי זה איסור אכילה וא״כ כיצד אפשר להביא מספיחים אלו את העומר, הרי לא הוי ממשקה ישראל, וקרבן צריך שיהא ראוי לאכילת ישראל, וכיוון ששמור אסור באכילה א״כ גם אין אפשרות להביא ממנו קרבן.

התוס׳ תירץ על שאלה זו מספר תירוצים, ובאחד התירוצים כתב:

> קצירך ונזירך אמר רחמנא דידך אין ולא של הקדש, ומהאי טעמא שריא קצירה.

התוס׳ למד שכל איסורי שמירה וקצירה נאמרו בקרקע של ישראל ולא של הקדש, ואף על פי שאפשר לדון לעניין המלאכות ועבודת הקרקע בשל הקדש, בכל אופן התוס׳ הוסיף שהתירו קצירה בשל הקדש, ופירושו למרות שיש בעלות עליונה של פירות הקדש, אבל כיוון שאין בעלות פרטית הרי שאין איסור קצירה ובצירה.[17]

העולה מדברי התוס׳ ג״כ שכל מקום שאין בעלות פרטית אלא ציבורית אין איסור של קציר ובציר.

האחרונים הקשו על דברי התוס׳ שהרי בירושלמי (פאה פ״ז ה״ז) למדנו:

> רבי זעירא בשם רבי יוחנן ושבתה הארץ שבת לה׳ דבר שהוא לה׳ קדושת שביעית חלה עליו.

מכאן משמע שקדושת שביעית חלה אפילו בהקדש, וא״כ דברי התוס׳ שאין איסור קציר בשל הקדש סותרים את הירושלמי.[18] אלא שיש לחלק בין דברי הירושלמי שאומר שקדושת שביעית חלה בשל הקדש היינו על שדות ההקדש חלה קדושת שביעית, אבל אין איסור לקצור עבור ההקדש. וכבר עמד על כך

16. מנחות (פד ע״א ד״ה שומרי).
17. עיין שבת הארץ (פ״א ה״ג, קונ״א סי׳ ד).
18. עיין חלקו של יוסף (סי׳ יא אות ג), ארץ חמדה ח״א (עמ׳ קא).

במעדני ארץ[19] והסביר ששיטת התוס׳ היא כשיטת הרמב״ן המתיר קצירה על ידי שלוחי ב״ד.

העולה שלשיטת התוס׳ קציר של הקדש, כיון שאיננו מיוחד לקוצר הרי שאין בו איסור של תורה.[20]

6. סיכום

אנו רואים שכל הראשונים קיבלו את התוספתא אודות אוצר ב״ד בפירות שביעית, ורק אחד מהאחרונים ערער על כך, ודבריו עדיין צריכים הסבר.

ג. שיטת הרמב"ם

1. כדרך הקוצרים והבוצרים

הרמב״ם לא הזכיר כלל את התוספתא המביאה את התקנה הקדומה של אוצר בית דין, ונשאלת השאלה האם לפי הרמב״ם כאשר קוצרים לטובת הציבור יש בכך איסור.

הרמב״ם (פ״ד ה״א) כותב:

> וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, ...אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

הרמב״ם הצריך שלשה תנאים על מנת לעבור בלאו שלא תקצור: א. קצירת כל השדה; ב. העמדת כרי; ג. דישה בבקר, וזה תמוה שהרי התורה אמרה ״שדך לא תקצור״ ומה הוסיף הרמב״ם העמדת כרי ודישת בקר, וכי אם לא העמיד כרי או לא דש בבקר לא עבר על איסור קצירה, ומדוע שלא ילקה?

כדבריו לעניין קצירה כתב הרמב״ם גם לעניין בצירה בפירות האילן, וז״ל (פ״ד הכ״ב-הכ״ג):

> (כב) הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה.

---

19. סי׳ ה (ס״ק כא ד״ה ולכן).
20. עיין באהלי שדה (סי׳ ט).

(כג) וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכניס לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה.

איסור הבצירה כולל גם את הייבוש ואת הדריכה בגת, ההכנסה לבית הבד וצורת הטחינה שאין לעשותה בכמויות גדולות אלא הכל בכמות קטנה, וכן בשאר דברים כל שיכול לשנות משנה. ולכאורה התורה אמרה רק "ואת ענבי נזירך לא תבצור" שפירושו אין לבצור את הענבים אולם לא דנו כלל על צורת ייבוש התאנים או עשיית היין והשמן, ומניין שיש להוסיף על דברי התורה?

2. בצירה ועיבוד כהוכחה לבעלות

את התשובה לשאלה זו כבר כתב הרמב"ם עצמו (ספר המצוות, לא תעשה רכב) וז"ל:

מה שתצמיח הארץ ממה שזרע בה בשנה הששית והוא שיקרא ספיח מותר לאכלו מן התורה בשנה שביעית, אבל אינו מותר לנו לקצור אותו אלא בשינוי מעניינו הידוע, והוא אמרו יתעלה את ספיח קצירך לא תקצור, אינו רוצה בו שלא יקצור אותו כלל, כי הוא כבר אמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ואולם ירצה בו לא תקצור אותו כמו שתקצור אותו בכל שנה אלא כמי שנקצור אותו דבר שהוא הפקר בלא הכנה ובלתי תיקון כמו שנבאר.

הרמב"ם שאל סתירה בין הפסוקים, האחד אוסר קציר והשני מתיר קציר שביעית באכילה, וכיצד אפשר לאכול ללא קציר? ומכאן שיש לחלק בין שני הפסוקים, הפסוק "את ספיח קצירך לא תקצור" הלשון היא איסור על היחיד לקצור ואילו בפסוק השני "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה" הלשון היא של רבים, שנקצור את הפירות כהפקר לאכילת הרבים.

הרמב"ם כפל את הדברים גם בדבריו[21] במצות איסור הבצירה של הפירות, שהצורך הוא להורות שהפירות הם הפקר. גם בפירוש המשנה (פ"ח מ"ו) חזר על כך שפרוש המילים "לא תקצור" "לא תבצור" אינן כפשטותם שאסור לבצור באופן מוחלט, אלא חז"ל הסבירו שיש לעשות שינוי שלא לבצור ולקצור כדרך הקוצרים, אלא עלינו לעשות בדרך של הפקר.

21. לא תעשה רכג.

הבצירה והקצירה בלבד אינן מוכיחות שהפרי הוא הפקר, שהרי אם מעבד את הפירות ככל השנים, הוא מגלה בעלות על הפירות, ולכן צריך שגם העיבוד של הפירות יעשו בשינוי, כמפורש במשנה (פ"ח מ"ו).

הראב"ד[22] כתב שיש לדייק בלשון התורה "לא תבצור" ומדוע לא אמרה התורה לא תלקט, אלא להשמיעך שהבצירה היא מהלך שלם שאותו אין לעשות כדרך הבוצרים, ואין כאן איסור על הלקיטה בלבד, אלא כל הבצירה שהיא כוללת בתוכה את עיבוד הפרי (יין, שמן, גרוגרות) כל אלו אסורים להיעשות כדרך הבוצרים, וצריך שתהא הוכחה שהפירות הם הפקר.

3. בצירה מהפקר

נחלקו הראשונים באיסור בציר וקציר האם האיסור הוא בשמור אבל שדות הפקר אפשר לקצור כרגיל[23] או שמא למרות שהשדה היא של הפקר בכל אופן אין לקצור כדרך הקוצרים.[24] הרמב"ם סתם דבריו ולא ביאר אם איסור קצירה הוא בשמור או גם במופקר, ואדרבא מתוך סתימת דבריו משמע שסובר שאיסור קצירה הוא גם משדות הפקר, ויש לקצור שם בשינוי. ולכאורה מדוע יש לעשות שינוי בקצירה מההפקר – וכתב על כך המהרי"ק:

> דעת רבינו (הרמב"ם) שמן המופקר אסור לבצור כדרך הבוצרים, שהרי המשנה בסתם פירות שביעית היא שנויה, וסתם פירות שביעית מופקרים הם, וכן דעת ר"י בסוף יבמות שגם מן המופקר אינו יכול לבצור אלא בשינוי, ומן השמור אסור אפילו בשינוי **פי' לקצור כמי שקוצר בשלו לעצמו**. ופירוש הירושלמי ובריית'א דספרא כתב הרמב"ן בפי' החומש, דהכי פירושו לא תבצור כדרך נזיר שלך, אבל תבצור אותם עם העניים כדרך שהם בוצרים, **לומר שלא ישמרם לעצמו** אבל ילקוט אותם עם העניים כהפקר וינהוג בהם גם כן כדרך שהעניים נוהגים לדרוך אותם בעריבה וכו' וגדר ואסמכתא בעלמא הוא שלא יבואו לידי שימור ואסיפת הפירות ע"כ. ולפי זה לא תבצור כדרך הבוצרים אמן המופקר שהתיר קאמר והוא דעת רבינו.

---

22. תו"כ (בהר פרשתא א, פרק א אות ג).
23. ר"ש, רא"ש (פ"ח מ"ו), ר"ש משאנץ (תורת כהנים פר' א הל' ג), רדב"ז (פ"ד הכ"ב) בדעת הירושלמי, פאת השלחן (בית ישראל סי' כב ס"ק א) בדעת הרמב"ם. עיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ב הערה 8).
24. תוספות (ר"ה ט ע"ב ד"ה וקציר), ראב"ד (תו"כ פרשתא א ה"ג), מהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ב בדעת הרמב"ם), ועיין עוד שבת הארץ (פ"ד הכ"ב הערה 10).

המהרי"ק הבין שהרמב"ם הוא כדעת הרמב"ן שהאיסור הוא לקצור בשביל האדם עצמו "כמי שקוצר בשלו לעצמו"... "שלא ישמרם לעצמו" אבל אם קוצר עם העניים וכדרך העניים, אין כאן איסור, ולכן מההפקר אסור לבצור שהרי הבצירה היא לצורך עצמו אבל כאשר איננו בוצר לצורך עצמו אלא עם העניים או כשליח העניים אין חולק שמותר לקצור ולבצור. אנו רואים שהמהרי"ק תיאם את דברי הרמב"ן באוצר בית דין עם דברי הרמב"ם.

הגדרת ההפקר היא שאין בעלות פרטית של אדם, ולכן לאדם אסור לקצור ולבצור כאשר מעשה הקצירה והבצירה איננו לצורך הפרטי של האדם אלא לצורך הרבים, א"כ ברור שב"ד כנציגי הרבים יכולים לקצור ולבצור לצורך הרבים, כדרך העניים שקוצרים ובוצרים ואין צריכים לעשות שינוי.

העולה שגם הרמב"ם בספר המצוות ובהלכותיו ברור לו שהאיסור כשאדם קוצר ובוצר לצרכי לעצמו, אבל ב"ד יכול לקצור ולבצור לטובת הציבור ואין כאן איסור של קצירה ובצירה.

4. השמטת הרמב"ם

הרמב"ם לא הביא את ההלכה של אוצר ב"ד. הרדב"ז (פ"ז ה"ג) כתב שני הסברים להשמטת הרמב"ם: א. שאין התוספתא בעניין אוצר ב"ד להלכה; ב. הרמב"ם מסכים לתוספתא, אלא שהיא נהגה רק כשהיה ב"ד שאוסף ומחלק, אבל כשאין ב"ד כאלו אין אפשרות לבצע.

על הסברו הראשון של הרדב"ז שהרמב"ם חולק על התוספתא צריך להבין במה דברים אמורים. באוצר בית דין המתואר בתוספתא יש שני חלקים: א. פעולת הבציר, הקטיף והעיבוד כשלוחי בית דין; ב. אין צורך בביעור. אם נסביר שהרמב"ם לא הביא את התוספתא מכיוון שחלק עליה, הרי שעיקר המחלוקת היא בעניין שעת הביעור האם אפשר לאכול לאחר הביעור או לא, כאשר דעת הרמב"ם שאין להשאיר אחר הביעור כלל, ואילו הרמב"ן והרבה ראשונים כתבו שהוא הפקר,[25] ולכן מותר לאכול אחר שעת הביעור. הרמב"ם שלמד ביעור ככילוי לא יכול היה להביא את התוספתא שמתרת להשאיר לאחר שעת הביעור, אבל ביסוד של בצירה וקצירה לצורך הרבים, בכך הרמב"ם לא חלק.

העולה א"כ שהרדב"ז והמהרי"ק למדו שהרמב"ם מסכים לעקרון ההלכתי שכאשר הרבים קוצרים ובוצרים יכולים לעשות כדרך כל השנים, אלא שצריך

---

25. עיין סיכום השיטות בשבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ב).

להקים מערכת של ב"ד שהיא תעשה את התקנה, וזו מלאכה קשה, ומחלוקת הרמב"ם היא לגבי שעת הביעור.

יש להטעים את הדברים שהרי האיסור שהתורה אסרה הוא לקצור לעצמו ואולם כשבוצר עבור אחרים בלא רצון לזכות בפירות אלא כשליח של רבים, אין לומר שמשום שהם רבים אינם יכולים למנות את ראובן כשליחם לאיסוף ובצירת הפירות, כאשר לבוצר ולאוסף אין כל יחס עם בעלות על הפירות. הקצירה והאיסוף לצורך רבים יכולה להיות באופנים רבים (שליח לרבים, קוצר להקדש, קוצר ולא רוצה לזכות בפירות וכו') ועל כן אין לפרוט אלא את הכלל, וזה שאמר הרמב"ם (פ"ד הכ"ב) "ולא יאסוף אותן כדרך שאוסף אותן בכל השנים, שנאמר את ענבי נזירך לא תבצור".[26]

על כן צדקו דברי ספר השמיטה שהוסיף:

> ומהאי טעמא היו נוהגים לפנים שב"ד היו לוקחין את הבציר לרשותם ושלוחיהם היו קוצרים ובוצרים ועודרין ומוסקין וכו' שלא בשינוי.... דאחרי שכל עיקר הטעם הוא כדי להראות שהוא הפקר אין לך מנהג הפקר גדול מזה. וא"כ הרמב"ם ג"כ מסכים שכל קצירה שאינה לעצמך מותרת, ויתכן שיש עוד אפשרויות של היתר כגון הקדש, והרבה אוספים כאחד וכדו' ועל כן לא הביא אלא את הכלל (פ"ד הכ"ב) ולא יאסוף אותן כדרך שאוסף אותן כל שנה, שנאמר את ענבי נזירך לא תבצור.

5. סיכום

העולה מדברינו אלו שגם הרמב"ם הסכים עם היסוד ההלכתי שקצירה ובצירה אסורה רק כאשר היא לבעלים, אבל כאשר הפעולה היא למען הרבים, אין איסור קצירה ובצירה. וכיסוד זה כתבו גם גדולי דורנו, החזו"א זצ"ל[27] ומו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל[28] בביאור שיטת הרמב"ם.

העולה שכל הראשונים מסכימים לדעה אחת שאיסור קצירה ובצירה תלוי בבעלות וכל שלא קוצר לצורך עצמו אין איסור, ולא נחלקו אלא בשאלת ההשארה באוצר בית דין לאחר הביעור.

---

26. חוות בנימין (ח"ג עמ' תרכב).
27. חזו"א (סי' יב ס"ק ו ד"ה ומהא).
28. חוות בנימין (ח"ג עמ' תרכב).

ד. אוצר בית דין שנת תר"ע והשתלשלותו

1. אוצר ב"ד צדק בירושלים בשנת תר"ע

בשנות הגלות כמעט ולא הייתה חקלאות יהודית בארץ ישראל. מספר התושבים היה קטן במיוחד, ועל כן שאלת השמיטה במובן החקלאי והצרכני לא הועלתה, וכפי שכותב הכפתור ופרח (פרק מז): "עכשיו בארץ ישראל רוב פירותינו משל גויים הם". לאחר גרוש ספרד אנו מוצאים מספר תשובות שעוסקות בשאלה כיצד חקלאים יוכלו לשמור שמיטה.[29] הישוב היהודי החל להתפתח משנת תרמ"ב עם הופעת המושבות הראשונות. בשנים הראשונות עדיין היה רק מעט יבול, וכבר אז החלו להופיע רעיונות להקים אוצרות בית דין. בשנת תרמ"א הציע הרב כהנוו זצ"ל להקים אוצר בית דין,[30] ובשמיטה שלאחריה בשנת תרמ"ט חזרה הצעה זו על ידי הרב עקיבה יוסף שלזינגר זצ"ל.[31] לקראת שנת תר"ע החלה החקלאות להתפתח, והמסחר בתפוזים ויקבי יין פרח בארץ ובחו"ל, והחל שוב הדיון על היתר מכירה. הרב קוק זצ"ל המשיך את דרכי קודמיו,[32] וביצע את היתר המכירה, ואילו הרבה מחכמי ירושלים התנגדו להיתר המכירה.

באותה שנה הוקם אוצר בית דין ראשון מאז ימות התוספתא, בביתו של הגר"ח ברלין זצ"ל בערב ר"ח אייר תר"ע. החקלאי היה הרב צבי הירש קאהן איש רחובות.[33] ההסכם כלל התחייבות להפקר שדותיו לעניי ישראל, ומינוי הרב קאהן זצ"ל כשליח אוצר בית דין, והותנה שהבציר יעשה על ידי נכרים[34] ובאיזה שינוי. כמו כן יקבל פחות ממחיר היין כל שנה, וזיתים ושקדים כלל לא ימכור אלא יחלק. החתימה הייתה של כל וועדי הקהילות הירושלמיות (פרושים וחסידים) כיאה למעמד חשוב של חידוש הלכה בירושלים.[35]

---

29. עיין בדברי מו"ח הגרמ"צ נריה זצ"ל, דבר השמיטה (עמ' 114).
30. שנת השבע (נתיב ד סעי' א).
31. שנת שבתון (סי' ד).
32. הרבנים הספרדים בארץ, הרב נפתלי הירץ הלוי זצ"ל והאדרת זצ"ל. בחו"ל הייתה הסכמה מרובה לעניין היתר המכירה.
33. בעל המח"ס "אמרי צבי" ב"ח על מסכתות ע"ז וסנהדרין, נכדו של הר"ח מוואלוז'ין זצ"ל. הרב קאהן היה ממקורבי הגרי"ל דיסקין זצ"ל, הגר"ח ברלין זצ"ל והג"ר שמואל סלאנט זצ"ל.
34. חיוב הבוצרים הושמט בשמיטות שלאחר מכן. עיין לקמן ד.4.
35. העתק הכתב נמצא בסוף המאמר, נספח א.

אולם כיאה לכל חידוש הרי שמיד לאחר חתימת הסכם אוצר בית דין החלו הערעורים שהתמקדו בשני נושאים: א. עבודות אסורות בעצים לפני הבציר; ב. תשלום לחקלאים.

2. עבודות בשביעית

הרב צבי קאהן זצ"ל קיבל בתחילת שנת תר"ע את הספר "שבת הארץ", והתכתב התכתבות ענפה בדברי תורה עם הגראי"ה קוק זצ"ל, כאשר הרב קאהן זצ"ל תקף את היתר המכירה, והרב קוק זצ"ל השיב לו באריכות.[36]

הרב קאהן זצ"ל היה מתושבי רחובות, ובמסגרת זו היה שייך לתחום אחריות הרב קוק זצ"ל על מצוות התלויות בארץ, וקיבל פנייה מאת הרב קוק זצ"ל לחתום על היתר מכירה בערב שנת תר"ע, ואמנם הוא חתם על היתר המכירה קודם שנת השמיטה. בערב ר"ח אייר תר"ע חתם הרב קאהן זצ"ל גם על אוצר ב"ד שליד העדה החרדית. ועל כך העיר לו הרב קוק זצ"ל, ביום כ' סיון תר"ע:[37] "ותמיהני מאד, שהתיקון שרצה כת"ר לצרף אל המכירה – שהרי חתם על שטר ההרשאה ככל האיכרים – הלך לבקש מבד"ץ דירושלים ועזב בד"ץ דידן, שאנו סמוכין ונראין ויודעים עניני המושבות ביותר ברור – וזה גרם כפי הנראה רוב המבוכה".

אנו לומדים שהתעוררה מבוכה בירושלים אודות האוצר ב"ד. בירושלים התפרסמו מודעות על כך שהאוצר ב"ד נעשה למי שפעל ועבד בשביעית במלאכת זמירה באילנות, ולכן אין לסמוך על הפירות. בעיתונות החרדית[38] מופיעה שאלת הרב אייזנבאך ז"ל לרידב"ז זצ"ל שיש מודעות בירושלים שאוצר ב"ד היה על פירות שנעשתה בהם עבירה. והרידב"ז זצ"ל מסכים עם המודעות, ואוסר פירות שביעית שעשו בהם מלאכה אפילו אם לאחר מכן הופקרו. אלא שכותב:

> ההוראה שהורו הבד"ץ להרב צבי הכהן נ"י על פי התוספתא שהביא הרמב"ן בהיותי במחנה עה"ק תובב"א הוגד לי דבר ההוראה, ומאחר שלא נתיישבו עמדי מה היה לי להרהר אחריהם ולא שמתי לבי לזה,

36. משפט כהן (סי' סח, סט), ההתכתבות הייתה בצורה מכובדת ומנומסת, כיאה לתלמידי חכמים.
37. אגרות הראיה (א, שיב).
38. חבצלת (שנת הארבעים גליון 50 עמ' של).

> כי דימיתי שבטח הרב ר"צ הנ"ל אשר נמנה הוא בין הת"ח לא מכר ולא עבד כלל וההוראה הי' בודאי טוב.

בירושלים הנושא הפך להיות שאלה והיו רבים שלא היו מוכנים לקחת מפירות ההפקר (אוצר ב"ד) אלא העדיפו נכרים, מכיוון שחששו שאוצר ב"ד של העדה החרדית הוא מפירות שעבדו בהם בשביעית.[39]

לא ארכו הימים והבד"ץ הוצרך לפרסם הודעת הבהרה (י' באלול תר"ע)[40] שהאוצר ב"ד שנעשה היה רק על פירות שלא עשו בהם היתר מכירה וכמו כן לא נעבדו באיסור. גם בשו"ת משנת ר' עקיבה (סי' ד) העמיד את אוצר ב"ד של העדה החרדית בתנאי שלא יעשו מלאכות האסורות.

אנו לומדים שנעשה אוצר ב"ד (בחתימות בד"ץ הפרושים והחסידים) ולא היה פקפוק בדרך של אוצרות ב"ד, אולם התעוררה מהומה בעקבות כך שהפירות קודם שהופקרו היו בהיתר מכירה.

3. תשלום אוצר בית דין לחקלאי

הרב קוק זצ"ל היה אחראי על שמירת המצוות התלויות בארץ ביפו והמושבות (משנת תרס"ד). מתחילת שנת תרס"ט הוא החל להתכונן לשנת השמיטה. הרב קוק זצ"ל עמד על כך שהחקלאים בארץ ישראל יוכלו לעשות היתר מכירה כפי שנהגו בארץ בשלוש השמיטות הקודמות (תרמ"ט, תרנ"ו, תרס"ג) שבהן עשו היתר מכירה ומסחר כרגיל ללא הפסדים לחקלאי.

הרב קוק זצ"ל הכיר[41] בכך שכדי לצאת ידי כל הדעות והחששות יש לעשות את פעולות הסחורה בהבלעה של הארגזים, וכמו כן המחיר יהא רק עבור המכשירים והטורח, ובכך לא יחולו על הדמים קדושת שביעית. כמו כן השקילה תעשה בצורה לא מדויקת אלא מעט פחות ומעט יותר.[42] כמו כן רצה שלפני קציר יפקירו את השדות והיבול ויקבלו הרשאות מבית הדין כדי שהקציר יהא על ידי שלוחי ב"ד, ויוכלו לקבל את שכר הטרחה והמכשירים. פעולות אלו היו במחשבת הרב קוק זצ"ל כבר מתחילת התעסקותו בהיתר המכירה, ובתחילת שנת השמיטה כבר הכין חותמות על כך שהכסף הוא בהבלעה ועבור הטרחה.[43]

---

39. מכתב הגר"ח ברלין זצ"ל (כא תמוז תרעין, חבצלת שנת 40 גליון 50).
40. חבצלת (שנת הארבעים גליון 55 י' באלול תר"ע), נספח ב להלן.
41. אגרות הראיה (א, שי, שיג-שיד, שיח).
42. משפט כהן (סי' עו).
43. משפט כהן סי' סז (אלול תרס"ט).

הרב קוק זצ"ל שהיה אחראי על חקלאי ארץ ישראל והכיר את דוחקם ועניותם, התנה תנאי אחד מרכזי, שכיוון שיש בפירות אלו היתר מכירה הרי שהמחיר צריך שיהא כבכל השנים ללא שינוי. ועל כך כתב להגר"ח ברלין זצ"ל:[44]

> אלא שמראש הסכמתי, שכיון שיש לנו יסוד המכירה, שמאז סמכו עליו לבד, אין לדקדק כ"כ כמה יקחו בעד המכשירים והטורח, כיון שהדבר מפורש שאין הדמים בעד גוף הפירות, ואין לדחוק את בני המושבות העמוסים במשא של דחק גדול במצבם, ד' ירומם קרנם, בדברים הנוגעים בממון, נגד מה שכבר הוחזקו.

ועוד הוסיף, במכתב לראש המשגיחים, הרב בן ציון יאדלר זצ"ל:[45]

> אבל לא יקצבו על שום קצבה, כדי שלא תהיה שום הפרעה בעסק ושום גרם הפסד לסובלים בלאו הכי הרבה ממצב ישיבתם באה"ק. וקדושת שביעית עלתה להם בהוצאה גדולה, כי הרבה מיעטו מעבודתם.

הצעתו זאת שלח הרב קוק זצ"ל לרב חיים ברלין זצ"ל, בכ"א בסיון תר"ע,[46] ובל' בסיון ענהו[47] הרב ברלין זצ"ל, שהמחלוקת שקטה ובלבד שהרב קוק זצ"ל ייתן לחקלאים הוראה שיקחו כסף עבור הטורח והמכשירים בלבד, ומשמע מדבריו שלא הסכים לתת לחקלאי מחיר רגיל. ואמנם בשטר שנעשה בירושלים בפני בד"ץ של הפרושים והחסידים, הרב צבי קאהן זצ"ל קיבל מבית הדין מחיר הקטן מכל השנים. גם על נושא זה נתלו הודעות ברחבי ירושלים[48] שהרב קוק זצ"ל רימה (חלילה) את הרב ברלין זצ"ל, וביקש מחיר מלא, והרידב"ז במכתב לרב אייזנבאך זצ"ל כתב[49] שזהו איסור גמור ושומו שמים על זאת. אמנם באגרת של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל[50] נכתב שהגר"ח ברלין זצ"ל אמר שיהא הפסד קטן לחקלאים, אבל בודאי שלא יהיה הפסד גדול.

4. בצירה על ידי פועלים נכרים

למעשה היה עוד תנאי באוצר בית דין שעשו בשנת תר"ע, והוא: "הבצירה תהא על ידי פועלים נכרים ובאיזה שינוי כל שהוא". נכתבו שני תנאים:

---

44. אגרות הראיה (א, שיג).
45. משפט כהן (סי' עו).
46. אגרות הראיה (א, שיג).
47. חבצלת (שנת ארבעים גליון 50).
48. הוספות למרא דארעא דישראל ח"ב.
49. חבצלת (שנת ארבעים גליון 55 עמ' שסח).
50. אגרות חמדה (עמ' 247).

א. בצירה על ידי נכרים; ב. שינוי. אלא שסעיף זה איננו מובן, שהרי אם הפירות של יהודי מה מועילה בצירה על ידי נכרי, שהרי הדבר ברור שאין לגוי לעבוד באדמת ישראל בשליחותו, אם איסור תורה[51] ואם איסור דרבנן,[52] וכי אם יהודי יזמין גוי שיבצור בעבורו בכמות גדולה יש סברא שהדבר יהא מותר?! ברור שאין להתיר אלא לקציר עבור הציבור ואין תועלת בדרישה לעשות על ידי גוי, ובייחוד שהתוספתא אומרת ששכרו פועלים ומשמע שיהודים ולא נכרים, וכן כתב ברשב"ש שהיהודים שלוחי בית דין הם הבוצרים. וכבר העיר על כך החזו"א.[53] גם ההוראה השנייה "שנוי כל שהוא" – ומהו כל שהוא?! הרי חז"ל למדונו מהו שינוי בבציר וקציר, ולא שייך לדבר על שינוי כל שהוא?

אלא שלא נעשו הדברים אלא כהידור מילתא, שהרי בעל הפרדס ממילא היה צריך לבצור על ידי נכרים, ולכן כתבו "שהבצירה תהא על ידי נכרים" דהיינו כסיפור מעשה ולא כהוראה.[54] בשמיטות שלאחר מכן, לא המשיכו לציין הנהגה זו של בצירה על ידי גויים.[55] ההקפדה נשארה תמיד על מחיר לחקלאי נמוך מכל השנים, וכן שלא נעשו במטעים פעולות אסורות.

5. סיכום שנת תר"ע

למדנו שבשנה הראשונה שהופעל מחדש אוצר ב"ד, כל רבני ירושלים (בד"ץ האשכנזים והחסידים) ורבני יפו הסכימו עם היסוד שיש להנהיג את אוצר בית הדין, אלא שנדרשו שני תנאים בסיסיים: א. לא נעשה ביבול מלאכות אסורות; ב. החקלאי יקבל פחות מהמחיר הרגיל.

הרב קוק זצ"ל לא יכל לעמוד באוצר בית דין זה מכיוון שדאג לפרנסת היישוב וחקלאיו, ובדרך שהוצע האוצר בית דין, החקלאי היה צריך לקבל פחות מרווחיו כל שנה. על כן עשה היתר מכירה ובצירה וקצירה בשליחות ב"ד, לחוש לדעות שיש קדושת שביעית בשל נכרים, ולכן אין דרך לקצור ולבצור על ידי ישראל, רק בשליחות בית הדין.[56]

---

51. שבת הארץ (פ"א ה"א אות ב).
52. שבת הארץ, קונטרס אחרון (סי' א עמ' 727 במהדורת כפר דרום).
53. שביעית, סי' יב (ס"ק ו ד"ה ונראה).
54. בעל הפרדס היה מחותמי היתר מכירה והרב קוק זצ"ל התנה שלאחר היתר מכירה יעשו מלאכות על ידי נכרי, ולכן מראש קיבל עליו הרב קאהן זצ"ל שנכרי יבצור את פרדסיו. במקרה שהשדה של גוי יש מקום להצריך שגוי יעשה מלאכת הקצירה והבצירה.
55. אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (פרק יג אות יב).
56. עיין לקמן פרק ה. 3.

6. לאחר תר"ע

הערעורים על המחיר שמקבל החקלאי וכן העבודות בפרדסים הביאו לביטול המהלך כולו, ולא שווקו פירות היתר מכירה עם אוצר ב"ד בחנויות בירושלים.[57]

בספר מנחת ירושלים[58] כתב שלאחר שנת תר"ע לא עשו יותר אוצרות בית דין בירושלים, אולם הרב בן ציון ידלר זצ"ל מספר[59] שעשו אוצרות בית דין מטעם העדה החרדית כל שנות השמיטה כולל שנת תש"ה, וכן נמצאו הוראות הבד"ץ לפירות אוצר בית דין בשנים תרצ"ב, תשי"ג.[60]

בשנת תש"ה נעשה אוצר בית דין על ידי החזון אי"ש זצ"ל,[61] וכן בשנת תשי"ב. באוצרות בית דין אלו ניתן היתר ליהודים לקצור ולבצור בשליחות בית הדין, וכן לשקול ולסחור בפירות לצורך תשלום הוצאות של פועלי בית הדין.[62] במשקי פועלי אגודת ישראל עשו לאורך השנים אוצרות בית דין וגדולי התורה חתמו לעידוד קבלת פירות מאוצרות בית דין.[63]

ה. אוצר בית דין ושיטת הרב קוק זצ"ל

1. הפקר בפירות נכרים

הרב קוק זצ"ל לא עשה אוצר בית דין בארץ ישראל, ונשאלת השאלה מדוע? תחילה עלינו לברר את שיטתו ההלכתית של הרב קוק זצ"ל בעניין הקצירה והבצירה.

באגרתו לרב המושבה ראש פינה[64] הועלתה השאלה כיצד יהודי יכול לקצור ולבצור אחרי היתר מכירה, הרי אסור ליהודי לעשות מלאכות דאורייתא לאחר המכירה?[65] תחילה הציע הרב קוק זצ"ל לעשות שינוי בכלים ובעבודה, ואולם

---

57. עיין אגרות הראיה (א, שיח).
58. מבוא לפרק ט (עמ' קעו).
59. בטוב ירושלים (עמ' רכו).
60. אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (עמ' רצז-רצח).
61. האיש וחזונו (עמ' מד).
62. נוסח אוצר בית דין תשי"ב שנעשה על ידי החזו"א, נספח ג להלן.
63. פירוט סוגי אוצרות בית דין מופיע במשנת יוסף (שביעית פ"ז מ"ג, שו"ת ח"ג סי' לח-מ), פירוט שטרות אוצר בית דין מופיע בקונטרס ושבתה הארץ (שו"ת משנת יוסף סוף ח"א), אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (סי' יג), דרך אמונה (עמ' קלט-קמא), תחומין (כרך יג עמ' 45).
64. משפט כהן (סי' סו).
65. שו"ת בית הלוי (סי' א סוף ענף ה), ישועות מלכו (יו"ד סי' נה, נו, נט), שבת הארץ (מבוא

מסקנתו הייתה שאין אפשרות להציע לרבים לעשות שינויים כאלה. ועל כן העלה כבר בשנת תרס"ט (ערב השמיטה) את הרעיון של הפקר הפירות. וכתב:

> על כן נראה לי יותר נכון לצוות לבעלים שיפקירו בפני שלשה את הקמה לפני הקצירה ואת פירות האילן לפני הבצירה, ואח"כ יעשו חוזה ושטר עם הפועלים, שאם ירצו לקצור ולבצור עבורם את הפירות המופקרים, כבצירת וקצירת פירות שביעית מן המופקר, יותן להם בעד פירות של כל יום ויום כך וכך בשכר הפעולה.

אלא שגם רעיון זה הוא מסובך ומורכב, והרב קוק זצ"ל עצמו דחה הצעת ההפקר מכיוון שלדעת הב"י (שעליו בנוי כל היתר המכירה) אין פירות העכו"ם הפקר בשביעית, וממילא היהודי לא יכול להפקיר שהרי אין הפקר על ידי שליח, ועוד שאין שליחות לעכו"ם, א"כ כיצד יתכן שיפקירו היהודים את הענבים והפירות של הגוי?! מכוח שאלות אלו העלה הרב קוק זצ"ל שאין אפשרות להגיע לידי הפקר פירות העכו"ם אלא כשיתנה הישראלי עם הגוי בשעת מכירת הקרקעות לגוי, שהיהודי יכול למכור ולהפקיר את ענבי הגוי. אבל אם לא נעשית פעולה של התנייה זאת אין כל אפשרות להפקיר את פירות העכו"ם, וממילא אין היתר לקצור ולבצור בפירות העכו"ם על ידי ישראל. בשעת דחק גדולה אפשר אולי לצרף את הדעות שאין איסור קצירה ובצירה בשל נכרי, ובדוחק אפשר יהא ליהודי לבצור.

גם לאחר ההפקר של פירות העכו"ם, אין להתיר לקצור ולבצור אלא לדעה שבהפקר אפשר לבצור ולקצור ללא שינוי, וכמבואר בשבת הארץ (פ"ד הכ"ב), אבל פשטות לשון הרמב"ם מורה שגם בהפקר צריך שינוי בקציר, וא"כ עצת ההפקר לא הועילה כלל.

הדיון בשנת תרס"ט היה רק בשאלת קצירה ובצירה בשביעית על ידי יהודי בפירות היתר מכירה, ללא התייחסות לשליח ב"ד שהוא קוצר מהפקר גמור ולטובת הציבור.

2. אוצר בית דין במשנת הרב קוק זצ"ל

כאמור,[66] בשנת השמיטה תר"ע, עשו בית דין צדק שבירושלים אוצר בית דין ביישוב המתחדש, ליהודי שעשה באותה שנה גם היתר מכירה. הרב קוק זצ"ל

פרק טו ד"ה לפיכך, פ"ח ה"ח אות ה), אגרות הראיה (ח"א, אג' קצח, רלב), ספר השמיטה (עמ' קג-קה).

66. לעיל פרק ד. 1.

החל לפעול על מנת שכל המתיישבים יוכלו לשווק תוצרת בירושלים, בדרך של אוצר בית דין. ואכן מופיעות אז הנחיות של אוצר ב"ד, וכך כתב לרב בן ציון ידלר זצ"ל שהיה ממונה מטעם הרב קוק זצ"ל על המצוות התלויות בארץ. וז"ל:[67]

> מכתבו הגיעני. ותמיהני מאד שלא נכתב לי על דבר הענין הקדוש הזה עוד משום אדם זולתו,[68] ובגופא דעובדא ודאי צריך להיות ידוע, שהפירות אינם מאותם שמכרו[69] את שדותיהם (לנכרי לשנת השביעית), ואף שהם מיעוטא[70] מכל מקום איכא לברורי. ותבא ברכה על רבני הבד"צ בזירוזם בזה להסיר מכשול.

תחילה מברך ומשבח הרב קוק זצ"ל את העדה החרדית על עשיית אוצר בית דין בפירות שלא נמכרו לנכרים כלל, ולכן הוא נחשב "העניין הקדוש", וכמו כן שהבד"ץ הוריד את מחיר הפירות של אוצר ב"ד ממחיר כל השנים.

לאחר מכן מוסיף גם לעניין פירות שנמכרו לנכרי, וכתב:

> אבל מה שנוגע להנמכרים, פשוט שכל מה שלא יהיה שום הפסד אפשר לצאת ידי כל הדעות, אבל מה שיוכל לבטל סדר מסחרם, שחיי נפשות וסדר קיום הישוב תלוי בזה, חלילה לנו להחמיר (עליהם באופן מכירתם בשוק) חומרא דאתי לידי קולא כזאת. על כן המכירה (של הפירות האלה בשוק) מוכרחת להיות כסדרה, רק שלא ידקדקו כל כך לפחות או להותיר, שיהי' כעין אכסרא. ואפשר לסדר שכל אחד יחתום על שטר הפקר, שמפקיר מצד חשש שביעית את כל הפירות שיש בהם חשש שביעית, שימצאו בקרקעותיו, ומוסר כחם לבית דין, אלא שאח"כ יהי' מעשה ב"ד, שנותנים לו רשות לעסוק במכירת הפירות בשכר הטורח והמכשירים. (וע' תוספתא שביעית רפ"ח). אבל לא

---

67. משפט כהן (סי' עו).
68. ההודעה הייתה בעניין אוצר ב"ד שעשה הר"ח ברלין זצ"ל בירושלים, באותם ימים כתב הרי"מ חרל"פ זצ"ל לרב קוק זצ"ל אגרת באותו נושא, שבה הוא מספר על אוצר ב"ד של הרב ברלין זצ"ל. האגרת הודפסה מכת"י באגרות חמדה (עמ' 245).
69. בנדפס כתוב "מאותם שלא מכרו", אולם זאת ט"ס מוכחת, שהרי הדיון לאחר מכן הוא על פירות שנמכרו לגוי ובתחילת המכתב דן על פירות שלא נמכרו לגוי.
70. עיין שבת הארץ (פ"ו ה"ה) שכתב: "אלא שיש לומר שבזמן הזה שרוב הפירות הם של נכרים, וגם השדות של ישראל הרבה מפקיעים מהם חובת שביעית מפני ההכרח, על ידי היתר של מכירה – עד שפירות של שביעית שתהיה קדושת שביעית נוהגת בהם מן הדין הם דבר שאינו מצוי".

> יקצבו ע"ז שום קצבה, כדי שלא תהי' שום הפרעה בעסק ושום גרם הפסד לסובלים בלאו הכי הרבה ממצב ישיבתם בארץ הקודש, וקדושת שביעית עלתה להם בהוצאה גדולה, כי הרבה מיעטו מעבודתם, ולפני אדון החסד ברוך הוא נחשב המועט כמרובה בכהאי גוונא לפי דלות המצב.

כאן לראשונה אנו שומעים על הרצון להשתמש באוצר בית דין גם לאחר היתר מכירה, על ידי שתעשה פעולת הפקר בפירות הנכרים, וב"ד ימנו את בעלי השדות כשלוחים למכור את הפירות.

מספר ימים לאחר מכתבו לרב ידלר זצ"ל חזר וכתב רעיון זה להוריו,[71] וז"ל:[72]

> ומראש כניסתי לענין השביעית חשבתי דרכי לצאת ידי כל הדעות בכל מה דאפשר, ובלבד שלא יזיק להישוב הקדוש בקיומו החומרי ובכבודו, ואף על פי שתוכן המכירה הוא להעמיד את הפירות כדין פירות של נכרים, שכבר נפסקה ההלכה שאין קדושת שביעית נוהגת בהם, מכל מקום תיקנתי מאז חותמות שיבואו על כתבי המסחר, שהמחיר נלקח רק בשביל המכשירים והטורח, כדי שלא יהיה בדמים משום דמי שביעית, והסחורה תהיה לפי דרך היתר של הבלעה, וכן הסכמתי מראש ופרסמתי לבאי ביתי, שבדעתי לתקן שטרי הפקר ומסירה לב"ד, שיחתמו עליהם בני המושבות ושטר הרשאה על פי ב"ד שמרשים להם לעשות עם הפירות וטיפולם ע"פ הרשאת ב"ד, ולקחת שכר עמלם ומכשיריהם, הם ושלוחיהם ושלוחי שלוחיהם, ודבר זה אע"פ שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשתכח מישראל.

נשאלת השאלה מהם הדברים שכתב "ודבר זה אע"פ שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך להיתר המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית".

אלא שדברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, וכבר ביארם בדבריו (משפט כהן סי' סז) שאין אפשרות להפקיר פירות של נכרים בשביעית

---

71. המכתב לרב ידלר זצ"ל היה ביום י' בסיון תר"ע, ואילו המכתב להוריו ביום כ"א בסיון תר"ע.
72. אגרות הראיה (ח"א, אג' שיד).

אלא אם כן הדבר הוסכם מראש עם הגוי הקונה, אבל בלא זאת אין כל אפשרות לעשות הפקר אחר היתר מכירה.[73]

כאשר השאלה הועלתה לדיון מעשי בשנת תר"ע והמכירה הייתה כבר שנה קודם, לא היה כל תנאי שיהודים יוכלו להפקיר נכסי הגוי, ואדרבא בשטר נכתב שהפירות הם של נכרים, "ואין לבעלי הקרקעות הקודמים (היהודים) שום עסק בהם, כי אם בתור פקידים מהאדון הקונה הנ"ל (הגוי)". כידוע, פקיד איננו יכול להפקיר את נכסי בעל הבית, אלא אם קיבל אישור לכך. א"כ ברור שפעולת הפקר כזאת באמצע שנת השמיטה אין בה ממש.

בכך יובנו דברי הרב קוק זצ"ל שכתב באגרתו להוריו, שפעולה זו של הפקר המטעים במהלך שנת השמיטה, כאשר הפירות הם של נכרים – אין בה כדי סמיכה, אין אפשרות כלל שההפקר יחול, אלא שיש בכך זכר ורמז לשמיטה מדין תורה שהרי נמסר לרשות בית דין. היסוד היחידי שאפשר להתיר הוא משום שהפירות הם של נכרים, ויש היתר מכירה. גם במכתבו למשגיח הרב ידלר זצ"ל כתב "**ואפשר** לסדר שכל אחד יחתום על שטר הפקר וכו'" דהיינו אין זו פעולה נצרכת כלל שהרי ההפקר באמת לא היה מועיל אלא כתוספת למכירה, אלא א"כ נסביר שההפקר חל למרות שהם ברשות הגוי בשליחות ב"ד.[74]

על הסתירה שבפירות נכרים יקצרו כשלוחי ב"ד הסביר הרב קוק זצ"ל:[75]

> שאע"פ שאנו מקילים במקום הדחק, לחשוב ע"י המכירה שהפירות אינם פירות שביעית, מ"מ כל מה שאנו יכולים לצאת מכל חשש אנו עושים, וכה"ג דיו"ט שני של גלויות. ואפי' במקום שהדברים סותרים זה את זה, כמו סוכה בשמיני עצרת, מכל מקום כיון שעושים כדי לצאת מכל ספק כך הוא דרכם של ישראל קדושים.

הסתירה בין פירות נכרים ובצירה בשליחות ב"ד ברורה, ואין אפשרות לעשות מהלך הלכתי סותר, אלא שגם כאן הסביר הרב קוק זצ"ל את דבריו על פי מה שכתב:[76] "כל מגמתי היא לצאת כמה דאפשר ידי כל הדיעות" ועוד הוסיף וכתב:[77] "וד' יודע כי הייתי חפץ להחמיר לצאת ידי כל הדיעות". שיטת הרב קוק

---

73. מבואר לעיל ה.1.
74. בדעת כהן (סי' רלט אות א) הרב קוק זצ"ל מציע הצעה כזאת, אולם באף שטר משטרות המכירה המופיעים בפנינו אין לכך איזכור.
75. אגרות הראיה (א, שי).
76. אגרות הראיה (א, שיג).
77. אגרות הראיה (א, שו).

זצ"ל הייתה להדר בכל מה שאפשר ולהחמיר בכל מה שאפשר,[78] ולכן למרות שפסק כדעה שיש קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, והפירות הם של נכרים וממילא מותר לקצור ולבצור בפירות נכרים, עדיין חשש לשיטות שהמכירה לא חלה, ולכן יש לעשות הבצירה על ידי הפקר, כדי למעט באיסורים, לדעות שאין המכירה תופסת כלל.

עד כאן הדיון היה בפירות המכורים לנכרי בשביעית, אולם במקרה שהפירות לא היו של הנכרים אלא של הפקר גמור מתחילת השנה, משדות שלא מכרו את אדמותיהם, על כך מברך ומשבח את בית דין צדק של ירושלים, שהוא דבר קדוש, שזהו דין תורה לעשות הפקר מתחילת השנה ומאידך לחלק את הפירות כאוצר ב"ד לכל התושבים, והוא דין תורה האמיתי ולא רמז וזכר לשמיטה אלא עצם השמיטה הרצויה. בדרך זו של אוצר ב"ד הוסר המכשול שפירות הקדושים בקדושת שביעית (שלא נעשתה בהם היתר מכירה) לא יגיעו לשוק הרגיל, אלא ישווקו במסגרת אוצר בית דין.

3. דחיית הצעת שלוחי ב"ד והיתר מכירה

שאלת אוצר בית דין הועלתה על ידי הגר"ש ישראלי זצ"ל בשנת תשי"א, בהצעה לפני הרבנות הראשית, שבראשה עמדו הגראי"ה הרצוג זצ"ל והגרב"צ עוזיאל זצ"ל. הרב ישראלי זצ"ל הציע שתי הצעות: א. הפקר השדות במקום מכירת אדמות; ב. ריסוס, קצירה, בצירה וקטיף כשלוחי ב"ד לאחר שעשו היתר מכירה, מסחר ושווק כבכל השנים.[79] ההצעה הראשונה נידונה בין גדולי הדור. חלקם צדדו וחלקם אסרו, הרב קוק זצ"ל הסתפק בשאלה זו[80] ומועצת הרבנות הראשית דחתה את ההצעה להנהיג הפקר במקום מכירה.[81]

---

78. עיין ליקוטי הראי"ה (ח"ג עמ' 106) בדברי מו"ח הגרמ"צ נריה זצ"ל שכתב: "העוסק בענייני שביעית – אם בהלכותיו שנוסחו בספרו, אם בהוראות המעשיות המופיעות באגרותיו ותשובותיו – רואה באיזה מידה החמיר בפסיקתו בכל הנוגע למעשה".
79. ההצעה הובאה בהתורה והמדינה (חי"א עמ' קלט, שם בסעיף ז): "ריסוס, קצירה, בצירה קטיף: יש לקבל הרשאה בכתב ממוסדות רבניים העושים את העובדים כשלוחי ב"ד עפ"י התנאים המפורטים בשטר ההרשאה. כשזה נעשה על ידי שלוחי ב"ד יש מקום להתיר כדרך שהותרה הקצירה (תוספתא פ"ח). ...כל ההוראות והסידורים הם בתנאי שתסודר מכירה מוקדמת לנכרי עפ"י המקובל בשמיטות הקודמות".
80. עיין שבת הארץ (פ"א ה"ג אות ה ובהערות).
81. עיין התורה והמדינה (חי"א עמ' קמ ב, קנט), פסקים וכתבים (הגרי"א הרצוג זצ"ל עמ' רי).

הרב הרצוג זצ"ל הגיב על ההצעה השנייה שפעולות הריסוס והקצירה יעשו כשלוחי ב"ד, וכתב:[82]

> היתה לפנינו הצעה להנהיג הפקר להפקיע שביעית במקום מכירה לנכרי, והיא נדחתה. אילו נתקבלה אותה ההצעה דומני שהיה יותר מקום להצעתו העכשווית של הר"ש ישראלי, והיינו שאז על כל פנים מבחינת ההלכה היו הקרקעות גופן כבר מופקרות מלפני השביעית והפירות היו ממילא נעשים הפקר באפקעתא דמלכא, ואז באים כאילו שכירי ב"ד הגדול של ארץ ישראל ועושים הקצירה וכו' במופקר. ואם אמנם גם בזה היה יסוד לפקפק הרבה, שהיה אפשר לומר שלא הותר דבר זה כלומר על ידי ב"ד כשקוצרים, במופקר, בפועל ממש, ושתכלית הקצירה דווקא ע"י אלו היא להבטיח עניין השביעית שיהיו הפירות מתחלקים לכל ישראל ויתקיים הביעור בזמנו וכו' מצות השביעית ככל חוקותיה וכל תורותיה, משא"כ כשהפירות אינם בפועל ממש הפקר, כמובן, ואין כל ישראל אוכלים מהם חינם מן ההפקר, אך בכל זאת היתה בזה עכ"פ צורה, היינו הערמה שיש לה צורה, ובדרבנן שהכל מדרבנן, ולמעוטי בהיתרים עדיף וכמו שבארנו.
>
> מה שאין כן עכשיו, שהכל נמכר לנכרי, ועל היסוד שהמכירה כיון שהיא כדין תורה היא קיימת, ועל היסוד שאין קדושת שביעית בקרקע של נכרי, ונמצא שכבר מבחינת ההלכה אין כאן מופקר אלא תבואת הנכרי ופירותיו, אלא שהוא אינו מקפיד שהמוכר לוקחם, ואיזו צורה יש לזה למעט את השימוש בהיתר כשעושים הערמה ע"י ב"ד לקצור תבואתו של הנכרי ולקצור כרמיו ולמסוק זיתיו? הא אין לך לומר שמכל מקום יש צד מעוטי באיסורא, והיינו שמא אסור לקצור וכו' בשדהו ובכרמו ופרדסו וכו' של נכרי בא"י בשביעית שאין קנין לנכרי עד כדי כך, אך אם כן מה נועיל בסידור ההוא ע"י ב"ד. הא אין עליך לומר כלשון הזה אלא לשון שני, שמא הואיל והמכירה אין לה אחיזה בחוק הממשלתי בטילה היא גם על פי דין תורה, ונמצא שהפירות של ישראל, ועל צד זה המה מופקרים באפקעתא דמלכא, ובזה ממעיטים את האיסורא או יותר נכון את ההיתר, על ידי כך שעושי המלאכה הם שכירי ב"ד, ויש לכאורה איזה צורה להערמה זו.

---

82. התורה והמדינה (חלק ט-י עמ' רעז), פסקים וכתבים (סי' עב).

אנו לומדים שהגראי"ה הרצוג זצ"ל קיבל את יסודו של הרב קוק זצ"ל ואמר שאם יש מקום לאוצר ב"ד היינו בלא היתר מכירה, אבל אם עושים היתר מכירה הרי זה חוכא ואטלולא שב"ד שולח לקצור ולבצור פירות של נכרים. לגבי שדות הפקר בכך לא שלל את אוצר בית הדין, אלא שהסתפק האם אפשר לחדש תקנה.

בשנת תשי"ב היה הגרצ"פ פרנק זצ"ל האחראי על השמיטה מטעם הרבנות הראשית, וגם הוא הסכים לכך שלאחר היתר מכירה אין לעשות אוצר בית דין. על אוצר ב"ד ללא היתר מכירה כתב וחתם הגרצ"פ בשנת תר"ע, הן בשטר אוצר בית דין והן בהודעת הבד"ץ[83] שעשו אוצר בית דין ללא היתר מכירה. וא"כ מוכח שהגרצ"פ פרנק זצ"ל תמך באוצר ב"ד, אבל במסגרת הרבנות הראשית שמכרה את האדמות חשב שאין לעשות כשלוחי ב"ד, כמבואר שאין אפשרות לעשות הפקר בפירות הנכרי.

הגר"ש ישראלי זצ"ל בהצעתו לרבנות הראשית[84] הזכיר את דברי הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' סז) שבהם משמע שאם זה לטובת הישראל הרי שמשעת המכירה הגוי נותן רשות ליהודי לעשות את כל הנצרך לפירות, ואם כן נותן גם רשות להפקר. ולמרות שיש כאן קשיים, אפשר לצרף זאת לאחר שנעשה היתר מכירה.[85]

4. אוצר בית דין בפירות שלא נמכרו

בשנת תשי"ט[86] לראשונה הרבנות הראשית החלה לעשות אוצר בית דין מלא, שנועד לחקלאים שלא מכרו את אדמתם, והחקלאי ממונה מטעם ב"ד לכל הפעולות, כולל: עידור, ניכוש, השקאה, ריסוס וקיום הפרי. כמו כן נתמנו להביא את הפירות לצרכנים, והתשלום הוא עבור הוצאות בלבד, ועל פי קביעת בית דין.[87] בגלל דיני קדושת שביעית, לפעמים יצטרך לעשות פעולות מיוחדות (כגון גיזומים מיוחדים שעלותם היא גבוהה במיוחד) ולכן התירו לחקלאי לגבות 25% יותר ממחיר השוק.[88]

---

83. חבצלת (שנת הארבעים גליון 55).
84. התורה והמדינה (חלק ד עמ' קלט).
85. עיין לקמן סעיף 5.
86. הרב הראשי היה הגרא"י אונטרמן זצ"ל, וראש ועדת השמיטה היה הגר"ש ישראלי זצ"ל, והגאון ירוחם פישל גרוסברג זצ"ל.
87. בצאת השנה (עמ' מב ד"ה הפירות).
88. בצאת השנה (עמ' סו).

שיטתו של הגר"ש ישראלי זצ"ל (בשנת תשי"ט) שהתיר לשלוחי ב"ד לעשות אפילו עבודות מכינות ומקדימות ולאו דווקא קצירה ובצירה, בוארה היטב בדבריו בשנת תשנ"ג[89] בהם הוכיח שיש לבית דין אפשרות להפעיל מערך של עובדים שישלמו לפועלים לא רק עבור הוצאות הקציר והבציר אלא אפילו על עבודות השנה השישית והעבודות המותרות בשנה השביעית. וזוהי העצה ההגונה לחקלאים וצרכנים בשנת השמיטה.

5. שנת תשי"ט – שליחות לבוצר מטעי נכרים שנמכרו

שאלת הקצירה והבצירה על ידי יהודים לאחר היתר מכירה לא הוכרעה בשמיטות הראשונות. הרב קוק זצ"ל[90] ולאחריו הגראי"ה הרצוג זצ"ל[91] והרב"צ עוזיאל זצ"ל[92] חששו להתיר קצירה ובצירה על ידי ישראל אף לאחר היתר מכירה.[93] אולם לאחר שהגרש"ז אויערבאך זצ"ל (מעדני ארץ סי' ב) העלה באריכות שאיסור קצירה ובצירה תלוי בבעלות על הפירות ולא כמלאכת הקרקע, א"כ אפשר להתיר לקצור ולבצור בשל נכרים. ואכן בשנת תשי"ט הוראות הרבנות הראשית שונו והתירו לישראל לקצור ולבצור. אולם בגלל החשש שבבצירה הוסיפו:[94] "והמדקדקים (החוששים שמא אין קנין הנכרי מועיל והמכירה בטלה כדין מקח טעות) יפנו לרב המקומי להורות להם את סדר הקטיף, בדרך שאין בו פקפוק הלכתי". עוד הוסיפו:[95] "בכדי לצאת ידי ספק מצד שאלת הבצירה ראוי שהעוסקים יפנו לרבנות שימנום כשליחי ב"ד". דהיינו, מעיקר הדין מותר ליהודי לבצור ולקצור בשל נכרי, אבל החוששים שמא לא חלה מכירה צריכים לעשות את הקצירה והבצירה בשליחות ב"ד לאחר שיפקירו את השדות המכורות.

אלא שעדיין נשאלת השאלה כיצד אפשר לעשות שליחות לצורך בצירה כשלוחי ב"ד, הרי הקרקע והפירות הם של נכרים. על כן נכתב טופס כתב מינוי למוכרי הקרקעות:[96] "ונתמנה (המוכר) על פי תנאי המכירה על ידי הקונה כרשאי לעשות בפירות הקרקע כעושה בתוך שלו. בכדי לצאת ידי כל החששות הצהיר

89. חוות בנימין (ח"ג סי' צח, על סידורים נאותים בשנת השבע).
90. משפט כהן (סי' סז).
91. פסקים וכתבים (סי' עב).
92. השמיטה במשנת הרב עוזיאל (עמ' 156, 166).
93. התורה והמדינה (חלק ד עמ' קס סעי' ז).
94. בצאת השנה (עמ' לח סעי' ג).
95. בצאת השנה (עמ' נו אות ב).
96. בצאת השנה (עמ' סז), נספח ד להלן.

הנ"ל שעל פי כח ההרשאה שנמסר לו ע"י הקונה הוא מפקיר את הפירות וינהוג בהם דיני שביעית". הגר"ש ישראלי זצ"ל הסביר שכיוון שהגוי נתן רשות לישראל לעשות בשדה כבתוך שלו, למרות שהוא פקיד, אבל נותן לו רשות למכור ולהפקיר, לכן יכול הקונה (היהודי) להפקיר את השדות של הגוי, ולא יעבור על איסור קציר ובציר. כל זאת לשיטות הראשונים שבהפקר אפשר לקצור ולבצור בדרך רגילה. ברור שהפירות לא קדושים בקדושת שביעית, ולא הוזכר בשטר שהפירות יש בהם קדושת שביעית.[97] כל השטר הזה לא נעשה מעיקר הדין אלא נעשה לצאת ידי כל החששות וזכר לשמיטה. הרבנות הראשית לא חייבה לחתום על שטר זה אלא כתבה שראוי לעשות כן, ורק בפרדסים שלא מכרו כתבו שחובה לעשות אוצר בית דין.[98]

6. אוצר בית דין בירקות

חידוש נוסף שהתחדש בשנת תשי"ט היה שהרבנות הראשית עשתה אוצר בית גם לירקות. בשנת תשי"ב הנושא לא נידון כלל, והצעת רבני הפועל המזרחי הייתה לעשות אוצר ב"ד רק לפירות. ברור שגם באוצר בית דין שנהג בשנת תר"ע לא היו ירקות כלל. והנה בשנת תשי"ט אנו מוצאים שהגאון הגר"ש ישראלי זצ"ל בשטר שליחות ב"ד למי שלא מכר[99] כתב שטר זה גם לירקות שנזרעו קודם השביעית, ולא רק לפירות. הרב ישראלי זצ"ל הגיע להכרעה זו בגלל דברי החזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה ובעיקר) שירקות שנבטו בשישית אין בהם איסור ספיחים אלא קדושים בקדושת שביעית. מכיוון ששביעית בזמן הזה היא מדרבנן וספיחים הם מדרבנן, על כן הכריע שירקות שנזרעו לפני ראש השנה ולא הביאו שליש יש בהם קדושת שביעית.[100] פסיקה זו כבר עברה בשנת תשי"ב על ידי הרב הרצוג זצ"ל והרב עוזיאל זצ"ל שבהנחיותיהם כבר נכתב שכל הנזרע לפני ר"ה אין בו איסור ספיחים. וכן הורו הרב אונטרמן זצ"ל והרב נסים זצ"ל שיש לפסוק כדברי החזו"א בספק שביעית בזמן הזה. ועל כן כך הונהג מאז שעושים אוצר בית דין גם לירקות שנזרעו בשישית ונלקטים בשביעית.[101] דין זה הוא הלכה למעשה ובייחוד שהרב אויערבאך זצ"ל[102] חזר והודה להוראת החזו"א. על כן נוהגים הכל כדעה שכל שהתחיל גידולו בשישית אין בו איסור

---

97. יסוד הדיון נמצא במשפט כהן (סי' סז).
98. בצאת השנה (עמ' נג אות ג).
99. בצאת השנה (עמ' סו) נספח ה להלן.
100. עיין בצאת השנה (עמ' מג הערה 6).
101. עיין ילקוט יוסף, שביעית (עמ' תקו-תקט), שאסף הרבה מהשיטות בעניין.
102. שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' נ).

ספיחים. ואכן לאחר מכן בשנת תשל"ג מופיע שטר ב"ד לירקות זריעת ששית ולקיטת שביעית שנעשה ביישוב קוממיות,[103] ובעוד יישובים.[104]

7. משנת תשי"ט עד תשל"ג

למרות שהרב קוק זצ"ל תמך באוצר בית דין אמיתי, לא היה הדבר בר ביצוע בזמנו שהרי החקלאים סבלו רבות בגלל השמיטה והרב קוק זצ"ל לא רצה להכביד עליהם עוד יותר בהפסדים כספיים, וכמו כן הצעה זו הועלתה בשנת השמיטה (תר"ע) כאשר הפירות כבר היו של גוי וקשה מאד הלכתית לעשות הפקר בשל גוי. על כן פעולת אוצר ב"ד לא מומשה במובן הציבורי הרחב. משנת תשי"ט כאשר המצב הכלכלי השתפר מעט וחלק מהחקלאים יכלו לעמוד רק בהחזר הוצאות (ללא שווי הפרי), אנו מוצאים שנעשו אוצרות בית דין (ללא מכירה)[105] על ידי הרבנות הראשית. עד שנת תשל"ג היה הגאון הרב ישראלי זצ"ל אחראי על המצוות התלויות בארץ ואמנם בשנת תשל"ג פרסמה ועדת השמיטה את אותם השטרות משנת תשי"ט לאלו שמכרו את אדמותיהם ואלו שלא מכרו.

כל השנים המשיך המהלך הזה כאשר אלו שמכרו את אדמותיהם חתמו על שטר מינוי מטעם ב"ד והפקר של המטעים, למרות שהיה ברור שאין לדבר זה כדי סמיכה, והיו שעשו אוצרות ב"ד מלאים, עם כל התנאים של התקשרות מקדימה עם בתי הדין, וקביעת מחיר על ידי ב"ד. אולם החקלאים שלא מכרו שדותיהם היו מעטים ולא מאורגנים כך שלא היה אוצר ב"ד גדול אלא חקלאים בודדים.

8. תנובה אוצר בית דין

בשנת תש"ם[106] מינתה הרבנות הראשית את תנובה כאוצר בית דין ארצי, וממילא כל המשקים מפקירים את שדותיהם ואפשר לקצור ללא שינוי, וכל זאת בשדות שנמכרו לנכרי.

ברור שלא הוסבר כיצד אפשר לעשות שליחות ב"ד בפירות של נכרים. כמו כן לא נעשתה כלל פעולת הפקר, שהרי בשנים הקודמות החקלאים חתמו שעשו

---

103. עיין אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (עמ' נא).
104. אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (עמ' רפד).
105. מדינת ישראל הודיעה לרבנות שכל מי שלא ירצה לעבוד את אדמתו בשמיטה לא תוחכר אדמתו – בצאת השנה (עמ' סט).
106. הרה"ג שלמה גורן זצ"ל כרב ראשי, עיין מאורות (גליון 1, עמ' 29, 54, 60), נספח ו להלן.

הפקר, אולם בשנת תש"מ לא הוזכר עניין ההפקר של החקלאים. באותה שמיטה לא היה זכר לחקלאים שלא עשו היתר מכירה וממילא גם לא היה אוצר בית דין מיוחד אלא כל המדינה הייתה אוצר בית דין, והדברים אינם ברורים דיים.

9. אוצר בית דין מטעם הרבנות הראשית

בשנת תשמ"ז המשיכה הרבנות הראשית בדרכו של הגר"ש ישראלי זצ"ל, אלא שלראשונה ארגנה הרבנות הראשית את אוצר בית דין שהיה מורכב מחקלאים שומרי תורה ומצוות ברובם,[107] וכאשר האדמות לא נמכרו לנכרים, וכפי שכתבו בהנחיות הרבנים הראשיים (מדריך שמיטה לחקלאים, תשמ"ז, עמ' 34) שכל מי שלא מכר את הקרקעות יכול לקצור ולבצור על ידי בית דין. הותנה שם בפירוש שהחקלאי לא יקבל את כל הרווחים ככל שנה אלא שכר טרחה והוצאות, ועודפי כספים יחולקו על ידי בית הדין. החקלאים היו צריכים לפרט מהם הגידולים שהם מעוניינים להביא לבית הדין (לא הייתה הגבלה של כמות הפירות שיגודלו על ידי שליחי בתי הדין). הנחיות אלו יצאו מטעם הרבנים הראשיים הגר"א שפירא זצ"ל ויבלחט"א הראשל"צ הגר"מ אליהו שליט"א, כאשר הם עברו ובדקו כל הלכה, והעירו את הערותיהם. לאור הנחיות אלו ועדת השמיטה בראשות הרב י' דאום זצ"ל הפעילה לראשונה אוצר ב"ד מטעם הרבנות הראשית למי שלא מכר קרקעותיו.[108] הרבנים הראשיים דאז פרסמו בהודעה לציבור:[109]

> זכינו כי רבים מהחקלאים בישובים בכפרים בקיבוצים ובערים נענו לקריאתנו באשר לפירות האילן שבהם ניתן לקיים את המשק גם **בלי להזדקק להיתר המכירה**, ע"י שווק התוצרת והכנתה בתור שלוחי בית דין וע"י הקמת אוצר בית דין לכן על הציבור להיזהר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו. אי לזאת סודר ע"י המוסדות המשווקים אפשרות שיווק, התוצרת תסומן כמשווקת מטעם אוצר בית דין".

גם לגבי ירקות הודיעו "ירקות הבאים **מקרקעות שלא נמכרו** ושנקטפו לאחר ראש השנה תשמ"ז הינם קדושים בקדושת שביעית, ויש אף הסוברים שיש

---

107. היו אוצרות בית דין דרום הר חברון, גוש עציון, רמת הגולן והקיבוץ הדתי.
108. עיין במאמרו של הרב דאום זצ"ל משנת השמיטה (ח"ב עמ' 387-381), שבו חוזר ומדגיש שאוצר בית הדין היה ללא הזדקקות להיתר המכירה. באגרת לציבור מיום כ"ד בתמוז תשמ"ו נכתב: "אוצר בית דין יהיה אחראי לפירותיהם של החקלאים שאינם מוכרים את אדמותיהם (היתר מכירה) ונוהגים בטיפולים ובעיבודים כדין".
109. נספח ז להלן.

מצווה באכילתם". אנו לומדים שהקפידו להזכיר בכל פרסום שהפירות והירקות לא נעשה בהם היתר מכירה.[110] בכך המשיכה הרבנות הראשית את דרכו של הרב קוק זצ"ל שאוצר בית דין לא יכול להיות עם היתר מכירה. הפקר וקצירה בשליחות ב"ד אחר היתר מכירה, אין ראוי להסתמך על כך.

החל משנים אלו החלו לעשות אוצרות בית דין מפוקחים כאשר יש הדרכה על המלאכות והפעולות החקלאיות שנעשות במטעים ובשטחים שנמסרו לבית דין. רוב הפעולות הונחו על פי דברי החזו"א שיש אוקמי פירא בשביעית. הגר"ש ישראלי זצ"ל הוסיף שאם היה אוצר בית בתקופת הרב קוק זצ"ל גם הוא היה מסכים לדרך זו. כך שעניניי החקלאים וההסכמים השתנו בין השנים, אבל באופן עקרוני תמיד החקלאים עבדו תחת פקוח בית דין, וכמו כן קבלו תשלום נמוך מהרגיל.

החיסרון העיקרי של שיטה זו היה בכך שלא הייתה מערכת שווק לפירות אוצר בית הדין, וזה נעשה כדי לחסוך הוצאות ועלויות,[111] כך שהפירות הקדושים בקדושת שביעית היו מסומנים כקדושים בקדושת שביעית אבל הגיעו לכלל הצרכנים. הוראת הגר"א שפירא זצ"ל הייתה להפחית את מחיר הפירות ב-5%. בכך היה ניכר שאלו פירות של אוצר בית דין, למרות שהפירות הגיעו לכלל האוכלוסייה.

בשנים תשנ"ד, תשס"א התפתחו אוצרות בית דין אלו, כאשר "תנובה" כחברה כלכלית נתנה גב למהלך אוצר בית הדין, וזה גרם לכך שיכלו לחתום חוזים עם חקלאים כשכירים ממש, ללא קשר למצב השוק. החקלאים היו שלוחי ב"ד והפירות הקדושים בקדושת שביעית נמכרו בחנויות רגילות. מהלך זה התפתח בשנת תשס"א כאשר הוקם אוצר הארץ כגוף משווק של תוצרת הקדושה בקדושת שביעית, וכמו כן נעשו עוד הידורים שמטרתם שיפור מערכת אוצר בית דין.[112]

10. אוצר הארץ תשס"ח

בשמיטות תשמ"ז עד תשס"א בית הדין החל לקרום עור וגידים, הייתה התקדמות גדולה בסידור המלאכות בשביעית, וחקלאים קבלו הדרכות מסודרות

---

110. הגר"א שפירא זצ"ל הורה לנו כשהוצאנו את החוברת מטעם הרבנות הראשית, שלא להביא הוראות בעל פה אלא רק דברים שחתום עליהם בעל הדברים (כתי"ק על החוברת), לכן אין התייחסות כאן לדברים שבע"פ.

111. מאמרו של הרב יחזקאל דאום זצ"ל, משנת השמיטה (ח"ב עמ' 400).

112. סיכום הדברים אפשר לראות במאמרו של הרב ויטמן (תנובה) במשנת השמיטה (ח"ב עמ' 418).

מבתי הדין. כמו כן ההסכמים עם החקלאים נעשו באופן מסודר, כאשר בסיס הדברים היה שהחקלאי מקבל עבור פירותיו מספר אחוזים פחות מכל שנה. נקודה אחת שמאד הכבידה על בתי הדין הייתה שהיו הרבה חקלאים שרצו לשמור שביעית ללא שימוש בהיתר מכירה, ואילו צרכנים לא היו רבים, דבר שגרם הרבה פעמים לכך שתוצרת של קדושת שביעית הועברה לחנויות רגילות למכירה. הדבר גרם להרבה קשיים הלכתיים, ובייחוד בשאלה העקרונית[113] מדוע ב"ד נכנס לעזור לחקלאי ולצרכנים, כאשר אין צרכנים המעוניינים בתוצרת הקדושה בקדושת שביעית?!

אוצר הארץ בשנת תשס"ח ערך הסכמים עם חקלאים שהיו מוכנים לוותר על שווי הפירות עצמם, ולקבל הכנסה נמוכה מאשר בכל השנים, דבר שבפירות כלל רק הוצאות (על פי תמחור משרד החקלאות, כל גידול יחסית לשטח שהחקלאי מגדל ומאידך גם לפי היבול כולל קטיף והובלת הפרי). בית הדין החליט שאין הוא עוסק כלל ביצוא פירות הקדושים בקדושת שביעית לחו"ל.[114] ההסכמים נחתמו ערב ר"ה תשס"ח, כאשר כל חקלאי יודע שהוא מקבל פחות מהמחיר הרגיל.

מאידך גיסא לראשונה הוקם גוף צרכני שנותן לבית הדין את התוקף ההלכתי לקיים את אוצר בית הדין. לאוצר הארץ נרשמו ערב השמיטה כ 20 אלף משפחות כ"י. בית הדין התחייב לדאוג לאותם הצרכנים לתוצרת שעומדת בדרישתם, כאשר הצרכנים מבקשים (על פי סדרי עדיפויות) ירקות ופירות אוצר בית הדין. בית הדין הוא נציג אותם הצרכנים לדאוג לפירות הקדושים בקדושת שביעית.

בימי התוספתא לא היה אוצר כללי אלא לכל עיר היה את בית דינו שדאג לאנשי העיר, אולם במציאות של ימינו כל ארץ ישראל היא עיר אחת גדולה, וברור שאין אנשי הכפר שמגדלים בשדותיהם ומטעיהם מאות טונות מסוגלים לאכול את הפירות הקדושים בקדושת שביעית. כמו כן ציבור גדול לא יודע ולא רוצה לשמור קדושת שביעית, כך שחייבים שיהא אוצר בעל פריסה ארצית. ההתמנות ערב שמיטה הביאה לכך שהציבור מבקש מב"ד להביא לו פרי, ואין כאן כלל קטיף מרובה אלא שקוטפים עבור מי שביקש ובשליחותו של המבקש. כמו כן השדות של אוצר בית דין מופקרים ומסומנים כך שכל אדם יכול לבוא ולקחת כמות קטנה, אמנם ב"ד מבקש שהלוקח כמות קטנה ידאג לשלם לחקלאי

113. עיין מאמרו של הרב ויטמן שליט"א (המעיין, ניסן תשנ"ה, עמ' 37).
114. חקלאים שירצו לייצא צריכים לעשות היתר מכירה.

מחיר הוצאות הטיפול בשדה, שהם המלאכות המותרות של אוקמי אילנא ואוקמי פירא שגם להן יש ערך כספי.

אוצר הארץ תשס"ח הוסיף שגם בעלי החנויות אינם יכולים לסחור בפירות כרגיל, אלא מתח הרווחים שלהם קטן, וכפי שכתב החזו"א (סי' כו סוף סדר השביעית) שבעלי החנויות צריכים לדעת שבשנת השמיטה אין רווחיהם ככל השנים.

11. אוצר בית דין מאחד

אוצר בית דין אמיתי עומד על מספר עקרונות:

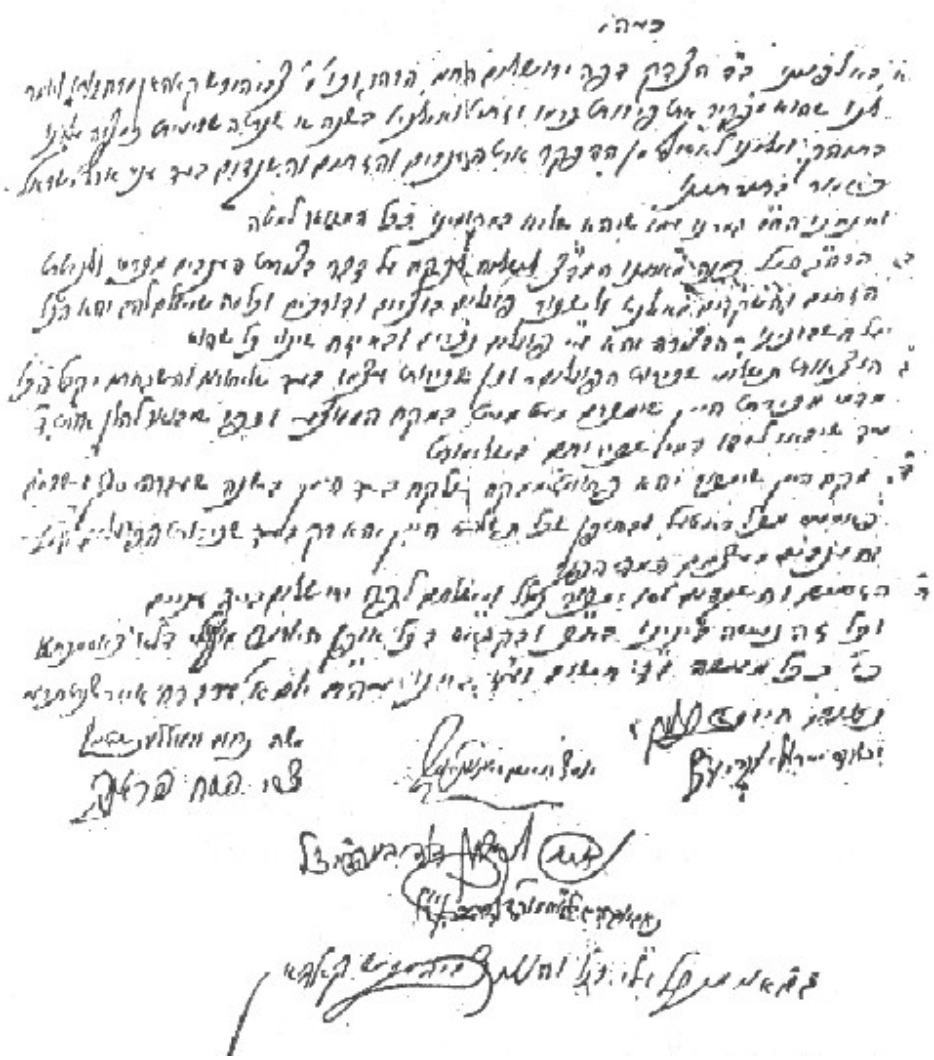
1. צרכנים המעוניינים בפירות הקדושים בקדושת שביעית, וב"ד משמש בעבורם שליח להביא את הפירות.
2. הפירות של יהודים ולא נמכרו לגוי.
3. בית הדין נותן הנחיות הלכתיות כיצד מותר לעבוד בשביעית, ועל בית הדין לפקח שאכן החקלאי עומד בתנאים שהוכתבו לו על ידי בית הדין.
4. המחיר שהחקלאי מקבל נמוך מהמחיר שבשוק ויש בהם מחיר הוצאות בלבד.[115]
5. השדות מופקרים כדין, אולם הלוקח צריך לשלם הוצאות הטיפול מטעם ב"ד.
6. בעלי החנויות ירוויחו פחות מכל שנה.
7. פירות הקדושים בקדושת שביעית יועברו בייחוד לצרכנים שמעוניינים לשמור קדושת שביעית.

אוצר בית דין במתכונת זו – גדולי ישראל מסכימים עליו, הרב קוק זצ"ל, רבני ירושלים זצ"ל והחזו"א זצ"ל. לצערנו במאה ועשרים השנים האחרונות השמיטה הייתה סלע מחלוקת לוויכוחים קשים, וכעת אנו כולנו יכולים להתאחד באוצר בית דין אחד שמונהג על פי הלכה, ומאפשר ש"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך".

115. במסגרת המאמר לא ירדנו לפרוט כיצד עושים את התחשיב במקרים יוצאי דופן.

נספח א

ההסכם שבין העדה חרדית והרב קאהן זצ"ל

א) בא לפנינו בית דין צדק דפה ירושלים הח"מ הרה"ג וכו' ר' צבי הירש קאהן מרחובות ואמר לנו שהוא מפקיר את פירות כרמו וזיתיו ואילנותיו בשנה זו שנת שביעית כמצווה עלינו בתוה"ק. ועלינו לאסוף מן ההפקר את הענבים והזיתים והשקדים בעד עניי ארץ ישראל כאמור בתורתנו. ואנחנו הח"מ גמרנו עמו שיהא שליח במקומנו בכל המבואר למטה.

ב) הר' הנ"ל נתמנה מאתנו הבד"צ לשלוח לפקח על דבר בצירת הענבים מכרמו ולקיטת הזיתים והשקדים מאילנותיו ולשכור פועלים בוצרים ודורכים וכל מה שישלם להם יהא הנ"ל על חשבוננו. הבצירה תהא ע"י פועלים נכרים ובאיזה שינוי כל שהוא.

ג) הוצאות תשלומי שכירות הפועלים וכן שכירות עצמו בעד שליחותו והשגחתו יקבל הנ"ל מדמי מכירת היין שמוכרים מעט מעט במקח הממוצע וכפי שיבואר להלן אות ד', עד שיבאו לידו דמי שכירותם בשלימות.

ד) מקח היין שימכור יהא פחות ממקח שלקח בעד היין בשנה שעברה סך אחוזים מכל ראטעל ובאופן שכל תשלומי היין יהא רק בעד שכירות הפועלים הנ"ל והענבים בעצמם המה הפקר.

ה) הזיתים והשקדים לא ימכור כלל וישלחם לפה ירושלים בעד עניים.

וכל זה נעשה בינינו בתקיעת כף וקנין אגב סודר בכל אופן היותר מועיל דלא כאסמכתא ככל מעשה בית דין חשוב, ועל זה באנו על החתום יום א' ערב ר"ח אייר שנת תר"ע.

באנו על החתום הדיינים הגאונים הרבנים:

נאום חיים ברלין,

משה נחום וולנשטיין,

ישראל יעקב יעב"ץ,

יוסף חיים זוננפלד,

צבי פסח פרנק,

דוד שובקס,

אברהם במוהר"ד הכהן.

גם אני מקבל עלי כנ"ל הנני צבי הירש קאהאן

נספח ב

מודעה רבה

לאפרושי מאיסורא

לאשר פשטה שמועה כי אופן ההפקר שיצא מאתנו (בצירוף כל רבני וגאוני ע"ק ת"ו) על פירות שנה זו שנת השביעית, הוא מועיל להתיר גם את הפירות שנגדלו ע"י עבודה בשביעית, על פי הוראת היתר הידוע. על כן מצאנו חובה בנפשנו להודיע כי אין כל ממש בשמועה זו, ואופן ההפקר כל עקרו הוא רק בנוגע לאיסור סחורה, ודוקא על הפירות שגדלו בהיתר בלי שום עבודת איסור בשביעית, וככה הודענו מפורש בו בפרק שנתפרסם אופן ההפקר. והשי"ת יזכינו לקיים המצוה כתיקונה יחד עם כל ישראל בביאת משיח צדקנו במהרה בימנו אמן.

באנו על החתום יום ב לחודש אלול שנת התרעיין לפ"ג פה קרתא קדישא ירושלים.

נאם:

משה נחום וואללענשטיין,

צבי פסח פרנק,

ליפמאן דוד במהר"י,

אברהם בלא"א מו"ה דוד הכהן.

אך למותר להוסיף ולקיים את הנאמר בצדק, וכל שגידולו באיסור אין היתר לאיסורו.

וע"ז באה"ח יום ד' לסדר ושמרת לעשות ככל אשר יורוך, שנת בשם ה' אקרא.

חיים ברלין

נספח ג

סידור אוצר בית דין על ידי החזון איש שנת תשי״ב

א) פלוני, פלוני ופלוני נתרצו להיות בית דין בעיר לקיים אוצר בית דין של פירות שביעית לצורך הצבור.

ב) אחר שנעשו בית דין באו בהסכם עם מר פלוני נ״י שיהיה הוא השליח שלהם לפקח על חלוקת השדה שלו ועל אשר נמצאת תחת רשותו ולעשות את כל העבודות הנחוצות והמותרות על ידי או ע״י פועלים שלא ילך שום דבר לאיבוד.

ג) הנ״ל נותן לבית דין זכות להכניס את הפירות של החלקות הנ״ל לתוך המחסן שלו ולחדר הדרומי בצריף ולהחזיקם שם.

ד) חלקות השדה הנ״ל נמצאות בכפר פלוני וגם הצריף והמחסן הנ״ל נמצאים שם.

ה) הבית דין קובע את המקום הנ״ל לאוצר בית דין.

ו) הבית דין קובע להנ״ל שכר של מאה וחמשים ל״י לחדש בעד כל העבודות הנ״ל ובעד שכירת המקום.

ז) הנ״ל יגבה את הסכום הנ״ל מלבד כל ההוצאות אשר יהיו לו מאלה שיקחו את הפירות לכל מדה ומשקל כפי שיעלו ההוצאות.

וע״ז בעה״ח ביום ערב ר״ה תשי״ב זכרון מאיר

נאם

ונאם

ונאם

נספח ד

הרבנות הראשית לישראל
המחלקה לחלקות התלויות בארץ ובחקלאות

ב"ח יום...

טופס כתב מינוי למוכרי הקרקעות

אנחנו הח"מ בי"ד שבמקום. . . . . מאשרים בזה שבא לפנינו ה'. . . . . ואמר לנו שקרקעותיו נמכרו לנכרי מכירה לזמן ע"י הרבנות הראשית לישראל ונתמנה עפ"י תנאי המכירה ע"י הקונה כרשאי לעשות בפירות הקרקע כעושה בתוך שלו.

בכדי לצאת ידי כל החששות הצהיר הנ"ל שעפ"י כח ההרשאה שנמסר לו ע"י הקונה הוא מפקיר את הפירות וינהוג בהם דיני שביעית.

אכן מאחר שיש צורך הן בטיפול בעבודות הנצרכות לקיום הפרי והדגן והירק והן בבצירתם וקצירתם ולקיטתם של כל הנ"ל, וכן להתעסק בהבאתם לידי הצרכנים ראינו שלתועלת הרבים נחוץ שיהא מי שיקבל על עצמו הטיפול והתת־עסקות הנ"ל.

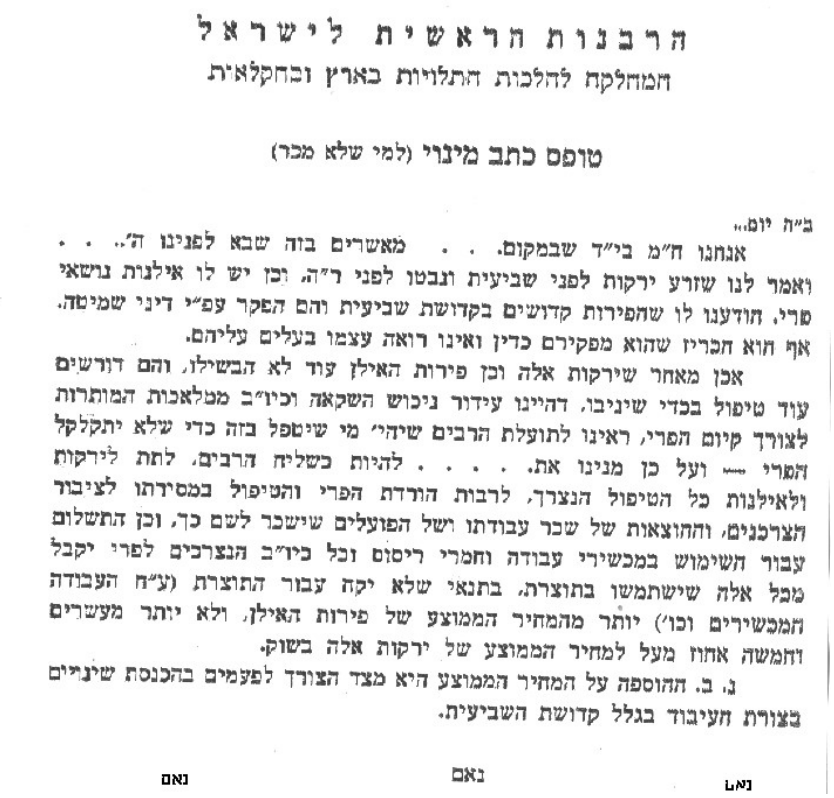
לזאת הסכמנו למנות את הנ"ל להיות כשליח בי"ד לתועלת הרבים לטפל בכל הנ"ל ולקבל ממקבלי התנצרת את שכר הטורח והמכשירים.

נאם

נאם

נאם

נספח ה

הרבנות הראשית לישראל
המחלקה להלכות התלויות בארץ ובחקלאית

טופס כתב מינוי (למי שלא מכר)

ב"ה יום...

אנחנו ח"מ בי"ד שבמקום. . . מאשרים בזה שבא לפנינו ה"... . . ואמר לנו שזרע ירקות לפני שביעית ונבטו לפני ר"ה, וכן יש לו אילנות נושאי פרי, תודענו לו שהפירות קדושים בקדושת שביעית והם הפקר עפ"י דיני שמיטה. אף הוא חבריו שהוא מפקירם כדין ואינו רואה עצמו בעלים עליהם.

אכן מאחר שירקות אלה וכן פירות האילן עוד לא הבשילו, והם דורשים עוד טיפול בכדי שיניבו, דהיינו עידור ניכוש השקאה וכיו"ב מטלאכות המותרות לצורך קיום הפרי, ראינו לתועלת הרבים שיהי' מי שיטפל בזה כדי שלא יתקלקל הפרי — ועל כן מינינו את. . . . . להיות כשליח הרבים, לחת לירקות ולאילנות כל הטיפול הנצרך, לרבות הורדת הפרי והטיפול במסירתו לציבור הצרכנים, והחוצאות של שכר עבודתו ושל הפועלים שישכר לשם כך, וכן התשלום עבור השימוש במכשירי עבודה וחמרי ריסום וכל כיו"ב הנצרכים לפרי יקבל מכל אלה שישתמשו בתוצרת, בתנאי שלא יקח עבור התוצרת (ע"ח העבודה המכשירים וכו') יותר מהמחיר הממוצע של פירות האילן, ולא יותר מעשרים וחמשה אחוז מעל למחיר הממוצע של ירקות אלה בשוק.

נ. ב. התוספה על המחיר הממוצע היא מצד הצורך לפעמים בהכנסת שינויים בצורת העיבוד בגלל קדושת השביעית.

נאם נאם נאם

נספח ו

הנחיות והוראות לקראת שנת השמיטה תש"מ

מ א ת

הרב הראשי לישראל הגר"ש גורן שליט"א

כ ל ל י :

גם אם משתמשים בהיתר המכירה לקראת שנת השמיטה הבעל"ט, יש להימנע, עד כמה שאפשר, מן העבודות האסורות בשמיטה מן התורה שהן: זריעה, קצירה, זמירה ובצירה. וכן יש לחשוש לשיטות האוסרות את החרישה והנטיעה מן התורה. במו־כן יש להמנע גם לפי היתר המכירה, מעבודות שדה ואילן שאפשר להימנע מהם בשמיטה.

באשר לבצירה, יחד עם היתה המכי.ה אפשר לסמוך על שיטת הפוסקים הסוברים שאיסור התורה „ואת ענבי נזירך לא תבצור" תקפו רק כשמשמרים את הפירות ולא מפקירים אותם, אבל כל שהפקיר את הפירות כדין אין מגבלות בבצירה, כפי שהביא מרן הגראי"ה קוק זצ"ל בספר „שבת הארץ" פרק ד' הלכה כ"ב, ואין צורך לבצור בשינוי.

לכן, לאחר ההסדר שהרבנות הראשית עורכת עם תנובה ועם משווקים אחרים שהם ייהפכו לאוצר בית דין, תיחשב הבצירה כבצירה בפירות של אוצר בית דין ותהי' מותרת.

אוצר בית-הדין

לפי החלטת בית־הדין מטעם מועצת הרבנות הראשית לישראל ולפי הסכמת ההנהלה המרכזית של „תנובה", המיוצגת ע"י המנהל הכללי, נקבע שמתקני „תנובה" בארץ ישמשו כאוצר בית־דין לפירות שביעית ולכל עניני שמיטה, לצורך איסוף, קבלה ושווק הפירות והירקות המותרים, שיש עליהם קדושת שביעית וקביעת שכר טרחה של העובדים, הפועלים והמתעסקים בהם. וכל המשקים המשווקים לתנובה, שיש על פירותיהם דין שביעית, מפקירים את הפירות, כדין שביעית ומוסרים אותם לרשות אוצר בית־הדין.

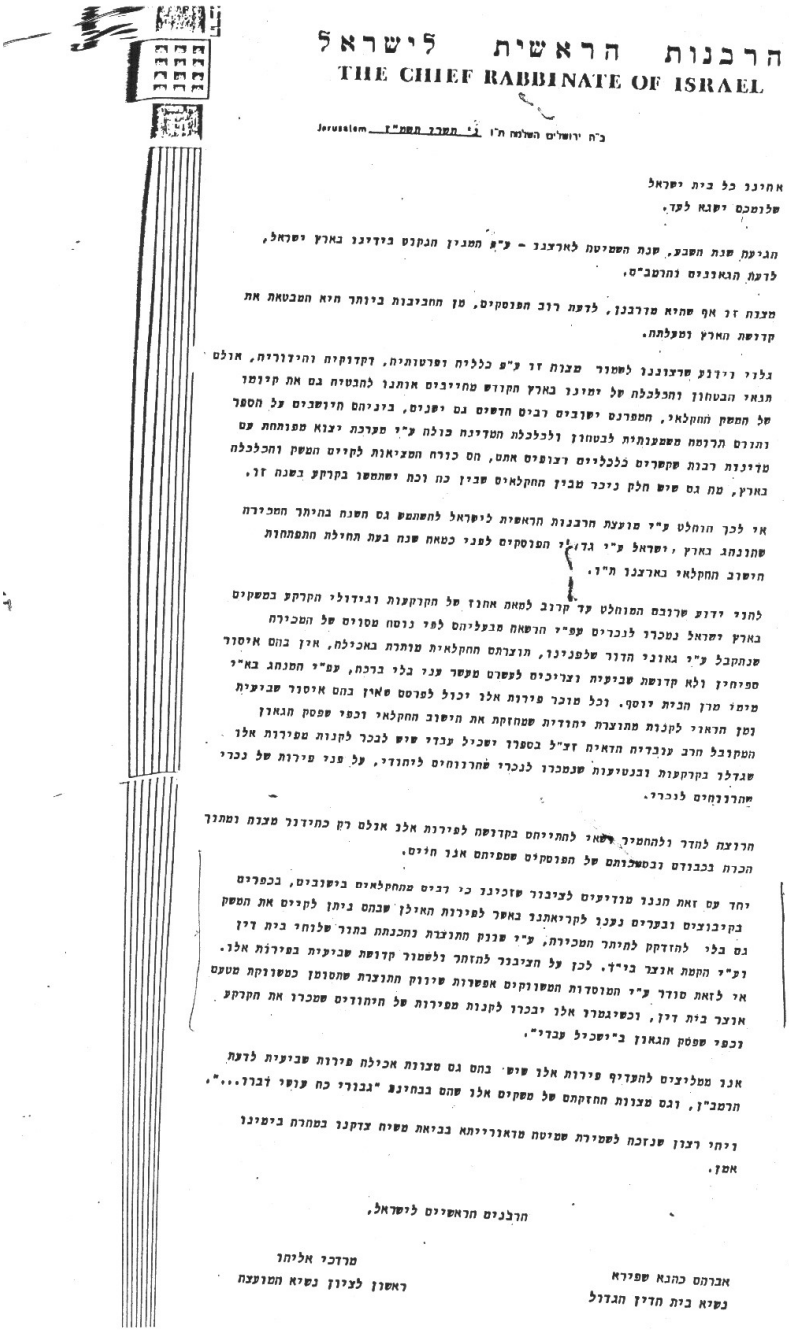
כמו כן מחליט בית־הדין, שכל מי שממונה על משק ו/או על שדה, מטע, פרדס, כרם וכיוצ"ב, או עובד שם או כל מי שיתמנה בעתיד, במשך שנת השמיטה, להיות אחראי או עובד בנ"ל, ישמש כשליח בית־הדין לטפל במטע ובפירות כדין שביעית ולכל עניני שביעית, כמבואר בתוספתא שביעית פ"ח.

הנהלת „תנובה" תקצה כמות מסוימת של פירות וסכום כסף, שישאר לאחר התשלום לפועלים ולנ"ל, לצרכי צדקה לעניים.

וע"ז באנו על החתום, כ"ט באלול תשל"ט, ערב שנת השמיטה תש"מ.

בית־הדין — מנכ"ל תנובה

נספח ז

הרבנות הראשית לישראל
THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL

ב"ח ירושלים השלמה ת"ו י' תשרי תשמ"ז Jerusalem

אחינו כל בית ישראל
שלומכם ישגא לעד.

הגיעה שנת השבע, שנת השמיטה לארצנו - ע"פ חשבון הנקוט בידינו בארץ ישראל, לדעת הגאונים נהרסב"ם.

מצוה זו אף שהיא מדרבנן, לדעת רוב הפוסקים, מן החביבות ביותר היא המבטאת את קדושת הארץ ומעלתה.

בלבי רידוף שרצונכם לשמור מצוה זו ע"פ כללית ופרטותיה, דקדוקיה והידוריה, אולם תנאי הבטחון והכלכלה של יחיד בארץ הקודש מחייבים אותנו להבטיח גם את קיומו של חשמן המחלאי, חמפרנס ישקבים רבים חדשים גם ישנים, ביניהם תיזשבים על חספר ותורם תרומה משמעותית לבטחון ולכלכלת המדינה כולה ע"י מערכת יצוא מפותחת עם מדינות רבות שקשרים כלכליים רצופים אתם, חם כזרה המציאות לקיום השקט וחכלכלה בארץ, מת גם שיש חלק ניכר שבין החקלאים שבין כה וכה ישתמשו בקרקע בשנה זו.

אי לכך הוחלט ע"י מועצת חרבנות חראשית לישראל להשתמש גם חשנה בהיתר חמכירת שחתנחג בארץ ישראל ע"י גדולי חפוסקים לפני כשאח שנת בעת תחילת חתפתחות חישוב החקלאי בארצנו ת"ו.

לחני ידוע שרובם המוחלט עד קרוב למאה אחוז של חקרקעות וגידולי חקרקע במשקים בארץ ישראל נשכרו לנכרים עפ"י הדשאה מבעליהם לפי נוסח מסוים של השכירה שנתקבל ע"י גאוני הדור שלפנינו, תוצרתם חחקלאית מותרת באכילה, אין בהם איסור ספיחין ולא קדושת שביעית וצריכים לעשרם מעשר עני בלי ברכה, עפ"י חמנחג בא"י מימי מרן הבית יוסף. וכל מוכר פירות אלו יכול לפרסם שאין בהם איסור שביעית ומן חראוי לקנות מתוצרת יחודית שמחזק את הישוב החקלאי וכפי שפסק חגאון חמקובל חרב עובדיה חדאיה זצ"ל בספרו ישכיל עבדי שיש לנכר לקנות מפירות אלו שגדלו בקרקעות ובנטיעות שנמכרו לנכרי שחרזוחים ליהודי, על פני פירות של נכרי שהרוחים לנכרי.

חרוצה לחדר ולהחסיך עשאי להתייחס בקדושה לפירות אלו אלא רק כחיזדר מצוה ומתוך הכרת בכבודם ובכשלותם של חפוסקים שמתירים אנו חיים.

יחד עם זאת מנגד מדיעים לציבור שזכינו כי רבים מחקלאים בישובים, בכפרים בקיבוצים ובערים נענו לקריאתנו באשר לפירות חאילן שבהם ניתן לקיים את חמשק גם בלי להזדקק להיתר חמכירה, ע"י שכנס חתוצרת נחכנחת בתוך שלנחי בית דין ע"י חקמת אוצר בי"ד. לכן על חציבור להזהר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו. אי לזאת סומך ע"י חמוסדות חמשוחקים אפשרות שיווק חתוצרת שחסומן כמשוחקת מטעם אוצר בית דין, וכשיגמרו אלו יבכרו לקנות מפירות של חיחודים שמכרו את חקרקע וכפי שפסק חגאון ב"ישכיל עבדי".

אנו מעלימים להעדיף פירות אלו שיש בהם גם מצוות אכילת פירות שביעית לדעת חרמב"ן, וגם מצוות חחזקתם של משקים אלו שהם בבחינת "גבודי כח עושי דברו...",

ויהי רצון שנזכה לשמירת שמיטה מדאורייתא בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן.

חרבנים חראשיים לישראל,

אברהם כהנא שפירא
נשיא בית חדין חגדול

מרדכי אליהו
ראשון לציון נשיא המועצה

הרב יואל פרידמן

בעיות ומדיניות בשאלת השמיטה

פתח דבר
הקדמה
א. מצוות השמיטה
ב. היתר המכירה בעבר
ג. היתר המכירה תשס״ח
ד. תוקף המכירה על פי חוקי המדינה
ה. מכירה על ידי מינהל מקרקעי ישראל
ו. אוצר בית דין
ז. לקראת שמיטת תשס״ח
ח. ״אוצר הארץ״
ט. מקורות האספקה
י. קדושת פירות שביעית
יא. ביקורת ותגובות
יב. תגובה לתגובות
1. ייבוא מול היתר מכירה
2. סדר העדיפויות במקורות האספקה ב״אוצר הארץ״
3. היתר המכירה – פתרון לשעת הדחק
4. ״אוצר הארץ״ – מגמות

פתח דבר

בע״ה מכון התורה והארץ הקים את מערכת ״אוצר הארץ״ שבהרבה מובנים מהווה מהפכה בציבור הדתי-לאומי ביחס לשמיטה. מהפכה זו באה לידי ביטוי בראש ובראשונה בתודעה, בקשר למצוות השמיטה וברצון לקיימה ביתר הידור. בעקבות ההקמה של ״אוצר הארץ״ התעורר פולמוס בקרב רבני הציונות הדתית, אשר יש בו שאלות הלכתיות ושאלות ערכיות. הדיון נסב בעיקר לגבי סדר העדיפויות במקורות התוצרת לשנת השמיטה (ייבוא או היתר מכירה). בעקבות הביקורת, שינינו במקצת את סדר העדיפויות והחלטנו להשאיר את ההכרעה בידי ציבור הצרכנים, לאמור מי שיבקש תוצרת של היתר מכירה יקבל תוצרת

של היתר מכירה ומי שיבקש תוצרת של ייבוא יקבל תוצרת מייבוא. בנוסף חידדנו את המסר שאין אנו באים ח"ו לזלזל ולערער בתוקפו של היתר המכירה, אלא להציע הצעה אלטרנטיבית שבעינינו נראית מהודרת יותר. חלק גדול מן הפולמוס התפרסם בגיליונות צהר.[1] ברצוני לסכם את הפולמוס מנקודת מבטי, ולכן בתחילה מובא מאמרי שכאמור התפרסם בצהר (לקראת השמיטה), סיכום התגובות והטענות נגדו ולבסוף תגובתי אליהן. יצויין שחלק מן הדברים נכתבו לקראת שנת השמיטה וחלקם – בתוכה.

הקדמה

מגמת המאמר אינה להכריע בין השיטות, בין המגמות ובין הפתרונות, אלא להעלות את ההתלבטויות הנוגעות למדיניות בשמיטה בכלל ובשמיטה הבעל"ט בפרט.

כותרת המאמר היא "מדיניות בשאלות השמיטה" – ולכאורה מה לשאלות הלכתיות ולמדיניות? ראוי להקדים ששיקולי אידאולוגיה ומדיניות מאוד מובלטים בנושא השמיטה, והם משפיעים במידה רבה על ההכרעה ההלכתית. אמנם אין שיקולים אלו מכריעים את ההלכה, שכן ההלכה היא מסגרת התנהגות עם גבולות גזרה ברורים, אך יש לפוסק המרחב להפעיל שיקול דעת לאור הבנתו את המציאות, ולהכריע לפי מגוון הדעות ההלכתיות. כמו כן בולט בנושא זה ההבדל בין פסיקה מתוך מבט כולל ורחב לבין פסיקה שהתייחסותה מקומית וספציפית. ניכר גם, בנושא השמיטה בפרט, ההבדל בין פוסקים שעול הציבור מוטל על כתפיהם לבין פוסקים שאין עול הציבור מוטל על כתפיהם.[2]

אנו רוצים לחלק את המאמר לשני חלקים לפי הפתרונות שהוצעו ל"בעיית השמיטה": היתר המכירה ואוצר בית דין.

---

1. הרב יואל פרידמן, "לקראת שנת השמיטה תשס"ח – בעיות ומדיניות בשאלת השמיטה הבאה", צהר כח (תשס"ז), עמ' 9-20; הרב זאב ויטמן, "הערות על מדיניות אוצר הארץ בשמיטה תשס"ח" (תגובה למאמרו של הרב יואל פרידמן), צהר כט (תשס"ז), עמ' 139-144; הרב יואל פרידמן, "על הארץ ועל אוצרותיה" (תשובה לתגובתו של הרב זאב ויטמן), צהר שם, עמ' 145-147; הרב זאב ויטמן, תגובה לתשובה, צהר שם, עמ' 148; הרב מאיר נהוראי "שותפות האומה בהיתר המכירה" צהר ל (תשס"ז), עמ' 145-150; הרב יואל פרידמן, "אין עושים אידיאליזציה משעת הדחק", צהר שם, עמ' 151-154; הרב מיכאל אברהם, "הצו הקטגורי בהלכה" (בעקבות מאמריהם של הרב יואל פרידמן והרב מאיר נהוראי), צהר לא (תשס"ח), עמ' 45-54.
2. מו"ר הגר"א שפירא שליט"א [זצ"ל], "הפולמוס מסביב להיתר המכירה", קטיף שביעית, אשקלון תשס"ז, עמ' 13.

א. מצוות השמיטה

ניתן לחלק את המצוות הקשורות לשמיטה לשלושה חלקים.

1. איסורי המלאכות החקלאיות: בהן יש להבחין בין המלאכות האסורות מדאורייתא לבין מלאכות האסורות מדרבנן. באלו האחרונות, התירו חז"ל לעשות מלאכות שהן לאוקמי אילנא (לשמור על הקיים) ואסרו את אלו שהן לאברויי אילנא (לפיתוח והרחבה).
2. מצוות ואיסורים הקשורים להתנהגות בפירות שביעית: אין להפסיד, אין לסחור, אין לייצא פירות שביעית, יש להפקיר את היבול; ועוד.
3. שמיטת כספים: במוצאי שנת השמיטה התורה הפקיעה וביטלה את החובות ונמצאו הלווים פטורים מתשלום.

בעוד שהחלק הראשון הקשור לחקלאי יש בו ממד הקשור לקדושתה של ארץ ישראל, בשני החלקים הנוספים יש ממד חברתי, כפי שמבטא זאת הרב קוק זצ"ל בהקדמתו לשבת הארץ. אחת לשבע שנים ניתנת הזדמנות לשכבות החלשות של האוכלוסייה לצמצם פערים – העני והעשיר יירדו לשדות ויקטפו משם את היבול באופן שווה, ובמוצאי שנת השמיטה החובות של העני בטלים ומבוטלים.

ראוי לציין שהמצב בימינו שונה לחלוטין מן המצב בזמן חז"ל, ושונה המצב של החקלאות המודרנית מהמצב של החקלאות העתיקה. בעבר רוב האוכלוסייה עסקה בחקלאות, לכל אחד היו כמה עצים וגידולי ירקות לפרנסתו ולפרנסת בני משפחתו. כיום שטחי החקלאות לא הצטמצמו, אך מספר החקלאים קטן מאוד, ועומד על כ-20,000. משמעות הדבר, שאם בעבר מצוות השמיטה היו נחלת הכלל, כיום מספר האנשים הנושאים בנטל ובעול של קיום מצוות אלו הוא קטן מאוד.

ב. היתר המכירה בעבר

לקראת שנת השמיטה תרמ"ט, התעוררו פולמוס ומחלוקת גדולה מסביב להיתר המכירה. האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל נחלקה לשני חלקים: מן הצד האחד היו אנשי היישוב הישן שהתפרנסו בעיקר מכספי החלוקה, ורוב רבניהם התנגדו להיתר המכירה. ומן הצד האחר – היישוב החדש שעסק ברובו בחקלאות. לימינם עמדו כמה מגאוני הדור ההוא: הרב יצחק אלחנן מקובנא, הרב שמואל מוהליבר, הרב יהושע מקוטנא והרב מרדכי אליאשברג. אלו האחרונים הציעו למכור את האדמות לנוכרים, ועל ידי כך להפקיע את מצוות השמיטה, הן את האיסור במלאכות החקלאיות והן את קדושת הפירות.

הרבנים הסתמכו על יסודות הלכתיים ברורים – חלקם מוסכמים וחלקם דחוקים ומוסכמים רק על חלק מהפוסקים; אך הם הסכימו להיתר בגלל שעת הדחק וכדלהלן.

היתר המכירה עומד על שלושה יסודות הלכתיים מרכזיים:

1. לדעת רוב הפוסקים שביעית בזמן הזה היא רק מדרבנן.
2. לדעת חלק מן הפוסקים יש קניין לגוי להפקיע מקדושתה של ארץ ישראל לעניין המצוות התלויות בה.
3. אף שבעיקרון התורה אסרה מכירת קרקעות בארץ ישראל לגוי,[3] סוברים הפוסקים הנ"ל שמכירת קרקע במסגרת היתר המכירה אינה בכלל איסור לא תחנם, אם בגלל העובדה שזו מכירה לזמן ואם משום שהמכירה היא לטובתם של ישראל ולא לטובת הנכרים.

חלק מן הפוסקים התנגדו להיתר המכירה וערעורם נבע מכמה סיבות: לדעתם יש איסור "לא תחנם" במכירת הקרקע. כמו כן לדעתם מסקנת ההלכה היא שאין קניין לנכרי להפקיע מקדושת הארץ, ולכן אף אם מוכרים את הקרקע לגוי אין בכך תועלת להיתר המלאכות וקדושת הפירות. כמו כן הם טענו שהמכירה היא פיקציה והערמה גלויה. על אף טיעונים אלו, הרב יצחק אלחנן ספקטור, הרב שמואל מוהליבר, הרב יהושע מקוטנא והרב אליעשברג תמכו בהיתר המכירה. בשמיטות שלאחר מכן החזיק אחריהם[4] מרן הרב קוק זצ"ל ואף ביסס ודאג לביצועו של היתר המכירה, וכן נהגו כל הרבנים הראשיים עד היום.

ברצוננו לציין את השיקולים שבגינם תמכו הרבנים בהיתר המכירה, לבחון לאורם את מציאות ימינו, ולהעלות כמה בעיות המצריכות שיקול דעת של גדולי הפוסקים.

אנו מוצאים בדברי הרבנים שתומכים בהיתר המכירה שלושה שיקולים מרכזיים:

1. הכרח כלכלי. 2. הכרח רוחני. 3. הצלה מאיסור.

---

3. הנצי"ב מוולוז'ין, שו"ת משיב דבר ח"ב סי' נו, המתנגד להיתר המכירה, התבטא בהקשר לאיסור "לא תחנם" בזה"ל: "ובאמת הה"ג הנ"ל ברח מהזאב ופגע בו ארי, כי רוצים להימלט מאיסור שביעית דרבנן לרוב הפוסקים, ופגע באיסור מכירת קרקע לעו"ג בא"י שהוא איסור דאורייתא לכו"ע...".
4. מו"ר הרצי"ה קוק זצ"ל במאמרו "להעמדת דברים על אמתתם" (אגרות חמדה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 268) הקפיד לציין שהיתר המכירה אינו מיסודו של הרב קוק זצ"ל, אלא של הגאונים שקדמו לו והוזכרו בגוף המאמר.

1. הרב יצחק אלחנן ספקטור מתאר את המציאות הקיומית של היישוב המתחדש בארץ ישראל כבלתי יציבה. היה חשש ששביתה והימנעות מן העיסוק בחקלאות במשך שנה שלמה תגרור ביטול פרנסתם של אלפי יהודים עד כדי הגעה למצב של רעב, ירידה מן הארץ וכו'. תיאור דומה הוא כותב, גם לקראת השמיטה שלאחר מכן, בשנת תרנ"ה.[5] לפי הנראה, עד שנת תרס"ט מצב היישוב לא השתפר באופן משמעותי, ולכן גם הרב קוק זצ"ל מסביר שאין ברירה אלא לסמוך על היתר המכירה.[6]

2. הרב קוק זצ"ל מעלה טיעון נוסף: יש בנתינת ההיתר גם חשבון רוחני ארוך טווח. אם לא יתירו לחקלאים לעבוד בשנת השמיטה בדרך היתר, חקלאים דתיים לא יוכלו לעסוק בחקלאות, ולא יוכלו להתקיים בארץ ישראל. עקב כך תתפתח חברה חילונית שבה עוסקים בחקלאות בלא הדרכתה של תורה.[7]

3. המציאות של היישוב המתחדש, ובוודאי זהו המצב גם כיום, שהרבה מן החקלאים אינם שומרי תורה ומצוות. אם לא נמצא פתרון ולא תהיה דרך לעסוק בחקלאות בדרך של היתר, אזי חלק גדול מן החקלאים יעבדו באיסור. אמנם אפשר היה לטעון, שאין זאת סיבה להיכנס לפרצה דחוקה ולהציע את ההיתר, ואפשר היה לנקוט במדיניות של "הלעיטהו לרשע וימות" (ב"ק סט ע"א) – אך לא כך חשב הרב זצ"ל:

> ע"כ הנני מוכרח לצאת בעקבות חז"ל בכלל מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ולא יאכלו בשר תמותות נבלות.[8]

עם זאת נראה לי שיש לסייג טעם זה של הרב זצ"ל רק למקרים שבהם החקלאים עובדים ועוברים על האיסור בגלל כורח הפרנסה, ולא במקרה של חוסר אכפתיות מוחלט במצוות התורה. הרב זצ"ל מרחיק לכת ומחיל את תוקף המכירה גם למי שלא מכר, על פי העיקרון של "זכין לאדם שלא בפניו".[9] כלומר, שיש לעשות את כל מה שאפשר כדי להציל אף את הרחוקים מן האיסור, אך זאת, במקרה שזוהי זכות בעבורם. מסתבר שהטיעון הנ"ל של הצלה מן האיסור לא נועד לאנשים שרחוקים מתורה ומצוות, וכדוגמה, מעבדים את אדמותיהם

---

5. ניצני ארץ, ו' (תשמ"ח), עמ' 16.
6. אגרות חמדה עמ' 74. עי' עוד אגרות הראיה ח"א סי' שיג; מבוא לשבת הארץ פט"ו: "וקל וחומר שהדבר נוגע ליסוד חיי נפש של ישיבת ארץ ישראל..."; עי' עוד אגרות הראיה ח"ב סי' שלה.
7. אגרות הראיה ח"א סי' רז.
8. אגרות הראיה ח"א סי' קפט.
9. עי' משפט כהן סי' ג.

בשבת![10] לא יעלה על הדעת להצילם מאיסור דרבנן, כשהם עוברים ברגל גסה על איסורי תורה. איננו מתכוונים לטעון שאין תוקף למכירת הקרקע של חקלאי שאינו שומר מצוות, אלא רק לסייג את הטיעון והשיקול הספציפי שהזכרנו כאן לעיל (זכין לאדם שלא בפניו), ובהחלט ייתכן שיש לבצע את היתר המכירה בהיקף נרחב משיקולים רבים אחרים.

ג. היתר המכירה תשס"ח

בשנת תשס"ח (כמו בשמיטות האחרונות) ישנם שיקולים וצרכים נוספים המחייבים את הפעלת היתר המכירה, ונמנה אותם בקיצור:

1. הימנעות של פעילות חקלאית תגרור ביטול חוזים ארוכי טווח וביטול הייצוא החקלאי של מדינת ישראל.
2. הגדלת האבטלה עם כל המצוקות הכלכליות והכשלונות הרוחניים והמוסריים הנובעים מכך.
3. הפסקת החקלאות תגרום להשתלטות של גויים על שטחים שיישארו ריקים.
4. פגיעה במערכת הכשרות הארצית: בלא היתר מכירה תהיה הצפה של השוק בסחורה אסורה וחברות רבות תשווקנה את סחורתן ללא פיקוח והשגחה. ואם היום רוב תעשיית המזון נתונה בפיקוח כשרותי, ייתכן שבשנת השמיטה תתפתח תעשיית מזון לא כשרה, כשהמשמעות אינה לשמיטה בלבד אלא גם לשנים שלאחר השמיטה. הפגיעה בשמירת הכשרות תהיה בקרב הציבור ה"חילוני" והציבור ה"מסורתי".

השיקולים שמנינו לעיל (1-3) עמדו לנגד עיניהם של הפוסקים שהציעו את היתר המכירה כאשר החליטו להיכנס לפרצה דחוקה ולהתיר באמצעותה את איסורי השביעית. שיקולים אלו אינם הבסיס ההלכתי שעליו עומד היתר המכירה. היסודות ההלכתיים הם, כפי שציינו, שלרוב הדעות שביעית בזמן הזה דרבנן, "יש קניין לגוי", ואין איסור "לא תחנם" במכירה לזמן מוגבל.

משמעות הדבר היא שבעיקרון יכול לבוא מאן דהו אשר יטען כי יש להרחיב את יישום היתר המכירה גם למקרים בהם השיקולים הקודמים אינם רלוונטיים. יש הטוענים שבין כך השמיטה אינה נוגעת כיום לכלל הציבור וגם אין אפשרות

---

10. הערת מערכת צהר: שאלה זו מתקשרת לדיון בגליונות האחרונים של "צהר" (כו-כז) בענין משמעותן של מצוות ועבירות של יהודי שאינו שומר מצוות.

מעשית ליישם אותה בחקלאות המודרנית, לכן כדאי להשתמש בהיתר המכירה כהוראה גורפת.

גם מי שאינו מסכים לכך יכול להתלבט באילו ענפים חקלאיים עלינו להפעיל את היתר המכירה. חלק מן הענפים אינם רנטביליים וחלקם גם אם הם נחשבים כמכרה זהב מן הבחינה הכלכלית, אך הם אינם בהכרח חיוניים לקיום היישוב. בעיה נוספת שנשאלנו עליה רבות קשורה לטיפול בגן הנוי. בדרך כלל בעיות הגינון ניתנות לפתרון. אפשר להקדים או לאחר את עבודות הפיתוח, ובשנת השמיטה – לעסוק רק בתחזוקה של הגינות הקיימות. אך יש גננים העוסקים בענף הפיתוח בלבד. יש להם חוזים רב-שנתיים עם חברות בנייה על פיתוח גינון בבתים חדשים, ואם לא נמצא להם פתרון יש חשש לאיבוד פרנסתם, וייתכן אף שיהודי שומר מצוות לא יוכל להיכנס לתחום זה של פרנסה!

הרב קוק זצ"ל קובע מפורשות:[11]

> אבל בכל הדברים שאינם נוגעים לעיקר ייסוד הישוב כגון נטיעות גנות לשם פאר והרחבה וזריעת עניינים טפלים שאינם מעלים ומורידים כ"כ ביסוד המצב במושבות וכיו"ב, חלילה לסמוך על זה ההיתר...

אמנם ייתכן שבימינו, כאשר רמת החיים עלתה עשרת מונים, והגינון הוא חלק מן הנורמה והוא חלק אינטגראלי מבניית בתים, הרי הוא עיסוק שאינו נופל בחשיבותו מענפי חקלאות אחרים. ולאידך גיסא, אם הגינון נחשב כ"פאר והרחבה", מה נאמר ביחס לענפי חקלאות שמוצריהם אינם נצרכים לקיום היישוב, וחשיבותם נובעת רק מערכם הכלכלי, כגון: פרחים? האם לא ניתן ליישם את היתר המכירה בענפי חקלאות אלו! כשהרב קוק זצ"ל מדבר על קיום היישוב הוא אינו מתייחס להפסד הכספי הנגרם מן השביתה, ובזה הוא מסכים עם קביעתו של הנצי"ב מוולוז'ין, שהפסד ממון אינו שיקול להיתר לגבי השביעית, מפני שזוהי מצוות התורה: לשבות ממלאכות חקלאיות, וטבעה של שביתה זו שהיא גוררת אחריה הפסד ממון, כדברי הנצי"ב:[12]

> אבל הא דאסרו רבנן שביעית בזה"ז הוא כעין דאורייתא שהיה בזמן הבית והוי ככל איסורי שאסור במקום פסידא... ובאמת לאו משום פסידה שרו (משקין בית השלחין) דהא אין לך פסידא גדולה מזו שמניח בור שנה אחת...

---

11. אגרות חמדה, שם עמ' 78.
12. שו"ת משיב דבר, ח"ב סי' נו.

קיום היישוב הוא שיקול רחב הרבה יותר מהפסד של אדם פרטי. שיקול זה נעוץ בוודאי בתפישתו של הרב זצ"ל שהתייחס ליישוב החדש ולעיסוק של בניה-בוניה כחלק מתהליך חזרת עם ישראל לארצו. לכן הוא אומר, לא ייתכן שאנשים יראי שמים לא יוכלו להיות שותפים למהלך זה, ויהיו מחויבים להימנע מהעיסוק בחקלאות.

יש אמנם פוסקים שרצו לתרגם את השיקול של קיום היישוב לשפה הלכתית. הם טענו שאמנם הפסד ממון אינו שיקול הלכתי מספיק כדי להתיר את השביעית באנשים פרטיים, אך כשההפסד הזה אינו רק נחלת הפרט אלא הוא נחלת הכלל, ולא "שבקת חיי לכל בריה", אזי יש בכך סרך פיקוח נפש.[13]

ד. תוקף המכירה על פי חוקי המדינה

הרב שמואל סלנט טען שאין תוקף למכירה כי אינה תקפה בערכאות המדינה, ולעומתו טען הרב יצחק אלחנן ספקטור שאין זה רלוונטי ודי בכך שהמכירה תקפה על פי דיני ישראל.[14]

ישנן שתי בעיות מרכזיות ביחס להיתר המכירה על פי החוק הישראלי:

1. המכירה אינה עוברת את כל התהליכים הפרוצדוראליים המקובלים במכירת נכסי דלא ניידי, כגון: רישום בטאבו, תשלומי מס וכדו'.
2. המכירה לגוי היא מכירה לזמן קצוב של שנתיים[15] ומן הבחינה ההלכתית היא מכירה לכל דבר ועניין.[16] אך על פי החוק הישראלי מכירה כזו אינה בת-תוקף, ולכל היותר יש להתייחס אליה כאל שכירות.[17]

---

13. עי' אוצרות יוסף (למהר"י ענגיל), ח"ב (שביעית בזמן הזה), עמ' 92. ועי' עוד בספרו של הרב שלמה שטרנברג, היתר תרמ"ט, עמ' ד-ה, המביא לכך כמה מקורות נוספים: צפנת פענח, הל' שבת פ"ב הכ"ג; שו"ת משאת בנימין סי' מג. ועי' גם חזו"א, שביעית סי' יח ס"ק ד, שכתב: "וכן למ"ד שביעית בזה"ז דרבנן, לא התירו חרישה משום הפסד, כיון דחרישה וזריעה הן עיקר השביתה של שביעית, ועוד דאין היתר במקום פסידא בשביעית כמו במועד, דבמועד לא נאסר במקום פסידא אבל שביעית איסורא אף במקום פסידא, אלא במקום שאי אפשר לעמוד התירו, ואין לנו אלא דברים הכוללים את הרבים אבל מאורע של יחיד לא התירו במקום פסידא...". וע"ע חזו"א שם, סי' כ ס"ק ה ד"ה בסי'.
14. עי' במכתבו של הרב יצחק אלחנן ספקטור, היתר תרמ"ט, עמ' 89. ועי' במאמרו של הרב שלמה דיכובסקי, "בעיות הלכתיות ומשפטיות בהיתר המכירה", תורה שבעל פה תשמ"ז, עמ' קד-קיד.
15. זו אחת הסיבות לכך שאין במכירה זו איסור של "לא תחנם". עי' שו"ת הר צבי, זרעים ח"ב סי' מח. וכן מצוין בשטר המכירה: "בצאת השנה" עמ' סג-סה.
16. שו"ע חו"מ ריב, ד-ו.

כדי לפתור את בעיית החוקיות של המכירה על פי החוק הישראלי (לאותן דעות שהדבר נצרך) יזם הרב חיים דרוקמן תיקון לחוק עסקאות במקרקעין,[18] בו נקבע שמכירה הנעשית באישור ומטעם מועצת הרבנות הראשית, ולצורך השמיטה, תקפה גם ללא רישום בטאבו. משמעות הדבר שהמכירה חייבת להתבצע על ידי הרבנות הראשית וגוף אחר אינו מוסמך לכך.

מועצת הרבנות הראשית התכנסה והחליטה להפעיל את היתר המכירה גם לשמיטה הבעל"ט, והרב זאב וייטמן (רב תנובה) נתמנה כיו"ר ועדת השמיטה. עם זאת, לא ידוע עד כה באיזה אופן מתכוונת הרבנות להפעיל את היתר המכירה. לפי מה שידוע לנו, המגמה היא לצמצם את היקף המכירה, ואין אנו יודעים איך יבוצעו הדברים בסופו של דבר. ישנה מחשבה להפעיל את ההיתר רק בענפי הגד"ש ולא בענפי המטעים. אנו מתנגדים למהלך הזה, וננסה לשכנע את הגורמים המוסמכים ברבנות הראשית להוריד את הרעיון הזה מסדר היום.[19] אך לוּ יהי, והרבנות הראשית תסרב למכור את קרקע המטע של מושב מסוים, האם יוכל רב היישוב למכור את הקרקע לגוי באופן עצמאי?

החזון איש (ב"ק סי' י ס"ק ט) קובע (בניגוד לדעתו הראשונה) שללא רישום בטאבו אין תוקף משפטי למכירה לגוי.[20] יש לבחון סוגיה זו במבחן הביקורת המשפטית, כי החזו"א יוצא מנקודת מוצא שללא רישום בטאבו אין בכלל תוקף משפטי למכירה. אולם אם יתברר לאחר בירור משפטי מקצועי ואמין, שהרישום בטאבו הוא רק סיום תהליך פרוצדוראלי, וכל המשמעויות של הבעלות קיימות גם בלעדיו, ייתכן מאוד שגם החזו"א יודה שיש תוקף למכירה גם בלא קשר

17. ראה עמית גיל-בייז, שיקולי אידאולוגיה והלכה בהיתר המכירה ובאימוצו ע"י הקק"ל ומדינת ישראל, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן תשס"ו, עמ' 120; וראה עוד שם, עמ' 124, 125, 128.
18. חוק עסקאות במקרקעין, קיום מצוות השמיטה תשל"ט.
19. הרציונל העומד מאחורי הצעה זו הוא שישנן איסורי מלאכות רבים יותר בגד"ש, ולכך מצטרפת העובדה שבלא היתר המכירה השוק יוצף בירקות האסורים באיסור ספיחין, וזה יכול לגרום להתמוטטות מערכת הכשרות הארצית, כפי שכתבנו לעיל. אנו מתנגדים לרעיון הזה, שכן גם במטעים ישנן מלאכות אסורות. הימנעות מהיתר המכירה תגרום להצפה של פירות הקדושים בקדושת שביעית. ההצעה להחתים את כל החקלאים (כולל החילוניים) על חוזה של אוצר בית דין תהפוך גם את אוצר בית דין לפיקציה ותמוטט כליל את המוסד הזה בעיני הציבור.
20. הערת מערכת צהר: עי' מאמרו של הרב זלמן קורן, "ממלכתיות ישראלית – משמעויות הלכתיות", בתוך "ממלכת כהנים וגוי קדוש", אלון שבות תשמ"ט, עמ' 197-198, הדן בדברים אלו של החזו"א.

לרבנות הראשית. הבעיה השנייה שהעלינו, שגם אותה יש לבחון מן הבחינה המשפטית, נראית לנו פחות חריפה. אם אכן יש למכירה לזמן קצוב תוקף על פי חוק המדינה, גם אם זו מוגדרת כשכירות, אין בכך פגיעה בחלות היתר המכירה. החוק יגדיר מכירה זו כשכירות, ולפי המשפט העברי תיחשב זו מכירה לכל דבר ועניין.

ה. מכירה על ידי מינהל מקרקעי ישראל

רעיון נוסף שהועלה ברבנות הראשית – להחתים רק את החקלאים שיבואו מיזמתם ולא לצאת למסע פרסום כדי להחתים את מרבית החקלאים במדינה. בכך יש יתרון וגם חיסרון: היתרון – שהמוכרים את הקרקעות מיוזמתם, בוודאי מוכרים אותן בלב שלם, ואין במכירה בעיה של גמירות דעת. החיסרון – באופן זה תהיה בשווקים הצפה של ירקות האסורים באיסור ספיחין, ומערכת הכשרות הארצית עלולה להינזק באופן חמור בגין כך. אם בשמיטות קודמות יכלה ועדת השמיטה להכריז כי רוב הקרקעות החקלאיות במדינת ישראל נמכרו, ומותר לקנות פירות וירקות בשוק ולהסתמך על הכלל ש"הולכים אחר הרוב" ו"כל דפריש מרובא – פריש",[21] בשמיטה זו, שבה רק מיעוט מן הקרקעות יימכרו, המצב יהיה שונה לחלוטין. משמעות הדבר, שגם הצרכנים שירצו לסמוך על היתר מכירה יצטרכו מערכת כשרות המפקחת שהתוצרת היא מקרקעות מכורות, ובהעדר פיקוח, לא יוכלו לקנות בשווקים ואף לא יוכלו לאכול אצל חברים ומכרים.

אמנם המכירה של הקרקעות היא כפולה: מכירה כללית של אדמות המינהל, המתבצעת על ידי הרבנות הראשית לאחר קבלת ייפוי כוח כחוק, ומכירה פרטנית של כל חקלאי בודד. לכן גם אם רוב החקלאים לא ימכרו את אדמתם, עדיין נעשית מכירת קרקעותיהם במסגרת המכירה הכוללת של המינהל. יש אם כן לדון מהו התוקף של מכירה זו.

דיון דומה התנהל לפני שלוש שמיטות סביב טענותיו של הגר"ש גורן זצ"ל, אשר טען כבר בשנת תשי"ט,[22] שייתכן שאין אפשרות לבצע את היתר המכירה לאחר קום המדינה.[23] לדעתו, כשיש שלטון יהודי על הארץ, אין במכירת

---

21. ראה הודעה לציבור של ועדת השמיטה תשמ"ז שהתפרסמה בס' ברקאי (בעריכת הרב שאול ישראלי), ירושלים תשמ"ז, עמ' 391-392, במיוחד בסעי' א.
22. מחניים, גיליון לו (תשי"ט), עמ' 9.
23. עי' עוד במאמריו של הגר"ש גורן, תורת המועדים עמ' 624-639; תורת המדינה עמ' 452-453; ועי' שם, עמ' 461, שמשיב על השגות ועדת השמיטה משנת תשמ"ז, שפורסמו

החקלאי הפרטי בכדי להפקיע את קדושתה של ארץ ישראל לעניין המצוות התלויות בה. כאמור, היתר המכירה מסתמך על הראשונים הסוברים ש"יש קניין לגוי" להפקיע, אך במציאות של שלטון יהודי יודו הם, ש"אין קניין לגוי" להפקיע. הגר"ש גורן מביא ראיה לדבריו מבעלי התוס', אשר בכמה מקומות[24] כתבו שבחו"ל אין חובה להפריש תרומות ומעשרות, כי הקרקעות משועבדות למלך. מאידך כותבים בעלי התוס', שבארץ ישראל חייבים בתרומות ומעשרות, אף שגם שם הקרקעות משועבדות למלך הגוי, כי קיימא לן "אין קניין". רואים אם כן שהשלטון של המלך הוא הקובע את הפקעת המצוות התלויות בארץ, ואין חשיבות לבעלות הפרטית. לפי מהלך מחשבה זה, ייתכן שדי במכירת המנהל. אמנם הגר"ש גורן בעצמו דוחה רעיון זה, ומשיב למשיגיו שגם אם המדינה שותפה למכירת הקרקעות בדמות מכירת המינהל, בוודאי אין היא מתכוונת להעביר את הבעלות השלטונית לזרים.[25]

כידוע הרבנים הראשיים לדורותיהם לא קיבלו את ההבחנה שבין התקופה שלפני הקמת המדינה לבין התקופה שלאחריה, והפעילו וביצעו את מכירת הקרקעות לנוכרים מידי שמיטה.[26] גם אם נקבל את דעתם של בעלי התוס'[27] שלפיה המלך והשרים נחשבים הבעלים האמיתיים על קרקעות האדם הפרטי, אין בעלותם מקבילה ל"בעלות" המדינה על קרקעות פרטיות. בעבר המלך היה מטיל מיסים על קרקעות הנתינים, ואלו היו נחשבים מעין אריסים. המלך היה הבעלים האמיתיים של הקרקעות, ובכוחו לקחת את הקרקעות מנתין אחד ולתת אותם לאחר. בעלות המדינה על קרקעות פרטיות שונה לחלוטין, ומשמעותה היא רק בכך שהחוק הישראלי חל על שטחים אלו.[28] נכונים הדברים שבעתיים לאחר שהכנסת חוקקה את חוק יסוד "כבוד האדם וחירותו", שלפיו

ב"הצופה", י"ט במרחשוון תשמ"ז (פ' וירא), ראה להלן עמ' 333, מסמך מא במאמרו של הרב שמואל כ"ץ.

24. עי' תוס' קדושין לו, ב ד"ה כל; ב"ב נה, א ד"ה אם.

25. הרב גורן, שם, עמ' 461.

26. מו"ר הגר"א שפירא שליט"א [זצ"ל], קטיף שביעית עמ' 13.

27. ניתן לדעתנו להוכיח מספר התרומה, שהוא המקור המרכזי שעליו מושתת היתר המכירה, שחולק על סברה זו. בהל' ארץ ישראל מציע ספר התרומה: "וטוב יותר על הכל לקנות מפירות שגדל בקרקע הגוי..." שכן באופן זה פטורים מתרומות ומעשרות. אך אם הקרקעות הן של ישראל – חייב בתרומות ומעשרות. זאת, אף שמסקנתו היא ש"יש קניין לגוי", ואף שהקרקעות משועבדות למלך; ובזה השגה לתשובתו של הגר"ש גורן, שם עמ' 461.

28. מעין זה כתב הרב יהושע מגנס, ניצני ארץ ו (תשמ"ח) עמ' 156-157. תשובתו של הרב מגנס היא על כל מכלול טיעוניו של הר"ש גורן.

אין לשלטון בעלות ממשית על קרקעות האזרחים. וכך נאמר בחוק יסוד הנ"ל, בסעיף 3: "אין פוגעים בקניינו של אדם"; ובסעיף 11: "כל רשות מרשויות השלטון חייבת לכבד את הזכויות שלפי חוק-יסוד זה".

סיכומם של דברים, בין לפי גישתו של הגר"ש גורן ובין לפי גישתם של הרבנים הראשיים שחלקו עליו, העיקר הוא המכירה של החקלאים הפרטיים, ומכירת המינהל נעשית רק לרווחא דמילתא.[29]

ו. אוצר בית דין

האלטרנטיבה להיתר המכירה מבחינת החקלאי היא אוצר בית דין. מקורה של התקנה בתוספתא (שביעית פ"ח ה"א):

> בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות. כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלוש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר.
> הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין פועלין עודרין אותן ועושין אותן דבילה וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר... ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו...

בראשונה בית הדין לקח על עצמו תפקיד של פקח ומשגיח בלבד. הוא הושיב פקחים בצמתים בכניסה לעיר, ואלו דאגו שהאנשים לא יקטפו יותר מן המגיע להם, דהיינו מזון שלוש סעודות. את היתרה מן ההקצבה היו מכניסים לאוצר שבעיר ומחלקים לאלו שלא קטפו מעצמם. בהמשך,[30] פעל בית הדין כקבלן וכמשווק ודאג לכל המלאכות החל מן הקטיף, הכניס לאוצר שבעיר וחילק את הפירות לבני העיר.[31] ברור שהתקנה במתכונתה המקורית הייתה בעבור הצרכן, ונועדה לחלק את הפירות, שהתורה הפקירה, בצורה הוגנת.

---

29. ראה אגרות חמדה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 77-78.

30. ראה ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, זרעים ח"ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 582, שו' 2, שבראשונה הייתה יד בית הדין תקיפה, ולכן רק עמדו על פתחי עיירות, ולאחר מכן כשנתרופפה המשמעת, שינה בית הדין את הטקטיקה. אך ייתכן לבאר להפך: שבהמשך שכללו בית הדין את תקנתם, ומתוך דאגה לצרכן, שלחו שלוחים אשר יקטפו ויעשו את המלאכות הנצרכות כדי שפירות ההפקר יגיעו ליעדם.

31. יש שאלות רבות על מהותו של אוצר בית דין: האם התוספתא מדברת על בתי דין מקומיים או על בית דין מרכזי; האם הפירות מיועדים לכל ישראל או רק לבני אותה עיר ושאלות נוספות המסתעפות מכך, ראה במאמרנו "ביעור בפירות מאוצר בית דין", לעיל עמ' 138 והלאה; הרב אהוד אחיטוב, "היסודות ההלכתיים של אוצר בית דין", התורה והארץ ו, כפר דרום תשס"א, עמ' 389-422.

בדורות האחרונים התחילו להשתמש בתקנת אוצר בית דין לשם פתרון בעיית החקלאי. פיתרון זה מבוסס על שני מרכיבים מרכזיים: האחד, לגבי ביצוע המלאכות החקלאיות, מסתמכים על דעות מקילות בהגדרת "אוקמי" ומתירים מלאכות שהם הרחבת המושג "לאוקמי פירא" על פי פסיקתו של החזון איש.[32] המרכיב השני הוא השיווק. כדי לפתור את בעיית הסחורה בפירות שביעית משתמשים במערכת אוצר בית דין שאינה סוחרת בפירות שביעית, אלא משמשת כנציגת הציבור הדואגת לחלוקה של הפירות. התשלום שהצרכן משלם אינו תשלום בעבור הפירות, שכן הפירות הם הפקר ושייכים לכול. התשלום הוא בעבור הוצאות הגידול והשיווק, ולכן מתפקידו של בית הדין לקבוע את מחיר הפירות לפי תחשיב ההוצאות הנ"ל ובמנותק ממחיר השוק, המושפע ממרכיב ההיצע והביקוש.[33]

ההבדל בין ההנחיות לחקלאי המסתמך על היתר המכירה לבין ההנחיות לחקלאי המגדל כשליח של "אוצר בית דין", אינו גדול כל כך. בהיתר מכירה אסורות מלאכות דאורייתא ומותרות רק מלאכות דרבנן. באוצר בית דין אין מבצעים מלאכות דאורייתא ובמלאכות דרבנן מותחים את הגדרת אוקמי אילנא ואוקמי פירא לקצה האפשרי בטענה שללא עשיית מלאכות מסוימות יתקבלו פירות גרועים שלא ייקלטו על ידי קהל הצרכנים המפונק. הן בהיתר המכירה והן בשיטת אוצר בית דין החקלאי נמנע מעשיית מלאכות שיש להן גוון של השבחה ופיתוח הענף, אם אכן מלאכות אלו ניתנות לדחייה לשנה השמינית. עם זאת, ההבדל, מן הבחינה ההלכתית, הוא שבהיתר מכירה חקלאי העושה את כל המלאכות יש לו על מה לסמוך, ובזה שונה חקלאי המגדל כשליח של אוצר בית דין, שאם הוא אינו נמנע מעשיית מלאכות מסוימות – אין לו על מה לסמוך.

כאמור, אוצר בית דין במקורו מיועד לפתור את בעיית הצרכן, אך דא עקא, שרוב הצרכנים אינם מעוניינים בתוצרת שיש בה קדושת שביעית, מתוך פחד מן ההגבלות הנובעות מדיני הקדושה. יתר על כן, בשמיטה הקודמת אוצרות בית דין רבים התקשו במילוי חובותיהם לחקלאים בגלל היעדר שיתוף פעולה של הצרכנים.

---

32. חזו"א, סי' כא ס"ק יד, ובניגוד לדעת הרב קוק זצ"ל שבת הארץ, כפר דרום תשנ"ג, עמ' 205-206 (פ"א ה"ה אות טז).

33. באיזו מידה פתרון אוצר בית הדין יכול להיות פתרון ממלכתי ורחב, ראה במאמרנו "הפתרון ל"בעיית השמיטה" במטעים", התורה והארץ ו, כפר דרום תשס"א, עמ' 375-379 ובתגובת הרב זאב וייטמן, שם, עמ' 380-383.

כדי לשבר את האוזן, ולהמחיש את בעיית ההיצע והביקוש שבתוצרת של אוצר בית דין, נביא סיפור אחד שהובא על ידי הרב וייטמן במאמרו.[34] הרב וייטמן היה אז הרב של "תנובה" שנתנה את הגב הכלכלי לאוצר בית דין שליד "אוצר הארץ", וממשיך בתפקידו זה עד היום. הוא מספר ש"תנובה" הפסידה 10,000,000 ₪ בגין התחייבות שהתחייב בית הדין לחקלאים, כאשר היא נאלצה לספק את תפוחי האדמה הקדושים בקדושת שביעית לפי מחיר השוק שהיה נמוך במיוחד. אחת הסיבות המרכזיות לכך הייתה שהשוק הוצף בתפוחי אדמה שהובאו מחו"ל על ידי מערכות הכשרות החרדיות (בד"צ לסוגיהם). רבנות ירושלים (מהדרין) חזרה בה מהסכמתה לקלוט את הסחורה של אוצר בית דין, ונמצאו תפוחי האדמה שיש בהם קדושת שביעית כאבן שאין לה הופכין. גם שיחות ומו"מ עם רבנים ובד"צ מהמגזר החרדי, כדי לשכנעם שיואילו להורות לציבור לקלוט את הסחורה הקדושה עלו בתוהו. הסיבה לכך, לדידם – שאין הם רוצים להסתבך בבעיות הלכתיות של קדושת שביעית, אין הם רוצים להקל במלאכות שביעית על פי הוראות החזו"א, ובמיוחד: חקלאי מדינת ישראל, גם אלו "גיבורי כוח עושי דברו", אשר נושאים על שכמם את העול והניסיון הגדול של השמיטה – לא נמצאים בראש מעייניהם.[35]

באופן פרדוקסאלי, התייחסותם של החוגים החרדים לאוצר בית דין ולפירות שיש בהם קדושת שביעית גורמת לנעילת האלטרנטיבה של אוצר בית דין בעבור החקלאים ולהשארת אופציה אחת ויחידה – היתר מכירה.

ז. לקראת שמיטת תשס"ח

אחד הלקחים המרכזיים שהפקנו לקראת השמיטה הבעל"ט הוא, שאם אנו רוצים לחזק את ציבור החקלאים המוכנים לוותר על הפיתרון של היתר המכירה, ולהעמיד אוצר בית דין שיהיה בבחינת חי הנושא את עצמו, חייבים אנו להחזיר עטרה ליושנה. כאמור, התקנה הראשונית של אוצר בית דין הייתה כל כולה לטובת הצרכנים, ורק במשך השנים (והדורות) הפכה זו להיות פיתרון בעבור החקלאים. לכן חייבים אנו להחזיר את ייעודה של התקנה למקומה,

---

34. "סיכומים והרהורים לקראת שמיטה", המעיין מז (תשס"ז), עמ' 25-34.

35. הערת מערכת צהר: על הציפיות שהיו לקראת שמיטה תשס"א ועל המסקנות שאחריה, ראה במאמריו של הרב יהודה עמיחי: "היתר המכירה – עיון מחודש לקראת שמיטה תשס"א", צהר ד, עמ' 11-30; "מקץ שבע שנים (לסיכום שנת השמיטה תשס"א)", צהר ט, עמ' 135-144. ובהקשר זה חשוב מאד לקרוא את מאמרו המתסכל של הרב מאיר נהוראי, "הרהורים על שנת השמיטה תשס"א", צהר י עמ' 177 ואילך.

לאמור, פיתרון בעבור הצרכן, ובעקבות כך יהיה אוצר בית דין פתרון גם בעבור החקלאי.

בשמיטות הקודמות, כל חקלאי שרצה להצטרף למערכת אוצר בית דין, חתם על חוזה עם בית הדין, גידל על פי הנחיות בית הדין, ופירותיו שווקו על ידי בית הדין. בשמיטה הבעל"ט אוצר בית הדין יחתום חוזה עם חקלאי רק אם ברור שיש ביקוש לתוצרת שהוא מגדל. עובדה זו מטילה אחריות כבדה על ציבור הצרכנים, שכן המשמעות היא שכמות הצרכנים שיהיו מוכנים לקלוט תוצרת הקדושה בקדושת שביעית, היא שתקבע באופן ישיר את דרך פעולתם של החקלאים.

אחת המגמות המרכזיות של התורה בציווי הפקר פירות שביעית, וכפי שהרב קוק זצ"ל מסביר בהקדמתו לספר שבת הארץ, היא לתת הזדמנות לשכבות החלשות של האוכלוסייה לצאת ממעגל העוני. אך באופן פרדוכסלי, בעוד שכוונתה המקורית של התורה הייתה שבעלי השדות (- החקלאים) ידאגו למצבם הכלכלי של אלו שהם נטולי שדות (- הצרכנים) – הרעיון שאנו רוצים לקדם הוא שהצרכנים ישאו על כתפיהם חלק מן הנטל שרובץ על החקלאים. השמיטה תהיה פלטפורמה לקיום האחריות ההדדית, ולדאגה לחקלאים ולחקלאות במדינת ישראל. נרצה לראות את החקלאות כערך ולא רק כצורך, ואולי קונצנזוס מסביב לרעיונות אלו, יהיה צעד ראשון לשיבה הערכית של עם ישראל אל ארצו.

ח. "אוצר הארץ"

כדי לקדם רעיונות אלו, הוחלט במכון התורה והארץ[36] להקים מערכת שיווק של פירות וירקות למהדרין בשנת השמיטה, שתיקרא "אוצר הארץ". הדגל הראשי שברצוננו להניף הוא חיזוק החקלאות היהודית, וקביעת סדר העדיפויות של מקורות האספקה של הירקות והפירות (כפי שנפרט להלן) היא נגזרת מהדגל הזה. הרבנים הראשים לשעבר, הרה"ג אברהם שפירא שליט"א [זצ"ל] והראל"צ הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, עם הרה"ג יעקב אריאל שליט"א והרה"ג דב ליאור שליט"א הם הקובעים את המדיניות של "אוצר הארץ". אליעזר ברט (מנכ"ל חסל"ט), איקא נס (ראש המועצ"ד גולן, ולשעבר ראש מחלקת ירקות בתנובה), ודודי ליכטנשטיין (ניהול פרוייקטים בצה"ל ובתעשייה) עומדים בראש המערכת הארגונית-כלכלית.

---

36. המכון שכן עד לא מזמן בכפר דרום שבגוש קטיף, ועתה נמצא זמנית באשקלון, עד אשר יזכנו הקב"ה להשיב ימינו כקדם.

נפגשנו עם עשרות רבנים מכל החוגים והזרמים של הציבור הדתי לאומי, וקיבלנו תמיכה ועידוד למהלך הזה. ראוי לציין ולהדגיש שישנם גוונים שונים והדגשים שונים בציבוריות שלנו, בפרט ביחס להיתר המכירה: אלו אומרים שאינם רוצים כלל תוצרת המסתמכת על ההיתר, ואלו אומרים שאם לא תיכלל תוצרת של היתר מכירה באוצר הארץ, תהיה בכך פגיעה בתוקפו של ההיתר. אך זאת חייבים אנו לדעת, שבלא הסכמה רחבה סביב הדגל שברצוננו להניף, לאמור חיזוק החקלאות היהודית בארץ ישראל, אין למערכת הזו סיכוי להצליח.

נקודת המוצא שלנו היא שאנו תומכים בהיתר המכירה, ואף מציעים אותו לחקלאים, במקום ההכרח ובמקום שאין אלטרנטיבה ראויה. עם זאת, תוצרת של היתר המכירה לא תהיה מקור אספקה ל"אוצר הארץ", למעט ירקות מן הערבה הצפונית ששם נדרוש היתר מכירה לחומרא, וכדלהלן. אין ברצוננו להפוך את היתר המכירה לדגל שעלינו להגן עליו. אנו שלמים עם תפישתנו המביטה על נושא השמיטה בצורה מורכבת וכוללת, מנסה למצוא פתרונות במקרו – לחקלאות במדינת ישראל ולחקלאים, ומשוכנעים שיש להיתר המכירה יסודות הלכתיים איתנים. אין זה סותר את העובדה שפתרון זה אינו אידיאלי הן מן הבחינה ההלכתית והן מן הבחינה הרוחנית, ולכן במקום שאפשר לצמצם את היקפו – יש לצמצם את השימוש בו.

וראוי להדגיש: הכנסת תוצרת של היתר המכירה ל"אוצר הארץ" אינה מהווה חיזוק לחקלאים היהודים המסתמכים על היתר המכירה. תוצרת זו תשווק בשווקים ברחבי הארץ ובחו"ל ו"אוצר הארץ" אינו מעלה ואינו מוריד בעניין זה. לעומת זאת, ביחס לחקלאים שאינם מסתמכים על היתר המכירה, ומגדלים את גידוליהם דרך אוצר בית דין, ההיקף והעוצמה של "אוצר הארץ" היא קריטית, שכן כאמור ככל שיגדל הביקוש כך נוכל להגדיל את ההיצע ולהרחיב את מעגל החקלאים המגדלים בדרך זו.

ט. מקורות האספקה

ברצוננו לפרט את סדר העדיפויות שנקבע על ידי הרבנים שליט"א שהזכרנו לעיל.

עדיפות ראשונה – ירקות ממקורות יהודיים:

1. ירקות שיילקטו בשנה השישית ויישמרו בקירור במהלך שנת תשס"ח.[37]

37. תוצרת זו ממוקמת במקום הראשון בסדר העדיפויות, שכן לכולי עלמא אין בה שום בעיה הלכתית.

2. ירקות שיגדלו במצע מנותק בתוך חממות.[38]
3. ירקות שייזרעו בשנה השישית ויילקטו בשביעית, תוך חלוקה על ידי אוצר בית דין.[39]
4. ירקות שיגדלו בשמיטה באזורים שיש לגביהם ספק אם הם בתחומי ארץ ישראל המקודשת למצוותיה[40] ותיעשה בהם מכירה של הקרקע לחומרא, כך ננהג בתוצרת מן הערבה, מנאות הכיכר דרומה עד אילת.

בתקופת הקיץ, כשיגמרו הירקות ממקורות יהודיים המנויים לעיל סעיף א, אוצר הארץ תספק תוצרת מהמקורות הבאים:

ירקות המיובאים מחו"ל / ירקות של היתר מכירה הגדלים בגבולות עולי מצרים.[41]

בכל מקרה "אוצר הארץ" לא ישווק תוצרת חקלאית שמקורה בשטחים הנמצאים בשליטת הרשות הפלשתינאית.

פירות העץ יבואו מחקלאים שישמרו את השמיטה ללא מכירת הקרקע. החלוקה תהיה על ידי אוצר בית דין.

י. קדושת פירות שביעית

הצרכנים יצטרכו אמנם להתמודד עם הטיפול והשימוש בפירות שביעית, אך ברמה של הצרכן הפרטי הבעיות אינן כה גדולות ומסובכות. הכלל המרכזי הוא שמותר "לאכול דבר שדרכו לאכול...", לאמור, שימוש נורמטיבי המקובל בדרך כלל. הבעיות שנצטרך להתמודד אתן יתמקדו יותר ברמה של הצרכן הציבורי כמו מוסדות, מסעדות, מלונות וכדו'. במקרים אלו נצטרך למצוא היתרים וקולות במידת האפשר, אך בכל מקרה ברור לנו שהבעיות הנובעות מקדושת שביעית אינן טיעון ואמתלא לברוח לאפיקים אלטרנטיביים, כגון פירות נכרים

38. עציץ שאינו נקוב אסור בשביעית מדרבנן, והגדל בבית נחשב ספק על פי ירושלמי, ערלה פ"א ה"ב. לכן הגדל במצע מנותק בבית – מותר. מאמרים בנושא זה עי' בס' "התורה והארץ" ח"ו, כפר דרום תשס"א, עמ' 312-374.
39. בהסתמך על פסיקתו של החזון איש, שביעית סי' כו ס"ק ו, על פי דעת הר"ש, שביעית פ"ט מ"א, שאין איסור ספיחין בירקות שהתחילו לגדול בשישית; ובניגוד לדעת הרמב"ם, הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ב, שיש איסור ספיחין בכל ירק שנלקט בשביעית. ועי' "קטיף שביעית" עמ' 99 סעי' ח.
40. לגבי הגבולות השונים של ארץ ישראל, עי' "קטיף שביעית" עמ' 52 הע' 2.
41. בגבולות עולי מצרים אין איסור ספיחין, עי' רמב"ם, שם פ"ד הכ"ו.

או פירות של היתר מכירה. פירות נכרים אינה אלטרנטיבה בעבורנו. יש בקליטה של תוצרת זו הן בעיות הלכתיות והן בעיות של מדיניות. מן ההיבט ההלכתי סיכומים מוקדמים עם חקלאים ערביי הארץ, אשר גורמים לתנופה ולפיתוח חקלאי במגזר הערבי יש בהם חשש איסור לא תחנם. גם מבחינת הלכות שביעית, אסור לסגור עסקה עם הנכרי ולעודד את עבודתו החקלאית בשביעית.[42] מהיבט המדיניות, מדינת ישראל נמצאת במאבק עם העולם הערבי הסובב אותנו, וקליטת סחורה משטחי הרשות הפלשתינאית, יש בה עידוד לטרור. ומלבד זאת, יש להעדיף תוצרת יהודית גם בשנה רגילה ולאו דווקא בשנה השביעית.[43]

ניסינו במאמר זה להעלות הרהורים ולהציף בעיות שנצטרך להתמודד אתן בשמיטה. אנו מקווים שבע"ה תשבי יבוא ויפטור לנו בעיותינו, ונזכה שהשמיטה תחזור למקום שהיא צריכה להיות, וכך סיכם מו"ר הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל את מאמרו "השמיטה במהלך הדורות":[44]

> אז לא יסתכלו על השביעית כסיוט וכהטרדה. אז **ישאפו** לשנה זאת לא פחות ממה ששואפים למנוחת **השבת** בימי השבוע. אז תשוב גם שמיטת הכספים למלא את התפקיד אשר נועד לה. או אז גם נזכה לביאת גואל צדק, לקיבוץ גלויות והחזרת היובל ושמיטות מן התורה.

יא. ביקורת ותגובות

כאמור הייתה ביקורת ותגובות רבות למאמרנו הנ"ל, וברצוננו לסכם את עיקרי הטענות:

1. העדפת תוצרת של ייבוא על פני תוצרת של היתר מכירה עלולה לגרום נזק לחקלאים.
2. מן הבחינה ההלכתית, קל יותר לסמוך על היתר המכירה מן ההיבט הצרכני מאשר לסמוך עליו כחקלאי: הבעיה שעומדת בפני החקלאי היא עשיית מלאכות האסורות בשביעית, ואילו הבעיה שעומדת בפני הצרכן אינה אלא איסור ספיחין, האסור מדרבנן בלבד. לגבי איסור נעבד, אנו נוקטים להלכה, שאין איסור נעבד, ואף אם נעשתה עבודה אסורה בעץ – הפירות מותרים.

---

42. עי' רמב"ם, הל' שמיטה ויובל פ"ח ה"ח ומהר"י קורקוס שם.
43. עי' ספרא בהר פר' ג, על הפסוק "או קנה מיד עמיתך". ועי' עוד במאמרו של הרב יהודה עמיחי, "צרכנות בשביעית", "התורה והארץ" ח"ו עמ' 475-480.
44. "קטיף שביעית" עמ' 27.

3. סדר העדיפויות שנקבע ע"י אוצר הארץ, ובעיקר העדפת הייבוא על היתר המכירה, משדר מסר שאין סומכים על היתר המכירה. יש חקלאים שמרגישים נבגדים, שכן מחד הם מתאמצים לצמצם את היתר המכירה עפ"י הנחיית הרבנים, ומאידך אין מקבלים ומשתמשים בתוצרת שלהם.
4. הפתרון שמציע "אוצר הארץ" אינו פתרון כולל, הוא אינו מיועד לכל האוכלוסייה, והוא אינו פותר את כל הבעיות של ענפי החקלאות. הוא נתפש כפתרון ל"אליטיסטים" אשר נשען ומתבסס על כך שחלק מן האוכלוסייה משתמש בהיתר המכירה וצורך את התוצרת של החקלאים שמכרו את אדמותיהם לגוי.

יב. תגובה לתגובות

1. ייבוא מול היתר מכירה

נקודת המוצא שבסדר העדיפויות שקבענו נובעת מן ההנחה שהחקלאים המגדלים עפ"י היתר המכירה לא יינזקו אם מערכת "אוצר הארץ" לא תקלוט את יבולם, מאחר והסחורה שהם מגדלים תימכר הן בשוק המקומי והן בשווקים שבחו"ל.[45] יש לציין שההתלבטות אם להעדיף את הייבוא או את היתר המכירה מתמקדת בסוף שנת השמיטה, כשמקורות האספקה האחרים הסתיימו. השאלה העומדת על הפרק אינה אם להעדיף יבוא על פני תוצרת הארץ במשך כל השנה. יתר על כן, ההתלבטות מתמקדת רק בכמה מיני ירקות, כגון תפוחי אדמה, גזר ובצל, שבהם לא יהיו אז אלטרנטיבות מלבד יבוא או היתר מכירה. לכן איננו סבורים שבעיית ההשקעות של מיליוני שקלים של מדינת ישראל כדי לצמצם את הייבוא על חשבון התוצר המקומי בסוף שנת השמיטה צריכה ליפול על כתפיהם ואחריותם של צרכני "אוצר הארץ".[46]

---

45. ואכן, אם נעמוד במצב שבו יתברר שקבוצת חקלאים מסוימת עומדת בפני נזק כבד בגלל חוסר ביקוש לתוצרתה, נכון יהיה לשווק את התוצרת הזאת במסגרת "אוצר הארץ" כדי לקיים את מצוות "וחי אחיך עמך", הקודמת להידורי כשרות אחרים. כל זאת תוך הבאה בחשבון של כל השיקולים המעשיים הכרוכים בכך.
46. מצבה הכלכלי של המדינה השתפר לאין ערוך בעשורים האחרונים, ולמעשה הגיע כבר לכלל עצמאות כלכלית. המדינה אינה פועלת לצמצם את היבוא בשום תחום – לא ברכישת מוצרי מותרות ולא בנסיעות של תיירים לחו"ל. היא אף מרשה לעצמה לבזבז מיליארדים של שקלים בפרוייקטים מיותרים כמו גדר ההפרדה והגירוש מגוש קטיף. ועל כן כיום, בניגוד לעבר, לא נראה לי שבדיוק בנקודה הזאת של העדפת יבוא על פני היתר

2. סדר העדיפויות במקורות האספקה ב"אוצר הארץ"

כאשר רוצים לקבוע סדר עדיפויות בין אפשרויות שונות, בדרך כלל הברירה אינה בין הטוב והרע אלא בין הטוב ובין הטוב פחות. זאת בדיוק הסיבה שמערכת "אוצר הארץ" נועצה בגדולי הרבנים של הציונות הדתית: הרה"ג אברהם שפירא זצ"ל, הראשל"צ הרה"ג מרדכי אליהו, הרה"ג יעקב אריאל והרה"ג דב ליאור שליט"א, שהם – מתוך ראייתם הכוללת – יקבעו את סדר העדיפויות.

סדר העדיפויות נקבע מתוך שקלול של שני גורמים: האחד – הלכות שביעית מהיבט המלאכות ומהיבט קדושת שביעית; והגורם השני – הרצון לחזק את החקלאות היהודית, במיוחד זו המתאמצת להדר בשמירת השמיטה, ולמנוע פגיעה מיותרת בה. היבוא – אין בו בעיה מבחינת איסורי שביעית. לעומת זאת צריכת תוצרת של היתר מכירה – יש בה לכל הפחות שאלה.

3. היתר המכירה – פתרון לשעת הדחק

שתי השאלות האחרונות נוגעות למדיניות הכללית של "אוצר הארץ" ולדגל שאותו אנו רוצים להניף. כאמור בעקבות הביקורת חידדנו את המסר שאין אנו באים ח"ו לפגוע בתוקפו של היתר המכירה. ועם זאת, אנו מבקשים מן הציבור להביט על הנושא בצורה מורכבת. אין אנו אוחזים בעמדה שבה היינו לפני חמישים שנה, כשהיה צורך חיוני להגן על הלגיטימיות של היתר המכירה. היום ברור לכול יותר מבעבר שהשוללים את היתר המכירה מכל וכול אינם מתעניינים כלל בחקלאים ובאחיזה היהודית בארץ. החוגים החרדיים אינם מרגישים צורך להציע פתרונות רלוונטיים לענפים חקלאיים רבים מחד, ומאידך לא ראינו אותם יוצאים מגדריהם כדי למנוע את איסור "לא תחנם" שהיה בנתינת חבלי גוש קטיף לערבים. לכן עלינו לקבוע את המדיניות שלנו ביחס להיתר המכירה באופן אובייקטיבי, ולא מתוך שיקולים של הגנה על ההיתר מפני המפקפקים והמלעיזים עליו.

ברור שגם היום, יש ענפים בחקלאות שאין להם פיתרון אלטרנטיבי מלבד היתר המכירה. לכן מי שמחשיב את החקלאות כערך, אינו יכול לפטור עצמו ולהימנע ממציאת פתרון כולל לחקלאות. יתר ע"כ, היסודות ההלכתיים שעליהם מתבסס היתר המכירה חזקים דיים, כדי שנסמוך עליהם במקרים אלו. מאידך אין אנו זקוקים להפוך את תמיכתנו בהיתר המכירה לדגל; אנו יכולים לתמוך

המכירה בסוף השמיטה – אנו צריכים לעשות את החשבון המלכתי על חשבון השיקולים ההלכתיים.

בהיתר המכירה כפיתרון לחקלאי כשאין ברירה, ובד בבד להימנע משימוש בהיתר המכירה במישור הצרכני, בפרט כאשר זה לא גורם לפגיעה בחקלאי. התמיכה בהיתר המכירה אינה נמדדת בהכרח באכילת תוצרת של היתר מכירה. ולשם המחשה אביא מנהג שבעיני הוא תמוה. כידוע האדמו"ר הזקן שדרג את נוסח מכירת החמץ, ודרש שיהיה גם ערב קבלן.[47] מנהג העולם שמתאמצים לסיים את החמץ שבבית, כדי שלא להזדקק למכירת חמץ גמור. אך בחסידות חב"ד יש מי שנוהג להשאיר חמץ ומוכר אותו לפי הנוסח המשודרג של הרב בעל התניא.[48] האמת, שהן מכירת חמץ והן היתר המכירה נועדו לשעת הדחק, וכאמור אם אפשר בלעדיו – עדיף.

זאת ועוד, מי לנו גדול ממרן הרב קוק זצ"ל שאין לגביו עוררין שתמך בהיתר המכירה, ואעפ"כ נמנע מלהוציא את פירות היתר המכירה לחו"ל, וכדבריו (משפט כהן סי' פו):

> ...ושל ישראל אעפ"י שאני מקיל לאחרים מפני הדחק וחיי נפש ממש, לסמוך על ההפקעה, מ"מ כשאני לעצמי אין לי עסק בפירות שביעית ח"ו, ואיך אתעסק להוציאם לחו"ל...

ולפי הנראה הרב זצ"ל גם לא אכל תוצרת של היתר המכירה כפי שהעיד הגר"ח ברלין.[49]

גם ביחס לחקלאי אנו סבורים שיש להשתמש בהיתר המכירה בשעת הצורך, בענפים חקלאים מסוימים וכדו', וכדי לקיים חקלאות יהודית במדינת ישראל, אך כשאפשר בלא להשתמש בו – עדיף.

הרב קוק זצ"ל כותב (אגרות הראיה א קפט):

> וע"ז לבי דוי על שאנו מוכרחים ללמד את העם להפקיע מצות שביעית, במקום שאנו חייבים תמיד להקים עדות ביעקב וללמד את ישראל להתחייב גם במצוות שאפשר להיפטר מהן...

הרב זצ"ל מסביר שגם אם מן הבחינה ההלכתית הפורמאלית היתר המכירה תקף, יש משהו מעיק בכך שההיתר מפקיע את השביעית מעיקרא, ואנו רוצים להתחבר ולהתקשר לתורה, למצוותיה ולערכיה.

---

47. עי' שו"ע הרב, סי' תמח, סעי' יב, ועוד שם, הוצ' קה"ת 1399 ואילך.
48. על סמך שערי המועדים, חג הפסח, הוצ' היכל מנחם, תשנ"ז, עמ' קעא.
49. ראה הרב נריה גוטל, "קדושת שביעית בפירות נכרים ובפירות היתר המכירה", סיני (ניסן-אייר תשמ"ט), עמ' כז, הערה 11.

4. "אוצר הארץ" – מגמות

הדגל ש"אוצר הארץ" מבקש להניף הוא קיום מצוות השמיטה בהידור, חיזוק החקלאות היהודית, וערבות הדדית בין ציבור הצרכנים לבין ציבור החקלאים. פנייתנו היא בראש ובראשונה לציבור הצרכנים. כאמור, רק חלק קטן מן האזרחים הם חקלאים, ולכן עולה השאלה: כמה אנשים יכולים להתרומם ולהתחבר לערכיה של השמיטה דרך חובת השביתה מן העיסוק בחקלאות? לכן אנו סבורים שהדרך שבה הציבור בכללו יכול להתחבר ולהתקשר למצוות השמיטה, זה דווקא דרך הצד הצרכני של השמיטה. לא במנותק ח"ו מן העם שבשדות אלא בדיוק להיפך: אנו מבקשים מן העם שבעיר, הצרכנים, להיות ערבים לעם שבשדות, החקלאים, וככל שיהיו יותר מנויים ל"אוצר הארץ", כך נוכל לקלוט את הסחורה של יותר חקלאים שמעבדים את אדמותיהם מתוך התמודדות מתמדת עם ערכי השמיטה והלכותיה.

אנו פונים גם אל החקלאים ומבקשים להציב אלטרנטיבה להיתר המכירה. אנו מבקשים להציע פתרונות לחקלאות ולחקלאים שיש בהם התקדמות לאופק אידיאלי יותר מבחינת שמירת השמיטה. מובן שאין אנו מעלימים עינינו מן הבעיות שקיימות בפתרונות שאנו מציעים, הן במישור ההלכתי והן במישור הפראקטי. יודעים אנו שפתרונות אלו אינם אידיאליים עדיין, אך לפחות הם מקדמים את עם ישראל, הצרכנים והחקלאים לקראת שמיטה אידיאלית.

לסיום נביא את דבריו של מרן הרב קוק זצ"ל (אורות התחיה ה), שמתייחס לקיום המצוות התלויות בארץ בזה"ז, ולמרות שאינו אידיאלי עדיין, הוא ראה חשיבות גדולה בקיומן ובהתקדמות קימעא קימעא אל עבר קיומן המרומם:

> לכן מלאי חיים הם לנו הזכרונות האצורים בזכר שאנו עושים, עפ"י המסורת ועפ"י תיקון סופרים, עפ"י קבלת אבות מקדם או עפ"י שריד מעיקר חיוב דין תורה, לפני התפצלות ההכרות המתפרדות בשיטות המעשיות של חכמת ההלכה לכל המצוות התלויות בארץ. מצומקים נראים לנו עתה הדברים, צורה דלה יש להם מבחוץ, אבל חיים ועניין רב הם מלאים בפנים...

ובהמשך שם:

> ההוד וההדר והפאר המיוחד שיש במצוות התלויות בארץ, כשהן מתקיימות עכשיו בארץ ישראל על ידינו, ע"י אותו החיל החלוץ ההולך ובונה את ארץ האבות ומכין אחרית ותקווה יותר חזקה ויותר בהירה לדור יבוא...

הרב פרופ׳ נריה גוטל

הליכות שמיטה: בין הלכה לאידאולוגיה*

ב"הליכות שמיטה" עסקינן, לא ב"הלכות שמיטה". מה בין "הליכות" ל"הלכות"? שבעוד "הלכות" מכוונות לפסיקה ולהוראה, לשקלא וטריא ולמשא ומתן בהוויות אביי ורבא, הרמב"ם והשו"ע, ולליבון ועיון ודיון בגופי תורה עצמה, הרי ה"הליכות" עוסקות בנוהֶג, ברווֵח, ביישום, גם כאשר את ההלכה עצמה, ההלכה "נטו", יש המטים בכה ויש המטים בכה, אך "מאי עמא דבר" ו"הנח להם לישראל". ועם זאת, ברי שלעולם ה"הלכות" הן תשתית, מסד ובית אב מנחה ל"הליכות", שכן לא יעלה על הדעת "לנהוג" שלא כ"הלכה". אנן, כאמור, ב"הליכות שמיטה" עסקינן.

היוצא לרחובה של עיר, גם בשנת שמיטה וגם לפניה ואחריה, מוצא לא פעם "הכשרים" האומרים משהו בסגנון כזה:

> **מידע על שמירת הכשרות במלון...**
> הכשרות במלון ... נמצאת תחת הפיקוח וההנחיה של הרב... בצוות המלון יהודים שומרי מצוות יראי שמים. כל המוצרים והמרכיבים למיניהם הם בדרגת מהדרין גבוה כדוגמת... כל הירקות העליים הם מתוצרת...
> כל הירקות והפירות ללא חשש טבל, שביעית וערלה. דיני קדושת שביעית ושנת שמיטה נשמרים **כהלכתם, ללא הסתמכות על היתר המכירה** (ניתן לקבל דף נפרד בנושא). מוצרי החלב הם "למהדרין" לסוגיו (כולל אלה שהם תוצרת בית).

מעין זה דוגמה נוספת:

> המרכז הרפואי... מעניק שירותי דת לבני כל הדתות. רב בית החולים... מעניק שירותי דת ליהודים, ומפנה בני דתות אחרות לסמכויות הדתיות המתאימות עמן הוא נמצא בקשר.

---

* תמצית הרצאה בכנס מכון תורה והארץ אשר נערך באוניברסיטת בר אילן, י"ג בשבט תשס"ז – 1 בפברואר 07׳.
דוגמה נוספת לזיקת הלכה ואידאולוגיה, ראה מאמרי "אידאולוגיה כמסד הלכתי? הלכה גלויה ואמירה סמויה בהלכת מפקד האוכלוסין", בדרכי שלום: עיונים בהגות יהודית, מוגשים לשלום רוזנברג, ב׳ איש שלום (עורך), ירושלים תשס"ז, עמ׳ 589-606.

כשרות

בשנת שמיטה מתקיימת הקפדה מלאה ואין רכישת פירות/ירקות ב"היתר מכירה"'. כל הפירות והירקות המוגשים בשנת-שמיטה במרכז הרפואי מיובאים מחו"ל.

תרגום הדברים הוא פשוט לחלוטין: "הסתמכות על המכירה" אינה "כהלכתם"; "היתר המכירה" אינו עונה על הגדרת "הקפדה מלאה", למיצער כיבוא מחו"ל.

על כגון דא זעק מרה זה כבר רבנו הרצי"ה זצ"ל (לנתיבות ישראל, ב, עמ' רכד: "לכבודה של תורה ולאמיתה"):

> הידיעה ב"הצפה" מיט בחשון על החנויות שבהם "נמכרים ירקות ופירות ללא כל חשש של איסור שמיטה", מטילה פגם של חשש איסור על שאר הירקות והפירות אשר בשווקינו בארץ. על כך יש להעיר, כי יבול הארץ, שהטיפול בו מסתדר על פי הרבנות הראשית על יסוד הוראותיהם של הגאונים רועי ישראל המבי"ט, המהרי"ט, פאת השלחן, ר' יצחק אלחנן, ר' יהושע מקוטנא, ר' יהושע ליב דיסקין, האדר"ת, ר' אברהם מסוכאצ'וב, ר' שמואל מוהליבר, ר' יעקב שאול אלישר, ר' יוסף ענגל ואאמו"ר הרב זצ"ל – כמובן שאין לחשוב עליו פגם של חשש איסור. את ערכם של הירקות והפירות אשר באותן החנויות האמורות יש לקבוע – כמו שהוא לאמיתו – רק בתור הידור מצוה ושכלול קיומה במידת חסידות (ותנאי יסודי של מדת חסידות הוא שלא לבזות אחרים שאינם נוהגים בה, כאמור בירושלמי ברכות סוף פרק ב' ושלא להוציא לעז על הראשונים שלא נהגו כך) – ובזה להדגיש כי כך "נאה ויאה לשלטון עברי במדינת ישראל".

לאמור: "היתר המכירה" הוא "כהלכה" – הלכתם של רבים מגדולי ישראל, וברור אפוא שאין לומר עליו, אפילו "לחשוב עליו פגם של חשש איסור". בהחלט נכון כי יש הידור מצוה בחלק מהפתרונות החלופיים – ויודגש ויודגם להלן כי רק חלקם אכן יותר מהודרים מהיתר המכירה, ויבוא מחו"ל אינו בהכרח אחד מהם! – ומכל מקום אל לו למהדר לטעון ל"טרפותו" של הכשר. על דברים מעין אלה כבר התבטא בשעתו מרן הראי"ה קוק זצ"ל בבהירות: "...נגד כל מי שיצא לשוות את רבים מאחינו ב"י לרשעים... הנני מוצא את עצמי מחויב לצאת כנגדו!"[1]

---

1. אגרות הראיה א, איגרת שיא, עמ' שמז; וראה שם, איגרת שיב: "... ובירושלמי פ"ב דברכות ה"ט איתא... דכל דבר של צער הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה ותבוא עליו ברכה, ובלבד דלא יבזה אחרנין... הנני מוצא לנכון לחזק את ידיו כשהוא חפץ להחמיר, ובלבד שלא יוציא ח"ו לעז על היתר המכירה"; ושם איגרת שי: "... שלא יפריעו את הרב... מכל

עיקרי הבעיות ההלכתיות איתן צריכים להתמודד מצדדי "היתר המכירה" הן:[2] "לא תחנם"; "הערמה"; היעדר גמירות דעת של המוכר ושל הקונה; הפקעת מצוה; היעדר סמכות למכירה; הימנעות מהפקר הפירות ומשמירה על קדושתם; וכן עשיית מלאכה בקרקע תוך הסתמכות על דעות הנתונות במחלוקת בין פוסקים. עיקרי ההשלכות של ביצוע "היתר המכירה" מבחינת הצרכנים הן: ספיחים; שמור ונעבד; סחורה ומכירה במידה ובמשקל; מסירת דמי שביעית לעם הארץ; קדושת שביעית בפירות שגדלו בקרקע של גוי; וכן איסור "מסייע לדבר עבירה".

דבר זה מוביל מידי שמיטה לשאלה: איזו תוצרת להעדיף? האפשרויות הקיימות הן: תוצרת המיובאת מחו"ל; תוצרת שגדלה בארץ על ידי גויים; מסגרת אוצר בית-דין; היתר המכירה; מצע מנותק; גידולי חממות; או גידולים מאיזורים שונים של הארץ. ובכן מביניהן איזו היא העדיפה? היותר מהודרת? לשון אחר: מהם השיקולים המשמעותיים, אשר לפיהם ניתן אכן להכריע סדרי עדיפות, מה ראשון ומה שני וכו' ומה אחרון, מה לכתחילה ומה דיעבד ואף דיעבד גדול.

נתונים עובדתיים: בשמיטה אשתקד (תשס"א) הוקמו חוות חקלאיות על שטח של כ-50,000 דונם בעבר הירדן, זאת משום שהגידול שם זול משמעותית מאשר בארץ. אותן חוות לא נסגרו בתום השמיטה, והן מתחרות בחקלאות היהודית בארץ. ועוד: ד"ר משה זקס,[3] האמון על המתרחש בפועל, מלמדנו בלא כחל וסרק כי -

> ... **חלק נכבד מוועדות השמיטה מעדיף תוצרת נכרים על ירקות מיהודים**...[4] קרוב ל-15 אחוז מן התוצרת בשוק עוברת דרך ועדות שמיטה (בית דין), **ובחלק מהמקרים הן מעדיפות תוצרת של לא יהודים ואף ייבוא**. למעשה נפגע גם השיווק הכללי במשק, והוא כולל

ההידורים שהוא חפץ לעשות בשלו, רק שיקבל עליו שלא יוציא ח"ו שום לעז על ההיתר הנהוג...".

2. בשל כך, כמעט מידי שמיטה בשמיטה עולה הצעה ל"שיכלול" היתר המכירה. על ההצעה העכשווית ראה הרב זאב וייטמן, "תוקף 'היתר המכירה' מבחינה משפטית והלכתית", תחומין כז (תשס"ז), עמ' 13-28. ביקורת על הצעתו, כמו גם על הצעות קודמות שחרגו מנוסחו של הראי"ה קוק, ראה הרב יהודה הלוי עמיחי, "היתר המכירה בשמיטה – למי ולמי?", להלן עמ' 372 והלאה.
3. ד"ר משה זקס, שמירת שמיטה ללא היתר מכירה, שנה בשנה, תשס"א.
4. ראה חוברת "מן השרש", היוצאת לאור מטעם "כשרות למהדרין" בראשות הרב י' אפרתי, ער"ה לאילנות תשס"ז, עמ' 42, שם נאמר בלא כחל וסרק: "המקור העיקרי של הירקות לחנויות שמיטה הם שדות נכרים... בתחום הקו הירוק וביהודה ושומרון... רצועת עזה"; וראה שם גם בעמ' 58.

> פגיעה ביצרנים ובגורמי שיווק סיטונאים וקמעונאים. הפגיעה היא כתוצאה מירידת הקניה בזמנים שונים, וכן בגלל הפניית התוצרת לועדות השמיטה. יתר על כן, מכיוון שציבור רחב אינו משתמש ביבולים שגדלו בשמיטה, **נאלצת המדינה לשווק את החיטה הגדלה בשמיטה בכלל המשק לארצות שכנות, בהפסדים מסוימים.**
> ... רבים הרוצים תוצרת "מהדרין" מעדיפים תוצרת של ערבים על פני תוצרת של משקים הנוהגים על פי פסקי החזון איש. החקלאים השומרים שמיטה במסירות נפש ניזוקים מכך, וכבר התריע הרב כהנא זצ"ל על כך, שהידור במצות עשה של "וחי אחיך עמך" זוכה לעתים לפחות תשומת לב מאשר הידור במנהג כמו אכילת חזרת שאינה חסה בפסח.

עומד אתה ותוהה: הלכך ייקרא "הידור"?!

ולא יחיד הוא ד"ר מ' זקס ולא רק בנתוני-עבר מדובר. נתוניו מאוששים על ידי האגרונום מר ירחמיאל גולדין, יו"ר וועדת השמיטה במשרד החקלאות, אשר רק לאחרונה הבהיר כי הנסיון מלמד שכ-14% מן הצרכנים אינם רוכשים תוצרת של "היתר המכירה". זאת ועוד, הוא מיידע שנכון הוא כי משרד החקלאות מעודד – בכל השנים – את החקלאים הלא יהודים להגדיל יבוליהם, בכדי לצמצם יבוא, ואולם הייצור בשנת השמיטה גדל בלא פחות מ-30%![5]

ושוב אתה עומד ותוהה: האם אותו שגורם במו-פיו להגדלת היאחזותם של נכרים בארץ ישראל, הוא "מהדר" במצוות? האם הלה איננו מסייע בידיים ל"לא תחנם"? האין הוא מביא בכך לביטול, ולמיצער לצמצום מובהק של מצות ישובה של ארץ ישראל?

אדרבה, צא ולמד ממה שכתב כבר לפני למעלה מ-220 שנים[6] רבה של חברון הרב מרדכי רוביו, בשו"ת שמן המור (יו"ד סימן ד). השאלה אליה התייחס היתה אודות -

> איש ישראל אשר קנה לו כרם בחברון ת"ו, ויש לו חוכר גוי לעבודת הכרם לעובדה ולשומרה. כי בעיר הזאת אי אפשר לעובדה ולשומרה אלא על ידי גויים שידם תקיפה, וגזלנים הם באישון לילה ואפילה,

---

5. יודעי דבר – ציניים במקצת – אף מספרים על סוחר נכרי שהציע להעביר סכומי כסף נכבדים למדינת ישראל ולגופי כשרות שונים, ובלבד שיכריזו על "שנת שמיטה" אחת לשנתיים...
6. השמיטה האחרונה בחיי הרב רוביו הייתה בשנת תקמ"ד; התשובה עצמה נדפסה רק בשנת תקנ"ג, אחר פטירתו.

> ואם לא תהיה יד גוי באמצע פשיטא שיחריבו אותה לקצץ נטיעותיה הטובות כחוטב עצים, ויגזלו את כל פירותיה, ולא יניחו בה זמורה ואשכול ענבים. ואי לזאת שאול שאל האיש, מה משפט ותיקון יבחר לו להתנהג בו בשנת השמיטה, כדי שלא תהא עבודת הגוי בכרמו מכשילתו באיסור שביעית.

אחר שהרב רוביו נשא ונתן ארוכות בשאלה ואחר שהמליץ על מכירה זמנית של השדה לגוי אשר תאפשר המשך עיבודה גם בשנה זו, נתן דעתן לאיסור "לא תחנם" הנגרם בעצם המכירה. על כך השיב הרב רוביו באמירה עקרונית המבהירה כי בנדון דידן, ראייה מעמיקה תצדד במכירה וזאת דווקא בכדי לצמצם ולמנוע איסור "לא תחנם". וכל זאת למה? משום שלולא כן, אם לא יאומץ פתרון כזה, הרי -

> כל איש ישראל הירא את ה׳, יברח ויימנע מלקנות כרם בארץ הקדושה, אם לא נעשה להם תיקון להצילו ממכשול. באופן שעל ידי תיקון הלזה יהיה גורם לישראל חניה בארץ ישראל טפי, שיקנו כרמים בארץ, דכגון דא דמצוה כנודע.[7]

כלומר: העובדה שעתה אתה מתיר את המכירה, דווקא היא זו שגורמת "חניית" יהודים בארץ ישראל, קנייתם כרמים והתיישבותם במרחבי ארץ ישראל; ולהיפך, שלילת המכירה משמעה, בסופו של דבר, הותרת ארץ ישראל בידי נכרים והגדלת "חנייתם". לא למותר לציין כי מן הידועות הוא, שתשובה זו הייתה בין אבני הפינה החשובות בפסיקת רבי יצחק אלחנן מקובנא, כמאה שנים מאוחר יותר, בצידודו ב"היתר המכירה".[8]

---

7. השווה אגרות הראיה א, הנ"ל, עמ׳ שמו-שמז: "אם תסגר הדלת לגמרי בעד יראי ד׳... השכל נותן, ששום אדם עשיר, אפילו ירא שמים, לא ירצה להשקיע רכוש בא"י, בזה"ז שאותותינו לא ראינו בעוה"ר, באופן שע"י השביעית יופקעו כל יסודות מסחרו...".
8. לא למותר לציין כי ביחס לרבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנא, מן הבולטים בגדולי הדור שתמכו ברורות ב"היתר המכירה", מגיעה לעתים הדמגוגייה לפסגות-שיא. דוגמה אחת לדבר: מאמר שפורסם לאחרונה בחוברת "מן השרש", הנ"ל, עמ׳ 25-30, "שמיטה מתרמ"ח עד תשס"ח". דרך כלל תפיסת "אמונת חכמים" ו"דעת תורה" שגורה על לשונה של אסכולה זו ומישגה וטעות אינם בני-ייחוס כלל ועיקר כלפי גדולי ישראל. ברם כל זה טוב ויפה עד שמגיעים לעיסוק בענייני שמיטה. כאן, אחר שהכרעת הגרי"א אינה לרוחו של הכותב, הוא אינו מהסס להטיח בגרי"א שפסק מה שפסק לפי שהוטעה! לשון אחר, "דעת תורה" מסירה כל חשש טעות ומישגה מגדולי ישראל, ובלבד שהכרעתם נראית לכותב; אחרת, אין מניעה מהצגתם כמוטעים!

גישה זו מבליטה עד כמה טעונה הפסיקה בסוגייה זו מבט רחב וכולל, ולא מבט מצומצם ופרטי.[9] שכרו של בעל הכרם אשר "הידר" כביכול והוביר אותה שנה את כרמו – יוצא בהפסדו, שכן בזה גופא עבר ב"לא תחנם" והעניק לנכרים אחיזה יתרה בארץ. ולעומתו, הפסדו של זה ש"היקל" ומכר שדהו לנכרי אותה שנה – יוצא בשכרו, שכן בזה גופא צמצם מ"לא תחנם" והותיר אחיזת יהודים בארץ.[10] דומה שעל טעות שכזו אכן נאותים דברי המשנה באבות (ב, א): "הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה". הן כשלעצמו, הרי זה

צריך להוסיף שהמאמר הנ"ל רווי הכפשות דמגוגיות רבות נוספות. למשל, אמירה חוזרת ונשנית שרוב גדולי ישראל סברו שה"היתר" אינו מבוסס הלכתית, מה שלא היה ולא נברא ולהיפך. די אם נזכיר בהקשר זה את פוסקי אותו דור שהסכימו לתקנת היתר המכירה של רבה של יפו, הרב נפתלי הרץ: הרב יהושע מקוטנא, הרב שמואל מוהליבר מביילסטוק והרב שמואל זנוויל קלפפיש מוורשא, אותם הרב אפרתי אינו מזכיר כלל [ראוי להזכיר שהרב יצחק אלחנן והרב שמואל זנוויל הם כמעט היחידים מהם לקח בעל המשנה ברורה "הסכמה" לספרו!]. עליהם נוסיף ונזכיר מדורותינו: את הרבנים יעקב מאיר, הרצוג, עוזיאל, פרנק, הדאיה, אויערבאך, ישראלי, אונטרמן, נסים, יוסף, גורן, שפירא, אליהו, בקשי דורון, עמאר ועוד הרבה, אשר כולם הילכו בנתיב היתר המכירה; וראה "הערות [הרצי"ה קוק] בענין היתר המכירה בשביעית", ניצני ארץ, יד (תשס"א), עמ' 28.

ועוד חוטא המאמר בכך שהוא מציג את המצדדים ב"היתר" כביכול הם רואים אותו חיובי לכתחילה ולא רק דיעבד; בכך שהוא מתעלם לחלוטין, לכל אורך המאמר, מהפתרונות המיטביים המוצגים כאן להלן ואי-קריאתו לציבור לתמוך בהם; בכך שהוא קובע נחרצות שכלל הציבור הציו"די אינו מסתייג מ"עבודה זרה" של נכרים בפעילותו; בכך שהוא אינו מבחין בין רווח פעוט משך השנים ובין רווח עצום בשנת שמיטה, על ההשלכות החמורות של הסטת רווחים אלה לצרינו ועוד.

קיצורו של דבר: מגמתו המפלגת של המאמר, המבקש להעמיד את כלל הציבור הציו"די כעבריין, היא כה מופרכת עד שקשה לומר ולו מילה אחת של סנגורייה בענייננו. הוא משקף "נאמנה" – במובן הרע של המילה – את הכפפת ההכרעה לאידאולוגיה.

9. הרחבה בעניין זה, ראה במאמרי "כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל – בשמיטה", בסוד השמיטה, מינהל חברה ונוער, משרד החינוך, תשרי תשס"ח, עמ' 32-40.

10. יפה תימצת זאת הרב יעקב אריאל במאמרו "הרקע הרעיוני להיתר המכירה", שנה בשנה – תשס"א: ר' מרדכי רוביו מציע אפוא שלא נראה את המעשה הבודד בלבד ונשקול אותו בשיקוליו ההלכתיים הנקודתיים, אלא נראה את ההשלכות המרחיקות של המעשה ונתייחס אל הבעיה באופן כולל. מבחינה כללית העבירה על איסור לא תחנם כביכול, היא דווקא מניעתו של האיסור, וההימנעות מעבירה זו היא דווקא הגורמת לה שתיעבר.

כדאי היה להשוות לבעיה זו של הרב מרדכי רוביו את בעיות תקופתנו, על אף השוני המהותי שביניהן. אלו הנמנעים מלהסתמך על היתר המכירה, בגלל איסור לא תחנם, מעדיפים ירקות ערביים על פני תוצרת יהודית, אפילו זו שנעשית בהיתר, כגון במצעים מנותקים בחממות, או בירקות שנזרעו בערב שביעית ונלקטו בשביעית על ידי אוצר בית דין.

משפט תמוה: וכי מה יש להשוות "שכר מצוה" לעומת "הפסד מצוה", להשוות דבר מאוד חיובי עם דבר מאוד שלילי! ברם האמור לעיל מבהיר עד כמה – לעתים – חוט שערה דקיק מבדיל ביניהם, וקל לו לאדם לחשוב שהוא "מהדר" בעוד שלאמתו של דבר הוא "עבריין" לא קטן.

על העובדה שהשיקול האידאולוגי העמוק הוא נדבך יסודי במערכת הפסיקה בנדון זה, עמד זה כבר מרן הראי"ה קוק זצ"ל.[11] כבר לפני כמאה שנה ביאר מרן הרב זצ"ל כי תמיכה בהרחבת גבול ישראל משמעה גם קיבוץ ישראל לארץ ישראל וזה עצמו זרז להליכי הגאולה; ולהיפך – חלילה – להיפך! לצד זה כמובן ובוודאי שיש לתמוך ולסייע לכל שומרי שביעית בהידורה כהלכתה, ומכל מקום גם הראשונים, המיישבים עם היסמכות על "היתר המכירה", טעונים גם הם עידוד וחיזוק ככל מרחיבי גבול ישראל. יתרה מזאת, אפילו על דרך הסוד, במעשיהם הם "מתקנים באמת את קדושת הייחוד העליון של יסוד השביעית"! (אגרות הראיה ב, איגרת תקנה):

> כל מי שעושה פעולה להרחיב את גבול ישראל, כדי שיהיה מצדו גורם לקרב את קיבוץ ישראל לארץ ישראל וזה גורם מהירות בגאולה, כי קיבוץ

---

11. ראה עבודת מוסמך של עמית גיל-בייז, "שיקולי אידיאולוגיה והלכה בהיתר המכירה ובאימוצו ע"י הקק"ל ומדינת ישראל", אוניברסיטת בר אילן תשס"ו, ממנה עולה שהשיקול האידאולוגי עמד מאז תחילתו של "הישוב החדש" ברקע הפולמוס והיה תמיד רכיב משמעותי. וראה שם עמ׳ 34-39: על הדיונים המטא-הלכתיים בשמיטת תר"ע; ושם עמ׳ 48-46 ועמ׳ 91-93, על שיקולים נוספים הנוגעים לכך, כשנאת הדת מחד ואחדות הישוב מאידך, וכן ההשלכות על אופייה היהודי של ארץ ישראל.
כך בשמיטות תרמ"ב-תר"ע וכך לימים אחר קומה של המדינה. לא למותר לציין את הנאמר שם עמ׳ 120-121 כי "סעיף השמיטה היה הסעיף היחיד מסעיפי חוק היסוד וחוק מקרקעי ישראל שביטא עניין אידאולוגי שהצליח חבר ועדה [ח"כ מיכאל חזני, בדיוני ועדת הכספים של הכנסת הרביעית] להכניס לסעיפי החוק שהוגש לכנסת ביוזמת הממשלה". וראה שם עמ׳ 122-123, על התייחסות חיובית של מיגוון ח"כים, משמאל ומימין – האוזנר, ארידור, שילנסקי ועוד, להוציא ח"כ ש׳ אלוני – להצעת ח"כ הרב חיים דרוקמן ל"חוק עסקאות מקרקעין (קיום מצות שמיטה)". והרי זו בבואה נאה להיותה של מדינת ישראל "מדינה יהודית", ביטוי אידאולוגי מובהק!
עוד על פולמוס השמיטה של הרב קוק ומטענו האידאולוגי, ראה עבודת דוקטור של חגי בן-ארצי, "הראי"ה קוק כפוסק: יסודות חדשניים בפסיקתו של הרב קוק וזיקתם לעולמו ההגותי", האוניברסיטה העברית תשס"ג. על המשקל המרכזי של "טובת היישוב" בגישת הרב קוק, ועל הרחבת משמעות "טובת היישוב" מהפסד ממוני למעלות רוחניות, ראה אגרות הראיה א, איגרת שיא הנ"ל; וראה הרב יהודה הלוי עמיחי, "היתר המכירה בשמיטה – למי ולמי?", להלן עמ׳ 372 והלאה.

> גלויות קיימא לן שהוא קודם לביאת המשיח, ואורן של ישראל הוא הולך ואור קמעא קמעא, הוא מתקן באמת את קדושת הייחוד העליון של יסוד השביעית... ולהפך, מי שגורם ח"ו לדחוק את רגלי ישראל ולמעט את קיבוצם של ישראל בארץ ישראל הוא מאחר מצדו את הגאולה.
> וירא אלקים יצא ידי שניהם. זהו מי שמשתדל להחיות בפועל את כל פרטי קדושת השביעית גם בזמן הזה כמה דאפשר, ומשתדל גם כן לקרב במעשיו ובהשפעתו שצמיחת קרן ישועה והתגלות אורו של משיח צדקנו יהיה בזמן קרוב.

לא מפליא אפוא שאחת מהאיגרות היותר-מרטיטות ונוקבות שיצאו מתחת קולמוסו של מרן הרב זצ"ל, נגעה במדוייק בעניין זה. לרב נודע כי יצאה בירושלם "קריאה" שלא לצרוך את תוצרתם של החקלאים הנסמכים על "היתר המכירה" ולהעדיף עליהם את תוצרת הנכרים. הרב נחרד, וביודעו היטב את משמעות המהלך כלפי ההתיישבות כולה, לטווח הקצר והעכשווי וביותר לטווח הארוך, מנהמת ליבו הוא מזדעק ומריץ בדחיפות איגרת לרבה של ירושלם, הרב חיים ברלין (אגרות הראיה א, איגרת שטז):[12]

> עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות, כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא ליתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בעניים, ועיניהם תלויות למחייתם ע"פ פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר הענין בדבר סכסוך שאלת השמיטה, שכל עיקרה באה לטובת אחינו בני המושבות, נמצאו חותרי מחתרת, אשו יעצו בסתר לקנות דווקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים. אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה, דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה. ירא נא כבוד גאונו לתקן את המעוות כפי היכולת.

אין ספק שזו מהאיגרות היותר קשות שנכתבו על ידי הרב, והדברים אכן נוקבים עד התהום. לדידו של הרב זהו לא פחות מחילול השם – והכל יודעים עד כמה נוראה עבירה זו, שהביאה לחורבן, שאף אינה בכפרה. בנוסף, מעשה כזה מבטא רשעות והוא חושף נפילת תורה והדרדרות ביראת שמיים אמתית. כך

---

12. לתשובת הרב חיים ברלין, ראה "החבצלת", גיליון 50, עמ' שכח.

לפני כמאה שנה, והנה עתה כמעט ואין פוצה ומצפצף על הליך שהפך לא רק נורמה אלא מוצג כהידור וכחומרה!

לקראת שמיטת תשס״ח, שב והביע זעקה זו החקלאי, איש קיבוץ שעלבים, מר משה אורן:[13]

> ... לקראת שנת השמיטה תשס״ח בעוד שנה, ״פרדוקס הסנדוויטש״ לפנינו. ב״ה התרבו החקלאים אשר רוצים לקיים את השמיטה... ישובים שתופיים וחקלאי מושבים וגם חקלאים פרטיים... התרבו במקביל צרכנים מהעיר ומהכפר אשר רוצים לשמור על שמיטה כהלכתה. לכאורה ריבוי מבקשי תוצרת כשרה היה צריך לפעול לטובתנו, אך הם מצאו להם פתרון הלכתי מצויין – קבלת תוצרת של גויים מהארץ ומחו״ל. ואני החקלאי הרוצה לשמור שמיטה ושומרה מתוך קשיים, נותרתי ללא פתרון עבור התוצרת אשר גידלתי אליבא דהלכתא ושעליה חלה קדושת שביעית לכל הדעות. המאפיות אינן מוכנות לקבל חיטה אשר צמחה בשדה לפי שינוי מחזור זרעים אשר מרן החזון איש התיר. לכן עלי להוביר את האדמות אשר תכננתי לזרוע בהם חיטה על גבי חיטה. אמנם לצרכן החרדי והדתי יש פתרון בדמות ״יבוא חיטה מחו״ל״ – האם בכך בא לציון גואל!!!???
> **כחקלאי אני נתון בין הרצון שלי להראות כפי שהורה מרן החזון איש זצ״ל, שיש חשיבות להמשיך לגדל את הגידולים, אך נאלץ לסגת מאתוס זה מפני הצרכן החרדי-הדתי אשר מצא לו פתרון ״לחומרה למהדרין״ ולא צריך לדאוג לי כחקלאי...**

והזעקה גדולה ונוקבת!

אגב כך, חשוב לציין כי אותם שסבורים כי באימוצם את דרך החזון איש הם נוהגים חומרה, אינם נותנים דעתם על מיקבץ רב של ״קולות״, חלקן מפליגות ביותר, אותן התיר החזון איש. למען הסר ולו גם בדל של ספק, וודאי כדאי הוא החזון איש לסמוך עליו ולא רק בשעת הדחק ומיותר לומר שכתפיו מספיקות לשאת עליהן את הכרעותיו. ובכל זאת, עובדה היא שהחזון איש, בשל גישתו השוללת את ״היתר המכירה״ מזה ועידודו את החקלאות הארצישראלית מזה, חיפש ותר ומיצה כל סדק וכל פירצה, על מנת לאפשר את המשך קיומה של החקלאות היהודית בארץ ישראל, גם בשנת שמיטה.

---

13. משה אורן, ׳ ״ושבת הארץ שבת לה׳... והיתה שבת הארץ לכם לאכלה״ ׳, הליכות שדה, 151 (שבט תשס״ז), עמ׳ 24-25 [מתוך עלון הקיבוץ – השלהבת שלנו].

הנה דוגמאות אחדות להסתמכות "מהדרין" הפוסעים בעקבי החזון איש, על הכרעות מקילות ביותר:

- חרישה – עיבוד הקרקע במחרשת דיסקים כדי למנוע ייבוש השדה לעתיד, תוך הגדרה שלא זו החרישה שאותה אסרה תורה.
- ירקות שנזרעו לפני ראש השנה ונאספים בשמיטה – ההכרעה שלא להחיל עליהם איסור ספיחין, תואמת את דעות הר"ש והרמב"ן אך עומדת בניגוד לדעת הרמב"ם אשר דרך כלל שיטתו היא המכרעת בהלכות ארץ ישראל, וודאי למי שרואה עצמו "מהדר" ו"מחמיר".
- זריעת תבואה בשינוי מחזור זרעים – חידושו המופלג של החזון איש, המדמה זאת לספיחים העולים בשדה בור אשר אין בהם גזירת ספיחים. זאת ועוד, היתר [בעל פה, שלא ככתוב בספרו] לזריעת "מאכל בהמה", כשיבולת שועל, גם ללא שינוי סדר הגידול.
- זריעה בעציץ שאינו נקוב במקום מקורה וכן גידולי-מים – הסתמכות על פרשנות פאת השולחן בירושלמי ועל הכרעתו שהעניין מוכרע לקולא בזמן הזה.
- אותם רבים שאינם נוהגים קדושת שביעית בפירות נכרים עושים זאת בהתאם ל"מנהג ירושלם" אך בניגוד להכרעת החזון איש.
- שמור ונעבד – החזון איש נטה להקל באיסורים אלה.
- הרחבת דין שלוחי בית-דין שבתוספתא – היינו: אוצר בית דין – והחלתו גם על העיבודים וגם כלפי הבעלים עצמם.
- זמירת אילנות וגיזומם: הקלת החזון איש ב"גיזום שאר אילנות" [חוץ מגפן], ובאופנים מסויימים – שינוי מהותי – אפילו בכרם.
- אוקמי פירא: הקלת החזון איש ולעומתו החמרת הראי"ה במה שאינו אוקמי אילנא.
- יצוא אתרוגים: נטיית החזון איש להתיר בשעת הצורך, ולעומתו החמרת הראי"ה.

ואין אלה אלא דוגמאות אחדות,[14] המטילות ספק בצידוק שבהתהדרות באיצטלת "מחמיר" לאותו שנסמך על מיקבץ קולות לא מבוטלות שכאלה.

---

14. עוד ראה במאמרי "מקולות ה'חזון איש' וחומרות הראי"ה בהלכות שביעית", קובץ הציונות הדתית, תשס"ב, עמ' 327-336; דף שבועי – אוניברסיטת בר אילן, גיליון חג השבועות תשס"א.

נכון הוא שבדיוק מסיבה זו, בשמיטות האחרונות החלו יותר ויותר "מהדרין מן המהדרין" למעט בצריכת יבול שגידולו נסמך על משנתו הסדורה של החזון איש. כתוצאה מכך, עלייה יפה בהיקף שמירת השמיטה על ידי חקלאים, שהייתה הדרגתית וסדירה עד שמיטת תשנ"ד, החלה לדעוך ולהתמעט בשמיטת תשס"א! "עליית ההחמרה וההידור במצוות ובכשרות מבחינה אישית ומבחינת הפסיקה, הביאה גם להתרחקות מייצור וצריכת תוצרת בקדושת שביעית, וגם לערעור הבסיס הכלכלי של אוצר בית דין".[15] חשש צרכני מכשלון בשמירה קפדנית על קדושת שביעית בקליפות ושיירי מאכל, כמו גם גישה פסיקתית שצמצמה במידה משמעותית דרכי היתר עליהם הינחה בשעתו החזון איש הן כלפי חקלאים והן כלפי צרכנים, אלה ואלה הביאו בסופו של דבר להכבדה קשה על חקלאים שומרי שמיטה. לשון אחר: הפרט שרואה עצמו מחמיר, אליבא דאמת, ומבחינת הכלל, הוא מיקל גדול!

לאור כל הנ"ל ברור לחלוטין שאין פתרון הנותן מענה מחמיר ומהודר לחלוטין, כזה שיהיה לכולי עלמא ובלא פקפוק. אלא שבכך אין כדי לפטור מנתינת הדעת על סדרי העדיפות שבין החלופות השונות, וסדרי עדיפויות אלה הם בהחלט בבואה של תפיסה הלכתית-אידאולוגית.[16] ולמען הסר ספק, לא ברשות עסקינן אלא בחובה, כזה שמן הקצה האחד מתייצב דבר מצוה ומן הקצה השני דבר עבירה, ובתווך – הדרגתיות.

דומה שהרכיבים עליהם יש לתת את הדעת כאשר בונים את סדרי העדיפות, מבחינת הצרכן, הם: המצוה שבאכילת פירות שביעית בקדושתם;[17] הימנעות מבעיות כשרות; חיזוק חקלאים יהודים המתאמצים לשמור שמיטה; חיזוק חקלאים יהודים מיישבי הארץ. לאור זאת, הסדר המוצע[18] הוא כדלהלן:

---

15. ד"ר משה זקס, "פסקי בעל ה'חזון איש' והנהגות השמיטה בארץ", הליכות שדה, סיוון תשס"ז (גליון 152), עמ' 25.
16. וראה עוד יואל אליצור, "איך יוצאים מבעיית השמיטה?", נקודה, 114 (תשרי תשמ"ח – אוקטובר 87'); הרב יואל פרידמן, "לקראת שנת השמיטה תשס"ח (בעיות ומדיניות בשאלות השמיטה הבאה)", צהר, כח (שבט תשס"ז), עמ' 9-20 [= אמונת עתיך, 69 (טבת-שבט תשס"ז), עמ' 13-30].
17. לעומת זאת, בחוברת "מן השרש" הנ"ל (עמ' 39 ועוד), מתוארים מקורות אפשריים לאספקת פירות וירקות שהם "ללא חשש קדושת שביעית". כדי כך מגיעים הדברים ש"קדושת שביעית" מוגדרת כ"חשש", ממש כאיסורי ערלה וטבל!
18. השווה הרב עזריאל אריאל, "משקל החסידות בהנהגת השמיטה", אמונת עתיך, 39 (טבת-שבט תשס"א); הרב יואל פרידמן, "לקראת שנת השמיטה תשס"ח (בעיות ומדיניות בשאלות השמיטה הבאה)", צהר, כח (שבט תשס"ז), עמ' 9-20.

א. פירות מאוצר בית-דין, לפי שיש בהם קדושת שביעית, כמעט ואין בהם בעיות כשרות ובצריכתם[19] יש חיזוק לחקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה ומיישבי הארץ.

ב. ירקות הגדלים על מצע מנותק וכן פירות וירקות מאיסום מהשנה השישית וכן גידולים הבאים מדרום הערבה עם "מכירה לחומרא", לפי שאומנם אין בתוצרת זו קדושת שביעית, ברם אין בהם שאלת כשרות ובצריכתם יש חיזוק לחקלאות יהודית ולחקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.

ג. ירקות שנזרעו בשישית ונלקטו בשביעית ומחולקים על ידי אוצר בית-דין, לפי שיש בהם קדושת שביעית, יש חיזוק לחקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה, אלא שאין לכחד כי נילוות להם שאלות כשרות, גם אם הן מוכרעות לקולא ולהיתר.

ד. פירות מהיתר המכירה, אשר לדעת רבים מהפוסקים אין בהם קדושת שביעית, יש בצריכתם משום חיזוק האחיזה היהודית בארץ, אך מבחינת הצרכן יש בהם מעט שאלות כשרות.

ה. יבוא פירות ובעיקר ירקות מחו"ל, לפי שאמנם אין בהם קדושת שביעית ואין שאלת כשרות, ברם צריכתם גורמת להחלשת האחיזה היהודית בארץ.[20]

ו. ירקות מהיתר המכירה – זריעת ישראל, לפי שלדעת רבים מהפוסקים אין בהם קדושת שביעית ויש בצריכתם חיזוק האחיזה היהודית, ברם נילוות לגידולם ולשיווקם שאלות כשרות.

ז. אחרון אחרון – ובהחלט לא חביב – הם גידולי נכרים, שהם החמורים והבעייתיים ביותר, שכן אומנם אין בהם קדושת שביעית וכמעט ואין בהם כשלעצמם שאלות כשרות, ואולם עובדה קשה ביותר היא חיזוק האחיזה הנוכרית בארץ הנעשית בדרך זו, כאמור ומוכח לעיל, ומבחינה הלכתית העניין חמור ביותר.

---

19. הדרכה בסיסית על אופן השימוש הנכון בפירות אוצר בית דין, ראה בספר קטיף שביעית, אשקלון (כפר דרום) תשס"ז: הלכות שביעית במטבח, עמ' 259 ואילך; וראה הרב יוסף צבי רימון, "כיצד שומרים על קדושת שביעית בפירות?", תחומין כז (תשס"ז) עמ' 46-60.

20. לשאלת סדר העדיפות, בין תוצרת היתר המכירה לעומת יבוא, ראה פולמוסם של הרב יואל פרידמן והרב זאב וייטמן, צהר, כט (אייר תשס"ז), עמ' 139-148, והדברים אכן אינם חתוכים, מה גם שלשניהם נקודת מוצא אידאולוגית הקרובה להיות זהה.

נכון שהדברים אינם מעויינים, חלקם נתונים במחלוקת וחלקם משתנים לעתים, ועם זאת הקצוות ברורים לחלוטין: עד כמה שאפשר ראוי לצרוך מאוצר בית דין[21] ויתר החלופות שאחריו, ובשום פנים ואופן אין לקבל – ועוד לקרוא "הידור" – לצריכת גידולי נכרים וחיזוק אחיזתם בנחלת אבות.

מה נכון לחתום דברים אלה במסר הבהיר הנובע מקולמוסו של הרמח"ל, במסילת ישרים (פרק כ), המגדיר בפשיטות מהי חסידות אמתית:

> הבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם, ולפי התנאים המתלווים להם: לפי העת, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום. ואם הפרישה תוליד יותר קידוש שם שמים ונחת רוח לפניו מן המעשה – יפרוש ולא יעשה... ואין הדברים מסורים אלא ללב מבין ושכל נכון...

כל שהליכות השמיטה שלו מנוגדות להלכה, הרי זה מוכיח בעליל שאין עימו לא "לב מבין" אף לא "שכל נכון". החסיד האמתי, לעומת זאת, הוא זה ששוקל כדבעי את מעשיו, שמבין מה השלכתם לא רק על הפרט אלא גם על הכלל, לא רק לטווח קצר אלא גם לטווח ארוך והוא מתחשב בעת, בחברה, בנושא ובמקום.[22] חזקה על חסיד זה שאכן יאמץ דרכה של הלכה ושל אמונה, והחלופות הנ"ל יהיו נר לרגליו ואור לנתיבותיו.

---

21. גישה שונה, הרואה עדיפות בפירות היתר המכירה על פירות אוצר בית דין, ראה הרב ינון ויסמן, ' "היתר מכירה" או "אוצר בית דין" ', תחומין כז (תשס"ז), עמ' 36-45, ואולם דבריו אינם מאוזנים.
22. ראה גם דבריו הבהירים והנוקבים של הרב יעקב אריאל, "שמיטה מצווה ממלכתית", חוברת מה עניין השמיטה, משרד החינוך – מינהל החינוך הדתי, תשנ"ד, עמ' 106-109.

ד"ר מאיר רפלד

שמיטה בזמן הזה – בין "קמאי" ל"בתראי"

בשורות הבאות נפגיש בין שלוחה אחת של הכלל ההלכתי המפורסם והידוע בספרות הרבנית בשם "הלכתא כבתראי",[1] לבין סוגיה ידועה העומדת ברומו של עולם ועוסקת במעמדה של השמיטה בדורנו. לפני שנכנס לכאן בירורים וגלגולים, מן הדין שנבהיר בקצרה בראשית הדברים, מעט משימושיו של כלל זה במקורות מרכזיים וסמכותיים.

אחיזה משמעותית בכלל זה, מצויה בתשובותיו של ר' יוסף קולון (המהרי"ק), שקבע לו משקל מכריע בפסיקותיו.[2] ובלשונו (שו"ת מהרי"ק, שורש עד):

> ואוי לו לזה המורה שהתיר אסור אשת איש נגד כל הפוסקים הללו, וכ"ש שהם הפוסקים האחרונים, והיה ראוי להלך אחריהם אפי' להקל, כ"ש להחמיר באיסור חמור כזה, שהרי בכל מקום אנו פוסקים כדברי האחרונים. ומשום האי טעמא פסקו הגאונים אשר מסרו לנו את התורה דמאביי ורבא ואילך הילכתא כבתרא ואפילו בתלמיד נגד הרב.

הוראתו של המהרי"ק מובאת ע"י הרמ"א בהקדמתו לדרכי משה [הארוך] לטור אורח חיים, כנימוק מהותי במרכיבי השגתו על דרך הפסיקה של מרן ב"בית יוסף" להכריע כ"שלשת עמודי ההוראה" (הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש), ואף מסמן את "הלכתא כבתראי" ככלל הלכתי מחייב במרחבי המנהג האשכנזי,[3] שהכרעותיו בנויות על שימוש משמעותי בו. ובלשונו:

---

1. לבירורים במקורותיו וגלגוליו של הכלל, במעמדו ובתכולתו ראה במקורות הבאים המהווים מדגם מייצג: י' תא-שמע, "הלכתא כבתראי – בחינות היסטוריות של כלל משפטי", שנתון המשפט העברי, ו-ז (תשל"ט-תש"מ), עמ' 406-408. על גילגולים היסטוריים והלכתיים של כלל זה באשכנז ובפולין ראה: י' יובל, "ראשונים ואחרונים Antiqui Moderni", ציון, נז (תשנ"ב), עמ' 369-394; מ' רפלד, "הלכתא כבתראי אצל חכמי אשכנז ופולין במאות טו-טז- מקורות וספיחין", סידרא, ח (תשנ"ב), עמ' 119-140; הנ"ל: "אשכנז במזרח- "הלכתא כבתראי" בתקופת מרן וסמוך לה", סידרא יא (תשנ"ה), עמ' 113-130; ש"ע ווזנר, "'הלכתא כבתראי' –עיון מחודש", שנתון המשפט העברי, כ (תשנ"ז), עמ' 151-167.
2. ראה במבוא של רמ"מ געלין לשו"ת מהרי"ק הישנות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 21 הע' 88; ג' וולף, The Life and Responsa of Rabbi Joseph Colon, Harvard University 1991, pp 145-147.
3. ר"י תא-שמע (לעי' הע' 1), רואה בכלל זה ובשימושו במערכות ההלכתיות, חותם אשכנזי

השלישית והוא העיקר, והוא התכלית המבוקש בזה המחקר, כי ידוע שהרב המחבר בית יוסף, ובטבעו אל הגדולים נכסף, ופסק הלכה בכל מקום ע"פ שנים ושלשה עדים, המה הגאונים הנחמדים, הרי"ף והרמב"ם והרא"ש בכל מקום שב' מהם לדעת אחת נצמדים, ולשאר רבוותא אדירי התורה לא חש עליהם, רק במקום גדולים עמד לפסוק הלכה כדברי שניהם, ואף כי הם קמאי ולא בתראי ולא חש לדברים שצווחו בו קמאי דקמאי, הלא הרי"ף שפסק סוף פ"ב דעירובין והסכימו עמו רבים לפסוק הלכה בכל מקום כבתראי ולא לחוש לדברי קמאי, ואפי' במקום הרב אצל התלמיד, וכן פסקו האחרונים תמיד, ובראשם מהרי"ק ומהרא"י בתשובותיהן הנעימות, אשר בהן האירו כל מחשך וגילו כל תעלומות, וע"י זה הדבר סתר כל המנהגים אשר באלו המדינות אשר רובם בנויים על הכלל הזה בפשיטות ותמימות, ואין מפקפקי' אחר דבריהם.

אלא שהמהרי"ק גופו, סייג את תוקפו של הכלל במקרים של תרחישים הנפוצים מאד בימינו (שו"ת מהרי"ק שורש צד):

ואשר כתבת, שקשה הדבר לומר שלא ידע דברי החולקים דא"כ בטלת טעם הלכה כבתראי, עכ"ד. אמת הוא, כי כאשר ימצאו דברי הגאונים הקדמונים כתובים על ספר ידוע ומפורסם, והפוסקים אחרונים יפסקו בהפך דבריהם, בהא ודאי מודינא לך דיש להלוך אחרי הפוסקי' האחרונים דודאי פשיטא הוא שגם הם ידעו דברי הגאונים הראשונים ואפילו הכי לא קבלו דבריהם, ודאי צ"ל דטעמא חזו לחלוק על הראשונים. ואנו בעניותנו אין לנו להכריע כדברי ראשונים, אלא אחרי הפוסקים האחרונים יש לנו לפסוק, דהא הוי ידעי במילי דקמאי טפי מינן ולא חזו בהן טעמא. **ולפי הנלע"ד דדוקא היכא שדברי הראשונים כתובים על ספר ידוע ומפורסם,** אבל מה שנמצא כתוב בתשובת גאון אחד ולא עלה זכרונו על ספר ידוע, אפילו אם ימצא פוסק אחרון

מובהק, שלדעת חכמי פזורה זו תקף הכלל לכל תקופות הפוסקים בכל הדורות. זאת בשונה ממסורת חכמי ספרד ש"פניהם אל הגדולים הקדמונים המפורסמים בחכמה ולא אל המאוחרים בזמן (שם, עמ' 407). ברם, כבר הראנו במאמרנו "הלכתא כבתראי אצל חכמי אשכנז ופולין" (לעיל הע' 1), עמ' 120 הע' 2, שהרעיון העומד בבסיסו ההגיוני של הכלל הרואה ב"בתראי" כעומדים על כתפי הקמאיים וראייתם כוללת ומקיפה יותר – מצויה כבר אצל ר' אברהם בן הרמב"ם ועוד. ראה גם רש"ז הבלין, "על החתימה הספרותית כיסוד החלוקה לתקופות בהלכה", בתוך מחקרים בספרות התלמודית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 168-169 הע' 9. וראה עוד יובל (שם, עמ' 373-374); א' מלמד, על כתפי ענקים, רמת גן תשס"ד, עמ' 255, הע' 13.

שיפסוק בהפך מהגאון הקודם לו, איכא למימר דילמא לא שמיע ליה לאותו פוסק האחרון ואי שמע הוה הדר ביה.

הכלל גופו ותחומיו המצומצמים שנסקרו כאן, נחקק ע"י הרמ"א בהגהותיו לשו"ע (חו"מ סי' כה סעי' ב): "כל מקום שדברי הראשונים כתובים על ספר והם מפורסמים, והפוסקים האחרונים חולקים עליהם כמו שלפעמים הפוסקים חולקים על הגאונים הולכים אחר האחרונים דהלכה כבתראי מאביי ורבא ואילך [..] אבל אם נמצא לפעמים תשובת גאון **ולא עלה זכרונו על ספר** ונמצאו אחרים חולקים עליו, אין צריך לפסוק כדברי האחרונים שאפשר שלא ידעו דברי הגאון, ואי הוי שמיע להו הוו הדרי ביה". ואכן הדברים מתבקשים: כוחו ותוקפו ההגיוניים של שימוש בכלל במערכת הפסיקה, נובעים ממרחב ראיית כל הפרטים שקדמו לעניין, בבחינת ננס העומד על גבי ענק. אי ידיעת חלק מהנימוקים, הסברות והתוצאות ההלכתיות, גורמות לו לבתראי לשמוט עצמו מגב קודמיו, כך שאינו נמצא מעליהם.[4]

נושא זה נדון בהרחבה בספרות הרבנית בתוספת עיונים, הסתייגות ובעיקר: בירורים בסוגית סמכותם של חכמים במרוצת הדורות ומעמדם של יצירות בולטות שהתייצבו בראש הסולם של מערכת הפסיקה כפי שבאו לידי ביטוי בפזורות היהודיות השונות.[5]

כאן נוצרת זיקה בין הדברים שנרשמו לעיל לבין אחת הסוגיות המרכזיות בשמיטה.

סקירות על מעמדה ותוקפה של השמיטה בזמן הזה [= בתקופתנו], נרשמו במקורות שונים, נביא כאן את סכומו התמציתי של רש"י זוין:

שתי הדעות הקיצוניות – שמיטה בזמן הזה מן התורה ושמיטה בזמן

---

4. וראה עוד שו"ת הרמ"א סי' פט, מהדורת זיו עמ' שפח: "ואע"ג דכתב מהרי"ק בתשובותיו דכל מקום דאין הספר מפורסם לא אזלינן בתר בתרא, החולק עליו, מיהו לא קאמר דאנו מוכרחים לפסוק שלא כבתרא, אלא הוא מחלוקת פוסקים". הערה זו לא נחקקה בהגהותיו לשו"ע. וראה עוד את המגבלות החלקיות שהטיל בעל הש"ך בהוראה זו ב"פלפול בהנהגת הוראת האיסור והיתר (יו"ד, סוף סי' רמב): "ויש חולקים שאין שומעים לאחרונים נגד גדולי הראשונים **ויש להחמיר**. ומכל מקום אם האחרון מביא דברי הראשון וחולק עליו אם הוא מפורסם בכך שהוא ראוי לחלוק יכול לסמוך עליו וצריך להתישב בדבר מיהו אם יש ביד המורה להכריע יכול לפסוק כאיזה שירצה ומכל מקום אין לחלוק על הגאונים הקדמונים, ומקודם הרי"ף כבר פסקו דורות הגאונים".

5. ראה אוסף המקורות המפורט בספר כינוס הקרוי "המחלוקת בהלכה" (עורכים: ח' בן מנחם, נ' הכט, ש"ע ווזנר), בוסטון- ירושלים תשנ"ד, כרכים א-ב, באמצעות תוכן העניינים.

> הזה אף מדרבנן אינה נוהגת – מהוות מיעוט. רובם הגדול של הראשונים ושל האחרונים פוסקים: שמיטה בזמן הזה נוהגת מדבריהם. ברוב הזה ישנן אמנם שלש קבוצות: א) מדרבנן, מפני שקדושת עזרא בטלה עם החורבן"; ב) מדרבנן, מפני שאף בימי עזרא לא הייתה "ביאת כולכם"; ג) מדרבנן, מפני ששמיטה תלויה ביובל. אבל הצד השוה שבהן – מדרבנן.[6]

דברי רש"י זוין נרשמו לפני שנים (תש"ו), ודומה שמימדי הנתונים שנפרשו בסיכומו, לא נשתנו, חרף ריבוי החיבורים שהוצאו לאור מאז ועד ימינו – שעוסקים בנושא, גם מצד מחנה מתירי "היתר המכירה" וגם מצד שולליו.

מכאן לענייננו, אחד מחכמי דורנו, הרב מ"מ כשר, מקשר את מעמדה של השמיטה בתקופתנו, ותוצאותיה: סוגיית פולמוס היתר מכירת הקרקעות לנכרי – עם "הלכתא כבתראי".

> המערערים על היתר המכירה מעירים כיון: שבשנת תר"ע, כשדנו גדולי הדור על שאלת היתר המכירה, היו רובם נגד ההיתר, א"כ הרי הם כעין סנהדרין, ואחרי שנפסק הלכה כרבים אין שום מקום לדעת המיעוט. ברם, יש כמה תשובות על טענתם זו: מה שנתבאר לעיל, ששיטת הרז"ה, שחשבוה לשיטה יחידית ודחוי' שאין לצרפה אפילו לסניף, נתגלה לנו כעת מדברי הראשונים שיש הרבה קדמונים וביניהם גם גאונים שהולכים בשיטה זו, א"כ אפשר לצרפה לסניף להיתר מכירה ויתכן שאילו היו דברי ראשונים אלו לפני גדולי הדור כשדנו בשאלה זו היתה להם השקפה אחרת.[7]

המחבר רוצה לומר ששיטת הרז"ה ששמיטה בימינו היא "מידת חסידות" – אינה יחידה במערכת ההלכתית, ויש עוד חכמים ראשונים וקדמונים שחוברים אליה, ולכן יש לצרף דבריהם לשיטת הרז"ה כסניף להיתר המכירה, בשל היותם "ספרים" שלא היו בפני חכמי האחרונים. בהמשך הרצאת הדברים מצרף רמ"מ כשר נתונים לקביעתו, ומפרט מחברים נוספים החוברים לדעת הרז"ה ואוחזים בשיטה הגורסת ששמיטה בזה"ז אינה נוהגת אף מדרבנן. יתרה מכך, הוא אף

---

6. לאור ההלכה, דפוסים שונים, עמ' קיב. בנושא זה מצויה ספרות ענפה ותקצר היריעה מלפרטה.
7. העתקנו מ"קונטרס וזה דבר השמיטה", עמ' מד, שיצא לאור בירושלים תשל"ג, מאת "אחד הרבנים בארץ. זהותו של החכם שהוא ר' מנחם מנדל כשר, התבררה על פי מקורות מקבילים: מאמרו בנועם א (תשי"ח), עמ' קסז-קצב. ובעיקר – ובהרחבה – בספרו דברי מנחם, ח"ד, ירושלים תשמ"ג, סי' טז, עמ' ריא-רכט.

מזהה את התחום הגיאוגרפי של פזורתם: פרובנס, ואף מקבץ את דעתם יחד להגדרתם בדו-שיח ההלכתי הנדון, כ"רבים". ובלשונו: "וע"פ הנ"ל נתגלה לנו שהראשונים הנ"ל המתירים, הרז"ה והראב"ד באו מפרובינציא וכן מה שהביא בחוקת הדיינים מבעל העיטור, ובעל האשכול שהביא גם הרז"ה המה מחכמי פרובינציא, וידוע שבקהילות הרבה בפרובינציא הי' הרבה חכמים גדולים וכן בערי בדרש וההר, ובהקדמת המאירי לבית הבחירה על אבות מונה בשם מספר גדול של חכמים מאלה המקומות, והרז"ה והמאירי כותבים שהדברים הי' בידם מאבותיהם ורבותיהם, א"כ עיקר השאלה הזאת של שמיטת קרקעות בזה"ז מקבלת צורה אחרת לגמרי, שאין כאן לפנינו שאלה של רבים ויחיד כמו שחשבנו, אלא רבים ורבים שהיו נוהגין כן הלכה למעשה" (שם, עמ' מט). המחבר מפרט אפוא, חכמים מפרובנס, מעלה על נס את מעלותיה של פזורה זו, ומדגיש את המסורת המייחדת אותה,[8] כדי לתת משקל משמעותי ולגבות את הדעה המתירה את היתר מכירת קרקעות לנכרי בשמיטה.

ברם, יש עמנו כמה הרהורי דברים על סקירתו ונתוניו של רמ"מ כשר. אכן נכונה קביעתו שאין שיטת הרז"ה, רבנו זרחיה מלוניל בעל המאור, שיטה יחידאה – ודברים אלו יתבררו ויפורטו בהמשך. אבל להתייחס בשנת תשל"ג, ואין צריך לומר בשנת תשמ"ג – לנתוני פולמוס השמיטה שהתרחש בשנת תר"ע, לא כסקירה היסטורית אלא, בעיקר, לשם עיון ודיון הלכתי – יש בו כדי מאבק עקר ואולי אפילו טעם לפגם. בפרקי הזמן לאחר שנת תר"ע, התייחסו מספר חכמים לדעה זו שגרסה ששמיטה בזמן הזה מהווה "מידת חסידות", למקמה בתוך מכלול הדעות המצויות בסוגיה זו ובדקו את מידתה הראויה. נציין למשל לחיבורו של רש"י זוין "השמיטה" (בתוך: לאור ההלכה, ת"א תש"ו), שהעמיד במאמרו את פרשנות המתירים כנגד המערערים על היתר המכירה, בטוב טעם – כדרכו – והראה שההיתר נשען על יסודות הלכתיים מוצקים, אבל לא רק מחמת הרז"ה וסיעתו, שדבריהם נסקרו בפרוטרוט ע"י המחבר. כך גם אין התייחסות מצידו של הרב כשר, לנתונים ולבירורים הנסקרים במאמרו של ר"ק כהנא, "לשיטות ראשונים על שמטה בזמן הזה" (בתוך: שנת השבע, ת"א תשי"ט), מראשי מחנה מאספי הספרות השוללת את ההיתר, והמנסה לערער את הקביעה שיש מחנה של חכמים הרואה בשמיטה בזה"ז – מידת חסידות. אבל פטור בלא

8. ראה גם י' תא-שמע, רבי זרחיה הלוי ובני חוגו, ירושלים תשנ"ג, עמ' 25 הע' 13. על דו-שיח הלכתי סמוי בין הרז"ה לבין בעל העיטור על שמיטת כספים בזמנן ובמקומם (פרובנס), ראה בתשובת הרז"ה מכת"י, שפרסם ר' א"א אורבך בתוך: "מזכרת קובץ תורני" לזכרו של הרב י"א הלוי הרצוג (עורכים: רש"י זוין וז' ורהפטיג), ירושלים תשכ"ב, עמ' 413-417.

כלום אי אפשר והערה זו אינה מבטלת כלל ועיקר, את הצורך לבדוק את הנתונים המהווים בסיס לנימוק מקורי זה, המצמצם את תוקף הכלל "הלכתא כבתראי", שהשתרבב לתוככי פולמוס השמיטה ע"י חכם שרוצה להופכו למסייע שיש בו ממש. נתייחס אפוא לרשימת המחברים והחיבורים שסברו ששמיטה אינה נוהגת בזמה"ז, אפילו לא מדרבנן, שזהותם הייתה ידועה בראשית התלקחות הפולמוס, ולכאלו שהיו גנוזות בפני לומדי ופוסקי סוגיות השמיטה, שנחשפו מאוחר יותר, כדי לראות האם התווספו חיבורים נוספים שדעת מחבריהם הוא כדעת הרז"ה, ואז אולי יש למקם את דעתם במסגרת הכלל התוחם את ישומו של "הלכתא כבתראי", רק במקרה שדברי ראשונים היו ידועים לאחרונים.

תהליך צירוף נתונים למאגר קיים של חיבורים – הסוברים ששמיטה בימינו, מוגדרת כ"מידת חסידות" – יודגם באמצעות הצגת שינויים שחלו במהדורות שונות של כתבי הראי"ה לפי סדרן הכרונולוגי. חיבורו המפורסם "שבת הארץ", נדפס לראשונה בשנת תר"ע ובמבוא מבאר הראי"ה בהרחבה את שיטת הראב"ד שיש בה פנים לכאן ולכאן. מחד: שיטתו כשיטת הרז"ה. מאידך: עדותם של כמה חכמים שהוא חזר בו (פרקים ו-ז, יד ע"ב-טז ע"ב). בגוף החיבור בהערותיו סביב הרמב"ם פ"ד הכ"ה (שם, כח ע"ב), נכתב : "ויש מי שאומר, שבזמן הזה כיון שאין לנו בית דין סמוך, שיקדש שנים וימנה שמיטים, אין השביעית נוהגת אפילו מדרבנן, ואינה אלא מנהג חסידות – והיא דעת יחיד. ונראה שאפילו לדבריו, כבר קבלו אבותינו יושבי א"י מעולם גם אחר שכבר לא היה ב"ד מקדש שנים, לחוש ולהנהיג שביעית זכר לחיוב שביעית של תורה". בשולי הדברים מצויין: "רז"ה". מכאן עולה שבשנת תר"ע הראי"ה קבע שיש רק דעה אחת – דעת הרז"ה – הסובר ששביעית בזמן הזה אינה נוהגת אפילו מדרבנן. מאידך: בתשובת הראי"ה לר' יצחק מאלצאן – אף היא משנת תר"ע נכתבו דברים שונים (משפט כהן סי' פא):[9]

9. אגב : בסיכום התוכן המפורט של סימן זה ב"משפט כהן" שנערך ע"י מו"ר הרצ"י קוק – לנתון "שגם מדרבנן לא נהגא שביעית בזה"ז", אין איזכור כלל! ויש לעיין היטב בהשמטה זו, ודברי חכמים צריכים לימוד. ואף זאת: יש לתקן את הניסוח ב"ספר השו"ת – שמיטת קרקעות", תשמ"ז, פ"ד, סיכומים, עמ' כז מס' 26, למשפט כהן סי' פ"א, שם נכתב: "יש לפסוק כסוברים ששביעית לא נוהגת בזמן הזה, אף לא מדרבנן". זה אינו, שהרי הראי"ה במקור זה לא פסק כך!, אלא עשה שימוש בנתון זה – כבנתונים נוספים – לצרפו כסניף ל"היתר המכירה". יתר על כן : המעיין היטב בלשון הראי"ה יווכח, שדעתו נוטה לקבוע ששמיטה בזמן הזה תוקפה מדרבנן.

> והכל הוא לפי ראות עיני הדיין ושעה"ד [=ושעת הדחק] ורבוי הצרופים. ובנ"ד כולהו איתנהו: שעה"ד שאין דוגמתה בכל השאלות שבעולם וצירופים רבים מאד, **מדעות הראשונים הסוברים שגם מדרבנן לא נהגא שביעית בזה"ז**, ושיטת פטור ארנונא ושל נכרי בכל גוונא ועוד כמה טעמים, שבכה"ג ודאי הדין נותן לצרף, ביחוד בעניני דרבנן, כדרך הוראתו להתיר רק מידי דרבנן ע"י ישראל, אחר המכירה, ג"כ ספיקא דמינינא דשנין. וצור ישראל יזכנו לעבדו באהבה על אדמת הקודש בשוב ישראל לנויהם בשמחת עולמים בב"א.

אין בידי פתרון הולם, לשוני שבין המקורות שנכתבו באותו פרק זמן, שנת תר"ע, ומדוע ניסוחו של הראי"ה ב"משפט כהן" אודות "דעות הראשונים", בלשון רבים – לא מצא ביטויו גם ב"שבת הארץ", דלעיל, בקביעתו ששיטת הרז"ה מהווה "דעת יחיד".

במהדורות מאוחרות יותר של "שבת הארץ" (תרצ"ז, תשי"א, תשנ"ג), שוב נרשם הרז"ה כמקור ל"מנהג חסידות", בתוספת סוגריים ובתוכן מוצא שיטתו: "(בס' התרומות שער מ"ה)". ברם, בגוף החיבור מצוי שינוי לשון משמעותי ו"דעת היחיד" משתנה, ל"והיא דעת יחידים". נעשה כאומר: במרוצת הזמנים נודעו דעות נוספות שגרסו כשיטת הרז"ה, ומן הראוי לשנות במקצת בנכתב, שינוי מזערי – והדברים מתקבלים על הדעת – בשל הנתונים שהתחדשו.

שינויים בולטים נרשמו במהדורה החדשה והמהודרת של "שבת הארץ" (ירושלים תש"ס). בגוף החיבור (כרך א, עמ' 445), כבר נרשמו הפניות נוספות, שחברו לשיטת הרז"ה, ההופכות למעשה את "היחידים" לקבוצה גדולה יחסית. נעתיק את הנרשם: "הרז"ה (בספר התרומות, שער מה סי' ד), בעל הלכות גדולות רבי יהודה אלברצלוני ורבינו יהודה בן יקר (רבו של הרמב"ן, הובאו בשו"ת הרשב"ש סי' רנח), אור זרוע (ח"ד פסקי ע"ז, סי' קז) בשם רשב"ם, עיטור בשם הגאונים (אות פה), רמ"ה (בחידושי הרמ"ה ושיטות הקדמונים, גיטין לו ע"א), נמוק"י (גיטין לז ע"ב ד"ה דתנן התם), מאירי (מגן אבות סי' טו, גיטין לו ע"ב, מו"ק ג ע"א)".[10]

10. לביאור מתכונתן החדשה של הערות השוליים במהדורת תש"ס, ראה בהנחיות למעיינים, שם, עמ' 6.

עיון ביבליוגרפי מדוקדק ברשימה זו, אכן מגלה מקצת יצירות של "קמאי" שכנראה שלא עמדו מול עיני הבתראיים, בעת שעסקו בסוגיית מעמדה של השמיטה בזה"ז.

רמ"ה

חידושי הרמ"ה לגיטין יצאו לאור "מכתבי יד ודפוסים" בירושלים תשמ"ה, תחת הכותרת: "חידושי הרמ"ה ושיטות הקדמונים לגיטין". המהדיר, ר"א שושנה, מפרט בהרחבה במבוא לחיבור את החלקים ששייכים לתורתו של הרמ"ה ואת אלו ששייכים לאחרים ("קדמונים"). נעתיק כאן את הנדרש לעינינו מתורת הרמ"ה: "מיהא שמעינן דמדאורית' אין שמיטין ויובלין נוהגין, אלא בזמן שכל ישראל שרויין על אדמתן, ובבית שני מנו שמיטין ויובלין מדרבנן, **ומשחרב בית שני לא יכלו למנות יובלין אפי' לקדש שמיטין, לפי שאין א"י מוחזקת בידנו, כדאמרי' בפ' דיני ממונות בתרא דאכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעיתא משו' ארנונא. אלא שמנו שמטין להשמיט כספים מדרבנן"** (שם, עמ' רנה).[11]

מדבריו עולה שאין שמיטת קרקעות נוהגת בזמן הזה אפילו מדרבנן, וראיה לשיטתו מקורה בדברי ר' ינאי. כידוע הרמ"ה, ר' מאיר הלוי אבולעפיא, חי ופעל רוב ימיו בטולדו בירת קסטיליה שבספרד.[12] יוצא אפוא, שאין שיטה זו מהווה נחלתם הבלעדית של חכמי פרובנס.

נמוקי יוסף

נמוקי יוסף להלכות הרי"ף על גיטין, לר' יוסף אבן חביבא, יצאו לאור בפעם הראשונה בירושלים תשכ"ג, ע"י ר' משה שטרן. נצטט משם את המתבקש: "והשתא דקי"ל דשמטת כספים נוהגת מדרבנן בזמן הזה, אע"פ שאין שמטת קרקעות נוהגת". והדברים ברורים.[13]

הנה כי כן סקרנו באמצעות מיון כרונולוגי במהדורות שונות של כתבי הרא"ה, חשיפת כמה חיבורים, שלא נעשה בהם שימוש במהלך תקופת

---

11. וראה עוד בהערת המהדיר שם, הע' קיח.
12. לתולדותיו, תקופתו, ספריו ושיטתו ההלכתית, ראה את סכומו של ר"א שושנה, שם, עמ' 30-69.
13. על ה"נמוקי יוסף" וחיבוריו, ראה: א' שטולברג, ר' יוסף חביבא האיש ומשנתו, רמת גן תשנ"ד.

הפולמוסים הראשונים על היתר המכירה,[14] ומהם כאלו שלא היו ידועים, בשל שלא נדפסו. דומה גם, שקשרנו בדרך נאותה את הדברים, לכלל שהוצג בהגהות הרמ"א דלעיל, הקובע ש"הלכתא כבתראי" מכריע, רק אם חבורי הראשונים היו ידועים לאחרונים. ברם, כל המאסף ומונה את השיטות השונות שנאמרו במרוצת הדורות, מגיע למסקנה, שמרובים החכמים הקובעים שתוקפה של השמיטה בעת הזאת היא מדרבנן – על אלו שהעמידו את שומריה כנוהגים "מידת חסידות".

נספחים

א. כמה מהחכמים שעסקו באיתור מקורות ונמוקים כדי לגבש את היתר המכירה, שילבו במהלך עיונם שימוש בכלל פסיקה נוסף, המשמש תימוכין לעמדתם. נציין כאן שוב את הראי"ה, שבמבוא לשבת הארץ (תש"ס, עמ' 140-144), התייחס ל"מה שסומכין בשעת הדחק וצרך(!) צבור, על יחיד כנגד רבים" (שם, עמ' 140). הראי"ה מקשר כלל זה בעקיפין עם הנכתב לעיל, בעניין צירוף חיבורים שלא היו ברשות הרבים למניין היחיד. ובלשונו:

> אבל במה שאנו באים להכריע ע"פ מה שאנו מוצאים בדברי הפוסקים, ואין אנו יודעים כלל אם נחלקו במעמד אחד, י"ל דכולי-עלמא מודים שהוא רק מידי דרבנן; וגם הש"ך בעצמו כתב, שאם ימצאו עוד צדדים להיתר, או **שאם ימצאו אח"כ עוד בספרים כסברת היחיד,** שפיר-דמי לסמוך גם על יחיד במקום רבים אפילו במידי דאורייתא. גם כל זה אם הי' ברור לנו לדעת המחמירין דהוי מידי דאורייתא, אבל הדבר ידוע וכבר צדדנו בזה שכמה וכמה פנים בהלכה מראים לדעת הסוברים דהוי מידי דרבנן, שלפיכך היה נראה שלא הי' מקום להרהר על המקילין.

---

14. ר"ק כהנא במאמרו "לשיטות הראשונים", בתוך חיבורו "שנת השבע" (מהדורות שונות. לפנינו: תש"ם), ניסה לערער על פרשנות כמה מחיבורים שנרשמו לעיל, שעולה מהם – רק לכאורה, לשיטתו – ששמיטה בזמן הזה אינה נוהגת אף מדרבנן. כך גם להראות, ששו"ת הרשב"ש סי' נח המשמש כמאגר מידע לכמה מאותן חיבורים – משובש! ולא נרחיב. וראה עוד את ניסוחו של בעל ה"תפארת ישראל", בשלהי "הלכתא גבירתא" לשביעית: "וי"א שבזה"ז שאין יובל נוהג אפי' מדברי סופרים, אין שמיטת כספים נוהג. וכן נוהגים", והפנה לדבריו, מו"ר רצ"י קוק, בהוספותיו ל"שבת הארץ", א, תש"ם, עמ' 142. וראה עוד: רי"ד רפפורט, "ביאור השיטות שאין שביעית נוהגת בזמ"ז", קובץ בענייני שמיטה (עורך: י' בוקסבוים), ירושלים תשס"א, עמ' רסז-רעד. המחבר, שהיה חתנו של רי"ז שטרן מחבר "זכר יהוסף", השאיר אחריו חיבור מקיף בענייני שמיטה, שנותר בכת"י, ראה שם.

הרא"ה מפנה כאן לדעת הש"ך, בדבר האפשרות שימצאו בעתיד יצירות נוספות שיתמכו בדעת היחיד שאו-אז, ניתן לסמוך עליו במקום רבים. הערה זו בודאי שמתקשרת לנושא דידן.[15]

ב. נעיר כאן בקצרה על השימוש בכלל של המהרי"ק ושנפסק ע"י הרמ"א בהגהותיו לחו"מ סי' כה, סע' ב. כמה חכמים וחוקרים בדורנו ליקטו נתונים מהמקורות, כדי להצביע על היקף התופעה, ולבחון את מידת ההכרעה באמצעות כתבי יד של פוסקים הנחשפים מחדש, ושלא היו ידועים לחכמים שקדמום. רש"ז הבלין כתב מאמר הקרוי: "כיוונים בהוצאת ספרי ראשונים", המעין ח (תשכ"ח), עמ' 35-38, ובו מספר דוגמאות מעניינות, כמו שימושם של ר' יעקב עטלינגר (שו"ת בנין ציון, ח"א סי' סט), החתם סופר (שו"ת אבהע"ז, סי' נא-נג), ר"ש שקופ – אמנם לעיון ולא לפסיקה – (שערי יושר ח"ב, שער ה, פרק יא) ובלשון זו: "אבל בדבר הנראה לעיניים בזה מצוה לומר דהוראת רמ"א בזה אינה נכונה!", רא"ז מלצר (במבוא למהדורת הרמב"ן, ירושלים תרפ"ח), ועוד. רשימה מפורטת של חכמים שהתייחסו לנושא זה מובאת בחיבורו של ר"ח סופר, ברית יעקב, ירושלים תשמ"ה, סי' ב עמ' נב-נד. כך גם בכתבים נוספים של חכם זה, המתמיד לאסוף בחיבוריו הרבים והמגוונים כללי הוראה ופסיקה. חכם אחר שהשתמש במקורות אלו והוסיף מעט מדיליה הוא רצ"י הלוי לרר, במאמרו "כתה"י לרבותינו הראשונים שנתגלו בדורות האחרונים וסמכותם לגבי קביעת ההלכה", צפונות טז (תשנ"ב), עמ' סח-עג. על דעתו העקרונית של בעל ה"חזון איש" בנושא זה, ראה במקורות אלו וגם בחיבורו של ר"ש שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי – הגהות ומגיהים, רמת גן, תשנ"ו, עמ' 488-493, הדן

15. כידוע, ה"חזון איש" (זרעים שביעית, סי' כג; יו"ד סי' קנ), מערער כנגד הסומכים בשעת הדחק על דעת יחיד מול רבים במחלוקת פוסקים. וראה עוד את מאמרו של ר"י שילת, "סמיכה על דעת היחיד בשעת הדחק", בתוך: ברורים בהלכות ראי"ה (עורכים: רמ"צ נריה, ר"א שטרן, ר"נ גוטל), ירושלים תשנ"ב, עמ' 451-476. המחבר מוכיח מהמקורות שהובאו בדבריו, לא כשיטת ה"חזון איש". הרב עובדיה יוסף, המביא מסורות פסיקה מחכמי המזרח התומכים בדעה שיש לסמוך על כלל זה במחלוקות שבין הפוסקים, משתמש בו כסניף להיתר המכירה ובלשונו: "ובנידון דידן הרי מלבד הראב"ד והרז"ה, יש לנו דעת בעל הלכות גדולות, ורבי יהודה הנשיא אלברצלוני, ורבינו יהודה בן יקר, ובעל העיטור, והמאירי, דכולהו סבירא להו שאין שביעית נוהגת בזמן הזה אפילו מדרבנן. ומכל שכן שעינינו הרואות שרוב הפוסקים סבירא להו דשביעית בזמן הזה מדרבנן, הא ודאי דסמכינן בזה על סברת יחידים במקום רבים בשעת הדחק והפסד מרובה גדול כזה" ("בענין היתר המכירה בשביעית", תדפיס מתוך "מנחת אהרן", מאסף לזכרו של הרב אהרן שויקה, ירושלים תש"מ, עמ' 8-9. מאמר זה על מגוון מקורותיו והכרעותיו, פורסם בכמה בימות כמות שהוא, או בשינויים קלים חסרי משמעות).

בעיקר ביחסו של ה"חזון איש" לסמכותם ולמהימנותם של כת"י מינכן של התלמוד וכתבי יד אחרים. דעתו של ה"חזון איש" מתקשרת ישירות לסוגיית השמיטה שעסקנו בה לעיל. לכאורה עולה מדבריו יסוד מהותי: יש להימנע משימוש ביצירות שלא עברו את כור ההיתוך של חכמי ההלכה במרוצת הדורות – ולא בכדי הן היו גנוזות מעין כל. ולא נאריך. לעניין זה ראה גם הבלין שם, עמ' 36-37, המדקדק בשיטת בעל ה"חזון איש" בנושא.

נרשום כאן בקצרה מקורות נוספים, המדגימים את ההשפעה ההלכתית שיש לחיבורי ראשונים שנחשפו מכתבי יד ושלא היו ידועים לחכמי הדורות. בשו"ת תורת חיים לר' חיים שבתי מסלוניקי (נפטר בשנת ת"ז), ח"ג סי' קז, נכתב: "ואין ספק אצלי שהריב"ש לא ראה את דברי הרשב"א ז"ל שהוא רב גדול ומופלא, דאילו ראה דבריו אין ספק שלא היה חולק וכמ"ש מהרי"ק שורש צ"ד". וכיוצא בו: בשו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא, ח"ג סי' קנא, מברר המחבר את המחלוקת שבין ר' דוד אופנהיים שצידד לקדש לבנה בליל שבת ואף הורה בזה הלכה למעשה בפומבי – לבין ר"י ריישר (שבות יעקב או"ח, סי' לג), שהתנגד וסמך דעתו על הרמ"א או"ח סי' תכו, וע"ז כותב המחבר: "הנה ברור שאילו ראה הרמ"א דברי הרשב"א [שהתיר], היה מסכים לזה". ונסיים בהפניה לדברי הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ה, או"ח סי' א; יחוה דעת ח"ב סי' מב ועוד הרבה), שעושה שימוש בכלל זה אפילו כנגד מרן!! עיי"ש. מן הראוי להקדיש לנושא זה מאמר מיוחד, ואי"ה עוד חזון למועד.

ד"ר חיים צבן

מצב החקלאות היהודית לקראת שמיטת תשס"ח*

הקדמה:

החקלאות מייצרת מזון, מייצרת ערכים שבין אדם לאדמתו, מייצרת נוף סביבה. מזון אפשר לייבא, ערכים שבין אדם לאדמתו ונוף ואיכות סביבה – אי אפשר לייבא.

מדברי ש"י עגנון נלמד על ערכים בחקלאות:

> משהתחילו הגשמים יורדים שוב לא פסקו מלירד לא ביום ולא בלילה. המים משיקים מלמעלה ולמטה על גגות בתינו ומתחת לבתינו, סוחפים כלים ומפילים בתים. אבל הבורות מתמלאים מים. וכבר יש לנו מים לשתות ואפילו לבשל את תבשילנו ולאפות את לחמינו וליטול את ידינו. ששה שבעה ימים ירדו גשמים, וכשפסקו התחילו חוזרים ויורדים. לבסוף פסקו הגשמים ונתפזרו העבים וזרחה החמה. וכשיצאנו לחוץ ראינו כי האדמה משחקת בציציה ובפרחיה. ומקצה הארץ ועד קצותה באו רועים ועדריהם, ומן האדמה הרוויה עלה קול הצאן, ולעומתן ענו צפרי שמים. ושמחה גדולה הייתה בעולם. לא נראתה שמחה כזו. כל הכפרים שביהודה ושבגליל שבשפלה ושבהר העלו פרי תבואה וכל הארץ היתה כגן אלקים. וכל שיח וכל עשב העלה ריח טוב, ואין צריך לאמר תפוחי זהב. כנוה ברכה הייתה כל הארץ ויושביה כברוכי אלוקים.

א"כ החקלאות יוצרת נוף, סביבה, מזון וערכים בין אדם לאדמתו וקשה לדמיין את מדינת ישראל ללא החקלאות, את נופי בית שאן ללא המטעים וברכות הדגים ואת מרחבי השטחים המעובדים הפזורים בכל מקום.

בסוף הרצאתנו נשתדל לענות על השאלות הבאות:

מהי מדיניות משרד החקלאות ומדינת ישראל בשנים אילו ביחס לחקלאות ומהם התכנונים העתידיים? האם החקלאות נחשבת כמקור פרנסה בלבד או

---

* שכתוב הרצאה מהכנס השנתי למצוות התלויות בארץ של מכון התורה והארץ באוניברסיטת בר-אילן, י"ג בשבט תשס"ז.

שיש בה ערך אמיתי להתיישבות? האם החקלאות מספקת עצמאות למדינת ישראל ואי תלות במדינות זרות בתחום המזון?

תעודת הזהות של החקלאות בארץ:

משקל החקלאות במשק הישראלי

משקל התוצר החקלאי	
בתוצר הלאומי הגולמי	1.4%
בתוצר העיסקי	2.0%

משקל המועסקים בחקלאות	
מסך המועסקים	2.6%
מסך המועסקים הישראלים	1.6%

אפשר לומר שנתונים אלו שוליים למערכת החקלאות בארץ.

שימושי קרקע בישראל

	שטח (אלפי קמ"ר)	אחוז מסה"כ
מדינת ישראל	22,450,000	100%
שטח בנוי	2,000,000	8.9%
שטחים פתוחים	11,460,000	51%
פארקים טבעיים ויערות	3,470,000	15.5%
שטח מרעה	1,410,000	6.3%
שטח מעובד	4,110,000	18.3%

יש לנו כיום במדינת ישראל חצי דונם שטח חקלאי מעובד לנפש (לשם השוואה בסין ה"צפופה" יש דונם שטח חקלאי מעובד לנפש).

קרקע ומים

- סך השטח המעובד (במליוני דונם)
  - האפשרי, ללא מרעה טבעי 4.2
  - המעובד בפועל 3.3

- סך השטח, המעובד בשלחין (במליוני דונם)
  - בהשקיה 1.9
  - בבעל 1.4

- סך תשומות המים בחקלאות (במיליארדי קוב) 1.1

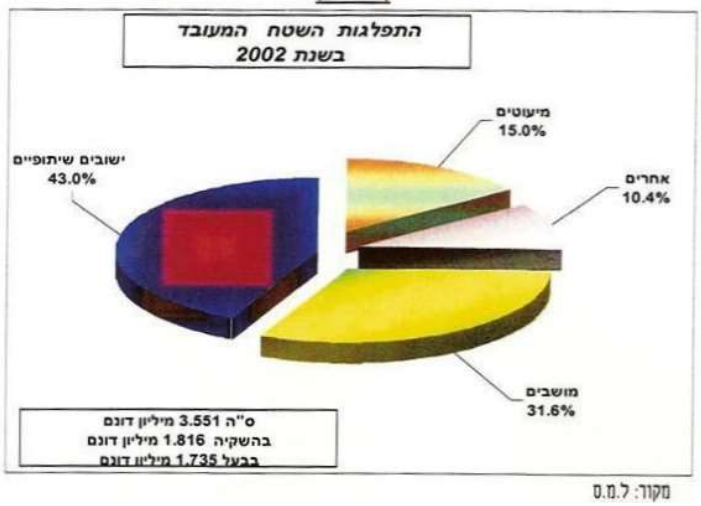
מי קולחין:

מפעל חשוב שנעשה בארץ הוא השימוש במי קולחין (350 מליון קוב מים בקולחין.

התפלת מים:

תהליך התפלת המים יקרה מאוד בצורה קיצונית, (54 סנט למ"ק), בתוספת הובלה מ"ק יעלה כ-2 שקל, בנתונים אלו אין גידול בארץ היכול להיות רווחי לחקלאי במחירי מים גבוהים כאלו.

התפלגות השטח המעובד לפי מגזרים בשנת 2002
(באחוזים)

מקור: ל.מ.ס

כוח עבודה:

מועסקים בחקלאות בשנים 2000 עד 2005 - אלפים

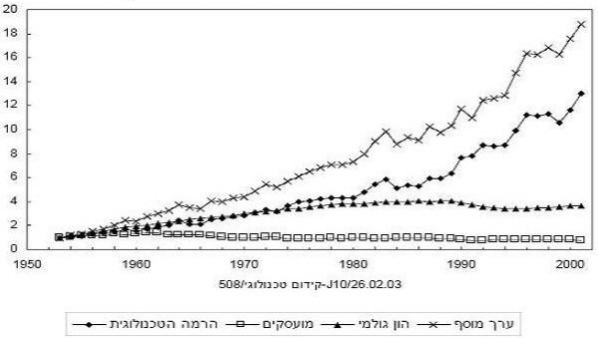
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
שכירים ישראלים	16.6	16.1	17.3	17.2	21.1	20.1
שכירים תאילנדים	20.6	21.9	22.1	22.1	21.9	23.3
שכירים פלשתינאים	9.8	3.8	2.9	3.1	3.0	3.4
סה"כ שכירים	47.0	41.8	42.3	42.4	46.0	46.8
מועסקים עצמאיים	25.6	20.4	19.4	19.1	19.1	20.1
סה"כ מועסקים	72.6	62.2	61.7	61.5	65.1	66.9

בניגוד לרושם המוטעה, החקלאות במדינת ישראל נשענת הרבה מאוד על שכר עבודה יקר למדי. בעקבות כך מרחב האפשרויות של החקלאי הוא מצומצם מאוד, ורק גידולים שהם מאוד רווחיים אפשריים.

אך היתרון הגדול של החקלאות בישראל הוא הנתון הבא:

מספר המועסקים ברמה יציבה ואף בירידה. ההון הגולמי במצב יציב ואף בעליה **אך הרמה הטכנולוגית תמיד בעליה**. בניגוד לכל החוקים הכלכליים אשר עקומת הייצור בתחילתה בעליה, מתיישרת ולאחר מכן יורדת. בתחום החקלאות בארץ היא עולה כל הזמן. אם כך המסקנה מאוד ברורה: ערך החקלאות במדינת ישראל הולך ועולה כל הזמן. התפתחות והתקדמות זו נובעת מהמחקר והפתוח שבו מושקעים משאבים רבים, (דוגמא למחקר ופתוח מצויינים היו בחקלאות בגוש קטיף).

תוצר, גורמים וטכנולוגיה בחקלאות

את רוב מזוננו אנו מייבאים מחו"ל, מייצרים בארץ מעט מאוד קלוריות וחלבונים. לא כלכלי לגדל על מים יקרים שיש בהם אנרגיה גידולים שאפשר לייבא מחו"ל הגדלים שם על מי גשמים. ולכן אנו מייבאים את כל הסוכרים, את כל סוגי השמנים (מלבד שמן זית), את כל המזון לבעלי חיים (שאנו מייצרים מהם ביצים, חלב, בשר בקר ובשר עוף).

אנו מייצרים בסה"כ כ 20% התצרוכת שלנו. תפוחי אדמה, ירקות ומקשה, פירות, חלב ומוצריו.

אחד הפלאים בחקלאות בארץ הוא ייצוא תפוחי אדמה ואנו כיום מייצאים אף לאירלנד שהיא "אם" התפוח אדמה. עיקרו של ייצור תפוחי אדמה בחבל הבשור ומשטחים של אגודה שיתופית עצמונה ת"ו, שטחים אלו נמצאים בנגב המערבי.

בתחום פרי ההדר כיום יש עדנה לענף אך באופן כללי הוא ענף המתקשה בתחרות העולמית.

היתרון הגדול של החקלאות בארץ הוא שאנו עוסקים בייצוא של חקלאות טרייה ומעובדת בקנה מידה גדול וכך הרווח של הייצוא מכסה את הוצאות היבוא. **ולכן הייצוא הוא הכרח שאנו חייבים לפתח כל הזמן**.

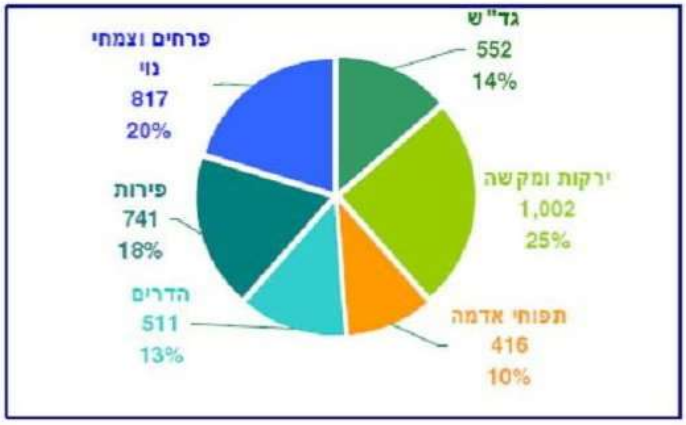
מאזן מזונות - ישראל 2005 - שיעור אספקה עצמית, מוצרים נבחרים

המצרך	קלוריות ליום	אחוז
דגנים ומוצריהם	1,201	33.28%
*תפוחי אדמה וקמילנים)	126	3.49%
סוכר, ממתקים ודבש	215	5.96%
קטניות (כולל פולי סויה)	205	5.68%
*ירקות ומיקשה	175	4.85%
*פירות	211	5.85%
שמנים ושומנים	709	19.65%
בשר	364	10.09%
ביצים	47	1.30%
דגים	16	0.44%
*חלב ומוצריו	308	8.53%
משקאות	32	0.89%
סה"כ כולל	3,609	100%

התפוקה החקלאית על פי יעדי השיווק

התפלגות ערך היצוא החקלאי הטרי לענפי משנה עיקריים בשנת 2005 - מיל' שקלים, אחוזים

ייצוא מידע וטכנולוגיה:

אפיק שחייבים לקדם הוא ייצוא של תשומות חקלאיות לארצות אחרות כמידע, טכנולוגיה וכד'. לאחרונה ישנה עדנה לחקלאות בפתיחת אפיקים נוספים כגון ביו-דלק לרכבים מגידול תירס וקנה סוכר, ביו-דיזל לייצור שמנים לרכבים מגידול קיקיון, סויה וצמחים נוספים. נראה שיש פוטנציאל גדול בפתיחת אפיקים חדשים מרות שבארצנו צריך לחשוב על גידולים אחרים שיהיו משתלמים.

יצוא תשומות חקלאיות (ערך במיליוני $ שוטפים)

	2002		2003		2004		השינוי ב- % 2000-2001
	ערך	מבנה (%)	ערך	מבנה (%)	ערך	מבנה (%)	
סה"כ	1,295	100	1,438	100	1,844	100	28
השקיה	68.1	5.3	45.6	3.2	49.6	2.7	9
פלסטיק	37.9	2.9	42.7	3.0	50.9	2.8	19
מזון ותוס' בע"ח	45.8	3.5	51.4	3.6	50.3	2.7	(2)
בע"ח	10.6	0.8	10.2	0.7	14.9	0.8	46
ידע ותכנון	14.2	1.1	19.5	1.4	14.7	0.8	(25)
ציוד ומיכון	47.8	3.7	67.3	4.7	77.2	4.2	15
זרעים ושתילים	55.6	4.3	54.1	3.8	62.9	3.4	16
דשנים	622.5	48.1	700.9	48.7	874.1	47.4	25
כימיקאלים	386.8	29.9	438.5	30.5	637.9	34.6	45
חברות סחר	5.7	0.4	7.8	0.5	11.7	0.6	50

מדיניות משרד החקלאות:

על השאלה מהי מדיניות משרד החקלאות ומדינת ישראל בשנים אילו ביחס לחקלאות ומהם התכנונים העתידיים? אפשר לענות בוודאות שמדינת ישראל, למרות מה שנראה, תומכת מאוד בענף החקלאות וגישתה לענף מאוד חיובית.

האם החקלאות נחשבת כמקור פרנסה בלבד או שיש בה ערך אמיתי להתיישבות? וודאי שיש לחקלאות ערך אמיתי להתיישבות ואף מעבר לכך.

האם החקלאות מספקת עצמאות למדינת ישראל ואי תלות במדינות זרות בתחום המזון? **לצערנו הרב לא. אנו תלויים ביבוא של 80% מהתצרוכת שלנו** ולכן אנו חייבים לפתח ולהתקדם בייצוא תוצרת חקלאית וחייבים להתארגן באיסום ומחסנים לעת הצורך.

אגרונום ירחמיאל גולדין

המקורות לתוצרת חקלאית בשביעית*

באופן עקרוני ניתן לומר שכלל התצרוכות החקלאית של ירקות ופירות בארץ מסופקת ע"י החקלאים בארץ, המונים כ-5000 חקלאים (מתוך כלל 20000 חקלאים) מהמגזר היהודי והערבי.

התפלגות הירקות היא באופן זה:

ירקות לשוק מקומי – 1.3 טון

ירקות לתעשיה – 400 אלף טון

ירקות לייצוא – 400 אלף טון

סה"כ: כ – 2 מליון טון

התפלגות לפי סוגי הירקות לשוק המקומי (נתונים לשנת 2005):

תפוחי אדמה – 248 אלף טון

עגבניות – 190 אלף טון

אבטיחים – 153 אלף טון

מלפפונים – 109 אלף טון

בצל יבש – 86 אלף טון

גזר – 70 אלף טון

פלפל – 70 אלף טון

סה"כ: 1.3 מליון טון

התפלגות הפירות היא באופן זה:

פירות למאכל טרי לשוק המקומי – 800 אלף טון (640 אלף טון פירות טריים ו-180 אלף טון הדרים)

---

* שכתוב הרצאה מהכנס השנתי למצוות התלויות בארץ של מכון התורה והארץ באוניברסיטת בר-אילן, י"ג בשבט תשס"ז.

סיכום שווק ירקות ופירות לכל היעדים:

3 מליון טון ירקות

1.3 מליון טון פירות

שווק ירקות לשוק המקומי:

צריך להקדים ולומר שיש חשיבות לייצור הפירות והירקות לפי חודשי השנה.

(בממוצע בחודש)

19-18 אלף טון תפוחי אדמה

15 אלף טון עגבניות

10-6 אלף טון מלפפונים

8-7 אלף טון בצל יבש

6-5 אלף טון גזר

5 טון פלפל

האם ניתן להשבית את הייצור החקלאי לגמרי בשנת השמיטה?

הדגנים והסוכרים מיובאים והפירות והירקות מיוצרים בארץ, באופן עקרוני אפשרי להשבית את החקלאות למשך שנת השמיטה אך צריך לדעת שיהיו חודשים אשר בהם יהיו מחירי הפירות והירקות גבוהים מאוד מאוד. השבתת יצוא הירקות והפירות בשנה השביעית תמוטט לגמרי שוק זה.

מקורות נוספים לתוצרת החקלאית לשוק המקומי:

ייבוא מהאוטונומיה:

בשנת 2004 – 80 אלף טון

בשנת 2005 – 60 אלף טון (מזה כ-50 אלף טון מיו"ש ו-12 אלף טון מעזה בשמיטות הקודמות, לפני האינתיפדה, הייבוא מעזה היה 60 אלף טון אך לאחר מכן ירד ל-12 אלף טון). מדובר, לפיכך באחוז קטן מאוד מכלל התצרוכת בארץ.

שמיטה תשס"ח:

לפי נתונים של שמיטה קודמת של משרד החקלאות 14% מכלל הצרכנים בארץ אינם סומכים על היתר המכירה, שמשמעות הדבר צריכה של 170 אלף טון ירקות (מכלל 1.3 מליון טון כלל הצריכה בארץ לשנה).

לשם הערכות של משרד החקלאות לקראת שנת השמיטה, זימן המשרד כ-10

וועדי כשרות שאינם מקבלים את היתר המכירה ובקש לדעת מהם את אומדן הצרכנים הצפוי שלהם לקראת שנת השמיטה ועדיין לא התקבלו תשובות בעניין. בינתיים המשרד עובד לפי אומדן של שמיטות קודמות ותוך כדי שנת השמיטה יתאימו את הנתונים.

מדיניות משרד החקלאות לאספקת תוצרת החקלאית בשמיטה לצרכנים אלה:

1. **גידולי יהודים בשנה שישית:** (איסום של גזר, תפוח אדמה ובצל) אפשרית בכל שנה עד חודש דצמבר, בבדיקות שערכנו אפשר להמשיך את האיסום עד חודש פברואר) ולכן משרד החקלאות לא יאשר ייבוא ירקות שאפשר היה לשומרם באיסום רק מחודש פברואר ואילך. צריך לקחת בחשבון שהארכת תקופת האיסום של ירקות אלו בחודשיים נוספים תעלה את מחיר הירקות.
2. **אוצר בית דין:** בעיקר לענף הפירות ובמיוחד לשנה השמינית. אוצרות בית דין צריכים להתארגן שיהיה ביקוש לסחורתם. צריך לציין שלא כל וועדי הכשרות מקבלים אפשרות זו של אוצר בית דין.
3. **יבול מאזורים המותרים בגידול:** גידולים מהערבה הדרומית שאיננה נחשבת בתוך גבולות עולי מצרים, וועדי הכשרות מוכנים לקבל משם תוצרת.
4. **יבול ממגדלים לא יהודים במדינת ישראל**: צריך להעיר שהיקף תוצרת חקלאית זו יכולה להגיע להיקף של עד 70,000 אלף טון ירקות בלבד (תלוי בעונות השנה ובמינים השונים). משרד החקלאות מעודד את הערבים הישראלים לייצר, מכיוון שבאופן זה הצורך ביבוא ירקות יקטן ומבחינת מדינת ישראל יש בכך רווח. ולכן משרד החקלאות יגדיל את מכסות המים לערבים ישראלים בעלי קרקעות בכדי שיוכלו להרחיב את כמות התוצרת החקלאית. הייצור החקלאי של מגזר זה יגבר בכ-.30%
5. **ייבוא ירקות מהאוטונומיה:** עדיין לא ידוע מה יקרה בשמיטה זו בייבוא ירקות מעזה.
6. **יבוא ירקות מירדן**: ייבוא הירקות מירדן בשמיטה הקודמת היה בכמות קטנה מאוד של 3500 טון למרות שהפוטנציאל גדול.
7. **ייבוא ירקות מאירופה ושאר ארצות:** משרד החקלאות יאפשר ייבוא ירקות מחו"ל במכס מופחת, רק לאחר שימוצו כל האפשרויות דלעיל ורק אם יעמדו בתקנות של הגנת הצומח.

הרב שמואל כ"ץ

מפעילותה וממסמכיה של הרבנות הראשית בענייני שנת השמיטה

מאז ראשית ההתיישבות החדשה בארץ, מזה כמאה ועשרים שנה, נמצא נושא השמיטה במרכזו של ויכוח נוקב. "פולמוס השמיטה" נסוב בעיקרו סביב "היתר המכירה", שניתן לקראת שנת השמיטה תרמ"ט, על ידי גדולי ישראל, בראשם: הרב יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה; הרב ישראל יהושע טרונק, רבה של קוטנא; הרב שמואל מוהליבר, רבה של ביאליסטוק, ועוד. היו שצידדו בהיתר זה והיו שהתנגדו לו בתוקף.[1]

בכ"ח באייר תרס"ד הגיע לארץ הראי"ה קוק, שנתמנה לרבה של יפו והמושבות. הוא ראה את אחד מתפקידיו החשובים ביותר – לחזק את קיום מצוות התלויות בארץ, בעיקר בישוב החדש שהלך והתפתח בארץ. לקראת שנת השמיטה תר"ע, השמיטה הראשונה שלו בארץ, התחדש והחריף הפולמוס בקשר להיתר המכירה. מול הרב קוק, שהשתמש בהיתר, שכבר נהג בארץ בשלוש השמיטות הקודמות (תרמ"ט, תרנ"ו, תרס"ג), ואף שכללו, עמד בעיקר הרידב"ז (הרב יעקב דוד בן זאב וילובסקי), רבה של צפת, שהתנגד להיתר בתוקף.[2] הרב קוק עמד ללא חת על דעתו, ולא נרתע מהמלעיזים והמתנגדים לו. הוא ידע היטב שהיתר המכירה אינו פתרון אידיאלי, אך הוא השתמש בו מתוך אחריות לכלל ישראל, ראיית טובת וצורכי היישוב בארץ, הבנת הקשיים הכלכליים בהם היה נתון היישוב החדש בארץ, שלעיתים הגיע עד כדי פיקוח נפש, וראיית החשיבות של החקלאות היהודית בראשית ההתיישבות החלוצית בארץ.[3]

---

1. על היתר המכירה והפולמוס סביבו בשמיטות הראשונות, ראה: רי"מ טוקצ'ינסקי, ספר השמיטה, ירושלים תשל"ג, עמ' נט-עד (מכתבי המתירים והאוסרים הובאו שם, עמ' סו-ע); רש"י זוין, לאור ההלכה, ירושלים חש"ד, עמ' קה-קכט; ר"ק כהנא, שנת השבע, ירושלים תשמ"ה, עמ' קכד-קמב; רמ"צ נריה, צניף מלוכה, כפר הרואה תשנ"ב, עמ' 274-288.
2. ניתוח וסיכום הפולמוס ביניהם, ראה: ח' בן ארצי, הרב קוק בפולמוס השמיטה, בית אל תשס"ז.
3. על פועלו וחידושו של הרב קוק בעניין זה, ראה: שם ובמקורות בהערה 1; א' מלכיאל, "אידאולוגיה והלכה בהיתר המכירה של הראי"ה קוק", שנתון המשפט העברי, כ (תשנ"ז), עמ' 169-211; ר"נ גוטל, "קדושת שביעית בפירות נוכרים ובפירות היתר המכירה – שיטת מרן הראי"ה קוק", סיני, קד (תשמ"ט), עמ' טז-נח; הנ"ל, חדשים גם ישנים: בנתיבי משנתו

ב״ד באדר א׳ תרפ״א הוקמה הרבנות הראשית לארץ-ישראל, הרב קוק והרב יעקב מאיר נבחרו לעמוד בראשה.[4] מיום זה, ועד היום, הרבנות הראשית, כמוסד ההלכתי העליון והרשמי של היישוב בארץ, והעומדים בראשה, טיפלו בכל הקשור לשנת השמיטה בהיבט הכלל ארצי, וזאת מתוך דאגה, לא למגזרים בודדים, אלא לעם כולו על כל שדרותיו. נפרט את שנות השמיטה מיום היווסדה של הרבנות הראשית ועד היום, ואלו רבנים ראשיים תפקדו באותן השנים (ובסוגרים נציין את השנים בהם כל רב תפקד כרב ראשי): תרפ״ד, תרצ״א – הרב קוק (תרפ״א-תרצ״ה) והרב מאיר (תרפ״א-תרצ״ט); תרח״ץ – הרב מאיר והרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (תרצ״ז-תשי״ט); תש״ו, תשי״ב – הרב הרצוג והרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (תרצ״ט-תשי״ג); תשי״ט – הרב הרצוג והרב יצחק נסים (תשט״ו-תשל״ג); תשכ״ו, תשל״ג (ההכנות לשנה זו) – הרב נסים והרב איסר יהודה אונטרמן (תשכ״ד-תשל״ג); תשל״ג, תש״מ – הרב שלמה גורן והרב עובדיה יוסף (תשל״ג-תשמ״ג); תשמ״ז – הרב אברהם שפירא והרב מרדכי אליהו (תשמ״ג-תשנ״ג); תשנ״ד, תשס״א – הרב ישראל מאיר לאו והרב אליהו בקשי-דורון (תשנ״ג-תשס״ג); תשס״ח – הרב יונה מצגר והרב שלמה משה עמר (החל משנת תשס״ג). אין עוד נושא, כמו השמיטה, שגרם לפולמוס כה חריף, ושבו באה לידי ביטוי השקפת עולמם של הרבנים הראשיים, וכן, סמכותה, כושר פעולתה ותפקודה של הרבנות הראשית.

יחד עם הרבנים הראשיים פעלה גם מועצת הרבנות הראשית. ברוב השמיטות פעלה לידה ״ועדת שמיטה״, שהפיצה ויישמה בשטח את ההנחיות של הרבנים הראשיים והמועצה. הם פרסמו חוזרים – הנחיות הלכתיות לחקלאים (ראה להלן מסמכים י, יג, יז, כ, כא, כג, כט, לא, לב, לו, לט, מז, נב) ולצרכנים, וכן הודעות לציבור בעיתונים (ראה להלן מסמכים ג, ז, יב, יח, יט, לג, מ מא, מב, נב, נג), השיבו תשובות הלכתיות ומעשיות לפונים אליהם (ראה להלן מסמכים ח, טו, כב, כד, ל, לז, לח, מג), ולעיתים בעת סיור בהתיישבות העובדת, וארגנו ימי עיון וכנסי הסברה. לפני כל שמיטה התקיימו במועצה דיונים – האם עדיין יש מקום להמשיך ולהסתמך על היתר המכירה, שניתן בשעת הדחק ובתנאים

ההלכתית-הגותית של הרב קוק, ירושלים תשס״ה, עמ׳ 107-115; ר״י עמיחי, ״היתר מכירה - למי ולמי?״, להלן עמ׳ 372; ר״י עמיחי, ״הרב קוק והיתר המכירה״, להלן עמ׳ 383; ר״י אלנקווה, אגרות חמדה, יד בנימין תשס״ח; ר״ד בן זזון, ״עבודת יהודים בשמיטה לאחר המכירה״, צהר, לב (אדר ב׳ תשס״ח), עמ׳ 69-82.

4. על ייסודה של הרבנות הראשית, ראה: ש׳ כ״ץ, ״הרקע להקמת הרבנות הראשית״, בתוך: י׳ אלפסי וג׳ בת-יהודה (עורכים): יובל המאה של המזרחי, ירושלים תשס״ב, עמ׳ רסו-רפח.

מסוימים בשל קשיים כלכליים ואילוצים שונים, ואם כן, כיצד? הרבנים הראשיים פרסמו כל ערב שנת שמיטה הודעה לציבור, בה הם הסבירו את ההכרח להשתמש בהיתר המכירה, תוך הדגשה שזו הוראת שעה לאותה שמיטה בלבד (ראה להלן מסמכים ג, יג, יט, כ, כח, כט, לג, מז), וזאת, מתוך אחריות לכלל ישראל. יחד עם זאת, הם עודדו את החקלאים שחפצו לנהוג שלא על פי היתר זה (ראה להלן מסמכים א, כא, כח, מז), והביעו תקווה שיגיע היום שלא יהיה עוד צורך להזדקק לו. במשך השנים, גם מחוץ לרבנות הראשית רבו הדיונים והויכוחים, האם מבחינה הלכתית-חינוכית עדיין יש מקום להמשיך להזדקק להיתר המכירה, האם אין בכך הערמה המבטלת את המצוה מעיקרה, ומה תוקפו וערכו ההלכתי-חוקי לאחר הקמת מדינת ישראל? היו שהציעו דרכים חליפיות להיתר זה.[5] משמיטה לשמיטה נעשו ניסיונות לשפר, לשכלל ולהעמיק את ההקפדה על שמירת הלכות השמיטה בקרב החקלאים ובציבור הרחב, וזאת בסיוע גופים שונים (ראה להלן). עם כל הרצון הטוב והמאמץ הרב שהושקע, לא תמיד ההכנות ברבנות הראשית החלו בזמן, ההוראות לא תמיד היו ברורות ולא כולן בוצעו כהלכה בשטח, ההסברה לא הייתה מספקת והתקציב וכוח האדם המצומצם שעמד לרשותה לא הספיקו כדי לעמוד בכל המשימות.

נציין, שמשמיטת תרח"ץ החל להתפרסם בארץ הרב אברהם ישעיהו קרליץ, בעל "החזון איש", שהתנגד נמרצות להיתר המכירה בו השתמשה הרבנות הראשית.[6] מאז הלכו על פי פסיקותיו, כל אלו שלא רצו להזדקק להיתר המכירה, ובעיקר נהגו כך הקיבוצים של פועלי אגודת ישראל.[7]

---

5. ראה: ר"ש אבינר, עם כלביא, ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' 121-125; י' אליצור, "איך יוצאים מבעית השמיטה", נקודה, 114 (תשרי תשמ"ח), עמ' 12-15; רח"ד הלוי, "הנוסיף למכור אדמות ישראל לגוי בשביעית?", שנה בשנה (תשנ"ג), עמ 165-170, מים חיים, ב, תל-אביב תשנ"ה, סי' סא; ר"י אריאל, באהלי שדה, כפר דרום תש"ס, סי' ה-ו; ר"י עמיחי, "היתר המכירה - עיון מחודש לקראת שמיטת תשס"א", צהר, ד (סתיו תשס"א), עמ' 11-36; הנ"ל, "היתר המכירה תשס"א", התורה והארץ, ו, כפר דרום תשס"א, עמ' 426-446; ר"ע אריאל, "האומנם נמשיך למכור", שם, עמ' 447-451; ר"ז וייטמן, לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, אלון שבות תש"ס, עמ' 28-49. על דיון במגזר החקלאי, ראה: עמודים, אב-אלול תשמ"ו; שמיטה: מקורות הגות מחקר, ירושלים תשנ"ג, עמ' 39-74. ועוד: להלן הערות 23 ו-36.

6. על שיטתו של החזון איש בנושא השמיטה, ראה: ר"ק כהנא (לעיל, הערה 1), עמ' קכב-קמג; ר"א הלל גולדברג, הארץ ומצוותיה, כפר פינס תשנ"ד, עמ' רנג-רסו; נ' גוטל, "מקולות החזון איש וחומרות הראי"ה קוק בהלכות שביעית", קובץ הציונות הדתית, ה (תשס"ב), עמ' 327-336.

7. ראה: מ' ריימן, "שנת השמיטה בחפץ חיים", מורשה, ה (תשל"ג), עמ' 133-135; מ' זקס,

מאז היווסדה, השתמשה הרבנות הראשית בטופס הרשאה מיוחד, אותו ניסח הרב קוק[8] (ראה להלן מסמכים ב, ד). בטופס זה מאשר בעל הקרקע, שהוא מיפה את כוחם של הרבנים הראשיים, כשלוחיו, למכור לגוי את אדמותיו ויבולה בתנאים שימצאו לנכון. לצורך מכירת זו, היא השתמשה בשטר מכירה מיוחד, אותו ניסח הרב קוק בשנת תרע"ו ערב שנת שמיטה תרע"ז ובשנת תר"ץ הוא הוסיף לו קטע נוסף.[9] בשטר מכירה זה שילב הרב קוק את שתי דרכי המכירה שהוצעו בשמיטות הראשונות. את זו שהורה הרב יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה, לקראת שמיטת תרמ"ט – מכירה לזמן קצוב של שנתיים; ואת זו שהורה הרב נפתלי הרץ הלוי, רבה של יפו, לקראת שמיטת תרנ"ו – מכירת הגידולים והאילנות על מנת לקוץ אותם, ומכירת העפר בשטח העליון עד כדי שיעור יניקת הצמחים על מנת לעוקרם[10] (ראה להלן בנספח שבסוף המסמכים). הרב הרצוג, שנתמנה לרב ראשי לאחר הרב קוק, המשיך להשתמש בנוסח שטר מכירה זה, ואילו בטופס ההרשאה הוא הכניס שינויים קלים[11] (ראה מסמכים ט, יא, טז, כה, מט).

רק לקראת שמיטת תש"ם חל שינוי בנוסח שטרות אלו. בשל מצבה הכלכלי והביטחוני הקשה של מדינת ישראל, החליטה מועצת הרבנות הראשית, ביוזמת הרב הראשי, הרב שלמה גורן, להמשיך ולבצע את היתר המכירה, אך לצמצמו. הרב גורן טען, שלאחר הקמת מדינת ישראל, אין עוד תוקף הלכתי וחוקי להיתר המכירה, כי לפני הקמתה, הקרקעות של היהודים שיישבו בארץ היו נתונות

"שמירת שמיטה ללא היתר מכירה", שנה בשנה (תשס"א), עמ' 207-218.

8. ראה: ר"מ טוקצ'ינסקי, (לעיל, הערה 1), עמ' פ-פא; ר"ש ישראלי (עורך), בצאת השנה, ירושלים תש"ך, עמ' סב-סג.

9. ראה: ר"מ טוקצ'ינסקי, שם, עמ' עד-עח. ההוספה היא: "וגם זאת החלטנו וכו'", וזאת על פי מה שכתב הרב קוק בספרו שו"ת משפט כהן לאחר סי' קמ"ט. שטר מכירה זה נחתם ב"ג מנחם אב תר"ץ, על פי ר"מ טוקצ'ינסקי, שם, עמ' עח (וראה להלן מסמך כו).

10. ראה: רש"ז אורבך, מעדני ארץ – שביעית, ירושלים תשס"ח, עמ' 17. הרב ספקטור דרש מכירה לשנתיים, כלומר לזמן מוגדר, כדי לא לעבור במכירה זו על האיסור של "לא תחנם". דרישותיו של הרב הרץ באו בשל החשש שמא במכירה זו עדיין קיים האיסור הנ"ל מדרבנן, ושמא אין בכוחה של מכירה מוגבלת זו להפקיע את קדושת ארץ-ישראל. דבריהם הובאו אצל ר"מ טוקצ'ינסקי, שם, עמ' סז, עה. כל הנ"ל על פי הסברו של הרב הרצוג, גנזך הציונות הדתית, מרכז המזרחי העולמי, תש"ד [= ר"א הרצוג, פסקים וכתבים, ג, ירושלים תש"ן, סי' נג]. (ראה להלן מסמך ט).

11. ר"א הרצוג, שם. שטר מכירה זה נחתם ב"ד מנחם אב תרצ"ז, על פי ר"מ טוקצ'ינסקי, (לעיל, הערה 1), עמ' עח. על שיטתו של הרב הרצוג בנושא השמיטה, ראה בספרו, שם, סי' מו-עג.

תחת השלטון התורכי והמנדט הבריטי, אך כעת הן בבעלות ובריבונות המדינה, לכן אין בכוחה של מכירת הקרקעות הפרטיות לגוי בכדי להפקיע את קדושת ארץ-ישראל, כי גם לאחר המכירה הקרקעות עדיין נשארות בבעלות-על של המדינה. טופס הרשאה ושטר המכירה שונו ונוסחו מחדש ע"י הרב גורן ומועצת הרבנות הראשית אישרה אותם בישיבתה בכ"ה בסיון תשל"ט (ראה להלן מסמך לה). השינוי העיקרי שהוא הכניס – במקום שהרבנים הראשיים יהיו השליחים של החקלאים למכירת קרקעותיהם לגוי, החקלאים מכרו את אדמותיהם ישירות לרב הראשי, והוא מכר אותן לגוי. במכירה זו לא הייתה, לדעתו, שליחות לדבר עבירה, לכן היא תקפה גם לשיטת החזון איש שהתנגד להיתר המכירה מסיבה זו. שיפור נוסף שנעשה, הביא לכך שהמכירה תהיה חוקית גם על פי החוק הישראלי, ובכך סרה טענה נוספת של מתנגדי היתר המכירה. ביוזמתו של ח"כ הרב חיים דרוקמן, חוקקה הכנסת, בח' באב תשל"ט, את חוק "עסקאות במקרקעין (קיום מצוות שמיטה) התשל"ט-1979". על פי חוק זה, נתקנו, בו' באלול, תקנות אשר קבעו – מכירת קרקע הנעשית לצורך השמיטה, באישור ומטעם מועצת הרבנות הראשית, תקפה גם ללא רישום בטאבו ופטורה ממסים.[12] הראשון לציון והרב הראשי, הרב עובדיה יוסף, גם כן צידד בהיתר המכירה ללא פיקפוק.[13] לקראת שמיטה תשמ"ז, חזרו הרבנים הראשיים, הרב שפירא[14] והרב אליהו,[15] והשתמשו בשטרות שקבע הרב קוק, וגם הבאים אחריהם, הרב לאו[16] והרב בקשי-דורון,[17] השתמשו בהם.

---

12. ראה: מאורות, 1 (סתו תש"ם), עמ' 1-60 (נוסח השטרות החדשים הובא שם, עמ' 56-59). על שיטתו ופועלו של הרב גורן בנושא השמיטה, ראה: שם ובספריו: תורת המועדים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 669-686; תורת המדינה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 445-454; משנת המדינה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 211-263. על הערותיו של הרב צבי יהודה הכהן קוק, להסתייגויותיו של הרב גורן, ראה: תחומין, ז (תשמ"ו), עמ' 23-26. הערותיו על חוברת אחרת בקשר להיתר המכירה, ראה: ניצני ארץ, יד (קיץ תשס"א), עמ' 28-35. וראה להלן עמוד 354-363.
13. ראה מאמריו: "בענין היתר המכירה", תורה שבעל פה, טו (תשל"ג), עמ' טז-מט; "בענין היתר המכירה", שם, לה (תשנ"ד), עמ' ז-כ; שו"ת יביע אומר, י, ירושלים תשס"ד, סי' לז-מד; שו"ת יחוה דעת, ד, ירושלים תשמ"א, סי' נג; ועוד: ר"י יוסף, ילקוט יוסף - שביעית והלכותיה, ירושלים תש"ס, בעיקר פרק כו.
14. ראה מאמריו: "קדושת שביעית", תורה שבעל פה, כח (תשמ"ז), עמ' 1-8; "הפולמוס מסביב להיתר המכירה", קטיף שביעית, אשקלון תשס"ז, עמ' 10-13.
15. ראה: ר"מ אליהו, "בחריש ובקציר תשבות", קטיף שביעית, עמ' 14-16; הנ"ל, מאמר מרדכי: פסקי הלכה תשובות ומאמרים בענייני שביעית, ירושלים תשס"ח, בעיקר פרק יח וסי' טז.
16. ראה מאמריו: "שביעית בזמן הזה", תורה שבעל פה, מב (תשס"א), עמ' לה-מב; "על 'היתר המכירה' בשביעית", שמעתין, 145 (ניסן-אב תשס"א), עמ' 23-30. הרב לאו העיד, שלאחר

לקראת שמיטת תשס"א החליטה מועצת הרבנות הראשית, שעדיין יש הכרח להשתמש בהיתר המכירה, אך יש לצמצם את היקפו. גידול תבואה לא הותר בשמיטה זו.. מחלקת הזרעים של הרבנות הראשית לא קיבלה את מרות הרבנים הראשיים, והחליטה להכפיף עצמה למתנגדי היתר המכירה, ולא להיערך להפעלתו בקרב החקלאים (ראה להלן). רבנות ירושלים הודיעה שהיא לא תאשר להכניס לעיר ירקות ופירות מהיתר המכירה, וכל ירקן, מסעדה או בית מלון שיפרו הוראה זו, תוסר מהם תעודת הכשרות, וזאת על פי הוראתו של הרב יוסף שלום אלישיב שאין להסתמך יותר על היתר המכירה, כי המצב כיום אינו של פיקוח נפש, ויבוא מחו"ל זול יותר מהחקלאות המקומית שלא תינזק אם תושבת בשנת השמיטה. הראשון לציון והרב הראשי הרב אליהו בקשי-דורון, שצידד בהיתר המכירה מתוך חשש לקריסת מערכת הכשרות הארצית, דאגה לפרנסת החקלאים ורצון למנוע מכשול של רבים מעבודה בשביעית ומאכילת פירות שביעית באיסור,[18] דחה בתוקף את דרישתה של רבנות ירושלים. מיד פרץ פולמוס קשה עד כדי איומים על הרב הראשי, הכפשתו ברבים והחרמתו בקרב הציבור החרדי. לאחר דין ודברים, הודיע הרב בקשי-דורון, שנשאר בודד במערכה, שהוא יעזור לכל רשות מקומית שתרצה לשמור שמיטה כהלכתה. הפולמוס שכך, ונמצאה הדרך לתת הכשר לסחורה מהיתר המכירה גם בערים שהרבנות המקומית אסרה את הכנסתה.[19]

לקראת שמיטה תשס"ח, החליטה הרבנות הראשית לצמצם את השימוש בהיתר המכירה ככל האפשר, ואכן דבר זה בוצע בפועל. לחקלאים הוצע בתחילה

הבחרו לרב ראשי, בא' בניסן תשנ"ג, הוא ועמיתו נכנסו לקבל ברכה מהרב שלמה זלמן אוירבך. לשאלתם, כיצד לנהוג לגבי שנת השמיטה המתקרבת? הוא יעץ להם, לא לשנות ולהמשיך להשתמש בהיתר המכירה כפי שנהג הרב קוק. כך העיד גם הרב יהודה עמיחי, מרכז ועדת השמיטה של הרבנות הראשית באותה שמיטה, והוסיף לו, שלא ישנו גם את נוסח השטרות שקבע הרב קוק, ראה מאמריו: באמונת עתיך, 4 (אייר-סיון תשנ"ה), עמ' 31; להלן עמוד 380.

17. ראה מאמריו: "נטיעות בט"ו בשבט בשביעית לצורך החזקת הארץ", בתוך: ר"ח דאום (עורך), משנת השמיטה, א, רמת מגשימים תשנ"ה, עמ' 147-154 [= שו"ת בנין אב, ג, ירושלים תשנ"ה, סי' מא]; "איסור סחורה והפסד בפירות שביעית", תורה שבעל פה, לה (תשנ"ד), עמ' לט-מח [= שו"ת בנין אב, שם, סי' מב].

18. ראה מאמרו: "בדבר היתר מכירה בשנת השמיטה תשס"א", שו"ת בנין אב, ד, ירושלים תשס"א, סי' סב.

19. על הפולמוס הקשה בשמיטת תשס"א ומשמעותו, ראה: א' כהן, בתוך: הציונות הדתית: עידן התמורות, ירושלים תשס"ד, עמ' 376-381; הנ"ל, בתוך: א' דון יחיא (עורך), בין מסורת לחידוש: ספר זכרון ליהושע קניאל, רמת-גן תשס"ה, עמ' 529-545; ועוד להלן הערה 35.

להצטרף לאוצר בית דין, והמכירה התבצעה רק לאלו שלא יכלו להיענות לכך. טופס ההרשאה ושטר המכירה נוסחו מחדש, בקצרה ובלשון משפטית המובנת לבן דורנו, וזאת, כדי לפתור בעיות הלכתיות רבות שהועלו ע"י מתנגדי היתר המכירה במשך השנים. גם ביצוע המכירה היה הפעם שונה. בפעם הראשונה, לא הרבנים הראשיים מכרו את הקרקעות לגוי, אלא המכירה נעשתה ישירות, ולא בשליחות, ע"י מינהל מקרקעי ישראל, שהוא הבעלים של רוב הקרקעות בארץ ובעל הסמכות למוכרן, וזאת לאחר שהחקלאים מכרו למינהל את כל זכויותיהם בקרקע. לאחר איתור הבעלים האמתיים של כל קרקע, מיפויה, ופגישה אישית עם כל חקלאי, בה הוסבר לו היטב תוכנו משמעותו של שטר המכר למינהל, הוא חתם עליו מתוך גמירות דעת מלאה. הרב זאב ויטמן, רבה של תנובה, שמונה כיו"ר ועדת השמיטה של הרבנות הראשית כבר בטבת תשס"ז, טיפל במכירת הקרקעות של מגדלי הירקות ובהקמת מערכת אוצר בית דין ארצית למגדלי הפירות, אליה הצטרפו מגדלים רבים, גם לא דתיים. הרב אברהם יוסף, רבה של חולון והיו"ר השני של ועדת השמיטה, טיפל בביצוע היתר המכירה, כפי שנעשה בעבר, עבור חקלאים העוסקים בגידול חיטה, מספוא, פרחים, מטעים ליצוא, בגינות נוי ובכל חקלאי הערבה.[20] גם בשמיטה זו דרש הרב יוסף שלום אלישיב מהרבנות הראשית, לאפשר לרבנויות המעוניינות שלא להשתמש בהיתר המכירה, לעשות כך, ואכן, היא אפשרה לרבני ערים שלא להכניס לעריהם ירקות ופירות מהיתר המכירה, דבר זה גרם לפולמוס חריף בין הרבנים ובציבור הרחב. החשש העיקרי היה, שהתנגדות זו תביא לקריסת מערכת הכשרות הארצית, ולקיפוח פרנסתם של אלפי חקלאים. רק לאחר התערבות בג"ץ ופעילות של רבני "צהר", שהחלו בהתארגנות להקמת מערכת כשרות נפרדת, נאלצה הרבנות הראשית לסגת ולאפשר לרבנים אחרים לתת הכשר בנושא זה בערים אלו.

נפרט בקצרה פעילויות מיוחדות במספר שמיטות, הקשורות במישרין או בעקיפין לרבנות הראשית, שהשפעתן ניכרת על המערכת כולה עד עצם היום הזה.

---

20. על טופסי השטרות וכל הפעילות של רבה של תנובה, ראה: ר"ז וייטמן, "תוקף היתר המכירה מבחינה משפטית והלכתית", תחומין, כז (תשס"ז), עמ' 13-28; הנ"ל, "היתר המכירה בשמיטת תשס"ח", צהר, לב (אדר ב' תשס"ח), עמ' 83-94; קומי אורי, "במה נשתנתה שנת השמיטה דהשתא משמיטות קודמות?", כה (אדר-ניסן תשס"ח), עמ' 26-32. היו שהתנגדו לביצוע ולשינוי בנוסח היתר המכירה שהיה מקובל מאז ימי הרב קוק, ראה: ר"י עמיחי, להלן עמוד 380.

בשנת תש"ד, לקראת שמיטת תש"ה, הוקמה "הועדה הרבנית לענייני שמיטה ליד המרכז החקלאי של הפועל המזרחי". הועדה שאפה להחדיר את נושא השמיטה בקרב יישוביה החקלאיים, נושא שמעט נשכח ולא תמיד הורגש בשנים עברו, וכן לשמור ככל האפשר על הלכות השמיטה למרות השימוש בהיתר המכירה. חברי הועדה קיימו מספר פגישות עם הרבנים הראשיים, הרב הרצוג והרב עוזיאל,[21] ועם הרב צבי פסח פראנק, רבה של ירושלים. הסיכום המעשי של הפגישות אתם, השתקף היטב בחוזר שפרסמו הרבנים הראשיים לאחר מכן[22] (ראה להלן מסמך י).

שמיטת תשי"ב הייתה הראשונה לאחר הקמת מדינת ישראל. העלייה ההמונית, הקמת יישובים רבים, בעיקר לאורך גבולות המדינה, שעיקר פרנסתם הייתה מהחקלאות, מחסור גדול במזון ומשטר הצנע ששרר בארץ, והמצב הביטחוני שהקשה על פועלים נוכרים לעבוד אצל יהודים, חייבו התארגנות מיוחדת ומציאת פתרונות לשאלות חדשות. "חבר הרבנים של הפועל המזרחי", שהוקם באב תש"ח, סייע רבות לרבנות הראשית בכך, מאחר ולרבנים אלו היה ניסיון בשטח מתוך קירבתם לציבור החקלאים. רבני ה"חבר", ובראשם הרב שאול ישראלי, רבו של כפר הרא"ה, הגישו לאישור הרבנות הראשית הוראות למעשה מפורטות לשנת השמיטה. הרבנים הראשיים קיבלו את רוב הצעותיו של הרב ישראלי, ועל סמך זה, הם פרסמו הוראות לחקלאים מטעם הרבנות הראשית[23] (ראה להלן מסמכים יג, יד).

בטבת תשי"ח, לקראת שמיטת תשי"ט, ביוזמת הרבנים הראשיים, הרב הרצוג והרב נסים, הקימה הרבנות הראשית את "המחלקה למצוות התלויות בארץ ובחקלאות", בראשה עמד הרב שאול ישראלי, ואתו הרב חנוך זונדל גרוסברג. הרב ישראלי, שמשנת תשי"ג היה גם חבר מועצת הרבנות הראשית המורחבת, היה אחד מגדולי המומחים בארץ בהלכות הקשורות למצוות התלויות בארץ, והוא שהניח את היסודות ההלכתיים לקיום השמיטה מאז

---

21. ראה: ר"י אדרי (עורך), השמיטה היובל ומצות הקהל במשנת הרב עוזיאל, ירושלים תשנ"ד; הנ"ל, "משנת הרב בראי השמיטה: עיון בכתבי הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל", מים מדליו (תשס"א), עמ' 27-36. וראה: מכמני עזיאל, ה, ירושלים תשס"ז, עמ' קצח, שדם-שמה.
22. נתיבה, א' אלול תש"ד, עמ' 1.
23. ראה על כך: התורה והמדינה, ד (אלול תשי"ב), עמ' קלו-קס. הרב ישראלי הציע בפני מועצת הרבנות הראשית להפקיר את הקרקעות בשמיטה ולא למוכרן לגוי, אך היא לא קיבלה את הצעתו, ראה: שם; ארץ חמדה, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' קא-קיב; ברקאי, ד (אביב תשמ"ז), עמ' 214-227; חוות בנימין, א, כפר דרום תשנ"ב, סי' ז'.

הקמת המדינה. ההתיישבות החקלאית הדתית בארץ נהגה על פי הוראותיו. במשך שנים רבות הוא היה ה"עמוד הימני" של הרבנות הראשית בכל הקשור בשנת השמיטה.[24] סיכום פעילותה של הועדה בשמיטה זו, התפרסם בספר מיוחד,[25] בעריכתו של הרב ישראלי, המהווה מסמך נדיר וחשוב ביותר להבנת פועלה של הרבנות הראשית, הקשיים והפתרונות שהיא נתנה בנושא זה.

לקראת שמיטת תש"ם, ביוזמתו ובברכתו של הרב הראשי, הרב שלמה גורן, פיתח מכון צמ"ת שבאלון שבות מכשיר הלכטכני, במטרה לסייע לחקלאים באותן עבודות שנאסרו בשמיטה אף לסומכים על היתר המכירה. היה זה מכשיר השהייה (גרמא), שנקרא "שמיטון", הוא גרם לפסק זמן בין הפעלת המנוע והמערכת המכנית ע"י האדם, לבין הזמן שהכלים החלו לעבוד. מכשיר זה הותקן על גבי טרקטורים, בעיקר בקיבוצי הקיבוץ הדתי ובמשקים השיתופיים, הוא סייע בעיקר במלאכת החרישה והזריעה.[26]

במשך השנים התמנו רבנים צעירים ביישובים דתיים רבים, והתרבו חקלאים צעירים בני תורה ששאפו להדר במצוות השמיטה. ואכן, דבר זה בא לידי ביטוי בשמיטת תשמ"ז. בראש "ועדת השמיטה" של הרבנות הראשית עמד הרב יחזקאל דאום, בוגר ישיבת "מרכז הרב" ורבה של רמת מגשימים ותנובה. במרץ רב וביציאה לשטח, הוא הצליח לעורר ולהעמיק את ההקפדה על הלכות שמיטה למרות ההזדקקות להיתר המכירה.[27] בשמיטה זו התעורר פולמוס בקשר לגידול

---

24. על שיטתו ופועלו המיוחד של הרב ישראלי בנושא השמיטה, ראה: ר"י עמיחי, "הפוסק במצוות התלויות בארץ", בתוך: א' שריר (עורך), גאון בתורה ובמידות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 223-233; הנ"ל, בתוך: א' ורהפטיג וש' כ"ץ, הרבנות הראשית לישראל: שבעים שנה לייסודה, ירושלים תשס"ב, עמ' 669-671; ר"ע אריאל, "משנת הרה"ג הרב שאול ישראלי זצ"ל - הלכות שביעית", התורה והארץ, ג, כפר דרום תשנ"ז, עמ' 153-194; ולהלן הערה 29.

25. ר"ש ישראלי (עורך), בצאת השנה, ירושלים תש"ך. טופס ההרשאה וטופס שטר המכירה, נדפסו שם עמ' סב-סג

26. ראה: ר"י רוזן וי' מאיר, "מיכשור הלכטכני לשמיטה", תחומין, ב (תשמ"א), עמ' 428-440. בשל קשיי תפעול ואי הסכמות הלכתיות הופסק השימוש בו. לקראת שמיטת תשמ"ז המכון התבקש לשכלל מכשיר זה, ואף לפתח "מזמרת גרמא" לצורך עבודות הגיזום והזמירה. הרבנים הראשיים, הרב שפירא והרב אליהו, ראו זאת בחיוב, ראה דבריהם להלן מסמך לח ותחומין, ז (תשמ"ו), עמ' 82; ר"ז וייטמן, "זריעה באמצעות מכשיר גרמא בשביעית", שם, עמ' 55-81; הנ"ל, (לעיל, הערה 5), עמ' 277-297.

27. ראה: ר"י דאום, "לקראת שנת השמיטה תש"ם ברמת מגשימים", תחומין, א (תש"מ), עמ' 163-185; ר"ח דאום (עורך), (לעיל, הערה 17), עמ' 121-146, 381-387. לגבי ישובים נוספים, ראה: ר"י דריפוס, "בצניעות ובעוז (לבירור דרכה של "בית יתיר" בשנת השבע)", מדרש דחד יומא, ה (תשמ"ז), עמ' 9-23; ר"ז וייטמן, שמיטת תשמ"ז בכפר עציון, כפר עציון תשמ"ח;

חיטה וטחינתה בארץ. הציבור החרדי, שהתנגד להיתר המכירה, דרש בתוקף, עד כדי איום בחרמות, שטחנות הקמח בארץ ישתמשו רק בחיטה המיובאת מחוץ לארץ, ובכך היה חשש לפגיעה בפרנסת מגדלי החיטה בארץ. הרבנות הראשית הודיעה לציבור הרחב, שהתוקף של היתר המכירה, כפי שהיה נהוג בארץ במאה השנים האחרונות על פי הוראת גדולי התורה, עומד בתוקפו, לכן מותר להשתמש בחיטה שגדלה בארץ. יחד עם זאת, היא ביקשה ממשרד המסחר והתעשייה, שפנה אליה בעניין זה, למצוא הסדר עם טחנות הקמח כך, שהחיטה שגדלה בארץ וזו שיובאה מחו"ל יחולקו ביניהן בצורה נאותה.[28] מאז ועד היום, לטחנות הקמח בארץ לא נכנסת בשמיטה חיטה מקומית, וכל הגידול המקומי הולך למאכל בהמה או ליצוא. בשנה זו הוקם מכון "התורה והארץ" בנוה דקלים שבגוש קטיף ת"ו. רבני המכון סייעו רבות לרבנות הראשית ביישום הלכות השמיטה במגזר החקלאי ובציבור הרחב, בין השאר ע"י כתיבה והפצה של חוברות הלכה לחקלאי ולצרכן, שלראשונה יצאו מטעם הרבנות הראשית.[29] לראשונה נעזרה הרבנות הראשית גם באגרונומים מקצועיים. לקראת שמיטה זו, הוקם בעידודה "אוצר בית-דין" במספר מקומות בארץ, ומהבולטים שבהם היה אוצר בית דין שהוקם ע"י הרב זאב ויטמן, רב קיבוץ כפר עציון, עבור קיבוצי גוש עציון. ועדת השמיטה של הרבנות הראשית פרסמה את קריאת הרבנים הראשיים לציבור הרחב – להשתדל לכתחילה לרכוש ירקות ופירות מאוצר בית דין, כדי לסייע לגיבורי כוח אלו, ולקיים מצוות אכילת פירות שביעית בקדושה (ראה להלן מסמכים לט, מ).[30] היא גם דאגה לכך, שחלק גדול מפירות אלו ישווקו דרך רשתות השיווק הגדולות, דבר שלא היה בשמיטות הקודמות. כמו כן, היה שיתוף פעולה עם ועדות השמיטה של המגזר החרדי, בשל כך לאוצר בית דין ליין הייתה הצלחה גדולה, וגם בציבור החרדי רבים רכשו יין זה.

הנ"ל, (לעיל, הערה 5), עמ' 298-318; ר"ש אבינר, שאילת שלמה, א, תשס"א, סי' שיג (בקיבוץ לביא); שם, ג, סי' נז (בקשת).

28. על פי פרוטוקול ישיבת מועצת הרבנות הראשית ב"א בסיון תשמ"ז, ארכיון הרבנות הראשית; הצפה, י"ג וט"ו בסיון תשמ"ז. ראה להלן מסמך מב. וראה: "עמדת הרבנות הראשית בענייני השמיטה", עיטורי כהנים, 28 (אב תשמ"ז), עמ' 62-64.

29. פסקי ההלכה נכתבו על פי ההוראות של הרבנים הראשיים, הרב שפירא והרב אליהו, והרב ישראלי. חוברות אלו נכתבו מחדש, עם הוספות ותיקונים, בשנת תשנ"ד. לקראת שנת השמיטה תשס"ח, הם יצאו לאור מחדש, הפעם כספר, "קטיף שביעית", מכון "התורה והארץ", אשקלון תשס"ז.

30. ראה: ר"ז וייטמן, (לעיל הערה 27). על אוצר בית דין ראה עוד: ר"ש ישראלי, חוות בנימין, ג, ירושלים תשנ"ח, סי צח; ר"ח דאום (עורך), (לעיל, הערה 17), ב, עמ' 381-451; ר"א אחיטוב, "היסודות ההלכתיים של אוצר בית דין", התורה והארץ, ו, כפר דרום תשס"א, עמ' 389-422, ולהלן הערה 36.

בשמיטת תשנ"ד עמד בראש "ועדת השמיטה" של הרבנות הראשית הרב יעקב אריאל, רבה של רמת-גן ונשיא מכון "התורה והארץ".[31] הוא היה גם חבר בבית הדין של אוצר בית דין של תנובה שפעל לראשונה בהיקף ארצי.[32] ההתארגנות בשנה זו החלה באיחור רב, לא הייתה הסברה מספקת ותדריך נאות לחקלאים, מכון "התורה והארץ" סייע רבות בהכנת השמיטה ובהוצאת חוברות הדרכה. באותה שמיטה נוסתה לראשונה, ובהצלחה, שיטת גידול ירקות על מצע מנותק בתוך חממות בגוש קטיף ת"ו. הגידול התבצע על פי ההוראות והדרישות של הרבנים הראשיים ורבנים נוספים,[33] למרות זאת, הציבור הרחב, שלא היה מודע מספיק לנושא השמיטה, העדיף לרכוש תוצרת מהיתר המכירה או מנוכרים.

הפולמוס הקשה שפרץ לקראת שמיטת תשס"א (ראה לעיל), וחוסר בתקציב וכוח אדם, הקשו מאד על היערכותה של הרבנות הראשית לשנת השמיטה. הרב חגי בר-גיורא נתמנה באיחור רב למנהל מחלקת השמיטה. מתנדבים ומתנדבות עזרו לו בהפצת שטרי ההרשאה בקרב החקלאים ובהחתמתם עליהם (ראה להלן מסמך מט), ומכון "התורה והארץ" סייע לו ככל שנדרש. הוא פרסם בשם הרבנות הראשית חוברת הדרכה לציבור הרחב – "שמיטה למעשה". בשמיטה זו לראשונה הפעילה תנובה, בשיתוף פעולה עם מכון "התורה והארץ", מערכת שיווק בשם "אוצר הארץ". דרך מערכת זו שווקו לציבור הרחב ירקות ופירות שגדלו וטופלו ע"י חקלאים יהודים, שלא הסתמכו על היתר המכירה של הרבנות הראשית, וזאת באמצעות אוצר בית דין, שנוהל ופוקח ע"י מערכת הכשרות של תנובה, שפעלה על פי הנחיות והדרכה של בית דין מיוחד. בזכות פעילות זו זכו חנויות ומוסדות רבים לתוצרת ברמה גבוהה של כשרות. למרות הפעילות

---

31. על פעילותה של ועדה זו, ראה: ועדת השמיטה שע"י הרבנות הראשית תשנ"ד: סקירה כללית לקחים ומסקנות, ירושלים תשנ"ה. ושם מעמ' 47 מצולמים שטר ההרשאה והמכירה.

32. רבה של תנובה, הרב יחזקאל דאום, החל בהקמתו אך פטירתו ערב שנת השמיטה קטעה את פעילותו הנמרצת. מחליפו, הרב זאב וייטמן, הפעילו בשנת השמיטה, ראה: ר"ז וייטמן, "אוצר בית הדין שליד תנובה בשמיטה תשנ"ד", בתוך ר"ח דאום (עורך), (לעיל הערה 17), ב, עמ' 418-451; הנ"ל, (לעיל, הערה 5), עמ' 215-239.

33. ר"ד לאו, "חממות ומצעים מנותקים בשביעית", תחומין, יד (תשנ"ד), עמ' 80-90; א' דוידסון, "פולמוס החממות", תהודת כשרות, 2 (תשנ"ד), עמ' 3-9; ר"י עמיחי, בתוך: ר"ח דאום (לעיל, הערה 17), עמ' 282-291; ר"ע יוסף, "חממות בשביעית", תורה שבעל פה, מב (תשס"א), עמ' כח-לד; ר"י אריאל, באהלה של תורה, ג, כפר דרום תשס"א, סי' י-יא; התורה והארץ, ו, כפר דרום תשס"א, עמ' 312-357, 565-582; ר"מ בורשטין, שמיטה: תדריך למודי והלכה למעשה, ירושלים תשס"ח, עמ' 360-368.

וההשקעה הרבה של אוצר בית דין ארצי זה, שנתמך כלכלית ע"י תנובה, בשל חוסר הסברה ומודעות מספקת לחשיבותו בציבור הרחב, והחשש של רבים מלצרוך תוצרת הקדושה בקדושת שביעית, הוא לא צלח כפי שקיוו מפעיליו.[34] בשל פרוץ אינתיפאדת אל-אקצה בתחילת שנה זו, רבים העדיפו לרכוש תוצרת מ"אוצר הארץ" או מהיתר המכירה ולא מערבים.[35]

לקראת שמיטת תשס"ח הקימו רבני מכון "התורה והארץ", שהוקם מחדש באשקלון לאחר עקירתו מכפר דרום ת"ו, מערכת שיווק רצינית – "אוצר הארץ" – בפריסה ארצית, כדי לספק תוצרת של חקלאות יהודית למהדרין, שלא הסתמכה על היתר המכירה של הרבנות הראשית, אלא בעיקר על אוצר בית דין. הלקח משמיטת תשס"א נלמד, ולאחר עבודת הסבר בשטח לחקלאים, ופרסומת נרחבת ויעילה בעיתונות לציבור הצרכנים במשך תקופה ארוכה, עלתה מאד המודעות בציבור הרחב למפעל חשוב זה. עוד לפני כניסת שנת השמיטה, התבקש הציבור להימנות על "אוצר הארץ" ולשלם מקדמה, כדי לסייע בהקמת המערכת, ההיענות הייתה מרובה ומפתיעה (כ-20 אלף מנויים). החידוש הפעם היה, פיקוח כשרותי קפדני על כל המערכת, ושיווק התוצרת ישירות לצרכנים – ל-180 חנויות ולעשרות מוסדות בכל רחבי הארץ. רבני ונאמני הציונות הדתית, ששאפו לחזק את החקלאות היהודית בארץ, דווקא בשנת השמיטה בה מתקשים החקלאים למצוא את פרנסתם, הרבו בדיונים, בעל פה ובכתב, בשאלה שבעיקרה התייחסה לסדר העדיפויות שהציע "אוצר הארץ" – מה צריך להיות היחס הנכון להיתר המכירה שנעשה ביוזמתה של הרבנות הראשית (ראה לעיל)? לגבי החקלאים – האם עליהם להצטרף ל"אוצר הארץ" או שהם יכולים לסמוך על היתר המכירה; ולגבי הציבור הרחב – האם עליו להעדיף לרכוש סחורה מ"אוצר הארץ" או מהיתר המכירה; וכשתאזל התוצרת מאוצר בית דין, האם עליו להעדיף תוצרת

34. פירוט וסיכום פעילות זו ע"י רבה של תנובה, ראה: ר"ז וייטמן, "סיכומים והרהורים לקראת שמיטה", המעין, תשרי תשס"ז, עמ' 25-34.

35. על סיכום שמיטת תשס"א, ראה: ר"ח בר-גיורא, "נקודות לסיכום – שמיטה תשס"א", אמונת עתיך, 44 (חשון-כסלו תשס"ב), עמ' 27-29; ר"י עמיחי, "מתשס"א לתשס"ח", שם, 45 (טבת-שבט תשס"ב), עמ' 23-32; הנ"ל, "מקץ שבע שנים (לסיכום שנת השמיטה תשס"א)", צהר, ט (חורף תשס"ב), עמ' 135-144; ר"י אריאל, "שמיטה תשס"א – ואנחנו", אמונת עתיך, שם, עמ' 14-22; ר"מ נהוראי, "הרהורים על שנת השמיטה תשס"א", צהר, י (אביב תשס"ב), עמ' 177-182; ולעיל הערות 18-19.

מהיתר המכירה או מייבוא מחוץ לארץ.[36] פעילותו של "אוצר הארץ" בשמיטה זו, תרמה תרומה גדולה למודעות ולהקפדת יתר על הלכות שמיטה בציבור זה.

לסיכום ניתן לומר, שמשמיטה לשמיטה הלכה וגברה התודעה של חשיבות מצוות השמיטה והלכותיה. כל שמיטה, למרות הבעיות השונות שהתעוררו בה, והפולמוס התמידי שהתלווה אליה בנושא היתר המכירה, הביאה ליתר התעניינות והעמקה בנושא כה חשוב, שאלפיים שנה עם ישראל לא עסק בו.[37] הרבניים הראשיים, שעול פסיקת הציבור הונח על כתפיהם, נאלצו להתמודד עם בעיות הלכתיות קשות, הפתרונות שהם נתנו להן, נבעו ממבט כללי של צורכי היישוב כולו, והבנת החשיבות של חקלאות יהודית בארץ. מאז היווסדה, פרסמו הרבנים הראשיים והרבנות הראשית מאות מכתבים, תשובות והנחיות הלכתיות ומעשיות בנושא השמיטה, וכן הודעות לעיתונות, טפסים וכו', חלק גדול מהם נעלם ונשכח. כאן אספנו מעט מזעיר מחומר עצום זה, שבחלקו מתפרסם כאן לראשונה. ראינו חשיבות רבה בהצגת מסמכים אלו בפני הציבור הרחב, בעיקר עבור רבנים, תלמידים, חוקרים וכל המתעניין בנושא השמיטה, החפצים להבין וללמוד על ההלכות המעשיות, ההתלבטויות, הקשיים והפתרונות בהם עסקה הרבנות הראשית ב-13 השמיטות האחרונות. אנו תקווה ותפילה שנזכה במהרה לקיים מצוות זו מדאורייתא בכל היקפה והדרה.

---

36. ראה: ר"י פרידמן, "לקראת שנת השמיטה תשס"ח: בעיות ומדיניות בשאלות השמיטה הבאה", צהר, כח (חורף תשס"ז), עמ' 9-20 [=אמונת עתיך, 69 (טבת-שבט תשס"ז), עמ' 13-30]; הנ"ל, "על הארץ ועל אוצרותיה", שם, כט (אביב תשס"ז), עמ' 145-147; הנ"ל, "אין עושים אידיאליזציה משעת הדחק", שם, ל (סתיו תשס"ח), עמ' 151-154; הנ"ל, אמונת עתיך, (כסלו-טבת תשס"ח), עמ' 70-76; שם, 74, (שבט-אדר א' תשס"ח) עמ' 64-65; ר"ז וייטמן, (לעיל, הערה 34), עמ' 31-34; הנ"ל, "הערות על מדיניות 'אוצר הארץ' בשמיטת תשס"ח", צהר, כט (תשס"ז), עמ' 139-144; ר"י אריאל, "אוצר בית דין נשמתה של השמיטה", קומי אורי, כ (תמוז תשס"ז), עמ' 16-29, ושם, כא (אב-אלול תשס"ז), עמ' 25-28; הנ"ל, "אוצר בית דין ביטוי למעמד הציבור", תחומין כח (תשס"ח), עמ' 303-315; ר"מ נהוראי, "שותפות האומה בהיתר המכירה", שם, ל' (סתיו תשס"ח), עמ' 140-150; ר"י ויסמן, "היתר המכירה או 'אוצר בית דין'", תחומין, כז (תשס"ז), עמ' 36-45; ר"י בן-מאיר, היתר המכירה או אוצר בית דין, ירושלים תשס"ח; הנ"ל, אמונת עתיך, 74 (שבט-אדר א תשס"ח), עמ' 53-64; הנ"ל, קומי אורי, כ (תמוז תשס"ז), עמ' 40-57 ושם, כה (אדר-ניסן תשס"ח), עמ' 34-45; ר"י עמיחי, "אוצר בית דין – הנחלת הלכה", תחומין כח (תשס"ח), עמ' 329-330. סיכום הדברים, ראה: א' טרגין, "מבט לתוככי הציבור הדתי-לאומי בשמיטת תשס"ח", צהר, לב, (אדר ב' תשס"ח), עמ' 95-107.

37. סקירה קצרה על פועלה של הרבנות הראשית בכל שנת שמיטה, ראה: ר"י אריאל, "תולדות השמיטה", בתוך: א' ורהפטיג וש' כ"ץ (עורכים), (לעיל, הערה 24), עמ' 653-666.

כאן יבואו כשבעים עמודי המסמכים

סוף קובץ ראשון של המסמכים

התחלת קובץ שני של המסמכים

סוף קובץ שני של המסמכים

התחלת קובץ שלישי של המסמכים

סוף קובץ שלישי של המסמכים

מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

הערות בעניין היתר המכירה בשביעית

מבוא
א. הערות מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל לספר בית רידב"ז
ב. הערות מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל למאמר הגר"ש גורן

מבוא

הגיעו לידינו הערות של מורנו ורבנו, הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל לכמה מאמרים המתנגדים להיתר המכירה: א. הערות על גיליון של ספר בית רידב"ז; ב. הערות למאמר שכתב הגר"ש גורן "תקפו של היתר המכירה בשמיטה לאחר קום המדינה", מחניים לו (תשי"ט) עמ' 7-16.[1]

מורנו ורבנו הקפיד מאוד על תוקפו של היתר המכירה, שעיקרו יעשה מתוך ליבון ובירור הלכה, לא מתוך איומים והפחדות. הרב צבי יהודה זצ"ל כתב מספר בירורי הלכה בעניין היתר המכירה (נדפסו בסוף שבת הארץ, ניצני ארץ ואגרות חמדה). אולם מלבד המחלוקת ההלכתית העקרונית על תוקפו של היתר המכירה, הרי שהשתלבה במחלוקת זו גם מחלוקת של הלכות והליכות, כאשר מנסים להקטין את הרבנים הגאונים שעמדו בראש היתר המכירה, ובכללם את מרן הרב קוק זצ"ל. מורנו ורבנו זצ"ל היה איש של דיוקים לפרטי פרטים, ובהערותיו הרבות המפוזרות בספריו אנו מוצאים דיוקים בפרטי פרטים, ואפילו בדברים שוליים. בענייני שביעית הקפדה זו גדלה מכיוון שהמסלפים פגעו בכבוד אביו זצ"ל, והוא שהיה מקושר בקשר נשמתי אמיץ עם אביו מרן הראי"ה קוק זצ"ל, יצא להסיר קמשונים וטעויות שפשטו בנושא. ועל כן נראה שיש להדפיס את הדברים מחדש, לבל יווצר חלילה רושם שגדולי ישראל התנגדו לשיטת מרן הרב קוק זצ"ל, ואמנם היו שהתנגדו אולם הכל הכירו בגדלות התורה המיוחדת של הרא"ה הגדול.

---

1. הערות נוספות של מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל באותו עניין עי' "הערות בעניין היתר המכירה בשביעית", ניצני ארץ יד (תשס"א), עמ' 28-35.

א. הערות מרן הרב צבי יהודה זצ"ל לספר בית רידב"ז

הקדמת בית רידב"ז: בס' נפש חיה מהרב הגאון רח"א וואקס זצ"ל[2] מביא מכתב מהגאון הק' ר' אלי' גריידיצער זצ"ל זי"ע שהוא היה מעורר הראשון לעשות ישוב חדש בארצנו הק' לעבוד אדמת הק' כידוע לכל, וכתב במכתבו שברור לו אם ישבו כעת ישראל על אדמתם שהמה ק"ל יהודים [כך היה בזמנו] וישמרו את השמיטה כדת התורה ויתקנו בזה העוון שחטאו אבותינו...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: זה לשון מכתבו של הגה"ר ר"א מגריידיץ זצ"ל: "ואצלי כבר ברור שאם יקיימו ישראל שיתחילו לעבוד אדמת הקדש בסך ק"ל משפחות שיהיה התחלת הגאולה גם כשלא יהיו ישראל ראויים לכך" – ואין שם שום זכר מחיוב שמירת השמיטה.

הקדמת בית רידב"ז: אחינו ב"י שימו לבבכם לדברים האלו היוצאים מפי גאון קדוש זי"ע שהיה בדורנו וידע היטב מצבנו בזה"ז. וזה לכם לדעת אשר אחר החילול השמיטה הראשונה בשנת תרמ"ט שלח הקב"ה בשנה שלאחריה חגב וארבה ויאכל את כל תבואת הארץ ויצאו כולם נקיים...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: כל אלו איומים להפחיד, ואין בהם בירור ההלכה של איסורי תורה דאורייתא או דרבנן.

הקדמת בית רידב"ז: ובתחבולות ומרמה הטעו את הרב הגאון יצחק אלחנן מקאוונא ז"ל בהציעם לפניו אשר אם ישמרו השמיטה יש בזה סכנת נפשות...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: הטעו את הגרי"א מקאוונא, הטעו את הישועות מלכו, הטעו את האבני נזר, הטעו את אוצרות יוסף לר' יוסף ענגל, הטעו את הגאון הצדיק האדר"ת ועוד.

הקדמת בית רידב"ז: וגם על הוראת שעה הזה יצאו אז כל גאוני הזמן כמו הגאון הק' ריי"ל דיסקין והגאון ר' יוסף דוב ז"ל והגאון נצי"ב ז"ל ועוד כל גאוני הזמן אשר קטנם עבה ממתניו וצווחו ככרוכיא...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: מודד בדיוק – והנצי"ב ז"ל בתשובותיו כמה פעמים[3] כתב לסמוך על הוראת הגרי"א מקאוונא ז"ל שהוא גאון ...וגאון ר' ישראל סלנט ז"ל כתב על הגרי"א מקאוונא ז"ל בבואו לרבנות שהוא רשכבה"ג.

---

2. הרב חיים אלעזר וואקס, ספר נפש חיה, פיעטרקוב תרל"ז, עמ' 10 (אורח חיים סי' א).
3. עי' למשל שו"ת משיב דבר ח"ב סי' ב: "והודיע מע"כ נ"י שכבר הורה גאון הדור האב"ד מקאוונא נ"י שהותר הקשר..."; ובח"ד סי' ז: "ע"כ לא תצא ממני הוראה זו למעשה אם לא

הקדמת בית רידב"ז: מכ"ע יהודי אחד... ובתחבולות האלו מבלבלים העולם ומטעים את ישראל ומסיתים ומדיחים את ישראל בכל מקומות מושבותיהם וידם נטויה כ"כ בזרוע עד שכפו* ההר כגיגית על הרב דיפו שיתיר שביעית...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: *לא היה שום פעם אלא בירור ההלכה ומצב המציאות.

הקדמת בית רידב"ז: וע"כ הגה בעצמך אם הרב דיפו כתב על חתיכת נייר שטר מכירה להערבי היחף שכל א"י שביד היהודים שייך לו, האם בזה קנה הערבי...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: כל שטר מכירה כתוב על חתיכת נייר; הערבי הזה הוא עשיר אדיר מליונר ושטרותיו של מליונים בעלי ערך ממשי.

הקדמת בית רידב"ז: וזאת לכם כל ישראל לדעת אשר התבואה הנזרעת בשביעית וכן כשזימר את כרמו בשביעית התבואה והפירות והיין אסורין לפי ישראל כבשר חזיר כמבואר בסי' ג' שהוא איסור גמור מוחלט מכל הפוסקים ועונשו חמור הרבה יותר מאכילת חזיר ד' ישמרנו מן העונש הנורא שעל איסור חמור זה...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: כבשר חזיר – בדיוק! בסי' ג' אין שום זכר מזה בשייכות לאיסור חזיר.

בית רידב"ז: הוראת רבנן קשישאי... מקום חותם בד"צ הי"ו בעיה"ק ירושלים תובב"א משה יהושע יהודא ליב בהרב הגאון הצדיק מוה"ר בנימין זצ"ל...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: ידוע שהוא חזר בו אח"כ ונצטרף למתירים וסידר את היתר המכירה ע"י הגה"צ רנ"ה הלוי ז"ל הרב דיפו בס' הוראת שעה להרי"צ הלוי ז"ל.[4]

שהגאון מקאוונא שליט"א יסכים ג"כ לזה...".

4. עי' הרב יוסף צבי הלוי, ספר הוראות שעה, ירושלים תרס"ט (ד"צ תשל"ט), עמ' קטו-קטז, במכתב של האדר"ת לרנ"ה הלוי: "ע"ד שאלותיו בהיתר עבודה לאחינו שומרי השביעית איך יעשו בשביעית הבעל"ט. א) בדבר הוראתו אשר גם הגאון האדיר מהריל"ד זצ"ל הסכים לכתר"ה למכור האילנות עם הקרקע מקום היניקה וכו' ורק אמר מפורש שאינו קובע הלכה זו לדורות... אמנם לעניותי נ"ל שכדאי הוא הגריל"ד ז"ל לסמוך עליו בשעת הדחק כנד"ד"; וע"ע שם, עמ' קכא/2, במכתב אחר של האדר"ת חזר על היתר המהריל"ד.

בית רידב"ז מכתבים: שמואל סלאנט.

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: עדות הגה"צ האדר"ת ז"ל ששאלו אח"כ את הגרש"ס ז"ל הראה להם את פסק המהרימ"ט ז"ל.[5]

בית רידב"ז מכתבים: הק' אברהם חופ"ק סאכטשוב.

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: עי' תשובתו באבני נזר[6] באריכות בירור היתר המכירה וגם באין חילוק מלאכות אם דאורייתא ודרבנן.

בית רידב"ז מכתבים: ישראל במו"ה דוד משה זצ"ל (טשארטקוב).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: בפגישותי אתו אמר לי על כ"ק אאמו"ר זצ"ל "הלא הוא דער גרויסער... ואח"כ הלא הוא הגדול הדור".[7]

בית רידב"ז מכתבים: ישראל במו"ה מרדכי פייביש (הוסיאטין).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: הוא אמר לי "כי בעצם הוא נוטה למזרחי" ורק מתעכב משום חיזוק היהדות של החסידים, ועוד אמר לי שאין מה להיפגש עם האגודה שהרי הם "אינם רוצים ארץ ישראל", ועוד אמר [שהראה?] להרבי מגור והנלווים אליו שראו בסידור תפילה למשה להרמ"ק ז"ל אם אפשר להיות עם האגודה.[8]

בית רידב"ז מכתבים: הק' מאיר אריק האבדפ"ק הנ"ל.

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: אמר לי בהתרגשות על כ"ק אאמו"ר ז"ל: אני אומר חוות דעת על דברים שהוא אומר?

בית רידב"ז מכתבים: הק' עקיבא בהג' מהרשב"ם זצוק"ל.

---

5. עי' באגרות האדר"ת (בסוף ס' אדר היקר, ירושלים תשכ"ז) סי' י (עמ' פז): "אף כי הרה"ג דיפו זצ"ל [רנ"ה הלוי] והרב דפ"ת ועוד שיחיו מעידים מפורש שבשמיטה הקודמת הסכים הגריל"ד לזה, והרש"ס נ"י הראה בעצמו את המהרי"ט...".
6. שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' תנח.
7. עי' הרב אבינר, רבנו, ירושלים תשס"ד, עמ' 126, שנפגש עם הרבי מטשארטקוב ועם הרבי מהוסיאטין והרב מאיר אריק, במסגרת נסיעה לשם הסברת חשיבות הקמתה של תנועת דגל ירושלים.
8. עי' הרב אבינר שם.

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: מלא יחס הערצה וחרדת קודש לכ"ק אאמו"ר זצ"ל.

בית רידב"ז דף לה ע"א: דברי חכמים בנחת נשמעים... נכון לבי בטוח שגם להרב הגאב"ד* מיפו ת"ו היה המעשה הזה למורת רוח.

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: *כן באגרות הראיה סי' רמא, רסא, רסב, רסג.[9]

בית רידב"ז דף נז ע"א: ובעיקר ההיתר למכור לנכרים שמיטה הראשונה, לא בצדק נעשה ההיתר הזה מאיזה רבנים*, וכל הרבנים הגאונים הצדיקים שהיו בזמן ההוא צווחו ככרוכיא...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: *באוצרות יוסף לגאון ר' יוסף אנגל שמעתי שאיזה רבנן פסקו לאיסור, ולא נכון הדין הוא שלעצמו יכול להחמיר ולא לאחרים.

בית רידב"ז דף נז ע"ב: ואין לומר דאפילו אם יפקיע הקדושה מן הארץ ע"י קניין נכרי והוי כחו"ל הוא דווקא לעניין תרו"מ ושמיטה ומצוות התלויין בארץ הוי כחו"ל, אבל עכ"ז יש בו ישוב א"י כי לא תלי זע"ז וכדאי לעשות מהארץ חו"ל, אך בשביל ישוב ישראל בארץ, ז"א דקדושת הארץ דרבנן לא יבטלו רבנן קדושתן קדושת הארץ גופיה משום ישוב א"י ואין לעשות הערמה בזה ובפרט שכבר כתב התשב"ץ ז"ל דכל עיקר מצות להיות בא"י הוא אך משום מצוות התלויות בארץ ולא בשביל שאר הקדושה שיש בא"י.

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: ובחתם סופר יורה דעה רלד לא משום מצוות התלויות בה אלא משום קדושת עצמה.[10]

---

9. אגרות הרב קוק זצ"ל לוועד המושב עקרון, שלא יעיזו להכריח אלו הרוצים לשבות לעבוד או לזרוע בחלקות אדמותיהם.

10. וז"ל החתמ"ס יו"ד סי' רלד: "והנה לכאורה משמע לא משום מצות התלוים בא"י וירושלי' כופי' אלא משום קדושת עצמה וכל הדר בח"ל דומה כמי שאין לו אלוה ר"ל אדרבא לדברי ר"ח כהן שבתוס' שלהי כתובות משמע אי לא מצות נוהגת היה יותר ראוי' לעלות ומהרי"ט ח"ב חי"ד סי' כ"ח שהביא הדרת גאונו כ' להדי' שהטעם משום תוס' קדושתה ולא משום מצות הנוהגות ודלא כמשמע מתשב"ץ הנ"ל ותשב"ץ גופי' רפי' בידי' וכיון שכל עצמו הוא משום עוצם קדושתה אין לכנס כלל בפלפול אי קדשה ראשונה וקדש' לע"ל... היוצא מדברינו דעכ"פ לכ"ע קדושת שניהם קדושת עולמים מימות עולם עד סוף כל ימות עולם לא נשתנה ולא ישתנה אלא שקדושת ירושלים חמורה מקדושת שאר א"י וגם הרמב"ם

בית רידב"ז שם: ...ותא חזי כמה עמלו חכמים להחזיק קדושת הארץ, דהא אפילו למ"ד דיש קניין חייב בקדושת הארץ מדרבנן משום דלא רצו חכמים בשום אופן דיופקע הקדושה מן הארץ ויהיה ארצנו כחו"ל ח"ו* לא תהא כזאת בישראל, וחלילה וחלילה לסמוך על ההיתר שנעשה בהוראת שעה לקבוע הלכה לדורות*...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: ארצנו לא תהא כחו"ל ח"ו אלא יש עיכוב של חלות חיוב של מצוות מסוימות ואין זה הלכה לדורות אלא הוראת שעה לפי מצבה ומסיבותיה.

בית רידב"ז שם: ומזה תבין היטב הטעות שהרעישו הרבנים הנאורים* בזה ע"י מכ"ע להתיר עבודת הארץ בשנת השבתון מהא דמכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא...

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: חיוב מחאה לזילותא לגאון ישראל.

ב. הערות מרן הרב צבי יהודה למאמר הגר"ש גורן[11]

הגר"ש גורן פרסם לראשונה בכתב העת מחניים (מחניים לו [תשי"ט] עמ' 16-17) מאמר ובו הוא מערער על תוקפו של היתר המכירה לאחר קום המדינה. הוא מעלה שתי טענות מרכזיות: הטענה הראשונה היא כי לאחר קום המדינה, מלבד הבעלות הפרטית נוצרה בעלות נוספת "בעלות על". לדעתו המכירה לגוי תקפה רק ביחס לבעלות הפרטית, אך עדיין בעלות המדינה בעינה עומדת. טענתו השנייה היא שמרן הרב קוק זצ"ל במבוא פרק יד מתמודד עם השאלה: מדוע לא שמענו על היתר המכירה בדורות קדומים, כגון בזמן האמוראים, וע"כ הוא משיב שלוש תשובות. באחת התשובות כותב מרן הרב זצ"ל שבדורות קדומים רוב הקרקעות היו של ישראל, מה שא"כ בזמנו רוב הקרקעות מוחזקים בידי נכרים. לפי"ז טוען הגר"ש גורן, שבימינו, שיש רוב ישראל, אין תוקף להיתר המכירה.

הגר"ש גורן: אין קניין לגוי להפקיע קדושת הארץ תחת שלטון יהודי (מחניים שם, עמ' 9).

דלא מנה למ"ע ישיבת א"י כמו שחשב הרמב"ן במניין המצות מ"מ מודה ביתר שאת בקדושה בזה"ז". וע"ע כפתור ופרח פרק י, מבוא לשבת הארץ סי' טו.

11. פורסם לראשונה בשינויים קלים בתחומין ז, תשמ"ו עמ' 23-26.

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: זה מטעה: כאילו הוא החלטה וודאית כך שאין קניין להפקיע בשלטון יהודי, והרי זה כאן להלן רק הצעת חידוש של סברא, שתולה אותה אחר כך בחילוקי דעות הראשונים ביחס שבין מלכי ישראל או מלכי גויים, וא"כ שוב חוזר לספיקי דרבנן, וגם כל עיקרה של המצאת חידוש זה אין לו יסוד ברור לפי שכל חיובה של הקרקע בכל מצותיה ואיסוריה הוא בייחוד קניינה ובעלותה, ולכן הוא מסופק בהפקר, וייחוד קניין פרטי זה מופקע הוא עתה ע"י מכירה זו, ומציאות חיובה של שביתת הארץ מצד עצמה וכללותה תלויה ג"כ במציאות חיובו של האדם מישראל העובדה, ועי' סעי' א, בקונטרס אחרון של שבת הארץ.

הגר"ש גורן: הרב קוק: אין תוקפו של היתר מכירה כשרוב הארץ בידי יהודים (מחניים שם).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: לא אמר ולא כתב שם כך, וכן מבורר ומבואר שם בפנים, וכאן אח"כ.

גם כאן – וביותר – מטעה באופן נורא לתלות באילן גדול דברים שאינם, לאמר בשם רבו בסילוף וזיוף דברי קדשו, ובקיצורם ושינוי צורתם מתוך כך, בהפך מהדרכת חז"ל במורא הרב ותורתו שחיובו לאמר כלשונו בדיוק שלמותה: אין שם בשבת הארץ שום זכר ויסוד לזה שאין תקפו של היתר המכירה כשרוב הארץ בידי יהודים, שם מדובר ביחס אל הפירות של נכרים, והמכירה היא בעיקרה להיתר העבודה, והפרט הזה של איסור פירות שביעית בשל נכרים הוא אמנם גם הוא אחד מן הפרטים, השלושה,[12] שהם מהווים החילוק במצב המציאות שבין דורות הראשונים לדורות האחרונים, ואין לתלוש את הפרט האחד הזה בלבדו ולומר שהוא הוא הקובע את שלילת סידור המכירה בדורות ראשונים ואת אפשרותו בדורות אחרונים, כיוון שיש עוד טעמים אחרים לחילוק זה. ולומר שכל ההיתר – אפילו לאיסור הפירות וקדושתם תלוי בזה; ולא עוד אלא שגם לעניין טעם זה של דין הפירות מסיים שם, בקונטרס אחרון,[13] שאם יהיה רוב קרקעות בידי ישראל יהיה צורך לדון אם הגזירה של איסור שביעית בפירות נכרים, שנתבטלה ע"י ביטול היישוב, תשוב ותחול ממילא – ונראה פשוט שאינם חייבים בגזירת הראשונים עד שיחדשו עליהם קבלתה.

---

12. מבוא לשבת הארץ פי"ד.
13. סי' כ עמ' 772.

הגר"ש גורן: הרב קוק זצ"ל מאריך שם מאד בעניין זה, ומבסס את כל* ההיתר כיום על סמך זה שחל שינוי בין דורות הראשונים שרוב אדמות א"י היו בידי יהודים מה שאין כן בזמנו שרוב האדמות היו בידי נכרים אין מקום לגזור על הרוב משום המיעוט... (מחניים שם, עמ' 10).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: מבואר ומבורר שם שלא כל ההיתר מבוסס הוא על סמך זה.

הגר"ש גורן: גבולות הארץ לפי התורה לדיני שמיטה – לפי דבריו אלה (של הרב קוק זצ"ל) יש לשאול מה הדין כיום לאחר קום מדינת ישראל כאשר רוב האדמות הן בידי היהודים או ברשות המדינה ומיעוט האדמות נמצאות בידי נכרי? כי בהתפתחות כזאת חשש* הרב קוק זצ"ל בעצמו שלא תועיל ההפקעה ע"י מכירה לנכרי... (מחניים שם).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: לא נזכר שם שחשש שלא תועיל ההפקעה שע"י המכירה, שהחילוק בין רוב או מיעוט בקרקעות שבידנו הוא אחד משלושת הטעמים שבדורות ראשונים לא עשו היתר מכירה, ובקונטרס אחרון לא הסיק כך לתלות בזה את יסוד ההיתר וקיומו, ואדרבא גם לעניין הפירות הסיק שם שאין מתחדשת שוב גזירה זו של חיוב קדושת הפירות אלא כשמחדשים אותה במיוחד.

הגר"ש גורן: ונשאלת השאלה מה תועיל* כיום המכירה לגוי לפי שיטתו זו של מרן הרב קוק בעצמו? (מחניים שם, עמ' 11).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: תועיל גם להיתר עבודה מצד עצמה, וגם להיתר הפירות לפי שאר החילוקים לדורות ביחס לסידור המכירה.

הגר"ש גורן: הבדל בין תקנה מקומית לבין תקנת כלל ישראל... אבל איסור שביעית בשל נכרי אם היה קיים בתקופת התלמוד איסור מטעם גזירה אטו ישראל לא הייתה קשורה למקום מסויים, אלא שחז"ל גזרו עליה כשם שגזרו כל הגזרות ותיקנו התקנות לעשות סייג לתורה, והן מחייבות את כלל ישראל לעולם משתי סיבות: ראשונה, משום שבכחם ובסמכותם של חז"ל חכמי התלמוד לגזור עלינו ועל זרעינו תקנות וסייגים מדברי סופרים והם מחייבים אותנו משום לא תסור. ושנית משום שגזרתם לא הייתה צמודה למקום מסוים או לתקופה מסוימת* (מחניים שם, עמ' 12).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: מלבד מה שכנ"ל לא בזה תלוי כל עיקר העניין, הלא גם בזה עצמו אין יסוד לומר שגזירת סייג לתורה שנתבטלה מחמת

שינוי המצב במציאות תוסיף להתחדש מעצמה, עם התחדשות המצב, מבלי לדון עכשיו צורך הגזירה ומשמעה.

הגר"ש גורן: ברור* שתמיד חוזר האיסור לכמות שהיה, כל פעם שרוב האדמות נמצאות בידי ישראל, שגזרו על המיעוט של נכרים אטו הרוב של ישראל (מחניים שם, עמ' 13).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: אדרבא הביטול מתוך עצם המציאות יותר מוחלט מביטול שע"י בית דין אחר.[14]

הגר"ש גורן: לפי דעת* מרן הרב קוק זצ"ל בעצמו, כפי שהסביר בקונטרס האחרון שלו באריכות, וכמבואר לעיל גם עפ"י דבריו במבוא (מחניים שם).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: מבואר ומבורר שם בהפך כנ"ל, ואינו עניין לעצם המכירה בכלל.

הגר"ש גורן: ולא מצינו היתר גם לשיטתו ליהודי לעבוד בשביעית בשדה נכרי, שכן כתב הכס"מ בפירוש דברי הרמב"ם: פירותיה מותרים כלומר מפני שהשדה של עכו"ם וגם לא נעבד בה עבודה ע"י ישראל, הלכך מותרים – הרי שכל שנעבדה בידי ישראל פירותיה אסורים* (מחניים שם).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: לא כן בדרבנן.[15]

הגר"ש גורן: אבל כבר הבאנו לעיל את דברי הגר"א בביאורו יו"ד סי' שלא ס"ק י וס"ק כח ועל פיו* קבע מרן הרב קוק דהא דאמר רבה שאין קניין לנכרי להפקיע מידי מעשר דווקא במידי דאורייתא אבל במידי דרבנן אמרינן יש קניין לנכרי להפקיע... (מחניים שם, עמ' 14).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: ושאר הראשונים,[16] מבוא שבת הארץ פי"א.

הגר"ש גורן: והנה אם כי כל עיקר שיטה זו מתבססת על שיטת הב"י בספרו אבקת רוכל ובכס"מ, הקובע שאין קדושת שביעית חלה על של נכרים, בכל זאת

---

14. בביטול על ידי בית דין אחר הרי שהבית דין השני התנה שתקופה מסוימת לא תחול התקנה, אולם בביטול בגלל שינוי המציאות, הרי שהדבר התבטל בצורה מוחלטת ללא התנייה לזמן מסוים, וא"כ אפילו כשישתנו התנאים לא בטלה התקנה.
15. עיין שבת הארץ פ"ד הלכה כט הערה 17. חוות בנימין ח"א סי' ט אות יא.
16. עיין שבת הארץ פ"ד הכ"ט הערה 18.

לא מצינו אצלו היתר עבודה לישראל בקרקע של נכרי, אדרבא הוא קובע שם במפורש את איסור* העבודה ע"י ישראל בקרקע של נכרי, גם לשיטתו שאין קדושת שביעית על פירות של נכרים, כנ"ל (מחניים שם).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: ולא כן בדרבנן.[17]

הגר"ש גורן: כי גם אם נאמר שלעניין שביעית בזמן הזה שהיא מדרבנן נוקטים יש קניין לעכו"ם בא"י, מ"מ לא* תהא עדיפה מא"י שכבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל, שבוודאי פקעה קדושתה עם חורבן הבית הראשון, ובכל זאת אסור לעבוד בה בשביעית (מחניים שם).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: כאן הפקעה בפועל.[18]

הגר"ש גורן: או כסברת הגר"א בביאורו ליו"ד הנ"ל שבמילי דרבנן נוקטים שיש קניין לעכו"ם כמו בסוריא, אם כי כפי שפירשנו לעיל אין* הדבר דומה לסוריא, וגם לא משמע כן מהרמב"ם... (מחניים שם, עמ' 15).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: מבואר בהגר"א לא כן,[19] ובביטול היובל אין שלמות קדושת הארץ לגבי חיוב מצוותיה.

הגר"ש גורן: ויש עוד לדון הרבה בצדדי ההיתר של המכירה לגוי מטעם איסור "לא תחנם", "והארץ לא תימכר לצמיתות" לאסור* מכירה לגוי, אבל אין כאן המקום לכך ועוד חזון למועד (מחניים שם, עמ' 16).

הערת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: מבואר בישועות מלכו,[20] ועי' סוף שבת הארץ[21] שאין כאן איסור לא תחנם, ועי' מבוא לשבת הארץ פי"ב.

---

17. לעיל הערה ט.
18. בהיתר המכירה הקרקע כעת שייכת לגוי, ואילו הדיון בעולי מצרים הוא בקרקע ישראל.
19. שהשווה דין ארץ ישראל בזמן הזה לדין סוריא.
20. יו"ד סי' סה.
21. פ"ח הלכה ח אות ה.

הרה"ג יעקב אריאל

היתר המכירה עם קום המדינה

א. מכירת נדל"ן ללא רישום בטאבו
ב. דינא דמלכותא במדינת ישראל
ג. סמכותה של המדינה
ד. מעמד הריבונות הישראלית
ה. גמירות הדעת עם קום המדינה
ו. הפקר
ז. עידן חדש?

הקמת המדינה לפני 60 שנה גרמה לחשיבה מחודשת באשר לקיום השמיטה. לא הרי המצב לפני קום המדינה כהרי המצב החדש שנוצר עם קום המדינה. קום המדינה שינה את המציאות הדמוגרפית והמשפטית בארץ. לכאורה, הוטל ספק על כמה הנחות שעליהם הסתמך היתר המכירה. זאת ועוד, עד קום המדינה ניתן היה לפתור חלק גדול מבעיות השמיטה ע"י נוכרים – בלאו הכי רובה של החקלאות הייתה נוכרית. עם קום המדינה נוצר מצב חדש. החקלאות עברה ב"ה ברובה לידיים ישראליות והיה צורך לספק תוצרת חקלאית ממקורות ישראליים. ללא היתר המכירה לא ניתן היה לספק מזון לכל האוכלוסייה (הדבר היה חמור יותר בשנותיה הראשונות של המדינה כשהמחסור גרם למשטר "צנע").

א. מכירת נדל"ן ללא רישום בטאבו

עוד לפני קום המדינה התנגד החזון איש להיתר המכירה, בין היתר משום שהיא לא נעשתה כדת וכדין ע"י העברה בטאבו. ולפי המקובל במכירת נדל"ן רק רישום בטאבו מעביר את הבעלות מהמוכר לקונה. הרבנות הראשית לא חששה לכך, כי לפי דין תורה המכירה תקפה. אולם עם קום המדינה הסתפק הרב הרצוג בתוקפה של המכירה ללא טאבו כפי שיתבאר.

החזו"א עצמו (מעשרות סי' י) סובר שמכיוון שלפי דין תורה אין צורך בטאבו, די בקניין כסף או שטר. יש כאן שאלה עקרונית, כשיש התנגשות בין הגדרת קניין לפי דין תורה לבין הגדרתו לפי חוק המלכות (לפני קום המדינה שרר בארץ החוק המנדטורי שמקור סמכותו הוא דבר המלך במועצתו) האם הקניין חל?

הגריא"ה הרצוג (התורה והמדינה ד עמ' קמז-קנח) סבר שאומנם דינא דמלכותא דינא והקניין ייקבע לפי דיני המלכות. אולם בא"י אין סמכות לשלטון זר לקבוע חוק ומשפט ודינא דמלכותא כאן אינו דין. לכן לפני קום המדינה לא התחשבנו בחוק המלכות ומכיוון שהקניין נעשה כהלכה עפ"י דין תורה המכירה חלה.[1]

ב. דינא דמלכותא במדינת ישראל

אולם אחרי קום המדינה, שהמלכות היא ב"ה ישראלית, יש לה סמכות לחוקק חוקים בא"י (אין הכוונה שיש למדינה סמכות לעקור חלילה דין תורה. הגריא"ה הרצוג קבל מרות על כך שהמשפט הרשמי, המוכר ע"י מדינת ישראל, הוא לא תורת ישראל אלא חוקי נכר. הכוונה היא שיש למדינה סמכות לתקן תקנות לטובת החברה והמסחר. ואין ספק שהרישום בטאבו הוא תקנה נחוצה שאינה סותרת את רצון התורה). יוצא אפוא שלמכירה הנעשית עפ"י ההלכה בלבד אין תוקף לפי חוקי המדינה, הן משום שלא נרשמה בטאבו והן משום שהיא אינה נחשבת לפי החוק כמכירה אמיתית, אלא רק כהערמה.

לכאורה גם למדינת ישראל עצמה אין תוקף חוקי בארץ ישראל, לדעת התוס' (כפי שהר"ן מביאם במס' נדרים כח א ד"ה דינא). לדעתם דינא דמלכותא דינא מבוסס על ההנחה שהמלך הוא הבעלים היחיד על כל הקרקעות וכל האזרחים הם נתיניו, לכן הם כפופים לו וחייבים למלא אחר הוראותיו. בא"י הבעלות על הקרקעות לא שייכת למלך אלא לעם כולו. אי לכך אין למלכות, גם לא למלכות ישראלית, סמכות לחוקק חוקים בארץ. וא"כ גם אחרי קום המדינה ניתן להמשיך כבעבר ולמכור את האדמות לנוכרי גם ללא טאבו ולסמוך על דין התורה. אמרנו לכאורה, כי הצגה זו של הדברים אינה מדויקת, כפי שיתבאר.[2]

---

1. יש להעיר מתשובת הרדב"ז המובאת בשע"ת או"ח סי' תרמ"ט שלפיה חל בא"י דינא דמלכותא. ועיין במעדני ארץ שביעית להגרש"ז אוירבך (סי' יח) שהאריך בנושא זה ומסקנתו היא שמבחינה הלכתית דין תורה הוא הקובע והקניין חל גם ללא רישום בטאבו. אלא שמבחינה מעשית ללא טאבו הקונה לא סומך את דעתו על הקניין ועיי"ש שבמכירה לשנתיים ולצורך מצוה המכירה תקפה. ועיי"ש (סי' כ) שהסיק שגם בא"י חל דינא דמלכותא דינא. (ספרו יצא לאור בשנת תש"ד תחת השלטון הבריטי. במהדורה החדשה שיצאה לאור במדינת ישראל בשנת תשל"ב נשאר הדיון כמות שהוא ללא כל הערה. וצ"ע האם ניתן להסיק מכך שלדעת הגרשז"א קום המדינה לא שינה את המעמד המשפטי של המכירה ללא טאבו?)
2. האמת ניתנת להיאמר שאין כוונת התוס' לומר שבא"י אין אפילו למלך ישראל סמכות. דבר זה לא ייתכן, הרי התנ"ך מעיד על מלכי ישראל שהטילו מסים על העם – ראה לדוגמא

אחרי התלבטות הגיע הרב הרצוג לבסוף למסקנה שגם לאחר קום המדינה יש לשלטון ישראל מעמד חוקי, לפחות מדין הפקר בי"ד הפקר. ר"ל שגם אם נקבל את ההנחה שבא"י אין דינא דמלכותא דינא אפילו לשלטון ישראלי, מיהו אין ספק שיש לריבונות ישראלית משמעות שלטונית. הדבר בא לידי ביטוי בכוח ההפקעה הממונית. כשם שיש לבי"ד סמכות להפקיר ממון כך יש לשלטון ישראלי. סבורני שהוא רומז בכך לתשובתו של רבה האחרון של קובנה הגר"א שפירא בספרו דבר אברהם (ח"א סי' א) בה הוא מאריך להוכיח שהפקר בי"ד לא נובע מכוח סמכותו השיפוטית של ביה"ד אלא מכוח סמכותו השלטונית. הדבר מוסבר בדרשות הר"ן (יא) שלבי"ד בישראל יש שתי פונקציות – פונקציה שיפוטית ופונקציה שלטונית. כשיש מלך בישראל ביה"ד מצטמצם בסמכותו השיפוטית בלבד, כי המלך הוא שנושא את התפקיד השלטוני. אך בהעדר מלך בישראל חוזרות שתי הסמכויות לביה"ד ויש לו גם סמכות שלטונית. מכוח סמכות זו הפקר בי"ד הפקר.

ג. סמכותה של המדינה

משמעותה ההלכתית של הקמת המדינה היא לפי"ז החזרת הסמכות השלטונית לריבונות הישראלית בא"י אחרי שנעדרה ממנה אלפיים שנה. אי לכך, אם נניח שהמדינה אינה מכירה במכירת נדל"ן שלא נרשמה בטאבו, המכירה מופקעת, גם אם נעשתה עפ"י דין התורה.

אם יורשה לי להרחיב את תפיסתו של הרב הרצוג בנקודה זו נלענ"ד שאין לקבל בצורה שטחית את האמירה שלדעת התוס' אין דינא דמלכותא בא"י. כי משמעות הדבר היא אנרכיה מוחלטת. אין להעלות על הדעת הנחה זו. הרי על זה צווח כתוב במפורש "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה". כלומר, כשיש מלך שורר חוק וסדר בארץ ולא אנרכיה. איך אפשר לומר אפוא שגם כשיש מלך שוררת פה אנרכיה ולית דין ולית דיין? מלכות פירושה שלטון, סדר ומשטר. וגם למ"ד שכל האמור בפרשת מלך מלך אסור בו לא ייתכן שמלך הוא בובה חסרת שיניים לחלוטין (כדוגמת המלך האנגלי למשל), אין ספק שיש למלך סמכויות כל שהן אם כי הן מוגבלות לעומת מלך בחו"ל (הארכנו בנושא זה באהלה של תורה ח"ד סי' טז).

מלכים ב, יב. הויכוח היה רק על גובה המסים אך לא על עצם הטלתם. ע"כ צ"ל שלטובת העם יש סמכות למלך ישראל או לכל שלטון ישראלי בא"י. וכמש"כ החת"ס (חו"מ סי' מד). ועיין מש"כ באהלה של תורה (ח"ד סי' טז).

סמכויות אלו מתבטאות בעיקר בהפקר בי"ד, דהיינו בכוחו של המלך להפקיע ממון. וכמו שמצינו מלך פורץ גדר וכדו'. ולכן הוא יכול להטיל מסים ומכסים, כי בלא"ה הוא יכול להפקיע רכוש מהאזרחים. ולענייננו, בסמכותה של המלכות להפקיע קניין אם לא נעשה עפ"י תקנותיה.[3] עם זאת, באשר למכירת הקרקעות בשמיטה, קשה לומר ששלטון ישראלי יפקיע מכירת נדל"ן כגון זו של שנת השמיטה. אם אכן השלטון יונק את סמכותו לפי ההלכה מכוח התורה, לא יתכן שיתפאר הגרזן על החוצב בו ולא יכיר ברצון פוסקי ההלכה לקיים שמיטה בהדרגה, בדרך זו של הוראת שעה, ע"י מכירת הקרקעות לנוכרים, עד שההתיישבות תעמוד על רגליה ותוכל לקיים שמיטה בשלמותה. אומנם בדרך כלל צודקת מאוד התקנה הדורשת רישום מסודר בטאבו, למרות שהתורה לא דרשה זאת. אולם תקנה זו אינה נוגדת את רצון התורה להבטיח סדר בחיי החברה ובפרט בנושא כה רגיש כמו נדל"ן. אך באשר לשמיטה תקנה זו נוגדת את עמדת פוסקי ההלכה. אין אפשרות מעשית להעביר בטאבו את כל הקרקעות הנמכרות. מה גם שהדבר נעשה לשנה אחת או שנתיים בלבד. ומכיוון שרצון הפוסקים הוא שנתקדם בנושא השמיטה קימעא קימעא, ונאפשר זמנית מכירת קרקעות, על החוק להכיר בכך ולא להערים קשיים פורמליסטים מיותרים.

דבר דומה טען החתם-סופר באשר למכירת חמץ ובכור, שהמכירה תקפה גם ללא אישור מאת השלטון. כי המלכות מכירה בכך שמכירה זו נעשית למטרות דתיות ולא למטרות מסחריות ולכן היא מעלימה עין מהעובדה שהמכירה נעשית ללא אישור חוקי (חת"ס או"ח סי קיג). ק"ו מדינת ישראל המתחדשת לא צריכה להתייחס אל מכירת הקרקעות בשנת השמיטה כאל מעשה לא חוקי, אלא עליה להכיר בה לפחות דה-פאקטו.[4]

ד. מעמד הריבונות הישראלית

על סמך הגדרה זו של המדינה יימצא מענה לטענה שהועלתה ע"י הגר"ש גורן. עם הקמת המדינה נוצרה ריבונות-על ישראלית על כל הקרקעות, וממילא גם הקרקעות הנמצאות בבעלות נוכרים כפופות למעשה למרות הריבונות

3. ראה באהלה של תורה (ח"ד עמ' 76-78) שכתבנו שבעקרון שתי הסמכויות נתונות לביה"ד של סמוכין גם כשיש מלך בישראל אם כי לא באופן מלא. וראה מעדנ"א (ס"ס כ) שגם אם נאמר שאין בא"י דינא דמלכותא דינא יש לציבור סמכות של בני העיר להסיע על קיצתן.
4. אם כי ייתכן שהמשפטנים האמונים על תפיסות משפטיות נוכריות לא יסכימו לכך, אולם השאלה היא האם מפיהם אנו חיים? כדי לעקוף בעיה זו ללא עוררין יזם הרב חיים דרוקמן בהיותו חבר כנסת חוק הנותן תוקף חוקי למכירת הקרקעות לצורך השמיטה.

הישראלית. אין תועלת אפוא במכירת הקרקעות לנוכרים, כי הן תישארנה לעולם, גם אחרי מכירתן, בבעלות ישראלית. התוספות (קידושין לו ב ד"ה כל) דנו במצב מעין זה, אם כי במקרה הפוך, שבו קרקעות ישראליות בחו"ל נמצאות תחת שלטון נוכרי. לדעתם, קרקעות אלו מופקעות מחיובי תרו"מ כי הן בעצם בבעלות נוכרית, למרות שייכותן לישראלים (לדעת התוס' תרו"מ נוהגים מדרבנן גם בחו"ל). ניתן להסיק לכאורה מהתוס' לעניין שמיטה בארץ, שהעברת הקרקעות לבעלות נוכרית היא חסרת משמעות, כי בעצם הבעלות-על היא הריבונות הישראלית ואין בכוחה של מכירה כזו לגוי להפקיע את הקדושה.

לאור האמור יש לדחות טענה זו. את התוספות בקידושין יש להבין על סמך שיטתם בגדר דינא דמלכותא, כפי שהביאם הר"ן (בנדרים כח א). שיטתם שם היא שהמלך הוא הריבון וכל הקרקעות בממלכתו הן שלו והאזרחים אינם אלא מעין אריסים. לכן הם חייבים להישמע למלך. מאותה סיבה אין גם לחייב קרקעות של ישראלים בחו"ל בתרו"מ, כי בעצם הקרקע אינה שלהם. אולם א"י שונה מחו"ל. הקרקע אינה של המלך אלא של כל העם. וכשם שאין דינא דמלכותא דינא בא"י (בהתאם למגבלות דלעיל) כך אין בכוחה של הממלכתיות הישראלית להפקיע את הבעלות הנוכרית הפרטית, אלא א"כ היא תפקיע באופן מיוחד את הקרקע למטרות ציבוריות על סמך הפקר בי"ד הפקר, כמבואר לעיל. אולם כל עוד לא הייתה הפקעה מפורשת הקרקע שייכת למחזיקים בה ואין לבטל את בעלותם למרות הריבונות הישראלית.

אומנם יש להעיר על הבנה זו, שאדרבה היא הנותנת, הרי הסיבה לכך שאין דינא דמלכותא בא"י היא משום שהיא שייכת לעם ישראל כולו ולא למלך. וא"כ ק"ו שהארץ אינה שייכת לנוכרים. הם אינם שותפים לעם ישראל בבעלות על הארץ. ומכיוון שהארץ שייכת לעם ישראל בלבד אין לגוי שרכש קרקע בא"י בעלות עליה ואין תועלת אפוא במכירת הקרקעות לגוי, כי הן שייכות בעצם לעם ישראל. מיהו י"ל שבעקרון אכן א"י שייכת לעם ישראל, אולם בפועל מכיוון שלא ניתן כרגע לזהות מי הם בעליו הישראליים המקוריים בכל מקום בארץ לכן נוכרי המחזיק בקרקע יכול להישאר בה זמנית עד שיבואו הבעלים ויוציאוהו ממנה.[5] ומכיוון שהמכירה לנוכרי היא רק לשנה-שנתיים יש בכוחה של מכירה זו להפקיע את חיוב השמיטה.

בלאו הכי יש להבחין בין השלטון הפיאודלי באירופה, בימי התוספות, שבו המלך היה באמת הריבון הבלעדי, לבין המשטר הדמוקרטי המאפיין את מדינת

---

5. עי' מש"כ באהלה של תורה (ח"א סי' קיג אות ז).

ישראל, שבו המדינה לא רואה את עצמה שליטה על הרכוש הפרטי של אזרחיה, כולל קרקעותיהם. ולכן אין להקיש ממה שכתבו התוספות בימיהם ובמקומם לימינו אנו במדינת ישראל. הרב הרצוג תמך במשטר הדמוקרטי של המדינה עוד בטרם הקמתה, כי סבר שללא משטר כזה לא יכירו בה אומות העולם, והיא לא תוכל לקום ולהתקיים.[6]

ה. גמירות הדעת עם קום המדינה

לפני קום המדינה הקרקעות הישראליות היו מיעוט והמכירה הייתה פרטית של החקלאים הישראלים. עכשיו שקיימת ת"ל מדינת ישראל ורוב רובן של הקרקעות הן בידי ישראל, יש חשש שמכירת כל הקרקעות הישראליות לנוכרי לא תועיל להתיר את איסורי השמיטה. הסיבה לכך היא הנחתו של הרב קוק (שבת הארץ קונט"א אות כ) שגם מי שסובר שאין קדושת שביעית נוהגת בקרקעות נכרים – והרי על כך נסמך היתר המכירה – זהו מן התורה, אך מדרבנן יש לחשוש לקדושת שביעית גם בקרקעות של נוכרים. אלא שלדעתו גזרה זו נהגה רק בימי חז"ל, שרוב הקרקעות היו בידי ישראל, ולכן גזרו על מיעוט הקרקעות שהיו בידי הנוכרים בגלל הרוב שהיו בידי ישראל. אך לאחר שהישוב הישראלי בארץ התדלדל ורק מיעוט של הקרקעות נותר בבעלות ישראלית בטלה הגזרה ואין לנהוג קדושת שביעית בקרקעות הנמצא בבעלות ישראל. על סמך זה בנה הרב קוק את היתר המכירה בימיו. עתה עם קום המדינה חזרה ב"ה הבעלות הישראלית לרוב הקרקעות בחלק זה של א"י הנמצא בריבונות ישראלית, ונשמט לכאורה, הבסיס להיתר המכירה במצב החדש שנוצר.

הגריא"ה הרצוג התייחס למצב החדש שנוצר עם קום המדינה, שבו רוב הקרקעות בבעלות ישראלית, מנקודת ראות אחרת. מכירת מדינה שלמה לא מתקבלת על דעתו של הציבור הרחב. הוא לא חשש לכך שאין כאן גמירות דעת, לכאורה. כי בעיית גמירות הדעת קיימת בכל מכירה דומה, כגון מכירת חמץ ומכירת בכור וכדו'. האיש הפשוט, שאינו בן תורה, המוכר את חמצו או בהמתו, אולי לא מתכוון באמת למכור לגמרי את רכושו, אך מכיוון שהוא חותם על שטר הרשאה או שטר מכירה, הרי מבחינה משפטית מכירתו תקפה. דברים שבלב אינם דברים. מה שהטריד את הרב הרצוג הייתה הבעיה הציבורית. איך יקבל הציבור הרחב, שרובו אינו מורכב מתלמידי חכמים יודעי דת ודין, את מכירת כל קרקעות המדינה לנוכרים? הרי זה עתה זכינו למדינה עצמאית משלנו וכבר אנו

---

6. ראה מש"כ הגריא"ה הרצוג בתחוקה לישראל על-פי התורה ובמאמר שפורסם בתחומין (ב, עמ' 169-179).

מוכרים אותה לזרים? מה שהטריד אותו הוא החשש לזלזול (התורה והמדינה ד, עמ' קנג):

> ואעפ"י שיסוד מוסד הוא "ואל יתבייש מפני המלעיגים עליו" הלא לא יהא הלעג הזה על חשבון המצוה של שביעית עצמה שאת ערכה הנשגב הכירו כבר גדולים מאומות העולם בימי היונים (כמו שהראיתי במאמרי הידוע על היהודים והיהדות בהשקפת העולם של פילוסופי יון הקדמונים) אלא על הדרכים שלנו, ואדרבה, עד כמה שאפשר ודאי שצריך למנוע שלא יכשלו בני אדם מישראל בלעג וכשהדבר יתפרסם יצא לעג גם באומות וייגרם ממילא חילול ה'.

יש בהערה זו הבחנה דקה בין החשש ללעג אישי לבין לעג למצווה. אל לו לאדם לחוס על כבודו האישי בבואו לקיים מצווה. אולם אם צורת הקיום של המצווה גורמת ללעג מ**המצווה** עצמה יש להימנע מכך. אם הדרך היחידה שהתורה קבעה כיצד לקיים מצווה לא מתקבלת על דעתם של הדיוטות – אין עצה ואין תבונה נגד ה', את המצווה יש לקיים בכל תנאי. אך אם ניתן לקיים את המצווה בצורה המעוררת כבוד והאדם מעדיף לקיימה בצורה המעוררת לעג – אין הצדקה לצורה זו. ולענייננו, עקיפת המצווה עלולה לגרום ללעג, מה גם שהתורה עצמה בודאי אינה מעוניינת בדרך כלל שנפקיע מצוות באמצעים עוקפים (אלא רק כשיש אילוץ חמור כשהכוונה היא לקיים את מצוות התורה ולא לבטלן חלילה).

ו. הפקר

בכדי לפתור את הבעיות שהתעוררו עם קום המדינה הוצעה אלטרנטיבה למכירה ע"י הגר"ש ישראלי, להפקיר את הקרקעות לשנת השמיטה. הנצי"ב מוואלז'ין שהתנגד להיתר המכירה המליץ על דרך זו (עיין חוות בנימין סי' ז). יש בה הרבה מעלות טובות, גם ללא קשר למצב החדש. אין כאן לא תחנם, אין צורך להיכנס למחלוקת אם הגוי מפקיע את קדושת הקרקע או לא, כל הבעיות שהתעוררו עם קום המדינה לא קיימות בהפקר וגם ההערמה לא ניכרת כל כך כי בלא"ה שנת שמיטה היא שנה שיש להפקיר בה את כל היבול.

הגריא"ה הרצוג סבר שלמרות מעלותיה היא בעייתית מאוד. שכן, מצד אחד נפקיר את הקרקעות ומאידך נתיר לבעלים לחרוש ולזרוע ולקצור את היבול ולמוכרו?! לכאורה יש כאן תרתי דסתרי. הגר"ש ישראלי הציע הצעות מעשיות איך להתגבר על כל הבעיות. אולם הרב הרצוג חשש מפני ההערמה, וגם כאן, כמו בנושא הקודם, בעיקר מפני המלעיגים. לכן הוא העדיף בכל זאת להמשיך

בדרך קודמיו ולמכור את הקרקעות לנוכרי, גם לאחר קום המדינה. דרך זו כבר נסללה ע"י גדולי הפוסקים בדורות הקודמים, ולמרות בעיותיה עדיף ללכת בה מאשר לסלול דרך חדשה שאף היא לא נקייה מבעיות.

מאותה סיבה של חשש שיש "לחשוש לפרצות הדור משום חמדת לצון" הוא שולל את ההצעה שהזריעה תיעשה תחת חופה ניידת או ע"י שניים (פסקים וכתבים ח"ג סי' מז סוף אות ה; לדעתו כשם שבשבת שנים שעשאוה פטורים, כך גם בשביעית. אם כי לענ"ד יש להבחין בין שבת לשביעית. בשבת האיסור מוטל על האדם לכן שנים שעשאוה פטור. אך בשביעית הארץ צריכה לשבות. ומבחינתה היא נעבדת ע"י שנים באותה מידה שהיא נעבדת ע"י אחד, עיין שבת ג ע"א).

למרות שקום המדינה עורר ספקות חדשים באשר להיתר המכירה, הרבנות הראשית המשיכה בדרך זו בהעדר אלטרנטיבה טובה יותר. אולם אין ספק שקום המדינה מחייב וגם מאפשר חיפוש אלטרנטיבות מהודרות יותר.

ז. עידן חדש?

בשיחה אישית שהייתה לי עם הגרי"ש אלישיב שליט"א בשמיטת תש"מ הוא שיבח את עמדתו ההלכתית בנושא זה של הגריא"ה הרצוג יחד עם זו של קודמו הרב קוק. אלא שהייתה לו בקורת קשה על מה שנעשה בשמיטת תש"מ. אם הבנתי נכון את דבריו, האילוצים שהיו בשמיטות הקודמות הצדיקו את הצורך במכירה, לעומת שינוי המצב לדעתו בשמיטת תש"מ. על ההבדלים בין השמיטות השונות ועל הצורך ההכרחי עדיין בהיתר המכירה בחלק מהענפים גם היום, עמדתי במאמר שפורסם ב"הצופה" (שבת שירה יא בשבט תשס"ח).

אולם למרות הצורך ההכרחי להשתמש עדיין בהיתר המכירה בענפים מסוימים, בפרט באלו שעיקרם מיועד ליצוא, אין להפטיר כדאשתקד. מרן הרב קוק וממשיכיו הרבנים הראשיים לישראל חתרו תמיד לצמצם את היתר המכירה ולהמירו בפתרונות טובים יותר. כבודם של הראשונים מחייב למלא את צוואתם לא לקפוא על השמרים ולחתור לשיפור משמיטה לשמיטה במגמה להגיע לשמיטה מושלמת. הכלים הממלכתיים שבידי המדינה מאפשרים – וממילא גם מחייבים – לחפש פתרונות משוכללים יותר.

חוק השמיטה שהתקבל בכנסת השתא בשנת השישים למדינה – ביוזמתו של ח"כ הרב יצחק לוי – יכול לפתוח פתח חדש לשמירת השמיטה במדינת ישראל.

הרב יהודה הלוי עמיחי

היתר מכירה למי ולמי

א. הנימוק המרכזי למכירה – טובת הישוב
ב. מה פשר הטעם "טובת הישוב"?
ג. טובת ישראל ולא פיקוח נפש
ד. הפסד וחיי הישוב
ה. מה משמעות הטעם "חיי הישוב"?
ו. חיזוק ותוספת בהיתר המכירה
ז. מי משמט ומי מוכר
ח. נוסח היתר המכירה
סיכום

בזמן האחרון העלו מספר רבנים את השאלה האם הרב קוק זצ"ל היה עושה היתר מכירה עבור יהודי מחלל שבת? מחלל שבת עובר באיסורי תורה – מדוע נתאמץ להצילו מאיסור שביעית דרבנן? ובפרט שהרבנות המוכרת "מסתבכת" עם איסור "לא תחנם"?

א. הנימוק המרכזי למכירה – טובת הישוב

בעל ישועות-מלכו והרב קוק זצ"ל במספר תשובות ואגרות חזרו על כך שההיתר מבוסס על מכירה לזמן, בשל איסור "לא תחנם", אולם כתבו זאת בתורת צירוף. כך כתב הרב קוק (משפט כהן סי' נח): "מסתבר שכיון שיסוד הדבר הוא לטובת הישראל לא אסרה תורה, ובפרט שידוע הוא שלא תישאר הקרקע בידו של נכרי ואחרי השביעית יחזור וימכרנה לישראל זה שלקחה ממנו, י"ל דלא שייך האיסור בכהאי גוונא". וכפל הדברים (משפט כהן סי' סא): "כיוון שאין הכוונה כי אם טובת ישראל, כמו שהבאתי מדברי הלכות ארץ ישראל, יש לסמוך על כל פנים לעניין מכירה לזמן".

ונשאלת השאלה מדוע לא מספיק הנימוק של מכירה לזמן שהרי החינוך (מצוה שלט) כתב: "ואם התנה עם הגוי להחזירה מותר למוכרה לו", ומשמע שזה היתר גמור.

יש לדון במכירה לזמן: א. האם מפקיעה מקדושת הארץ? ב. האם אין בה "לא תחנם"? הרב קוק (משפט כהן סי' סה) כתב שמכירה לזמן היא מכירה

גמורה, ומשמעות הדבר שאין קדושה והיא כקרקע הגוי שיכול לחפור בה שיחין ומערות (רמב"ם הל' מכירה כג, ו; שו"ע חו"מ ריב, ו). וכן לעניין לא תחנם אין איסור אפילו מדרבנן, למרות ששכירות לנכרי בארץ ישראל יש בה גזירה דרבנן, אבל לא במכירה לזמן. ברור שהחילוק בין שכירות האסורה מדין לא תחונם ומכירה לזמן המותרת היא מחודשת וקשה בהבנה. נראה שסברא זו באה לנמק את השיטות שאמרו שיש לעשות מכירה לזמן, אבל מעיקר הדין היה ברור לרב קוק הנימוק המרכזי הוא טובת היישוב והמכירה לזמן היא כצירוף וסניף.[1]

ויש להסביר כי אפשר להסתכל על מכירה לזמן בשני אופנים: א. אין בה איסור לא תחנם; ב. מכירה לזמן מגלה שהיא לטובה הישראלי המוכר. לצד השני עניין המכירה לזמן אין עיקרה מצד לא תחנם אלא נימוק משלים לטענה המרכזית שהמכירה היא לטובה היישוב. לכן במקום שהזכיר הרב קוק את הנימוק של טובת היישוב הוסיף שמכירה לזמן היא לטובת היישוב, אך לא מצד לא תחנם.[2]

ב. מה פשר הטעם "טובת הישוב"?

טעם "טובת הישוב" הובא אצל ראשוני המתירים, בישועות-מלכו (יו"ד סח) כתב: "אמרתי בפשיטות שטוב להתיר למכור לנכרי ואע"פ שאסור ליתן ולמכור קרקע בארץ ישראל, כיון שהוא לטובת היישוב פשיטא דאין כאן איסור דלא תחנם, בפרט כשמוכר על מנת להחזיר... ובשביעית בזה"ז דאינו אל מדרבנן פשיטא דאין להחמיר". כך גם בדברי האדר"ת (אדר היקר, אגרות האדר"ת ט): "עיקר הלאו הוא כמובן כדי שיהיה לנו אחיזה בארץ הקודש, ולא להם, ואם נחמיר כל כך הרי אי אפשר ח"ו שתהא לנו, וסברא זו מצאתיה גם כן בשמן המור".

אכן בעל שמן-המור (יו"ד ד) כתב: "על ידי תיקון הלזה יהיה גורם להיות לישראל חניה בקרקע טפי, שיקנו כרמים בארץ, דכגון דא מצוה היא כנודע, מה שאין כן אם לא נעשה להם תיקון להצילם ממכשול, כל איש הירא יברח וימנע מלקנות כרם בארצנו הקדושה". כך גם ברב קוק:[3] "דלא תחנם נאסר דוקא

---

1. הרב קוק הביא מספר תרוצים על השאלה מדוע אין איסור לא תחונם במכירת קרקעות בשביעית: 1. אין איסור לא תחונם בשעה שאין קדושת מצוות; 2. נכרי יושב הארץ; 3. ישמעאלים שאינם עובדי עבודה זרה. כל הנימוקים הללו הרב קוק חיזקם והסבירם אולם כולם לא נאמרו אלא כסניף וצרוף הנימוק המרכזי של טובת היישוב.
2. עיין ספר השמיטה עמ' קיג-קיד, מעדני ארץ שביעית עמ' ג.
3. משפט כהן סי' נח עמ' קכג ט"א, סי' סא עמ' קכה ט"א, סי' סג עמ' קכט ט"א.

כשמכוין לטובתם, והכי נמי לא שייך איסור חנייה בקרקע במכירה זו... כדי שיוכלו לעבוד בהיתר, שהיא לטובתנו... כיון שיסוד הדבר הוא לטובת הישראל לא אסרה תורה".

הישועות-מלכו והאדר"ת כתבו זאת מסברא פשוטה ללא הוכחה והנמקה, אולם הרב קוק (משפט כהן סי' נח) הביא ראיה מדברי הר"ן שהתירו שחרור עבד לדבר מצוה, כיון שהיא פעולה לטובת ישראל. וכן הביא ראיה לדין זה מרב מרי שמכר אוזן בהמותיו על מנת להיפטר מבכורה, למרות שיש איסור למכור לנכרי בהמה גסה, אלא שלטובת ישראל מותר.

נראה שלדעת הישועות-מלכו הגדרת טובת הישוב היא כל הישוב היהודי. אולם ראיות הרב קוק משחרור עבד וממכירת בהמה משמע שההיתר הוא גם לטובת יהודי בפני עצמו, וכפי שהביא מהלכות ארץ ישראל (סי' ה ס"ק ו) שהתיר ליהודי למכור ביתו לגוי אם אין ישראל גרים באותה העיר. משמע שההיתר איננו רק משום טובת היישוב בכללו אלא אפילו לטובת יהודי בודד אין בזה משום לא תחנם.[4]

ג. טובת ישראל ולא פיקוח נפש

הכפתור ופרח[5] אומר:

> ישראל הדר בעיר שכולה גויים בארץ ישראל, ורוצה להעתיק דירתו לעיר אחרת, ויש לו שם בית, שיכול למכרה לגויים, כי הוא מתירא שהגויים יחריבוהו, או שיחזיקו בו וידורו שם בעל כרחו, וכן נמי אם הוא בעיר שרובה ישראל ואנסוה זוזי, ואין שם ישראל שיקנהו אפילו בזול.

בעיר שכולה גויים ויש לישראל שם דירה מותר למכור מכיוון שממילא הבית יילקח על ידי הגויים, אבל במקרה שיש רוב ישראלים בעיר אזי אין חשש שהדירה תילקח, אלא תישאר ברשותו, ואין חשש שיפקיעו את הדירה, ובכל אופן התירו משום שאנסוהו זוזי. ויש להסביר מדוע התירו משום אונס מעות למכור ולעבור על איסור לא תחנם, בייחוד שעל איסורי לאו צריך אדם לבזבז כל

---

4. באגר"מ אה"ז ח"ד סי' ל התיר לעשות פעולת סירוס זמנית (האסורה מדאורייתא) אם אח"כ תבוא תועלת להולדה, וכתב זאת כדבר פשוט, וכן בניד"ד יש להתיר "לא תחנם" לטובת היישוב.
5. פרק י.

ממונו, אבל משום אונס מעות מי התיר לעבור על לאו של תורה, ומשמע שאפילו אין זה אונס כל מעותיו אלא דמי ביתו?

בספר הלכות ארץ ישראל[6] התבסס על דברי הכפתור ופרח וכתב:

> אסור למכור שום קרקע לגוי ואם יצטרך למכור ימכור לישראל ולא לגוי ואפילו בסוריא, מיהו אם אין באותה העיר דרים ישראל נראה לי שמותר למכור. וגוי שאנס ביתו של ישראל ואינו יכול להוציאו מידו לא בדיני ישראל ולא בדיני אומות העולם מותר ליטול את דמיו, ואם הוא עני וצריך הדמים למזונות, אפשר שהוא מותר אפילו במקום שיש שם ישראל, כיון שאין ישראל רוצה ליקח כלל, יכול הוא למכור לגוי, דאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש.

בהלכות ארץ ישראל הביא שהוא עני ולא יהיו לו מזונות והתירו משום פקוח נפש, דהיינו שלא יהיה לו בעבור מזונות בני ביתו. ולכאורה הדבר תמוה אם יש כאן פקוח נפש, אם כן זה ככל פקוח נפש שאין דבר העומד בפניו אלא ג׳ עבירות, ואפילו שבת התירו משום פקוח נפש, א״כ מה התחדש בדין לא תחנם? ועיין בחכמת אדם[7] שהביא את דברי הכפתור ופרח כפשטותם ללא כל תוספת ודרישה שיהא פקוח נפש.[8]

ברור שכאשר מדברים על אנסוהו זוזי אין דיון על פקוח נפש גמור, שהרי בציור שיש ישראל בעיר אין חשש של הפקעת הדירה, החשש הוא של מחיר, ואדרבא משמע שבעיר שיש בה ישראל כעת אין מי שיקנה ממנו את הדירה, אבל יתכן שבעוד מספר חדשים יבוא ישראל ויקנה, וא״כ שמא במשך שנה לא ימכור אבל לאחר מכן יוכל למכור, ובכל אופן לא הצריכו אותו להמתין עם המכירה ומותר לו למכור מיד.

נראה להסביר שכיוון שהכל יודעים שזוזי אנסוהו, ואין הוא מוכר בגלל שהוא רוצה למכור לגוי, שהרי הוא בדק אצל כל היהודים ואין יהודי שירצה למכור, אם כן מכיוון שבשעה שהוא מוכר לגוי ברור לכל היהודים שלא מוכר להנאתו והרי זה מותר למכור, שהרי המכירה איננה אסורה אלא כנתינת חניה וחן לגוי, אבל כאשר עושה זאת מפני שאנסוהו זוזי הדבר מותר. את דברי הלכות ארץ ישראל שכתב ״משום פקוח נפש״ יש להסביר כפי שכתב הט״ז[9]

---

6. סי׳ ה סעי׳ ו.
7. פי״א סעי׳ טז.
8. עיין בית ישראל בפאת השלחן סי׳ א אות מ שהקשה על ראיית הכפתור ופרח מדברי הירושלמי.
9. יו״ד סי׳ רצג ס״ק ד.

לעניין חדש "כיוון שחייו של אדם תלוי ממש בזה שעיקר שתיה שלהם הוא שכר שעורים וכיו"ב", דהיינו עיקר החיות והפרנסה ג"כ נחשב כפקוח נפש.

נראה שלמדנו מכאן שכאשר המכירה עיקרה לטובת היהודי ואין לו ברירה אחרת, הרי שאין בכך איסור "לא תחנם". דברי הכפתור ופרח יסודם הוא במכירת בית לנכרי כאשר המכירה היא חלוטה, אבל בנידון של היתר מכירה ברור שאין כאן חליטת השדות.

ד. הפסד וחיי הישוב

הרבנים שייסדו את ההיתר לראשונה (הרב יהושע מקוטנא, הרב שמואל מוהליבר והרב שמואל זנוויל) כתבו: "תשם הארץ ותצא מזה חרבן הקולוניות חלילה וכמה מאות נפשות יימוגו ברעב חלילה. על כן להצלת נפשות והצלת ישוב הארץ...". הרב יצחק אלחנן (דבר השמיטה עמ' 122) כתב: "ואם לא נבקש עצה והיתר יכול להיות כי תשם הארץ חלילה והיה חורבן לקולוניות, וזה נוגע להצלת מאות נפשות מי יודע". גם האדר"ת כתב (אדר היקר, אגרות האדר"ת ח): "אם שהישוב חרב ח"ו וש' בתי אבות שומרי תורה ומצות אין להם במה לחיות". הרב קוק (מבוא לשבת הארץ פרק טו עמ' 177) הוסיף: "אחרי כל אלה אין מקום לערער על דרך הוראה כזו, במקום דחק שנוגע להפסד של רבים, אפילו אם לא היה הדבר נוגע לישיבת ארץ ישראל, וק"ו שהדבר נוגע ליסוד חיי נפש של ישיבת ארץ ישראל". ובמקום אחר (משפט כהן סי' סג, עמ' קכו ט"ב – קכז ט"א): "במקום דחק עצום ונורא כמצב הישוב... הנוגע לכללות האומר בסדרי ההתיישבות על אדמתו".

מדוע נקטו לשון של הפסד וחיי היישוב ולא רק את הפסדו ונזקו של היחיד?

הנימוק של הפסד רבים מופיע בתוס' (מו"ק ג ע"ב) לגבי התקנה שהוסיפו חכמים שני פרקים בערב שביעית. וכשהתקינו תקנה זו קבעו שאם ייווצר מצב שיהא "הפסד לרבים" יוכלו לבטלה למרות שהיא כגדר וסייג, בכ"ז יוכלו לבטלה. אנו רואים שהפסד רבים הוא נימוק המתיר לבטל תקנת חכמים של ערב שמיטה.

הנצי"ב (משיב-דבר ח"ב סי' נו) כתב שאין לעשות היתר מכירה שהרי חכמי התלמוד התירו בשני פרקים בלבד משום הפסד רבים, אבל לא התירו משום הפסד רבים מלאכות בשביעית, וא"כ אין ללמוד ממעשה זה של ביטול ב' פרקים להתיר מכירה. ויש להעיר על דבריו שבעניין ב' פרקים שביטלו את התקנה משום "הפסד רבים" ביטלו את עצם התקנה. אולם בנידון היתר מכירה לא דנים על ביטול התקנה אלא על מכירה לעכו"ם היוצרת מציאות שונה.

מכל מקום שמענו כי הרבנים בעלי שלשלת ההוראה שהתירו את המכירה, רצו להדר והוסיפו את הנימוק של "חיי היישוב", שעניינו התמוטטות הפרנסה של חקלאים יהודים והתמוטטות כלכלית של היישוב.

ה. מה משמעות הטעם "חיי הישוב"?

הגר"י אלחנן והאדר"ת הביאו רק את החשש החומרי של נזק למשפחות וליישוב בא"י; פרנסתן של שלש מאות משפחות וחורבן היישוב מבחינה כלכלית.

הרב קוק כתב באגרת (אגרות הראיה א, שיא): "אם לא יוציאו לחו"ל את הסחורה, את היין ואת תפוחי הזהב והשקדים וכיו"ב, תשם הארץ חלילה, ויחרב הישוב החדש, ועמו מוכרח להיות נהרס חלילה הישוב הישן". ועוד כתב (אגרות הראיה ב, תקנה): "חלילה להפקיע מצוה גדולה וכללית כקדושת השמיטה בלא הכרח גדול הנוגע עד הנפש, בחיי הנפש ממש, שלא יגוועו ח"ו ברעב נפשות רבות מאין עבודה ומחיה, ושלא **יהרס יסוד הישוב הקדוש** בראשית צמיחתו". לדעתו "חורבן היישוב" איננו רק בחומריות אלא גם מן הפן הרוחני, כדי שהישוב יישאר בקדושתו. הנזקים הרוחניים הוסברו במספר אופנים.

1. חקלאי יהודי

ציבור דתי לא יוכל להתיישב בארץ ישראל, וממילא הרמה הרוחנית של יושבי הארץ תפחת. כך כתב (אגרות הראיה א, שיא): "על ידי פרסום האיסור תיסתם הדלת של הכניסה לארץ ישראל, לבנותה בבנין של נטיעה וזריעה ומסחרים ביבולה, לפני כל שלמי אמוני ישראל. ואז יהיו הבאים רק משליכי הדת אחרי גום, ואין שיעור לנפילת היהדות בא"י בכלל, שתוכל להיות נצמח מזה". נימוק זה הופיע גם בדברי שמן-המור (יו"ד סי' ד).

2. התדרדרות היישוב

ברור שמתוך הדחק אנשים יעבדו בשביעית, ואם נאסור את המכירה אנשים ירגישו עבריינים הם ירדו מדחי אל דחי (אגרות הראיה א, רצא): "בפרט שאם לא נתיר היו ג"כ עובדים באיסור, והיה הדבר גורם פרצות גדולות ביתר עניני היהדות. כידוע שמי שפועל בעצמו לעשות דבר איסור הולך הוא ונטבע ברעות רבות ד' ירחם. מה שאין כן עכשיו כשהם עושים על פי היתר אפילו הוא דחוק אין הדבר מביא לידי פירצה". והוסיף (אגרות הראיה א, שיא): "אם יחשבו (הפועלים) שכל מה שעושים יעשו באיסור והם רשעים ועבריינים, אז מתוך

היאוש והקצף יוכל הדבר להביא לנתיקת עול והפרעת התורה והמצוה בכמה ענינים, עד שיצמח מזה חלילה חורבן גדול לכללות היהדות בארץ הקודש".

3. חיזוק יד פריצים

אם לא ימצא היתר הלכתי תגבר יד החוטאים ויוכיחו לכל שאין לשמוע בקול הרבנים (אגרות הראיה א, רז): "אם לא היה הענין כל כך נוגע לפיקוח נפש ומניעת חרבן ארץ הקודש, והגברת ידם של פריצי עמנו, שהם חפצים דוקא שיצא הדבר על פי הרבנים באיסור, ואז יראו איך אין שומעין לרבני הדור... ויהיה להם קרנים לנגח את הכל".

4. לימוד זכות על כלל ישראל

הרב קוק זצ"ל, מזרע אהרן הכהן, הבין שיש צורך ללמד זכות על החקלאים שלא יוכלו להשבית שדותיהם מאונס. כך כתב (משפט כהן סי' ס עמ' קכד): "ברור לי, שאם לא אתקן את המכירה על ידי ההרשאות יופקר הענין לגמרי, כי גם אחרי כל ההשתדלות אי אפשר יהיה להפסיק את היקב מעבודתו, וממילא תיקון הכרמים התלוים בו, וכן עניני הפרדסים של תפוחי זהב, שיהיה דבר שלא ישמע כלל וכלל אנו צריכים להיכנס בפירצה דחוקה וללמד זכות על ישראל בדבר שאי אפשר כזה... ומפני האונס יעשו בלא שום צד היתר". גם בשבת הארץ (פ"ח ה"ח) כתב: "וכיוון שההפסד גדול ואי אפשר לעמוד בשמירת כל דיני השביעית להרבה אנשים שיושבים בארץ ישראל".

5. חילול השם

אם היישוב בחלקו הגדול יעבוד באיסור חילול השם יהא גדול מנשוא (אגרות הראיה א, קפט):

> ברור שאם לא ייעשה ענין המכירה יעברו רבים מאד על כל איסורי שביעית בלא שום צד היתר כלל, ורשעים ירימו קרן לאמר הותרה הרצועה לעקור מצות מן התורה בלא שום שאלה. ואין לשער כמה גדול חורבן תורתנו הקדושה וחילול שם שמים היוצא מזה.

למדנו אפוא כי ראשוני המתירים התייחסו בעיקר להתמוטטות הכלכלית של הישוב, ואילו הרב קוק החשיב מאד גם את הצלה הרוחנית של הישוב; חורבנו הרוחני איננו פחות מחורבנו החומרי חלילה.

ו. חיזוק ותוספת בהיתר המכירה

הרב קוק הביא את נימוקי האדר"ת, ללמדנו שההיתר מכירה שנעשה על ידו

בשנת עת"ר איננו היתר חדש, אלא המשך להיתרים שנהגו בא"י. מכיוון בשנת תרמ"ט ותרנ"ו (שהן השמטות הראשונות בארץ ישראל) עיקר ההיתר היה על פי הוראות הגאונים הרב יצחק אלחנן מקובנא, הרב יהושע מקוטנא והרב שמואל מוהליבר, ובשנת תרס"ג האדר"ת הנהיג את היתר המכירה – הרי שדבריהם הם הבסיס להמשך היתרי המכירה. לכן הרב קוק כותב (משפט כהן סי' עא): "התיקון הכללי, שנעשה על ידי על פי הוראת הגאונים זקני הדור העבר נוחי נפש ז"ל, אשר חזקתי אותה". והוסיף באגרת (אגרות הראיה א, רצא; וראה שם רז): "לא הייתי אני המתיר הראשון, וכבר נכבשה הדרך על ידי הגאונים ר' יצחק אלחנן מקוונא, והגאון הספרדי מוהר"ש אלישר, וכמו"ח הגאון האדר"ת הסכים ג"כ על זה בשמיטה העברה".

למרות שהרב קוק זצ"ל בהדרכתו ההלכתית השתדל לא לעשות שינויים אלא אדרבא הקפיד להדגיש שהוא ממשיך הדרך שבה הלכו קודמיו, אבל בעניין נימוקי ההיתר והצרכים לעשייתו, הרב זצ"ל הדגיש את העניין שהוא מתייחס לצד הרוחני של היישוב באומרו:[10] "ולא לפגוע בחיי הישוב, שהוא ממש נוגע לנפשות, **ולדידי** חיבת הקודש של עצם מניעת ישוב ארה"ק, שמתבטלת על ידי דחיית ההיתר ונותנת יד לסוררים לפרוק עול בגלוי, ולנתק כל המוסרות, היה זה ג"כ גורם גדול לדבר על פי דרכה של תורה". חידושו הגדול של הרב קוק זצ"ל לא היה בהיתרים ההלכתיים או בביצוע המעשי של היתר המכירה, אלא בהסתכלות שטובת הישוב הרוחני היא המתרת את איסור לא תחנם.[11]

ההשקפה שאנו צריכים לעשות היתר מכירה רק בשביל "השוק הכשר" לא הייתה מעולם השקפת הרב קוק זצ"ל, אלא השקפה של אנשים הדואגים לשוק שלהם, למאכלים שלהם, השקפת הרב קוק זצ"ל הייתה שיש לעשות בשביל עם ישראל וארץ ישראל וללמד זכות אפילו בדוחק.

ההשקפה האומרת נמעט במכירת קרקעות על ידי זה שלא נמכור קרקעות של חילונים (מחללי שבת, אוכלי שפנים וכדו') איננה השקפת הרב קוק, שהרי הוא חשש שמא יהא חלילה מקום למשחית לטעון שבארץ ישראל לא שומרים שמיטה.

הרב קוק זצ"ל מתוך רצונו להציל את יושבי הארץ וקדושת ארץ ישראל המליץ לעשות מכירה אפילו על שדות של אלו שלא מכרו עדיין, מדין "זכין לאדם" כשכוונתו היא זכות לעם ישראל שאותם הפריצים לא יפרקו עול, ועל

10. אגרות הראיה ב, שלד.
11. יש מחמירים לנהוג קדושת שביעית כפי דעת המבי"ט שיש קדושת שביעית בפירות נכרים.

ארץ ישראל לא יצא ח"ו קטרוג. בנוסח היתר המכירה (שנת תשי"ט) הוסיף הגר"ש ישראלי זצ"ל "הננו מזכים אותם שלא בפניהם, כדין זכין לאדם שלא בפניו, להצילם מאיסורי שביעית".

ז. מי משמט ומי מוכר

למרות כל פעולותיו של הרב קוק זצ"ל למען היתר המכירה הרי שמאידך כאב לו על כל גרגר אדמה הנמכר לגוי, ושמחה רבה הייתה לו על כל מי שמשמט קרקעותיו, וכפי שכתב:[12] "ובכללות הענין כשאני רואה או שומע שנמצאו ג"כ שובתים גמורים בארץ הקודש, הנני נותן שמחה בלבי, וב"ה כי ישנם גואלים להמצוה העיקרית והקדושה של שביעית" ועוד הוסיף וכתב:[13] "וכל חלק קטן שבקטנים מארץ הקודש שביד ישראל שתקוים בו מצות שביעית כדינה, אנו צריכים לשמוח עליו כמוצא שלל רב". בפנינו לכאורה סתירה בין ההוראות לבצוע היתר מכירה ולדאוג שיעשה היתר מכירה ובין השמחה על כל מי שלא מוכר ולא מפקיע את קדושת הארץ.

ההסבר לכך הוא שלאנשים שומרי תורה ומצוות המצוינים בקיום מצוות ויכולים לעמוד במשימה חשובה זו של מצות שביעית, להם ראוי שלא לעשות "היתר מכירה" שהוא הפקעת קדושת המצוות התלויות בארץ, אולם חקלאי שיש לו הפסדים כספיים גדולים, או שהדבר יכול לגרום לו לעבור עבירות או לחלול השם להם יש להשתדל למכור, ואדרבא עיקר עשיית היתר המכירה היה לאנשים אלו. מו"ח הרב נריה זצ"ל (דבר השמיטה עמ' 163) מביא את הוראת הרב קוק זצ"ל לרב זאב שחור זצ"ל שלא ישתמש בהיתר המכירה, למרות מצבו הכלכלי הקשה, מלמדת אותנו עד כמה אדם שומר תורה ומצוות צריך לנקוט את כל האמצעים על מנת שלא להפקיע את קדושת ארץ ישראל, אולם יהודיים שאינם שומר תורה ומצות ורק יבואו חלילה לידי איסורים ותוספת חלול השם בארץ ישראל, להם צריך לעשות היתר מכירה.

ח. נוסח היתר המכירה

הרב קוק כתב[14] על היתר המכירה: "כל מגמתי היא לצאת כמה שאפשר ידי כל הדיעות" הוא נוקט בו בכל האפשרויות שיהא על הצד היותר טוב, בכל סוגי המכירות ואפילו שהן סותרות פעמים אחת את השניה, אבל הכל נעשה על הצד

12. אגרות הראיה א, רעג.
13. משפט כהן סי' סג.
14. אגרות הראיה א, שיג, שיד.

היותר טוב, כפי שבמכירות רגילות (חמץ, מבכירות וכדו') מוכרים על הצד היותר טוב, אין אנו נכנסים לכל הפרטים כאן, אבל מחשבת הרב קוק זצ"ל הייתה שיש לעשות את כל סוגי הקנינים שהזכירו הפוסקים (מכירה לזמן, ישמעאלים, יושבי הארץ וכדו') אולם כל אלו לא היו אלא צירופים לנימוק המרכזי שהוא טובת היישוב.

היתרי המכירה שנעשו בארץ ישראל מאז תקופתו של הרב קוק זצ"ל כמעט ולא שונו בסגנונם ולשונם למרות ההערות ההלכתיות השונות שנאמרו עליו, אבל חכמי ישראל נהגו בו כבוד, וכפי שפרסמתי (אמונת עתיך 4, תשנ"ה) שכאשר נגשתי אל הגרש"ז אוירבעך זצ"ל והצעתי לו שינויים בכתיבת נוסח היתר מכירה על פי הערותיו בספר מעדני ארץ, אמר לי שאין לשנות מהנוסח של הרב קוק זצ"ל שהוא שהתקבל. וכבר הורו לנו חז"ל שכל המשנה ידו על התחתונה,[15] אדרבא נוסח שטר המכירה של הרב קוק זצ"ל עבר בדיקות ודרישות על ידי גדולי ישראל[16] דיינים מומחים הבקיאים בדרכי הקנינים, ובדרכי ההוראה לכלל ישראל, בעלי שיקול דעת תורה רחבה בהנהגת הציבור, וכולם לא שלחו בו יד לשנות מהנוסח המקובל, אפשר להוסיף ולא לגרוע, ובייחוד כאשר השינויים הם ביסוד התפיסה של היתר המכירה ולצורך מי ומה הוא נעשה, האם לטובת העבריינים שלא יעברו על איסורים גדולים וארץ ישראל בל יעלה עליה קטרוג, או שמא היתר המכירה נועד עבורנו לשמירת שווקים כשרים וכדו'.

15. בימי הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל שינו את הנוסח בגלל שאלות מסוימות, אולם חזרו ותקנו רבני ארץ ישראל הגר"א שפירא זצ"ל, ויבלח"א הראשון לציון הרב מרדכי אליהו שליט"א, שיש לנהוג כפי שהנהיג הרב קוק זצ"ל. יש להעיר שלא ראינו שמשנים את הכתובות למרות שרוב הציבור לא מבין, כמו כן יש פעולות של שבועה שלא נעשות, ואין משנים מהנוסח המקובל יותר ממאה שנים. בשו"ת דברי חיים ח"ב או"ח סי' לז, העלו הצעה לשנות נוסח מכירת חמץ לעשותו כלשון הזמן, והדברי חיים שכמה וכמה מכשולים יכולים להגרם משינויים אלו. כמו כן למרות שאין היתר נדרים מובן לרוב הציבור, וכבר בימי הגאון ר' שלמה קלוגר הציע יהודי לשנות ולפשט את הנוסח והגרש"ק אמר לו אדרבא תפיץ את הנוסח ביתר שאת, ולא לשנות את הנוסח.

16. ביניהם הרבנים הגאונים: יעקב מאיר, הרצוג, פרנק, הדאיה, אויערבאך, ישראלי, אונטרמן, עוזיאל, ניסים, זכר צדיקים לברכה, וכמו כן הרבנים הגאונים הראשונים לציון, יוסף, דורון, עמאר שליט"א.

סיכום

א. טובת היישוב הוא הנימוק המרכזי מדוע אין איסור לא תחנם במכירת קרקעות בשנה השביעית.

ב. טובת היישוב הפשוט הוא הצלת יהודים מהפסד ממוני גדול.

ג. טובת היישוב כוללת גם מעלות רוחניות כגון; הצלת יהודים מאיסור, והצלת ארץ ישראל מחילול השם שעובדים בשביעית.

ד. היתר המכירה נועד לצורכי עם ישראל וארץ ישראל.

ה. כל מי שיכול לשמט אדמתו ולשמור שמיטה כהלכתה ישתדל בכל יכולתו לא להזדקק להיתר המכירה.

היתר המכירה שהנהיג הרב קוק נכתב על פי השקפת עולמו על ההיתר, וכל שינוי צריך בחינה האם אין בו משום שינוי בכוונת והשקפת עולמו של הרב קוק. גם שינויים הלכתיים צריכים בדיקה היטב שהרי היתרו של הרב קוק נבחן ונתקבל על ידי גדולי ישראל.

הרב יהודה הלוי עמיחי

הרב קוק והיתר מכירה

א. יחס הרב קוק להיתר המכירה
ב. הרב קוק ואכילת פירות היתר מכירה
ג. היתר המכירה ושכירות
ד. מכירה והפקר
ה. קצירה ובצירה לאחר היתר מכירה
ו. לצאת ידי כל השיטות
סיכום

א. יחס הרב קוק להיתר המכירה

השמיטה הראשונה מאז התחדשות היישוב היהודי בארץ הייתה בשנת תרמ"ט, באותה שנה הועלה נושא היתר המכירה למען היישוב היהודי בארץ, כאשר בראש המתירים היו הגר"י אלחנן, הישועות מלכו, הגר"ש מוהליבר והרב שמואל זנוויל קלאפפיש זצ"ל.

בשנת תרנ"ו התווכח מרן האדר"ת עם הגר"ש מוהליבר בעניין היתר המכירה, האדר"ת נטה לאסור ואילו הגר"ש מוהליבר החזיק בדעתו שלאחר היתר מכירה הכל מותר. באותה השנה גם הרב קוק זצ"ל היה נגד היתר המכירה, ולא עוד אלא שהיו לו שאלות קשות על המתירים. וכפי שכתב:[1]

> על כל פנים מרחוק כששמע[2] את טענת האוסרים והמתירים, היתה **דעתו וכן דעתי** אז נוטה להאוסרים, והוינן נקטינן בדעתין טובא על המתירים.

נושא השמיטה הטריד את מחשבת הרב קוק מאד, ובשנת תר"ס אנו מוצאים שכתב ברור הלכתי ארוך לשאלה האם אפשר לסמוך על היתר המכירה, ברור זה נכתב עוד בהיות הרב בבויסק. בתשובה זו (משפט כהן סי' נח) מעלה הרב קוק לראשונה את דעתו שיש להתיר עשיית היתר מכירה אם אמנם גדול הדחק, עד

---

1. אגרות הראיה א, רז.
2. האדר"ת בשנת תרנ"ו.

שתלוי בזה ח"ו חורבן הישוב, אולם מכיוון שהרב קוק עדיין ישב בחו"ל אין בתשובה התייחסות מעשית.

האדר"ת כנראה לא ידע עדיין על שינוי דעת חתנו משנת תרנ"ו, ולכן בשנת תרס"ב כשהועלתה ההצעה שהרב קוק ישמש כרבה של יפו והמושבות, האדר"ת כותב לו:[3]

> ענין החוצץ בזה[4] אולי מפני שנת השביעית הבעל"ט, אשר בקיץ על הרב דיפו להשגיח על המושבות ולכל אשר להם, כי הוא ראש וראשון להם, ואולי לא ירצה לתת הכשרים להיין מפירות שביעית, הנעשה בהיתר שנמכר לא"י, כי ההיתר שהורה הרב המנוח מהרנ"ה זצ"ל, ע"פ הסכם הגאון דבריסק ז"ל.

האדר"ת עצמו שינה את דעתו לתמיכה בהיתר המכירה, בעלותו לארץ בשנת תרס"א, וכפי שכתב הרב קוק:[5]

> אמנם כאשר בא (האדר"ת) לארץ, וראה הכל בעיניו שהוא ממש דבר שאי אפשר הוא כלל להעלות על הדעת שלא לעשות שום תיקון על עניין קיום השמיטה, ולא יהיו עוד תלויים בעניני מסחרים של חוץ לארץ, ולא לחסדי נדיבים, כי אם ישבעו מפרי אדמת הקודש אכול ושבע.

המהפך שעבר האדר"ת היה בכך שעלה לארץ וקיבל על עצמו הנהגת הציבור יושבי ארץ הקודש. בשנת השמיטה תרס"ג האדר"ת היה זה שהתיר לחקלאים להמשיך עם היתר המכירה הן במטעים והן בשדות.[6] כנגד האדר"ת נלחמו קנאי ירושלים, וכפי שקראם "בני צרויה הנלהבים", עד שכתב לרב קוק "ענין השביעית ימרר את רוחי עד מאד".[7]

הרב קוק זצ"ל עלה לארץ בשנת תרס"ד (לאחר השמיטה תרס"ג) ושימש כרב העיר יפו והיישובים. הוא התמנה כאחראי על המצוות התלויות בארץ, על ידי שני זקני הדור, האדר"ת והגר"ש סלנ"ט זצ"ל, ומיד החל לעסוק במצוות התלויות בארץ. שנת השמיטה הקרובה הייתה שנת עת"ר. לקראת שנת השמיטה כתב הרב קוק זצ"ל את ספרו שבת הארץ שבו נותן הוא לחקלאי ורבני ארץ ישראל

---

3. אדר היקר אגרות האדר"ת אג' יב.
4. מהעליה לארץ ישראל ולשמש כרב העיר יפו והמושבות.
5. אגרות הראיה א, רז.
6. כנראה שאת המכירה עצמה עשה הגרי"מ פינס זצ"ל, עיין משפט כהן סי' סו.
7. אגרות האדר"ת, אג' י.

את מגוון השיטות בעניין השמיטה, והוא פוסק מאסף לכל הדעות. בספרו הוא מתייחס להיתר המכירה כדעה שיש החולקים עליה. אולם ההקדמה לספרו היא ביסוס הלכתי נרחב להיתר המכירה – המבוא בא "ללמד זכות על ישראל קדושים הנוהגים היתר זה". באותה שנה הרב קוק עצמו עשה את היתר המכירה מתוך הרגשה[8] "אם לא אתקן את המכירה על ידי ההרשאה יופקר הענין לגמרי", כמו כן הוא היה הגורם המדרבן את הרבנים שישתדלו לעשות היתר מכירה, וכפי שכתב[9] "בטח יעשה כת"ר בכל עז לראות שיחתמו הכל בכל הגליל, ולא יהיה הענין נעזב ח"ו".

הרב קוק בעלייתו לארץ הבין שהמכירה צריכה להעשות לא רק משום חיי הישוב היהודי, אלא שאם לא יעשה היתר מכירה וחקלאים יהודים לא יוכלו לעבוד בארץ,[10] תהא הפקרות רוחנית בארץ ישראל אנשים יפרקו עול תורה ומצוות,[11] וחילול השם בכך שעובדים בארץ ישראל יהא גדול במיוחד.[12]

ב. הרב קוק ואכילת פירות היתר מכירה

מרן הרב קוק זצ"ל תמך בהיתר בכל יכולתו עד שכתב[13] "שראוי לסמוך עליו בשעת הדחק בלא שום גמגום כלל", וכן כתב[14] "אחרי כל אלה אין מקום לערער על דרך הוראה כזו, במקום דחק שנוגע להפסד של רבים, אפילו אם לא היה הדבר נוגע לישיבת ארץ ישראל, וק"ו שהדבר נוגע ליסוד חיי נפש של ישיבת ארץ ישראל".

בנו, מו"ר הרצ"י הכהן קוק זצ"ל הוסיף וכתב[15] ביחס לפירות היתר מכירה: "כמובן שאין לחשוב עליו פגם של חשש איסור".

אולם הרב קוק זצ"ל באגרתו להגר"ח ברלין[16] הוסיף וכתב:

> ומי שירצה להחמיר על עצמו מי ימחה בידו, אבל לפרסם ברבים אנו צריכים לחוש לחומר התיקון שעשה מרן הב"י וסיעתו ז"ל מאז, שלא

8. משפט כהן סי' ס.
9. משפט כהן סי' סז.
10. אגרות הראיה א, רעג, שיא.
11. אגרות הראיה א, רז, רצא, שיא.
12. אגרות הראיה א, קפט.
13. משפט כהן סי' סט.
14. מבוא לשבת הארץ פט"ו.
15. קטיף שביעית עמ' 375.
16. משפט כהן סי' ע.

להחמיר בפירות של נכרים בקדושת שביעית, והונהגנו כן כמה דורות בשופי, וכאן אחר המכירה הרי הם של נכרי.

עולה מדברי הרב קוק שיש מקום להחמיר ולא לאכול פירות של היתר מכירה ובלבד שהדבר יעשה בלא פרסום שפירות היתר המכירה הם אסורים באכילה, אלא כאדם המחמיר על עצמו.

ולכאורה נשאלת השאלה מדוע היה מקום להחמיר בפירות היתר המכירה?!

עוד יש להוסיף שמדברי הרב קוק זצ"ל נראה שהוא עצמו היה מהמחמירים בפירות היתר המכירה וכפי שכתב:[17]

ושל ישראל אע"פ שאני מקל לאחרים, מפני הדחק וחיי נפש ממש, לסמוך על ההפקעה, מ"מ כשאני לעצמי אין לי עסק בפירות שביעית ח"ו, ואיך אתעסק להוציאם לחו"ל, ובפרט לגבי' דמר, שחזיתי' לדעתי' לנטות לחומרא בעיקר הענין, שאלמלא גודל ההכרח והדחק, ויסוד קיום ישוב אה"ק התלוי בזה, הייתי גם אני אומר כן. והאמת אגיד, שאם הייתי פוגש איזה מהסוחרים, אשר בלא"ה סומכים על ההיתר, משום חיותם, הייתי מראה להם כתי"ק דמר כ"ג שי', והם היו שולחים, אבל בבא מכתב קדשו כבר עבר מועד השלוח, וצריך דוקא עסק מצדי ע"ז ביחוד, שהוא דבר שאי אפשר.
אמנם על הכלל כולו דעתי להתיר בפשיטות ע"י ההפקעה.

מלשון הרב קוק זצ"ל עולה שהרב לא התעסק בייצוא פירות שביעית אפילו לאחר מכירה, למרות שהיתר המכירה נוסד בשביל הייצוא עצמו. חיזוק לדברים אלו אנו לומדים באגרת שכתב הגר"ח ברלין[18] וז"ל:

ובעקר דבר מכתבו כבר כתבתי לאהובי בכתבי העבר, שהבד"ץ דירושלים לא יחשבו שום מחשבה להרע ח"ו, ולא ללכת בנצחון עם כתר"ה שיחי' ח"ו, ואינם כופים הר כגיגית על מי ומי, לקנות ענבים מישראלים או מנכרים, ואם לא אלמן ישראל, ועדו נמצאו מי שאינם רוצים להינות מחמץ שעבר עליו הפסח ע"י המכירה, וע"י ההפקר, ובוחרים יותר לקנות מהנכרים, כמו שנמצאו מי שאינם רוצים ליהנות מחמץ שעבר עליו הפסח ע"י המכירה, ובוחרים יותר לקנות הכל אחר הפסח מנכרים, מי ימחה בידם בזה, וכמדומני שכתר"ה שי' אמר לי

17. משפט כהן סי' פו.
18. כתשובה למכתבו של הרב קוק אגרות הראיה א סי' שטז. תשובת הגר"ח ברלין הודפסה בחבצלת (כד בתמוז תר"ע).

בהיותו פה שגם הוא לא יאכל מהפירות של ההפקעה ע"י המכירה, כמו שאינו נהנה בלי ספק מחמץ שעבר עליו הפסח ע"י מכירה.[19]

מדברי הגר"ח ברלין למדנו שהוראות הבד"ץ היו בשנת עת"ר שאין חילוק בין פירות היתר מכירה ושאינם היתר מכירה, ואולם היו יחידים שהקפידו שלא לאכול מהיתר המכירה וגם הרב קוק זצ"ל היה ביניהם.

ונשאלת השאלה מדוע החמיר הרב קוק בשאלה זו?

ג. היתר המכירה ושכירות

כפי שכתבנו לעיל הרבנים הראשונים שהתירו את מכירת הקרקעות (שנת תרמ"ט) לא כתבו נוסח מבואר כיצד עושים מכירה זו, אלא בקשו שתעשה מכירה בבית דין של הספרדים בירושלים.[20] בשנת תר"ע כאשר הרב קוק זצ"ל ערך את היתר המכירה, השטר שונה בנושא אחד מאד עקרוני. בעוד שהשטרות הראשונים היו מכירה לזמן של הקרקעות הרי שהרב קוק הוסיף שמלבד המכירה תעשה גם פעולת השכרה של הקרקעות לגוי.[21] ונשאלת השאלה מדוע לעשות גם פעולת שכירות שהיא פחותה מפעולת המכירה, שהרי במכירת קרקעות הקרקע הופכת להיות של גוי ואילו בשכירות הקרקע נשארת של היהודי ורק מושכרת לגוי?[22]

ד. מכירה והפקר

הרב קוק זצ"ל, לאחר שעשה את היתר המכירה, הגה רעיון שהחקלאים בארץ יפקירו את השדות וכמו כן ימכרו בהבלעה של הפירות בארגזים. רעיון זה בא לפתור את בעיית המסחר בפירות הקדושים בקדושת שביעית.[23] אנו לומדים שלמרות שהרב קוק זצ"ל סבר שיש תוקף למכירה וממילא אין הפירות קדושים בקדושת שביעית, בכל אופן חשש ורצה לעשות הפקר לצורך שווק הפירות עצמם.[24] למרות שהמכירה תופסת לפי הרב קוק זצ"ל הנה מציע עוד דרך לעשות כאילו אין היתר מכירה כלל, ושוב נשאלת השאלה: מדוע?

---

19. על החומרא שלא לאכול חמץ שנמכר לנכרי אחרי פסח, עיין באגרו"מ או"ח ח"ד סי' צה ובחזון עובדיה עמ' ע, דאין מקום להחמיר כלל. אמנם ידועה דעת הגר"א, מעשה רב השלם אות קפא, שפקפק בעצם המכירה, ולפי דבריו היו שהחמירו שלא לקנות מחמץ שנמכר לעכו"ם (עיין בספר אב"א באהל, בוחבוט אליהו בן יהודה, קונטרס קמא).
20. נוסח הסכמת הרבנים לעשות היתר מכירה, היתר תרמ"ט עמ' 10-11.
21. נוסח שטר המכירה משנת תרעיין, משפט כהן עמ' קסד.
22. על מעמד השכירות בשביעית עיין שבת הארץ עם תוספת שבת פ"ד הכ"ט אות ג.
23. אגרות הראיה א, שיג.
24. יש לציין שאין זאת תקנת אוצר בי"ד הנוהגת בימנו שבהם החקלאים נעשים שלוחי ב"ד

ה. קצירה ובצירה לאחר היתר מכירה

הרבנים שהתירו את היתר המכירה נחלקו בין הסוברים שמותרות כל העבודות כולל מלאכות האסורות מדאורייתא לבין הפוסקים שהתירו רק מלאכות דרבנן. רוב האחרונים אסרו ארבע מלאכות דאורייתא, זריעה, זמירה, קצירה ובצירה. וכן כתב הרב קוק זצ"ל.[25] הגרש"ז אויערבאך זצ"ל[26] הקשה הרי איסור קצירה ובצירה נובע מקדושת פירות שביעית ומדוע שפעולות אלו יאסרו אחר היתר המכירה, הרי ברור שאין בה קדושת שביעית (כהוראת הב"י שאין קדושת שביעית בשל עכו"ם) וא"כ הבצירה והקצירה שאינן פעולות בקרקע אלא בפירות צריכות להיות מותרות.

הרב קוק זצ"ל כתב:[27]

> והעיקר נ"ל, שאם נחזיק שהמכירה היא מועלת אז ודאי קיי"ל שהפירות של נכרים הם, ואין בהם משום שביעית, וממילא אין איסור קצירה ובצירה כלל, רק החשש הוא שמא אין קנין הנכרי מועיל, ואז באמת המכירה בטלה, שהיא כמקח טעות, שלא באה כי – אם בשביל הפקעת האיסור.

מדברי הרב קוק זצ"ל אנו לומדים שהוא סובר שאם לדינא אין קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, ממילא המכירה בטלה. הסיבה לאיסור קצירה ובצירה היא שמא אנו פוסקים שאין קנין לעכו"ם להפקיע וממילא לא חלה המכירה כלל ולכן צריך להחמיר גם באיסור קציר ובציר.

הגרש"ז אויערבאך זצ"ל ראה הערה זו וכתב[28] על דברי הרב קוק זצ"ל:

> אך מה שכתב שהחשש הוא שמא אין קנין הנכרי מועיל ואז באמת המכירה בטלה, איני מבין יפה כונתו, דא"כ הרי עובר הישראל באיסור תורה בזה שאינו מפקיר ואינו מבערם בזמן הביעור, וגם עושה בהם סחורה וכדומה שאף הם באיסור תורה נינהו, ועל כרחינו שגאוני הדור

כבר שנה קודם, וב"ד קובע את מחיר הפירות, ואילו אצל הרב קוק זצ"ל דובר שלא יפחתו להם במחיר, ועיין חוות בנימין ח"ג סי' צח שכתב שגם הרב קוק היה מסכים ומהדר ללכת בדרך זו של אוצר ב"ד שהיא הידור מצווה ושכלול קיומה – כלשון מו"ר הרצ"י הכהן קוק זצ"ל (קטיף שביעית עמ' 375).

25. משפט כהן סי' סז.
26. מעדני ארץ סי' ב.
27. משפט כהן סי' סז.
28. מעדני ארץ סי' ב בהגה.

הקודם סמכו בזה על דעת מרן הב"י והפאה"ש ועוד שכתבו שהרי היא סוגיין דעלמא שלא לנהוג כלל קדושת שביעית בפירות הנכרים, וא"כ אף שלענין היתר העבודה ספק גדול הוא אם גם לענין זה יש קנין לנכרי, מ"מ לענין קצירה ובצירה הרי נתברר שאיסורם תלוי רק בקדושת הפירות אשר בזה לא פקפקו כלל הגאונים שהתירו וסמכו על ההיתר גם לענין דאורייתא.

הגר"ש ישראלי זצ"ל[29] כתב שאמנם הרב קוק זצ"ל חשש שמא אין המכירה קימת א"כ לא נשאר אלא רק שכירות הקרקע ולכן אסורה קצירה ובצירה מהתורה.

על תשובה זו כתב הגרש"ז אויערבאך זצ"ל:[30] "הרב עצמו וכן כל הגאונים שהתירו לא חיישי כלל דשמא אין המכירה קימת וחשיב רק כשכירות בעלמא, שהרי לא הזהירו לנהוג בפירות קדושת שביעית רק לענין שלא לאבדם או להאכיל מאכל אדם לבהמה".

למדנו שנחלקו האחרונים בדעת הרב קוק זצ"ל האם הוא עצמו חשש שמא המכירה לא תופסת.

ו. לצאת ידי כל השיטות

הרב קוק זצ"ל כתב:[31] "כל מגמתי היא לצאת כמה דאפשר ידי כל הדיעות", ועוד הוסיף וכתב:[32] "וד' יודע כי הייתי חפץ להחמיר לצאת ידי כל הדיעות". שיטת הרב קוק זצ"ל הייתה להדר בכל מה שאפשר ולהחמיר בכל מה שאפשר,[33] ולכן למרות שפסק כדעה שיש קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, והפירות הם של נכרים וממילא מותר לקצור ולבצור, עדיין חשש לשיטות שהמכירה לא חלה, ולכן יש לעשות שמיטה מדאורייתא בביטול ד' מלאכות, ולא התיר לסמוך על הדעות שיש קניין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ לעניין עבודות רק באיסור דרבנן, אבל הקצירה והבצירה לגביהם לא רצה להקל כדעת הב"י.

---

29. חוות בנימין ח"ג סי' קא.
30. חוות בנימין ח"ג עמ' תרמו.
31. אגרות הראיה א, שיג.
32. אגרות הראיה א, שו.
33. עיין ליקוטי הראי"ה ח"ג עמ' 106 בדברי מו"ח הגרמ"צ נריה זצ"ל שכתב: "העוסק בענייני שביעית – אם בהלכותיו שנוסחו בספרו, אם בהוראות המעשיות המופיעות באגרותיו ותשובותיו – רואה באיזה מידה החמיר בפסיקתו בכל הנוגע למעשה".

שיטתו זו שעליו להחמיר בכל מה שאפשר ולצאת ידי כל הדיעות הביאה אותו להוסיף את השכירות בשטר המכירה, למרות שברור הוא שהמכירה היא העיקר, אבל מכיוון שיש שיטות שאין המכירה חלה, על כן התקין את השכירות, וכפי שכתב[34] "שחוץ מסדר המכירה עשינו ג"כ במכוון גם כן סדר של שכירות בהבלעה, אפילו למפקפקים על המכירה".

ברור שגישה זו לחוש לכל הדעות הביאה אותו גם להציע שמחיר הפירות יהא בהבלעה של הארגזים וכדו', למרות שההבלעה כאן היא מוזרה שהרי ערך הפירות גדול מערך הארגזים, בכל אופן הרב קוק מציע לחוש לדעות שמא אין המכירה חלה וממילא יש קדושת שביעית בפירות וצריך לסחור בדרך של הבלעה.

סיכום

דרכו בקודש של הרב קוק זצ"ל הביאה אותו מהצד הציבורי לדאוג שהיתר המכירה יבוצע ויערך על הצד היותר טוב – על מנת להתיר לחקלאים לעשות מלאכות דרבנן בקרקע מכורה, לייצא את הפירות, ולשמור על חקלאים וחקלאות יהודית בארץ ישראל. מאידך – לחשוש באופן פרטי שלא להשתמש בפירות היתר מכירה, ובודאי לא לייצאם לחו"ל. כפי שכתב:[35] "אמנם על הכלל דעתי להתיר בפשיטות ע"י ההפקעה", ומשמע שיש חילוק בין ההנהגות האישיות ובין ההנהגות הציבוריות הכלליות: באופן ציבורי – חיזוק היישוב והחקלאות היהודית, ואילו באופן אישי הידור בכל פרטי ודיני שביעית, ואפילו לדעות שלא נפסקו להלכה. אחד מתלמידיו המיוחדים של הרב קוק זצ"ל, הגאון הרב משה צבי נריה זצ"ל, עמד על ההבחנה של חובת הציבור והרגש הפנימי של הרב קוק זצ"ל וכתב:[36] "מתוך הכרה מעשית של מצב העם שבשדות, החורשים וזורעים, הכורמים והיוגבים, רפיפותם ודלותם החומרית, עמוקה היתה חרדתו לקיום האתחלתא של הישוב החקלאי, אגב דאגתו שללא ההיתר תהיינה פרצות חמורות, והן שהטילו עליו את מלא האחריות לשאת בעול ביצוע ההוראה שהורו בשעתם רבנן קשישאי, ולגייס לזה את מלוא הסמכות התורית, גם אם הייתה מאד קשה לו מבחינת הרגשתו הרוחנית". הנהגותיו הפרטיות נעשו בצנעה למען לא יבואו חלילה להטיל ספק בהיתר המכירה, במשקל החסיד האמיתי, "והתקדשתם והייתם קדושים".

---

34. משפט כהן סי' ע.
35. משפט כהן סי' פו.
36. ליקוטי הראיה ג, עמ' 105.

הרב עזריה אריאל

"לא תחנם" בהיתר המכירה

בירורים בטעמי הראי"ה להיתר מכירת הקרקע

מבוא
א. קדושת הארץ בזה״ז לעניין לא תחנם
1. המחלוקת על קדושת הארץ בזה״ז
2. האם איסור לא תחנם תלוי בקדושת הארץ
ב. מכירה לגוי שכבר יש לו חניה בארץ
ג. מכירה למוסלמי
1. מכירת קרקע לגר תושב
2. הגדרת גר תושב לעניין איסור לא תחנם
3. הקבלה בפני בית דין
4. שיטת רש״י בהגדרת גר תושב
5. שיטת הגאונים בעניין הישמעאלים
6. שיטת הרמב״ם
7. שיטת הראב״ד
8. שיטת הרשב״א
9. שיטת החינוך
10. ראשונים נוספים
11. שיטת הטור הב״י הב״ח והש״ך
12. שיטת המאירי
13. האם שיטת המאירי התקבלה בפוסקים?
14. האם המאירי כתב כך רק מפחד הצנזורה?
סיכום
ד. מכירה לזמן מוגבל
ה. מכירה לצורך חיזוק היישוב היהודי
ו. מכירה מחמת אונס
סיכום ומסקנות

מבוא

הרב זצ"ל עסק בהרחבה באיסור לא תחנם בנוגע להיתר המכירה, אותו ביסס הרב כדרך להפקיע את מצוות השמיטה מן הקרקע על ידי מכירתה לגוי באופן זמני.[1] לשם כך דן הרב באיסור זה מצדדים שונים – על איזה גוי ואיזו מכירה מוסב האיסור – כשהוא חותר למצוא דרכי היתר למכירת הקרקע. דיון זה מופיע במבוא לספר שבת הארץ (פרק יב), בתשובות אחדות במשפט כהן (סימנים נח-סז, שנכתבו לפני פרסום שבת הארץ), ובכמה מכתבים באגרות הראיה ח"א, כולם סביב שנת השמיטה תר"ע.

ההשוואה בין מכתבי הרב (במשפט כהן ובאגרות) לבין המבוא לשבת הארץ מעוררת פליאה. במשפט כהן סימן ס (במכתב לרידב"ז מאדר תרס"ט) כותב הרב: "שאנו מסכימים להתיר את המכירה לזמן, ע"פ אותם היסודות שאנו סומכין עליהם: או מטעם... שהאיסור הוא במכירה לעכו"ם לצמיתות, או מטעם שעכשיו אין הקרקעות שלנו מכח דינא דמלכותא... או מטעם שאין הישמעאלים עובדי ע"ז". לעומת זאת במבוא לשבת הארץ (נדפס בראשית תר"ע), שלכאורה ממנו יש לצפות לפירוט כל דרכי ההיתר, הרב אינו מזכיר כלל את הטעמים הללו ("היסודות"), ותחתיהם כתב שני טעמים בלבד: מפני שהמכירה היא לגוי שכבר יש לו חניה, ומפני שבטלה קדושת הארץ. טעמים אלו, לדברי הרב עצמו שם, רק מפחיתים את האיסור מדאורייתא לדרבנן, והם בעייתיים כשלעצמם (עיין להלן פרקים א-ב; על הטעם הראשון כתב הרב עצמו, שהוא נאמר רק לחומרא, להעדיף מכירה לגוי שכבר יש לו חניה). אולם באגרותיו טעמים אלו לא הוזכרו כמעט.

נראה שבמבוא לשבת הארץ הרב לא התכוון לכתוב את כל טעמי ההיתר (שכידוע הרב לא חידש אותו, אלא ביסס אותו הלכתית וקידם את יישומו למעשה), ובחר לכתוב רק נקודות מסוימות שהתחדשו לו. אין דרך להסביר זאת, זולת דברי הרב עצמו (אגרת שיא), שבשבת הארץ "בכוונה לא סדרתי את כל הדברים בענין זה בהבנה גמורה מסודרת ועמוקה כראוי, וכמה צדדים וטעמים ברורים השמטתי לגמרי, והכל כדי שלא יקלט על ידי זה ענין ההיתר יותר מדאי, ויהיה נחשב תמיד רק להוראת שעה".[2] לעומת זאת במכתביו, המופנים לתלמידי

---

1. עיקר הדיון על היתר המכירה איננו על איסור לא תחנם, אלא על התועלת שבמכירה, האם אכן בעלות הגוי מפקיעה את מצוות השמיטה מהקרקע. לסקירת תולדות היתר המכירה וצדדיו ההלכתיים ראה "ספר השמיטה" לר"מ טוקצ'ינסקי, עמ' נט והלאה, ו"לאור ההלכה" לרב זוין, עמ' קיב והלאה.
2. צא ולמד כמה ענווה יש בדבר, לפרסם היתר כזה בנימוקים שעלולים לגרום זלזול בכבודו.

חכמים באופן פרטי, כתב את הדברים במלואם. לכשנתבונן על המבוא לשבת הארץ כולו, בו הרב עוסק בהרחבה בביסוס הקולא בשביעית בזה"ז, כמדומה שעיקר חששו של הרב מפני פריצת גדר בפרסום הדברים היה לגבי איסור לא תחנם.

הבסיס המרכזי להיתר הוא הצורך הגדול של הישוב היהודי המתחדש בארץ בהיתר זה, בהיותו בראשית דרכו. על פניו, אין זה אלא שיקול חיצוני להלכה: הקושי הגדול של היישוב היהודי במצבו דאז בקיום מצוות השמיטה, הגובל בפיקוח נפש, היה שעת דחק גדולה, המצדיקה הסתמכות על דעות מקילות, וכלשונו (משפט כהן סי' סג): "שבכל מקום שנמצא על מי לסמוך בדחק עצום ונורא כזה מצוה לסמוך להקל". אולם, הצורך של היישוב בהיתר זה יש לו גם משמעות מהותית לעצם האיסור: איסור "לא תחנם" ענייננו מניעת התבססותם של גויים בארץ, כלשון הרמב"ם (הל' ע"ז פ"י ה"ד): "שאם לא יהיה להן קרקע – ישיבתן ישיבת עראי היא"; ממילא, אם המכירה חיונית לקיומו של היישוב היהודי – הרי היא עולה בקנה אחד עם מגמת האיסור.

חרף הקביעה שזוהי שעת הדחק, אין הרב מסתפק בכך שנמצאו דעות מסוימות שניתן לסמוך עליהן ולהתיר. הרב מתאמץ לבסס את הסברות הללו ולתומכן בראיות מש"ס וראשונים. ואכן, סברותיו של הרב שימשו פוסקים בימינו להיתר איסור לא תחנם גם במצבים שונים לחלוטין, כגון מכירת בתי יהודים לערבים בעיר עכו בשנים האחרונות.[3] לאור האמור, ספק רב האם הרב היה סומך את ידו על ההסתמכות עליו בהקשר זה.

במאמר זה נבחן את דרכי ההיתר שכתב הרב לאיסור לא תחנם על פי מקורותיהם, פעמים בארוכה ופעמים בקצרה.

א. קדושת הארץ בזה"ז לעניין לא תחנם

איסור לא תחנם הוא מן המצוות התלויות בארץ, ולפיכך הרב (מבוא לשבת הארץ פי"ב) מעלה סברה, שכשם שקדושת הארץ בטלה לעניין תרומות ומעשרות, ואין חיובם כיום אלא מדרבנן, כך גם לגבי איסור לא תחנם. ומכיוון שהאיסור מדרבנן, יש להקל בצירוף הטעמים הנוספים להלן (פרקים ג-ה). וכבר קדמו האדר"ת (במכתבו שנדפס בסוף שבת הארץ) בהעלאת הספק, האם יש איסור לא תחנם כשבטלה קדושת הארץ.

---

3. עיין שו"ת עטרת פז (ח"א כרך ג, חו"מ סי' יב), שהתיר זאת לאחר בירור מקיף בצדדי ההיתר לאיסור לא תחנם, בין השאר תוך הסתמכות על הרב קוק זצ"ל.

לנושא זה יש השלכה לא רק על זמן המצווה, האם היא נוהגת מדאורייתא בזה"ז, אלא גם על היקפה הגיאוגרפי: אם איסור לא תחנם אינו תלוי בקדושת הארץ, הרי הוא חל בכל גבולות א"י שבתורה; ואם הוא תלוי בקדושת הארץ, הרי שהוא מצטמצם לגבולות שהתקדשו ע"י עולי מצרים או עולי בבל.

1. המחלוקת על קדושת הארץ בזה"ז

השאלה הכללית האם בטלה קדושת הארץ שנויה במחלוקת תנאים ואמוראים (יבמות פב ע"ב), ולהלכה קי"ל שקדושה ראשונה, של עולי מצרים, בטלה. באשר לקדושה שניה, של עולי בבל, נחלקו הראשונים, ושלוש דעות בדבר: שיטת הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ה והכ"ו), שקדושה שניה קידשה לע"ל, ואעפ"כ תרומה בזה"ז דרבנן, מפני שהיא תלויה ב"ביאת כולכם". שיטת הראב"ד (תרומות שם), שקדושה שניה קידשה לע"ל ולכן תרומה בזה"ז דאורייתא, כי אין בה דין "ביאת כולכם". ושיטת ספר התרומה, שקדושה שניה לא קידשה לע"ל.[4]

בתוספות (יבמות פא ע"א ד"ה מאי) נאמר, ששאלת הקידוש לע"ל נוגעת לא רק לתרו"מ, אלא גם לכלאי הכרם, ובעקבות דברי תוס', המשנה למלך (הל' מאכ"א פ"י הי"א) מרחיב זאת אף לאיסור ערלה וחדש. בספר החינוך (מצוה רטז) משמע, שכך הדין גם לגבי מתנות עניים. לפיכך קובע הרב (במסקנתו, עי"ש היטב), שלדעת תוס', למ"ד תרומה בזה"ז דרבנן הוא הדין ללא תחנם.[5] לעומת זאת לדעת הרמב"ם, אין להסיק מכך שתרומה בזה"ז דרבנן שגם לא תחנם דרבנן, והדבר תלוי בשאלה, האם בלא תחנם נאמר תנאי זה של "ביאת כולכם".[6]

אולם יש לציין, שבתשובה אחרת על ספק ערלה (משפט כהן סי' יב) הרב כותב, שנקטינן שערלה בזה"ז דאורייתא, ואין לצרף את סברת המל"מ הנ"ל כסניף להקל בספק ערלה. שמע מינה, שטעם זה להיתר לא תחנם נאמר לשעת הדחק בלבד.

---

4. לסיכום הדעות עיין אנציקלופדיה תלמודית ערך ארץ ישראל ציונים 128-129 והערות המהדיר לריטב"א (הוצ' מוסד הרב קוק) יבמות פב ע"ב, ציונים 81-82.
5. בגמ' בע"ז כא ע"א משמע שלא תחנם הוא מדאורייתא גם אחר החורבן, עי"ש, אבל אפשר שהכוונה שעיקרו מדאורייתא, או שהסוגיה סוברת כמ"ד שקדושה שניה קדשה לע"ל (משפט כהן סי' סח).
6. ב"לא תחנם" נאמר "כי יביאך" (דברים ז, א), והרב מסתפק האם לרמב"ם (הל' תרומות שם), שסובר ש"כי תבואו" דינו כ"בבואכם", הוא הדין ל"כי יביאך". ויש להעיר, שמצאנו "כי יביאך" עוד בשני מקומות, בשמות יג, ה לעניין קרבן פסח ושם פס' יא לעניין בכור, ושניהם אינם תלויים בביאת כולכם.

2. האם איסור לא תחנם תלוי בקדושת הארץ?

החזו"א (שביעית סי' כד) ערער על הקשר בין לא תחנם לבין קדושת הארץ. אם איסור לא תחנם נובע מקדושת הארץ, שאין עובדי ע"ז ראויים לשכון בה (מעין הדין שגויים אסורים להכנס למקדש מהחיל ופנימה), אזי יש מקום לתלות את האיסור בחלות קדושת הארץ. ברם, לדעתו עניין לא תחנם אינו נובע מקדושת הארץ, אלא זהו חלק מהמאבק הכללי של עם ישראל בעבודה זרה. וכך משמע מהרמב"ם (ע"ז פ"י ה"ג), שהוצרך להסביר את ההיתר למכור בתים ושדות בחו"ל בנימוק **"מפני שאינה ארצנו"**, כלומר, שביסודו של דבר היה מקום שנחוייב לבערה בכל מקום, אבל אין אנו אחראים אלא על ארצנו (כעין דברי הספרי בדברים יב, ג על "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא" – "בא"י אתה מצווה לרדוף אחריה, ואי אתה מצווה בחו"ל לרדוף אחריה"). ממילא, גם לדעה שקדושת הארץ בטלה לעניין כל המצוות התלויות בקרקע – איסור לא תחנם במקומו עומד.

ברש"י משמע לענ"ד כדעת הרב, שאיסור "לא תחנם" נובע מקדושת ארץ ישראל, שהרי כתב (ע"ז כא ע"א ד"ה משכירין), שאיסור חנייה בקרקע הוא דווקא בא"י משום **"דחשיבא חנייתה"** (וכן ברשב"א יט ע"ב). מכל מקום, נראה שגם הראי"ה מודה לחזו"א בתפיסה זו, שהאיסור אינו קשור לקדושת הקרקע עצמה, שהרי הרב (שבת הארץ שם) כתב סברה, שהאיסור לא נאמר בגוי שכבר יש לו חניה בקרקע, משום שלא עצם בעלות הגוי על הקרקע היא האיסור, אלא התוצאה, היותו קבוע. אם האיסור הוא מחמת קדושת הקרקע, שהעובד ע"ז מחלל את קדושתה בהיותו עליה, הרי כל תוספת קרקע היא איסור בפ"ע! על כרחך גם הרב מודה שהאיסור מתמקד בגברא, ויסודו בכך שצריך לבער מכאן את עובדי ע"ז.

מדוע א"כ הרב תולה זאת בקדושת הארץ? נראה להסביר, ש"קדושת ארץ ישראל" לעניין חיוב המצוות אין פירושה שרגבי האדמה הם חפצא של קדושה וקדושתם גורמת חיוב מצוות. "קדושת א"י" עניינה בכך, שזוהי הארץ שבה עם ישראל יושב, והקב"ה קבע לעם ישראל דינים מיוחדים לגבי ארץ מושבו. כאשר עם ישראל לא חי בה בפועל, ח"ו, הרי כעת אין זו ארץ מושבו של עם ישראל, ולפיכך כעת אין בה דינים אלו. לפיכך, הגם שאיסור לא תחנם יסודו בביעור עבודה זרה – אין אחריותנו על כך בשעה שארצנו אינה "ארצו של עם ישראל".

ועדיין יד הדוחה נטויה: נראה לומר, שאיסור לא תחנם הוא סעיף ממצוות ישוב וכיבוש הארץ (וכן משמע בחזו"א שם), וכדברי רש"י בגיטין (ח ע"ב): "משום ישוב א"י – לגרש עובדי כוכבים ולישב ישראל בה". והרי ברור הדבר,

שמצוות ישוב וכיבוש הארץ איננה תלויה בקדושתה לעניין מצוות, שהרי **מצוות הכיבוש מעצם מהותה מתיחסת למקום שעדיין אינו בידינו**. לפיכך, מסתבר שלא תחנם אינו תלוי במקום שכבר בידינו, אלא במקום **המיועד** לנו, א"י כולה.

נראה, שעניין זה שנוי במחלוקת ראשונים. בכפתור ופרח (פרק עשירי) פירט את הדינים שלדעתו אינם תלויים כלל בקדושה ראשונה ושניה, ונוהגים בא"י כולה, ומנה ביניהם את איסור לא תחנם, כדעת החזו"א. כך משמע גם בדברי הראשונים בסוגיה בע"ז כ-כא, שאיסור לא תחנם הוא מדאורייתא גם בזמן הזה, וזאת, גם לראשונים שסוברים שבטלה קדושת הארץ (כגון המאירי, שביבמות פא ע"ב סובר שקדושה שניה בטלה, ואילו מכל דבריו בסוגיה בע"ז נראה בבירור, שעקרונית לא תחנם הוא מדאורייתא גם בזה"ז).

לעומת זאת ברמב"ם משמע כדעת הראי"ה, ממש"כ בהל' תרו"מ פ"א ה"ב: "ארץ ישראל האמורה **בכל מקום** [ברמב"ם] היא הארצות שכובש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל". נראה מכאן, שהדיון בהמשך (הל' ה) על קדושה ראשונה ושניה נוגע לכלל המצוות התלויות בארץ, וכולן תלויות בקידוש הארץ בפועל (וכך משמע בלשונו בהל' ו "לענין מצוות התלויות בארץ"). אמנם למעשה גם לרמב"ם לא תחנם הוא מדאורייתא בזה"ז (כפי שדייק הראי"ה מדבריו, שבזמן שאין יובל נוהג אסור להושיב בארץ אפילו גר תושב), אך זה משום שלדעתו קדושה שניה קידשה לע"ל, כאמור. ויש בזה נפק"מ לעניין גבולות עולי מצרים, שאם כנים דברינו, הרי שלשיטת הרמב"ם כל המצוות התלויות בארץ נוהגות רק בתחום עולי בבל, פרט לאלו שחכמים חייבו גם בתחום עולי מצרים.[7]

לפי דברינו, לשיטת הרמב"ם אין קשר בין לא תחנם לבין מצוות כיבוש (וכידוע, הרמב"ם לא מנה כלל מצוות כיבוש א"י), ולכן "לא תחנם" אינו נוגע לא"י כולה, אלא מצווה לבער את הע"ז מ"ארצנו", מקום ישיבתנו הנוכחי. כך מוסבר גם נימוקו של הרמב"ם "מפני שאינה ארצנו", כי עיקר האיסור "לא ישבו

---

7. על גבולות איסור לא תחנם יש ללמוד מהירושלמי בע"ז פ"א ה"י: "הא במקום שנהגו למכור... ואפילו תיבה קטנה כגון בורסקי שבצידן", ע"ש ברידב"ז, שלפירושו הבורסקי בצידן מובא כדוגמא להיתר מכירת קרקע, ומשמע שהוא נמצא בסוריא או חו"ל. הבורסקי בצידן מוזכר גם בתוספתא באהלות פי"ח ה"ב כמקום גבולי בין א"י לחו"ל לעניין טומאת ארץ העמים, ומצינו שבגבולות עולי מצרים יש טומאת ארץ העמים (מהרי"ט ח"א סי' מז, ושם גם התיחסות מפורשת לצידן, שהיא מא"י אבל לא נתכבשה), ויש להאריך בבירור ראיה זו, ואכ"מ. ועיין שו"ת משנת יוסף (שביעית ח"א) סי' מח.

בארצך" הוא מחשש "פן יחטיאו אותך לי", ולכן במקום שבו עם ישראל לא יושב בפועל אין איסור.

סיכום הדברים: הרב קוק מצדד, שאיסור לא תחנם תלוי בקדושת הארץ, ולשיטת ספר התרומה שבטלה קדושת הארץ הרי הוא מדרבנן בימינו, והחזו"א חולק בדבר. משמעות הראשונים בסוגיה בע"ז, שאיסור לא תחנם הוא מדאורייתא בזה"ז. לדעת הכפתור ופרח והמאירי נראה, שהאיסור אינו קשור כלל לשאלת קדושת הארץ, ולכן הוא נוהג בכל א"י. לעומת זאת בדעת הרמב"ם נראה, שהאיסור אכן קשור לקדושת הארץ; ואמנם הוא מדאורייתא, כי לדעתו קדושה שניה קידשה לע"ל, אך בגבולות עולי בבל בלבד.

ב. מכירה לגוי שכבר יש לו חניה בארץ

במבוא לשבת הארץ (פי"ב) מחדש הרב חידוש גדול (בשם אחד הדיינים ביפו, הרב זלמן שך הי"ד, שנהרג בפרעות תרפ"ט), שגוי שכבר שוכן בארץ ויש לו קרקע – אין איסור מן התורה למכור לו קרקע נוספת, שהרי לא מכירה זו היא הגורמת את חנייתו. ודייק זאת (במשפט כהן סי' סח) מלשון הרמב"ם (ע"ז פ"י ה"ד): "ומפני מה אין מוכרין להם? משום שנאמר ולא תחנם, לא תתן להם חנייה בקרקע, שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא". א"כ האיסור הוא להפוך את ישיבתם העראית לקבועה, ומי שכבר קבוע – אין בו איסור זה מן התורה.[8]

רבים[9] מיאנו בחידוש זה מכמה צדדים: אמנם האיסור הוא לקבע את ישיבתם, אבל כל תוספת של קרקע מחזקת ומקבעת את הישיבה. ועוד שבגמ' (ע"ז כא ע"א) נאמר באופן סתמי שמכירת בית ושדה אסורה מן התורה, ומן הסתם מכירת שדה היא לאדם שכבר יש לו בית בארץ.

לענ"ד יש להוסיף, שמלבד האיסור לתת קרקע לגוי, הרי יש גם איסור "לא ישבו בארצך", שמחייב **לעשות מעשה** להרחיקו מהארץ (ואיסור זה נאמר בכל

---

8. בגמ' בע"ז כא ע"א נאמרו שני טעמים לאיסור מכירת שדה לגוי: חניה בקרקע, והפקעת השדה מתרומות ומעשרות. הטעם השני בודאי קיים גם בנדון דידן, אבל הראי"ה (משפט כהן סי' נח) מבאר, שטעם זה אינו עומד בפ"ע, ולא אסרו אלא כשיש גם חניה בקרקע (עניין זה הוא נפק"מ גם לגבי מכירה לגר תושב, שאין בה חניה לעובד ע"ז אבל יש בה הפקעה מהמצוות). ועיין ברשב"א (כא ע"א), שטעם זה של הפקעה מתרו"מ הוא תקנת חכמים שלא למעט חלק הלוי.

9. חזו"א (שביעית סי' כד ד"ה ואין חילוק); ספר השמיטה עמ' קח ("קולות קלושות"); הרב זוין (לאור ההלכה עמ' קכג-קכד) לא הזכירו כלל.

עובדי ע"ז לדעת הרמב"ם, ולא רק בשבעה עממים). דין זה הוא דווקא בזמן שידינו תקיפה, כמ"ש הרמב"ם (שם הל' ו), אבל ברור שעצם הלאו קיים בכל זמן, אלא שבזמן שאין ידינו תקיפה אנו אנוסים שלא לקיימו. וכך מבואר ברמב"ם בפיה"מ בדמאי (פ"ו מ"ב), שקנסו את החוכר שדה מנכרי כדי שהנכרי ייאלץ למכרה, "לפי שהכלל שאצלנו הוא מאמר ה' לא תכרות להם ברית ולא תחנם, ובא בקבלה לא תתן להם חניה בקרקע, ולכן דוחקים אותו בכך, שאין חוכרין אותה ממנו עד שימכרנה". הרי ש"לא תחנם" יש לו גם משמעות אקטיבית לסלקם מהארץ במידת האפשר, אפילו בזמן שאין ידינו תקיפה. גם בספר המצוות (ל"ת נא) הזכיר הרמב"ם את "לא תתן להם חניה בקרקע" בכלל הלאו "לא ישבו בארצך".[10] לפי זה, גם כאשר הגוי כבר קבוע בארץ, תוספת קרקע עבורו היא ניגוד ל"לא ישבו בארצך", והדבר דומה למקיים כלאים בכרם, שאם עשה מעשה המקיימם – לוקה (מו"ק ב ע"ב, ועיין ראב"ד הל' כלאים פ"א ה"ג).

הרב עצמו (משפט כהן שם) מבאר, שאין לסמוך על סברה זו כשלעצמה, אלא שיש לנקוט כמותה לחומרא, להעדיף למכור דווקא למישהו שכבר מבוסס בארץ (וראה משפט כהן סי' סו, שציין שהמכירה בשנת תר"ע נעשתה ל"ערבי עשיר").

ג. מכירה למוסלמי

דרך נוספת הציע הראי"ה להתרת המכירה, והיא – מכירת הקרקע למוסלמי. זאת, משום שאיסור לא תחנם לא נאמר בגר תושב, ומוסלמי דינו כגר תושב לעניין זה. הרב צבי יהודה זצ"ל, בהערותיו למשפט כהן (סי' סג, נדפסו בסוף הכרך), האריך לבסס דעה זו.

זהו נושא יסודי ובעל השלכות חשובות ביותר על כל מערכת היחסים בין ישראל לעמים בכלל, ועל יחסנו לערביי א"י בפרט, ולפיכך ראוי לעסוק בו בהרחבה. אבי מורי, הרב ישראל אריאל שליט"א, כתב בנושא זה מאמר מקיף ("ישראל – גוי אחד בארץ", קובץ צפיה ג, עמ' 135-222), ורבים מהמקורות דלהלן לקוחים משם.

1. מכירת קרקע לגר תושב

היתר ישיבת גר תושב בארץ מפורש בתורה ובחז"ל בכמה מקומות,[11] וזו

10. ואילו "לא תחנם" עיקרו איסור לרחם עליהם, עיין להלן הערה 29.
11. ויקרא כה, לה; דברים יד, כא; דברים כג, יז ובספרי שם.

משמעות כינויו "גר תושב", שמותר להושיבו בינינו (רמב"ם איסו"ב פי"ד ה"ז). משמעות הדבר, שניתן לאפשר לו לגור בארץ, ואין לגרשו; אולם לא מפורש האם מותר גם למכור לו קרקע ולחזק את ישיבתו בארץ. הרמב"ם בהל' ע"ז פ"י, שכתב את האיסורים הנובעים מלא תחנם, כתב שיש לרחם על גר תושב ולהצילו, ומותר לתת לו מתנת חנם, ולהושיבו בארץ; אך לא כתב במפורש שמותר למכור לו קרקע (וגם לא כתב שמותר "לתת לו חן", כלומר, לשבחו).

בנקודה זו נחלק הראי"ה (משפט כהן סי' סג) עם הרידב"ז, שטען שאסור אפילו להשכיר קרקע לגר תושב. הראי"ה מוכיח מהכתוב "עמך ישב בקרבך" שעכ"פ להשכיר לו מותר (שהרי אין זה רק היתר להשאירו, אלא מצווה חיובית לשכנו, כמ"ש בספרי שם: "מנוה הרע לנוה היפה", וציין לו הרצי"ה בהערתו שם). עוד הוכיח מדברי המגיד משנה (איסו"ב יד, ט), שדן בהיתר להחזיק עבד הנקנה מגוי, וכותב: "דודאי לאו בעובד ע"ז שלו קאמר 'ומותר לקיימו', שהרי אפילו חניה בקרקע אסור לתת לו, כ"ש לעמוד בתוך ביתו, אלא הרי הוא מקבל שבע מצוות", ומשמע, שאז מותר לתת לו חניה בקרקע. וכך מסתבר, שאיסור "לא תחנם" ו"לא ישבו בארצך" תלויים זה בזה, והמותר בזה – מותר גם בזה. וכן מוכח מההיתר לתת מתנת חנם לגר תושב (כמפורש בתורה בדברים יד, כא: "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי"), והרי איסור מתנת חנם לגוי נלמד ג"כ מלא תחנם.[12]

2. הגדרת גר תושב לעניין איסור לא תחנם

בגמ' בע"ז סד ע"ב מופיעה ברייתא המגדירה "איזהו גר תושב", ובה שלוש דעות: א. רבי מאיר – כל שקיבל עליו בפני שלשה חברים **שלא לעבוד ע"ז**; ב. חכמים – כל שקיבל עליו **שבע מצוות** בני נח; ג. "אחרים" – שקיבל עליו **כל המצוות פרט לאכילת נבלות** (עליה מפורש בתורה "לא תאכלו כל נבלה, לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה").

יש לברר, האם לדעת חכמים, שגר תושב הוא זה שקיבל עליו כל שבע מצוות בני נח, הדברים אמורים גם לגבי היתר ישיבתו בארץ, או שמא לעניין "לא תחנם" ו"לא ישבו בארצך" די בקבלה שלא לעבוד עבודה זרה בלבד.

---

12. אם כי, הרמב"ם (שם) לא הביא את "לא תחנם" בהקשר של מתנת חנם, אלא את "או מכור לנכרי", מכירה ולא נתינה, ולפ"ז אולי אין לתלות את היתר מכירת קרקע בהיתר מתנת חנם, כי האיסורים לא נובעים מאותו פסוק, וראה בתוס' בע"ז כ ע"א ד"ה רבי על הצורך בשני הפסוקים.

בהמשך הסוגיה נאמר: "רב יהודה שדר ליה קורבנא [מתנה] לאבידרנא ביום אידם, אמר: ידענא ביה דלא פלח לע"ז. אמר ליה רב יוסף: והתניא, איזהו גר תושב? כל שקבל עליו בפני ג' חברים שלא לעבוד ע"ז![13] – כי תניא ההיא – להחיותו". מתברר מן הגמ', שיש שתי מדרגות של גוי שאינו עובד ע"ז: במדרגה הגבוהה, שקיבל עליו בפני ג' חברים (שלא לעבוד ע"ז, לדעת ר"מ, או כל שבע מצוות, לדעת חכמים) – יש מצווה להחיותו, ואילו במדרגה הנמוכה, ש"ידענא ביה דלא פלח" אך לא קיבל עליו – מותר לתת לו מתנה ביום אידו.

נתינת מתנה ביום אידו כוללת שני היתרים: א. משא ומתן עם הנכרי ביום אידו, דבר שנאסר מדרבנן (ע"ז ב ע"א), שמא הנכרי יודה לע"ז; ב. מתנת חנם לגוי, שאסורה מ"לא תחנם". לכאורה, יש ללמוד מהגמ' ש"ידענא ביה דלא פלח לע"ז" מועיל הן לעניין משא ומתן ביום אידו והן לעניין לא תחנם, ואין צורך בקבלה בפני בי"ד, וכנראה אף לא בקיום שבע מצוות, אלא די בכך שידוע שאינו עובד ע"ז. אולם לעניין מתנת חנם יתכן, שההיתר כאן נובע מטעם אחר, שמדובר בגוי שהוא מכירו, או משום דרכי שלום (עיין תוס' ע"ז כ ע"א ד"ה רבי, ע"פ התוספתא).[14]

מקור נוסף לענייננו הוא הגמ' בגיטין (מה ע"א), האומרת: "תניא, 'לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי', יכול בגוי[15] שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז הכתוב מדבר? ת"ל 'לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר ינצל אליך מעם אדוניו', מאי תקנתו? 'עמך ישב בקרבך'". כאן נאמר "שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז" בלבד, ללא אזכור שבע מצוות. הרצי"ה (בהערות למשפט כהן סי' סג) מבאר, שברייתא זו היא גם אליבא דרבנן דר"מ, ורק לעניין להחיותו הצריכו שבע מצוות, אבל לעניין ישיבה בארץ – די בכך שאינו עובד ע"ז.

ביאור זה מוקשה, שהרי הסיפא "עמך ישב בקרבך" איננה רק היתר, אלא מצווה, כמ"ש בספרי שם: "בטוב לו – מנוה הרע לנוה היפה", כלומר, שיש לדאוג לו למקום טוב. אם כן, בוודאי מדובר בג"ת כזה שמצווה להחיותו! וכך מבואר

---

13. רב יוסף מקשה מדברי ר"מ, משום שעניין הקבלה בפני שלושה נאמר במפורש רק בדברי ר"מ, וממנו נשמע לרבנן.
14. כ"כ הנצי"ב (משיב דבר ח"ב סי' נו), לדחות את הראיה מכאן שישמעאלי מותר בלא תחנם. אמנם קצת קשה, למה תוס' בדף כ', שדן בהיתר לתת מתנת חנם לצורך, לא מביא את הגמ' כאן כראיה לדבר? ומשמע שהבין, שההיתר כאן נובע מצד שאינו עובד ע"ז; ושמא תוס' נמנע מלהוכיח מכאן מכיוון שאפשר לדחות כך, אע"פ שאליבא דאמת אינו כן.
15. כך הוגה בדק"ס השלם (מהדו' מכון התלמוד הישראלי) ע"פ כל כתה"י והדפוסים הראשונים. בדפוס וילנא: "בעובד כוכבים".

ברש"י בערכין (כט ע"א ד"ה גר תושב וד"ה כתיב), שהגמ' בגיטין עוסקת בג"ת שמצווה להחיותו.[16] לפיכך נראה שברייתא זו, שאומרת רק "שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז", היא כדעת ר"מ, או שנקטה "שלא לעע"ז" משום שזהו הפירוש ל"ינצל אליך מעם אדוניו", אלוהיו, אבל הוא הדין לשאר שבע המצוות.

סברה זו, שיש מעמד ביניים של ג"ת שאין מצווה להחיותו אבל אין בו איסור לא תחנם, מוקשית גם מהפסוק: "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה, או מכור לנכרי". הרי מפסוק זה למדנו (בע"ז כא ע"א) הן את המצווה לתת לגר בחינם, כחלק מהחובה "להחיותו", והן את האיסור לתת לנכרי בחינם, הנאמר גם ב"לא תחנם". אם כן התורה מחלקת בין גר שמצווה להחיותו לבין נכרי שיש בו לא תחנם, ומשמע שהדברים תלויים זב"ז, שכל שאין מצווה להחיותו – יש בו איסור לא תחנם.

3. הקבלה בפני בית דין

עניין הקבלה בפני שלושה טעון בירור, מה ענייננו. הראי"ה (משפט כהן סי' סא) מסביר, שהדבר נועד לפרסם את הקבלה, ולפי זה הסיק: **"שאומה שלמה שהיא מתנהגת בנימוסין כאלה – יהיו חשובין לעניין זה כג"ת"**, כיוון שהתנהגותם על פי שבע המצוות ידועה ומפורסמת, ומסתבר גם, שהתנהגות כזו של אומה שלמה טבעה להיות קבועה ויציבה. נראה לחזק את דבריו, מכך שבברייתא הוזכרו "**שלושה חברים**", ולא "בית דין", ונראה לדמות זאת לדין קבלת חברות לעניין תרומות ומעשרות וטומאה וטהרה, שאף הוא נעשה בפני שלושה חברים (בכורות ל ע"ב), ושם ברור שזהו עניין של פרסום, ומי שידוע לנו בו שמתנהג כך – דינו כאילו קיבל (כגון אשת חבר וכל בני ביתו, שדינם כחברים).[17]

חילוק זה שמחלק הרב בין אדם פרטי לבין אומה שלמה הוא הכרחי לשיטתו, שכן מפורש בגמ' בע"ז הנ"ל, שלמרות שרב יהודה ידע שהגוי אינו עובד

---

16. כך נראה גם מהראב"ד, שכתב (איסו"ב פי"ד ה"ז), שהדין שאין מקבלין ג"ת אלא בזמן היובל הוא רק לעניין להחיותו, אבל מותר לו לשבת בארץ בזה"ז; והרי דין זה שאין מקבלים אלא בזמן היובל נלמד בערכין כט ע"א מ"עמך ישב בקרבך בטוב לו", א"כ לדעתו פסוק זה כולל מצווה להחיותו. הרצ"ה ציין לרש"י זה, והסיק גם ממנו שיש גדר ביניים בין נכרי לג"ת; ולא הבנתי דבריו, שהרי לעניין להחיותו ודאי בעינן ג"ת גמור, כמ"ש בגמ' בע"ז הנ"ל, ועיין להלן על שיטת רש"י.

17. ומכאן יש להעיר על המהר"י ענגיל (גליוני הש"ס בע"ז שם) שכתב, שהצורך בשלושה לקבלת ג"ת הוא כדין גיור.

ע"ז, רב יוסף הקשה לו מהברייתא שמצריכה קבלה בפני שלושה, ורב יהודה השיב, שהברייתא נאמרה לעניין להחיותו; הרי, שידיעה על התנהגותו של גוי איננה נחשבת כקבלה! לפיכך, רק לגבי אומה שלמה ניתן לומר, שהידיעה אודותיה מחשיבתה כג"ת. ומלשון הראי"ה "חשובין **לעניין זה** כג"ת" נראה גם, שכוונתו לחלק בין דינים שונים, שרק לעניין היתר ישיבתו בארץ די לנו בידיעה סתמית על התנהגותה של אומה זו, ולא לעניין החיוב להחיותו.

ברמב"ן (מכות ט ע"א) מופיע טעם אחר לעניין הקבלה בפני בי"ד, וז"ל:

> והווי יודע, ש"בן נח" המוזכר בכל מקום הוא שנוהג במצוות שלהם כהוגן עם חברו, ו"גר תושב" הוא שבא לבי"ד של ישראל וקבלם עליו בפני בי"ד, שמכיוון שקבלם עליו בפניו הזהירה עליהם תורה יותר משאר בני נח שלא קבלם, **מפני שהוא מדקדק עליו ביותר**. ועוד... זה שקבלם על עצמו בפני בי"ד ישראל **מצווה ועושה הוא**.

אולי כוונתו במילים האחרונות למש"כ הרמב"ם (הל' מלכים פ"ח הי"א), שגר תושב הוא מי שעושה את המצוות מתוך אמונה בתורת משה, ולא מהכרע הדעת (עיין להלן בדיון על שיטת הרמב"ם), וקבלת המצוות בפני בי"ד מישראל מבררת, שהוא עושה את המצוות כמצווה מפי הגבורה.[18] מכיוון שלדעתו הקבלה בפני שלושה היא עניין מהותי, ואין תכליתה הפרסום גרידא, נראה שלדעתו הקבלה מעכבת, גם בגוי שידוע שמקיים שבע מצוות, ולא כדברי הראי"ה. אמנם בהמשך כתב הרמב"ן, שאכן יש מעמד ביניים בין גר תושב לבין גוי רגיל, שמי שידוע שמקיים שבע מצוות אבל לא קבלם בפני בי"ד – אין בו דין "לא מורידין ולא מעלין", אלא מותר להעלותו; אך לא כתב מה דינו לעניין הישיבה בארץ.

נראה גם להוכיח מהרמב"ן, שהידיעה על אומה שלמה שאיננה עובדת ע"ז איננה תחליף לקבלה. הרמב"ן בסוף ע"ז (בהשלמה לדף נט ע"ב) דן על כלל הגויים בזה"ז, שאינם בקיאים בניסוך, וכותב שאין די בכך להתיר את סתם יינם, "דהא באי זהו גר תושב 'כל שקבל עליו' קתני יינו כשמנו, דומיא דלהחיותו", וללא קבלה אין מקום להתיר.[19]

---

18. כך כתבו כמה אחרונים בטעם הקבלה בפני בי"ד, עיין קובץ צפיה ג, במאמרו של בנימין יעקב, עמ' 129-130.

19. בהמשך הרמב"ן מעלה אפשרות אחרת, "ואפשר דרבותא היא, לומר דאפי' גר תושב יינו אסור בשתיה, אבל כל דקים לן ביה דלא פלח ע"ז מותר בהנאה כגר תושב", אך זהו חידוש בדין סתם יינם, שכל שאינו עובד ע"ז יינו מותר, ואין הפירוש שבכך הוא נחשב לג"ת.

הריטב"א (מכות שם) הולך בעקבות הרמב"ן, ומבחין בין "גר תושב", "בן נח" ו"גוי": מי שקיבל בבי"ד של ישראל לקיים שבע מצוות ב"נ – "**בזה מותר להתיישב בינינו**, ולזה נקרא 'תושב'... וכי הא אנו מצווין להחיותו... ו'בן נח' – הוא שלא קבלם בבי"ד, אלא דקים לן שמקיים אותם מעצמו... וכי הא אין אנו מצווין להחיותו וגם אין לנו להורידו". מפורש בדבריו, שרק מי שמקבל שבע מצוות בפני בי"ד הוא ג"ת שמותר להושיבו.

לענ"ד נראה להציע טעם נוסף לעניין הקבלה בפני בי"ד. התורה מתנה קבלת ג"ת ב"והיו לך למס ועבדוך" (עיין רמב"ם הל' מלכים פ"ו ה"א), עכ"פ לגבי גויים שעשו עמנו מלחמה. הווי אומר, שקבלת ג"ת אינה תלויה רק באמונתו בה' ובשמירת שבע המצוות, אלא גם בקבלתו את ריבונות עם ישראל בארצו (וזה נובע ממילא מהתנאי של אמונה בתורת משה). הקבלה בפני בי"ד מישראל מבטאת את ההכנעה כלפי עם ישראל. לדרך זו, ברור שהקבלה היא תנאי להיתר ישיבתו בארץ.[20]

סיכום הדברים: ברור שעל מנת לזכות במעמד ההלכתי המלא של גר תושב יש לקבל את שבע המצוות כולן, ובפני בי"ד מישראל דווקא. הראי"ה והרצי"ה סוברים, שקיים מעמד חלקי של ג"ת שאינו עובד ע"ז אע"פ שלא קבלה בפני בי"ד, ודינו, שאין מצווה להחיותו, אבל מותר לו לשבת בארץ ואף מותר למכור לו קרקע, וזהו דין המוסלמים כיום. הדבר תלוי בפירוש הסוגיה בע"ז "כי תניא ההיא להחיותו" ובהבנת עניינה של הקבלה בפני בי"ד, האם היא נועדה לפרסום גרידא, או שיש בה

---

20. היה נראה להוכיח מהגמ', שהחזקה על גוי כלשהו שאינו עובד ע"ז איננה שקולה כקבלה כג"ת לעניין דיני דאורייתא. הגמ' בע"ז (סד ע"א) אומרת, שדמי עבודת כוכבים הנמצאים ביד גוי העומד להתגייר, "כיוון דדעתיה לאיגיורי – ודאי ביטלה", ולכן אין להם דין דמי ע"ז. לעומת זאת לגבי גר תושב הגמ' (סד ע"ב) קובעת, שדינו כישראל לעניין זה, שאינו יכול לבטל ע"ז. יש לשאול, איך יתכן שגר תושב נחשב כישראל, שאין ביטולו ביטול, ואילו גוי המועמד לגיור, שפשוט לגמ' שהוא אינו עובד ע"ז ואף מואס בה ומבטלה, יכול לבטלה? ע"כ צ"ל, שגם מי שבוודאי אינו עובד ע"ז, ומן הסתם מקיים כל שבע מצוות, דינו לעניין ביטול ע"ז כגוי גמור, וזאת, משום שלא עבר תהליך פורמלי של קבלה כגר תושב.
אולם לשון הרמב"ם (הל' ע"ז פ"ח ה"ט): "מי שאינו עובד [ע"ז] – אין ביטולו ביטול", ומשמע שלא הצריך ג"ת, ודי בכך שבפועל אינו עובד. גם הריטב"א (ע"ז סד ע"ב) כתב, שישמעאלי אינו מבטל ע"ז, אע"פ שלדעתו אינם בגדר ג"ת (כמ"ש לעיל, ועיין עוד להלן בבירור דעתו). לכן, נראה שהרמב"ם והריטב"א הבינו מהגמ', ש"דלא פלח לא מבטל" תלוי במעשיו בפועל, ולא בהגדרתו הפורמלית, ואת הקושיה הנ"ל, מדוע המועמד לגיור יכול לבטל ע"ז, תירצו כך: מי שבאופן כללי אינו עובד ע"ז – אינו יכול לבטלה, אבל מי שהיה עובד ע"ז וחזר בו ועומד להתגייר – רשאי לבטל, ואדרבה, אין לך ביטול גדול מזה (אבל אחר גיורו אינו מבטל, משום שהוא כקטן שנולד).

עניין מהותי. ברמב"ן ובריטב"א במכות מבואר כדברי הרב, שיש מעמד ביניים בין ג"ת לבין עע"ז, והוא מי שמקיים מעצמו כל שבע המצוות, אבל לדעתם עניין הקבלה הוא מהותי, ובריטב"א מפורש שללא קבלה אין לו זכות ישיבה בארץ.

להלן נעסוק בבירור שיטות הראשונים בעניין זה, חלקן עוסקות בהגדרת גר תושב באופן כללי, וחלקן עוסקות במוסלמים באופן ישיר.

4. שיטת רש"י בהגדרת גר תושב

רש"י במקומות רבים[21] מגדיר "גר תושב" במילים: "קיבל עליו שלא לעבוד ע"ז, ואוכל נבלות". לכאורה הדבר תמוה, מדוע רש"י מציין רק את עניין עבודה זרה, כדעת ר' מאיר, ולא את כלל שבע המצוות, כדעת חכמים? הרצי"ה (בהערתו למשפט כהן סי' סג) לומד מכאן כשיטתו הנ"ל, שיש גדר ביניים בין עובד ע"ז לבין ג"ת שקבל ע"ע שבע מצוות, ובו מודים חכמים לר"מ שדי בקבלה שלא לעבוד ע"ז, לעניין ההיתר להושיבו בארץ (וכיוון בזה לדעת הבאר שבע בסנהדרין צו ע"ב). מכל מקום, נראה שגם לדרך זו עכ"פ בעינן קבלה, כמ"ש רש"י בכל מקום, וזו איננה מתקיימת במוסלמים.

אך יש לשאול, הרי מפורש בגמ' בע"ז סה ע"א הנ"ל, שמחלוקת התנאים על גדר גר תושב נאמרה לעניין החיוב להחיותו, ואילו רש"י משתמש בהגדרה "אינו עע"ז ואוכל נבלות" גם לגבי המצווה להחיותו, כמ"ש בפסחים (כא ע"ב ד"ה להקדים): "להקדים נתינה דגר למכירה דנכרי – אם יש גר ליתנה לו נתינתו קודמת למכירתה לנכרי, והאי גר – בגר תושב קאמר, שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז ואוכל נבלות. גר אתה מצווה להחיותו – דכתיב גר ותושב וחי עמך", וכן בערכין (כט ע"א ד"ה אין). נמצא, שאם נדייק מרש"י שדי בכך שאינו עע"ז, יש ללמוד שפסק לגמרי כר"מ נגד חכמים![22] מאידך, בע"ז כ ע"א (ד"ה לגר) פרש"י: "גר תושב שקבל עליו שבע מצוות שנצטוו בני נח ונבילה מותרת לו ואתה מצווה להחיותו".

לפיכך, נראה שרש"י נקט את ההגדרה המוסכמת לכל הדעות, שמצד אחד אינו עע"ז ומצד שני הוא אוכל נבלות, ולא נחת לפרטי הדברים ולהכריע במחלוקת זו, ואין ללמוד מדבריו על גדר ביניים בין עע"ז לג"ת.

---

21. ויקרא כה, לה; דברים יד, כא; פסחים כא ע"ב ד"ה להקדים; יבמות מח ע"ב ד"ה גר תושב; גיטין מד ע"א ד"ה לגר תושב; ב"ק קיג ע"ב ד"ה גר תושב (כאן בלא "קיבל", אלא "אינו עע"ז"); ב"מ עא ע"א ד"ה גר תושב; שם קיא ע"א ד"ה גר תושב; ערכין כט ע"א ד"ה כתיב.
22. ויש שבאמת הבינו כך בדעת רש"י, עיין ציץ אליעזר חט"ז סי' ס אות ו.

5. שיטת הגאונים בעניין הישמעאלים

הגאונים התירו בהנאה את יינם של הישמעאלים, ויש לברר את טעמו של דבר, ומה יש ללמוד ממנו על מעמדם של הישמעאלים.

מצינו בגמרא שתי דוגמאות כיוצא בזה. האחת – תינוק בן יומו, שלדעת רב (ע"ז נז ע"א) אוסר במגעו את היין בשתיה, אך לא בהנאה, משום שאינו יודע לנסך. השניה – גר תושב, שמבואר בברייתא (ע"ז סד ע"ב) שיינו אסור בשתיה ומותר בהנאה. ברור הדבר, שמבחינת המעמד האישי (הנוגע להלכות היחס לעובדי ע"ז, "לא ישבו בארצך" ו"לא תחנם") אין שום נפק"מ בין תינוק בן יומו לבין גדול, והיתר ההנאה מיינו של תינוק הוא דין ייחודי ליין נסך, שמכיוון שהאיסור נובע מחשש ניסוך – אין לחשוש בתינוק, כי אינו יודע לנסך. ממילא יש לברר, האם הגאונים השוו את הישמעאלים לתינוק בן יומו, ונמצא שאין זו הגדרה על מעמדם של הישמעאלים אלא על יינם בלבד; או שהגאונים השוו את הישמעאלים לגר תושב, שאז יש מקום (ולא הכרח, ראה להלן בדעת הרמב"ם) ללמוד גם על מעמדם בדינים אחרים.

ב"תשובות גאונים קדמונים" (סי' מו) מופיעה תשובת רב שר שלום גאון, ובה בירור נרחב בסוגיית תינוק בן יומו, ובסיומה נאמר:

> וישמעאלי שאומר מגעו מותר בשתייה, שישמעאלי אין עושה יין נסך, **שאין מנסכין יין לע"ז שלהן**. אילו היו מנסכין – בהנאה נמי היה אסור, עכשיו שאין מנסכין – נעשה מגעו היתר יותר מן תינוק בן יומו כמה שפירשנו למעלה?! [כך נ"ל שצריך לפסק], הילכך אפילו ישמעאל אסור מגעו בשתייה.

הלשון נראית משובשת מעט, אולם ברור שההיתר לישמעאלי הוא דומיא דתינוק, ולא דומיא דג"ת. בפרט מוכח כך מלשונו "שאין מנסכין יין לע"ז שלהן". לא כתב שאינם עובדי ע"ז, אלא שאינם רגילים לנסך לה.

בספר האשכול (הלכות יין נסך, ח"ב עמ' 74) מובאת תשובת רב האי גאון בעניין זה:

> תחילה ראוי לידע, שאם הגוים הללו שאתם חוששין להם ממדת הישמעאלים הללו, **שעיקר דת שלהן איסור יין ותיעובו וקללת השותים אותו, הרי הוא מרוחק מעבודות שלהן הרבה**, ועבירה רואין אותו, ואין בו חומר כל כך **ואין חוששין מכחן לנסך**. וכשעמד מר רב יהודאי ז"ל לא אמרן ביה לא איסורא ולא היתרא מפני שהרבה [יש מהם] האמגושים שהיו באותו זמן שיצאו למדת הישמעאלים הללו

> והודו למי שאסר את היין, עדיין לא היה לבם נקי מן האמגושות שהן מנסכין יין, ואף דור אחר ושלישי היו רופפין ונשאר בהם כלום מן הדת הראשונה והיו חוששין ממגען לניסוך. וכשישנו הדורות לא נשאר בהם כל עקר מאותו השיור כלום ומי ששותה יין רואין אותו כעושה תועבה ואין בעבודתו זכר לו. אבל אם נצריים הם יש בהן חשש הרבה, כי הם מנסכין את היין.

משמעות הדברים ברורה, שההבדל בין הדתות מתמצה בחילוק המעשי ביחס ליין, ולא במהות האמונה.

ובתוספות הרי"ד בע"ז (מהדו"ק) נז ע"א כתב: "שאלו לפני רבינו צמח גאון זצוק"ל על מגע ישמעאל מה לשתיה... עכשיו שאין דרכן לנסך מותר בהנאה, אבל בשתיה אסור **דלא גרע מתינוק** גוי שמגעו אסור בשתיה".

בתוס' בע"ז נז ע"ב (ד"ה לאפוקי) נאמר: "פירשו רשב"ם והריב"ן בשם רש"י, שכתוב בתשובת הגאונים כי **בזה"ז אין איסור הנאה במגע עובד כוכבים ביין, כי עובדי כוכבים של עכשיו אין רגילין לנסך... והוו להו כתינוק בן יומר**".[23] נראה בבירור, ש"תשובת הגאונים" האמורה היינו תשובות הגאונים הנ"ל שמתייחסות לישמעאלים, ורש"י וסיעתו הסיקו מהם גם לגבי הנוצרים (בניגוד לדברי רב האי גאון המובאים באשכול, שמחלק בין הנוצרים למוסלמים), משום שגם הם אינם רגילים לנסך, אע"פ שאינם מתעבים את היין כמו המוסלמים. ואכן, בתוס' הרי"ד הנ"ל, שהביא תשובת רב צמח גאון לגבי הישמעאלים, הוסיף: "ונ"ל שגם הנוצרים בזמן הזה אין מנסכין לע"ז כלל ולא מקריבין זבחים לע"ז כבראשונה" (ודוק: לא "אינם עובדי ע"ז", אלא אינם מקריבים לה). ההשלכה מן המוסלמים על הנוצרים מוכיחה, שיסוד ההיתר אינו נובע מהגדרתם כג"ת, אלא מהעובדה שאלה גם אלה אינם מנסכים בפועל לע"ז. כך מוכח גם ממהלך הדיון בתוס' ובראש"ש על היתר הגאונים: התוס' והרא"ש מסתייגים מהיתר זה, כי בתינוק בן יומו נאמר בגמ' שיין של ישראל שהתינוק נגע בו – מותר, אבל לא נאמר שגם יינו של התינוק עצמו מותר בהנאה. מכאן, שהבינו שההיתר הוא מדין תינוק ולא מדין ג"ת, שהרי יינו של ג"ת מותר בהנאה.[24] ועוד, שתוס' (סד ע"ב) והרא"ש (פ"ה סי' ה) מקילים **לשתות** יין שלנו שנגע בו ג"ת, ובכל הדיון שלהם על היתרם

---

23. וכן בראש"ש ע"ז פ"ד סי' ז ובמרדכי סי' תתמו. מקור הדברים בספר האורה ח"א סי' קיג, ועיין גם שו"ת רש"י סי' קנה וקסח.

24. אמנם הרא"ה אסר יינו של ג"ת בהנאה, ולדעתו היתר "יינו" האמור בע"ז סד ע"ב היינו יין של ישראל שג"ת נגע בו, אבל מהתוס' והרא"ש בסוגיה שם מוכח שלא הבינו כך, ע"ש.

של הגאונים לגויים שבזה"ז לא הועלתה כלל אפשרות להתיר את מגעם בשתיה, אלא רק בהנאה.[25]

בניגוד לכל האמור, כותב הרמב"ן (ע"ז נז ע"א) שה**"הגאונים מגר תושב למדר"**, ולא מתינוק בן יומו,[26] ובעקבותיו כתבו כך גם הרשב"א (ע"ז סד ע"ב) הר"ן (על הרי"ף כו ע"ב) והטור (יו"ד סי' קכד).

הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פי"א ה"ז) כותב: "גר תושב, והוא שקבל עליו שבע מצוות כמו שביארנו, יינו אסור בשתיה ומותר בהנייה... וכן כל גוי שאינו עובד ע"ז, כגון אלו הישמעאלים – יינן אסור בשתיה ומותר בהנייה, וכן הורו כל הגאונים. אבל הנצרים עובדי ע"ז הן, וסתם יינם אסור בהנייה". מהלכה זו משתמע, שהרמב"ם למד את היתרם מדין ג"ת (אע"פ שנראה שלא השווה אותם לג"ת ממש, עיין להלן). לעומת זאת בתשובותיו (סי' רסט) משמע, שדימה אותם לקטן בן יומו, שכן שם הסביר, שיינם אסור בשתיה כי: "אלה הישמעאלים **אינם רחוקים מעבודה זרה יותר מקטן בן יומו**", וצ"ע.[27]

סיכום הדברים: מתשובות הגאונים במקורם מתברר, שההיתר ליהנות מיין שנגע בו ישמעאלי אינו נלמד מדין ג"ת, אלא מדין תינוק בן יומו, ויסודו בכך שבפועל הם לא מנסכים, משום שאין זה ממנהגי דתם. ממילא, אין בכך אמירה עקרונית לגבי דת האיסלם, האם היא ע"ז.[28] כך גם הבינו זאת כמה מראשוני אשכנז, והסיקו מהיתר זה גם לגבי הנוצרים, מפני שגם הם אינם מנסכים יין

---

25. ועיין ב"ח ביו"ד קכד אות ב, שגם המתירים שתיית יין שנגע בו ג"ת לא התירו כך בישמעאלים, וכן משמעות הרמ"א, עיי"ש בט"ז סק"ד.

26. טעמו של הרמב"ן מבואר שם, שהוקשה לו, איך אפשר להשוות גויים גדולים לתינוק? הרי בגמ' שם משמע, שגדולים שמלו לשם גיור ועדיין לא טבלו אוסרים גם בהנאה! ועיין עוד ברמב"ן בסוף ע"ז (בהשלמה לדף נט ע"ב), שדן באריכות על דברי רש"י בשם הגאונים להתיר יינם של גויים בזה"ז שאין בקיאים בניסוך, וגם שם כתב, שהמקור אינו מתינוק בן יומו, שלא כפשט דברי רש"י, עי"ש.

27. גם מבחינת פרטי ההלכה, לא ברור האם הרמב"ם מדמה את הישמעאלים לג"ת או לתינוק: עיין בלח"מ שם, שדייק מהרמב"ם, שהיתר יינם של הישמעאלים מצומצם בהשוואה לג"ת, שבג"ת מותר לייחד אצלו יין, משא"כ אצל ישמעאלי. מאידך, הר"ן (לא ע"א סוד"ה תניא) הבין ברמב"ם, שמותר לייחד יין אצל ישמעאלים, מפני שהבין שהרמב"ם השווה אותם לג"ת, וכ"פ הטור והשו"ע (יו"ד קכח ס"א). גם מצינו ברמב"ם קולא בישמעאלי לעומת תינוק, שנגיעת גוי קטן שלא בכוונה אוסרת עכ"פ בשתיה (פי"א ה"ה), ואילו נגיעת ישמעאלי שלא בכוונה מותרת (פי"ג הי"א), וצ"ע.

28. עוד על דעת הגאונים ועל מנהגי האיסלם הלקוחים מע"ז ראה במאמרו הנ"ל של אבי מורי, עמ' 194-207.

לע"ז שלהם. ממילא, אין ללמוד מהיתר זה דבר לגבי מעמדם העקרוני של הישמעאלים בהלכה.

בכך מוסבר מה שמצאנו בראשונים, שהתירו בהנאה יין שנגעו בו ישמעאלים **גנבים** (ריב"ש סי' תכד; תשב"ץ ח"א סי' נו וח"ג קמח). הרי הגנב בוודאי אינו מקיים שבע מצוות ב"נ, ואעפ"כ יינו מותר, א"כ היתר היין אינו נובע מהגדרתו כג"ת.

הרמב"ן וסיעתו הבינו, שהיתר הישמעאלים נובע מהשוואתם לגר תושב, וכך אולי סבר גם הרמב"ם. אעפ"כ, נראה שגם לדעתם אין זו השוואה גורפת לכל דיני ג"ת, אלא היא מצומצמת לפרטים מסוימים כגון היתר יינו (ראה להלן בדיון על שיטות הרמב"ם והרשב"א).

6. שיטת הרמב"ם

בהל' ע"ז פרק עשירי כותב הרמב"ם את הלכות היחס לעובדי עבודה זרה, הנובעות מן הפסוק "לא תכרות להם ברית ולא תחנם" (דברים ז, ב): אין כורתין עמם ברית, אין מרחמים עליהם ומצילים אותם,[29] אין נותנים להם מתנת חנם, אין מוכרין להם בתים ושדות בא"י, ובשעה שיד ישראל תקיפה – אף אין מניחים להם לשבת בארץ. כל זאת מותר בגר תושב, אותו מגדיר הרמב"ם בסוף הפרק (הל' ו): **"לא יעבור בארצנו עד שיקבל עליו שבע מצוות** שנצטוו בני נח... ואם קיבל עליו שבע מצוות – ה"ז גר תושב. **ואין מקבלין ג"ת אלא בזמן שהיובל נוהג"**. על הבחנה זו בין עובד ע"ז לבין ג"ת חוזר הרמב"ם גם בהל' איסורי ביאה (פי"ד ה"ז) ובהל' מלכים (פ"ח הל' י-יא), ושם נאמר בבירור: "וכל מי שלא קיבל [שבע מצוות] – יהרג".

אם כן, הרמב"ם מחלק את הגויים לשתי קטגוריות בלבד: "עובד עבודה זרה" ו"גר תושב". "גר תושב" הוא מי שקבל על עצמו שבע מצוות ב"נ, וכל מי שאינו בכלל זה – דינו כדין עובד ע"ז לכל דבר ועניין (ולא כרמב"ן והריטב"א הנ"ל, שמי שמקיים שבע מצוות מעצמו וללא קבלה בפני בי"ד אין בו דין "לא מורידין ולא מעלין").

---

29. בגמ' לא מפורש שהמקור לכך הוא מ"לא תחנם", אך הרמב"ם למד זאת כנראה מפשט הכתוב, וכתרגום אונקלוס ות"י. הסמ"ג (ל"ת מח) כתב, שעיקר פשט הכתוב הוא שלא לרחם עליהם אלא להורגם, ולפ"ז פשט הפסוק מדבר רק על שבעה עממים. וראה בספר חרדים (פכ"א לג), שכתב שעיקר מצוות "לא תחנם" תלוי בלב.

בהל' מלכים שם הרמב"ם מפרט את תנאי קבלת המצוות: קבלה בפני שלושה חברים (כלומר, תלמידי חכמים), ו**"מפני שצוה בהן הקב"ה בתורה והודיענו ע"י משה רבנו** שבני נח מקודם נצטוו בהן, אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת – אין זה גר תושב".[30]

בהל' ע"ז פרק תשיעי כותב הרמב"ם את הלכות מו"מ עם הגויים בימי אידיהם, ובכללם (בהל' ב) את ההיתר לשלוח דורון לגוי ביום אידו אם נודע שאינו עובד ע"ז. בפרק י', העוסק בהלכות היחס לעובדי ע"ז, לא הוזכרה קולא בגוי שכזה, אלא רק בג"ת. מבואר הדבר, שלדעתו קולא זו במי ש"ידענא ביה דלא פלח" מוגבלת למקרה זה בלבד, ואינה משנה את מעמדו ההלכתי הכולל של הגוי.

בהל' מאכלות אסורות (פי"א ה"ז) כתב הרמב"ם, כאמור, שיינם של המוסלמים מותר בהנאה כי אינם עובדי ע"ז, וכמו שכתב גם בתשובתו המפורסמת (סי' תמח) לר' עובדיה הגר, ש**"אלו הישמעאלים אינם עובדי ע"ז כלל**, וכבר נכרתה מפיהם ומלבם והם מיחדים לאל יתעלה יחוד כראוי, יחוד שאין בו דופי". אולם נראה, שאין כוונת הרמב"ם להגדירם כגרים תושבים. דין יין נסך הוא המקום היחיד במשנה תורה, שבו הרמב"ם כותב דין מיוחד לגבי הישמעאלים! גם מהלכה זו עצמה: "**גר תושב**, והוא שקבל עליו שבע מצוות, יינו

---

30. הרמב"ם בתשובה (קמח) מציין במפורש, שהמקור לתנאי זה הוא "ברייתא דר' אליעזר בן יעקב". כוונתו למדרש "משנת ר' אליעזר", בו נאמר (מהדו' ירושלים תש"ל, דף כט ע"א): "הפרש בין חסידי ישראל לחסידי אוה"ע: חסידי ישראל אינן נקראין חסידים עד שיעשו כל התורה, אבל חסידי אוה"ע, כיון שהן עושין ז' מצוות שנצטוו בני נח עליהן, הן וכל דקדוקיהן, הן נקראין חסידים. במה דברים אמורים? כשעושין אותן מכח שצוה אותנו אבינו נח מפי הגבורה אנו עושין... אבל אם עשו שבע מצוות ואמרו מפי פלוני שמענו, או מדעת עצמן, שכך הדעת מכרעת, או ששיתפו שם ע"ז... אין לוקחין שכרן אלא בעוה"ז". ניתן אולי להביא חיזוק לשיטה זו, מנוסח הברכה על הרואה חכם מחכמי אוה"ע: "שחלק מחכמתו לבשר ודם" (ברכות נח ע"א), בניגוד לברכה על חכמי ישראל "שחלק מחכמתו ליראיו". כידוע, בזמן העתיק לא היתה חלוקה ברורה בין שטחי המדע, והחכם הגוי היה בקי במדעי הרוח והחברה כמו במדעי הטבע ובמדעים המדויקים. לפיכך, החכם הגוי התאפיין בדרך כלל גם בהתנהגות מוסרית, וזהו שכתב הרמב"ם, שהעושה את מצוות בני נח מפני הכרע הדעת "אינו מחסידי אוה"ע אלא **מחכמיהם**". נמצא, שיש ללמוד מנוסח הברכה, שהעושה מצוות מפני הכרע הדעת – אינו נחשב ירא ה'.

יש להעיר, שמהמדרש הנ"ל נראה, שהדרישה שהמצוות יעשו "מכח ציווי משה רבינו" אינה בדווקא, ומי שמקיימן מכח מסורת מנח מפי הגבורה – הרי זה חסיד אוה"ע. אמנם, מכיוון שמסורת זו נשכחה מאוה"ע, וכעת אין בידם מקור למצוות אלו מפי הגבורה זולת התנ"ך, ממילא הברירה היחידה שנותרה היא לעשותן מכח תורת משה.

אסור בשתיה ומותר בהנייה... וכן **כל גוי שאינו עובד ע"ז** נראה בבירור, שלא הגדירם כגר תושב, אלא שלדעתו טעם היתר יינו של ג"ת הוא שאינו עובד ע"ז, ולכן למד מזה לכל מי שאינו עובד ע"ז. הווי אומר, לדעת הרמב"ם הישמעאלים אינם עובדי ע"ז, וזהו הגורם להיתר יינם, ואעפ"כ, מבחינת היחס אליהם והיתר ישיבתם בארץ הם משתייכים לקטגוריה של "עובדי ע"ז", כי אינם ממלאים אחר התנאים הנדרשים כדי לעבור לקטגוריה השניה של "גר תושב".

יש שהוכיחו (הרצי"ה בהערות למשפט כהן שם, ומחברים נוספים) בדעת הרמב"ם, שכל מי שאינו עובד ע"ז מותר לשבת בארץ, ממש"כ בספר המצוות (ל"ת נא): "**הזהירנו מהושיב עובדי ע"ז בארצנו** כדי שלא נלמד כפירתם... ואילו רצה הגוי לעמוד בארצנו, אינו מותר לנו עד **שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז**". אולם דברים אלו, אם נתפסם כפשוטם, סותרים בבירור לדבריו בהל' ע"ז הנ"ל ועוד מקומות, ועל כרחך עלינו לומר, שהרמב"ם כאן לא דייק לפרט הדברים, וכדרכו בספר המצוות לכתוב רק עיקרי הדברים להבנת המושגים (כמ"ש בהקדמתו לספר ובשו"ת הרמב"ם סי' שי).

באחת מתשובותיו (סי' קמח) כותב הרמב"ם בפירוש, שאיסור "לא תחנם" נאמר גם על ישמעאלים, ולכן אסר למול מוסלמי על מנת לרפאותו: "וזה הדין בנוי על העיקר הידוע, שאסור להציל גוי מכליון... לא מעלין ולא מורידין. וזה הדין למדים מאומרו יתעלה ולא תחנם... **ואין הפרש בזה בין ישמעאלי לנוצרי**".[31]

מדוע לא הגדיר הרמב"ם באופן כללי את המוסלמים כגרים תושבים? ניתן להציע לכך כמה תשובות אפשריות: אמנם אינם עובדים ע"ז, אבל לגבי שאר מצוות בני נח אין הבדל מהותי בינם לבין שאר הגויים, והם בחזקת שאינם מקיימים אותם;[32] חסרה קבלה בפני בי"ד מישראל; הם לא מקיימים אותם

---

31. בהל' ע"ז פ"י ה"ב כתב הרמב"ם: "שאסור לרפאות **עובדי ע"ז** אפילו בשכר... וגר תושב... מרפאין אותו בחינם", ובכס"מ דייק מהרישא, שאם אינו עובד ע"ז – מותר לרפאותו. ויש שאף כתבו, שהרמב"ם היה רופא לישמעאלים במצרים משום שאינם עובדי ע"ז. אולם בתשובה הנ"ל מתברר, שדעת הרמב"ם אינה כן, והתיר לרפא רק ג"ת ממש, כמשמעות דבריו בסיפא. וכך דעת הסמ"ג (ל"ת מה), שכתב שמותר לרפא גוי בשכר, "ועל זה סמך רבנו משה להיות רופא בארץ מצרים לישמעאלים". תירוצו מוקשה, שכן הרמב"ם עצמו אסר לרפא גם בשכר, כאמור, והתיר רק משום איבה; עכ"פ למדנו, שגם הסמ"ג סובר שאסור לרפא ישמעאלים בחינם.

32. בגמ' נאמר בכמה מקומות, שסתם גוי הוא בחזקת שאינו מקיים שבע מצוות (ב"ק לח ע"א; ע"ז ב ע"ב), ועיין ברמב"ן במכות ט ע"א. כמובן, הנחה זו דורשת בחינה מחודשת מעת לעת, ואין למתוח קו ישר מאורחות חייהם של הגויים בימי חז"ל לימינו, וכפי שכבר כתבו

מתוך אמונה בתורת משה; הם מקיימים "מצוות" נוספות ומחדשים דת;[33] אין מקבלים גר תושב אלא בזמן היובל.

7. שיטת הראב"ד

הראב"ד בהל' ע"ז (פ"י ה"ו) משיג על דברי הרמב"ם שאין מקבלין ג"ת אלא בזמן שהיובל נוהג, וכותב: **"איני משווה לו בישיבת הארץ"**. ביתר פירוט השיג הראב"ד בהל' איסו"ב (פי"ד ה"ז), שהדין שאין מקבלין ג"ת אלא בזמן היובל יש לו משמעות גם לקולא: "שבזמן שאין היובל נוהג – יושב אפילו בעיר עצמה [ולא כעיקר דין ג"ת, עיי"ש בראב"ד], שאין קדושת הארץ עליה כשהיתה... אבל אין אנו מצווין להחיותו".[34]

יש לשאול על הראב"ד, הרי המקור לכך שאין מקבלין ג"ת אלא בזמן היובל (בערכין כט ע"א) הוא גזירה שווה: "כי טוב לו עמך" (בעבד עברי, שאינו נוהג אלא בזמן היובל) – "עמך ישב בקרבך בטוב לו לא תוננו" (בגר תושב), והרי בפסוק זה מדובר על ישיבת הארץ! נראה ליישב, שפסוק זה אינו רק היתר להושיבו, אלא גם מצווה ("לא תסגיר עבד... עמך ישב"), ומצווה זו היא בכלל "להחיותו" ולפעול באופן חיובי לרווחתו, ודבר זה אכן אינו נוהג אלא בזמן היובל, אבל כשבא מעצמו לשבת בארץ – אין למונעו.

ראשונים לגבי כמה עניינים. מכל מקום, ברור הדבר שבמצבנו כיום, כשיהודי אינו נכנס בגפו וללא נשק ליישוב ערבי כלשהו בארץ, הרי שערביי ארץ ישראל מוחזקים כחשודים על שפיכות דמים.

33. עיין הל' מלכים פ"י ה"ט, שאסור לגוי לחדש על עצמו מצוות ממצוותיהם של ישראל, ושם נאמר, שהעושה כך חייב מיתה בידי שמים, אבל אינו נהרג. לא מפורש בדברי הרמב"ם, האם במקרה זה פקע ממנו דין גר תושב, וכן לא מפורש מה הדין כשחידש על עצמו "מצוות" שאינן מן התורה, וצ"ע.

34. הרמב"ם והראב"ד נחלקו לשיטתם גם בשאלה, האם מותר לקנות בזה"ז עבד שאינו רוצה למול ולטבול: לרמב"ם (מילה פ"א ה"ו; איסו"ב פי"ד ה"ט) אסור לקבל עבד שאינו מל אא"כ בתורת ג"ת, והדבר אינו אפשרי בזה"ז, ואילו הראב"ד (איסו"ב פי"ד ה"ח) התיר להשאיר עבד כזה. הטור ביו"ד רסז התיר לקנותו, וכ"פ הרמ"א (שם ס"ד), ואילו השו"ע פסק, כנראה, שאין לקנותו, עי"ש ובב"י. לכאורה דעת הטור והרמ"א מהווה הכרעה כראב"ד, אבל נראה מדבריהם, שאין צורך בזה כלל לדין ג"ת בזה"ז, ואפילו אם הוא עובד ע"ז – מותר לקנותו (וכן נראית דעת הרמב"ן בתורת האדם, מהדו' מוה"ק עמ' קיג), כי העסקתו כעבד איננה בגדר "להחיותו", שנאסר עלינו בעובדי ע"ז (ועיין כס"מ בהל' מילה שם בטעמו של הרמב"ם). ואולי גם הטור והרמ"א התירו רק בחו"ל, ובא"י אסור להושיבו בינינו (ובמ"מ הל' שבת פ"כ הי"ד הבין בדעת הרמב"ם, שבחו"ל מותר לקיים עבד כזה, וצ"ע).

הרשב"א (בשו"ת, ח"א סי' קפב) הסכים עם הראב"ד, אולם המאירי (יבמות מח ע"ב ד"ה כבר ביארנו) הביא שיטתו ודחאה: "שבזמן שאין יובל אין הארץ במלואה, **ואין נשענין על בינתנו לקבל גר לחצאין**". פירוש: הסברה בשיטת הרמב"ם היא, שהעדר היובל אינו **סיבה**, אלא **סימן** לכך שלא כל הארץ בידינו, ואין אחיזתנו בה חזקה מספיק כדי שנוכל לקבל גם ג"ת **ולהתחייב להחיותו**. ואע"פ שלדינים מסוימים היה ראוי לקבלו, אין לנו להשען על בינתנו ולהחליט באיזה דין להקל עליו ובאיזה להחמיר, אלא עלינו לדחות את קבלתו מכל וכל.[35] אפשר אולי לנמק את דעת הרמב"ם באופן אחר: ישיבת ג"ת בארץ, גם לאחר מילוי כל התנאים הנדרשים ממנו, יש בה מבחינתנו מידה ידועה של סיכון, רוחני ובטחוני.[36] לפיכך, רק בזמן שהיובל נוהג ו"כל יושביה עליה", כשאחיזתו של עם ישראל בארץ חזקה מספיק, רשאים אנו לקבל עלינו סיכון כזה.[37]

הרגמ"ה בערכין שם כותב: "אין ג"ת נוהג – שמצווין להחיותו **ומוזהרין על הונאתו**", ולמד זאת מהמשך הפסוק: "לא תוננו". לכאורה דבריו מתאימים לדעת הרמב"ם, שבזה"ז לא רק שאין חובה לעשות לטובתו, אלא גם מותר לעשות מעשה אקטיבי הגורם לו צער.

הראי"ה (משפט כהן סי' נח ו-סא) סובר, שעל פי שיטת הראב"ד אין במוסלמים איסור לא תחנם, וזאת, על פי שלוש הנחות:

א. המוסלמים מוחזקים כמקיימים שבע מצוות ב"נ. הראי"ה מוסיף, כנראה מתוך פקפוק האם אכן המוסלמים מקיימים שבע מצוות, שמכיוון שהדבר ברור שהמוסלמים אינם עובדי ע"ז – יש לסמוך על דעת ר' מאיר, שגר תושב הוא מי שקבל על עצמו שלא לעבוד ע"ז. אמנם הלכה כחכמים, אבל בשעת הדחק יש מקום לסמוך גם על תנא יחיד, ואפילו באיסור דאורייתא.[38]

---

35. גם כתב, שההבחנה של הראב"ד בין ישיבה בעיר עצמה לבין ישיבה מחוצה לה אין לה מקום, כי ההגבלה בספרי על מקום ישיבתו של ג"ת לא נפסקה להלכה, ואכמ"ל.

36. ברור, שלמרות קבלת שבע המצוות עדיין יש פער תרבותי גדול מאד בין ג"ת לבינינו, עיין למשל בע"ז סה ע"א על התנהגותו המכוערת של בר שישך ש"ידענא ביה דלא פלח לע"ז", וכך גם מידה מסוימת של סיכון בטחוני. לכן התורה הגבילה את מקום ישיבתו של ג"ת – לא בערים נפרדות ולא באזורי הספר (כמ"ש בספרי עה"פ בדברים כג, יז "עמך ישב בקרבך").

37. ברב קאפח (איסו"ב שם) טעם אחר, שבזמן שאין יובל, ג"ת יכול לקנות קרקע לצמיתות ולנשל את עניי ישראל ממנה, משא"כ בזמן היובל, שהקרקעות חוזרות לבעליהן.

38. על שאלה עקרונית זו עיין במבוא לשבת הארץ פרק י; אנציקלופדיה תלמודית ערך הלכה ציון 267 והלאה; מאמרו של הרב עובדיה יוסף שליט"א "בענין היתר מכירת קרקעות

ב. לדעת הראי"ה, התנאי של קבלה בפני בי"ד ישראל אינו מהותי, כאמור, והחזקה הכללית על התנהגותם של המוסלמים מהווה תחליף לכך, לעניין היתר ישיבתם בארץ. הנחה זו אינה ברורה כלל, כאמור. בפרט מכיוון שברמב"ם נראה, שחזקה ללא קבלה – אינה כלום (שהרי את דין "ידענא ביה דלא פלח" צמצם להיתר מתנה ביום אידו גרידא, כנ"ל), מנלן לומר שהראב"ד חולק עליו יותר מן המפורש בדבריו?

ג. הראב"ד מדבר על הישיבה בארץ, כלומר, שאין בו איסור "לא ישבו בארצך", אבל הוא הדין לעניין איסור "לא תחנם": כשם שלראב"ד מותר להושיבם ולהמנע מלגרשם, כך גם מותר להחנותם באופן אקטיבי ע"י מכירת קרקע.[39]

על פי הנחות אלו, העיכוב היחיד להגדרתם של המוסלמים כג"ת הוא דינו של הרמב"ם, שאין מקבלין ג"ת בזה"ז לעניין ישיבה בארץ, ובשעת הדחק יש לסמוך על הראב"ד.

8. שיטת הרשב"א

כאמור, הרשב"א (ע"ז סד ע"ב) תולה את היתר ההנאה ביינם של הישמעאלים בדין יינו של גר תושב. אולם, ברשב"א עצמו שם מבואר, שאין פירוש הדבר שהישמעאלים הם גרים תושבים, וזו לשונו (וכיו"ב בר"ן שם):

> מכאן [מדין ג"ת] למדו הגאונים ז"ל למגען של ישמעאלים הללו, שאינם עובדים ע"ז, שהוא מותר בהנאה, דכל דלא פלח לע"ז אין מגעו אסור בהנאה, וכן כתב הרמב"ם ז"ל. **ואע"ג דאיסור מגע בהנאה הוא דבר שבמנין**... וכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, **י"ל דמעיקרא לא אסרו אלא במגע המסתפק שהוא לכוונת הניסוך**... אם כן הישמעאלים, שידוע שאינם מתכוונים לנסך, מותר בהנאה.

בשביעית" (בילקוט יוסף, מצוות התלויות בארץ, ח"א) אותיות ד-ו; ובמאמרו של הרב יצחק שילת "סמיכה על יחיד בשעה"ד" בתוך "ברורים בהלכות הראי"ה".

39. בנקודה זו הנצי"ב (משיב דבר ח"ב סי' נו) חולק על הרב קוק, וסובר שהראב"ד התיר רק לאפשר את ישיבתו בארץ, ולא למכור לו קרקע. לענ"ד מסתבר כרב קוק, שאיסורים אלו תלויים זב"ז, ומי שמותר לאפשר את ישיבתו – מותר גם למכור לו קרקע, וכך מוכח מדברי הראב"ד עצמו: הרי לדעתו (הל' ע"ז פ"י ה"ו), איסור "לא ישבו" נאמר רק בשבעה עממים, ומאידך, לדעתו (בהל' מלכים פ"ו ה"ה), לאחר שעברו ישראל את הירדן – לא ניתנה לשבעה עממים האפשרות להשלים ולהיות גרים תושבים. אם כן, מהי בכלל ההיכי תימצי שקבלת ג"ת מתירה את איסור "לא ישבו בארצך", בזמן היובל או שלא בזמן היובל? ע"כ לדעתו ההיתר הוא גם לאיסור "לא תחנם", הנוהג בכל עובדי ע"ז.

אם לדעתו הישמעאלים הם ממש כגר תושב, כי הם מוחזקים למקיימי שבע מצוות, אין מקום כלל לקושיתו מהכלל "דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו", שהרי מפורש לנו בחז"ל (בע"ז שם) היתר הנאה ביינו של גר תושב, והם גרים תושבים! על כרחך כוונתו, שאין הם גרים תושבים, אלא שלמדנו מדין ג"ת עיקרון, שכל שאינו מנסך – יינו מותר בהנאה, ויש להחיל עיקרון זה גם על הישמעאלים; וזה חידוש, שעל פניו דורש "מנין אחר להתירו".

עוד יש להוכיח שלדעת הרשב"א הישמעאלים אינם גרי תושב, ממש"כ בתשובה (ח"א סי' נט) על עשיית מלאכות בשבת על ידי שפחה ישמעאלית לצורך חולה שאין בו סכנה, וז"ל:

> חולה שאין בו סכנה, אם מותר לו לומר **לשפחתו הישמעאלית** להדליק לו את הנר... אם נצטווינו מן התורה על עבד ערל כגר תושב. כי מתוך דברי רבנו [הרמב"ן] בפירוש התורה שלו דומה שהוא נוטה להתיר, שלא אסר אלא גר תושב בלבד... תשובה: אחד גר תושב ואחד עבד ערל אסורין במלאכתנו דבר תורה... ובאמת כי דעת רבינו ז"ל בספר תורת האדם **שלא הזכירה תורה אלא תושבים ובהן הזהירה התורה על שביתתן, אבל אלו הגוים הערלים אינן בכלל**...

מבואר בדבריו, שלדעת הרמב"ן, שרק גר תושב נאסר מדאורייתא במלאכה עבור ישראל, הרי השפחה הישמעאלית מותרת לעשות מלאכה עבור חולה שאב"ס, כי איננה "גר תושב" (אפילו לחומרא בדאורייתא!), אלא שהרשב"א מחדש, שאפילו עבד ערל שאינו ג"ת אסור מדאורייתא במלאכה עבור ישראל, ולכן השפחה הישמעאלית אסורה (גם המגיד משנה בהל' שבת פ"כ הי"ד הביא את מחלוקת הרמב"ן והרשב"א על "השפחות הגויות והישמעאליות". וכן מבואר בלשון המהר"י אבוהב המובא בב"י או"ח סו"ס שד, שהשווה את "העבדים הישמעאלים" ל"עבד ערל" לנידון זה).

אולם יש מקום לומר בדעת הרשב"א, שאמנם הישמעאלים אינם ג"ת, ואעפ"כ אין בהם איסור לא תחנם. הרשב"א (בע"ז שם) דן בנושא קבלת שבע המצוות בפני בי"ד, וז"ל:

> להיתר הנאה [מיינם] – אפי' לא קיבל מותר, והראיה... ואמר קים לי דלא פלח ע"ז, והא תניא איזהו גר תושב כל שקבל עליו בפני ג' עדים שלא לעבוד ע"ז? ופרקינן כי תניא ההיא להחיותו, אלמא משמע **דדוקא להחיותו צריך קבלה, אבל לשאר דבריו כולם אין צריך קבלה**.

"לשאר דבריו כולם" – אף איסור לא תחנם במשמע, שאין בו צורך לגדר ג"ת ממש, לא לקבלה בפני בי"ד ואף לא לשבע מצוות, ודי לנו ב"קים לי דלא פלח". יתכן להסביר טעמו של חילוק זה בין המצווה להחיותו לבין שאר הדינים, שהמצווה להחיותו מטילה על עם ישראל חיוב נוסף, ולכן היא תלויה בכך שעם ישראל יקבל אותו, משא"כ שאר דיני ג"ת (כעין חילוקו של הראב"ד הנ"ל לגבי הקבלה בזמן שאין היובל נוהג, חילוק שהרשב"א עצמו הסכים לו, בשו"ת ח"א סי' קפב).

הרשב"א נדרש לסוגיה זו גם בתורת הבית (ב"ה ש"א, מהדו' מוסד הרב קוק ח"ב עמ' תב) ושם כתב בלשון אחרת: "ההיא לא לענין יי"נ **ושאר גזרות שגזרו בגוים** היא שנויה, אלא להחיותו בלבד", ונראה שכוונתו **לדיני דרבנן**, כגון משא ומתן ביום אידם כמעשה דרב יהודה, אבל לדיני דאורייתא – אינו כג"ת. ויתכן לפרש כך גם את דבריו במס' ע"ז הנ"ל, ש"שאר דבריו כולם" הם הדברים הנזכרים בסוגיה שם: היתר יינו ומשא ומתן ביום אידם, ולא לכלל דיני ג"ת.[40] חילוק זה בין דאורייתא לדרבנן איננו נובע רק מחומרת דיני דאורייתא בהשוואה לדיני דרבנן, אלא נובע מיסוד הדין: גזירת חכמים על יין שנגע בו נובעת מחשש מעשי, שמא ניסך, וכן הגזירה על משא ומתן ביום אידו נובעת מחשש שיודה לע"ז שלו, ולכן בדינים אלו די לנו בידיעה שבפועל הוא איננו עובד ע"ז. לעומת זאת לגבי הסנקציות שהטילה התורה על עובדי ע"ז, יש מקום להצריך את שינוי מעמדו בפני בי"ד דווקא (והר"ן בע"ז שם, שדבריו שאובים מהרשב"א, חילק בין דין "להחיותו" לבין דין יינו, ללא הניסוח המכליל ברשב"א "שאר דבריו כולם", וזה נוטה יותר לפירוש האמור, שמחלק בין דאורייתא לדרבנן).

במקור אחר נראה באמת, שלדעת הרשב"א אין איסור לא תחנם בגוי שידוע שאינו עובד ע"ז. בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' ח) כתב:

> ומה ששאל ממך הנער בשולח אדם ירך לנכרי (חולין צג ע"ב), איך יתישב עם מה שאמרו אסור לתת מתנת חנם? ואמרת לו, דההוא דשולח ירך לנכרי לא לחינם, אלא לגמול למה שקדם, או בגוי שאינו עובד עבודה זרה, יפה אמרת... וכן אפילו משום דרכי שלום. ואמרינן בפרק בתרא דעבודה זרה: רב יהודה שדר קורבנא לאבידרנא ביום אידו, אמר ידענא ביה דלא פלח לעבודה זרה. וכן רבא שדר קורבנא לבר שישך.

---

40. והשווה ללשון הרמב"ן (בסוף ע"ז, בהשלמה לדף נט ע"ב): "ומיהו מדרמינן על התם והא תניא אי זהו גר תושב כל שקבל עליו ומפרקינן כי תניא ההיא להחיותו, משמע הא לשאר דברים כל דקים לן בה דלא פלח ע"ז לאו גוי הוא, הא בעובדי ע"ז כולן בכלל גזרות דגוים".

הרשב"א כותב כאן, שמותר לתת מתנת חנם לגוי שאינו עובד ע"ז, כלומר, שאין בו איסור לא תחנם. וכך משמע גם בסיום דבריו, שרב יהודה שדר קורבנא משום שהכירו שאינו עובד ע"ז. ומכאן הוכיח ביביע אומר (ח"ח חו"מ סי' ב), שאין איסור לא תחנם בישמעאלים, גם לגבי מכירת קרקע (וכן הוכיח בציץ אליעזר חט"ו סי' מז, לעניין איסור "לא תתן להם חן").

יש לדחות ראיה זו בשלושה אופנים: א. אפשר ש"שאינו עובד ע"ז" היינו שקבל עליו בפני בי"ד שלא לעבוד, שהוא ג"ת, עכ"פ לדעת ר' מאיר. הרשב"א מביא את המעשה דרב יהודה, שבו לא היתה קבלה בפני בי"ד, לא כדי להוכיח את ההיתר לתת לאינו עובד ע"ז, אלא כדי להוכיח את ההיתר מפני דרכי שלום, והטעם "ידענא ביה דלא פלח" אינו נצרך לענייננו. ב. תשובה זו לא נכתבה להלכה למעשה, אלא כפירוש לסוגיה, ומכיון שהשואל כתב שמי שאינו עובד ע"ז מותר לתת לו, והדבר נכון בתנאים מסוימים, הרשב"א לא דקדק להעמידו על תנאי ההיתר. ג. אפשר שהרשב"א מחלק בין איסור חניה בקרקע, שבו נדרש גר תושב ממש, לבין איסור מתנת חנם, שמותר לכל מי שאינו עובד ע"ז, מכיוון שאיסורה קל יותר, שהרי מצאנו שלדעת ר"מ אין איסור כלל לתת מתנת חנם (כמ"ש בע"ז כ ע"א, והובא בתשובה זו עצמה).

עוד יש לציין לדברי הרשב"א בגיטין (לח ע"ב). הרמב"ן שם כתב, שיש איסור לתת מתנת חנם לעבד כנעני, והרשב"א תמה עליו: "דאפילו **לגר אוכל נבלות** מותר ליתן מתנת חנם... דאפילו מאן דאית ליה דאסור ליתן מתנת חנם לנכרי – לגר מותר". ומשמע קצת, שדווקא לג"ת מותר לתת מתנת חנם, ולא לכל שאינו עובד ע"ז.

סיכום הדברים: לדעת הרשב"א, הגאונים למדו את היתר יינם של ישמעאלים מג"ת, ואעפ"כ לא השוו אותם לג"ת, אלא רק למדו מג"ת את העיקרון שמי שידוע שאינו עע"ז יינו מותר. עם זאת, יתכן שלדעת הרשב"א לעניין איסור לא תחנם אין צורך שיהיה ג"ת על מנת להתירו, ודי בכך שאינו עובד ע"ז, אבל דבריו בעניין זה מסופקים.

9. שיטת החינוך

בספר החינוך מצוה צד (לא ישבו בארצך) כתב:

> דיני המצוה מה שאמרו ז"ל, שאילו רצו **להניח ע"ז**... שמותרים לשכון בארצנו וזהו הנקרא ג"ת, כלומר, שהוא גר לעניין לישב בארצנו, כמו שאמרו ז"ל: איזהו ג"ת? זה שקבל **שלא לעבוד ע"ז**.

נראה מדבריו שפסק כר' מאיר, שדי בכך שקבל שלא לעבוד ע"ז (והעיר על כך המנחת חינוך).

אולם במצוה תכו (לא תחנם) כתב לשונות סותרים בזה:

> מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה כשאין נותנין להם מתנות חנם דדווקא **למי שעובד עבודה זרה**, אבל לא למי שאינו עובד עבודה זרה, ואף על פי שהוא עומד בגיותו לאכול שקצים ורמשים ושאר כל העבירות כגון גר תושב, **דמכיוון שקבל עליו שבע מצוות** מפרנסין אותו ונותנין לו מתנת חנם. ואמרו זכרונם לברכה, שאין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג.[41]

הרצי"ה (בהערתו למשפט כהן סי' סג) מסביר בדעתו, שלעניין מתנת חנם – צריך שבע מצוות, מה שאין כן לעניין ישיבתו בארץ.[42] ולענ"ד הדבר תמוה: מכיוון ששני הדינים נלמדו מ"לא תחנם", איך אפשר לחלק ביניהם? ועוד, שאם באנו לחלק הרי אדרבה, דווקא לגבי מתנת חנם יש מקור להתיר באינו עובד ע"ז, והוא הגמ' בע"ז סה ע"א הנ"ל "ידענא ביה דלא פלח", ואיך יתכן להחמיר בה יותר מאשר בחניה בקרקע? ראיה נוספת לחומרתו היחסית של איסור החניה בקרקע, מכך שאיסור זה מוסכם, ואילו איסור מתנת חנם שנוי במחלוקת תנאים (ע"ז כ ע"א).

לפיכך נראה יותר, שהחינוך לא דקדק בלשונו,[43] וכוונתו, שכל גוי דינו כעובד ע"ז אלא אם כן יקבל על עצמו שבע מצוות. על כל פנים, נראה בבירור מסיום דבריו שדעתו כרמב"ם, שהדין שאין מקבלין ג"ת אלא בזמן היובל נאמר גם לעניין לא תחנם, ולא רק לעניין החיוב להחיותו, וא"כ אין מקום כלל לסמוך עליו בהיתר הישמעאלים בזה"ז.

---

41. יש לתמוה על מש"כ בשו"ת עטרת פז (ח"א כרך ג חו"מ סי' יב הערה א), שתפס ראש דברי החינוך לקולא, שדי באינו עובד ע"ז, והסתמך עליו להתיר מכירת בית למוסלמי, ולא ציטט את הסיפא, שהצריך קבלת שבע מצוות.

42. כעין דברי הרצי"ה כתב גם הראי"ה שם, שאיסור מתנת חנם חמור בזה יותר מאיסור הישיבה בארץ, משום שבאיסור הישיבה בארץ התורה מדגישה את עניין ע"ז, "לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם", ואילו במתנת חנם נאמר "או מכור לנכרי", הרי שכל נכרי אסור. הראי"ה הוכיח כך גם מהראב"ד (בהל' איסו"ב), שהחמיר על ג"ת בזה"ז בעניין להחיותו, והקל בעניין ישיבתו בארץ; אך נראה לענ"ד, שהראב"ד מקל בו גם במתנת חנם, והחמיר בו רק לעניין החיוב עלינו להחיותו, משום שהתורה לא רצתה להטריחנו בכך בזמן שאין יובל, עי"ש בסוף דבריו.

43. כמדומה שזוהי תופעה כללית בספר החינוך, ואכמ"ל. הדבר נובע ממגמתו הכללית לכתוב ספר המבאר את עיקרי המצוות, כדבריו הידועים בהקדמה.

10. ראשונים נוספים

יש להוכיח מדברי כמה ראשונים, שיש איסור חניה בקרקע אף בישמעאלי:

א. הריטב"א – כבר הובאו לעיל דבריו במכות (ט ע"א ד"ה אלמא), לפיהם גוי שידוע שמקיים שבע מצוות אך לא קבלם בפני בי"ד – אין לו היתר ישיבה בארץ, אלא שאין בו דין "מורידין". באופן ספציפי לגבי הישמעאלים כותב הריטב"א (ר"ה יז ע"א ד"ה פושעי): "והא דמשמע דחסידי אומות העולם נידונין לחיי עולם ויש להם חלק לעוה"ב... מקיימין שבע מצות בני נח, אבל אלו הנוצרים **והישמעאלים** בכלל מינים הם", כלומר, שאינם מקיימים שבע מצוות.[44]

ב. במגיד משנה (הל' שבת פ"כ הי"ד):

> דע שיש שלושה מיני עבדים... השני – עבד ערל שהתנה שלא יטבול ולא ימול אלא ישמור שבע מצוות שנצטוו בני נח, וזה נקרא עבד תושב... ודינו כגר תושב. והשלישי – הוא עבד ערל שעובד ע"ז שלו, ונ"ל מדברי רבינו... שזה **אסור לקיימו כלל בארץ ישראל**,[45] וכן הוא האמת... ויש לי לבאר החלק השלישי, כגון השפחות הגויות **והישמעאליות** העומדות בבית ישראל בגיותן.

ג. בכפתור ופרח (פרק י, מהדו' לונץ עמ' קסו):

> ומסתברא **שעכשיו שהארץ בחטאינו היא ביד הישמעאלים**, ששוכר [כלומר משכיר] אפי' מקום שהוא ראוי לדירה לישמעאל, שהרי אינו עובד ע"ז שיכניסנה שם, וכמו שקדם. אבל לערלים שהם עובדי ע"ז נראה שאינו יכול להשכיר הרגיל לדירה. והכותי כגוי לפי התוספתא דלקמן. אבל **למכור להם בתים או שדות בארץ ישראל, כלל כלל לא, משום לא תחנם**.

פירוש דבריו: במשנה (ע"ז כא ע"א, וכר' יוסי שקי"ל כוותיה) נאמר, שבארץ ישראל מותר להשכיר בית אבל לא שדה, וגם בית אין להשכיר לבית דירה, כי הגוי יכניס לתוכו ע"ז. על כך אומר הכו"פ, שמכיוון שהישמעאלים אינם עובדי ע"ז – מותר להשכיר לו אפילו בית דירה, אבל מכירה אסורה לגמרי, משום לא תחנם (וכך הבין את דבריו הפאת השלחן סי' א סי"ט).

---

44. וראה דבריו בפסחים כה ע"ב: "שאמונת הישמעאלים, אע"פ שהם מייחדים, עבודה זרה גמורה חשיבא ליהרג ואל ישתמד, שהרי המודה באמונתם כופר בתורת משה", אבל ספק האם יש קשר בין קביעה זו לבין הגדרתם כגר תושב.

45. קשה, שברמב"ם בהל' איסו"ב פי"ד ה"ט והל' מילה פ"א ה"ו משמע שאפי' בחו"ל אסור לקיימו, ועיין לעיל הערה 34.

בספר "מזבח אדמה" (לר' מיוחס, מרבני ירושלים לפני כמאתים שנה, דף יב ע"ב) פירש, שמשפט הסיום: "אבל למכור... כלל כלל לא" מוסב על הערלים דסמיך ליה, ולא על הישמעאלים. וזה דוחק גדול בלשונו, שהרי כתב שאסור להשכיר לערלים דירה, וק"ו למכור בתים, שסתמם לדירה. ועוד, שבמשפט הראשון כתב שמותר **להשכיר** לישמעאלים, ולא למכור להם. ובהמשך הפרק (עמ' קסז-קסח) הכו"פ מתאמץ מאד למצוא דרכי היתר למכור בתים לגויים מחמת אונס (עיין להלן פרק ו), ולמה נזקק לכך, אם "עכשיו הארץ... היא ביד הישמעאלים"? (הכו"פ היה בארץ בסוף המאה הראשונה לאלף הששי, בתקופה הממלוכית). נוסף על כך, בהמשך (עמ' קסט) דן הכו"פ על ג"ת בזה"ז, ומביא את דברי הרמב"ם שאין מקבלין ג"ת בזה"ז לעניין הושבתו בארץ, ולא מזכיר את דעת הראב"ד החולק. גם כתב (עמ' קסח), שההיתר בע"ז סה ע"א לתת מתנה לבי שישך היה "מפני אונס", ולא משום "דלא פלח לע"ז".

יש לציין לעוד התיחסויות לישמעאלים כאל עובדי ע"ז:

א. בשו"ת הרא"ש (כלל ה, ב) אסר לתלות בביהכ"נ מחצלת שמיועדת להשתחוויית הישמעאלים, ונראה שדן אותה כתשמיש לע"ז.

ב. בשו"ת מהר"ם חלאווה (סי' לט) נשאל "אם מותר לישראל להשתדל בעשיית זיווגים [שידוכים] מגויים וישמעאלים", והשיב "ודאי אסור, שגורם להוליד בן לע"ז". והרי האיסור להוליד אינו שייך בגר תושב (רמב"ם הל' שבת פ"ב הי"ב).

ג. בשו"ת זכרון יהודה, לר' יהודה בן הרא"ש (סי' צא), כתב, שהבא על ישמעאלית – קנאין פוגעין בו; ומשמע שאינו ג"ת, לפמש"כ הרמב"ם (איסו"ב פי"ב ה"ה), שהבא על בת ג"ת – אין קנאין פוגעין בו. וכ"כ הרדב"ז (ח"ו סי' ב'קלב): "שלא אמרו [שאין קנאין פוגעין בו] אלא בגר תושב שקבל עליו ז' מצות ומקיימן, אבל לא בכיוצא באלו [הישמעאלים], שאע"פ שאינם עובדי ע"ז – תועבות אחרות יש להם, ואית בהו הסרה מדרכי השם והרי דינם כדין שאר העמים".

11. שיטת הטור, הב"י, הב"ח והש"ך

בטור (חו"מ סי' רמט) נאמר: "אסור ליתן מתנת חנם **לעובד ע"ז**, אבל מותר ליתן לגר תושב, שהרי מצווה להחיותו". זהו הנוסח לפנינו, ושהיה לפני הב"י, אבל בדפוסים ישנים הנוסח "אסור ליתן מתנת חנם **לגוי**" (כך ציינו ב"הגהות והערות" במהדורת הטור השלם, אות א). הב"י כתב על כך: "ומ"ש רבינו אסור

ליתן מתנת חנם לעובד ע"ז, **לאו לאפוקי ישמעאלים**, אלא לאפוקי גר תושב, דהיינו שקיבל עליו שבע מצוות בני נח, וזהו שאנו מצווין להחיותו, אבל שאר גויים כולם דין אחד להם" (המילים האחרונות מ"אבל" והלאה הושמטו בכמה דפוסים).[46] וכ"כ הש"ך (יו"ד סי' קנא סקי"ח), שפשוט שאיסור מתנת חנם נוהג גם בישמעאלי.

הב"ח (חו"מ שם) העיר על דברי הב"י: "לפי דבריו קשה, למה לו לרבינו [הטור] לכתוב 'לעובד ע"ז' ולתת מכשול, שיבינו למעט ישמעאלים". בדפוסים המצויים מסתיימים כאן דברי הב"ח, ומכאן הסיק הראי"ה (משפט כהן סי' סג, וכן בעוד אחרונים), שלדעתו הישמעאלים אינם בכלל זה, וממילא כשם שמותר במתנת חנם – כך גם בחניה בקרקע.[47] אבל במהדורת הטור השלם נוסף כאן קטע שהושמט ע"י הצנזורה, והוא הופך את העניין לחלוטין: "ולפע"ד נראה, דלפי שהמלכיות מקפידים אם יזכירו שם גוי בספרינו במקום שאיננו לכבוד, על כן הסירו מלת 'גוי' וכתבו במקומו 'לעובדי ע"ז', אבל עיקר הנוסחא בספרי רבינו היא 'אסור ליתן מתנת חנם לגוי' וכו', וכדאיתא סוף פ"ק דע"ז" (וכבר העיר על כך בספר "העקוב למישור", עמ' כה).

12. שיטת המאירי

מפורסמת היא שיטתו הכללית של המאירי, שדינים רבים שנאמרו על הגויים – לא נאמרו על "גויים הגדורים בדרכי דתות". כך הוא כותב (ע"ז כ ע"א) גם לגבי איסור לא תחנם: "כבר ידעת כמה החמירה תורה להרחיק עובדי האלילים מארצנו... וכן דרשו ממנו שלא ליתן להם מתנת חנם... הא **כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמודות באלהות, אין ספק שאף בשאין מכירו מותר וראוי**, וכבר אמרו (חולין צג ע"ב) שולח אדם ירך לנכרי". ובהמשך כתב זאת אף לגבי חניה בקרקע: "ולעניין פסק, דבר זה לא נאמר אלא בארץ **ובזמנים שהזכרנו**, אבל בחו"ל ובזמנים אלו אף לבית דירה ואף בשכונה ובשורה מותר". וכן בגיטין (מה ע"א ד"ה הפיל): "המוכר בית לגוי בא"י, **ר"ל לאחד מעובדי האלילים**, דמיו אסורים מתורת קנס".

המאירי אינו מבדיל בעניין זה בין נוצרים למוסלמים, ואינו מתיחס לדקויות בטיב אמונתם, האם היא נחשבת לעבודה זרה. העניין העיקרי שעליו חוזר

---

46. וכך נראה בטור ביו"ד סי' קנא, שכתב שאסור למכור לגויים בהמה גסה (ודין זה ודאי נאמר בכל הגויים, מחמת מלאכתה בשבת), ואח"כ כתב: "אסור לתת להם מתנת חנם".
47. כך מתבקש מכך ששני הדינים נלמדו מאותו פסוק, "לא תחנם", וראה לעיל הערה 42.

המאירי במקומות אין ספור הוא היותם "גדורים בדרכי דתות ונימוסים". כך למשל הוא כותב (ע"ז כב ע"א ד"ה והמשנה הראשונה):

> וכבר התבאר, שדברים הללו נאמרו לאותם הזמנים שהיו אותם האומות מעובדי האלילים והיו **מזוהמים במעשיהם ומכוערים במידותיהם**, כענין האמור בקצת כמעשה ארץ מצרים... אבל שאר אומות שהם גדורים בדרכי הדתות ושהם נקיים מכיעורים שבמדות הללו, ואדרבה שמענישים עליהם,[48] אין ספק שאין לדברים הללו מקום להם כלל כמו שבארנו, וכבר נכפל זה הרבה בדברינו כדי שלא תצטרך לכמה דחקים שאתה מוצא בחידושין ובתוספות ללא צורך.

המאירי סובר, כנראה, שההבדלה הגדולה בתורה בין ישראל לגוי נעוצה בעיקרה בהבדל ההתנהגותי, שהגויים שטופים ברצח וגזל וזימה, כמתואר בגמ' (עיין למשל ע"ז כב ע"ב). לכן, גוי שמתנהג בצורה תקינה בעניינים שבין אדם לחברו – ראוי ליחס שונה.[49]

אמנם במקומות ספורים נראה, שהמאירי סובר שהנצרות איננה ע"ז כלל, כגון בסנהדרין (סב ע"ב ד"ה גדולי הרבנים): "שבזמן הזה מיהא רוב העולם מכוונין בשבועותיהם לשם בורא העולם ואין כאן ע"ז, ואע"פ שנשבעין לפעמים בשם קצת מתים מהם חשובים אצלם מ"מ אין תופסין אותם בשם אלהות ואין כאן ע"ז".[50] וראה במאירי בב"ק (קיג ע"א ד"ה נמצא), לעניין השבת אבדה וטעות גוי: "כל שהוא מעממין הגדורים בדרכי הדת ועובדי האלוהות על איזה צד, אע"פ שאמונתם רחוקה מאמונתנו, אינם בכלל זה, אלא הרי הם כישראל גמור לדברים אלו".

---

48. האינקויזיציה הנוצרית בזמנו הענישה עונש מוות על משכב זכור.
49. ראוי להעמיק יותר בדברים. ההבדל בין תורת ישראל לבין ע"ז איננו מתמצה בתפיסה התיאולוגית על מהות הא-ל, אלא גם בשאלה: מה הציפיות של הא-ל מן האדם? עובדי ע"ז ראו את אליליהם כישויות שמתעניינות בעצמן בלבד, והציפיה שלהן מן האדם היא הפולחן אליהן, ובני אדם עשו זאת, אפילו באמצעות הקרבת בניהם ובנותיהם, כדי לשכך את "זעם האלים". התורה, להבדיל אלף אלפי הבדלות, דורשת מן האדם להיות מוסרי, ומציבה במקום מרכזי בעבודת ה' את התנהגותו של האדם עם חברו, וגם המצוות שבין אדם למקום לא נועדו לשרת את ה', אלא לרומם את האדם. מבחינה זו, הנצרות והאיסלם ירשו מן היהדות את העיקרון הבסיסי הזה, ויש בהן התייחסות להתנהגותו האישית של האדם, ובכך הצעידו את האנושות צעד חשוב קדימה, בהשוואה לע"ז הפרימיטיבית.
50. על השיקולים השונים בהגדרת הנצרות כע"ז, ושיטת הרמב"ם בדבר, ראה אצל הרב דרור פיקסלר, מסכת ע"ז עם פירוש הרמב"ם, עמ' ט-יג.

13. האם שיטת המאירי התקבלה בפוסקים?

הדבר פשוט, שדעת המאירי הינה דעת יחיד ממש, וכל הראשונים והשו"ע ונושאי כליו החילו על גויי זמנם את רוב ההלכות שאמורות בש"ס ביחס לגויים. בחתם סופר ("קובץ תשובות" סי' צ), כותב על שיטת המאירי (ע"פ המובא בשמו בשטמ"ק בב"ק קיג ע"א) בחריפות רבה: "הפסק בשם הרב המאירי מצווה למוחקו, כי לא יצא מפה קדשו, והוא דעת האומרים לרשע צדיק באמונתו יחיה". המהרש"ם (ח"ה סי' מא) נוקט לשון מתונה יותר, שמדברי כל הפוסקים נראה שלא כמאירי, אלא שלכתחילה יש לחוש לדעתו, ולהמנע מהפקעת הלוואתו של נכרי בזה"ז.

הראי"ה, לעומת זאת, קיבל את דעת המאירי בעיקרה. הרב אמנם אינו מזכיר את המאירי בסוגיה זו של לא תחנם (המאירי למסכת ע"ז נדפס לראשונה בשנת תש"ד, לאחר פטירת הרב), אבל הרב הסכים לשיטתו הכללית של המאירי, כדבריו באגרות הראיה (ח"א אגרת פט): "שהעיקר הוא כדעת המאירי, **שכל העמים שהם גדורים בנימוסים הגונים בין אדם לחברו – הם כבר נחשבים לגרים תושבים בכל חיובי האדם**".[51] כמו כן, הרצי"ה (בהערותיו למשפט כהן סי' סא) מציין לדעת המאירי בסוגיה.

14. האם המאירי כתב כך רק מפחד הצנזורה?

בשנים האחרונות הועלתה טענה בפי חכמים שונים, לפיה המאירי כתב את כל דבריו בעניין הגויים רק מחשש "עינא בישא", בעקבות שרפת התלמוד (בשנת ה'ד).[52]

על תופעה זו של צנזורה עצמית בזמן הראשונים, יש ללמוד מדברי הבית יוסף (חו"מ סי' רסו) על אבדת גוי, שכתב:

---

51. אם כי, הסיום "בכל חיובי האדם" משמעו, שמדובר על דינים שבין אדם לחברו, ואולי לא על היתר ישיבתם בארץ. במקום אחר כותב הראי"ה (אגרות ד, אגרת א'סד): "וגוף העניין שאומה שלמה [המוחזקת בהתנהגות מסוימת] א"צ [בירור פרטני בפני] ב"ד, ראיתי כהאי גוונא גבי דין גר תושב לאומות שבזה"ז, כמדומה שזוהי דעת המאירי שא"צ בי"ד". לפי דבריו כאן, אין במאירי ויתור על עניין האמונה בה' כתנאי לדיני ג"ת, אלא המאירי סובר כנראה שאמונתם איננה בגדר ע"ז ממש, ובצירוף התנהגות ראויה בענייניים שבין אדם לחברו – הרי הם מוחזקים כמקיימים שבע מצוות ב"נ.

52. עיין בספר "העקוב למישור" (עמ' לה-לו), שהסתפק בדבר. הרב דוד צבי הילמן (קובץ "צפונות" א, עמ' סה-עב) האריך בבירור הסוגיה, והביא את רוב הדוגמאות להלן ועוד רבות, ומסקנתו נחרצת, שכל דברי המאירי אינם אלא מחמת הצנזורה.

ומילתא דפשיטא שכל הגויים שוים בזה, בין עובדי ע"ז בין שאינם עובדים, דהא לאו "אחיך" הוא, ורבנו [הטור] שכתב "עובדי ע"ז" לאו דווקא. ואפשר **דמשום דבארץ אדום היו המינים מבאישים ריחם של ישראל בעיני המלכים מדין זה וכיו"ב, וחכמי ישראל היו משיבין דלא נאמרו דברים הללו אלא בגוים שבזמן חכמי התלמוד** שהיו עובדי הצלמים.

לאחר בדיקת דברי המאירי במקומות רבים, לא באתי לכלל הכרעה בשאלה זו. מצד אחד, מכמה בחינות נראה, שדברי המאירי נאמרים כמסיח לפי תומו: המאירי כותב זאת בעשרות רבות של מקומות, גם במקומות ש"אף אחד לא ביקש ממנו", באופן שאינו מתאים כלל לכתיבה מחשש עינא בישא. בכמה מקומות הוא גם מפרש בהתאם לכך את הגמרות, ואף שולל פירושים אחרים, מהם עולה מסקנה שונה לגבי הגויים בני זמנו (ע"ז ו ע"ב; כב ע"א). ועוד, המאירי בע"ז (כא ע"א ד"ה ובכל) כותב בפירוט, באילו דינים יש חילוק בין גוי שבזמנו לגויים שבזמן חז"ל ובאילו אין חילוק: "שכל שהוא מחשש שבת – אין בו חילוק בין א"י לחו"ל ובין עובדי האלילים לשאר האומות". כל זה אינו אופייני כלל לכתיבה מחשש עינא בישא. ובב"מ (עא ע"א), בסוגיית ריבית מגוי, בכל אריכות דבריו המאירי אינו מסייג את היתר הרבית לגויים שבזמן חז"ל, אע"פ שגם בנושא זה היו אוה"ע מונים את ישראל, וכפי שהאריך בזה האברבנאל בדברים כג.[53]

מאידך, המאירי כותב את שיטתו גם לגבי כמה דינים, שבהם לכאורה לא שייך כלל לחלק בין גוי כזה לאחר: בעניין אבהות בגויים (יבמות צח ע"א) כותב המאירי: "זה שביארנו שאין אבות לגוי, לא מחשש שסתמן זונות הן... אלא אפילו היו שני אחים תאומים... כך הוא הדין כל שהוא מעובדי האלילים ואינו בגדר הדתות, הרי הוא כבהמה שאין חוששין בו לזרע האב כלל". ועיין גם בעניין אחריות על מקח שנלקח בערכאות (ב"ב מה ע"א); ואוכל נפש עבור גוי ביו"ט (ביצה כא ע"ב). ובכתובות (ג ע"ב) כתב: "והתמה ממקצת **רבותינו הצרפתים**... שלפי מה שראינו בנימוקיהם **אירע להם בימים הקדומים** מעשה באשת ישראל שנבעלה לגוי". ובפתיחה למס' אבות (ד"ה ואולי יקשה) כותב המאירי על ההבחנה בין סוגים שונים של דתות, שדתות השקר רוצות רק להסדיר את ענייני העוה"ז, ונראה בעליל שדבריו לקוחים מהרמב"ם במו"נ (ח"ב פרק מ), אלא שהמאירי כותב זאת על "הדתות הקדומות"!

---

53. אך יש לומר, שהיתר לקיחת הריבית מגוים נהג למעשה בהיקף נרחב, כידוע, ולא ניתן היה להתכחש לו.

סיכום

הראי"ה התיר מכירת קרקע למוסלמי בשעת הדחק, בצירוף כמה סברות מקילות: א. סמיכה על שיטת הראב"ד, שמקבלין ג"ת בזה"ז לעניין ישיבתו בארץ; ב. די בכך שגוי אינו עובד ע"ז כדי להתיר את ישיבתו, אם משום שבשעת הדחק יש לסמוך על שיטת ר' מאיר שבכך הוא נחשב ג"ת, ואם משום שלעניין היתר הישיבה בארץ אין צורך בכל תנאי ג"ת, ויש מעמד ביניים של ג"ת שאינו שומר שבע מצוות, שאין מצווה להחיותו אבל מותר להושיבו בארץ; ג. החזקה שהגוי אינו עובד ע"ז שקולה כקבלה בפני בי"ד.

הרב עובדיה יוסף שליט"א (קונטרס השמיטה אות יז) הלך בדרך זו ביתר תוקף, על פי דברי הרשב"א והמאירי, ואף כתב, שאילו היה הב"י רואה את דבריהם – היה חוזר בו ומתיר מתנת חנם לישמעאלי.

לענ"ד אין לזה מקום כלל: דעת הרשב"א אינה ברורה, כאמור; המאירי כתב את דבריו לא על ישמעאלים בדווקא אלא על כלל ה"גדורים בדרכי דתות ונימוסים", ושיטתו בכללה תמוהה ודחויה לרוב ככל הראשונים והאחרונים, וספק אם המאירי עצמו נתכוון לה; ויש לנו חבל ראשונים שהחילו את "לא תחנם" גם על ישמעאלים (רמב"ם, ריטב"א, מגיד משנה, כפתור ופרח ועוד), ולא מצאנו אפילו ראשון אחד שהגדיר אותם כגרים תושבים ממש. מדברי רוב הראשונים מתברר, שלעניין היתר הישיבה בארץ יש צורך בקיום כל שבע המצוות, וגם הקבלה בפני בי"ד היא עניין מהותי, והחזקה שהגוי אינו עובד ע"ז, או אפילו מקיים כל שבע מצוות, איננה תחליף לכך. נמצא א"כ, שלכל היותר יש מקום לסמוך על דעה יחידאית של המאירי (וזה תלוי בשאלה עקרונית, באיזו מידה ניתן להקל בשעת הדחק על דעת יחיד באיסור דאורייתא), אבל שלא בשעה"ד פשיטא שאין שום היתר למכירת הקרקע.

לפיכך נראה להציע למבצעי היתר המכירה, שבמקום למכור את הקרקע למוסלמי, יבחרו גוי המאמין בתורת משה ומקיים שבע מצוות ב"נ (מבין "קהילת בני נח", המתרבה בעולם, או מבין המועמדים לגיור), ובי"ד יקבלוהו בתור ג"ת. באופן כזה, יש לנו היתר עכ"פ לדעת הראב"ד (והרשב"א שהסכים עמו), המתיר לקבל ג"ת שלא בזמן היובל לעניין ישיבתו בארץ.

ד. מכירה לזמן מוגבל

בגמ' בע"ז (כא ע"א) נאמר, שמכירת קרקע לנכרי אסורה מן התורה, ואילו השכרה אסורה מדרבנן, גזירה שמא ימכור. הדעת נוטה, שמכירה לזמן מוגבל

חמורה משכירות,[54] ואסורה לכל הפחות מדרבנן. אולם הראי"ה מחדש נקודה עקרונית: ה"חניה בקרקע" שנאסרה היא הקביעות (כלשון הרמב"ם הנ"ל: "שאם לא יהיה להן קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא"), ולכן, אע"פ שמבחינה מהותית במכירה לזמן הגוי הוא הבעלים על הקרקע, מבחינת "לא תחנם" אין בזה איסור דאורייתא. וגם מדרבנן לא נאסרה, שהרי לא אסרו אלא שכירות, והטעם, שמכירה לזמן היא דבר שאינו שכיח, ו"מילתא דלא שכיחא לא גזור בה רבנן".

הראי"ה (משפט כהן סי' סג) עמד על כך, שהבחנה זו בין מכירה קבועה לזמנית נסתרת לכאורה מסוגיה מפורשת. שנינו בע"ז (יט ע"ב): "אין מוכרין להם במחובר לקרקע, אבל מוכר הוא משיקצץ. ר' יהודה אומר: מוכר הוא על מנת לקוץ". ובגמ' (כ ע"ב) מבואר, שר"מ חושש שמא הגוי לא יקוץ מיד, אלא ישהה את האילן בקרקע זמן מה, "ונמצא שנתן לו ישוב וחנייה בקרקע" (רש"י ד"ה משהי). ומוכח בגמ' (כ ע"ב "וצריכא" וכו', עיי"ש), שר' יהודה התיר משום שאינו חושש שמא יקרה כך, אבל מודה הוא, שאם הגוי ישהה – אכן יש בכך איסור, אע"פ שהמכירה היתה לזמן מוגבל! על כך משיב הראי"ה, שאפשר שאיסור זה הוא מדרבנן[55] (ולכן יש להתירו לצורך ישראל, ראה להלן). ואפילו אם הוא מדאורייתא, יש מקום לומר, שאילן שמשהה אותו ואח"כ קוצצו גרוע ממכירה לזמן מוגבל, שמכיוון שאילן המחובר לקרקע נחשב כקרקע – כשהוא משהה ואח"כ קוצץ נמצא שקרקע זו נמכרה לנכרי לצמיתות, שהרי אילן זה לא יחזור לישראל.

תירוץ זה אינו מובן לענ"ד: אם מצד האילן אנו דנים – מה לי אם משהה או לא, ולמה ר' יהודה מתיר ע"מ לקוצצו? (וגם ר"מ אסר רק מחשש השהייה, ולא

---

54. ההבדל בין מכירה לשכירות אינו מבחינת משך הזמן שבו הלוקח משתמש בנכס, אלא בהגדרה העקרונית של בעלותו: במכירה הקונה הופך לבעלים על הנכס, ואילו בשכירות אין לשוכר אלא זכות שימוש, והמשכיר הוא הבעלים. במכירה לזמן מוגבל הקונה הוא הבעלים המוחלט לכל משך זמן המכירה (עיין הל' מכירה פכ"ג ה"ה), וזהו היסוד להיתר המכירה, שבכך הגוי נעשה הבעלים על הקרקע, ופקעה ממנה קדושתה לעניין שמיטה, מה שאין כן בשכירות, שאיננה מפקיעה את הקדושה (גמ' ע"ז טו ע"א).
ועיין בתוס' רבנו אלחנן בע"ז כא ע"א, שדן על מכירה לזמן מוגבל (לעניין האיסור להשכיר בית דירה לגוי אפילו בחו"ל, מחשש שיכניס לשם ע"ז), וכתב, שלמ"ד קניין פירות כקניין הגוף דמי – דינה כמכירה גמורה, ולמ"ד לאו כקניין הגוף דמי – ה"ז כשכירות.

55. מלשון רש"י הנ"ל לא משמע כך, אבל במאירי (ד"ה המשנה השמינית) מפורש כדברי הראי"ה: "אף פירות ותבואה ואילנות המחוברין לקרקע אין מוכרין להן, שמאחר שכל המחובר לקרקע כקרקע דמי **גזרינן הא אטו הא**". אבל אפשר שמכירת הקרקע עצמה אסורה מדאורייתא.

מעצם מכירת המחובר), והרי כעת הוא מחובר לקרקע, וכשהוא מוכרו הוא כמוכר קרקע זו – האילן – לעולם! אלא על כרחך הבעיה בחיבור לקרקע איננה משום האילן, אלא משום האחיזה בקרקע עצמה, וזו אינה לצמיתות, ואעפ"כ נאסרה! ואם נאסרה אפילו כשהמוכר התכוון שהגוי לא יאחז בקרקע, ורק הגוי מעצמו השתהה והתעסק בקרקע, ק"ו שיש לאסור כאשר מוכרים לו את הקרקע עצמה לזמן כלשהו!

עוד הוכיח הראי"ה מהרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (ל"ת רכז), בביאור הלאו (ויקרא כה, כג): "והארץ לא תמכר לצמיתות", שכתב:

> כי כאשר נצטוינו בגופותינו הנמכרים לגוים שאין להם קנין הגוף בנו... ושנוציא אותם מידו ביובל, שנאמר ויצא ביובל הוא ובניו עמו... כן הוזהרנו בנחלת הארץ... שיזהר שלא תמכר הארץ לצמיתות והוא למי שיחזיק בה ולא ינהוג בה דין יובל עמנו בגוים... לפי שהארץ שלו יתעלה... ולא יחפוץ להושיב בה אחרים זולתנו.

ובחינוך (מצוה שלט) הביא דברי הרמב"ן והוסיף: **"ואם התנה הגוי להחזירה – מותר לו"**. מכאן הסיק הראי"ה שמכירה לזמן מוגבל מותרת.

יש להעיר, שנראה שכוונת הרמב"ן והחינוך לגר תושב בלבד, שמותר למכור לו אבל לא לצמיתות. הרי בודאי כוונת הרמב"ן **גם** לג"ת, הן ממשמעות לשונו וסברתו, שכל מי שאינו נוהג דין יובל – אין למכור לו לצמיתות, והן מהשוואתו למכירת גופו של ישראל לעבד לגוי, שהרי "ויצא ביובל" נאמר גם על ג"ת: "ונמכר לגר תושב עמך או לעקר משפחת גר... ויצא בשנת היובל" (ויקרא כה, מז-נד).[56] וא"כ מסתבר, שלעניין מכירת הקרקע מדובר **רק** על ג"ת, שאם לא כן, מה בין היתר ישיבתו של ג"ת לבין עובד ע"ז? לשניהם מותר למכור לזמן מוגבל, ולשניהם אסור לצמיתות! וגם מכך שהרמב"ן בכל אריכות דבריו שם לא מזכיר את "לא תחנם" נראה שאין שייכות בין הלאוים, ו"לא תמכר לצמיתות" אינו בא להגדיר את "לא תחנם", אלא זה בג"ת וזה בעובד ע"ז.[57] ואם כנים הדברים הרי זו ראיה לסתור, שאפילו בג"ת לא הותרה אלא מכירה לזמן מוגבל, הא בעובד ע"ז – נאסרה לגמרי מדאורייתא.

---

56. כך הוכיח אבי מורי הרב ישראל אריאל שליט"א (במאמרו "ישראל – גוי אחד בארץ", קובץ צפיה ג, עמ' 157).

57. הרצי"ה עצמו (בהערתו למשפט כהן סי' סג) כתב כעין זה, שלא תחנם נאמר בעובד ע"ז, ואפילו במכירה זמנית, ואילו "לא תמכר לצמיתות" נאמר בגוי שאינו עובד ע"ז, שבו הותרה מכירה לזמן; וזה כדעתו הנ"ל, שיש גדר ביניים בין עע"ז לבין ג"ת. אבל מדברי הראי"ה בסוגיה זו נראה שהבין בדעת החינוך, שהיתר המכירה לזמן הוא אפילו בעובד ע"ז.

הראי"ה מצטט את לשון החינוך "ואם התנה **העכו"ם** להחזירה מותר", ונראה שנמשך אחרי הלשון בדפוסים הרגילים "שלא נצמית הארץ ביד עכו"ם... לא תמכר למי שיחזיק בה לעולם וזהו העכו"ם... ואם התנה העכו"ם להחזירה מותר לו", שלנוסח זה מפורש שההיתר אפילו בעובד ע"ז. אבל במהדורות המדויקות (של מוסד הרב קוק ושל מכון ירושלים) הנוסח "גוים", וניתן לפרשו על גר תושב, והוא דבר הלמד מעניינו.

ראיה נוספת לכך שמכירה זמנית אסורה מדאורייתא, עכ"פ לדעת הרמב"ם, ממש"כ בהל' ע"ז (פ"י ה"ו), ש"לא ישבו בארצך" מחייב למנוע מעובד ע"ז אפילו ישיבה זמנית ומעבר בארץ. כאמור לעיל (פרק ב), נראה שלדעת הרמב"ם "לא תחנם" ו"לא ישבו בארצך" קשורים זה לזה, אלא ש"לא ישבו בארצך" מחייב פעולה מעשית להרחקת הגוי, באופן שאפשרי רק בזמן שיד ישראל תקיפה. ממילא, לעניין גרימת המשך ישיבתו בארץ נראה שגם חניה זמנית אסורה.

ה. מכירה לצורך חיזוק היישוב היהודי

באיסור מתנת חנם מצאנו, שהאיסור נאמר דווקא כאשר הנתינה נעשית לטובת הגוי, ולא כשיש לישראל תועלת מכך (תוס' ע"ז כ ע"א ד"ה רבי; רמב"ן ור"ן בגיטין לח ע"ב). מכאן למד הראי"ה (משפט כהן סי' נח) להתיר גם מכירת קרקע לטובת ישראל.

אמנם אין הדברים דומים, משום שהאיסור במתנת חנם איננו משום שיש פגם בהימצאות חפץ זה ביד הגוי, אלא הפגם הוא בכך שהנתינה מביעה חיבה לעובד ע"ז, וכשהנתינה נעשית משיקול של טובתו של ישראל – הרי אין בכך חיבה. לעומת זאת במכירת הקרקע, עצם מציאות הקרקע ביד הגוי היא הפגומה, וטובתו של ישראל לכאורה אינה משנה זאת (השגת החזו"א שביעית סי' כד).

נראה שהדגש בדברי הראי"ה אינו על כך שיש בדבר תועלת לישראל, אלא על כך שיש בזה תועלת לחיזוק יישובם של ישראל בארצם, ונמצא שמצד מגמת איסור לא תחנם, עקירת עובדי ע"ז מהארץ, יש כאן רווח. וזהו היסוד המשותף לאיסור מתנת חנם ולאיסור מכירת קרקע: יש לבחון את המעשה לא בצורתו החיצונית אלא במהותו, וכשם שבמתנת חנם אנו מתחשבים בכוונת הנותן וקובעים על פיה את מהות המעשה, כך במכירת קרקע אנו מתחשבים בתוצאה הסופית של המעשה, ולא במעשה הרגעי של העברת הקרקע לבעלות הגוי. טעמו של דבר, שהתורה עצמה בניסוח "לא תחנם" קובעת את עיקרו של האיסור על טעמו ותוצאתו הסופית, החניה, ולא על פעולת המכירה (האריך בזה הרב פרנק, הר צבי יו"ד סי' קכג). ראיה לתפיסה זו מלשון המאירי (ע"ז יט ע"ב ד"ה המשנה

השמינית): "שאין מוכרין להם גופו של קרקע, מפני שצריכין אנו ליזהר שלא נהא אנו **גורמים** להושיבם בקבע בינותינו". וכאן הרי לא זו בלבד שהמכירה תועיל לחיזוק היישוב היהודי בכללו, אלא אפילו קרקע זו עצמה שאותה אנו מוכרים – תשוב בסופו של דבר לידי ישראל. ולא עוד, אלא שאפילו בזמן היותה מכורה לגוי הרי מכירה זו הינה רק מבחינה משפטית, ומבחינה מעשית הישראל ממשיך לעבוד בה בהיתר, כך שאין לגוי שום חיזוק וקביעות בקרקע כתוצאה מכך.

ו. מכירה מחמת אונס

בכפתור ופרח (מהדו' לונץ עמ' קסז-קסח) חידש, שמותר למכור קרקע לגוי כשיש הכרח בדבר, כגון שנצרך לכסף ואינו מוצא ישראל שיקנה ממנו את ביתו.[58] ולמד זאת מהמשנה בגיטין (מז ע"א), האומרת: "המוכר שדהו לנכרי", שמשמע ממנה שיש אופני היתר בדבר, וכן בירושלמי בע"ז (פ"א ה"י): "הא במקום שנהגו למכור – מוכר לו אפילו בית דירה". הכו"פ מביא דוגמא לכך ממה שמצאנו שהותר מפני אונס לחון על עובדי ע"ז ולתת להם מתנת חנם (עיין תוס' ע"ז כ ע"א ד"ה רבי). כיו"ב כתב גם ב"הלכות א"י" המיוחס לטור (דין קדושת הארץ, סעיף ו), אבל התנה זאת בעני הצריך דמים למזונותיו, **"דאין לך דבר שעומד בפני פיקו"נ"**. הרא"ה (משפט כהן סי' ס-סא) מזכיר את דבריהם כסניף להיתר מכירת הקרקע.

סברת הכו"פ אינה מובנת: הרי חייב אדם לתת כל ממונו כדי שלא לעבור על לאו, ואיך יתכן להתירו מפני אונס ממון שאינו גובל בפיקו"נ?! ושמא יש להסביר זאת כך: כאמור, תכליתו של איסור "לא תחנם" היא במגמה הכוללת, ביעור עובדי ע"ז מהארץ. נדבך נוסף בהבנת המצווה, שזוהי מצוה ציבורית (כמו תחילת הפסוק "לא תכרות להם ברית"), וממנה נגזר חיוב על כל יחיד ויחיד, שלא למכור את אדמתו לגוי, ככל מצוות ציבור, שאחריותה מוטלת על כל יחיד בחלקו.[59] וירדו חז"ל לסוף מגמתה של תורה, שאין האיסור בכל פעולה ופעולה

---

58. בתחילה כתב: "וכן נמי אם הוא בעיר שרובה ישראל ואנסוה זוזי ואין שם ישראל שיקנוהו אפילו בזול", ומשמע שאם ישראל מוכן לקנות בזול – אסור למכור לגוי; אבל בהמשך כתב: "ואם יכול למכור לגוי ביוקר וימכרנו לישראל בזול ה"ז משובח", אבל אינה חובה. וכנראה הדבר תלוי בהפרש המחירים ובמידת אונסו למעות.

59. בעניין אחריותו של כל יחיד במצוות ציבור, יש ללמוד מדברי החינוך (מצווה תא, על הקרבת קרבן התמיד): "והיא מן המצוות שהן מוטלות על הציבור, ויותר על הכהנים, ואם שמא חס ושלום יתרשלו בה שלא להקריבם בכל יום – ביטלו עשה זה, **והשגגה נתלית על כל עדת בני ישראל היודעים בדבר, אם יש כח בידם לתקן בשום צד**".

של מכירה, אלא בתוצאה הכללית הנובעת ממנה, והיא קביעותם של עובדי ע"ז בארץ. אולי נכון אף לומר, שהכתוב מסר לחכמים לקבוע מה חלקו של כל יחיד במצווה זו, ומה צריכה להיות תרומתו למאמץ הכללי למנוע חניית עובדי ע"ז. לפיכך, התירו חז"ל מכירת קרקע בשעת אונס, שאל"כ שמא ימנעו ישראל מלרכוש נכסים באזורים המיושבים בגויים, מחשש שהנכס יהיה כאבן שאין לה הופכין. כך ניתן אולי לישב את דברי הכו"פ, אם כי כמובן עדיין זהו חידוש גדול הטעון ראיה.[60]

בפאת השלחן (סי' א ס"ק מ) הפריך את ראיותיו של הכו"פ: המשנה בגיטין מדברת על מי שמכר את שדהו בעבירה, כמ"ש רש"י שם (מז ע"ב ד"ה וסברי; ועי"ש ב"חידושים מכת"י" בריטב"א שבהוצ' מוסד הרב קוק: "קנסוה רבנן למוכר... כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך ומוכר שדהו לגוי ועבר משום לא תחנם").[61] הירושלמי "במקום שנהגו למכור" אין כוונתו למקום שיש אונס (ומה עניין "מנהג" אצל אונס?), אלא כפירוש תוס' (ע"ז כא ע"א ד"ה אף, וכן בעוד ראשונים), שהכוונה לחו"ל. הירושלמי מדייק מלשון המשנה: "אף במקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אמרו", שהאיסור להשכיר לבית דירה נאמר דווקא במקום שיש איסור מכירה והיתר השכרה (דהיינו ארץ ישראל לדעת ר' יוסי וסוריא לדעת ר"מ, עי"ש במשנה), אבל במקום שהמכירה מותרת – מותר אפי' לבית דירה.[62] ההיתרים במתנת חנם מפני צרכים מסוימים אינם ראיה כלל, מפני

---

60. בהשוואה לסברת הראי"ה לעיל, להתיר את המכירה בשמיטה מפני שהיא גורמת לביסוס הישוב היהודי, החידוש כאן הוא בתרתי: א. בהיתר המכירה הקשר בין המכירה לבין חיזוק היישוב הוא ישיר ומובהק; ב. בהיתר המכירה אותה קרקע עצמה שנמכרת היא זו שחוזרת לבעלות ישראל, ואותו אדם שמכר למעשה ביסס את אחיזתו בה, ולא כדברינו, שהותר לפלוני למכור את קרקעו כי בחישוב כללי זה יאפשר את חיזוק היישוב. למרות כל זאת, כתב הראי"ה שאין לנו לומר כך מדעתנו להתיר איסור דאורייתא, אלא רק במקרה שבו ה"לא תחנם" הוא מדרבנן.
ראיתי לחכם אחד, שניסה לבאר את דברי הכו"פ באופן אחר, שלדעתו הלימוד מלא תחנם לאיסור מכירת קרקעות הוא אסמכתא בעלמא, וחז"ל שאסרו הם שהתירו במקום אונס. אולם בכו"פ עצמו (עמ' קסח) כתב, שאין לוקים על מכירת קרקעות משום שזהו לאו שבכללות, הרי שלדעתו זהו איסור דאורייתא.
בכו"פ במהדו' בהמ"ד להלכה בהתיישבות (ח"א עמ' קצד הערה 189) הובא בשם החזו"א, שהכו"פ התיר רק במקום פיקו"נ; ותמוה, א"כ למה טרח הכו"פ להביא ראיות להיתרו?

61. יש להוסיף, שגם הרישא במשנה שם "המוכר עצמו לעכו"ם" היא איסור, עיין הל' עבדים פ"א ה"ג.

62. ונראה ש"מקום **שנהגו** למכור" היינו שנהגו להכריע כר' יוסי להתיר מכירה בסוריא, והדוגמא בירושלמי לעניין זה, "בורסקי בצידן", מסייעת לפירוש זה, עיין לעיל הערה 7. ובריטב"א (כא ע"א) ציטט מהירושלמי "הא במקום שאמרו למכור".

שיסוד איסור מתנת חנם הוא הרחמים על הגוי, כאמור, וכשהמתנה ניתנת מסיבות אחרות – לא שייך לאסור.

יש להביא ראיה כנגד הכו"פ מהירושלמי בדמאי (פ"ו ה"א, ובקיצור בע"ז פ"א ה"ט), שם נחלקו ר' יוחנן וריב"ל בשאלה, האם מותר **להשכיר** שדה בא"י לגוי במקום שאין ישראל מצויים שם, ואם לא ישכירנה – תעמוד בורה. מסקנת הירושלמי שהדבר מותר, כפי שר' יוסי התיר בסוריא (ונראה מהירושלמי, שר' יוסי התיר להשכיר בסוריא רק מטעם זה, שאין ישראל מצויים שם), ויש ללמוד מכאן היתר להשכיר במקום אונס. מאידך, משמע מהמחלוקת על השכרה, שבמכירה האסורה מדאורייתא אין כל היתר, אפילו במקום הפסד גדול (כן הקשה הגרש"ז מלובלין, בעל "תורת חסד", בתשובתו המובאת בשו"ת זכר שמחה, סי' רטו, אות ב).

סיכום ומסקנות

דעת הרב, שבמכירת הקרקע לגוי לצורך הפקעתה ממצוות שמיטה אין איסור לא תחנם, מכמה פנים: מצד הקרקע – בזה"ז בטלה קדושת הארץ מדאורייתא, גם לעניין איסור לא תחנם. מצד הגוי – במוסלמים אין איסור לא תחנם, משום שדינם כגר תושב לעניין היתר ישיבתם בארץ, ויש קולא נוספת בגוי שכבר יש לו חנייה בארץ. מצד עצם המכירה – משום שהיא לזמן מוגבל, ומחמת אונס, ולצורך חיזוק היישוב היהודי בקרקע זו עצמה. חלק מטעמים אלו (קדושת הארץ; גדר המוסלמים; מכירה מחמת אונס) שנויים במחלוקת הפוסקים, והרב מסתמך עליהם כסמיכה על דעה מקילה בשעת הדחק. טעמים אחרים (כגון ההיתר בגוי שכבר יש לו חנייה) הם סברות מחודשות, שאין להם מקור ברור בפוסקים.

המסקנה העולה לענ"ד מבירור סוגיה זו, שרוב ככל טעמים אלו מוקשים מאד:

א. פשטות הגמ', שהאיסור מדאורייתא בזה"ז, ולדעת כמה ראשונים הוא אינו תלוי כלל בקדושת הארץ. גם לדעת הרמב"ם, שכנראה תולה את האיסור בקדושת הארץ, הרי הקדושה מדאורייתא בזה"ז. ולא מצאנו שום ראשון שנוקט שקדושת הארץ בטלה לעניין איסור לא תחנם.

ב. הקולא בגוי שכבר יש לו חנייה בארץ מוקשית מסברה ומסתימת הגמ' והפוסקים.

ג. רוב ככל הראשונים לא החשיבו את המוסלמים כגרים תושבים לעניין היתר ישיבתם בארץ, וכך הכרעת הפוסקים (ב"י ב"ח וש"ך). רק לדעת הרשב"א והמאירי יש מקום להיתר זה, ודעתם מסופקת. לפיכך, עדיף למכור את הקרקע לגוי המאמין בתורת משה ומקבל עליו בפני בי"ד שבע מצוות, ובדרך זו יש לנו היתר ברור עכ"פ לדעת הראב"ד.

ידוע לי שהצעה מנומקת ברוח זו אכן הועברה לגורמים הנוגעים בדבר לקראת שמיטת תשס"ח. התשובה שנתקבלה היא, שההצעה במקומה, אבל הרבנות מעדיפה למכור לגוי מסוים ששירת בצה"ל שירות משמעותי וידוע כנאמן למדינה, כדי לוודא את גמירות הדעת של המדינה במכירת הקרקע.

ד. היתר המכירה לזמן מוגבל מוקשה מסוגיית הגמ' על מכירת אילן על מנת לקוצו, ומדברי כמה ראשונים.

ה. הכפתור ופרח אכן התיר מכירה מחמת אונס ממון, וסברתו אינה ברורה, במה נשתנה לאו זה מכל התורה, שחובה על אדם למסור כל ממונו כדי שלא לעבור על לאו. בפאת השולחן חולק עליו ודחה את ראיותיו, ומוכח מהירושלמי כדעת פאת השולחן.

נמצא, שנותרה לנו סברה אחת חזקה להשען עליה, והיא, שמכיוון שהמכירה לצורך הפקעת הקרקע ממצוות שמיטה נועדה לחזק את אחיזתם של ישראל **בקרקע זו עצמה** – הרי זה חלק ממגמת המצווה. ואמנם אין לנו לדרוש טעמא דקרא מעצמנו ולגזור ממנו השלכות מעשיות, אבל כאן התורה עצמה, בלשונה "לא תחנם", מגדירה את האיסור מצד תוצאתו הסופית, נתינת חנייה וקביעות לגויים בארץ ישראל.

על פי האמור, נראה שאין מקום כלל ללמוד מהיתרו של הרב לשום מקרה אחר, אלא אם כן יתקיים בו התנאי האמור, שהמכירה משרתת את אחיזתם של ישראל באותה קרקע.

הרב יהודה הלוי עמיחי

הפרשת תרו"מ מפירות היתר מכירה

א. פירות נכרים שגמר מלאכתם על ידי ישראל
ב. מירוח ישראל בפירות עכו״ם
ג. שיטת הרמב״ם
ד. להלכה בששת השנים
ה. קדושת שביעית
ו. שתי קולות
ז. סיכום
ח. ספק מיהו הגומר
מסקנה

א. פירות נכרים שגמר מלאכתם על ידי ישראל

על דברי הטור (סי׳ שלא) שבשביעית לא מפרישים תרומות ומעשרות כתב הב״י (סי׳ שלא ד״ה ואין בה):

> כלומר כיון דאין זורעין בה לא שכיחא בה תרומות ומעשרות, אי נמי לפי שהדברים הצומחים בה הם הפקר והפקר פטור מתרומות ומעשרות (עי׳ ב״ק צד.) קאמר דאין בה תרומות ומעשרות. **ומיהו אם גוי מכר לישראל פירות בשביעית וגמר מלאכתן ביד ישראל משמע דודאי נוהגים בהם תרומה ומעשרות,** וכן כתב ספר כפתור ופרח (פמ״ז עמ׳ תרנג). וכתב שבמקום מעשר שני יפריש מעשר עני כדין עמון ומואב ששנינו בפרק בתרא דמסכת ידים (מ״ג).

דין זה הובא גם ברמ״א (סי׳ שלא סעי׳ יט), א״כ משמע שדעת הב״י והרמ״א היא שכל פרי שנגמרה מלאכתו ביד ישראל בשביעית יש להפריש מעשר עני.

השאלה הנשאלת בפנינו היא ביבול ששייך לעכו״ם עד שעת מכירתו ללוקח, והמירוח נעשה על ידי ישראל קודם המכירה האם יש בו חיוב תרו״מ, שהרי בשטרי המכירה משנת תר״ע (משפט כהן עמ׳ קסד), תר״צ (עיין משפט כהן סי׳ קמט), תרצ״ו (ספר השמיטה עמ׳ עו), מבואר שהמכר היה עד מכירת הפרי, והגוי התחייב לשלם לעובדים את מלא שכרם, וזה כלל את האריזה והמשלוח, וא״כ

הפירות שייכים לגוי והוא העמיד פועלים יהודים למרח, וחוזרת השאלה האם בנידון זה חלה חובת תרו"מ או לא.

ב. מירוח ישראל בפירות עכו"ם

תחילה עלינו לברר את הדין הרגיל, האם ירקות שנעשה בהם מירוח ישראל והם ברשות עכו"ם חייבים כלל בתרו"מ. הגמ' (בכורות יא ע"ב) אומרת:

> אמר רבי שמואל בר נתן אמר רבי חנינא: הלוקח טבלים ממורחין מן העובד כוכבים – מעשרן והן שלו, דמרחינהו מאן? אילימא דמרחינהו עובד כוכבים – דגנך אמר רחמנא, ולא דגן עובד כוכבים! אלא דמרחינהו ישראל מרשות עובד כוכבים, מעשרן – דאין קנין לעובד כוכבים בארץ ישראל להפקיע מיד מעשר, והן שלו – דאמר ליה: קאתינא מכח גברא דלא מצית אישתעיה דינא בהדיה.

הגמ' העמידה את דינו של רבי שמואל שהלוקח טבלים ממורחין מן העכו"ם חייב לעשרן במציאות שישראל מירח מרשות עכו"ם. נחלקו הראשונים מהי המציאות שישראל ממרח מרשות עכו"ם.

רש"י כתב: "דאמרחינהו ישראל מרשות עובד כוכבים – שהיה ישראל אריס וקרקע של עובד כוכבים היא". משמע מדבריו שהגוי הוא בעל הבית, והמירוח של ישראל מחייב. התוס' (בכורות יא ע"ב ד"ה דמרינהו) הקשה על דברי רש"י, וז"ל:

> דמרחינהו ישראל ברשות עובד כוכבים – פירש הקונטרס ישראל אריס של עובד כוכבים, וקשה לפירושו, אי בחלק עובד כוכבים היינו מריחת עובד כוכבים, אי בחלק ישראל אין זה לוקח טבלים? **ונראה לפרש מרחינהו ישראל ברשות עובד כוכבים אחר שלקחן ישראל,** והכי קא אמר, הלוקח טבלין מן העובד כוכבים והן עכשיו ממורחין.

הסבר מחלוקת בין רש"י ותוס' הוא שלדעת התוס' אם הפירות שייכים לנכרי אפילו אם מרחם ישראל הרי הם כשל נכרים, ומשמע שהקובע לתרו"מ הוא הבעלות של הפירות, ולכן אם העכו"ם הוא בעל הפירות הפרשת הישראל איננה מחייבת, אלא הרי זה מירוח עכו"ם.

רש"י סובר שאנו הולכים לפי האדם המעשר בפועל, ומכיוון שישראל הוא המעשר אפילו שהפירות של נכרי הרי זה חייב במעשר. העובדה שרש"י העמיד באריס היא לא בדווקא, אלא להסביר מאימתי הוא מפריש תרו"מ, הרי העכו"ם הוא בעל הפירות, ולכן מסביר שיש כאן אריס שחייב לעשר, אבל אפשר להעמיד

לאו דווקא באריס, אלא גם אם לאחר שישראל מרח את פירות העכו"ם, חזר יהודי וקנה את הפירות.[1]

נראה שמחלוקתם היא גם בלשון הגמ' "דאמרחינהו ישראל מרשות עכו"ם". לרש"י יש לגרוס "אמרחינהו **ב**רשות עכו"ם", ואילו לדעת התוס' צריך להסביר שהמירוח נעשה לאחר שנלקח **מ**רשות העכו"ם. ועיין בהגהת הצאן קדשים (אות א) שדייק כן ברש"י, ומאידך בשטמ"ק (בכורות יא ע"ב אות כג) כתב שבתוס' יש לגרוס "מעובד כוכבים".

השפת אמת (בכורות יא ע"ב ד"ה דמרחינהו) הקשה על שיטת התוס' מדוע הגמ' אומרת שהמעשרות הם של המפריש, שהרי הוא אומר אני בא מכח גוי שאינך יכול להתעמת עמו, הרי מדובר שהפירות כעת של ישראל, ויכולים הכהנים והלויים לכפותו לתת להם מתנותיהם, ובשלמא לרש"י גם כעת הפירות של נכרי וממילא יכול הישראל לטעון הרי החיוב שלי הוא מכח הגוי שאין הכהנים והלויים יכולים להתעמת עמו, ונשאר בצ"ע.

העולה מדברינו שבפנינו מחלוקת ראשונים בפירות נכרים שהיהודי ממרח והם ברשות הגוי, לדעת רש"י חייבים בתרו"מ ואילו לדעת תוס' פטורים מתרו"מ.

כדעה הסוברת שמרוח ישראל בפירות העכו"ם מחייב בתרו"מ, כתב המרדכי (הל' ארץ ישראל בסעיף האחרון) וז"ל: "ואפילו דגן דגוי אם מרחו ישראל ושוב לקחו ישראל חייב במעשר".

ברור שמדובר בפירות נכרים שמורחו על ידי ישראל אם חזר היהודי ולקחם לאחר מירוח חייבים בתרו"מ.

אמנם לעניין חלה הדין שונה מכיוון שבחלה אין שאלה על המדגן אלא על בעלות העיסה, אבל בתרו"מ ברור למרדכי שאם מרח ישראל פירות נכרי חל חיוב על הפירות. יסוד זה הובא גם בראבי"ה (סי' קסח), וכן בתשובות הרשב"א (ח"ה סי' נו), וכן נראה ברשב"א (קידושין מא ע"ב ד"ה ולר' שמעון) ובריטב"א (שם ד"ה סלקא דעתך) שמירוח יהודי בשל נכרי מחייב, וכן דייק המהרי"ט אלגאזי (בכורות פ"ד אות נא, עמ' קצב ט"ב ד"ה הן אמת) שלדעת רמב"ן, ריטב"א ורשב"א מירוח ישראל בשל נכרי לא חשיב מרוח עכו"ם אלא מרוח ישראל.[2]

---

1. בכך תיושב קושיית הרא"ש (הובאה בשטמ"ק בכורות פ"א אות כד).
2. ועיין חזו"א (דמאי סי' יב ס"ק יט ד"ה וישראל) שכתב שאין הכרח מדברי הריטב"א והרשב"א דס"ל שמרוח ישראל מחייב, אלא איירי שהביא שליש ביד ישראל ואח"כ מכר לנכרי. וצ"ע שהרי לית הכי באף אחד מהראשונים הנ"ל אלא כולהו סתמו שמרוח ישראל

כשיטה זו כתב גם האור זרוע (סי' רלה) שישראל מפריש ברשות נכרי, ומשמע שהמפריש הוא הקובע למרות שהפירות של עכו"ם. ועיין בציון הלכה (תרומות פ"א ה"י"א אות רלה) שהביא עוד ראשונים כדעת רש"י שמרוח ישראל מחייב אפילו בשל נכרי, וע"ע בפרחי ציון (כפתור ופרח פ"ד אות מז).

כדעת תוס' שאין מרוח ישראל בפירות עכו"ם מחייב, כתבו גם רבינו גרשום, שטמ"ק (בכורות יא ע"ב אות כד, בשם התוס' חיצוניות והרא"ש) וכפתור ופרח (פ"ד).

ג. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם כתב (תרומות פ"א הי"א):

> פירות העכו"ם שגדלו בקרקע שקנה בארץ ישראל, אם נגמרה מלאכתם ביד עכו"ם ומרחן העכו"ם פטורין מכלום שנאמר דְגנך ולא דגן עכו"ם, ואם לקחן ישראל אחר שנתלשו קודם שתגמר מלאכתן וגמרן ישראל חייבין בכל מן התורה, ומפריש תרומה גדולה ונותנה לכהן, ותרומת מעשר ומוכרה לכהן, ומעשר ראשון היא שלו מפני שהוא אומר ללוי במעשר, ולכהן בתרומת מעשר, אני באתי מכח איש שאין אתם יכולין ליטול ממנו כלום.

יש לדייק בדבריו "ואם לקחן ישראל אחר שנתלשו קודם שתגמר מלאכתן וגמרן ישראל חייבין בכל מן התורה". משמע מכאן שמרוח ישראל מחייב רק כשהפרי ברשות ישראל, ואם הפרי ברשות עכו"ם אין מרוח ישראל מועיל, וא"כ הוא כשיטת התוס' (בכורות יא ע"ב) שהקובע הוא הבעלות הממונית של הפירות, ואם הפירות בבעלות ישראל הרי זה חייב ובבעלות נכרית הרי זה פטור (כן כתב בכס"מ). אלא שהדבר קשה מדברי הרמב"ם עצמו שכתב (פ"א ה"יג) וז"ל:

> וכן העכו"ם שגמר פירות ישראל, הואיל ודִיגונן ביד עכו"ם אינן חייבין בתרומה ומעשרות אלא מדבריהן.

אנו רואים שהרמב"ם הולך לפי הממרח הגוי הפוטר, וא"כ גם בנידון של ממרח ישראל בפירות עכו"ם היה צריך לחייב בלי בעלות ישראל.

ביד נכרי הרי הוא חייב, ולא הזכירו כלל נושא של הבאת שליש. ועוד שעתה שזכינו לתשובות הרשב"א (כת"י, חלק תשיעי, סי' קסח, עמ' קצב) שכתב בפרוש שישראל הממרח ברשות עכו"ם מחייב בתרו"מ, אילו ראה החזו"א תשובה זו בודאי היה מודה שדעת הרשב"א שחייב במרוח ישראל בפירות נכרי.

כיסוד זה יש להקשות גם מדברי הרמב"ם (פ"א הי"ד) וז"ל:

> מכר עכו"ם לישראל פירות מחוברין אחר שבאו לעונת המעשרות, ומירחן העכו"ם ברשות ישראל אינן חייבין בתרומה ומעשרות, הואיל ובאו לעונת המעשרות ברשות עכו"ם ומירחן העכו"ם אעפ"י שהן ברשות ישראל.

מדברי הרמב"ם הללו עולה שהקובע הוא הממרח ולא הבעלים, שהרי בבעלות ישראל ומרוח עכו"ם הרמב"ם פוטרו.

וצריך לדייק בדבריו (הי"א) שבמקרה הראשון כתב "אם נגמרה מלאכתם ביד עכו"ם ומרחן העכו"ם פטורין מכלום שנאמר דָּגנך ולא דגן עכו"ם". הרמב"ם הביא שני ביטויים: א. נגמרה מלאכתם ביד עכו"ם; ב. ומרחן עכו"ם. ולכאורה מה בין גמר מלאכה ומירוח, הרי המירוח הוא גמר מלאכה? אלא צריך להסביר בדעת הרמב"ם שנגמרה מלאכתם ביד העכו"ם היינו הבעלות של הפירות היא של עכו"ם וכמו כן מרחן עכו"ם דהיינו שהיה פועל נכרי, בנידון זה שיש שני צדדים לפטור, בעלות (=דָּגנך) ומעשה (=דִּיגונך) הרי זה פטורים מכלום, ואפילו חיוב דרבנן אין כאן. מאידך גיסא כתב הרמב"ם "ואם לקחן ישראל אחר שנתלשו קודם שתגמר מלאכתן וגמרן ישראל חייבין בכל מן התורה". גם בסיפא דייק בדבריו שכתב שהבעלות (=דָּגנך) היא של ישראל בשעת המירוח והמעשה (=דיגונך) היה של ישראל ובכך חייבים בכל מהתורה, דהיינו יש פטור מוחלט ויש חיוב מוחלט, כאשר יש שני תנאים לפטור הרי פטור לגמרי ואילו בשני תנאים לחיוב הרי זה חייב מהתורה.

מדברי הרמב"ם ניתן לדייק שכאשר יש אחד התנאים בלבד הרי זה חייב מדבריהם, דהיינו או בעלות יהודי ללא מירוח או מירוח יהודי ובעלות עכו"ם – הרי זה מתחייב מדרבנן. העולה מדברינו שגם לדעת הרמב"ם אם יהודי ממרח בפירות עכו"ם הרי זה חייב מדבריהם.

כל זאת כאשר הפירות הם תלושים (כמבואר ברמב"ם הי"א), ברם אם הפירות עדיין מחוברים והגוי תולשם וממרחם בנידון זה כתב הרמב"ם (פ"א הי"ד):

> מכר עכו"ם לישראל פירות **מחוברין** אחר שבאו לעונת המעשרות, ומירחן העכו"ם ברשות ישראל אינן חייבין בתרומה ומעשרות, הואיל ובאו לעונת המעשרות ברשות עכו"ם ומירחן העכו"ם אעפ"י שהן ברשות ישראל.

בנידון זה אין הרשות של ישראל קובעת כלל מכיוון שהפירות היו מחוברים והתלישה הייתה על ידי נכרי, אבל אם היה מירוח ישראל אפילו בפירות העכו"ם הרי זה חייב מדבריהם בתרו"מ.

וכן ניתן לדייק מדברי הרמב"ם (פ"א הי"ג): "ישראל שמכר פירותיו לעכו"ם קודם שיבואו לעונת המעשרות וגמרן העכו"ם פטורין מן התרומה ומן המעשרות".

כאשר הפירות הם של גוי לגמרי מלפני עונת המעשרות ועד הסיום, אם גמרן גוי הרי אלו פטורים מהכל, ומכאן שאם היהודי יגמור אפילו שהם של נכרי חייב מדבריהם.

וכן מדויקים הדברים בהמשך דברי הרמב"ם: "וכן העכו"ם שגמר פירות ישראל, הואיל ודיגונן ביד עכו"ם אינן חייבין בתרומה ומעשרות אלא מדבריהן".

העכו"ם גמר פירות הישראל, שהוא המדגן למרות שהרשות של ישראל חייב מדבריהם, וא"כ גם במקרה הפוך שהפירות של נכרים והממרח ישראל הרי שיש כאן דיגון ישראל וחייב בתרו"מ מדבריהם.

על פי דברינו מיושבת קושיית מהרי"ט צהלון (סי' ז) מדוע בהי"א כתב הרמב"ם שדוקא כשלקחן הישראלי הרי זה חייב, ומשמע שצריך בעלות ישראל, וללא בעלות הרי זה פטור, ואילו בהל' י"ג כתב שמירוח גוי פוטר, ומשמע שעושה הפעולה הוא העיקר? ההסבר הוא מכיוון שבהלכה יא החיוב מדאורייתא לכן מזקיק גם בעלות וגם מעשה דיגון, ואילו בהלכה יג שהחיוב מדבריהם בלבד הרי שהדיגון לבד יכול לפטור, וממילא לחייב מדבריהם כאשר זה דיגון ישראל.

וכן משמע גם בתשובת הרמב"ם (סי' קכט) וז"ל:

> הרי דין טבל שנקנה מן הגוים, אם היה זה בא"י והגוי הוא שמרח זה הטבל וביד הגוי נגמר, הרי הוא פטור מכלום, כמו שנתבאר בבכורות (יא, ב) דגנך ולא דגן גוי. ואם ישראל הוא שמרח אלה הטבלים וביד ישראל נגמרו, הרי הוא חייב בכל, כאילו צמחו בשדה ישראל.

משמע שפירות עכו"ם שנתמרחו ביד ישראל אבל לא ברשות ישראל החיוב הוא מדבריהם.

וכן מוכח מתשובתו (סי' שלו) וז"ל:

> כן הלוקח פירות מן הגוי מחוברין בארץ ישראל חייב בתרומות ומעשרות מדבריהם ונותנן לבעליהן הכהנים והלוים. ומי שאין לו

> קרקע ולקח פירות תלושין מן הגוי בארץ ישראל אם מרחן הגוי ונגמרה מלאכתם ביד הגוי פטורין שנאמר ראשית דגנך ולא דגן גוים (הל' תרומות פ"א ה"א). ואם מרחן ישראל ברשות הגוי הרי זה מפריש מהם.

הרמב"ם כאן כתב שיש חיוב במירוח ישראל אצל הגוי גם ללא לקיחה והיינו מדרבנן, ואילו בהלכות הצריך גם לקיחת הישראל את הפירות כדי שיהא חיוב מדאורייתא.

בדעת הרמב"ם נחלקו האחרונים. המהריט"ץ (סי' ז) סובר שהקובע לחיוב תרו"מ הוא הבעלים ועל כן פירות נכרים אפילו שנתמרח על ידי ישראל הרי זה פטור, ומאידך בספר חרדים (הקדמה למצוות התלויות בארץ) הוכיח בדעת הרמב"ם שהקובע הוא הממרח ולכן אם מירח ישראל פירות נכרי וברשותו הרי זה חייב מדין תורה.

ד. להלכה בששת השנים

העולה שבפנינו ג' דעות לעניין מרוח ישראל בשל נכרי.

א. חייב בתרו"מ מכיוון שהולכים לפי הממרח (מרדכי, ריטב"א, רשב"א רמב"ן, ראבי"ה, אור זרוע ועוד).

ב. פטור מתרו"מ כיוון שהולכים לפי הבעלים (תוס', ורבינו גרשום, שטמ"ק, כפתור ופרח ועוד).

ג. חייב בתרו"מ מדבריהם, כן נראה מדברי הרמב"ם.[3]

בספר חרדים (הקדמה למצות התלויות בארץ) הכריע שמרוח ישראל בפירות נכרים חייבים בתרו"מ מדאורייתא, והביא שכן הוא המנהג בא"י, ולא עוד אלא שהוסיף:

> שכן הורו הלכה למעשה בא"י הב"י[4] המבי"ט על הדבס"י שעושים מן התירוש שקונים ישראל מן הנכרים כיון דגמר מלאכתן ע"י ישראל אע"פ שגומרים אותו ברשות הנכרי ואין קונין רק כשכבר הוא עשוי

---

3. יש להעיר שכל זאת ללא שיטת הראב"ד (מעשר פי"א הט"ז) שיש גזרת בעלי כיסין גם על פירות עכו"ם ומירוח עכו"ם. והרמב"ם (הל' תרומות פ"ד ה"טו) למד באופן אחר.

4. כך גם משמע בדברי אבקת רוכל (סי' ח) שהמדגן והממרח הוא העיקרי, ולכן ישראל שמירח של גוי חייב, וכן גם החרם המוזכר בב"י (תרומות פ"א ה"י) היה על כך מקרה שגוי גידל ומירח אבל גוי שגידל וברשותו וישראל ממרח על כך לא נעשה חרם, ומשמע שיש חיוב להפריש.

בכך וכך כל רוטיל – חייב מן התורה, וכן הורו חכמי הדור אחר דעת הרבנים הנזכרים נ"ע.

ובשו"ת הר צבי (זרעים ח"א סי' יז, כ) האריך לחזק את דברי בעל ספר החרדים שיש חיוב להפריש במירוח ישראל.

בערוך השלחן (סי' נה סעי' כה), ארץ חפץ (נתיב א אות ד) והחזו"א (שביעית סי' א ס"ק כא ד"ה ולענין) הכריעו שיש לפסוק כדעת התוספות שמירוח ישראל בשל נכרי פטור שאין לילך אלא לפי הבעלים.

לפי מה שהראנו לדעת רוב הראשונים (רש"י, ריטב"א, רשב"א, רמב"ן, שיטה לא נודע למי) חייב מדאורייתא, ולדעת הרמב"ם חייב מדבריהם.

להלכה נראה שיש להפריש בפירות שמרח ישראל ברשות הנכרי, שהרי בספר חרדים הביא שכך היה המנהג בא"י, וברמב"ם אפשר לפרש חיוב מדאורייתא או מדרבנן או פטור כלל, והרבה ראשונים ס"ל שחייב להפריש מדאורייתא, אבל בכל מקום שהלכה מסופקת בידך פוק חזי מאי עמא דבר, וכיון שיש עדות על המנהג בארץ ישראל שהסכימו עליו הב"י והמבי"ט א"כ לכאורה יש ללכת אחר המנהג ולהפריש בלא ברכה.

ה. קדושת שביעית

כאשר אנו באים לשאלה זו בשביעית יש להוסיף שהרי נחלקו הפוסקים בשאלת האם יש קדושת שביעית בשל נכרים או לא, דאם נימא שיש קדושת שביעית בשל נכרים א"כ אין תרו"מ נוהג בהם, וכידוע נחלקו בשאלה זו הכס"מ והמבי"ט (עיין שבת הארץ עם תוספת שבת פ"ד הכ"ט אות ד בהערות לכל שיטה). לפי הסבר זה יש קשר בין דיני קדושת שביעית ודיני תרו"מ, וכל שקדושת שביעית נוהגת בו אין נוהגים בו דיני תרו"מ, ואילו בכל דבר שאין קדושת שביעית נוהגת יש בו דיני תרו"מ כבכל השנים. וא"כ לכאורה מלבד הספק כל ששת השנים, הרי בשביעית יש ספק נוסף שמא אין חובת תרו"מ בפירות עכו"ם שהרי יש דעות שיש בפירות הנכרים קדושה וממילא אין בהם חיובי תרו"מ.

אלא שיש להבין שכל מי שקונה היתר מכירה ס"ל כדעת הב"י שאין קדושת שביעית בפירות נכרים, שהרי אם היו סוברים כדעה שיש קדושת שביעית בשל נכרים, אין אפשרות לגדל בהיתר מכירה, שהרי אחד היסודות של היתר מכירה הוא לפסוק כדעת הב"י שאמנם אין קנין לעכו"ם בארץ ישראל להפקיע מקדושת הארץ, אבל כל זה לעניין הקונה לאחר מכן את הקרקע בחזרה, אבל כל זמן

שהקרקע בידי הנכרי, א"כ בשלב זה הפירות מופקעים מקדושת שביעית, וכן אפשר לומר אולי גם לעניין הקרקע, ועיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ט) שכתב:

> ויש אומרים שהפירות מותרים הם לגמרי, ואין נוהג בהם קדושת שביעית כלל, משום שבזמן הזה דשביעית מדרבנן היא, סומכין אנו על מי שסובר שיש קנין לנכרי, לפחות כל זמן שהוא תחת ידו, להפקיעו מקדושת שביעית, כמו שהוא מפקיע מתרו"מ, כל זמן שלא נגמרה מלאכתה ביד ישראל, **ולפי סברא זו** יש שנראה להם שאם הקרקע היא של נכרי – אין בהם שום קדושת שביעית לא לענין פירות שביעית, ולא אפילו לענין איסור עבודה, כיון שכל זמן שהיא ביד נכרי קדושתה נפקעת ממנה בזמן הזה, ששביעית היא דרבנן לדעת רבים.

אנו לומדים מדבריו שרק לדעת הכס"מ שאין קדושת שביעית בפירות אפשר להמשיך ולהוסיף סברא אף לעניין עבודת בשביעית, אבל מי שסובר שיש קדושת שביעית בפירות, בודאי שאין היתר לישראל לעבוד בשדה. ומכיוון שהדיון הוא על מי שסומך על היתר מכירה, א"כ הוא הכריע כדעת הב"י שהרי גידלו בעבורו, ועל כן אין אפשרות לצרף את השיטה של המבי"ט שיש קדושת שביעית בפירות עכו"ם כספק.

ו. שתי קולות

כמו כן נראה שהפוסקים כדעת הב"י הרי שהפירות חייבים בתרו"מ, ואם לא יפרישו הרי זה כנוקט שתי קולות הסותרות זו את זו, שהרי אם אין קדושת שביעית מדוע שיפטרו מתרו"מ.

אמנם בשדה הארץ (יו"ד ח"ג סי' כט) הביא שהיו שנקטו שתי הקולות מכיוון שסוברים שאין הפרשת תרו"מ כלל בשנה השביעית, וכך למדו בדעת השו"ע (שלא סעי' יט) שכתב שבשנת השמיטה אין תרו"מ כלל, ומשמע שלא חל כלל חיובי תרו"מ, וא"כ אפילו בשל נכרים פטורים. והם נקטו שהשו"ע חזר בו וסבור שגדולי שביעית יש בהם קדושת שביעית ולכן אין בהם תרו"מ. אולם המעיין בב"י יראה שהביא שיש להפריש מעשר עני בשביעית, וא"כ מוכח דס"ל שיש תרומות ומעשרות בשביעית, וכפי שהמשנה במסכת ידים (פ"ד מ"ג) מבארת שיש מעשר עני בשביעית. ומה שכתב בספר החרדים שהשו"ע כתב שאין תרו"מ בשביעית מכיוון שהוא נקט בסוף ימיו שיש קדושה בשל עכו"ם בשביעית, כבר נדונה שאלה זו והוכרעה שבכל מקום ינהג כשיטתו, ולכאורה לא חזר בו השו"ע בסוף ימיו (עיין ילקוט יוסף עמ' תרלה-תרלז), ומה שכתב בשו"ע שבשביעית אין חיוב תרו"מ היינו בקדושת הארץ ובאופן מציאותי שאין גידולים בשביעית, אבל אם היה דיון על נכרי היה מזכיר שיש חיוב הפרשת תרו"מ.

ז. סיכום

על כן נראה שהסומכים על היתר המכירה (מפני הדחק) צריכים להפריש תרומות ומעשרות מהירקות והפירות, שהרי לשיטתם הרי זה ככל פירות עכו"ם שישראל ממרח ברשות העכו"ם, וכפי שהוכחנו לעיל רבים הם המחייבים להפריש במקרה כזה, ובייחוד שכך הורו הב"י והמבי"ט. וכן כתבו הגאון האדר"ת (אדר היקר טו) בשם הגר"ש סלאנט שיש לעשר, דעת כהן (סי' רלט אות א, ב), כרם ציון (שביעית פי"ט סעי' א), ישכיל עבדי (ח"ו השמטות יו"ד סי' ו), ילקוט יוסף (שביעית עמ' תלט) ומאמר מרדכי (הגר"מ אליהו שליט"א עמ' תמג אות ז).

אמנם בשנת תרפ"ד כתב הרב קוק זצ"ל שהוא נוהג להתנות שהפירות חוזרים לרשות ישראל לפני גמר מלאכה, ומשמע שאם הפירות ברשות נכרי אין מרוח ישראל מחייב, אולם כידוע השטר בשנת תרצ"א נכתב כרגיל (משפט כהן עמ' קמט) כאשר הפירות היו ברשות העכו"ם בשעת גמר מלאכה, ובכל אופן הרב קוק זצ"ל כתב שיש להפריש תרומות ומעשרות הן מעשר עני והן מעשר שני, מוכח מדבריו שסבר שיש להפריש אפילו אם לא הוחזרו הפירות לרשות ישראל. ויתר על כן בספר "אשי השם" (סי' ד סעי' ו) כתב "לענין מעשר בשמיטה הרוצה להחמיר"; על כך הרב קוק זצ"ל כתב לו הערה: "דעתי **דמחויב** להפריש בלא ברכה, ופטור מליתן ללוי רק התרומת מעשר". גם בתשובתו (משפט כהן סי' ע) משנת תר"ע שבה בודאי הפירות היו שייכים לנכרי עד אחר המכירה (השטר הודפס במשפט כהן סי' פט), כתב הרב קוק זצ"ל שיש חובה להפריש מעשרות כיוון שהגמר היה בידי ישראל.

ההתניה שהפירות חוזרים לרשות ישראל לפני גמר מלאכה לכאורה תסבך יותר את ההיתר מכירה, שהרי בכך ייווצר מצב שהתלישה תהיה ברשות ישראל ובלא שליחות ב"ד, וכיצד אפשר לבצור כמויות גדולות, שהרי אסור לבצור כדרך הבוצרים (לדעת הרב קוק זצ"ל שבצירה איננה דין בקדושת פירות שביעית). ובשלמא לאחר היתר מכירה וגוי בוצר אפשר להקל אבל ברשות ישראל הדבר צ"ע. שאלה זו מסבירה מדוע הרב קוק זצ"ל לא פטר הפרשת תרו"מ מפירות נכרים שנתמרחו בידי ישראל, וכמו כן לא שינה את הנוסחאות לגבי חזרת הבעלות קודם גמר מלאכה.

במעדני ארץ (הערות סי' ג ד"ה עוד, מנחת שלמה ח"א סי' לח) כתב כדבר פשוט שאין המירוח מחייב אלא א"כ היה ברשות ישראל, והקשה על כך מדברי האבקת רוכל (סי' ח) שחייב בתרו"מ במקרה זה, וכתב שם שאין לפסוק כאבקת רוכל, ומשום כך כתב שאם הפירות ישארו של נכרים עד אחרי מרוח, אפילו אם ימרח ישראל לית לן בה ופטור מתרו"מ. והוסיף הגרש"ז אויערבאך זצ"ל וכתב

שזו הערה ולא כהלכה פסוקה, ונראה שדקדק בדבריו, שהרי הבאנו שהסברא שמירוח ישראל אפילו ברשות עכו"ם מחייב איננה דעת יחיד ויש רבים מהראשונים שסוברים כן, וכן נראה מדברי הרמב"ם שכשיש מרוח ישראל חייב בתרו"מ מדרבנן, שהרי הולכים לפי הממרח אפילו שאינו הבעלים של הדבר, שהרי נאמר "דיגונך ולא דיגון עכו"ם". א"כ לכאורה נראה שיש חובה להפריש תרו"מ לדעת הכס"מ שאין קדושת שביעית בשל נכרים, והגרש"ז אויערבאך זצ"ל לא כתב אלא להערה בלבד, שהרי הלכה למעשה בכרם ציון (הלכות שביעית פרק יט סעיף א) כתבו שיש חובת הפרשת תרו"מ, והביאו את הערת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שצריך להפריש מעשר עני, ולא הובאה כל הסתייגות לעניין עצם ההפרשה, ומשמע דס"ל להלכה שיש להפריש מפירות היתר מכירה.

עוד יש להוסיף שמא בנידון של היתר מכירה הישראל איננו בעלים אלא פועל של הגוי, אבל מכיוון שלמעשה הוא נוהג מנהג בעלות בשדה, שהרי הוא כקבלן לעשות כל העבודות, א"כ יש כאן מראית עין שירקות ופירות של ישראל אין מעשרים אותם בשביעית, ועל כן יש לתקן הפרשה בפירות אלו.

ח. ספק מיהו הגומר

אלא שלכאורה יש לעיין האם מכיוון שיש גם פועלים זרים בשדה שמא יש כאן עוד ספק שמא גמר המלאכה נעשתה על ידי נכרים, והוי ספק בדין שמא אין להפריש במרוח ישראל בפירות העכו"ם, וספק במציאות האם נעשה גמר מלאכה על ידי ישראל, ושמא בהכי יש להקל טפי כדיני ספק ספיקא.

אולם בודאי שיש מקומות שהעיקר הם ישראל, כפי שאנו רואים וידוע לכל על בתי אריזה ומיון (בייחוד בגזר, תפו"א ועוד) שעובדים בהם רוב ישראל, ובייחוד בקיבוצים ומשקים דתיים, ואפילו אם יש בהם מעט נכרים הרי הרוב הם יהודים. ועוד יתר על כן אפשר לברר את המציאות, מי הוא הגומר את המלאכה, וכל ספק שניתן לברור בקל לא הוי ספק ובייחוד שהתוצרת מסומנת מהיכן היא באה, וא"כ הכל יכולים לדעת מי עשה את המירוח (עיין ש"ך סי' קי ס"ק לה, ושפתי דעת, ופר"ח, שדה חמד מערכת הס' כלל כט, נא). ועוד יתר על כן הרי אנו ההולכים בדרכו של הש"ך (כללי ס"ס ס"ק לו) לא עושים ספק ספיקא מעצמנו, ועוד הרי הספק הוא בתיקון קל, ואין בו הפסד ממון (שהרי יש הרבה מהפרי הרע להפרשת תרומות ומעשרות, שהרי אין כאן חובת נתינה של מעשר ראשון ועני) וא"כ שמא יש לדמותו גם לדבר שיש לו מתירים בלא הפסד.

מסקנה

לכתחילה יש להפריש תרומות ומעשרות[5] מפירות היתר מכירה שנגמרה מלאכתם ביד ישראל, וכפי שהיה נהוג בכל הנחיות הרבנות הראשית עד השנה, שבה שינו והורו לא להפריש תרו"מ מפירות היתר מכירה.

5. לא דנו כאן איזה מעשר יש להפריש, והוא מבואר בספר קטיף שביעית עמ' 328.

הרב אהוד אחיטוב

חיוב נתינת מעשר עני מפירות היתר מכירה

הצגת הבעיה
א. גידולי היתר מכירה וגידולי עמון ומואב בשביעית
ב. גידולי נכרים שנגמרה מלאכתם בידי ישראל
ב. נתינת מעשר עני בשביעית – תקנה מיוחדת?
מסקנה

הצגת הבעיה

כיום כשקונים פירות וירקות מיבול של היתר מכירה, ואין ידוע אם הופרשו תרומות ומעשרות (להלן: תרו"מ) מהתוצרת, נוהגים למעשה להפריש תרו"מ כדין פירות נכרים בשאר השנים שאם נגמרה מלאכתם בידי ישראל מפרישים מהם תרו"מ. כמו כן המנהג למעשה לקרוא שם מעשר עני ויש הסוברים שבנוסף לכך צריך לקרוא קודם לכן שם מעשר שני על הפירות ולפדותם בלא ברכה. השאלה היא מהו המעמד של מעשר עני מפירות היתר מכירה, והאם יש חובה לתת אותו לעניים?

א. גידולי היתר מכירה וגידולי עמון ומואב בשביעית

החיוב להפריש תרו"מ מפירות היתר מכירה מבוסס על דברי הכפתור ופרח (פרק מז) שפירות שגדלו בשביעית בשדה נכרים ונגמרה מלאכתם בידי ישראל חייבים בתרו"מ ומפרישים מעשר עני כדין עמון ומואב. בעקבותיו הלכו מרן רבנו יוסף קארו (בית יוסף יו"ד סי' שלא), והרמ"א (שם סעי' יט), ועוד הרבה אחרונים. על בסיס זה נקטו הפוסקים שהוא הדין שיש לחייב הפרשת תרו"מ מגידולי היתר מכירה, כיון שמעמדם ההלכתי לענין שביעית הוא כפירות נכרים.[1]

השאלה היא האם יש חובת נתינה לעניים מיבול זה באותם מקרים בהם ברור שלא הפרישו תרו"מ, כדין נתינת מעשר עני בשאר שנים?[2] הנה מדברי

---

1. וראה במה שכתבתי במאמר "תרו"מ בגידולי היתר מכירה ומצעים מנותקים" (התורה והארץ ח"ו עמ' 502). ועי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ד הע' 29-30), קטיף שביעית (פרק ל סע' ו).
2. במקרים שיש ספק חל הכלל "המוציא מחברו עליו הראיה", גם במעשר עני בחלק מהמקרים.

הכפתור ופרח (שם) נראה לכאורה שיש חובת נתינה בפירות נכרים בשביעית שנגמרה מלאכתם בידי ישראל, וז"ל (כפתור ופרח הוצאת ביהמ"ד הגבוה להלכה בהתיישבות ח"ג עמ' קנו):

> ואם כן עכשיו בא"י שרוב פירותינו משל גויים הם, בדין הוא שיהיה נוהג בהם דין המתנות בשביעית, אלא שמעשר שני יהיה מעשר עני, לא שני,[3] משום עניים, כטעם עמון ומואב. שאחר שפירות הגויים אין בהם דין שביעית הוה להו בשביעית כפירות עמון ומואב שמפרישין המתנות על הסדר.

דבריו מבוססים על דברי הגמ' (חגיגה ג ע"ב) ועל פי ביאור רש"י (שם). וז"ל הגמ' (שם):

> מעשה ברבי יוסי בן דורמסקית שהלך להקביל פני רבי אלעזר בלוד, אמר לו: מה חידוש היה בבית המדרש היום? – אמר ליה: נמנו וגמרו: עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית.

טעם לכך ביאר רש"י (חגיגה ג ע"ב ד"ה נימנו):

> בשאר ארץ ישראל אין זריעה בשביעית, אבל עמון ומואב הניחו מלקדשן כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית בלקט שכחה ופאה ובמעשר עני, לכך תקנו להן שיהו מעשרין מעשר עני, וברשות החכמים היה להטיל עליהן איזה מעשר שירצו, לפי שאינן חייבין מן התורה.

כך הוא גם ביאר במס' יבמות (טז ע"א ד"ה עמון ומואב) שמדובר אודות גידולים של:

> ישראלים הדרים בארץ עמון ומואב שכיבש משה מסיחון ונתקדשו בקדושת א"י ועכשיו בבית שני בטלה קדושתה וזורעין בשביעית... ותקנו להן מעשר ראשון ומעשר עני בשביעית כדמפרש לקמן מפני פרנסת עניים שבא"י שאין להם מה לאכול בשביעית לפי שבטל לקט שכחה ופיאה והולכים שם ונוטלים לקט שכחה ופיאה ומעשר עני.

בפשטות, השוואה זו אינה מתיישבת עם שיטת התוס' (יבמות שם ד"ה עמון ומואב) הסוברים שהאזור בעמון ומואב בו עסקה הגמ', לא נתקדש בקדושת א"י

---

3. אמנם יש הסוברים שיש צורך **גם** בקריאת שם מעשר שני; כפי שכתב הגרא"ה קוק זצ"ל בשו"ת דעת כהן (סי' רלט) וכבר האריך בנידון זה הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' לז), וכך נפסק למעשה ב"קטיף שביעית" (פרק ע' סעי' יב)..

כלל, ומדובר על תרו"מ בשביעית מארצות הסמוכות לארץ-ישראל שדינם כחו"ל, ורק נהגו להפריש בהם תרו"מ.[4] לפיכך אין מקום לדעתם להשוות בין פירות נכרים שגדלו בארץ-ישראל ונתחייבו בתרו"מ בשביעית, ליבול ישראל שגדל בחו"ל בשביעית. לפיכך, אם הכפתור ופרח (פרק מז) השווה ביניהם, הוא נקט כנראה כשיטת רש"י שמדובר בחלק הצפוני-מזרחי שבעמון ומואב שנתקדש בקדושה ראשונה, והוא גם משווה בין גידולי ישראל שבעמון ומואב לגידולי נכרים בא"י בשביעית. יוצא מכך שאם מסתמכים על דעתו בנוגע לקריאת שם מעשר עני, יש גם לתת אותו לעניים ובכלל זה מעשר עני מפירות היתר מכירה.

ב. גידולי נכרים שנגמרה מלאכתם בידי ישראל

מאידך גיסא, אם אנו דנים במעמד העקרוני של פירות היתר מכירה, הוא דומה ממש למעמד פירות נכרים שנגמרה מלאכתם בידי ישראל בכל ששת השנים. פירות אלו פטורים מנתינת מעשר ראשון ללויים בכל ששת השנים, ומנתינת מעשר עני לעניים בשנים ג, ו לשמיטה. אמנם חייבים להפריש מהם תרו"מ מחמת איסור טבל, אך אין עליהם חובה ממונית כלפי הלויים והעניים, וכפי שפסקו הרמב"ם (תרומות פ"א הי"א) והשו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' ה) שפירות שגדלו בבעלות נכרי במשך כל עונת הגידול, וגמר המלאכה נעשה בידי ישראל, חייבים להפריש מהם תרו"מ, אך חובת הנתינה אינה קיימת אלא ביחס לתרומה גדולה. הלכה זו מבוססת על דרשת חז"ל לפסוק (במדבר י"ח): "ואל הלוים תדבר ואמרת אליהם כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר... ודייקו חכמים: שרק "טבלים שאתה לוקח מבני ישראל – אתה מפריש מהן תרומת מעשר ונותנה לכהן", אבל "טבלים שאתה לוקח מן העובד כוכבים – אי אתה מפריש מהן תרומת מעשר ונותנה לכהן" (בכורות יא ע"א-ע"ב).

בנוסף לכך מבארת הגמ' (שם) שגם מחמת הסברא פטור הישראל מנתינת מעשר-ראשון ללוי בטענה ש"קאתינא מכח גברא דלאו בר חיובא", כשבבסיס הטענה עומדת ההלכה שהזכות הממונית של הלויים במעשר נקבעת על פי זמן הגידול אצל הישראל. לפיכך אם במשך כל זמן הגידול היו הפירות בבעלות נכרי הפטור מדיני מעשרות, אף אם ישראל בר-חיובא קנה את הפירות וגמר את מלאכתן, הוא פטור מנתינת המעשר ללוי.[5]

---

4. עי' רמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ו) שנהגו להפריש תרו"מ מעמון ומואב וממצרים ושנער.
5. יש מקום לדון בדברי הרמב"ם (תרומות פ"א הי"א) האם הוא מבין שהפטור מנתינת מעשר ראשון בפירות נכרים שנגמרה מלאכם בידי ישראל – הוא מסברא, וחידשה תורה לחייב

הרמב"ם והשו"ע (שם), לא התייחסו לחיוב נתינת מעשר עני במצב כזה,[6] אך הרש"ס (מהדורת מכון מוצל מאש דמאי פ"ג ה"ד סוף ד"ה ולענין הלכה) כתב באופן פשוט ש"אם שנה שמחייבת מעשר עני יפריש מעשר עני והרי הוא לבעלים נמי דאמר ליה לעני קאתינא וכו'".

מדבריו יוצא שהגמ' (שם) הביאה את נתינת המעשר-ראשון ללוי רק כדוגמא אך דין זה קיים גם במעשר עני.

כך גם ניתן לדייק מלשון הרמב"ם בשו"ת (סי' טז) ש"בטבל הנקנה מן הגויים אם היה בארץ ישראל והיה המוכר גוי ובידו (ביד הישראל הקונה) נגמר, חייב כאילו יצא ביד ישראל, לבד שהמעשרות של בעלים וצריך שיתן תרומה גדולה לכהן וימכור ממנה תרומת מעשר שהיא לישראל בעוון מיתה...".

הדברים מפורשים "שהמעשרות לבעלים" חוץ מתרומה גדולה שיש גזירת הכתוב שצריך לתיתה לכהן, ו"תרומת מעשר" שהיא אמנם רכוש הישראל אך אסור לו לאכלה מחמת איסור אכילת תרומה. כך גם למד הגר"א (יו"ד סי' שלא ס"ק יב) את דברי השו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' ה). וכן כתב במפורש השל"ה (שער האותיות דף נו ע"ב ד"ה אחזור לגופא דדינא):

> אחזור לגופא דדינא הנה כדת מה לעשות במעשר עני לא הזכיר הרמב"ם וכן הטור, אמנם פשוט בעיני שהוא שווה לדין מעשר ראשון שאומר הישראל ללוי אני בא מכח איש שאין אתה יכול ליטול ממנו כלום גם ממני לא תיטול כן יאמר גם כן לעני דחד טעמא הוא...

בדבריו הוא מסתמך גם על דברי ספר חרדים (דף נב), שיש השוואה בין מעשר עני למעשר ראשון לענין הפטור מנתינה כשמדובר על פירות נכרי שנגמרה מלאכתם בידי ישראל.[7]

נתינת תרומה גדולה לכהן, ולפטור נתינת מעשר ראשון ללוי. או שכל הפטור הוא מלימוד הפסוק, ואז השאלה העולה אם כך לשם מה צריך סברא?! ואכמ"ל.

6. אמנם היה מקום להסתפק שבמעשר עני יש חיוב נתינה במצב כזה בכדי לא להפסיד את העניים, כמשמעות הגמ' (חולין קלד ע"א) שבספק נתינת מעשר עני מחמירים. אך בפשטות אין הדבר דומה לסוגיה הנ"ל, היות שברור לגמ' (חולין שם) שבמקרה שהייתה חזקת פטור על הפירות אין מחייבים אותו לתת מעשר עני, וכאן הלא יש ודאות שהפירות גדלו אצל אדם שהוא אינו בר חיוב?!

7. אמנם יש לעי' בדברי השל"ה (שם) שמדבריו משמע לכאורה שאף בתרומה גדולה שהוא נותן לכהן הוא יכול לתבוע את ההחזר הממוני על הפירות כמו בתרומת מעשר, וכל הלימוד מהפסוק הוא לענין איסור האכילה של פירות התרומה לישראל, שבשל כך חייב

לפי זה היה צריך להיות הדין שפירות שגדלו בשביעית בקרקע נכרי שישראל עשה בהם את גמר המלאכה, הם פטורים מנתינת המעשרות. קשה אם כן כיצד השווה אותם הכפתור ופרח לעמון ומואב, הרי בעמון ומואב מדובר על קרקעות שנמצאות שם בבעלות ישראל, וכיון שמותר להם לעבוד בהם בשביעית חייבום להפריש ולתת את המעשר לעניים. בעוד שפירות נכרים בא"י שגם בשנות מעשר עני חיוב ההפרשה הוא דווקא כשישראל גמר מלאכתן, אך לא צריך להיות כלל חיוב נתינה?!

המעדני ארץ (תרומות פ"א הי"א אות ד) העלה אמנם אפשרות שהיתה תקנה מיוחדת לתת מעשר עני מפירות נכרים בשביעית ואילו בשאר השנים אין חיוב, אך הוא דחה זאת באופן מוחלט. ומחמת קושיה זו נקט הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שפירות שגידלם נכרי בשביעית חייבים להפריש מהם מעשר שני.[8] אך עדיין קשה כיצד יתרצו שאלה זו הכפתור ופרח והב"י, ושאר הפוסקים שהלכו בעקבותיהם והשוו פירות נכרים שנגמרה מלאכתם בידי ישראל, ליבול של עמון ומואב בשביעית?

ב. נתינת מעשר עני בשביעית – תקנה מיוחדת?

לענ"ד נקודת המוצא לפתרון השאלה נעוץ בהבנה במה השווה הכפתור ופרח בין פירות נכרים שגדלו בא"י בשביעית לגידולי עמון ומואב בשביעית, כשכתב: "אחר שפירות הגויים אין בהם דין שביעית הוה להו בשביעית כפירות עמון ומואב שמפרישין המתנות על הסדר". שהרי קיימים שני הבדלים עקרוניים ביניהם:

א. גידולי עמון ומואב שהפרישו מהם מעשר עני בשביעית – הם גידולי קרקע שבבעלות ישראלים שהתגוררו באותם מקומות – וגם בשאר ששת השנים הם הפרישו תרו"מ ונתנו אותם לכהנים ללווים ולעניים, כמבואר ברמב"ם (מתנו"ע פ"ו ה"ה). לעומת זאת פירות נכרים בא"י בין בשביעית ובין בשאר השנים בהרבה מקרים הם פטורים באופן מוחלט מהפרשת תרו"מ. ואף

למוכרם לכהן. דבר שעומד בסתירה לדברי הרמב"ם שבתרומה גדולה "נותנה לכהן" ובתרומת מעשר "מוכרה לכהן".

8. בדבריו הוא חולק על עצם ההשוואה בין פירות נכרים בשביעית בא"י שנגמרה מלאכתם בידי ישראל, לגידולי ישראל בארץ עמון ומואב בשביעית. לדעתו אין כלל חיוב מעשר עני בשביעית וכמו שכתב במעדני ארץ (שם ד"ה גם אודה) ובשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' לז), יעוי"ש, אמנם למעשה אף הוא מודה שיש להזכיר שם מעשר עני כיוון שאינו רוצה לחלוק על ראשונים.

באותם מקרים שהם חייבים בהפרשת תרו"מ (כשישראל עשה את גמר המלאכה), הם פטורים מנתינת כלל המעשרות הן ללוי והן לעני, כפי שנתבאר לעיל.

ב. בעמון ומואב חיוב ההפרשה בשאר השנים הוא מכח התקנה, ויתכן שביסוד התקנה עמד לפני חכמים הצורך של העניים בשנה השביעית. לעומת זאת בפירות נכרים בא"י כאשר נוצרת מציאות של חיוב הפרשה, החיוב הוא לא מכח תקנה אלא מעיקר דין תורה אם ייווצרו התנאים לכך.

לאור הבדלים אלו ניתן לבאר על מה התבססו הכפתור ופרח (פרק מז) ובעקבותיו הב"י (יו"ד סי' שלא), להשוות פירות נכרים בשביעית שנגמרה מלאכתם בידי ישראל, לגידולי עמון ומואב בשביעית?[9]

כשניתן לענ"ד לבאר את שיטת הכפתור ופרח בשני אופנים:

א. לדעתו הרמב"ם סובר שאין צורך לנהוג קדושת שביעית בפירות נכרים, וממילא גם חל עליהם חיוב עקרוני של הפרשת תרו"מ.[10] משום כך כשעלתה השאלה מהו המעשר אותו יש להפריש בשביעית, שכידוע אינה נמנית במנין שנות המעשר, כתב הכפתור ופרח שמסתבר שדעת חז"ל היא שכל פרי שגדל בשביעית ואין לו קדושה מכל סיבה שהיא, יש להפריש ממנו מעשר עני ולא מעשר שני. אך יתכן שהוא פוטר לגמרי מחיוב הנתינה, ואף שהוא כתב (פרק מז שם) "אלא שמעשר שני יהיה מעשר עני..., לא שני, משום עניים, כטעם עמון ומואב", אין כוונתו להצריך לתת לעניים מעשר עני מפירות נכרים, אלא כוונתו שכיון שנוצר כאן מצב של חיוב מעשרות בשביעית, יש להשוות את סוג המעשר למקרה דומה. כך גם משתמע מהמשך דבריו (שם) שכתב בסיום דבריו: "שאחר שפירות הגויים אין בהם דין שביעית הוה להו בשביעית כפירות עמון ומואב שמפרישין המתנות על הסדר". לפי זה יתכן שאף בשביעית לא התכוונו הכפתור ופרח להשוות את פירות נכרים בשביעית לפירות עמון ומואב לגבי חיוב הנתינה אלא רק בסוג המעשר המופרש.

ב. אף אם נאמר שכוונת הכפתור ופרח להשוות לעמון ומואב גם לגבי חיוב הנתינה, פשוט שהתכוון לומר שכשם שחז"ל דאגו בשביעית לעניי א"י

---

9. פשוט שמחמת זאת כתב המעדני ארץ (שביעית שם) ובמנחת שלמה (ח"א סי' לז ד"ה וכמו כן, וד"ה ולפי מה) שלדעתו אין כלל חיוב מעשר עני מפירות נכרים בשביעית שנגמרה מלאכתם בידי ישראל אלא מעשר שני.

10. לדעת הכפתור ופרח (שם) החיוב אינו תלוי במירוח ישראל ורק הב"י עצמו ס"ל כן כשיטתו בכס"מ (תרומות פ"א ה"י-יג).

שיהיה להם פרנסה ממקורות שאין שם חיוב שביעית כמו עמון ומואב, כן תיקנו חז"ל על פירות שגדלו בתוך תחומי א"י אלא שנפטרו מקדושת שביעית מחמת שגדלו בשדות נכרים. לפיכך יש תקנה מיוחדת לנתינה לעניים דווקא בפירות אלו בשנה השביעית, אך אין להסיק מכך שאם יש חיוב נתינה של מעשר עני בשביעית מפירות אלו, סימן שיש חיוב נתינה של מעשר עני מפירות נכרים שגדלו בשנות מעשר עני (ג' ו').

כראיה להבנה הראשונה שאין כלל חיוב נתינת מעשר עני מפירות שביעית, נראה להביא מדברי שו"ת המבי"ט (ח"א סי' יא) שהקשה שאם כדברי הכפתור ופרח בדעת הרמב"ם שיש חיוב תרו"מ מפירות נכרים בשביעית, מדוע המשנה במס' ידים (פ"ד מ"ג) הוזקקה להכריע רק עפ"י הלכה למשה מסיני שעמון ומואב מפרישין מעשר עני בשביעית, כשלא הצליחה להוכיח זאת לא מדין מצרים בשביעית ולא מדין סוריא בשביעית, הרי יכולה היתה להביא ראיה מגידולי נכרים בא"י בשביעית, שמפרישים מעשר עני?!

השיב על כך בשו"ת אבקת רוכל (סי' כד) שבאותו זמן רוב הקרקעות בארץ היו בידי ישראל, ולא הייתה מציאות של יבול נכרים בשביעית, וממילא לא היה מנהג שיכול היה להוות ראיה לדין עמון ומואב, ולכך נזקקו להלכה למשה מסיני. נשאלת השאלה הרי אף אם לא ניתן להביא ראיה מהמנהג, השאלה במקומה עומדת שאם כדברי הכפו"פ מדוע אין מוכיחים מעצם הדין העקרוני שפירות נכרים בא"י בשביעית חייבים בתרו"מ?!

אלא ודאי שכוונת הב"י לומר שלא היתה כלל תקנה לגבי דין תרו"מ בשביעית מפירות נכרים בא"י. ולכך הכפתור ופרח נאלץ ללמוד מדין עמון ומואב בשביעית לדין פירות נכרים בא"י, היות שחז"ל לא דנו לגביה ולא הכריעו כלל כיצד לנהוג בפירות נכרים הגדלים בה.[11] ממילא לאחר שהכריעו שעמון ומואב מפרישים מעשר עני בשביעית, הסיק הכפתור ופרח שמן הסתם חכמינו ז"ל היו סוברים כן גם לגבי פירות נכרים שגדלו בא"י בשביעית שחייבים בתרו"מ, ומפרישים מעשר עני. שלא יהיה "יציבא בארעא, וגיורא בשמי שמיא".

לאור כל האמור לעיל מסתבר שכיום למעשה אין צורך לתת מעשר עני מפירות היתר מכירה בצירוף של כמה ספקות עקרוניים:

---

11. ועי' בדברי מו"ז בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז בהשמטות עמ' שט) שתירץ את קושיית המבי"ט באופן אחר, כאשר ביסוד דבריו עומד העיקרון שלא ניתן היה ללמוד מגידולי נכרים בשביעית לעמון ומואב, בשל העובדה שכאן חיוב ההפרשה הוא מעיקר הדין ולא יכול היה ללמד על עמון ומואב.

א. יתכן שגם הכפתור ופרח סובר שיש לקרוא שם מעשר עני בפירות נכרים שנגמרה מלאכתם בידי ישראל (היתר מכירה) אך אין חובה לתת את פירות המעשר לעני.

ב. יש הסוברים גם בדעת השו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' יט שהשמיט דין זה מדבריו) שבאופן עקרוני אין כלל חיוב של תרו"מ בשנה השביעית, ואף שאין נוקטים כך למעשה, מ"מ ניתן לצרף זה בתור ספק לפטור מנתינת המעשר עני.

ג. אף לסוברים שיתכן חיוב תרו"מ בפירות שביעית, מ"מ לחלק מהדעות פירות היתר מכירה צריכים להיות פטורים מתרו"מ כיוון שלדעתם הבעלות בשעת גמר המלאכה היא שקובעת אם לחייב או לפטור מתרו"מ. ובמציאות ימינו הבעלים של פירות היתר מכירה בשעת גמר המלאכה הם נכרים ולא יהודים.

ד. בחלק מהמקרים לא רק הבעלות היא של נכרים כי אם גם הפועלים המבצעים את גמר המלאכה הם נכרים, ולפיכך יש לפוטרם מנתינה מחמת הספק.

ה. יש הסוברים שפירות שגדלו אצל נכרים בשביעית ונגמרה מלאכתם בידי ישראל חייבים מעיקר הדין רק במעשר שני.

מסקנה

הקונה או המקבל פירות של היתר מכירה אף שברור לו שלא הפרישו מהם תרו"מ יש לו להפריש תרו"מ ולקרוא מספק גם שם מעשר שני וגם שם מעשר עני וכן לחלל מספק את המעשר שני על המטבע המיועדת לכך. אך אין חובה לתת את המעשר עני לעניים.

הרב אהוד אחיטוב

הסרת חנטים מפירות נטע רבעי של היתר מכירה

הצגת הבעיה
א. מחלוקת הראשונים בנטע רבעי של נכרי
ב. ביאור שיטת הרמב"ם בנטע רבעי של נכרי
ג. יישוב הסתירה בדברי הרמב"ם
ד. איסור הפסד פירות נטע רבעי
ה. שלב חלות קדושת נטע רבעי
ו. ביאור שיטת הרמב"ם אימתי חלה קדושת נטע רבעי
ז. האם חלה קדושת נטע רבעי במחובר לקרקע
סיכום – הסרת חנטים של נטע רבעי במטע היתר המכירה

הצגת הבעיה

דין נטע רבעי נוהג גם בשנת השמיטה כמבואר במשנה (מעשר שני פ"ה מ"א) ונפסק ברמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ז), והואיל ופירות שמיטה הם הפקר, מודיעים לאנשים הבאים לקטוף את הפירות, שעליהם לחלל את הפירות אחר הקטיף. נשאלת השאלה האם גם במטע שנמכר לנכרי על פי היתר המכירה שפירותיו נטע רבעי, יחולו דיני קדושת נטע רבעי בשביעית ותהיה בעיה לדלל בו את החנטים, או שמא כיוון שמדובר במטע שנמכר לנכרי על פי היתר המכירה ומקילים בו בדיני שביעית, יש מקום להקל בו גם בדיני נטע רבעי?

א. מחלוקת הראשונים בנטע רבעי של נכרי

במשנה (תרומות פ"ג מ"ט) נאמר:

> הנכרי והכותי תרומתן תרומה ומעשרותן מעשרות והקדשן הקדש. רבי יהודה אומר אין לנכרי כרם רבעי, וחכמים אומרים יש לו. תרומת הנכרי מדמעת וחייבין עליה חומש. רבי שמעון פוטר".

וכתב הרמב"ם (פיהמ"ש שם) שהלכה כחכמים, אלא שפירש את דבריו בהל' מע"ש ונט"ר (פ"י ה"י) שגם לדעת חכמים הדבר תלוי ברצון הנכרי, וז"ל (שם):

> ויש לנכרי נטע רבעי. שאם בא לנהוג במצוה זו הרי הוא קודש כנטע רבעי.

כלומר, גם לדעת חכמים אם אין הנכרי מעוניין בכך, לא תחול קדושת נטע רבעי על פירותיו.

לעומת דברי הרמב"ם כתבו הר"ש והרא"ש (תרומות שם מהדורת מכון מוצל מאש ד"ה אין) שבארץ ישראל אין חולק על כך שיש לנכרי נטע רבעי ואין הדבר תלוי ברצונו, כיון שאין לו קניין בארץ ישראל להפקיע תרו"מ והוא הדין שאין לו קניין להפקיע חיוב נטע רבעי. המחלוקת בין רבי יהודה וחכמים היא רק בסוריא, שם יש לנכרי קניין להפקיע תרו"מ כמבואר בגמ' (גיטין מז ע"א), וכן פסק בשו"ת הרשב"א (ח"ה סי' נו ד"ה ועוד תנן בפ"ג דמס' תרומות) שיש לנהוג דיני נטע רבעי בעצי פרי של נכרים.

ניתן להביא ראיה לשיטת הר"ש והרא"ש מלשון התוספתא (תרומות פ"ב הי"ג):

> אבל ערלה וכלאי הכרם שוין לנכרים בארץ ישראל, בסוריא, ובחוצה לארץ. אלא שר' יהודה אומר אין לנכרים כרם רבעי בסוריא וחכמים אומרים יש לו...[1]

מכאן הם מוכיחים שהמחלוקת בין ר' יהודה לבין חכמים היא בסוריא, אך בא"י לכו"ע יש נט"ר.

---

1. על השאלה כיצד יתיישבו דברי הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) עם דברי התוספתא (שם), ניתן לבאר שהרמב"ם התבסס על הבנתו בירושלמי (מע"ש פ"ה ה"ב, ופאה פ"ז ה"ו). שם הובאה מחלוקת רבי יהודה וחכמים ונחלקו הפרשנים כיצד להבין את מהלך הסוגיה. לדעת הפני משה (שם ד"ה כיני מתניתין) אכן הירושלמי (שם) הבין בהוו"א שמחלוקת רבי יהודה וחכמים במשנה (תרומות פ"ג מ"ט) היא גם לגבי נטע רבעי של נכרי בא"י, ומסקנת הירושלמי עפ"י התוספתא הנ"ל שמחלוקתם היא רק בסוריא. לעומת זאת, יש המבארים שכבר בתחילה מבין הירושלמי כדברי התוספתא שמחלוקת רבי יהודה וחכמים היא רק בסוריא; כן משמעות דברי הרש"ס (פ"ז ה"ו ד"ה תמן תנינן, וד"ה כב"ש על דעתיה דרבי), וכן היא גי' הגר"א בירושלמי (מעשר שני פ"ה ה"ג). לפי שתי הדעות הנ"ל יוצא שאם הלכה כחכמים אזי יש דין נטע רבעי לנכרי בסוריא וכ"ש בא"י, וכפי שאכן נקט הרש"ס (פאה פ"ז ה"ו ד"ה ולענין הלכה).
לפי זה יתכן לומר שהרמב"ם פירש מצד אחד שגם מסקנת הירושלמי שרבי יהודה פוטר נטע רבעי של נכרי גם בא"י, והפטור שהוזכר ביחס לסוריא הוא אפילו בנטע רבעי של ישראל כפי שאכן פסק הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"א) שכמו שאין מביאין מע"ש מסוריא כך אין מביאים ממנו פירות נטע רבעי. זאת עפ"י גי' הירושלמי, ולפיהן הפטור מנטע רבעי של נכרי אינו קשור דוקא לסוריא, ודין נט"ר בסוריא אינו דוקא ביחס לנכרי. ועי' עוד רש"ס (מעשר שני פ"ה ה"ג ד"ה כב"ש על דעתיה דרבי) שביאר באופן דומה את דברי הרמב"ם אך דחה אותם, ועי' תוספתא כפשוטה (תרומות עמ' 318).

יוצא מכך שדין נטע רבעי בפירות נכרי נתון במחלוקת ראשונים. לדעת הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) הוא חל ברצון הנכרי, ואילו לדעת הר"ש הרא"ש והרשב"א אין הדבר תלוי ברצונו, ולדעתם בכל מצב יש קדושת נטע רבעי בפירות שגדלו בבעלות הנכרי.

בס' דרך אמונה (שם) ביאר שמחלוקת ראשונים זו תלויה בשאלה העקרונית האם נט"ר זהו המשך דין ערלה או לא. שלדעת הר"ש והרא"ש נטע רבעי הוא המשך של איסור ערלה, וכמו שדין ערלה קיים במטעים של נכרים בשלושת השנים הראשונות לאילן, כך גם חל דין נטע רבעי במטע הנכרי בשנה הרביעית. ואילו לדעת הרמב"ם שנטע רבעי הוא מצווה בפני עצמה, יתכן שינהג דין ערלה במטע של נכרי בא"י אך לא יחולו עליו דיני נטע רבעי.[2]

ב. ביאור שיטת הרמב"ם בנטע רבעי של נכרי

באיסור ערלה פסק הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ה) שהוא נוהג בשל נכרי וכן פסק לעניין כלאי הכרם (הל' כלאים פ"ה ה"ה) ולא כתב שהם תלויים ברצון הנכרי. נשאלת השאלה מדוע לגבי נטע רבעי הוא תולה את החלות ברצון הנכרי?! שאלה זו העלה המנחת חינוך (מצוה רמז, הוצאת מכון ירושלים ס"ק יד ד"ה והנה בגוי) ונשאר בצריך עיון.

בתורת הארץ (פ"ט אות לז ד"ה ועוד י"ל) ביאר שלדעת הרמב"ם נטע רבעי אינו דומה לערלה אלא למעשר שני. לכן, כיון שאף אם הנכרי אינו מחוייב להפריש תרומות ומעשרות ובכללם מע"ש, אך הוא יכול לעשות כן מרצונו, כמבואר במשנה (תרומות פ"ג מ"ט). הוא הדין שאינו חייב לנהוג קדושת נטע רבעי בפירות השנה הרביעית לנטיעה, אך יכול לנהוג קדושה זו מרצונו.

אלא שההשוואה בין נטע רבעי לבין מע"ש בנקודה זו אינה מובנת, כי קיים ביניהם שוני מהותי; נטע רבעי זוהי קדושה הבאה מאליה ואינה תלויה ברצון ובמעשה של איש, לעומת קדושת מע"ש שתלויה ברצונו להפריש ובמעשה

---

2. וכן משמע במנחת ביכורים (תרומות פ"ב ה"ג) שפירש שדעת חכמים שיש נטע רבעי לנכרי כפי שיש לו ערלה בשלוש שנים הראשונות. ועי' דרך אמונה (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י בבאה"ל ד"ה ויש לגוי', ושם פ"ט ה"א בבאה"ל ד"ה נטע רבעי).
יתכן לומר שכך פירשו הר"ש והרא"ש את מחלוקת רבי יהודה וחכמים עפ"י הירושלמי (מעשר שני פ"ה ה"ב); רבי יהודה פוטר נטע רבעי של הנכרי בסוריא כיון שזה דומה למע"ש, ומע"ש אינו נוהג בפרותיו בסוריא, שהרי שם יש לו קניין להפקיע תרו"מ. וחכמים חולקים על כך כיון שהם משווים זאת לערלה שנוהגת גם בפירות הנכרי בסוריא. ועי' שו"ת הרשב"א (ח"ה סי' נו).

ההפרשה עצמו. כיצד אם כן ניתן ללמוד ממע"ש לנטע רבעי, שגם נטע רבעי של נכרי יחול רק לפי רצונו?!

בתורת הארץ (פ"ט אות לט ד"ה ואף להרמב"ם) העלה אפשרות ליישב את שיטת הרמב"ם כדלהלן: אכן קדושת נטע רבעי חלה גם על פירות הנכרי מיד; אך עדיין יש משמעות לרצונו של הנכרי בנט"ר בנוגע לפירות נט"ר שעוד לא נכנסו לירושלים. היינו, שבטרם שהועלו פירות הרבעי לירושלים מותר לו לאכלם כמו במע"ש. שאף שקדושת מע"ש חלה מיד בעת ההפרשה, אך איסור אכילתו מחוץ לירושלים מן התורה הוא רק לאחר שהמע"ש נכנס לירושלים ויצא ממנה. לפיכך ההבדל בין הנכרי לישראל מתבטא בכך שלאדם מישראל יש מניעה מלאכול נט"ר גם מחוץ לירושלים, כיוון שאם הוא יאכל בלא פדיון הוא יבטל מצוות עשה של פדיון מע"ש או נטע רבעי, ויתכן שאף יעבור על לאו מדרבנן. לעומת זאת, נכרי שאינו מצווה לפדותו, מותר לו לאכלו מחוץ לירושלים. לכן למרות שקדושת הנטע רבעי חלה מאליה, עדיין הדבר תלוי ברצון הנכרי; האם להעלות את הפירות לירושלים ושיחול עליו איסור אכילה מחוץ לירושלים, או להשאיר אותו במקומו בקדושת נטע רבעי אך ללא איסור אכילה מחוץ לירושלים. הקושי בהסבר זה הוא בכך שהרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) לא סייג את דבריו שקדושת נטע רבעי של נכרי מותנית בהסכמתו – רק ביחס לפירות נטע רבעי בטרם שנכנסו לירושלים.[3]

החזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק כו ד"ה ויש לעי') ביאר את דברי הרמב"ם באופן אחר. לדעתו ההשוואה של נט"ר לתרו"מ מתאימה יותר מההשוואה לערלה, משום שערלה כמוה ככלאי הכרם שניהם איסורי מאכל גמורים שלא ניתנים לתיקון, לכן הם חלים גם על פירות הנכרי. לעומת זאת תרומות ומעשרות הם מצוות שהטילה התורה על ישראל שמגדל פירות בא"י, וכך גם גדרה של מצוות נטע רבעי. לכן כמו שפירות שנגמרה מלאכתם בידי הנכרי נפטרו מתרו"מ, כיון שאינו מחוייב במצוות אלו, כך גם פירות שגדלו אצל הנכרי בשנה הרביעית נפטרו מחיוב נטע רבעי. מאידך, כמו שבידי הנכרי להחליט לפני הגמר מלאכה שברצונו להפריש תרו"מ לאחר הגמר מלאכה, כך הוא יכול להחליט שכאשר

3. ואמנם הסבר זה גם אינו מתיישב כל כך בלשון הרמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) וגם ההשוואה בין מע"ש לנט"ר עדיין אינה ברורה. שהרי אף שקיימת מציאות של מע"ש בפירות נכרי בארץ ישראל, זה משום שגמר מלאכה הוא שקובע את חיוב ההפרשה, וכשהגמר מלאכה נעשה על ידי ישראל זה כמע"ש של פירות ישראל, שחיובו מהתורה. לעומת זאת נטע רבעי בפשטות אינו תלוי כלל בפעולת הגמר מלאכה שכן הם מתקדשים בתהליך הגידול או מיד בתלישתם מהעץ.

הפירות יגיעו לשלב הגידול הראוי, תחול עליהם קדושת נטע רבעי.[4] ונראה שזו גם כוונת הדברים בשו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע פ"ט ה"א ד"ה ונלפענ"ד). אלא שיש קושי נוסף בדברי הרמב"ם כפי שיתבאר.

ג. יישוב הסתירה בדברי הרמב"ם

לאחר שביארנו את דברי הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) יש ליישבם עם מה שפסק מספר הלכות קודם לכן (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ה), וז"ל:

> הנוטע ברשות הרבים והנוטע בספינה והעולה מאליו ברשות היחיד והנכרי שנטע בין לישראל בין לעצמו, והגזלן שנטע חייבין בערלה וברבעי.

וכתבו הרדב"ז (שם) המהר"י קורקוס (שם ד"ה ובדין הנכרי) והכס"מ (שם ד"ה ונכרי) שדברי הרמב"ם מתבססים על המשנה (ערלה פ"א מ"ב) שנטיעות של נכרי חייבות בערלה.[5] ואף שבפיהמ"ש (שם) ביאר הרמב"ם שמדובר במקרה שהנכרי נטע והישראל קנה ממנו, אך בהלכה (שם) לא חילק וס"ל שבכל מקרה יש חיוב נטע רבעי על נטיעות של נכרי בארץ ישראל.

בספר תרועת מלך (סי' נד ס"ק ה בשם המקור ברוך והמשכנות יעקב) מיישב את הסתירה בדברי הרמב"ם וכותב שבמקרה שהישראל קנה את השדה מהגוי בשנה הרביעית – הוא חייב בנטע רבעי. אך אם המטע נשאר ברשות הגוי, הדבר תלוי בכוונתו ורצונו של הגוי. אולם נראה שעדיין הקושי קיים בדברי הרמב"ם.

יתכן שמטעם זה המבי"ט בקרית ספר (הל' מע"ש ונט"ר פ"י) כשפסק להלכה דין זה, העתיק ממש את לשון הרמב"ם (שם ה"י) אך השמיט מדבריו את המלה "אם ירצה" וכתב בסתמא: "ויש לנכרי נטע רבעי כנטע רבעי של ישראל, דכיון שיש לו ערלה כדאמרן אית ליה נמי רבעי". מדבריו יוצא שבכל מצב יש דין נטע רבעי גם במטע של נכרי, וכן פסקו: המנחת חינוך (מצוה רמז, מהדורת מכון ירושלים אות יד והנה בגוי) ומשמע שלמד כן גם בדעת הרמב"ם, תפא"י (תרומות פ"ג בהלכתא גבירתא מ"ט), וכן נקט למעשה בשו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י).

---

4. מדברים אלו נראה שהחזו"א לא תלה את מחלוקת רבי יהודה וחכמים בשאלה האם נט"ר הוא המשך של דין ערלה, או דין מקביל למע"ש. כיון שאף חכמים הסוברים ששייך דין נט"ר בכרם נכרי, מודים שזה תלוי בהסכמתו שלא כמו בערלה שאין זה תלוי בדעתו.
5. לדבריהם דעת הרמב"ם (שם) היא שהדרשה "ונטעתם כל עץ מאכל – פרט לשנטען עכו"ם" זהו דווקא בנטיעות שנטעו הנכרים לפני כניסת ישראל לארץ, וכן מתבאר בספרא (קדושים אות נח).

בספר נטע הילולים (עמ' כה-כו) הביא את המחלוקת הנ"ל ולא הכריע. בכרם ציון (ערלה, הלכות פסוקות גידולי ציון אות ז) מציין הגרש"ז אויערבאך זצ"ל את דעת ספר התרומה (הל' א"י) שלאחר חורבן ביהמ"ק השני דין א"י כדין סוריא, וכמו שביכולת קנין הנכרי שם להפקיע דין נטע רבעי מפרות שדהו, יתכן לומר שגם בארץ לא ינהג דין נטע רבעי בפרותיו. פשוט שאפשרות זו ניתן לאומרה בדברי הרמב"ם, ולא בדברי הר"ש והרא"ש הסוברים שלדעת חכמים אף בסוריא יש במטע הנכרי דין נטע רבעי. אך אין בדבריו הכרעה למעשה שיש לפטור נטע רבעי במטע של נכרי.

גם בהנחיות ועדת השמיטה של הרה"ר בראשותו של הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל (בצאת השנה, היכל שלמה ירושלים תשי"ט עמ' נד סעי' י) נפסק שגם "באילנות שהם מכורים כיום לנכרי מצד שנת השמיטה" יש לנהוג בהם קדושת נטע רבעי, אך יש לפדות את הפרות בלא ברכה. וכתבו כן, לחוש לדעות שלא חלה קדושת נטע רבעי על פרות שגדלו במטע של נכרי.

משום כך, בפירות שגדלו בשנת השמיטה במטע שנמכר לנכרי על ידי הרה"ר לישראל, יש לנהוג דיני קדושת נטע רבעי – כדעת הרבה מן הפוסקים. אך כיוון שיש הסוברים שלדעת הרמב"ם הם פטורים מקדושת נט"ר, יש לחלל את הפירות אחר כל קטיף ובלא ברכה.

ד. איסור הפסד פירות נטע רבעי

יש לדון אם כן, כיצד יש לנהוג הלכה למעשה בשאלת דילול הפירות במטע התפוחים של היתר המכירה שפירותיו הם פירות נטע רבעי?

בבסיס הדיון עומדת ההשוואה בין דיני נטע רבעי לדיני מעשר שני, וכלשון הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"א): "נטע רבעי הרי הוא קדש שנאמר: ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הילולים לה'. ודינו להאכל לבעליו בירושלים כמעשר שני".

לאור זאת פשוט שאסור להפסיד או לאבד פירות נטע רבעי, כפי שהדין במעשר שני, וכלשון הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ג ה"ט):

> מעשר שני אסור לאבד אפילו מיעוטו בדרכים אלא מוליכו כל שהוא או מוליך דמיו לירושלים.

השאלה היא האם קטיף החנטים מהעץ ייחשב כמעשה של הפסד, או לא?

בתורת כהנים (קדושים פרשה ג, י) נאמר בענין פדיון נט"ר (שם):

> תבואתו מלמד שאין נפדה אלא תבואה, מיכן אמרו אין פודים את

> הרבעי עד שיבוא לעונת המעשרות". וביאר הראב"ד (שם אות ט-י ד"ה מלמד) שכוונת חז"ל היא "שאינו רשאי ללקוט קודם גמר פריו שיהא ראוי וחייב לעשר, ואח"כ ילקטנו ויפדנו ויעלה את הפירות.

וכן כתב הר"ש[6] (שם אות י):

> מלמד שאין נפדה אלא תבואה, פירוש – שלא ילקט קודם שנגמרה ויפדה בזול.

בדבריהם משמע שיש גם איסור לפדות פירות נט"ר קודם עונת המעשרות, ומכוח זה נאסר גם קטיף קודם עונה"מ. אך לא צויין בדבריהם מאיזה שלב בגידול חל איסור זה?

ונבאר את הדברים: מדברי הר"ש והראב"ד נראה, שדין פירות נט"ר שווה לדין פירות שביעית, שלגביהם משנה מפורשת היא (שביעית פ"ד מ"י) שאסור לקטוף אותם לפני שהגיעו לעונה"מ. טעם הדין הוא משום הפסד, כלשון הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ה הי"ז) שכתב:

> משיתחיל לעשות פרי לא יקוץ אותו, שהרי מפסיד האוכל ונאמר: לכם לאכלה ולא להפסד.

לפיכך נראה, שגם בפירות נט"ר איסור הקטיף קודם עונה"מ, דומה לאיסור קטיף פירות שביעית קודם עונה"מ.

השאלה היא, האם קדושת נט"ר מתחילה מיד אחרי שלב החנטה כמו בפירות שביעית,[7] או שקדושת נט"ר מתחילה בשלב מאוחר יותר, ומותר להסירם מהעץ גם כשהם סמדר ואולי אפילו בשלב הבוסר?

ה. שלב חלות קדושת נטע רבעי

במס' ערלה (פ"א מ"ז) נאמר: "העלין והלולבין ומי הגפנים והסמדר מותרין בערלה וברבעי...", כלומר, בשלב הסמדר אין דין נט"ר על הפרי.[8]

---

6. עי' בספר על הראשונים (הוצאת שילת עמ' ע ועמ' עב) שפירוש הר"ש לספרא המיוחס לר"ש משאנץ, הוא אינו שלו אלא של רבי דוד בן קלונימוס משפירא, שהיה מחכמי אשכנז המאוחרים יותר.
7. זוהי דעת כמעט כל המפרשים עי' שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ח והע' 60-66, הי"ז אות א).
8. עי' בפיהמ"ש (שם הוצאת מוסה"ק) "סמדר הוא אלפקאח אשר ממנו יהיה הפרי...", וכפי שפירש את דבריו הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל (שם הע' 26) שסמדר הוא שלב הניצנים של הפרי ולא שלב הפריחה. וכן כתב בפירושו למשנה תורה (הוצאת מש"ה מע"ש ונט"ר פ"ט סוף אות ב), עוד בהגדרת שלב הסמדר, עי' "נטע הילולים" (פרק ו ס"ק כו).

כך גם נאמר בגמ' (קידושין נד ע"ב) שדברי המשנה (מע"ש פ"ה מ"ה) המתירה לתת פירות נט"ר במתנה, מתייחסים רק לפירות נט"ר בשלב הסמדר, וכפי שביאר רש"י (קידושין נד ע"ב ד"ה כשהוא סמדר): "דכל זמן שהוא סמדר יכול לתיתן במתנה שאין שם רבעי עליו". משמע מכך, שבשלב הבוסר שאחר הסמדר, חלה קדושת נט"ר, ואין הבעלים יכולים לתיתם במתנה כיון שהוא ממון גבוה.

כך גם נתבאר בדברי הר"ש הרא"ש (מעשר שני פ"ה מ"ה ד"ה בין שניתן לו במתנה) והריבמ"ץ (שם), וכך גם נראה לכאורה מפסק הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט הי"ג) שכתב שפירות סמדר של נט"ר מותרים, משמע מדבריו שבשלב הבוסר הם כבר קדושים.

הקושי בדברי הראשונים שלענין פדיון נט"ר הביאו הר"ש והרא"ש והריבמ"ץ (ערלה פ"א מ"ח) את דרשת הירושלמי (ערלה פ"א ה"ו) "ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש וכו' – פרי אתה פודה ואין אתה פודה לא בוסר ולא פגין",[9] וכן פסקו הרא"ש (הלכות קטנות הל' ערלה סי' ז), והרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב), וז"ל:

> הרוצה לפדות נטע רבעי פודהו כמעשר שני, ואם פדהו לעצמו מוסיף חומש, ואין פודין אותו עד שיגיעו לעונת המעשר שנאמר להוסיף לכם תבואתו עד שיעשה תבואה.

לפיכך קשה, כיצד הם אומרים שקדושת נט"ר היא משלב הבוסר, ואילו את מועד הפדיון הם קובעים לשלב של עונה"מ? אמנם את הסתירה בדברי הר"ש והרא"ש, ניתן ליישב ולומר שהם מחלקים בין חלות קדושת נט"ר לבין מועד הפדיון, כשלדעתם הפירות מתקדשים בקדושת נט"ר גם כשהפרי בוסר כפשט הגמ' (קידושין שם), אולם הפדיון ייעשה רק כשהפרי ראוי לאכילה. ועי' ביאור הגר"א לירושלמי (ערלה פ"א ה"ו ד"ה תני פירי) שבזה גופא נחלקו שני תנאים בירושלמי (שם).

---

9. כך נראה שגם למד המעדני יו"ט (הל' ערלה שם אות ש, ברכות פ"ו אות נ) בדברי הרא"ש (הל' ערלה שם) מתוך שהקשה שדבריו לענין רבעי סותרים למה שכתב בפירושו למס' ברכות (פ"ו סי' ד). שהרי הרא"ש (ברכות שם) השווה בין איסור ערלה בגרעיני הפירות, לחיוב ברכת בורא פרי העץ על גרעינים שאינם מרים. ולפי דבריו בהל' ערלה (שם) גרעינים אינם מוגדרים כפרי, ואם כן כיצד ניתן לברך עליהם בורא פרי העץ. מאידך אם הם מוגדרים כפרי לענין ברכות, כיצד פוטרים אותם מחיוב רבעי עפ"י הדרשה: "פרי אתה פודה לא בוסר ולא פגין". ועי' תוס' יו"ט (מע"ש פ"ה מ"ה ד"ה ובין), ובמלבושי יו"ט (ח"ב חובת קרקע סי' טז ד"ה אמנם לענין).

לפי הסבר זה יוצא שבנידון שלנו יהיה אסור לדעת הר"ש ודעימיה, לדלל את הפירות משלב הבוסר, ואף אם ירצו לקטוף ולפדות הדבר יהיה אסור הן לדעת הראב"ד והר"ש (תורת כהנים שם) שאסור לקטוף, והן עפ"י פירוש הר"ש משאנץ, הרא"ש והריבמ"ץ (מע"ש שם) שאי אפשר לפדות קודם עונה"מ.

אולם את דברי הרמב"ם (שם) אי אפשר ליישב לפי ההסבר הנ"ל, כיון שמחד ס"ל, שכבר משלב הבוסר חלה קדושת נט"ר, ומאידך פסק (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב) שאפשר לתת פירות נט"ר במתנה בשלב הבוסר, משמע שבשלב הבוסר עדיין לא חלה עליו קדושת נט"ר, ודבריו הם גם שלא כדברי הגמ' (קידושין נב ע"ב), וגם סותרים לכאורה את דברי עצמו כמובא לעיל?!

ו. ביאור שיטת הרמב"ם אימתי חלה קדושת נטע רבעי

הכס"מ (שם ד"ה ולפיכך) ניסה ליישב שלדעת הרמב"ם אין הלכה כגמ' (קידושין שם) הסוברת שאין לתת במתנה פירות נט"ר בשלב הבוסר, כי לדעת הרמב"ם הבוסר עדיין אינו פרי. אך הוא נשאר בצ"ע כיון שהוא סובר שענבי בוסר כבר משהגיעו לגודל של פול הלבן צריך היה לברך עליהם "בורא פרי העץ" (באופן עקרוני), וכפי שפסק הוא עצמו בשו"ע (או"ח סי' רב סעי' ב).[10]

התוס' יו"ט (מע"ש פ"ה מ"ה ד"ה ובין שניתן) יישב את קושיית הכס"מ שגם אם בדינים מסוימים בוסר נחשב פרי, בנט"ר אין הדבר כן כיוון שהוא דומה למע"ש, וקדושת מע"ש קיימת רק על פירות שהגיעו לעונה"מ כשאר תרו"מ (רמב"ם הל' מעשר פ"ב ה"ג). אמנם יש שדחו את תירוצו, עי' משנה תורה (מהדורת הרב קאפח הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב ס"ק ב), אך אין בדבריהם תירוץ לסתירה בדברי הרמב"ם.

נראה שמחמת כן כתב הצפנת פענח (הל' ערכין פ"ו הי"ט),[11] שהרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב) סובר שקדושת נט"ר אכן חלה רק משיגיעו הפירות לעונה"מ, אך איסורי נט"ר חלים עליו כבר משעה שהוא בוסר, וכן דייק בדרך אמונה (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ס"ק יח) מדברי החזו"א (שביעית סי' ז ס"ק כ ד"ה

10. ורק מחמת שאין בקיאים מתי הוא השלב של "פול הלבן", מברכים עליהם "בורא פרי האדמה" מספק, "עד שיהיה גדול ביותר".
מסתבר שהכס"מ (שם) הבין שהרמב"ם אינו חולק על כך שבוסר שהגיע לגודל של פול הלבן מברך עליו בורא פרי העץ, אף שבב"י (סי' רב ד"ה ובעודם בוסר) ציין ש"הרי"ף והרמב"ם לא הזכירו דבר מכל זה".

11. דבריו בצפנת פענח הם שלא כדבריו במכתבי תורה לעיל, וצ"ע.

ובפ"ט מה' מ"ש) בדעת הרמב"ם.[12] הסברא של שיטה זו היא העובדה שהאזכור של עונה"מ בנט"ר קיים רק ביחס לזמן הפדיון, ולא לגבי זמן חלות הקדושה. בדרך אמונה (שם ה"ב באה"ל ד"ה אלא אם נתנו) הוכיח מדברי הירושלמי (ערלה סוף פ"א) ששלב חלות קדושת נט"ר נלמד מדין ביכורים, וכשם שניתן להקדיש ביכורים כבר משלב הבוסר, כך גם קדושת נט"ר חלה על פירות בוסר, לפני שהגיעו לעונה"מ. מה שאין כן זמן פדיון נט"ר נלמד בגז"ש "קדש קדש" מדין מע"ש, כיון שאין דין פדיון בביכורים אלא במע"ש, ועי' מלבושי יו"ט (קונטרס חובת קרקע סי' טז ד"ה אמנם לענין). לפי האמור לעיל חלה על הפירות קדושת נט"ר כבר משלב הבוסר, ומאותו שלב אסור לדלל אותם.

לעומת הסבר זה ביארו חלק מן האחרונים שדעת הרמב"ם היא כהבנת התוס' יו"ט (מע"ש פ"ה מ"ה ד"ה ובין שניתן) שאין שום מגבלות של דיני נט"ר כל עוד שלא הגיעו הפירות לעונה"מ, כיון שנט"ר שווה לדיני מע"ש. כן כתבו: המקדש דוד (סי' נח ס"ק ו ד"ה כתב הרמב"ם), וכן דעת רבי אליעזר משה ז"ל (הוב"ד בשו"ת מלבושי יו"ט חובת הקרקע סי' טז ד"ה והנה בימי חרפי), מראה"פ (הל' מע"ש פ"ה ד"ה ובין שניתן), מרכבת המשנה (מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב) וכן נראה מדברי שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע פ"ט ה"ב ד"ה ומש"כ בוסר).[13] וכן כתב בספר ידיו של משה (הובא בפירוש הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב ד"ה כתב יש"מ) וכן דעת הרוגאצ'ובר (מכתבי תורה, מכתב לב) שלדעת הרמב"ם קדושת נטעי-רבעי חלה על הפירות רק משעה שניתן לפדותם, לכך אפשר לתת נטע רבעי במתנה גם כשהוא בוסר.[14]

באשר לקושיה כיצד התיר הרמב"ם לתת נט"ר במתנה גם בשלב הבוסר שלא כפשט הגמ' (קידושין נב ע"ב) תירצו מראה"פ (מע"ש פ"ה ד"ה ובין שניתן), התוס' יו"ט (שם) ומרכבת המשנה (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב), שאמנם נאמר בגמ' (שם) שמותר לתת נט"ר כשהוא סמדר, אך אין כוונתה שאחר שלב הסמדר יש לפרי קדושת נטע רבעי.[15] הגמ' רק הדגישה שאין הלכה כרבי יוסי הסובר שקדושת נט"ר חלה כבר בשלב הסמדר.[16]

---

12. אף שמלשון החזו"א עצמו (שם) לא נראה שהסתפק בדבר.
13. ויישב בכך את קושיית הכס"מ מדיני ברכות, וכן קושיית המעדני יו"ט על הרא"ש (הל' ערלה סי' ז) כפי שכתב התוסי' יו"ט (מע"ש פ"ה מ"ה).
14. לכאורה בשאלת יישוב שיטת הרמב"ם עם דברי הגמ' בקידושין יסבור גם הוא כהסבר מרכה"מ שמה שכתבה הגמ' שמותר לתת פירות רבעי במתנה בעודם סמדר זה לאו דוקא.
15. על פי זה ניתן להבין מדוע כשפסק הרמב"ם (פ"ט ה"ב) שאין פדיון של פרי בוסר עד שיגיע לעונת המעשרות הביא זאת מדברי התורת כהנים (פרשת קדושים אות סט): להוסיף לכם

לפי שיטות אלו שדעת הרמב"ם שאין קדושת נט"ר לפני עונה"מ, חוזרת הקושיה מדברי הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט הי"ג) שפסק ההיפך וכתב (שם): ש"סמדר מותר בערלה וברבעי", ומשמע שבשלב הבוסר חלים דיני נט"ר?!

בספר מעשה רוקח (מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב ד"ה לפיכך) מתרץ שכשהרמב"ם התיר לתת מתנה מפרי נט"ר "בוסר" (שם ה"ב) הוא דיבר על כל האילנות חוץ מגפנים, משום ששלב ה"בוסר" שלהם מקביל לשלב ה"סמדר" בגפנים. ובאותה הלכה (שם הי"ג) שהוא מתייחס לסמדר של נט"ר ואוסר את ה"בוסר" – הוא עוסק בגפנים שבהם שייך המושג "סמדר" ולא בשאר אילנות. עפ"י הסבר זה גם הגמ' (קידושין נב ע"ב) המתירה רק סמדר נשארת כפשוטה, גם הסתירה ברמב"ם (שם) מתיישבת, וגם אין חילוק בין חלות קדושת נט"ר לבין זמן הפדיון. יתכן שזו גם כוונת המלאכ"ש (ערלה פ"א מ"ז ד"ה וברבעי) שכתב שעונה"מ שווה לבוסר, ויתכן שהתכוון לענבים בלבד.[17] הראיה שמביא המעשה רוקח להסברו ברמב"ם היא מכך שהרמב"ם בכמה מקומות (עי' הל' כלאים פ"ה הי"ג, פ"ב ה"ג, שמיטו"י פ"ה הט"ו) מגדיר את הבוסר כשלב שבו הפרי אינו ראוי לאכילה.

תירוץ נוסף הובא במעשה רוקח (שם) בדומה לדברי התוס' יו"ט (ערלה פ"א מ"ז ד"ה סמדר) שהרמב"ם הסתפק בשאלה זו, ולכן בנוגע להפסד פירות נט"ר וכדו' החמיר שקדושת נט"ר חלה כבר בשלב הבוסר, אך לגבי נתינת מתנה הוא היקל עד עונה"מ. יתכן שכוונת החילוק הוא שאף על הצד שבשלב הבוסר הפירות הם כבר קדושים בקדושת נט"ר, אין בכך ביזיון והפסד פירות נט"ר, לכך בספק מקילים.[18]

תבואתו עד שייעשה תבואה", ולא את הדרשה שהובאה בירושלמי (ערלה פ"א ה"ו) "פרי אתה פודה ולא בוסר ולא פגין" כיון שהדרשה הנ"ל באה לדעתו לבאר את שלב החלות של קדושת נט"ר, ולא את דין הפידיון, ואכמ"ל.

16. בספר בני שמואל (הובא בפירוש הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב ד"ה כתב בנ"ש) כתב שאף גירסת הגמ' (קידושין שם) שהיתה לפני הרמב"ם היתה שונה ובה נאמר במפורש שמותר לתת פירות נט"ר במתנה גם כשהם בוסר.
במרכבת המשנה (שם) כתב לתרץ באופן אחר את הקושי מדברי הגמ' (קידושין שם). לדעתו הגמ' (שם) מדברת על אדם שקוטף פרי בוסר על מנת לתיתו במתנה, ובמעשה זה הוא מחשיבו כבר כפרי, ולכך הוא התקדש בקדושת נט"ר מדין "אחשביה". לעומת זאת הרמב"ם דיבר על נתינת פירות בעודם על העץ, ולכן רק כשיגיעו לעונה"מ הם יתקדשו בקדושת נט"ר.

17. וכן עי' נטע הילולים (פרק ו הע' כו) שמשם משמע שדוקא בזיתים, ענבים וחרובים אין הסמדר מוגדר כפרי אך בשאר אילנות הסמדר נחשב כפרי. אך לענ"ד קשה לומר כן ברמב"ם.

18. הסבר זה צ"ע, כיון שגם לצדדים ממוניים גרידא ישנן השלכות לאיסור, כגון אם זה ממונו

למעשה, כדעת התוס׳ יו״ט והאחרונים ההולכים בשיטתו, פירשו הש״ך (יו״ד סי׳ רצד ס״ק ד) והמלבושי יו״ט (שם) את דעת הרא״ש (הל׳ ערלה) הטור (יו״ד סי׳ רצד) והשו״ע (יו״ד סי׳ רצד סעי׳ א) שאין כלל קדושת נט״ר על פירות נט״ר קודם שהגיעו לעונה״מ.

ז. האם חלה קדושת נטע רבעי במחובר לקרקע

דיון נוסף, שיש לו השלכות לנידון שלנו הוא בנוגע לקדושת נט״ר האם היא חלה גם כשהפירות מחוברים לאילן?

לגבי קדושת שביעית פשוט שהיא חלה במחובר, ולכך נאסרה הורדת פירות קטנים כי בכך מפסידים את הפירות העתידים לצמוח. השאלה היא מה הדין בנט״ר?

נראה, שלדעת הראב״ד והר״ש משאנץ (תורת כהנים קדושים פרשתא ג׳) פשוט שקדושת נט״ר חלה גם במחובר לקרקע, ולפיכך אסרה תורה לקטוף פירות נט״ר קודם עונה״מ שהוא זמן פדיונם. גם גם נראה מדברי הר״ש (מע״ש פ״ה מ״ה ד״ה בין) שהביא את דין התוספתא (מע״ש פ״ה הי״א) שאין לפדות פירות נט״ר בעודם על האילן, ופירש הר״ש (שם) בסוף דבריו שהאיסור לפדות במחובר הוא משום שבשלב זה הערכת שווי הפדיון אינה מדוייקת, אך אם פדה את הפירות במחובר זה מועיל. הר״ש הוכיח זאת מהגמ׳ (ב״ק סט ע״א) האומרת שהצנועים היו פודים את הפירות בעודם מחוברים, על מנת שלא ייכשלו בהם אנשים אחרים באכילת פירות נט״ר בלא פדיון. דייק מכך בשו״ת מלבושי יו״ט (קונטרס חובת הקרקע סי׳ טז ד״ה אח״כ התבוננתי) שאם הפדיון חל בדיעבד מוכח שיש קדושת נט״ר על פירות המחוברים לאילן. כך גם פירש בס׳ דרך אמונה (הל׳ מע״ש ונט״ר פ״ט ה״ב באה״ל ד״ה ואין פודין במחובר) את דברי הר״ש והרא״ש והוסיף שבזה״ז שפודים את הכל על שוה-פרוטה, ניתן לדעתם לפדות לכתחילה כשהפירות מחוברים. לכן פשוט שלדעה זו לא ניתן להסיר פירות בוסר של נט״ר על סמך הסברא שאינם קדושים בקדושת נט״ר.

לעומת זאת בס׳ מלבושי יו״ט (שם ד״ה אמנם הרמב״ם) הסיק מדברי הרמב״ם (הל׳ מע״ש ונט״ר פ״ט ה״ב) ״ואין פודין אותו במחובר כמע״ש״, שפירות נט״ר אינם קדושים במחובר, כמו שמע״ש אינו קדוש במחובר.[19]

לענין קידושין אם לאו וכדו׳.

19. ועי׳ עוד בדרך אמונה (הל׳ מע״ש ונט״ר פ״ט ה״ב ד״ה אלא אם נתנו בוסר) שהביא צדדים לכאן ולכאן מהי דעת הרמב״ם בנידון ולא הכריע.

אמנם לדעת אותם אחרונים שביארו שהרמב"ם סובר שקדושת נט"ר חלה גם קודם עונת המעשרות, פשוט שהרמב"ם סובר שהקדושה חלה במחובר לקרקע כיון שבדרך כלל הפירות נשארים על האילן עד עונה"מ. לכן למרות שלדעת הרמב"ם אין הפדיון חל במחובר,[20] אין זה משום שהפירות אינם קדושים במחובר, כי אם משום שלומדים דיני פדיון נט"ר מפדיון מע"ש – שאינו נפדה במחובר. אבל עצם חלות קדושת נט"ר השווה הרמב"ם לביכורים שהם כן חלים במחובר.[21]

אולם גם לסוברים שההשוואה למע"ש לדעת הרמב"ם היא מוחלטת ואין קדושת נט"ר לפני שהפירות מגיעים לעונה"מ, אין הכרח שס"ל שאין קדושת נט"ר במחובר. ניתן אולי גם להוכיח זאת מכך, שבשני המקומות בהם הרמב"ם עסק בשלב חלות קדושת נט"ר (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב, והי"ג) הוא לא רמז לכך שהקדושה חלה רק כשהפירות ייתלשו מן הקרקע.

על כן נראה לומר, שיש הבדל מהותי בין נט"ר למע"ש, הנובע מכך שקדושת מע"ש תלויה בהפרשת האדם, שאינה יכולה להיעשות במחובר, ממילא גם קדושת מע"ש אינה חלה במחובר. לעומת זאת קדושת נט"ר ושביעית שאין הן תלויות במעשה האדם, אלא קדושתם באה מאליה, ממילא הן חלות גם במחובר (ועי' מקדש דוד סי' נח ס"ק ו).

לכך נראה, שגם לדעת הרמב"ם מעת שחלה קדושת נט"ר על הפירות חל עליהם איסור הפסד גם במחובר. מתוך כך, יש לדון בהשלכות שיש לכך על השאלה שנידונה בפתח הדברים: האם מותר להסיר חנטים, סמדר, או בוסר של פירות נט"ר, על מנת לגרום לצמיחה טובה של שאר הפירות.

סיכום – הסרת חנטים של נטע רבעי במטע היתר המכירה:

לאור הדברים הנ"ל, רצוי היה לדחות את הדילול עד שיגיעו הפירות לעונה"מ, ולאחר מכן לחלל אותם על מטבע בלא ברכה. משום שבפירות שביעית זמן איסור הסרת הפירות הוא מוקדם יותר, ורצוי להקפיד על כך גם במטע של היתר המכירה (עי' אגרות הראיה אגרת שי) במידת האפשר. אולם כפי שהתברר, דחיית הדילול עד עונה"מ פוגעת בהתפתחות הפירות האחרים, ולכן עדיף להקדים את הדילול לשלב החנטה והסמדר לחוש לפוסקים שכבר בשלב הבוסר

---

20. כפי שלמדו בדבריו המהר"י קורקוס הרדב"ז כס"מ (מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב) והחסדי דוד (פ"ה הי"א ד"ה אבל הכל מודין).
21. ועי' דרך אמונה (מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ב באה"ל ד"ה ואין פודין במחובר).

יש איסור הפסד נט"ר. אך גם אם הפירות הגיעו לשלב הבוסר ניתן להקל כדעת הרבה פוסקים שאין כלל קדושת נט"ר עד עונה"מ, בצירוף הדעה הרווחת שאין דין נט"ר בפירות נכרים. אם יש ספק שהפירות טרם הגיעו לעונה"מ יש לפדותם פעם נוספת ללא ברכה מיד אחר הקטיף, כדין נטע רבעי של נכרי, וכך יש לנהוג בשאר פירות מטע זה המיועדים לשיווק.

מאידך, כיוון שיתכן שאין קדושת נט"ר במטע של נכרי, יש להפריש מהפירות תרו"מ בלא ברכה לאחר חילול נט"ר – כשאר פירות של היתר המכירה, שנגמרה מלאכתם בידי ישראל.

הרב יעקב אפשטיין

ביכורים בשביעית

א. האם חייבים בשנה השביעית בביכורים?

שתי בעיות עומדות בהבאת ביכורים מפירות שנת השמיטה. ראשית, פירות האדמה אינם שלו בשנה השביעית ומפירות שאינם שלו אינו מביא ביכורים, ועוד לכאורה האדמה אינה שלו לגמרי וכיצד יאמר: "הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי" (דברים כו, י).

רש"י (שמות כג, יט) כתב:

> ראשית בכורי אדמתך – **אף השביעית חייבת בבכורים**, לכך נאמר אף כאן בכורי אדמתך. כיצד, אדם נכנס לתוך שדהו, ורואה תאנה שבכרה, כורך עליה גמי לסימן ומקדישה. ואין בכורים אלא משבעת המינין האמורין במקרא (דברים ח, ח) ארץ חטה ושעורה וגו'.

נראה שרש"י מפרש את כל הענין בשנה השביעית ולכן מזכיר כמה פעמים בפרשה שהרקע לציוויים האחרים הוא שנת השמיטה. כגון בפסוק יב: "וביום השביעי תשבֹּת – אף בשנה השביעית לא תעקר שבת בראשית ממקומה, שלא תאמר הואיל וכל השנה קרויה שבת, לא תנהג בה שבת בראשית". וכן בציווי על שלושת הרגלים (פסוק יז): "שלש פעמים בשנה – לפי שהענין מדבר בשביעית הוצרך לומר שלא יסתרסו רגלים ממקומן".

בשו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' רמז) הביא פירוש רש"י זה וז"ל: "ולענין בכורים רש"י ז"ל כ' בפ' אם כסף תלוה שהיו מביאין אותם בשנת השמטה וכיון שהיו מביאים היו קורין ג"כ". וכן האור שמח (הל' מעשר שני ונטע רבעי פ"ט ה"ב) הביא את רש"י וקיבל את דבריו להלכה.

ב. הרא"ם (ר' אליהו מזרחי) כתב שבמכילתא בה הובאו הלימודים של רש"י לגבי שבת בראשית וג' רגלים שינהגו בשביעית ודוקא לגבי ביכורים לא נלמד כן. והוסיף שיש גירסאות שמילים אלו אינן מופיעות ברש"י אלא הפירוש לפסוק נפתח במלים: "כיצד אדם".

אף בגור אריה למהר"ל כתב:

בודאי טעות סופר הוא[1] דאיך שייך דיהיה השביעית חייב בביכורים,

---

1. דבריו של המהר"ל מסתייעים מכך שדברי רש"י לא נזכרו במדרשים ובחלק מכה"י של

שאיך קורא אני כאן: ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי, דהא לו לא נתן ואיך שייך שחייב בביכורים?

ואור החיים (דברים כו, ב) בלא הזכרת רש"י חלק עליו ובאר:

אשר ה' אלהיך נותן לך – פירוש לפי ששייר ה' לו חלק בארץ והוא שנת השמיטה דכתיב ובשנה השביעית וגו' שבת לה' (ויקרא כה, ד), לזה בא דברו הטוב שאינו מצוה אלא על זמן הנתינה לך שהם ו' שנים **אבל שנת השמיטה אין בה הבאת בכורים לפי שאינם שלו** אלא מופקרת לכל.

ג. במנחת חינוך (מצ' צא, ב) כתב:

והנה הר"מ כאן ה"א והרב המחבר, סתמו וכתבו דמצות עשה להביא ביכורים וכו', נראה דאין חילוק בין שנה לשנה, דאפילו בשמיטה חייב בביכורים, דהוה להו לפרושי, ועיין רש"י על התורה פרשה זו, בפסוק ראשית ביכורי וגו', כתב דאף השביעית חייבת בביכורים לכך נאמר וכו' הרי מפורש בדבריו דאף שנת השמיטה חייבת בביכורים, ובודאי מצא כן באיזה ברייתא.

ולאחר שמביא את דברי בעל אור החיים כותב שקשה לקבל את דבריו, שכן מהרמב"ם, החינוך ורש"י עולה שביכורים נוהגים בשנת השמיטה. ומביא את הגמ' בבכורות (יב ע"ב) שעוסקת בבכור ובחלה ומבאר שביכורים מצד דיניהם דומים לחלה שרק אם נטמאו נשרפים, ולכן מצד זה ראוי שינהגו בשביעית. והמהדירים על מנחת חינוך בהוצאת מכון ירושלים הביאו מהרש"ס ומהר"א פולדא בירושלמי פאה (פ"ז ה"ה) שביכורים נוהגים בשנה השביעית, ונשנתה הסוגיה בירו' מעשר שני (פ"ה ה"ב). וכ"כ בס' גור אריה יהודה (תרו"מ סי' ה, לרב משה יהודה זמבא בן הגאון הרב מנחם זמבא הי"ד). וכן בשו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' קכז) הביא בקצרה את השאלה ודעות רש"י ומפרשיו ונשאר בצ"ע.

ד. החזו"א (ערלה סי' יא אות יח) התייחס לשאלה זו ותרץ את דברי רש"י וז"ל:

כמו שאין בכורים בשביעית שהרי הפירות הפקר, ואי זכי בעלים כזכי

רש"י, ואף הראשונים אשר בדרך כלל מתייחסים לפירושי רש"י (כגון הרמב"ן) לא הזכירו מכך מאומה. אלא שאיזכור השנה השביעית בשבת בראשית ובג' רגלים מלמד שרש"י ראה את כל הציוויים בפרשה כקשורים לשנת השמיטה.

> אחר דמי, **ואין אלו פרי שזכה מאדמתו** כיון **שאין הפירות שלו**, והא דכ' רש"י בפ' משפטים כ"ג י"ט אף השביעית חייבת בבכורים [ורש"י פי' כן משום דבמכילתא דריש כן בשבת ובמועדים דאשמעינן דאף בשביעית נהוגין וכמש"כ רש"י שם, ולפיכך פרש"י כן גם בבכורים] נראה דלאו פירות שביעית קאמר, אלא **פירות שחנטו קדם ר"ה של שביעית** ותבואה שהביאה שליש קדם ר"ה ולקטן בשביעית וקצרה בשביעית ומביאן אחר עצרת, וס"ד כיון שאין שנה זו שנת שמחת אסיפה של תבואה ופירות אף אותן שאין בהן קדושת שביעית והן שלו לא יביא קמ"ל דאף שביעית חייבת בבכורים, ולכן סיים רש"י כיצד אדם נכנס לתוך שדהו כו' כורך עליה גמי ומקדישה, לאשמעינן דבפירות שהוא בעלים איירי, דאי אותן שהן הפקר אינו בעלים להקדישה ואינו נכנס לתוך שדהו אלא לשדה הפקר [אף שהגוף שלו רהיטת שימוש הלשון הוא על בעלות הפירות].

דבריו של החזו"א דחוקים. שהרי פירות השנה השביעית – גפן, תאנה, רימון, זית ותמר קדושים בקדושת שביעית[2] ובהם לדעתו אין מביאים ביכורים, ואלו משנה ששית כבר נקטפו והובאו בסוף ששית, ואף אם הובאו בתחילת שביעית אי אפשר לכנות זמן זה "שאינו זמן שמחה" שהרי הוא רק סיום ששית. וחיטה ושעורה שהביאו שליש לפני שמיטה – אין בארץ ישראל מפני שהם גידולי חורף, וא"כ תבואת ששית כבר נקצרה בקיץ של ששית והובאה בתור ביכורים. ובשנה השביעית עצמה אין כבר מפירות שבעת המינים שלא הובאו לביכורים בששית או בתחילת שביעית, ומפירות שביעית עצמה לדעתו אין מביאים ביכורים.

ה. בצפנת פענח (הל' מתנות עניים פ"ב ה"ט) כתב טעם אחר שאין מביאים ביכורים בשנה השביעית וז"ל:

> והנה גבי ביכורים אם מביאין בשביעית לפי מש"כ דגם בשביעית אסור לגרום למעט באכילתה כמ"ש רבינו בפיהמ"ש ספ"ח דשביעית והנה בזבחים דף פ"ח חשיב ביכורים רק לא חשיב פירות שביעית ובתוספתא פ"ט דמנחות חשיב פירות שביעית ולא חשיב ביכורים ע"ש וע"כ משום דלא נהגי...

---

2. מועדי תנובת פירות ז' המינים הקדושים בקדושת שביעית הם: גפן מאכל – מאדר של שביעית, גפן יין – מתמוז של שביעית, תאנה – מאייר של שביעית, רימון – מאב של שביעית, זית מאכל – מאלול של שביעית, זית שמן – מחשון של שמינית, תמר – מאב של שביעית. (לפי הטבלאות בספר קטיף שביעית בהוצאת מכון התורה והארץ, תשס"ז).

וכוונתו לאמור בתוספתא (פ"ח ה"ל) שאין מביאים מנחות ונסכים מפירות שביעית, ובזבחים נזכר שאין מביאים ביכורים מן המדומע ושאר דברים ולא נזכר פירות שביעית ומכך הוכיח שאין מביאים ביכורים מפירות שביעית. ונראה שהמיעוט באכילתה הוא אכילת הפירות רק בירושלים ולכהנים בלבד.

ו. בשו"ת אבני נזר (חיו"ד סי' תמה) ענה לשואל: "ידיד נפשי הרב הגדול המפורסם החסיד נ"י עה"י פה"ד כקש"ת מוהר"ר יעקב לאנדא נ"י כנופך ספיר ויהלום אבדק"ק נאשעלסק".

הרב הנ"ל הקשה על דברי המהר"ל וטען:

> דשפיר חייב שביעית בביכורים ויכול לומר פרי האדמה אשר נתת לי כיון דעכשיו הפירות שלו גם האדמה שלו. ודומה ללוקח פירות תלושין וקנה גם הקרקע דחייב בביכורים.

ומשיב האבני נזר: "סברת מהר"ל דשאני הכא דגם עכשיו אין האדמה שלו לפירות". וא"כ אינו נחשב כקונה פירות של קרקעו שקורא ומביא. אמנם האב"נ דוחה זאת שהרי כיון שהקרקע אינה שלו נחשב כאילו הם ביכרו ביד נכרי שאינו מביא ביכורים עפ"י הרמב"ם (הל' ביכורים פ"ב הט"ו). ואף לראב"ד החולק על הרמב"ם שם וסובר שאף אם ביכרו ביד נכרי חייב להביא ביכורים היינו כיון שאין קנין לנכרי להפקיע מקדושת א"י ונחשב של הקונה,[3] אולם דוקא בקנין נכרי "אבל בגדל בהפקר כ"ע מודו כיון שלא ביכרו ברשות ישראל פטור מביכורים".

מוסיף האב"נ שניתן היה לומר שיחשב כקציר ישראל עפ"י דברי הטו"א בר"ה (טו ע"ב) ששביעית היא הפקר לישראל בלבד ולא לגויים. ולאחר משא ומתן בסברא זאת הוא מסיק: "ואפי' אם הי' הדין דהוי הפקר רק לישראל. ונאמר שזה הטעם שעומר בא בשביעית דחשיב קציר ישראל. מ"מ הכא גדל בפטור כיון דכל אדם שיזכה בו חוץ מבעלים יפטור דאין הקרקע שלו". ובהמשך מנסה לבאר זאת מטעם ברירה שיחשב בלקיטת בעל השדה כאילו הוברר למפרע וביכר ברשותו ומסיק: "ולענין הלכה אין נ"מ דקי"ל בדאורייתא אין ברירה".

וא"כ האב"נ רואה את הסיבה העיקרית לאי היכולת להביא ביכורים בשביעית משום שהפירות לא ביכרו ברשות ישראל אלא ברשות הפקר.

---

3. ונו"כ הרמב"ם כתבו שאף הרמב"ם סבר כן.

את האפשרות שיביא מאדמת אחר – שאף היא שלו עתה בשנת השמיטה, ובעצם אדמת א"י היא אדמת שותפים וכ"א יכול להביא מכל מקום, דוחה האב"נ מפני שהמצוה היא מצוה פרטית ואינו יכול לומר "אשר נתת לי".

ז. בשולי דבריו נראה לענ"ד להעיר שלא ניתן לומר שאדמתו יצאה מרשותו, וראיה מהגמ' בנדרים ומהר"ן שם. המשנה (מב ע"א) אומרת שהמודר הנאה בחבירו "בשביעית – אינו יורד לתוך שדהו, אבל אוכל הוא מן הנטיעות הנוטות". ושואלת הגמ' בעמ' הבא: "ובשביעית – אין יורד לתוך שדהו כו'. מאי שנא דאוכל מן הנוטות? דפירי דהפקירא אינון, ארעא נמי אפקרה! אמר עולא: בעומדין אילנות על הגבולים". ומפרש הר"ן:

> ארעא נמי רחמנא אפקריה – כלומר ללקיטת הפירות ולמה לא ירד לתוכה ללקוט פירותיה.
> אמר עולא בעומדין אילנות על הגבולין – אין הכי נמי דללקוט אילנות שבאמצע השדה מותר לירד לתוכה אבל ללקוט אילנות שעומדין על הגבולין לא **דרחמנא לא אפקרה לארעא אלא ללקוט פירותיה** הלכך כיון שאילנות הללו יכול ללקט אותם לא ירד.

רואים במפורש שמה שהותר הוא שימוש בקרקע לצורך קטיף פירות אבל הקרקע לא יצאה מבעליה. ולכן אדם יכול למכור שדהו בשביעית.

עוד נלענ"ד להעיר, אור החיים הק' כתב: "אבל שנת השמיטה אין בה הבאת בכורים לפי שאינם שלו אלא מופקרת לכל". ולענ"ד הדבר תלוי בדרך הבנת הפסוק: "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'". אם נפרש נתת לי ה' על הקרקע דבריו אף עתה נכונים ואמיתיים אע"פ שהפירות לא היו שלו. אולם אם נפרש שהפירות שלו – זה אינו יכול לומר בשנה הזאת. והדרשות שנדרשו בספרי מהפסוק הן ביחס לאדמה ולא לפרי האדמה, ולכן יש מקום שיוכל לאומרן בשביעית.

ח. לכאורה, היה ניתן לתרץ שניתן להביא ביכורים בשביעית משום שביכורים ניתן להקדיש במחובר קודם שהפירות קדושים בקדושת שביעית. וא"כ, כיוון שלאדם יש ביכורים הקדושים אף בקדושת שביעית, חלה עליו חובת הבאתם למקדש.

את ההבדל בזמן התקדשות הפירות, ניתן ללמוד מהרמב"ם לגבי שביעית (הל' שמיטה ויובל פ"ה הל' טו-טז):

> ומאימתי יהיה מותר לאכול פירות האילן בשדה בשביעית, הפגין של תאנים משיזריחו אוכל בהן פתו בשדה וכן כל כיוצא בהן, הבוסר

משיוציא מים ואוכלו בשדה וכן כל כיוצא בו, הזיתים משיכנסו סאה של זיתים רביעית שמן פוצע ואוכל בשדה, הכניסו חצי לוג כותש וסך בשדה, הכניס שליש מותר להכניס לביתו שהרי הגיעו לעונת המעשרות. מותר לקוץ אילנות לעצים בשביעית קודם שיהיה בהן פרי, אבל משיתחיל לעשות פרי לא יקוץ אותו שהרי מפסיד האוכל ונאמר לכם לאכלה ולא להפסיד, ואם הוציא פירות והגיעו לעונת המעשרות מותר לקוץ אותו שהרי הוציא פירותיו ובטל דין שביעית ממנו.

ולעומת זאת לגבי ביכורים נאמר בירושלמי (ביכורים פ"ג ה"א): "אף בשעת הפרשה אפי' בוסר אפי' פגים". נראה איפוא שניתן להקדיש ביכורים קודם שתחול עליהם ק"ש. אולם האחרונים דחו כיוון זה שהקדשת ביכורים קודם הבאתם למקדש אינה מקדשתם והאוכלם פטור וממילא לא ניתן לומר שתחול קדושת ביכורים על הפרי קודם שתחול ק"ש.

ט. בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סי' ל) עסק בשאלת הביכורים והביא ראיות לכאן ולכאן ודחה אותן והוסיף בסוף דבריו:

בשולי דאיגרתא אודיע גם זאת לכתר"ה, דמ"ש בספר כלכלת שביעית שם לתלות פלוגתא זאת אי שביעית חייבת בבכורים או לא בפלוגתת הב"י והמבי"ט והמהרי"ט אי הפירות הם הפקר מעצמם בשביעית או דאיכא חיובא על הבעלים להפקירם ע"ש, כבר הקדימו לבאר כן המהר"ם שיק על תרי"ג מצות מצוה צ"א שכותב שם דלדעת הב"י דגם פירות שביעית שלו אלא דמ"ע עליו להפקירם א"כ אין ראיות הגור אריה ראי' ועכ"ח דס"ל כהמהרי"ט דפירות שביעית הפקירא דמלכא הוא עיי"ש, הרי דתלי המהר"ם שיק חיובא דשביעית בבכורים באי איכא מ"ע עליו להפקירם או דהפירות המה הפקר מאליהם מכח הפקירא דמלכא, ועמ"ש בזה גם בספר חמדת ישראל ח"א בקונטרס נר מצוה אות ל' וכן בספר שו"ת בית נאמן סי' ט"ו עיי"ש והדברים ארוכים.

וכן עסק בכך בתורה שלמה על הפסוק בפר' משפטים, ובהערות המהדיר לס' גור אריה יהודה (ענייני תרו"מ סי' ה) עי"ש.

נראה על כן שמידי ספק לא יצאנו, ובע"ה יבוא אליהו זכור לטוב ויתירם.

הרב יעקב אפשטיין

שדה הקדש בשביעית

א. דיני שביעית בהקדש
ב. דרך פדיון פירות הקדש הקדושים בקדושת שביעית

א. דיני שביעית בהקדש

שדה שהוקדשה לבדק הבית קודם השביעית ובה עצי פרי מה דיניה בשביעית לגבי מלאכות ולגבי קדושת הפירות?

א. נאמר בתוספתא (פאה פ"ג הט"ו): "הנוטע כרם להקדש[1] פטור מן הערלה ומן הרבעי **וחייב בשביעית** מאימתי אדם רשיי (=רשאי) לבצור כרמו משיודע הפרי שכבר נתחייב הכרם בגדולי עוללות".

למדנו מהברייתא שחיובי שביעית חלים בשדה הקדש, ולכאורה הן לגבי איסור מלאכות בשביעית בשדה הקדש בזמן היותו תחת רשות הקדש, והן לגבי קדושת הפירות לאחר שנפדו מרשות הקדש.

ב. בירושלמי (פאה פ"ז ה"ח, וכן בפסחים פ"ד ה"ט) נאמר: "כהדא דתני הנוטע כרם להקדש פטור מן הערלה ומן הרבעי ומן העוללות **וחייב בשביעית**. רבי זעירא בשם רבי יוחנן ושבתה הארץ שבת לה' דבר שהוא לה' קדושת[2]

---

1. שדה הקדש וגדולי הקדש אסורים בהנאה עד שנפדו מההקדש, אבל משמע שמותר לעבד את הקרקע לזרוע ולנטוע ולעשות מלאכות הנצרכות לגידול (שלא בשביעית). כן עולה מכך שפועל האוכל בשעת מלאכה אינו אוכל בשדה הקדש (ב"מ פז ע"ב), וכן מהברייתא המובאת להלן: "הנוטע כרם להקדש". אולם מהרמב"ם (הל' מעילה פ"ה ה"ה) משמע שאסור לגזבר להשתכר בשדה הקדש ולעבד את השדה כדי למכור את יבוליה וכד'. וכן כתב בס' החינוך ספר החינוך (מצ' שנ) "שזה הכתוב מלמד על כל דבר הקדש **שאין מפרנסין אותן**, ואין ממתינין להן ליום השוק, ואין מוליכין אותם ממקום למקום, וזה הכלל, שאין לך בהם אלא מקומן ושעתן בלבד. ובמה דברים אמורים במטלטלין, אבל הקרקעות מכריזין עליהם ששים יום רצופים בקר וערב, ואחר כך מוכרין אותם". ולפי דבריו אין שאלה לגבי מלאכות בשביעית שהרי אין לעשותן ויש למכור את השדה תוך ששים יום. וצ"ע.
2. לפי הלשון "קדושת שביעית" משמע שהפירות קדושים בקדושת שביעית אבל לא מבורר האם מלאכות מותרות. ועי' בהערה הקודמת.

שביעית חלה עליו". מבואר בירושלמי שקדושת שביעית חלה על הקדש. וכדעה זו הביא הגראי"ה קוק זצ"ל בשבת הארץ (פ"א ה"ג), ולא מבורר דין המלאכות.

ג. בירושלמי נאמר בהמשך כך: "אמר רבי מתניה ולמה לו נן כיי דאמר רבי יוחנן דברי רבי יוסי מפני שקדם נדרו להבקירו וכא מפני שקדם הבקר נדרו להקדישו".

הרש"ס והגר"א הסבירו משפט זה על עוללות ולא על שביעית.

המהר"א פולדא מסביר זאת על שביעית:

> ולמה אין אנו אומרים כההיא דאמר ר' יוחנן דטעמא דר"מ מפני שקדם נדרו להפקרו מילתיה דר' יוסי תנן בנדרים היו מהלכין בדרך ואין לו מה יאכל כו' מניח על הגדר ואומר הרי הן מופקרות לכל מי שיחפוץ והלה נוטל ואוכל ורבי יוסי אוסר. ומפרש ר' יוחנן טעמא דר' יוסי מפני שקדם נדרו להבקרו אבל כי קדם הבקרו לנדרו מותר, והטעם מפרש התם דלא עלתה על דעתו לאסור בנדרו מה שהבקיר וה"נ האי דנוטע כרמו להקדש נימא נמי דלא עלתה על דעתו לאסור בהקדשו מה שהפקיר והיינו שביעית שהפקר הוא לא עלתה על דעתו לאסור הפקר של שביעית בהקדשו ומותרין הפירות בלא פדיון. שקדם שביעית להקדשו – דהא הפקר של שנה שביעית היא מעולם וע"כ קדם להקדשו הוא ולא משני כלום על קושיא.

לפי פירוש המהרא"פ שביעית חלה בשדה הקדש **וההקדש אינו חל**, וטעמו מחמת דעתו שלא התכוין להחיל הקדש על הפקר וכיון ששביעית זמנה ידוע גם הפקרה ידוע. וא"כ לגבי שדה שהוקדשה חלים עליה דיני שביעית ומלאכות שביעית אסורות בה, אבל פירותיה אינם קדושים בקדושת הקדש. ומשמע במהרא"פ שדרך זו אינה למעשה והלכה כדעה הראשונה שחלים על השדה הן קדושת הקדש והן קדושת שביעית.

ד. התולדות יצחק פרש אף הוא את שאלת ר' מתניה על **שביעית** ומסביר כך: עפ"י דברי ר' יוסי בנדרים אם הפקיר ואח"כ אסר את נכסיו הנדר אינו חל על נכסיו שהפקיר, וכן בשביעית היא קדמה מצד ציוויה בתורה להקדש וע"כ ההקדש לא חל עליה. וז"ל:

> וכא (=וכאן) הרי קדם איסור שביעית היינו ההפקר שמונח על כל הקרקעות של כל העולם מדין התורה שבשביעית הם מופקרים לכל **הם קודמין להקדשו שהקדיש הכרם** הלכך אין ההקדש חל עליו

להפקיע ממנו איסור שביעית, ואפי' ר' יוסי דהתם מודה הוא הכא שהשדה בשביעית לא חל עליה הקדש ומותרת לכל.[3]

לדבריו, כמהרא"פ, מן התורה דין שביעית חל על שדה שהוקדשה, אבל אין לפירות דיני הקדש, אלא כיון ששביעית קדמה בציוויה, אין ההקדש חל עליה, וממילא כל איסורי מלאכות ודיני קדושת הפירות על השדה. אלא שאין זה נובע מדעת המקדיש אלא מכך ששביעית היא מצוה מן התורה.

למעשה אין נ"מ בין הסבר המהרא"פ לתולדות יצחק, אולם המהרא"פ השאיר זאת כקושיה ולא כקביעה להלכה. כדברי התולדות יצחק כתבו הפנ"מ והרידב"ז (בתוס' רי"ד).

במשך חכמה (ויקרא כה, ב) קיבל דרך זו של הירושלמי והבין שהפירות אינם קדושים בקדושת הקדש אלא חלים עליהם דיני שביעית ונאכלים הפירות בלא פדיון. וכן משמע במקצת מדברי הגרצ"פ פרנק בשו"ת הר צבי (זרעים ח"ב סי' מג).

ה. בשו"ת משנה הלכות (ח"ד סי' רטז) רצה לבאר עפ"י שיטת התולדות יצחק שהרמב"ם לא הביא להלכה את שאלת שביעית בשדה הקדש, ששביעית חלה ולא הקדש. אולם לאחר מכן חזר בו שכן הסבר זה של אפקעתא דמלכא הוא לפי שיטת המבי"ט והמהרי"ט, ואילו לפי הב"י, וכך פסק פאת השלחן הלכה כב"י, צריך להפקיר בפועל ואין די באפקעתא דמלכא.[4]

ו. תוספות במנחות (פד ע"א ד"ה שומרי ספיחין) הביאו את שיטת ר"ת שפירות שביעית שמורים אסורים באכילה ולא הותר לאכול אלא מן המופקר, ושאלו א"כ איך היו מביאים עומר מספיחין שהניחו עליהם שומרים – "וא"כ היכי שריא הכא להביא עומר מספיחים המשומרים הא בעינן ממשקה ישראל מן המותר לישראל?", וכתב תוס' באחד מתרוציו: "אי נמי קצירך ונזירך אמר רחמנא דידך אין ולא של הקדש, ומהאי טעמא שריא קצירה". וכתוס' כתב הר"ש (בהר פרשתא א, ה) על הספרא.

---

3. בדבריו חידוש שאולי גרם לרש"ס ולגר"א לפרש זאת על עוללות. לדברי התולדות יצחק הקדימה אינה קדימה זמנית שהחפץ הופקר קודם שהוקדש, אלא שדין שביעית שמצווה מן התורה קודם להקדש שנעשה בבחירת המקדיש, ודבריו צ"ע. וכך הקשה על דרכו של התולדות יצחק בספר ניר. וכדברי התולדות יצחק כתב הפנ"מ. ועי' תוס' הרי"ד (לרידב"ז) שבאר שאפקעתא דמלכא חזקה וחלה כבר בשש שנים קודם השביעית ולכן הקדשו לא חל על השביעית.
4. ולהסברת המהרא"פ בירושלמי תירוצו נכון וא"צ לדחותו.

היינו לפי תוספות אין על הקדש איסור שמירה בשביעית ואין עליו איסור קצירה, ולא באר מה הדין לגבי קדושת שביעית בפירות וניתן לומר ששביעית כלל אינה חלה על הקדש.

המשנה למלך (הל' שמיטה ויובל פ"א ה"א) לאחר שהביא את התוספתא והירושלמי כתב: "וכעת לא ראיתי לרבינו (=הרמב"ם) שהביא דינים אלו דשביעית" – ולא הזכיר את התוספות במנחות.

ז. ויש לעיין האם תוס' חלקו על הירושלמי והתוספתא. בשו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' קכז) כתב:

> ולכאורה הי' נראה דכונת התוס' לשיטתם במנחות פ"ד ע"א ד"ה שומרי וכו' בסוה"ד דשדה הקדש ליכא בי' דין שביעית דקצירך ונזירך אמר רחמנא ולא של הקדש, ועי' מל"מ פ"א משמיטה ויובל בשם ירושלמי להיפוך דיליף מדכתיב ושבתה הארץ לד' דכל לד' צריך שביתה, ועי' שו"מ תליתאה ח"א סי' י"ד שלא ידע מדברי מל"מ הנ"ל, ועכ"פ התוס' ס"ל כן.

עולה מדברי המהרש"ם שזו מחלוקת בין הירושלמי (שלא לפי ר' מתניה) לבין תוס' במנחות, וכן סבר שכלל אין דין שביעית בהקדש ולא רק שמותרים בשימור וקצירה.

השואל ומשיב (מה' תליתאה ח"א סי' יד) כתב במכתב לאב"ד בערזאן[5] כך:

> מ"ש על דברת התוס' מנחות פ"ד במ"ש קצירך ונזירך דידך אין ולא של הקדש וכתב שנעלם מהם הירושלמי מפורש בפ"ד דפסחים דהנוטע כרם להקדש חייב בשביעית, ולפענ"ד לא קשיא, דכל טעמו של הירושלמי מסיק שם משום דהפקירו קדם לנדרו ולא מצי לחול ההקדש על הפקר דשביעית, אבל לענין עומר שאי אפשר להשיג רק מספיחי שביעית כדאמרו שם לדורותיכם ואת אמרת תבטל יעו"ש, א"כ כשם שגזרה התורה ששביעית יהיה הפקר כמו"כ אמרה התורה שיביא עומר בשביעית, א"כ שפיר כתבו דלענין הקדש אינו חל שביעית וז"ב ופשוט.

עולה מדבריו שאף שלכאורה סתירה בין הירושלמי לבין תוס', שלירושלמי שדה הקדש מתקדש אף בקדושת שביעית ולתוס' אינו מתקדש, השואל ומשיב נוקט להלכה כדוגמת הסיפא של הירושלמי – שאלת ר' מתניה (עפ"י דרכו של

---

5. אולי זה המהרש"ם שהיה אב"ד בעיר זו.

התולדות יצחק) ואין הקדש חל על שביעית לגבי עומר. והתורה שציותה על שביעית היא ציותה על עומר בה, ודברי תוס' שאין בספיחין קדושת שביעית ומותרים בשימור וקצירה מתייחסים דוקא לעומר ולא לכל שדה הקדש.

ח. הגרשז"א במעדני ארץ (סי' ה סעיף כא) הסביר את תוס' בדרך אחרת. לדעתו תוס' קבלו את התוספתא והירושלמי אלא שתוס' למד שאיסור שימור ואיסור קציה בשביעית הם רק כאשר זה נעשה לצורך אדם פרטי אבל אם שמר לצורך רבים או לצורך הקדש או שקצר לצורכם מותר. וז"ל המעדני ארץ: "אלא עיקר כוונת התוס' לומר שאיסור קצירה הוא דווקא בקוצר להדיוט ולא לגבוה ומותר שפיר לקצור לצורך הקדש גם משל הדיוט...", והוכיח הגרשז"א את דבריו מהשטמ"ק שהביא תירוץ תוס' בלשון זו: "אי נמי ענבי נזירך דדרשי מינה מן המופקר אתה בוצר ואי אתה בוצר מן המשומר משמע דוקא משומר לצורך בני אדם דנזירך משמע לצרכך אבל לצורך גבוה שרי". ולפי"ז כל דיני הקדש עליו וכל דיני שביעית ורק שימור וקצירה נלמד שמותר לצורך העומר. אמנם לא כשואל ומשיב שהסביר שבשדה הקדש לעומר אין קדושת שביעית, אלא ודאי יש בו קדושת שביעית ורק הותר בשימור וקצירה.

וכן בס' כלכלת שביעית (חאסקין, עמ' רכ הע' כה) כתב שלתוס' יש לפירות קדושת שביעית וקדושת הקדש ורק אין על הפירות איסור שימור וקצירה, ומותר בהקדש לשמור ולקצור כדרך הקוצרים.

ט. סיכום: עפ"י שיטה אחת בירושלמי חלים על הקדש כל דיני שביעית וא"כ שדה הקדש אסור במלאכות בשביעית ופירותיו צריכים פדיון מהקדש וקדושת שביעית עליהם.

לפי שיטה שניה בירושלמי פירות שדה הקדש בשביעית אין עליהם דיני הקדש אלא רק דיני שביעית (בין להסבר המהרא"פ ובין לפי התולדות יצחק).

שיטת תוס' במנחות ניתנת להתפרש ששביעית כלל אינה חלה על הקדש. ויש המפרשים שבשדה הקדש אין איסור שימור וקצירה אבל שאר דיני שביעית חלים על הקדש. ויש מפרשים שרק לגבי עומר אין חלים עליה דיני שביעית.

ב. דרך פדיון פירות הקדש הקדושים בקדושת שביעית

א. הקדש יוצא לחולין ע"י פדיון של בעליו, או ע"י מכירה לאדם אחר ההקדש יוצא לחולין ודמיו מתקדשים.

לגבי שביעית חלקו בסוכה (מ ע"ב): "אמר רבי אלעזר: אין שביעית מתחללת אלא דרך מקח. ורבי יוחנן אמר: בין דרך מקח בין דרך חילול". ומסקנת הגמרא

(שם מא ע"א): "אלא אמר רבי אשי: מחלוקת בפרי שני, אבל בפרי ראשון, דברי הכל דרך מקח – אין, דרך חילול – לא". ומפרש רש"י: "מחלוקת בפרי שני – בהא הוא דאיכא למאן דשרי דרך חילול, אבל פרי ראשון כו'". וכך פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ו ה"ח): "אין שביעית מתחללת אלא על דרך מקח, בד"א בפרי ראשון אבל בפרי שני מתחלל בין דרך מקח בין דרך חילול".

בשביעית בניגוד להקדש הפרי הראשון והאחרון אינו יוצא לחולין, וכן צריך לאחר כל העברות הקדושה לאכול הן את הפרי הראשון והן את האוכל האחרון. כך שנו בברייתא (סוכה מ ע"ב):

> שביעית תופסת את דמיה, שנאמר כי יובל היא קדש תהיה לכם, מה קדש תופס את דמיו ואסור – אף שביעית תופסת את דמיה ואסורה. אי מה קדש תפס דמיו ויוצא לחולין, אף שביעית תופסת את דמיה ויוצאת לחולין – תלמוד לומר תהיה – בהוייתה תהא. הא כיצד? לקח בפירות שביעית בשר – אלו ואלו מתבערין בשביעית, לקח בבשר דגים – יצא בשר ונכנסו דגים, לקח בדגים יין – יצאו דגים ונכנס יין, לקח ביין שמן – יצא יין ונכנס שמן. הא כיצד? אחרון אחרון נכנס בשביעית, ופרי עצמו אסור.

וכך פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ו הל' ו, ז):

> חומר בשביעית מבהקדש, שהפודה את ההקדש יצא הקדש לחולין ויתפשו הדמים תחתיו, והשביעית אינה כן, אלא המוכר פירות שביעית יתפשו הדמים ויעשו כפירות שביעית, והפירות עצמן לא נתחללו ונעשו כפירות שאר שנים, שנאמר בה תהיה בהוייתה תהא לעולם, ולפי שנקראת קדש תופשת דמיה, נמצאת אומר האחרון נתפש בשביעית והפרי עצמו הוא כמו שהיה.
>
> כיצד לקח בפירות שביעית או בדמיהן בשר נעשה הבשר כאותן הפירות ואוכלו כפירות שביעית, וצריך לבער אותן בשעת ביעור השביעית, לקח באותו בשר או בדמיו דגים יצא הבשר ונתפשו הדגים, לקח בדגים או בדמיהן שמן יצאו דגים ונתפש שמן, לקח בשמן או בדמיו דבש יצא שמן ונתפש דבש, וצריך לבער הפירות הראשונות עם הדבש האחרון, כדרך שמבערין פירות שביעית, ואין עושין משניהם מלוגמא ולא מפסידין אותן כשאר פירות שביעית.

ב. נברר את דרך הפדיון והאכילה של פירות הקדושים גם בקדושת הקדש וגם בקדושת שביעית.

בירושלמי (פאה פ"ז ה"ח) בוארו דיני חילול הקדש ושביעית כך:

> רבי חייא בר אבא בעא קומי רבי מנא לאוכלו בלא פדיון איפשר (=אי אפשר) שאיפשר להקדש לצאת בלא פדיון, לפדותו ולאוכלו נמצא כלוקח לו קורדום מדמי שביעית אמר ליה הגיזבר מחליפו ביד אחר.

מפרש הרש"ס:

> לאכלו בלא פדיון אי אפשר – קושיא היא למאי דאמרינן דחייב בשביעית דהיכי אכלי עניים פירותיו בשמיטה כיון שהוא קדוש, דבלא פדיון אי אפשר דלא מצינו הקדש יוצא לחולין בלא פדיון.
> כלוקח קורדום מפירות שביעית – דכיון דפודין אותו סברי דקדושת שביעית הוא דקא פרקי ויבוא הגזבר ויטעה לקנות מדמיו קורדום או אבנים כמו הקדשות בדק הבית ואסורין, והתורה אמרה לאכלה ולא לדבר אחר כדאיתא במס' שביעית (פ"ח) ובתו"כ (פר' בהר).
> ומשני – הגזבר מחליפו ביד אחר – נאמר לגזבר שיוציא הקדש זה מתחת ידו כי היכי דלא ליטעי ויחליפנו ביד אחר והאחר יהא שליחא דרבנן וישמע למצות חכמים ויקבר או ישרף.

היינו, לדברי הרש"ס יוצא שגזבר הקדש מעביר את קדושת ההקדש לפירות אחרים ואותו הקדש מתבער מן העולם, והפירות הראשונים נאכלים בקדושת שביעית. לא ברור מדבריו האם קדושת השביעית עוברת גם לחליפין, אם היא עוברת לא ברור מה הרווח ההלכתי או הממוני מכל ההחלפה. אם היא אינה עוברת לא ברור מדוע צריך לבער את החליפין הרי הם אינם קדושים בקדושת שביעית אלא רק בגדר ממון הקדש, ומדוע יהא אסור לקנות בהם להקדש קרדום.

ג. הגר"א על הירושלמי (כת"י א) פירש בצורה שונה:

> לאכלו בלא פדיון – פי' דמקשי האיך עושין בפירות שביעית של הקדש, דהפירות גופא א"א לאכלן כמו שאר שביעית הא אין הקדש יוצא בלא פדיון, ולפדותו ולאכלו קשה דא"כ הוו המעות דמי שביעית דשביעית תופס דמיו וא"כ יהא אסור ליקח שום דבר מזה דהוי כלוקח לו קרדום מדמי שביעית.
> ומשני מחליפו ביד אחר – פי' שמחליף אותן המעות על מעות אחרים שיש לאחר של חולין שהוא רוצה לאוכלן ויוצאין אלו מאיסור שביעית, דזה כלל בידינו ראשון ראשון נתפס בשביעית ופרי עצמו אסור אבל האמצעיים יוצאין ע"י חולין אלו לחולין.

וכדבריו פרשו בשדה יהושע ובספר ניר על הירושלמי ובחסדי דוד על התוספתא (פאה פ"ג הכ"א).

פירוש לדבריהם: הגזבר מוכר את הפירות הקדושים בקדושת שביעית ואז הפירות נאכלים ע"י הקונה בקדושת שביעית בלבד, והמעות קדושים הן בקדושת שביעית והן בהקדש לבדק הבית. ונוטל את המעות ומחליפן עם אחר הרוצה לאכול פירות בקדושת שביעית, מעות האחר מתקדשים בקדושת שביעית והאחר קונה עמהם פירות חולין המתקדשים בקדושת שביעית ואוכלם, והמעות שביד גזבר הם הקדש ללא קדושת שביעית.

ד. בספר ניר התייחס לתשובת הירושלמי שהגזבר מחליפו ביד אחר ומקשה:

> למ"ד שביעית פ"ח ובבלי סוכה פ"ג דשביעית יוצא לחולין בין דרך מכירה בין דרך חילול ניחא, דאחר מחלל לפירות שביעית שיש לגיזבר על פירותיו ואוכל אותו האחר פירותיו בקדושת שביעית ופירות הקדש שהן תחת הגיזבר יוצאין לחולין מקדושת שביעית ואז מותר לגיזבר למוכרן וליקח בדמיהן כל מה שצריך לו להקדש אע"ג דקונה בדמיהן דברים שאינם בני אכילה ולא הוי כלוקח קרדום מדמי שביעית שהרי כבר נפקע קדושת שביעית מהן על ידי חילול. אבל למ"ד אין שביעית מתחלל אלא דרך מכירה לא ידעתי איך יעשה דהא על ידי מכירה אי אפשר שהרי המעות נתפסות ממילא בקדושת שביעית והקדש אין להן צורך רק לבניין וכהאי גוונא ולא מיקיים בהו לאכלה וזהו כלוקח לו קרדום מדמי שביעית.

ומקשה שדברי מהרא"פ אינם ברורים. ולפי מה שכתבנו לעיל בשם הגר"א נראה ששאלתו מתורצת.

ה. בפירוש פני משה הסביר באופן אחר וז"ל:

> א"ל משכחת לה בלא פדיון הדמים וחייב בשביעית דקתני שחל חיוב שביעית עליו אע"פ שהוא ביד הקדש וכיצד הוא עושה הגזבר מחליפו ביד אחר שמחליף כרם זה עם כרם אחר והאחר נכנס להקדש תחתיו ואותו הכרם נשאר קדושת שביעית עליו וה"ה שיכול להחליף עם בעל הכרם עצמו על כרם אחר אלא אורחא דמילתא נקט דבעל הכרם כשהוא מוציא מן ההקדש בדמים הוא פודה וכאן א"א מפני איסור שביעית שעליו וכדאמרן.

וכוונתו שכיון ששביעית אינה מתחללת בפרי ראשון בפדיון (רק דרך מקח) בהעברת הקדושה מהכרם הראשון לשני הכרם השני יהיה קדוש רק בקדושת

הקדש בעוד שהכרם הראשון ישאר קדוש בקדושת שביעית. ואחר בקשת המחילה לא זכיתי לירד לעומק דעתו מה הרווח ההלכתי בהחלפת כרם בכרם, סו"ס הכרם השני אף פירותיו קדושים בקדושת שביעית, וא"כ עדיין לגזבר ההקדש יהיה כרם ביד הקדוש בקדושת שביעית ובקדושת הקדש. ועוד שנראה שאין לחלל פירות שביעית על פירות שביעית ואפילו בפרי שני או שלישי אין להעביר את קדושת השביעית מהפרי השני לפרי שבלא"ה קדוש בקדושת שביעית. ועי' שו"ת משפטי עוזיאל (כרך א יו"ד סי כז) שהביא את הפנ"מ ולא חשש לקושיות על דבריו.

הרידב"ז על הירושלמי הלך בדרכו של הפני משה אבל דוקא לגבי פירות ואלו דבריו: "הגזבר מחליפו כו'. כלומר משכחת לה בדרך חילול דלא מהני בשביעית ומהני בהקדש ונמצא דהוה הקדש ולא נתפס בקדושת שביעית... ומסקינן דבפרי ראשון ד"ה דרך מקח אין דרך חילול לא".

היינו **מחלל** את הפירות על מעות וכיון שהקדש מתחלל ושביעית אינה מתחללת נשארים הפירות בקדושת שביעית והמעות מתקדשות בקדושת הקדש אבל לא בקדושת שביעית. וכ"כ האור שמח (הל' מאכלות אסורות פ"ח הי"ז).

הרב יעקב אפשטיין

שביעית במקדש

הקדמה
א. מנחות ונסכים בשביעית
ב. דמי שביעית
ג. שיטת הרמב״ם לגבי מנחות ונסכים בשביעית

הקדמה

נושא שביעית במקדש צריך להיבחן בשני כיוונים: ראשית האם יש ארועים מסויימים הקשורים בשביעית במקדש, והיבט נוסף: האם בשביעית נאסר להביא קרבנות או מרכיבים מתוכם להקרבה בבית המקדש. ואם כן מאין סופקו או הובאו אותם מרכיבים.

לגבי אירועים המחברים בין שמיטה למקדש, המאורע היחידי שהתייחס ישירות לשביעית במקדש היה דוקא במוצאי שביעית – ״הקהל״, ובערב פסח של שביעית היו מתודים וידוי מעשרות (וכן בערב פסח של שנה רביעית), פרט לזה לא היו אירועים מיוחדים הקשורים למקדש בשביעית.

א. מנחות ונסכים בשביעית

השאלה השניה יותר מורכבת. במקדש השתמשו במנחות ונסכים מגדולי הארץ. וממילא טעון בירור מה דינם בשביעית. כמו כן השאלה היא לגבי דמי שביעית, היינו בדמים של פירות שביעית שנמכרו מה דינם לקנות בהם קרבנות מכל הסוגים: בהמות ועופות, מנחות ונסכים ולהקריבם בביהמ״ק. אם היו עושים כן יצאו הדמים לחולין ועל הקרבנות מלבד קדושת הקרבן חלה קדושת שביעית.

בספרא (בהר פרשה א, ו) נאמר: ״לאוכלה ולא להביא ממנה מנחות, ולא להביא נסכים ממנה״. וכן הביא בספר יראים (סימן קנח): ״לאכלה ולא להביא ממנה מנחות ונסכים״, ובסמ״ג (עשין סי׳ קמז-קמח). (ברמב״ם לימוד זה לא מובא).

מפרש הר״ש על ספרא:

שהקומץ היה נקטר, וכתיב לאכלה ולא לשריפה, כדאמרינן בפ׳ כל

הקרבנות (מנחות פד), וכן נסכים לשיתין אזלי ואין זה לאכלה. ובתוספתא דשקלים אין מביאין תודה ולחמה מפירות שביעית **ואם הביא לא קידש**.

החפץ חיים כותב בפירושו על הספרא: "ולא להביא ממנה מנחות דלא מייתי מפירות הארץ השובתת מנחות ונסכים אלא מייתי מדאשתקד".

התוספתא שקלים (פ"א הי"א) שהזכיר הר"ש אומרת: "אין מביאין מנחות ונסכים ומנחת תודה ולחמה של תודה... ומפירות שביעית, **ואם הביא הרי אילו פסולין**".

וכן בתוספתא מנחות (פ"ח ה"ל): "נסכים בכל מקום לא יביא אלא מן החולין מכאן אמרו אין מביאין מנחות ונסכים מנחת בהמה ולחמה של תודה מן הטבל... **ומפירות שביעית ואם הביא הרי אלו פסולין**".

עולה מן הספרא ומן התוספתא שאין להביא כלל, לא מנחות ולא נסכים מפירות שביעית. היינו סולת ושמן למנחות, או יין לנסכים אסור שיהיו מפירות שביעית. ויש בכך לאו הבא מכלל עשה אשר נחשב כעשה. עפי"ז לא ברור מדוע אם הביא "הרי אלו פסולין" הרי עבר בעשה. ומה הפסול בקרבן, ועל פניו נראה שחז"ל גזרו על כך, שאל"כ קשה להבין מדוע אם הביא פסול. ונעסוק בכך להלן.

במשנה במסכת מנחות (פג ע"ב) נאמר: "כל קרבנות הציבור והיחיד באין מן הארץ ומחוצה לארץ, מן החדש ומן הישן, חוץ מן העומר ושתי הלחם שאינן באין אלא מן החדש ומן הארץ".

משמעות המשנה היא שבכל הקרבנות הנשרפים על המזבח ניתן בשביעית להביאם מחוץ לא"י או מן התבואה של שנה קודמת, פרט לעומר ושתי הלחם שמצותם להביא מא"י ומן החדש. ולכן צריך להביאם אף בשנת השמיטה מיבולה. הגמרא מלמדת שיש דעות חולקות המתירות להביא מן הישן אלא שחיסר מצוה, ודעה המתירה להביא עומר מחו"ל. אבל המסקנה להלכה היא כמשנה. ואומרת הגמרא (פד ע"א):

> תנן התם: שומרי ספיחין בשביעית נוטלין שכרן מתרומת הלשכה. רמי ליה רמי בר חמא לרב חסדא, תנן: שומרי ספיחין בשביעית נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, ורמינהו: לאכלה – ולא לשריפה! א"ל, רחמנא אמר לך: לדורותיכם ואת אמרת תיבטל?

ומפרש רש"י:

> נוטלין שכרן מתרומת הלשכה – לפי שהם הפקר וצריך לשומרן מפני

החיה ומפני העניים שלא ילקטוהו קודם לעומר כדי שיהא העומר בא מהם.
לאכלה ולא לשריפה – והיכי מקרבינן קומץ לשורפו על גבי המזבח.
רחמנא אמר – בעומר לדורותיכם.
ואת אמרת תיבטל – שאם אינו מביא של שביעית נמצא עומר בטל.

היינו, ברוב המנחות והנסכים אין להביאם מגדולי שביעית כיון שחלק מהם נשרף על גבי מזבח ובכך עוברים בעשה של "לאכלה", ומכלל הן אתה שומע לאו – שלא לשריפה. אבל בעומר ריבוי מיוחד להקריבו דוקא מגידולי שביעית שכן הוא צריך לבוא דוקא כרמל כפי שמבארת הגמרא שם בהמשך הסוגיא.

וחוזרת הגמרא על כך בסוגיא בבכורות (יב ע"ב):

ואמר רב חסדא: בהמת שביעית – פטורה מן הבכורה וחייבת במתנות. פטורה מן הבכורה – לאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה, וחייבת במתנות – דלאכלה קרינא בה. מיתיבי האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה חלתה – חייב מיתה ואמאי? כיון דאילו מטמיא בת שריפה היא, לאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה! שאני הכא דכתיב לדורותיכם. תנ"ה: מנין לאוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה חלתה שחייב מיתה – שנאמר לדורותיכם. ולגמר מינה! התם – עיקר לאכילה, הכא – עיקר לשריפה.

ומפרש רש"י:

במתנות – זרוע ולחיים והקיבה.
לשריפה – ואי מיחייב בבכור סלקי אימורים לגבוה.
חלה טמאה – אין לה תקנה אלא שריפה דהאוכל תרומה טמאה חייב מיתה.
ואמאי – מיחייב עיסת שביעית בשביעית בחלה.
לדורותיכם – כתיב בחלה משמע אפילו בשביעית וכתיב (במדבר טו) מראשית עריסותיכם וגו'.
תניא נמי הכי – דטעמא משום דלדורותיכם כתיב בהו.
וליגמר מינה – דלא אמר לאכלה ולא לשריפה ותתחייב בהמת שביעית בבכורה.
התם – גבי חלה עיקר הפרשתה לאכילה דאינה בשריפה אא"כ נטמאת.

היינו, רב חסדא מלמד שבכור הנולד לבהמת שביעית (היינו שנקנתה מדמי פירות שביעית – רש"י) פטור ממצות בכור ליתנו לכהן על אף שהוא פטר רחם לאותה בהמה. וזאת משום שהבכור קדוש בקדושת שביעית ומותר לאכילה בלבד. והגמרא שואלת מדוע חלה מתבואת שביעית צריך להפריש חלה, ומתרצת שעיקר הפרשתה אינו לשריפה, אבל בבכור כל עוד לא נפל בו מום הרי הוא שלמים וקרב על גבי המזבח, וממילא חלק ממנו נשרף.

תוס' במנחות (פד ע"א ד"ה רחמנא) שאל מדוע לא נלמד מעומר שנשרף ע"ג מזבח לגבי שאר קרבנות הנשרפים ומתרץ:

> וי"ל מה לעומר שכן ציבור ודוחה שבת וטומאה, ועוד שאני עומר דמצותו בכך ולא מיקיימא מצותו אלא בשל שביעית, וניחא נמי שתי הלחם הבאות בפני עצמן בשביעית למאן דאמר דלשריפה קאתיין בפרק התכלת (לעיל דף מו:).

וכן בבכורות מתרץ:

> י"ל לא ילפינן בכור מעומר דאיכא פירכי טובא מה לעומר שכן קרבן צבור ודוחה שבת וטומאה, ועוד א"א לקיים עומר בשביעית אלא בפירות שביעית דבעינן כרמל, אבל בכור וחלה מתקיים בשנה שביעית בבהמות אחרות ובפירות אחרים.

וכך פסק הרמב"ם (הל' שקלים פ"ד ה"ה): "בשנת השמטה שהיא הפקר שוכרין בית דין שומרין שישמרו מקצת הספיחים שצמחו כדי שיביאו מהן העומר ושתי הלחם שאינן באין אלא מן החדש, ואלו השומרין נוטלין שכרן מתרומת הלשכה".

וכך ענה בשו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' רמז):

> עוד שאלת בשנת השמטה והיובל במה היו עושין עומר בפסח ושתי הלחם בעצרת אחר שאין חריש וקציר ואם נתחייבו בבכורים ולקרו' עליהם:
> תשובה שאלות אלו הם דברי חכמה. ולענין עומר ושתי הלחם מפורש בגמרא בבא מציעא בפרק בתרא (קי"ח ע"א) שהיו באים מהספיחים וכן הוא במשנת שקלים (פ"ד מ"א) ובמנחות פרק כל קרבנות הצבור (פ"ד ע"א), וכן הרמב"ם ז"ל בפ' אחרון מהל' שקלים. ולענין בכורים רש"י ז"ל כ' בפ' אם כסף תלוה שהיו מביאין אותם בשנת השמטה וכיון שהיו מביאים היו קורין ג"כ ולא שאלת אם היו חייבין בתרומה ומעשר ושאר מתנו' עניים כלקט ושכחה ופאה. ונראה שהיו פטורים

שהרי שדה הפקר הוא פטור מכל אלו המתנות כדמוכחא ההיא דמצא קציעות בדרך פטורות מן המעשר בפרק ב' דב"מ (כ"א ע"ב) ובפ"ג ממסכת מעשרות ושנת השמטה הפקר היא וכן בספרי תניא בפ' עשר תעשר יצאה שביעית שאינה חייבת במעשר וכן בפ' כי תכלה לעשר וכן בפ' חלה ושם אמרו שהיא חייבת בחלה וכן בירושלמי דשביעית פ"ט במשנה ובסוף פרק קמא דבכורו' (י"ב ע"ב) יהבי טעמא בחלה משום דכתיב לדורותיכם ובעומר פ' כל קרבנו' הצבור (פ"ד ע"א) ובעמון ומואב שאינן מארץ ישראל חלקו בו חכמי ישראל אם הי' נוהג בו מעשר עני או מעשר שני כמו שהוא במשנת ידים (פ"ד מ"ג) והביאוה בפ"ק מיבמות (ט"ז ע"א) ופ"ק מחגיגה (ג' ע"ב) לפי שלא היתה נוהגת בהם שמטה והיו נוהגים בהם מתנות. **אבל בא"י שנוהגת בהם שמטה גם מתנות כהונה גם מתנות עניים אינן נוהגין בהם.** ומההוא טעמא דהוה סבירא לן למיפטר עיסת שביעית מחלה אי לאו דכתיב לדורותיכם דלאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה אחלה אם נטמאה בת שריפה היא מההוא טעמא יש לפטור מתרומה, שהרי תרומה טמאה היא בשריפה כמו חלה ולאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה, וליכא קרא בתרומה לרבוייא כדאיתא בחלה דטעמא אחרינא איכא למיפטר מתרומה וממעשר דלא נתחייבו באלו אלא אחר העמדת כרי **ובשביעית ליכא העמדת כרי** ושנינו בפרק א' ממס' תרומות אין תורמין מן הלקט ומן השכחה ומן הפאה ומן ההפקר ופי' בירושלמי משום דכתיב ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך ממה שיש לך ואין לו אתה חייב ליתן לו יצא הפקר שידך וידו שוין בו. ושנת השמטה הפקר היא לכל. ובראשון מהוריו' (ד' ע"ב) אמרו דשבת נוהגת בשביעית.

עולה מן הגמ' והראשונים שכיון שחלק ממצות העשה של קדושת פירות היא שלא לשורפם וכד', ממילא רק בקרבנות שהתנאים ההלכתיים מחייבים להביאם מפירות ארץ ישראל בשנת השמיטה – בהם יש דין מיוחד שבאים מפירות שביעית וחלקם נשרף על גבי מזבח אבל בשאר מנחות ונסכים היו מביאים אותם או מן הישן של א"י או מיבולי חו"ל.

בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' תמה) גישה אחרת לכל האיסור, וז"ל:

ט) אשר נתקשה כתר"ה בדין בהמת שביעית פטורה מן הבכורה משום לאכלה ולא לשריפה. מ"מ ירעה עד שיסתאב. ועוד יחלל האימורין שיחול קדושת שביעית על דבר אחר ויוכל להקריב. הנה אקשה לו עוד

אחת. דמה הקשה הש"ס במנחות (פ"ד ע"א) למה מביאין עומר בשביעית אקרי כאן לאכלה ולא לשריפה. ומה זו קושיא **הלא עשה דרבים של כל ישראל ידחה לאו הבא מכלל עשה**. שדעת הרמב"ם בהלכות יבום דאפילו עשה דעלמא דוחה אותה. ועוד דעומר קרבן ציבור שקבוע לו זמן שאפילו שבת החמורה דוחה כ"ש עשה דעלמא.

י) אך ברורן של דברים **דהתורה לא נתנה לו פירות שביעית רק לאכילה**. ונמצא שלשורפה ע"ג המזבח אינו שלו **ואינו יכול להקדישה לענין זה**.[1] וע"כ ניחא נמי בבכור דהאימורין אינם שלו לענין הקרבה וחשיב יד הקדש באמצע דפוטר מבכורה כמו אם בשותפות נכרי בדבר שעשה אותה בע"מ דקי"ל דפוטר כיון דיש חלק לאחר המונעו מהקרבה וה"נ בזה. וכן קושיית הש"ס בחלה דאינו שלו לקרות לה שם חלה כיון דגורם לו בזה שריפה. ומשני דכתיב לדורותיכם מוכח דאי מטמיא לא אמרינן ויכול לקרות לה שם חלה [ובודאי דאפי' לכתחילה א"צ ללוש פחות פחות מכשיעור כדי לפוטרה. וע"כ פשוט דכ"ש דחייב בביכורים].

יא) ולכאורה יש להקשות לזה מהמקדש בפירות שביעית מקודשת. וכתבו התוס' דאף דלכתחילה אסור משום לאכלה ולא לקדש בו אשה. מ"מ בדיעבד מקודשת. ולא אמרינן דלא הוי שלו לענין זה. לק"מ שהרי מ"מ הוא שלה וממילא מתקדשת. שהרי דעת התוס' פ"ק דחולין דלמחליף עצמו אסור ולא הוי שלו כלל ומ"מ מקדשת וכמ"ש התוס' פ"ק דקידושין באיבעיא דשתי בנותיך לשני בני דבתר מקבל אזלינן ולא בתר נותן. והיינו טעמא דהילך מנה והתקדשי לפלוני דמקודשת מדין עבד כנעני. ומשום דקבלת רבו גרמה לו.

נראה לפי האבני נזר שאת הלימוד: "ולא להביא ממנה מנחות" אין הוא מבין כאיסור הנובע מן העשה של "לאכלה", אלא כמניעה – התורה ציותה אותנו שאין אפשרות להביא ממנה מנחות משום שפירותיה אינם שלנו וא"כ לא התקדשו. ולכן הוקשה לו ממקדש אשה בפירות שביעית. ודבריו מסבירים את הבריתות שהמביא מנחות מפירות שביעית פסולין. אולם בדבריו ישנה דרך חדשה ומשמע מהראשונים שאינם מסבירים כך את הסוגיה, אלא משום "לאכלה ולא לשריפה" או "ולא לסחורה" ואינם מבינים זאת כמניעה. ועוד אף לפי דבריו של האבנ"ז קשה שלא מצאנו שהפירות יוצאים מידיו כתוצאה מפעולה אסורה. היינו, כיון שזכה בהם הם שלו, ואם יעשה מהם דבר האסור יעבור באיסור עשה, אך אין אומרים בהם "אי

1. סברא דומה כתב בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' מג) לפטור בהמת שביעית מבכורה.

עביד לא מהני". ולדוגמא, אם עשה מהם רפואה עבר על "לאוכלה ולא למלוגמא" אבל התרופה שייכת לו. וא"כ במה עדיף הלימוד של ולא למנחות שאי עביד לא מהני. ועוד שאי עביד לא מהני הוא בלאוין אבל לא באיסורי עשה.

וכן בשו"ת עונג יום טוב (סי' קיג) לא הבין כאב"נ. ז"ל:

> ובמנחות (דף פ"ד) דפריך התם אמתניתין דשומרי ספיחי שביעית נוטלין שכרן מתרומת הלשכה. ומקשה שם הש"ס אמאי לאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה. והקשה הטו"א[2] הא קי"ל דעשה דרבים דחי עשה דיחיד א"כ מאי מקשה הש"ס הא עשה דהבאת העומר הוי עשה דרבים ודחי לעשה דיחיד דלאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה. וצריך לומר **דגם עשה דלאכלה עוברים הציבור שהעומר קרב עליהן** שהרי הכהנים מקריבים עליהם בשליחותם. וא"כ הרי משמע מזה דכיון שהכהנים מקריבים בשליחותן רמי גם איסור עשה דשביעית עלייהו, **ודמי כאלו הם שורפים פירות שביעית**. ולא אמרינן דמצות העומר רמי עלייהו ואיסור עשה דשריפת פירות שביעית רמי על הכהן המקריב, נ"ל דלא דמי דהתם שאני שהקרבן באה משל ציבור והם מוסרים הפירות שביעית לשורפם בשעת הקרבה הלכך רמי גם עלייהו עשה דלאכלה ולא לשריפה. משא"כ באיסור שנעשה בעת הקרבה שהיה אפשר להקריב בלא איסור כמו שוחט הפסח על החמץ. שהרי אפשר לבער החמץ ולשחוט הפסח בזה ודאי אמרינן דמעשה השליחות דפסח רמי על כל בני החבורה ויוצאים בו כאלו הם בעצמם שוחטים. ואיסור שחיטת הפסח דאית ביה רמינן רק על השליח משום דאנו יכולים לחלק מעשה השליח ולחשוב מצות שחיטת הפסח על בני החבורה ואיסור חמץ על השליח לבד וכמו שבארנו דאין גופו של שליח דומה כאילו גופו של משלח עושה הדבר.

מבואר בדבריו שעל שאלת הטו"א (ששאלה אף האב"נ) שיבוא עשה דרבים וידחה עשה דיחיד עונה שאף העשה הנדחה הוא של רבים, וא"כ במה עדיף זה מזה.

ב. דמי שביעית

ומצאנו לכאורה שלא כלימוד הספרא והתוספתא במשנה בשביעית. במשנה (שביעית פ"ח מ"ח) נאמר: "אין מביאין קיני זבים וקיני זבות וקיני יולדות מדמי שביעית **ואם הביא יאכל כנגדן**".

---

2. טורי אבן, ראש השנה ל ע"ב. ועי' בהערות עליו הערה רי.

ופירש הרמב"ם (שביעית שם): "ואמרו יאכל כנגדו, כלומר יוציא מממונו דמי אותו הדבר ויקנה בו פירות שאינן פירות שביעית ואוכלם בקדושת שביעית".

והתוספות יום טוב (שביעית שם) פרש: "אין מביאין כו' – דכל דבר שבחובה אינה באה אלא מן החולין בספ"ק דמעשר שני".[3]

וכן במשנת שקלים (פ"ב מ"ב): "מדמי שביעית יאכל כנגדן".

ולפי כו"ע הקינים שהביא עלו לו ואינו צריך להביא קן נוסף לצאת ידי חובתו.

וכך פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ו ה"י): "דמי שביעית... **ואין מביאין מהן קיני זבים וזבות ויולדות וחטאות ואשמות, ואם הביא יאכל כנגדן,** ואין סכים כלים ועורות בשמן של שביעית ואם סך יאכל כנגדן".

ונראה שאין זה חולק על הספרא והתוספתא. שם דובר על הבאת מנחות ונסכים מפירות שביעית עצמם, והם קרבים כולן או חלקן על גבי המזבח. ופירות שביעית, בניגוד למעשר שני, אינם יוצאים כלל לחולין, ואף אם החליף בהם הפירות הראשונים אינם יוצאים לחולין, כאמור (סוכה מ ע"ב, ע"ז נד ע"ב):

> שביעית תופסת את דמיה, שנאמר כי יובל היא קדש תהיה לכם, מה קדש תופס את דמיו ואסור – אף שביעית תופסת את דמיה ואסורה. אי מה קדש תפס דמיו ויוצא לחולין, אף שביעית תופסת את דמיה ויוצאת לחולין – תלמוד לומר תהיה – בהוייתה תהא. הא כיצד? לקח בפירות שביעית בשר – אלו ואלו מתבערין בשביעית, לקח בבשר דגים – יצא בשר ונכנסו דגים, לקח בדגים יין – יצאו דגים ונכנס יין, לקח ביין שמן – יצא יין ונכנס שמן. הא כיצד? אחרון אחרון נכנס בשביעית, ופרי עצמו אסור.

ואם כן הקמח או השמן עצמו אינו יוצא לחולין, ועבר בהם על "לאוכלה". לעומת זאת חליפי או דמי שביעית יוצאים לחולין, ולכן הקינים אותם הביא יוצאים לחולין ובאכילה כנגדם הוא יוצא ידי חובת "לאוכלה" בדמי או חליפי השביעית. וכן נראה מהתוספתא (שביעית פ"ז ה"ו): [שביעית] אין לוקחין בה זבחי שלמים מה שאין כן במעשר שיני". משמע שהאיסור לקנות בהם שלמים הוא לכתחילה, אבל בדיעבד יאכל כנגדם על אותם חלקים הקרבים על המזבח.

---

3. עי' כלכלת שבת (חאסקין, ספרא עמ' תקכב) שסתר טעם זה לגבי שביעית וכתב שנאמר רק לגבי מע"ש.

ועי' בכלכלת שביעית (חאסקין, ספרא עמ' תקכב) שלדעתו אין מביאין מדמי שביעית קיני זבים משום הלימוד בספרא שאם הביא פסולים שהבאנו לעיל ולדעתו: "ורק שלא להביא שום צרכי גבוה משביעית, דנאמר בו לאכלה ולא צרכי גבוה מנחות ונסכים". אבל כאמור מרחק גדול בין הספרא לבין המשנה בשביעית, שלפי הספרא עפ"י התוספתא המביא מנחות ונסכים הם פסולים, ואילו לפי המשנה יאכל כנגדם.

ג. שיטת הרמב"ם לגבי מנחות ונסכים בשביעית

שיטת הרמב"ם אינה ברורה. לא מצאנו שהזכיר במפורש שאסור להביא מנחות ונסכים מפירות שביעית.

וכך כתב השפת אמת (מנחות פד ע"א):

> משמע למסקנת התוס' וסוגיא דהתם **דכל מנחות אסור להביא בשביעית**, וצריכין להביא מנחת נסכים ושאר מנחות מן הישן [וכן איתא בתוספתא דמכילתין סוף פ"ח]. וצ"ע על הרמב"ם שלא כתב מזה, וצ"ל דסמך על מ"ש בה' בכורות (פ"ה ה"ט) דפטורה מבכורה ממילא ה"ה מנחות [והטעם שכ' הרמב"ם שם משום לאכלה ולא לסחורה י"ל גם במנחות כיון דבידו ליתן להקריב לאיזה משמר שירצה ע"ש בכ"מ], ובתו"כ דריש בהדיא לאכלה ולא להביא ממנה מנחות ע"ש.

וכוונתו לנאמר ברמב"ם בהלכות בכורות (פ"ה ה"ט):

> הלוקח בהמה ממעות מעשר שני בירושלים חייבת בבכורה, אבל הלוקח בהמה מפירות שביעית הרי זו פטורה מן הבכורה לפי שאינו רשאי לעשות סחורה בפירות שביעית שהרי נאמר בה לאכלה, לאכלה ולא לסחורה, ואם תהיה חייבת בבכורה הרי זה משתכר בבכור שהרי יצא מתורת פירות שביעית, וכבר ביארנו בהלכות מאכלות אסורות שאסור לעשות סחורה בדברים האסורים באכילה וכן ביארנו בתרומות שאסור לעשות סחורה בתרומות וכן אסור לעשות סחורה בבכורות אע"פ שמותר למוכרן על דרך שביארנו.[4]

---

4. הכסף משנה העיר: "והראב"ד השיג על רבינו שכתב 'ולא לסחורה' ולא ה"ל לכתוב אלא 'ולא לשריפה' כמו שאמרו בגמרא. ונראה **שבנוסחת רבינו היה כתוב ולא לסחורה.** ומ"ש רבינו הרי זה משתכר בבכור היינו לומר שאינו חייב לבערו בזמן הביעור, ונותנו לכהן ויש לו טובת הנאה".

ונראה שאין מכאן להוכיח על כך שהמנחות והנסכים פסולים, ולכל היותר יש מכאן ראיה שאין לעשות כן לכתחילה ועובר בעשה של "לאכלה ולא לסחורה". אם כי קשה להבין מה הסחורה בנתינה לכהן זה ולא לאחר. ויותר היה ראוי לאסור מצד "לאכלה ולא לשריפה" וכיון שחלק ממנה הולך לשריפה יש לאסור.

והנה בתוספתא מעילה (פ"א הכ"ז) נאמר:

> מכאן אמרו אין מביאין מנחות ונסכים ומנחת בהמה ולחמה של תודה מן הטבל, ומן התרומה, ממעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ממעשר שני והקדש שלא נפדו, מן המדומע, ומן החדש, **מפירות שביעית ואם הביא לא מעל** ואין צריך לומר מערלה ומכלאי הכרם.

הרמב"ם (הל' איסורי מזבח פ"ה ה"ט) הביא את הברייתא כך:

> אין מביאין מנחות ונסכים לא מן הטבל ולא מן החדש קודם לעומר ולא מן המדומע ואין צ"ל מערלה וכלאי הכרם מפני שהיא מצוה הבאה בעבירה שהקב"ה שונאה, ואם הביא לא נתקדשו להיותן ראויין לקרבן אבל נתקדשו להפסל ויהיו כקדשים שנפסלו".

והשמיט דין שביעית. ונוה"כ לא הסבירו את השמטת הרמב"ם.

ובשו"ת משנה הלכות (חט"ז סי' קו) כתב:

> ובס' אבן האזל (שם) האריך הרבה לבאר דברי הרמב"ם... ובאות ג' שם תמה עוד למה הביא הרמב"ם רק טבל וחדש ומדומע וערלה וכלאי הכרם ולא הביא מה דתניא בתוספתא עוד מע"ר שלא נטלה תרומתו ומע"ש והקדש שלא נפדו ושביעית, וע"ש מה שתי', והעלה שם דלהרמב"ם דין מצוה הבאה בעבירה אינו פסול אלא היכא שגם בשעת הקרבה הוא עבירה, אבל היכא דבשעת ההקרבה ליכא עבירה ורק דבשעת הקדש הוי עבירה אינו פסול, ובכך מיישב האבן האזל ד"ל

ערוה"ש (יו"ד סי' שו סי"א) מקשה על הסבר הכס"מ ברמב"ם והסביר: "ולכן נ"ל דה"פ דהנה כשלוקחין דבר מאכל בפירות שביעית נתפס זה בקדושת שביעית כמ"ש הרמב"ם בפ"ו משמיטה ע"ש והכא כשלקח הבהמה נתפשה בקדושת שביעית והרי הבכור יצא מתורת שביעית כיון שמחוייב ליתנו דווקא לכהן ואין בשביעית חיוב זה בע"כ שיצא מדין פירות שביעית וזהו עצמו הריוח כלומר שקנה בהמה שתהיה כולה שביעית ואינה כן וזהו שדקדק לומר שהרי יצא מתורת שביעית והוי קניית הבהמה כסחורה שמשתכר הבכור". ועי' מהרי"ט אלגאזי על הלכות חלה לרמב"ן (אות ב ד"ה ונראה לע"ד), ושו"ת שואל ומשיב (מה' א ח"ג סימן קכב).

דלא דמי שביעית לתרומה דתרומה אף לאחר שיעשה הימנה מנחות נשאר שם תרומה עליה והעבירה נמשכת **משא"כ שביעית כל דין שבה שאסור להפסידה משום דבתורה כתיב ואכלו אביוני עמך לאכלה ולא להפסד וכאן העבירה בשעה שמקדיש למנחות ואז על הפסד שביעית,** ובשעת ההקדש הוה עבירה אבל לאחר ההקדש ליכא הפסד שביעית ע"ש.

ובעל משנה הלכות הרבה להקשות על שיטת אבן האזל.

נראה לענ"ד, משתיקת הרמב"ם, **שאם הביא מנחות ונסכים בשביעית מפירות שביעית יצא ידי חובתו, בין ביחיד בין בציבור** אע"פ שעבר ב"לאוכלה ולא לשריפה". ונראה שאי"צ לאכול כנגדם שכן איסור שעשה אינו יכול לתקנו ואין הפירות יוצאים לחולין, ורק בדמי או חליפי שביעית יאכל כנגדם.

הרב שמואל אריאל

השמיטה במלחמת החשמונאים

בתיאורים ההיסטוריים של מלחמת החשמונאים, מופיעה השמיטה בהקשר שמעורר קושי. בספר מכבים א[1] מתוארים נצחונותיו של יהודה המכבי ואחיו, עד לטיהור המקדש וחנוכת המזבח, ואחר כך נצחונות נוספים על צוררי ישראל בעבר הירדן ובגליל. אז עלה עליהם אנטיוכוס בצבא רב, וצר על שני המבצרים העיקריים של ארץ יהודה: בית צור וירושלים. וכאן מוזכרת השמיטה, כגורם שפגע ביכולתם של החשמונאים לעמוד כנגד היוונים. המחסור במזון אילץ את יושבי בית צור להיכנע ולמסור את עירם לידי היוונים:[2]

> ויעש (- אנטיוכוס) שלום עם אנשי בית צור ויצאו את העיר, כי לא היה להם שם אוכל להיסגר בה, כי שבת היתה לארץ. וילכוד המלך את בית צור, וישם שם מצב לשמור עליה.

וכן בירושלים, חוזרת אותה התופעה:[3]

> ויחן על המקדש ימים רבים, ויעמד שם דיק ומכונות וקלעי אש וקלעי אבנים ועקרבים לירות חצים וקלעים. ויעשו גם הם (- היהודים) מכונות נגד מכונותיהם, ויילחמו ימים רבים. ואוכל לא היה באוצרות, בהיות השנה השביעית... ויישארו במקדש מתי מספר, כי חזק עליהם הרעב, וייפרדו איש למקומו.

וכך מספר גם יוסף בן מתתיהו:[4]

> ואנטיוכוס שלח חלק מן הצבא אל בית צור להילחם בה, ועם שאר החיל בא בעצמו לירושלים. אנשי בית צור נבהלו מפני עוצמתו, ובראותם שדללו מזונותיהם נכנעו לפניו...
> ואולם זמן רב חנה וצר על בית המקדש שבירושלים, כי האנשים שבפנים התגוננו באומץ לב... אולם מזונותיהם הלכו ואזלו, כי התבואה שהיתה להם (כבר) נאכלה, והאדמה באותה שנה לא נעבדה

---

1. פרקים ג-ה (ציוני המקורות והציטוטים, הם על פי מהדורת אברהם כהנא).
2. שם ו, מט-נ.
3. שם ו, נא-נד.
4. קדמוניות היהודים, מהדורת אברהם שליט, ספר 12, 375-378.

> ונשארה לא זרועה, הואיל והיתה זו השנה השביעית, שבה חוק הוא לנו לשמוט את הארץ מלעובדה. לפיכך ברחו רבים מן הנצורים מחמת המחסור בצורכי נפש, עד (שרק) מעטים נשארו בבית המקדש.

המקדש עמד ליפול שוב בידי היוונים, וכל מלחמתם של החשמונאים היתה עלולה לנחול כישלון. אך בשלב זה נודע לאנטיוכוס על חשש למרד בארצו, ולפיכך העדיף להגיע להסכם עם היהודים ולחזור לאנטיוכיה.

יש להעיר, שבקטע המקביל בספר מכבים ב,[5] התיאור הוא שונה מאד – לא נזכר שם רעב, ואף נאמר שיהודה המכבי הצליח להעביר אספקה לבית צור. אולם עדיין, קשה להתעלם מעדותם של המקורות דלעיל, המקובלים בדרך כלל כמקורות היסטוריים אמינים. אף שבסופו של דבר ירושלים והמקדש ניצלו בדרך נס, עדיין השאלה מטרידה מאד – כיצד ייתכן, ששמירת השמיטה הביאה את עם ישראל למצוקה כה קשה, וכמעט גרמה לחיסולה של ממלכת החשמונאים בעודה באיבה? האם יש לקח שעלינו ללמוד ממאורע זה?

ידועים דברי הגמרא בסנהדרין כו ע"א:

> כדמכריז רבי ינאי: פוקו וזרעו בשביעית, משום ארנונא.

בראשונים נאמרו הסברים שונים בביאור דברי ר' ינאי, כיצד ניתן להתיר עבודה בשביעית.[6] הנוגע לעניננו, הוא הסברם של התוספות (שם, ד"ה משרבו):

> ואם תאמר, ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע, דהויא איסורא מדאורייתא?...
> יש לומר, דפקוח נפש הוא, ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרענו, ומתים בתפיסת המלך. והכי איתמר בירושלמי, משום חיי נפש.

כפי שאומרים התוספות, הסבר זה מסתמך על דברי הירושלמי,[7] המביא את היתרו של ר' ינאי, ודן עליו בהקשר של סוגיית פיקוח נפש ו"יעבור ואל ייהרג". אולם יש לשים לב, שיש כאן חידוש שמעבר לגדרים הרגילים של דין פיקוח נפש. שהרי אין מדובר כאן בפיקוח נפש ישיר ומיידי, שהמלך מצווה על יהודים לעבוד בשמיטה ואם לאו ייהרגו, אלא יש כאן סכנת נפשות עקיפה – אם יהודים לא יעבדו בשביעית, לא יוכלו לפרוע את המס, וייאסרו בידי המלך, ובמאסר הם

---

5. פרק יג, יט-כב.
6. לסיכום הדעות עיין בשבת הארץ עם תוספת שבת, פרק א הלכה יא.
7. שביעית פ"ד הל' ב, סנהדרין פ"ג הל' ה.

עלולים לבוא לידי סכנת נפשות. ר' ינאי חידש, שגם מצב כזה מוגדר כפיקוח נפש, הדוחה איסורי תורה.

באופן אחר מבאר הראי"ה את הסכנה (דעת כהן סימן נח):

> ...שגזירת המלכות יש בזה חשש סכנת נפשות, ובפרט בעניני הכלל, ובזמני הרדיפות, וחשדים של מרידה במלכות...
> שרבי ינאי היה זריז בשמירה מחשש סכנת נפשות, ובפרט בעניני הכלל...

החשש הוא שמא המלך יאשים את ישראל במרידה, ויתגלגלו מתוך כך רדיפות כנגד היהודים. גם חשש זה הוא כמובן סכנת נפשות עקיפה, ולא פיקוח נפש ישיר. ובדברי הראי"ה נראה, שיש יותר מקום לחשוש לכך ולהגדיר זאת כפיקוח נפש, כאשר המדובר הוא בענייני הכלל. לגבי יהודי פרטי היה אולי מקום לומר, שאין מקום לדחות איסור תורה מפני חששות רחוקים כאלה. אך כאשר מדובר בסכנה ציבורית, גם חשש רחוק הופך לסכנה ממשית. אם למשל ישנו סיכון של אחד לעשרת אלפים, הרי לגבי היחיד זהו סיכון קטן, אולם בציבור של עשרת אלפים איש הוא הופך לסבירות ממשית ביותר שיהודי יבוא לידי סכנה.

מתוך כך, נשוב אל מלחמת החשמונאים. ידוע המסופר בספר מכבים,[8] שבתחילת המלחמה היו חסידים שמסרו את נפשם ולא נלחמו בשבת, עד שהורו מתתיהו וחבריו, שיש להילחם גם בשבת משום פיקוח נפש.[9] מאותה הוראה ואילך, אכן נהגו להתיר מלחמה בשבת, משום שזהו פיקוח נפש ישיר ומיידי, אך נראה שלא החילו את דין פיקוח נפש גם על סכנה עקיפה וכללית. המאורעות שהזכרנו לעיל, התרחשו לאחר שנתיים-שלוש של מלחמה בין החשמונאים ליוונים. במצב כזה, נראה שהחשמונאים היו צריכים לחשוש לסכנת נפשות, ולהכריז "פוקו וזרעו בשביעית". גם אם בשעת הזריעה אין נשקפת סכנה מיידית שתדחה את האיסור, הרי בתקופה כזו של מלחמה מתמשכת יש חשש סביר בכל

---

8. מכבים א, פרק ב, כט-מ.
9. יש המסיקים ממעשה זה, שכל הדין של "פיקוח נפש דוחה שבת" נתחדש רק בימי מתתיהו, ולא היה ידוע עד לאותה עת. אך נראה שיש להסביר אחרת. ייתכן מאד שגם קודם לכן היה ידוע הדין שיש לחלל שבת במקרה של מחלה וכד', אך עדיין באירוע מסוג זה סברו שאין לחלל שבת, משום שאין מדובר בסכנה טבעית, אלא בסכנה מצד אויבים שקמו על ישראל. כך גם בסוגיות הגמרא, אנו מוצאים דיון מיוחד ודינים מיוחדים במקרה של גוי שאמר לישראל לעבור עבירה, בנפרד מן הסוגיות על ריפוי מחלות בעבירה. לפי זה, מתתיהו לא חידש את עצם הדין שפיקוח נפש דוחה שבת, אלא רק חידש שיש להחיל אותו גם במצב של מלחמה. ועיין בספרו של הרב גורן זצ"ל, משיב מלחמה ח"א עמ' נד-נח, שהאריך בכך.

עת להתקפה ומצור, ויש להיערך מראש לאפשרות כזו ולצבור אוכל בכמות מספקת. וכך כותב החזון איש (שביעית יח, ד):

> ומצות שביתת שביעית נדחית מפני פיקוח נפש... בשעת מצור ומלחמה ואין להם לחם לאכול.

החשמונאים לא נהגו כך, ולפיכך באמת הגיעו לסכנה חמורה. בסופו של דבר ניצלה ממלכת החשמונאים בדרך נס, אך הלקח נלמד לדורות הבאים, וכאשר עמד ר' ינאי בפני מצב דומה של חשש לסכנת הכלל, הכריז על היתר לעבוד בשביעית.

יש לשים לב, שתקופת החשמונאים היא תקופה של חידוש מלכות ישראל לאחר מאות שנים ללא ריבונות, וייתכן שמסיבה זו גדרי מלחמה ופיקוח נפש במימד הציבורי היו בלתי מבוררים, ונצרך תהליך מתמשך של בירור עד לליבון הדברים.[10]

עדיין יש לשאול לכאורה, הן על ימי החשמונאים והן על ימי ר' ינאי – היכן הברכה המובטחת בתורה, "וציוויתי את ברכתי לכם בשנה השישית"? הרי אילו היתה מתקיימת הברכה, היה בשביעית די יבול כמו בשנה רגילה, ולא היו באים לידי סכנה.

ראשית, בדברי כמה מגדולי ישראל מצינו, שהבטחה זו אינה מוחלטת, אלא תלויה בנסיבות שונות, כגון מצב הדור.[11] אולם באופן ישיר לענייננו כותב החזון איש (שם):

> והא דכתיב... וצויתי את ברכתי, אין הכוונה הבטחה שלא תבוא לידי פיקוח נפש ע"י חסרון תבואת שנה שביעית, אלא הבטחת ברכה בשביל שמירת שביעית...
> ומצות שביתת שביעית נדחית מפני פיקוח נפש, ככל מצוות התורה...
> ולא אמרה תורה לסמוך על הברכה, להמנע מהשתדלות המחוייבת בדרכי הטבע...
> והברכה נאמרה אחר שעשו את ההשתדלות, או במקום שנפטרו מהשתדלות...

נראה להסביר את הדברים: הבטחת הקב"ה לברכה בשנה השישית, נועדה לאפשר לישראל לקיים את השמיטה על פי הדין, ואין להסתמך עליה כאשר אנו

---

10. תופעה מעין זו חוזרת גם בדורותינו, כאשר גדרי צבא ומדינה הולכים ומתבררים מחדש.
11. עיין באגרות הראיה, תחילת איגרת תקנה, ובדברי החזו"א במלואם.

מחמירים ומוסיפים מעבר למחוייב מן הדין. כך למשל אומרת הגמרא בסנהדרין (יב ע"א), שאין מעברין את השנה השביעית. ומסביר רש"י, שהסיבה לכך היא כדי לא להאריך את איסורי השביעית. הבטחת התורה אינה סיבה להוסיף בשביעית מעבר לנדרש מן התורה.

ביטוי מפליג לעניין זה מופיע בדברי הסמ"ע (חו"מ סי' סז ס"ק ב), הכותב שהבטחת "וציויתי את ברכתי" לא נאמרה במצב שמדאורייתא פטורים משביעית, וחכמים מתקנים חיוב שביעית דרבנן. החזו"א (שם) חולק על דבריו, וטוען שדיני דרבנן יש להם תוקף גם כלפי שמים, ולפיכך גם כאשר יש חיוב מדרבנן שורה הברכה. אך במצבים שבהם אנו פטורים מן השביעית, גם הוא מודה.

ומדברי החזון איש עולה, שגם פטור מחמת אילוץ חיצוני, כגון מצב של פיקוח נפש, הרי הוא פטור, ולא נאמרה לגביו הבטחת הברכה. במקרה של פיקוח נפש, הרי מן הדין אנו פטורים מן השביעית ומותר לעבוד בקרקע, ולא הובטחה לנו ברכת שמים כדי למנוע את הפטור ולקיים את השביעית. לפיכך, במצב כזה עלינו לנהוג כפי הדין, ולעבוד בשביעית.

ומכאן לימוד משמעותי לגבי דרך הפסיקה בהלכות שביעית בימינו. ודאי שבמצוות שביעית התורה דורשת מאיתנו מידה רבה של הקרבה, להיות בבחינת "גבורי כח עושי דברו". וברוך ה', מצבנו כיום לגבי השביעית אינו בגדר פיקוח נפש. אך עדיין יש ללמוד מכאן, שגם בהלכות שביעית מותר וצריך לשקול שיקולים של "שעת הדחק" ו"הפסד מרובה", באותם כללים כמו בשאר דיני תורה. במקום שמן הדין יש מקום להקל על פי דרכה של תורה, לא מובטחת לנו הבטחת "וציויתי את ברכתי" אם נחמיר על עצמנו, משום שהקב"ה הבטיח שיסייע בידנו לקיים את המצוה, אך לא הבטיח סיוע בחומרות שמעבר לדין. רק לאחר שנברר את האסור והמותר על פי שורת הדין, אנו רשאים לבוא בבקשה לריבונו של עולם שיעזרנו לקיים את מצוותיו.

הרב יהודה שביב

יובל היא

א. שנה – ומהות לה
ב. במשוך היובל
ג. חירות
ד. מספירה לספירה
ה. חירות כלכלית
ו. ואיש אל משפחתו תשובו
ז. סייג לאיסור חמדה

א. שנה – ומהות לה

נאמר:

> יובל היא תהיה לכם (ויקרא כה, י).
> יובל היא – שנה זאת מובדלת משאר שנים בנקיבת שֵם לה לבדה.
> ומה שמה – יובל שמה, על שם תקיעת שופר (רש"י).

לכל שאר השנים אין שם ייחודי. נקראות הן ראשונה, שנייה וכיוב"ז, שֵם שהוא מספר, ואין בו עניין מיוחד לאותה שנה דווקא, שאין בין ראשונה לשנייה אלא מספר בלבד. לעומת זאת לשנת החמישים שם מיוחד משלה.[1] משמע מהות ייחודית לה וראוי לעמוד על טיבה ועניינה.

ב. במשוך היובל

השם יובל מעתיק אותנו אל האיזכור הראשון של מילה זאת במקרא. עובר למעמד הר סיני, כשהקב"ה מזהיר את משה ואת העם לבל יעלה מי מן העם אל ההר בעת המעמד, הוא חותם: "במשֹך היֹבל המה יעלו בהר" (שמות יט, יג). ומבהיר שם רש"י: "היובל – הוא שופר של איל". ומהו "במשוך היובל" – "כשימשיך היובל קול ארוך הוא סימן לסילוק שכינה". וצריכים הדברים להאמר

---

1. כדרך שליום השביעי שם ייחודי ומהות לעומת שאר הימים ששמם – מספר: יום ראשון, שני, וכו'.

שהרי קול שופר נשמע בהר מייד, כבר בהיות הבוקר (יט, טז), ועוד בטרם החל כל המעמד.

ג. חירות

על כל פנים היובל מזכיר את המעמד הגדול מעמד הר סיני. אם נבקש למצות במילה אחת את שהעניק מעמד זה לישראל נוכל לומר – חירות. שכבר השמיעו רבותינו במסכת אבות: "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה" (ו, ב).

החירות הוענקה למקבלי התורה ולומדיה לא רק בכללותה, אלא באופן ייחודי בדיבור הראשון ששמעו למרגלות ההר:

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (שמות כ, ב).

הרי זו בשורה לכל אחד מישראל[2] שרק ריבון אחד לו והוא: ריבונו של עולם, הוא ששחרר אותו וגאל אותו מבית העבדים ממצרים.

כיוצא בזה באה תקיעת השופר של יובל וכמו משמיעה שוב באוזני כל אחד מישראל[3] כי בן חורין הוא ואין לו ריבון אחד זולת ריבונו של עולם והוא משתחרר אותה שעה מעולו של כל גורם אחר.[4]

ונראה שהקביעה הבאה בסוף פרשת היובל והשחרור – "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים אני ה' אלהיכם" (כה, נה) – חותמת את פרשת הר סיני שהחלה ב"אנכי ה' אלהיך", שהיא פרשת החירות של כל איש מישראל, חירות הנגזרת מהיותו באמת עבד ה'.[5]

---

2. יושם לב: הדברים נאמרו בלשון יחיד "אשר הוצאתיך" וכו'.
3. וראה ברמב"ם הלכות שמיטה ויובל (פ"י ה"י) שכל יחיד ויחיד חייב לתקוע.
4. אכן מאידך גיסא קול השופר אמור להחריד ולייראּ – "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו?" (עמוס ב, ו). ואפשר שאכן כן וחרדה זאת היא כאש מצרפת והיא מטהרת ומזככת את האדם, ומציבה אותו אל מול האמת הא-לוהית העליונה. ועמידה זאת היא עמידה של חירות. בחינת העמידה לה זוכה האדם מישראל ביום הכיפורים לעת נעילה, שהרי כך משמיע הוא: "אתה הבדלת אנוש מראש ותכירהו לעמוד לפניך".
5. ומכאן שמי שאוזנו אטומה היתה משמוע את הכרזת החירות ומכר את עצמו לעבדות ואף מיאן לצאת לחירות בתוך שש שנים – מצווה התורה לרצוע אוזנו זאת. כפי שמעלה רבן יוחנן בן זכאי – "מה נשתנה אוזן מכל אברים שבגוף? אמר הקב"ה: אוזן ששמעה קולי על הר סיני שאמרתי, כי לי בני ישראל עבדים, ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו – ירצע" (קידושין כב ע"ב). ומעניין, שם בהמשך מובאים דברים המקבילים של ר"ש ב"ר – "מה נשתנה דלת ומזוזה מכל כלים שבבית? אמר הקב"ה: דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים בשעה שפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא

אולם אם ב"אנכי" באו הדברים בלשון יחיד, הרי כאן בהקשר למצוות היובל נוקטת התורה לשון רבים, שכן היובל חל כשישראל כולם יושבים על אדמתם בארץ ישראל[6] וכבר הם עם אחד בארץ.

באמת, אף אותם שערלה היתה אוזנם משמוע את בשורת החירות מסיני ומכרו עצמם, הרי בשורת החירות של יובל נשמעת בעוצמה כזאת שהיא בוקעת אף אוזנים אטומות כאלו, ואף העבדים הנרצעים יוצאים אז לחירות.[7]

אכן לגבי עניין אחד לא היו בני ישראל חופשיים בעת מתן תורה – מוגבלים היו הם מעלות בהר ונגוע בקצהו (שמות יט, יב).

אימתי השתחררו הם ממגבלה זאת? במשוך היובל, כאמור: "במשך היבל המה יעלו בהר". משיכה זאת אימתי היתה? ביום הכיפורים, לאחר שירד משה מן ההר ושני הלוחות החדשים בידו.[8] הרי לנו שהתקיעה בשופר של אותו יום בישרה לישראל את החירות הגמורה.

כיוצא בה תקיעת היובל הנשמעת אחת לחמשים שנה, בשנת היובל, שאף היא ביום הכיפורים נשמעת (רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"י ה"ד).[9]

עבדים לעבדים והוצאתים מעבדות לחירות, והלך זה וקנה אדון לעצמו – יירצע בפניהם". אפשר שמתוך הדרשות השונות עולה הד הוויכוח, אימתי בעצם יצאו לחירות. האם עוד בהיותם במצרים, או שרק עם קבלת התורה. זאת ועוד, מי שרואה במתן תורה את אות החירות האמיתית הרי לדידו האוזן היא האיבר שאמור להעביר את המסר, שהאוזן היא האמורה לקלוט את התכנים הא-לוהיים שבתורה. לעומת זאת אם היציאה ממצרים היא החירות, כי אז גם הדלת והמזוזה, הכלים החומריים טכניים, יכולים להעביר את המסר.

6. ומכאן: "משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה – בטלו היובלות. שנאמר: "וקראתם דרור בארץ **לכל** יושביה" (ויקרא כה, י) – בזמן שכל יושביה עליה" (רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"י ה"ח).

7. כאמור: "ורצע אדניו את אזנו במרצע ועבדו לעלם" (שמות כא, ז). "לעולם – עד היובל" (רש"י עפ"י הגמ' בקידושין טו).

8. ראה ראב"ע לשמות יט, יג – "אמר הגאון: כאשר יתקע משה בשופר אז נתן להם רשות לעלות, וזה היה אחר רדת משה ביום הכיפורים".

9. המהר"ל רואה צד משותף בין שיבה של יוה"כ לזו של יובל – "כי זה היום שהוא יום הכיפורים מיוחד, שאז הכל שבים אל אחוזת אבותיו, כי החוטא שם מן חטאיו אל השם יתברך, והוא מתחלת היובל שהכל שב אל אחוזת אבותיו, ויום הזה מיוחד לדבר זה" (חידושי אגדות לב"מ דף פד ע"ב). לא מיותר להזכיר בזה שיום הכיפורים הוא גם יום מתן תורה, שבו ירד משה מן ההר ועימו הלוחות השניים (תענית ל ע"ב; פרקי דר"א, מו).

ד. מספירה לספירה

שנת היובל היא נקודת שיא אליה מגיעים לאחר ספירת שבע שנים שבע פעמים. זו ספירה המזכירה את ספירת שבע השבועות שבע פעמים, שעליה דיברה התורה בפרשה הקודמת, פרשת אמור.

הדמיון ניכר כבר בפתיחת שתי הפרשיות.

בספירת השבועות:	**ובספירת השנים:**
וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבֹאו את הארץ אשר אני נֹתן לכם (כג, ט-י)	וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבֹאו את הארץ אשר אני נֹתן לכם... (כה, א-ג)
וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עֹמר התנופה שבע שבתות תמימֹת תהיינה, עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמשים יום. (כג, טו-טז)	וספרת לך שבע שבתֹת שנים שבע שנים שבע פעמים (כה, ח)

וכדרך שספירת הימים והשבועות מוליכות אל חג השבועות חג מתן תורה, יום הכרזת החירות, כך ספירת השנים והשמיטות מליכות אל היובל, שנת החירות.

ה. חירות כלכלית

סיסמאות החירות והחופש נקלטות היטב בלבבות, אולם להפנמתם וליישומם הקיצוני עשויים להתלוות תופעות לוואי שבכוחם לרוקן את הסיסמאות מתוכנן.

טול למשל את מה שקרוי "כלכלה חופשית", לפיה יש ליתן ל"כוחות השוק" לפעול בחופשיות, מבלי שהחברה על מימסדיה תתערב. תוצאה אפשרית: פער מתרחב והולך בין עשירים לעניים, בין קבוצה קטנה המרכזת בידיה משאבים רבים לבין קבוצה גדולה של דלי אמצעים.

ואף שאפשר לו לאדם להיות בין חורין, גם אם הוא חסר כל, הרי קשה הדבר עד מאד, שיש ואדם משעבד את עצמו עבור פת לחם ופרשת בהר מדברת על מצב כזה: "וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך" (כה, לט). זאת, לאחר שכבר מכר

מאחוזתו (שם כה, כה), ומכר את ביתו שבעיר (כט) ולווה כספים (לה). היכן חירותו של זה? יתירה מזו, מה סיכוי יש לו להנחיל לצאצאיו מה, כדי שאף הם לא יאלצו למכור את עצמם עבור פת לחם?

לכן, בין השאר, באה מצוות היובל הקוראת דרור לא רק לעבדים, אלא גם לאחוזות הנמכרות. הנה כך מבהיר הרמב"ם את התועלת החברתית שבהלכות שמיטה ויובל (מו"נ ג, לט, בתרגומו של מ' שוורץ):

> כל המצוות שמנינו בהלכות שמיטה ויובל חלקן רחמים ונדיבות כלפי כל בני אדם, חלקן חמלה על העבדים והעניים... חלקן דאגה לתקינות הפרנסה בתמידות, בכך שתהא הארץ כולה (נחלות) בלתי ניתנות להעברה... כך שהקרן של רכושו של אדם שמורה לו וליורשיו.

ואפשר שקביעת היובל לאחר שבע שמיטות עניינה, בין השאר, למתן ולדרג את הוויתור על הבעלות. שכן אדם שעובד את האדמה שרכש בכסף מלא, נקשר אל הקרקע וקשה עליו עד מאד להיפרד ממנה ולהשיבה לבעלים הראשונים, לכן קודמת השמיטה, שבה מושך האדם את ידו מן הקרקע – אינו חורש ואינו מעבד ואינו נוהג בה כבעלים.

מאידך גם הבעלים הראשונים השבים לאחוזתם אינם נוהגים בה בעלות גמורה, שהרי שנת היובל, כמוה בשנת השמיטה, אסורה בעבודת הקרקע. הפגישה המחודשת בין בעל האחוזה לאחוזתו לא תיפגם בעיבוד גס ובפעילות מעשית. אלא זאת תהיה מעין שנת אירוסין, שבה הארוס וארוסתו רוקמים יחד את **חלום** חייהם המשותפים. והבעלות המעשית (כמוה כנישואין) תתממש רק בשנה שאחריה.

ו. ואיש אל משפחתו תשובו

בפשטות אמורים הדברים לגבי העבדים המשתחררים, שאם עד עתה היו הם בבית האדון, הרי בשנת השמיטה שבים הם איש איש אל משפחתו.

אולם מתוך ההלכה ניתן להעלות אפשרות נוספת. מחלוקת חכמים היא האם חלוקת הירושה בין האחים חלוקה חלוטה היא, או שאף היא חוזרת ביובל. ונפסקה הלכה (רמב"ם הל' שמיטה ויובל פי"א ה"כ):

> האחים שחלקו כלקוחות הם ומחזירין זה לזה חלקו ביובל.

ועתה נתאר את שיתרחש בשנת היובל. כל אחד מבני המשפחה נוטש את חלקתו ובמיפגש **המחודש** בין בני המשפחה מחליפים הם ביניהם את חלקותיהם. הרי לנו: מתוך "ושבתם איש אל אחזתו", מתוך כך גם "איש את משפחתו תשבו" (כה, י).

ז. סייג לאיסור חמדה

בעל ספר החינוך בהטעימו את מצות ספירת שבע שבתות השנים (מצווה של) כותב:

> משורשי המצווה על צד הפשט, שרצה השם להודיע לעמו כי הכל שלו... כי לו הארץ... ועם מצוה זו... ירחיקו עצמם שלא יגזלו קרקע חברם ולא יחמדוה בלבם...[10]

* * *

הנה בזה נסגר לנו המעגל. זה שהחל בזיקה שבין מצוות יובל לדיבור הראשון במעמד הר סיני – "אנכי ה' אלהיך..." – נחתם בזיקה שבין היובל לדיבור האחרון – "לא תחמוד".

---

10. כבר נשאלה השאלה ע"י פרשנים והוגים: כיצד ניתן לצוות על האדם: לא תחמוד. והתשובה: ככל שיפנים האדם לתוכו, כי לה' הארץ ומלואה והוא נותנה לאשר הוא חפץ – כן יקל עליו שלא לחמוד (והשווה לדברי ראב"ע בפירושו לשמות שם).

מפתח למאמרי מכון התורה והארץ בענייני שביעית

מאמרים שונים נכתבו ע"י צוות מכון "התורה והארץ" בנושאי השביעית מהיבטים רבים – הן מאמרים הלכתיים, הן מאמרים מחשבתיים ואמוניים, והן סקירות אגרונומיות. מאמרים אלו מפוזרים בחוברות "אמונת עתיך" ובספרים שונים שהוצאנו במשך השנים.

במפתח להלן ישנן ארבע קטגוריות:

א. מאמרים הלכתיים; ב. מאמרי הגות; ג. מאמרים בתחומי החינוך; ד. סקירות אגרונומיות.

קטגוריות אלו מחולקות אף לחלוקות משנה. חלוקות המשנה והמאמרים מסודרים לפי סדר האל"ף-בי"ת.

העמודה הראשונה לאחר כותר המאמר ושם הכותב מציין את מספר הגיליון של "אמונת עתיך", לאחריה מספר העמוד; שתי העמודות לאחריהן – החלק בספר "התורה והארץ" ומספר העמוד (מאמרים שהתפרסמו בחוברות "אמונת עתיך" וחזרו והתפרסמו בספרי "התורה והארץ", עברו לעיתים שינויים ועדכונים).

ספרים נוספים בהוצאת מכון "התורה והארץ" ובהם נושאים שונים בענייני השביעית, שאינם משולבים במפתח:

- **שבת הארץ** עם תוספת שבת, הלכות שביעית מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, עם הוספות מכתי"ק מקורות ציונים והערות, 2 כרכים, כפר דרום תש"ס
- **שבת הארץ** עם תוספת שבת, פרקים ט-יג, אשקלון תשס"ז
- **קטיף שביעית** – הלכות שביעית בגינה בשדה ובמטבח, אשקלון תשס"ז
- **הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה** חלק שלישי, מאמרים ותשובות בענייני שמיטה, כפר דרום תשס"א
- **הרב יעקב אריאל, באהלי שדה**: השמיטה – בין חזון למעשה, כפר דרום תש"ס
- **הרב משה צבי נריה, דבר השמיטה** – לקט מתוך דבריו שבכתב ושבע"פ, כפר דרום תשס"א
- **הרב חיים ישעיהו הדרי, שבת ומועד בשביעית** – פרקי עיון, הגות בפרשיות שנת השבע, 2 כרכים, כפר דרום תש"ס
- **סוד הארץ** – הלכות שביעית וערכיה, אשקלון תשס"ז
- **ספר הקהל**: מצות הקהל – אסופת מאמרים, כפר דרום תשס"א

		אמונת עתיך		התורה והארץ	
		גל'	עמ'	חלק	עמ'
א. מאמרים הלכתיים					
אוצר בית דין					
היסודות ההלכתיים של אוצר בית דין	הרב אהוד אחיטוב			ח"ו	389
היתר מכירה או אוצר בית דין	הרב יואל פרידמן	73	70		
היתר מכירה או אוצר בית דין	הרב יהושע בן מאיר	74	53		
היתר מכירה או אוצר בית דין	הרב יואל פרידמן	74	65		
תוצרת אוצר בית דין בידי מי שלא ישמור קדושתם	הרב יהודה זולדן			ח"ח	35
מתגיירים ופירות שביעית	הרב יהודה הלוי עמיחי	74	40		
פירות אוצר בי"ד במרכולים בהם קונים גויים	הרב שמואל דוד	76	10		
תביעת נזיקין באוצר בי"ד	הרב יגאל אריאל	7	18	ח"ו	384
ביעור					
ביעור פירות של אוצר בית דין	הרב יואל פרידמן			ח"ח	138
ביעור בפירות אוצר בית דין (תגובה)	הרב יעקב אפשטיין	47	42		
ביעור שביעית וביעור מעשרות ביין	הרב אהוד אחיטוב	3	25	ח"ו	306
זמן הביעור בענבים	הרב עזריאל אריאל	2	26	ח"ו	308
מי ששכח ולא ביער	הרב יהודה הלוי עמיחי	5	27	ח"ו	310
על האוג וחובת ביעורו	הרב מ' צארום וד"ר עמר	75	31		
ביקורת ספרים					
דולה ומשקה בשביעית - על ספרי הרב נריה	הרב יהודה הלוי עמיחי	73	31		
כתבי מעדני ארץ - השמטות וסילופים	הרב יואל פרידמן	75	59		
ספר התורה והארץ חלק ו'	הרב עזריאל אריאל	42	36		
ספר התרומה הל' א"י וחידושיו בהל' שביעית	הרב יואל פרידמן	75	45		
על הס' היתר מכירה או אוצר בית דין	הרב יואל פרידמן	73	70		
על הס' היתר מכירה או אוצר בית דין	הרב יהושע בן מאיר	74	53		
על הס' היתר מכירה או אוצר בית דין	הרב יואל פרידמן	74	65		
פירוש המשניות להרמב"ם מהד' הרב קאפח	הרב יעקב אריאל	43	38		
היתר המכירה					
אוצר בית דין מייסודו עד ימינו	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ח	169
האומנם נוסיף למכור	הרב עזריאל אריאל	35	8	ח"ו	447
היתר המכירה בזה"ז	הרב אריה לוין	36	42		
היתר המכירה עם קום המדינה	הרב יעקב אריאל			ח"ח	365
היתר המכירה תשס"א	הרב יהודה הלוי עמיחי	45	23	ח"ו	426
היתר מכירה למי ולמי	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ח	372
הסרת חנטים מפירות נט"ר של היתר מכירה	הרב אהוד אחיטוב			ח"ח	452
הערות בעניין היתר המכירה בשביעית	הרב צבי יהודה הכהן קוק			ח"ח	354

		אמונת עתיך		התורה והארץ	
		גל'	עמ'	חלק	עמ'
הפרשת תרו"מ מפירות היתר מכירה	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ח	432
הרב קוק והיתר מכירה	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ח	383
חיוב נתינת מעשר עני מפירות היתר מכירה	הרב אהוד אחיטוב			ח"ח	444
לא תחנם בהיתר המכירה	הרב עזריה אריאל			ח"ח	391
מפעולותיהו וממסמכיה של הרבנות הראשית בענייני שנת השמיטה	הרב שמואל כץ			ח"ח	268
חממה ומצע מנותק					
בעניין יש קניין והיתר גידול במצעים מנותקים	הרב אברהם שפירא			ח"ח	11
ברכה על הגדל בעציץ שאינו נקוב	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	364
ברכה על הגדל בעציץ שאינו נקוב	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	364
גודל העציץ	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	372
גידול מצעים מנותקים בחממות	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	312
דין ירקות במצע מנותק בחממה בגוש קטיף	הרב יואל פרידמן			ח"ו	320
הקמת חממה בשביעית	הרב יעקב אריאל			ח"ו	337
השקיה ודין מצעים מנותקים	הרב שאול ישראלי			ח"ג	98
חממה לגידול ירקות עלים	הרב יואל פרידמן			ח"ו	334
מהו מצע מנותק	הרב יואל פרידמן			ח"ו	340
מצעים מנותקים שאינם מיטלטלים	הרב שאול ישראלי			ח"ג	99
משתלה מנותקת בשביעית	הרב יעקב אריאל			ח"א	171
קדושת שביעית בבית	הרב יעקב אריאל			ח"א	173
שאלת ר' אבא מארי מלוניל לרא"ש בעניין הגג				ח"ו	358
שתילה בעציץ בחממה בשביעית	הרב יעקב אריאל			ח"א	169
שתילת צמחי מים בבריכה	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	360
שתילת צמחי סרק בחממות	הרב שאול ישראלי			ח"ג	94
מלאכות בשביעית ומלאכות שאינן חקלאיות					
אמירה לנכרי בשביעית	הרב יעקב אפשטיין	73	50		
גידול לצורך מאכל בהמה	הרב מאיר נהוראי	73	56		
גיזום חורפי	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	102
גיזום סכך לסוכות בשמיטה	הרב יעקב אריאל	72	23		
דיני שמיטה לגן הנוי	הרב יעקב אריאל	69	31		
הדרכה חקלאית בשמיטה	הרב מאיר נהוראי	71	41		
הכנת הקרקע לבנייה בשמיטה	הרב יעקב אריאל	34	19	ח"ו	126
הנחיות לטיפול בגינה ערב שביעית	אג' מרדכי שומרון	71	65		
העברת דשא בשביעית	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	97
הפסד בשביעית	הרב יעקב אריאל			ח"ח	29
זריעה בסוף שישית וקליטה בשביעית	הרב שאול ישראלי			ח"ג	91
זריעת ונטיעת עצים ושתילת זרעים בשביעית	הרב שאול ישראלי			ח"ח	23

		אמונת עתיך		התורה והארץ	
		גל'	עמ'	חלק	עמ'
חיטוי קרקע	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	100
יעוץ חקלאי לגוי בשמיטה	הרב יעקב אריאל	74	13		
מסיק זיתים ועשיית שמן בגינה פרטית	הרב יהודה הלוי עמיחי	44	45		
נטיעה לאחר היתר המכירה או נטיעה בשבת	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	122
נטיעת עצי סרק ונטיעה בגוש בערב שביעית	הרב אהוד אחיטוב			ח"ח	149
סיוע עקיף לנכרי בשמיטה	הרב יעקב אריאל			ח"ח	80
עבודות שאינן חקלאיות בשמיטה	הרב יואל פרידמן	39	27	ח"ו	143
עידור עשביה במטעים	הרב שאול ישראלי			ח"ג	94
עקירת עצים שניטעו בשביעית	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	111
פיתוח שטח בשמיטה	הרב עזריאל אריאל	35	21	ח"ו	130
קטיף למניעת הכחשת כוח העץ	הרב יהודה הלוי עמיחי	40	10		
קטיף ערבות בשנת השמיטה	הרב יואל פרידמן	37	27	ח"ו	134
שתילים במוצאי שביעית	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	117
סוגיות יסוד בהל' שביעית והיתר המכירה					
בעניין יש קניין והיתר גידול במצעים מנותקים	הרב אברהם שפירא			ח"ח	11
השמיטה במלחמת החשמונאים	הרב שמואל אריאל			ח"ח	492
לא תחנם בהיתר המכירה	הרב עזריה אריאל			ח"ח	391
מחלוקת המבי"ט והב"י בעניין פירות הגוי בשביעית והפולמוס סביבה	הרב יואל פרידמן			ח"ח	118
ספר התרומה הל' א"י וחידושיו בהל' שביעית	הרב יואל פרידמן	75	45		
שמיטה בזמן הזה - בין קמאי לבתראי	ד"ר מאיר רפלד			ח"ח	247
ספיחין ונעבד					
איסור ספיחין בשתילת ירקות בגוש	הרב יעקב אריאל	37	21	ח"ו	293
איסור ספיחין בשתילת ירקות בגוש	הרב יואל פרידמן	37	23	ח"ו	295
האכלת ספיחין לקטן	הרב יהודה הלוי עמיחי	75	26		
ספיחין בשמינית	הרב עזריאל אריאל	1	21	ח"ו	299
קניית בצל ותפו"א במוצאי שביעית	הרב עזריאל אריאל	2	25	ח"ו	304
קניית שתילים ופרחים אחרי השמיטה	הרב אהוד אחיטוב	45	40		
שתילים במוצאי שביעית	הרב יהודה הלוי עמיחי	2	21	ח"ו	117
צרכנות ומדיניות בשמיטה					
אוצר בי"ד או היתר מכירה	מתוך הירחון "אור תורה"	1	36		
אוצר בי"ד או היתר מכירה	הרב יהושע י. נויבירט	1	37		
אוצר בית דין והיתר המכירה	הרב אלעזר נאה	44	30		
אוצר הארץ תוצרת יהודית לשנת השמיטה	הרב אהוד אחיטוב	70	7		
הזמנת תוצרת נכרית בשביעית	הרב יעקב אריאל			ח"ח	66
הליכות שמיטה: בין הלכה לאידאולוגיה	הרב פרופ' נריה גוטל			ח"ח	234
המקורות לתוצרת חקלאית בשביעית	אג' ירחמיאל גולדין			ח"ח	265

		אמונת עתיך		התורה והארץ	
		גל'	עמ'	חלק	עמ'
הפתרון ל"בעיית השמיטה" במטעים	הרב יואל פרידמן	2	34	ח"ו	375
הפתרון ל"בעיית השמיטה" במטעים	הרב זאב וייטמן	3	36	ח"ו	380
ירקות מגוש קטיף - אוצר הארץ	הרב יהודה הלוי עמיחי	38	13	ח"ו	452
בעיות ומדיניות בשאלת השמיטה	הרב יואל פרידמן			ח"ח	212
מהנעשה והנשמע ב"אוצר הארץ"		42	39		
מצב החקלאות היהודית לקראת שמיטת תשס"ח	ד"ר חיים צבן			ח"ח	258
משקל החסידות בהנהגת השמיטה	הרב עזריאל אריאל	39	11	ח"ו	456
נקודות לסיכום השמיטה תשס"א	הרב חגי פנחס בר גיורא	44	27		
סדר עדיפות בצרכנות בשמיטה		34	46	ח"ו	423
סיוע עקיף לנכרי בשמיטה	הרב יעקב אריאל			ח"ח	80
צרכנות בשביעית	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	474
קרבה שנת השבע - צרכנות בשמיטה		34	48	ח"ו	425
שמיטה מתוצרת עברית או מייבוא	הרב יוסף צבי רימון	70	19		
שמיטה מתוצרת עברית או מייבוא (תגובה)	הרב יואל פרידמן	70	37		
שמיטה תשס"א ואנחנו	הרב יעקב אריאל	45	14		
תוצרת חקלאית יהודית עם קדושת שביעית	הרב יהודה זולדן	71	9		
קדושת שביעית					
איסור סחורה בפירות שביעית	הרב שמואל זעפרני			ח"ו	260
ארבעת המינים בשמיטה	הרב יעקב אריאל	72	17		
אתרוג וקדושת שביעית במשנת הרב קוק	הרב יהודה זולדן			ח"ו	254
דילול אפרסקים	הרב יואל פרידמן			ח"ו	198
דילול פירות שביעית	הרב שאול ישראלי			ח"ג	101
החנטה בלימונים	הרב שאול ישראלי	14	19	ח"ג	104
החנטה בלימונים - מכתב לרב שאול ישראלי	הרב יואל פרידמן	14	17		
הפסד בשביעית	הרב יעקב אריאל	71	48		
הקפאת ענבים	הרב יהודה הלוי עמיחי	43	30		
הקפאת ענבים (תגובה)	הרב יואל פרידמן	43	34		
התנהגות בשאריות אוכל שיש בהן ק"ש	הרב יואל פרידמן	38	17	ח"ו	228
חיוב חלוקת פירות שביעית	הרב יהודה הלוי עמיחי	40	14		
יין של שביעית בליל הסדר	הרב יואל פרידמן	3	26	ח"ו	226
ייצוא של פירות נכרים בשביעית	הרב יהודה הלוי עמיחי	76	19		
לבבות דקלים	הרב יעקב אפשטיין	72	55		
מאכל בהמה בשביעית	הרב יעקב אפשטיין			ח"ח	96
משלוח מנות מפירות שביעית	הרב יואל פרידמן	3	21	ח"ו	216
מתי חלה קדושת שביעית	הרב יהודה הלוי עמיחי			ח"ו	185
נרות חנוכה משמן שביעית	הרב מרדכי אליהו			ח"ו	81
נתינת שאריות מזון לבהמות	הרב יואל פרידמן	42	13		

	אמונת עתיך			התורה והארץ	
	גל'	עמ'		חלק	עמ'
סחורה ודמי שביעית בכרטיסי אשראי			הרב אברהם סוכובולסקי	ח"ו	276
פדיון מעשר שני ופירות שביעית	63	8	הרב אברהם שפירא		
פרחים לשבת הארץ	73	68	הרב אהוד אחיטוב		
פרעון חוב והשאלה בפירות שביעית	74	49	הרב יהודה הלוי עמיחי		
קדושת פירות שביעית במשנת הרב קוק	39	7	הרב יהודה הלוי עמיחי	ח"ו	249
קדושת שביעית בבוטנים וגרעינים			הרב יהודה הלוי עמיחי	ח"ג	107
קדושת שביעית בבוטנים וגרעינים			הרב שאול ישראלי	ח"ג	110
קדושת שביעית בבוטנים וגרעינים			הרב יואל פרידמן	ח"ו	175
קדושת שביעית בדבש	41	44	הרב יהודה הלוי עמיחי		
קדושת שביעית בדבש (תגובה)	42	30	הרב יעקב אפשטיין		
קדושת שביעית בצמחי מרפא (אלוורה)	74	43	הרב יהודה הלוי עמיחי		
קדושת שביעית בקני סוכר			הרב יואל פרידמן	ח"ח	102
קדושת שביעית וביעור - פסקי הלכה	1	9	הרב מרדכי אליהו		
קילוף תפוחי אדמה של שביעית במכונה	39	32	הרב יהודה הלוי עמיחי	ח"ו	242
ראש השנה לאילנות בשביעית			הרב יואל פרידמן	ח"ו	164
שמן שביעית לנרות חנוכה	1	17	הרב יואל פרידמן	ח"ו	211
שונות					
ביכורים בשביעית			הרב יעקב אפשטיין	ח"ח	467
הפרשת תרומות ומעשרות בשביעית			הרב אהוד אחיטוב	ח"ו	502
השמיטה במלחמת החשמונאים			הרב שמואל אריאל	ח"ח	492
כנס היערכות לקראת שמיטה תשס"ח	66	66	פרופ' אליעזר גולדשמידט		
מחלוקת ופולמוס המבי"ט והב"י בפירות הגוי			הרב יואל פרידמן	ח"ח	118
משנת הרה"ג שאול ישראלי (שביעית)			הרב עזריאל אריאל	ח"ג	154
מתריעין על הגשמים בשביעית	75	22	הרב יהודה הלוי עמיחי		
עיבור השנה בשמיטה			הרב יעקב אפשטיין	ח"ו	494
פירוש המשניות להרמב"ם מהד' הרב קאפח	43	38	הרב יעקב אריאל		
רוב יהודי העולם בא"י ומשמעותן לשביעית	66	56	הרב יהודה הלוי עמיחי		
שביעית במקדש			הרב יעקב אפשטיין	ח"ח	481
שדה הקדש בשביעית			הרב יעקב אפשטיין	ח"ח	472
שמיטת כספים ויובל					
הלוואה שעברה עליה שמיטה			הרב יעקב אפשטיין	ח"ו	531
זכר ליובל במדינת ישראל			הרב יהודה זולדן	ח"ו	555
חיוב כתיבת פרוזבול לנשים	45	33	הרב יעקב אריאל		
מניין שנות השמיטה לעתיד לבוא	37	18	הרב יהודה הלוי עמיחי	ח"ו	490
פירעון חוב בשביעית	45	46	הרב יהודה הלוי עמיחי		
שמיטת כספים בעסקאות ממוניות			הרב יעקב אפשטיין	ח"ו	545

		אמונת עתיך		התורה והארץ	
		גל'	עמ'	חלק	עמ'
ב. מאמרי הגות					
שמיטת כספים ומעשר עני					
את העני עמך לשנת מעשר עני	הרב גבריאל קדוש	67	5		
בצדקה תיכונני	הרב עזריאל אריאל	16	7		
מעשר עני במקום מעשר שני	הרב דורון ותקין	13	7		
מעשר עני ומעשר שני	הרב יואל פרידמן	19	5		
קהילת חסד	הרב גבריאל קדוש	69	7		
שמיטת כספים - מבחן של אחווה	הרב צבי שורץ	38	8		
שמיטת כספים וצדק חברתי במשנת הראי"ה	הרב עזריאל אריאל	1	7		
שמיטה ויובל					
אהבת הגיבורים	הרב גבריאל קדוש	42	5		
בואו נצא לקראת שנה של שבת	הרב גבריאל קדוש	37	5		
במוצאי שביעית - הפילוג החורבן ובן דוד בא	הרב יהודה זולדן	43	8		
במשוך היובל	הרב חנן פורת	50	31		
בעוון שמיטה גלו ישראל	הרב עזריאל אריאל	1	32		
הארץ לעולם עומדת	הרב דורון ותקין	44	7		
התרבות הכלכלית של מדינת ישראל	הרב אליעזר אדלר	45	7		
טעמי שמיטה ויובל	הרב יהונתן שמחה בלס	44	13		
יובל היא	הרב יהודה שביב			ח"ח	497
להנחלת ערכי השמיטה	הרב גבריאל קדוש	72	5		
לחוברת היובל	הרב יעקב אריאל	50	13		
מצוות הקהל - ספר הקהל	הרב יהודה זולדן	43	59		
מקץ שבע שנים	הרב גבריאל קדוש	43	5		
משקל החסידות בהנהגת השמיטה	הרב עזריאל אריאל	39	11		
עניין שמיטה והר סיני	הרב יעקב אריאל	37	7		
קדושת פירות שביעית במשנת הרב קוק	הרב יהודה הלוי עמיחי	39	7		
שמיטה וקיימות הילכו יחדיו	הרב גבריאל קדוש	75	9		
ג. מאמרי חינוך					
להנחלת ערכי השמיטה	הרב גבריאל קדוש	72	5		
לומדת מחשב לשנת השמיטה	גדעון נאור	36	60		
שמיטה של ציבור	הרב גבריאל קדוש	71	5		
ד. סקירות אגרונומיות					
אפיוני הגידול בחממה לירקות עלים (מכתב)	פרופ' יפתח בן אשר			ח"ו	336
גידול ירקות במצעים מנותקים	ד"ר אביחיל גרינברגר	19	36	ח"ו	576
גידול ירקות עלים במצעים מנותקים	אגרונום מוטי שומרון	44	50	ח"ו	569

		אמונת עתיך		התורה והארץ	
		גל'	עמ'	חלק	עמ'
הנחיות לטיפול בגינה ערב שביעית	אג' מרדכי שומרון	71	65		
סיכום מדעי בענייני שביעית	ד"ר אביחיל גרינברגר	45	48		
סיכום ניסוי בגיזום אפרסק	מד' חקלאי, מאיר פרנקל	3	31	ח"ו	583
סיכום ניסוי בגיזום אפרסק	מד' חקלאי, מאיר פרנקל	32	51		
סיכום שנת השמיטה במצע מנותק	אג' מרדכי שומרון	1	29	ח"ו	565
קניית פרחים בשמיטה	אג' יחיאל שטיינמץ	39	38	ח"ו	589